

**DEBRECENI EGYETEM
LATIN SZÖVEGHAGYOMÁNY-RÓMAI CIVILIZÁCIÓ
DOKTORI PROGRAM**

A PANNONIAI VÁROSOK IGAZGATÁSA

**Urbanizáció, önkormányzat és városi elit a Kr. u. 1-3.
században a feliratok tükrében**

DOKTORI (Ph.D.) ÉRTEKEZÉS

KÉSZÍTETTE:

SZABÓ EDIT

TÉMAVEZETŐ:

**DR. HAVAS LÁSZLÓ
TV. EGYETEMI TANÁR**

DEBRECENI EGYETEM

**DEBRECEN
2003**

**DEBRECENI EGYETEM
LATIN SZÖVEGHAGYOMÁNY-RÓMAI CIVILIZÁCIÓ
DOKTORI PROGRAM**

A PANNONIAI VÁROSOK IGAZGATÁSA

**Urbanizáció, önkormányzat és városi elit a Kr. u. 1-3.
században a feliratok tükrében**

FÜGGELÉK

DOKTORI (Ph.D.) ÉRTEKEZÉS

KÉSZÍTETTE:

SZABÓ EDIT

TÉMAVEZETŐ:

**DR. HAVAS LÁSZLÓ
TV. EGYETEMI TANÁR**

DEBRECENI EGYETEM

**DEBRECEN
2003**

EMONA

1. Építési felirat töredéke, nagy valószínűséggel a városfalé. Anyaga: fehér márvány (a *CIL*-ben tévesen mészkő). Jobb és baloldala hiányzik, a megmaradt rész 15 együtt talált, összeilleszthető töredékből áll. A feliratot profilkeret szegélyezi. Az írás gondosan kivitelezett scriptura monumentalis. — M.: 79, sz.: 83. Betűnagyság: az 1. sor magasított T-je 11,5 cm, a többi 10-7 cm. Rekonstruált szélesség: ca. 3,5 m. — Ljubljánában, 1887-ben vízvezeték építése közben került elő 1 m mélyről az akkori Deutscher Platz-on (ma Napoleonov trg, a Salendrova utca sarkánál). A lelőhely közvetlen közelében kerültek felszínre később a városfal maradványai is. — Datálás: Kr. u. 14 utolsó harmada-15 eleje. — Ljubljana, Narodni Muzej (lelt. sz.: L 57). — F.

A. MÜLLNER, *MZK* 15, 1889, 272 sk, n. 228. — *CIL* III 10768 és p. 2328.²⁶ (Hirschfeld) — A. V. PREMERSTEIN: *Röm. Straßen und Befestigungen in Krain* 1894. — W. SCHMID, *BRGK* 6, 100. — B. SARIA, *GMDS* 11, 1930, 10. — UÖ., *GMDS* 18, 37, 134. — UÖ., *GMDS* 20, 1939, 144. — UÖ., *Laur. Aqu.* 1, 1938, 245-255. — *AIJ* 170 a. — J. ŠAŠEL, *Kronika* (Ljubljana) 3, 1955, 111, fényképpel. — UÖ: *Vodnik po Emoni*. Ljubljana 1955, T. 10. — J. ŠAŠEL – I. WEILER, *CJb* 1963-64, 40 skk. — J. ŠAŠEL, *Historia* 19, 1970, 122-124. — *ILlug* 303 + *ILlug* 304. — M. HORSTER pp. 141, 337. Kat. X 4. — *RIMNSlov* 34. fényképpel. — Zs. MRÁV, *AAntHung* 41, 2001, 81-98.

[*Imp(erator) Caesar divi f(ilius)*] *Augustu[s p(ontifex) m(aximus)]* | [*co(n)s(ul) XIII imp(erator) XXI trib(unicia) potest(ate)*] *XXXVII pate[r patriae]*, | [*Ti(berius) Caesar divi Au[gusti] f(ilius) Aug[ustus]*] | [*p(ontifex) m(aximus) co(n)s(ul) II imp(erator)*] *VI trib(unicia) potest(ate) XV[I]* |⁵ [*murum turresq(ue) d]ederunt*.

A T mind az öt sorban hosszabb, mint a többi betű. — 2. sor: a *XXVII* fölött vízszintes vonal, utána interpunkció. — 3. sor: F előtt és után ívelt vonalú interpunctio. — 4. sor: a *VI* és a *XV[I]* felett vízszintes vonal. A szavak között ívelt interpunctio. — Tiberius VI. és VII. imperatori acclamatiójának pontos ideje (Kr. u. 11? és Kr. u. 13?) egyelőre teljes bizonyossággal nem állapítható meg, a VIII. Kr. u. 16 késő őszére esik, vö. H. GESCHE, *Chiron* 2, 1972, 338-348, L. SCHUMACHER, *Historia* 34, 1985, 216-222, továbbá D. KIENAST, *Römische Kaisertabelle*. Darmstadt, 1996², 78. A *trib. pot. XV[I]*

figyelembevételével a datálás Kr. u. 14 utolsó harmada, 15 tavasza. — 5. sor: ...*dederunt* Hirschfeld; *murum et turres dederunt* Premerstein-Rutar; *murum dederunt* Cunzt és Saria. — Megjegyzés: a *dat* / *dedit* formula az Augustus- és Tiberius-kori építési feliratokon szinte kizárólag csak városfalak feliratain fordul elő, vö. *ILGaule* 263 (Vienne, Gallia Narbonensis): ...*m]uros portas[que] [coloniae] dat*, *CIL* XII 3151 (Nemausus, Gallia Narbonensis): *portas muros[que] col(oniae) dat*, *CIL* III 3117 (Arba, Dalmatia): *murum et turres dedit*, *CIL* III 2907 (Iader, Dalmatia): *murum et turris dedit*, *CIL* XI 6218 (Fanum Fortunae, Italia): *murum dedit*.

1. a Töredék egy építési felirat alsó széléből. Három oldala hiányzik, alul profilkeret maradványa. Anyaga sima felületű fehér márvány. A betűket a kőfaragó gondosan véste és egyenletesen osztotta el. Az írás: scriptura monumentalis. — M: 49, sz: 74 cm, v: 4,5 cm. Betűmagyság: 8,5-9 cm, a magasított T 10,5 cm. — Ljubljanában került elő 1911-ben a IV. számú, ún. “aranyműves ház” délkeleti sarkánál. — Datálása: Kr. u. 1. sz. első fele, J. ŠAŠEL szerint Kr. u. 1. sz. közepe. — Ljubljana, Narodni Muzej (lelt. sz.: L 81). — F.

O. CUNTZ, *JA* 7, 1913, 195, n. 5. — *AIJ* 170 b. — J. ŠAŠEL, *Kronika* (Ljubljana) 3, 1955, 111-113, fényképpel. — *ILJug* 304. — *RIMNSlov* 35. fényképpel. — ZS. MRÁV, *AAntHung* 41, 2001, 81-98.

- - - | C]aesar [- - -] | [- - - po]nt(ifex) max(imus) [- - -] | (vac.) M[- - -].

A IV. sz. ház ásatását végző W. SCHMID, és az itt előkerült feliratokat publikáló O. CUNTZ, *op. cit.* az 1. és az 1a sz.felirattöredéket a tartalom, a betűformák és az interpunctio jellegzetességei alapján összetartozónak vélte, ám a betűk méretének eltérése miatt úgy gondolta, hogy egyazon felirat két különböző példányához tartozó darabokról lehet szó. A keretmaradványok profilálásának eltérése egyértelműen a példányok különbözősége mellett szól. J. ŠAŠEL a két felirat összetartozását tagadja, az 1a feliratot egy akármilyen másik építési feliratnak tartja, hasonlóképp újabban M ŠAŠEL-KOS is. Legújabbán MRÁV ZS. visszatér O. CUNTZ álláspontjához. Az azonos

paleográfiai jegyek alapján úgy véli, hogy a két feliratot ugyanaz a kőfaragó, egyidőben készítette. Szövegük grammatikai sajátosságai, megbecsülhető méreteik, lelőhelyük – mindkét felirat egy-egy városkapu közelében került elő –, továbbá a ravennai, nîmes-i, és fanói Augustus-kori városfalak feliratainak kapuk fölötti elhelyezése alapján pedig úgy tartja, hogy a két felirat az emonai városfal feliratának egy-egy példánya lehetett, melyek közül az egyik, az 1. sz. felirat a keleti, a másik, az 1a felirat pedig a déli városkapu fölé volt eredetileg beépítve.

A városfal feliratának a két töredék, az 1. és 1a sz. felirat alapján rekonstruálható szövege:

[*Imp(erator) Caesar Divi f(ilius) Augustu[s p(ontifex) m(aximus)]*] | [*co(n)s(ul) XIII imp(erator) XXI trib(unicia) potest(ate)*] *XXXVII pat[er patriae]* | [*Ti(berius) Caesar Divi Au[gusti f(ilius) Aug(ustus)]*] | [*p(ontifex) m(aximus) co(n)s(ul) II imp(erator)*] *VI trib(unicia) potest(ate) XV[I]* |⁵ *m[urum turresq(ue) d]ederunt*.

2. Töredék. — Lelőhelye Ljubljana. — 1. század első fele, vö J. ŠAŠEL *loc. cit.* — Elveszett?

A MÜLLNER: *Emona* 301, 211. — *CIL* III 10770. — *Eph. Ep.* II, 812. — J. KLEMENC: *Zgodovina Emone* 351. — A. MÓCSY: *Bevölkerung* 2/25. — J. ŠAŠEL, *RE Suppl.* XI, 565.

L(ucius) Curtius | *IIIvir* [- - -] | *FAB* [- - -] | [- - -] *AN AVG*

2-4. sor: [*praef(ectus)*] | *fab[rum]* - - - | *AN AVG*. Mommsen. —

Megjegyzés a kiegészítéshez: Az *AN* ugyan az életkor jelölésének – *an(norum)*, *vixit an(nos)* / *an(nis)* – bevett siglája, feliratunkon azonban utána nem évszám következik. Ha az *aug(ur)* vagy *Aug(ustalis)* kiegészítésből indulunk ki, előtte vagy egy másik tisztségnak, vagy egy másik névnek kellett állnia. Olyan tisztséget, amely –*an*-ra végződik, nehéz lenne találni. A neveket viszont gyakran rövidítették, és gyakran

tartalmaztak *-an-* suffixumot. Latin gentiliicumot *-anius* végződésel hozzátetölgeesen 500-at ismerünk, vö. SOLIN – SALOMIES: *Reperotium* 244-246. A gentiliicumot azonban többnyire csak akkor rövidítették, ha utána cognomen is állt, vö. kat. 228: *Can(ius?) Sabin[us]*, kat. 256: *L(ucius) Seran(ius) Serotinus*. Emiatt inkább cognomenre kell gondolnunk. Ezt ugyan rendszerint teljes formában írták, közismert cognomenek, vagy közismert személyek esetében azonban előfordulnak rövidített kivételek, vö. kat. 48: *L(ucius) Val(erius) Valerian(us)*. Csupán a latin nevek között közel kétezer olyat ismerünk, melynek *-anus* a végződése, vö. SOLIN – SALOMIES *op. cit.* 455-465. A feliratunk [- - -] *an(us)*-ra történő kiegészítése után azonban már nem maradt további szabad helyünk. Csak úgy lesz az *aug(ur)*nak praenomenje és gentiliicuma is, ha az [- - -] *ianus* előtti szövegrész eddigi olvasatát - - -] | *fab[r(um)]*-ról - - -] | *Fab[ius]*-ra módosítjuk. A *Fabius* név nagyszámú előfordulását az Emonával lakosságtörténeti szempontból szoros kapcsolatban álló Aquileiában ld. CALDERINI 494 sk. A név Emona-közeli előfordulásához ld lentebb a katalógus 7. sz. feliratát a 20 km-re fekvő Nauportusból, ahol egy felszabadított *magister vici* viselte (Nauportusban egyébként az észak-itáliaiak ill. aquileiaiak jelenléte különösen erős volt), továbbá az Emonával szomszédos város, Neviodunum Emona felőli határzónájában, ahol ugyancsak egy felszabadított viselte, vö. *CIL* III 3898 (Stična).

A teljes felirat általunk javasolt új olvasata: *L(ucius) Curtius | IIIIvir [- - -] | Fab[ius - - -] an(us) aug(ur)*. Kérdés, hogyan értelmezhető a *quattuorviri* funkció Emona esetében. Emona élén ugyanis a többi felirat tanúsága szerint *duumviri*ek álltak. Mivel ez a felirat a colonia történetének korai időszakából származik, egyik magyarázat az lehet, hogy – legkésőbb a 2. század elejére – megváltozott a colonia vezetése. Ilyen változásra Poetovio és Carnuntum élén is bekövetkezett – a másik az, hogy a feliraton szereplő személyek Emonában feliratot állító aquileiai tisztségviselők. Aquileia élén ugyanis *quattuorviri*ek álltak. Ez elég kézenfekvőnek tűnik, Aquileiai előjárók hagytak ugyanis epigráfiai emléket maguk után Emonában, ld. a katalógus 18 sz. feliratát, és a két város vezetőrétegének összefonódására és párhuzamos tisztségviselésére is ismerünk példát, ld. a 13 sz. feliratot. A *Curtius* gentiliicum ugyancsak előfordul Aquileiában, vö. CALDERINI 489. A másik magyarázat több bizonytalanságot rejt magában: elképzelhető ugyanis, hogy a colonia-szervezés időszakában Emona élén valóban *quattuorviri*ek álltak, és csak később, talán éppen a *quaestura* önálló funkcióvá válásával kezdtek az adminisztrációs hierarchia csúcsán álló tisztégviselő párt megkülönböztetve *duoviri-*

nek, az rangban alattuk állót pedig *aediles*-nek nevezni. Ez nem lenne teljesen példa nélküli a dunai tartományok városi vezetésében: az alapítás körüli időpontban Apulumban s esetleg Poetovióban is felbukkan egy-egy rejtélyes *quattuorvir*, Carnuntumban pedig a municipium alapítását követően hosszabb időn át is kimutatható a *quattuorviri* vezetés, bár az is bizonyos, hogy még a municipium időszakában ott is áttértek a *duumvirek* által történő irányításra. Hogy a két lehetséges magyarázat közül melyik a helyes, egyelőre nem dönthető el.

3. Síroltár mészkőből, a feliratos mező profilált keretben. — Ljubljánában került elő a római városfal déli oldalán, az ún Mirjénél. A városfal *cardo maximus*nál lévő kapuornyába volt befalazva — M.: 123, sz.: 86, v.: 59 cm. A feliratos mező 97,5 x 60,7 cm. Betűnagyság 6-4,5 cm. — Kr. u. 1. század vége / 2. század. — Ljubljana, Narodni Muzej (lelt. sz.: L 44). — F.

O. CUNTZ, *JbA* 7, 1913, 213, n. 19. fig. 23. — W. SCHMIED, *Laibacher Zeitung* 131, 1912, n. 204, 1947. — Uő., *JbA* 7, 1913, 77-78, e. — *AIJ* 179. — A. MÓCSY: *Bevölkerung* p. 169, n. 2/39. — P. KLEMENC: *Zgodovina Emone* 423, fig. 75. — J. ŠAŠEL, *RE Suppl.* IX. 567. — *RIMNSlov* 45.

D(is) M(anibus) sacrum | L(ucii) Metelli(i?) | Cle(mentis?) II viri | sacerd(otis -vagy -otalis) |⁵ Brinniae | Maximae con(iugi) | et Helviae | Severinae | socr(ui), |¹⁰ Eutyches | lib(ertus) sc(ripsit).

2. sor: *Metellus*: A. MÓCSY, *loc. cit.*, M. ŠAŠEL KOS, *RINMSlov* p. 202. — A nomen gentilének mindkét formája, a *Metellus* és a *Metellius* egyaránt létezett, vö. SOLIN – SALOMIES 293, valamint 290, 442. Az Emonához közeli Aquileiában mindkettő előfordul. *Metellii*: vö. A. CALDERINI: *Aquileia Romana* p. 522. Pannoniában *Metilii* formában Savariában, vö. A. MÓCSY: *Bevölkerung* 90/29, Carnuntumban Uő, 154/37. *Metellus*: Ins. It X 4, 314, ld. M. ŠAŠEL KOS *loc. cit.*, továbbá B. LÖRINCZ, *Onomasticon* III, 79, 80. — 3. sor: O. CUNTZ és W. SCHMIED, *loc. cit.* *CLE* = *c(enturio) le(gionis) II*. Feloldási javaslatuk azonban erőltetettnek tűnik. A. MÓCSY, *RE Suppl.* IX felvetette

annak lehetőségét, hogy Metellius Clemens *sacerdos provinciae Pannoniae superioris* volt, amit M. ŠAŠEL KOS – azon az alapon, hogy Emona nem tartozott Pannoniához, és egyébként sem szerepel a papi méltóság mellett megkülönböztető kiegészítés – cáfol, és a duumvir személyében egy helyi papot lát. Emona Italiához való csatolásának Kr. e. 238 előtti, valamikor a 2. századra valószínűsített időpontja azonban egyelőre még bizonytalan és vitatott, így a felirat 2. századi datálása egyelőre nem zárja ki a Mócsy féle interpretációt, annál is inkább nem, mert a feliratunkon a férj és egy személyben vej funkcióinak szerepeltetése nem az ő *cursus honorum*-át volt hivatott bemutatni, hanem közvetett módon a két elhunyt nő társadalmi rangját jelezte. A sacerdos méltóságnak a feliraton a duumviratus mellett tehát megkülönböztető, rangjelző funkciója volt, erre pedig a sacerdos, mint gyűjtőfogalom – mely egyébként olyan papi tisztségeket foglal egybe, mint a pontifex, a flamen, az augur, s esetleg a haruspex, melyek a városi méltóságok hierarchiájában egymástól nagyon is eltérő rangúak és presztízsek voltak – nem igazán tűnik alkalmasnak. A pannoniai vagy pl. a daciai városi előjárók feliratain éppen ezért nem is volt szokás a nevezett papi méltóságok helyett az általános sacerdos megjelölést használni. A sacerdosok e régió feliratain vagy valamelyik idegen istenség papjai voltak, vö. *sacerdos Iovis Dolicheni*, *sacerdos dei Aesculapii* (CIL III 972, 973, Apulum), de akkor azt – hacsak a feliratállítás helye (pl. az isten szentélye) az egyértelmű értelmezést nem kínálta – pontosan megnevezték, vagy tartományi főpapok, *sacerdotes provinciae*, vagy más néven *sacerdotes arae Augusti* voltak, akik esetében előfordul néha, hogy egyszerűen csak sacerdosnak nevezik őket. A városi papi tisztségek egyébként nem is számítottak lényegesen magasabb rangúnak, mint a duumviratus, ha tehát a duumviratus mellett a feliratállító szükségesnek tartotta a sacerdotium megjelölését, akkor az azért volt, mert az a duumviratushoz képest valami többletet fejezett ki, ez pedig csakis a tartományi főpapi funkció lehetett. Hogy ennek a jelölése a feliratunkon miért nem teljes formában történt, egyszerű lehet a magyarázata: a *sacerdos provinciae Pannoniae superioris* titulus teljes jelölése a feliraton szereplő genitivuszos szerkezetnek egy további, jelzős genitivuszos szerkezettel való bővítését kívánta volna, ami a felirat szövegét nehezen átláthatóvá tette volna, nem beszélve arról, hogy egy ilyen hosszú rangjelöléssel az elhunytak helyett a hozzátartozójuk személye vált volna erőteljesen hangsúlyossá a felirat szövegében, ami kegyeletsértő lehetett volna. Hasonló okok miatt hiányzik a duumviri cím mellől a szokásos *i(ure)* *d(icundo)* kiegészítés is. Analóg példát az egyszerűsített címmegadáásra ld. Poetovionál,

a 97. és 98. sz. feliraton. — 7-8. sor: *Brinnia*: italicus, vö. Schulze 376. *Helvii*: vö. CALDERINI: *Aquileia* 505, összesen 9 eset. Az emonai *Helvii*-hez ld. még *L. Hel(vius) Verecundus* decuriót, a katalógus 14. száma alatt (Radovljica, Emona territoriuma), továbbá MÓCSY: *Bevölkerung* 5/1, vö. még 155 p.: Gyakori Észak-Itáliában (CIL V p. 1115), Dalmatiában és Dél-Galliában (CIL XII p. 873). — 11. sor: *s(epulchrum) c(uravit)* CUNTZ.

4. Síroltár szürke márványból. A feliratos mező profilált keretben, fent egyszerű volutás díszítéssel. — M.: 123,5, sz.: 72, v.: 23, betűnagyság: 5,5-3,5 cm. — Ljubljában került elő, másodlagos felhasználásból. — Datálása: terminus postquem Traianus (98-117) - Kr. u. 2. század. J. Šašel a 2. sz. közepére teszi. — Wien, Kunsthistorisches Museum, Lapidarium (lét. III 59). — F.

CIL III 3846, vö p. 1734, 2328, 188. — MÜLLNER, *Emona* 42, n. 8. — ILS 2652. — AIJ 175. — A. V. DOMASZEWSKI: *Die Rangordnung* 205. — G. FORNI, *CJb* 1956, 17. — A. MÓCSY: *Die Bevölkerung* 2/48. — J. ŠAŠEL, *RE Suppl.* XI, 548, 556 sq. — UÖ., *Eirene* 5, 1966, p. 124, n. 97. — R. NOLL: *Griechische und lateinische Inschriften der Wiener Antikensammlung*. Wien, 1986², p. 73, n. 298.

M(arco) Titio M(arci) f(ilio) | Cl(audia tribu) Ti(berio) Barbio | Titiano, | decurioni ⁵
Emonae, | (centurioni) leg(ionis) II Adiutric(is) | item leg(ionis) X Fretens(is), | hastato
*in coh(orte) I | leg(ionis) II Traianae, |*¹⁰ *ex cornicular(io) | pr(aefecti) pr(aetorio). |*
Lartia Vera filio | piissimo l(oco) d(ato) d(ecreto) d(ecurionum).

1-3. sor: *Titii*: a név Észak-Itáliában, Dalmatiában elterjedt. A pannoniai *Titii*hez ld. mindenekelőtt Sisciát, Aquincumot és Brigetiót, ahol a városi ordóban, és az Augustalisok között is jelen voltak. *M. Titius M. f. Cl. Ti. Barbius Titianus* neve a *Barbi*ival, Aquileia egyik jelentős vállalkozó familiájával való rokonságukra utal. A *Barbii* szerepéhez a dunai tartományokban, ld. J. ŠAŠEL, *op. cit.* a pannoniai városok ordójában vö. kat. 38, 105. — 4-5. sor: a *decurio Emonae* megfogalmazás a város colonia rangja jelölése nélkül szokatlan Pannoniai viszonylatban, Emona esetében

azonban nem példa nélküli, ld. kat. 4, 7, 13, 19. — 6. sor: a *leg. II. adiutrix* táborra Aquincumban volt. — 7. sor: a *legio X Fretensis* állomáshelye Hierosolyma volt. Ide M. Titius talán akkor kerülhetett, amikor a *leg. II adiutrix*-et keletre vezényelték Traianus parthus háborújába. — 8-9. sor: a *legio II Traiana* Aegyptusban állomásozott. — 10. sor: M. Titius Ti. Barbius Titianus a praefectus praetorio volt irodafőnöke elég tekintélyes volt ahhoz, hogy szülővárosában nyilvános helyen felállított emléket kapjon. — 11. sor: az anya, *Lartia Vera* neve Észak-Itália mellett Dalmatiában fordul elő gyakrabban, vö. B. LÖRINCZ, *Onomasticon* III, p. 19, ugyanabban a régióban tehát, ahol a Titius név is.

5. Fogadalmi oltár kristályos mészkőből. Elülső oldala erősen sérült. Talpazata profilált. — M: 72, sz: 30, v: 25 cm. — Ljubljánában, másodlagos felhasználásból került elő 1916-ban csatornázási munkák során a Nunska ul. 3. sz. házának udvarán. — Datálás: 2. század vége / 3. század. — A második világháború előtt J. B. Pollack tulajdonában volt (vö. Hofiller – Saria, *AIJ* p. 72). Elveszett? — F (*AIJ*) alapján.

W. SCHMID, *BRGK* 15, 204. — *AIJ* 160.

Deo Mer|curio A|ug(usto) M(arcus) [A]ur(elius) Se[ver]us | V[Ivir] vot(um) | posuit l(ibens) m(erito).

1-3. sor: annak ellenére, hogy Emona fekvése folytán az átmenő kereskedelemnek fontos állomása volt, Mercuriusnak ez az egyetlen emléke a városból. A városi vezetőréteg tagjai által Mercuriusnak szentelt oltárokat ld. még kat. 205 (Brigetio) és 314 (Aquincum, l.h. Szentendre) – *M(arcus) [A]ur(elius) Se[ren]us*: W. SCHMID, HOFILLER – SARIA *AIJ loc. cit.* Az általuk *Serenus*ra kiegészített cognomen mindenekelőtt a kelták lakta provinciákban elterjedt, vö. I. KAJANTO p. 261, továbbá G. ALFÖLDY: *Die Personennamen* p. 294, azonban más kiegészítés, pl. a *Se[ver]us* nézetem szerint sokkal megalapozottabbnak tűnik, ennek előfordulására a helyi, alig romanizált kelta-venét bennszülött lakosság körében Emona territoriumán ugyanis – ellentétben a Serenusszal – több példát is ismerünk, vö. *CIL* III 3290 = *RINMSlov* 82 (Ig: *Severus*,

apja *Buio Brocci f.*, továbbá *Quincio Severi f.* – valószínűleg a 2. századból), 3291 = *RINMSlov* 83 (Ig: *Calvo Severi f.* – 2. század). *M. Aurelius* valószínűleg ebből, az Emonától délre felvő Ig-környéki bennszülött lakosságból származott. Ennek a lakosságnak a köréből egyébként egy másik *sevir*, és egy *decurio* is ismert, vö. kat. 16, és 17.

6. Síroltár fehér szemcsés márványból. Jobb felső sarka lefelé, a jobb oldal kétharmadáig letört. Az erősen sérült feliratos mezőt profilált keret foglalja körbe, fent *voluta*-díszítéssel. A szöveg több helyen már teljesen lekopott. — M.: 110, sz.: 78, v.: 26 cm. Betűnagyság 7-5 cm. — Ljubljánában az 1670-es években fedezték fel, az akkori Auersperg-kert falába befalazva, a mai Prešernova St. helyén. A múlt század végén elveszett, majd a színházzal szembeni Luckmann-ház bontásakor újra előkerült. — Kr. u. 2. sz. Másképpen M. ŠAŠEL KOS, *RINMSlov* p. 210, aki a feliratot az 1. század második felére datálja — Ljubljana, Narodni Muzej (lelt. sz.: L 161). — F.

CIL III 3851. — MÜLLNER, *Emona*, n. 196. — B. SARIA, *GMDs* 14, 1933, 7, n. 3. — *AIJ* 180. — J. KLEMENC: *Zgodovina Emone* 423, fig. 76. (fotó). — R. Ložat, *ČZN* 29, 1934, Beilage V, fig. 15 (fotó) — *RINMSlov* 48.

Diis Man(ibus) [s(acrum)]. | L(ucio) Publ(icio) Apro, | lib(erto) et tabul(ario) | rei publ(icae) Aug(ustali). |⁵ Gratuito | vivus fec(it) sib(i).

1. sor: *Diis*: a második I meghosszabbítva. — 2. sor: A *Publicius* nomen gentilit a *servi publici* kapták felszabadításukat követően. Köztulajdonban lévő rabszolgákat több városból is ismerünk, pl. Savariából, ld. a 119. számú feliratot, továbbá a *RIU* I 122-t. - Az *Aper* cognomen a környéken Italiában és Dalmatiában gyakori, vö. B. LŐRINCZ – F. REDŐ: *Onomasticon* I p. 138, továbbá KAJANTO, *The Latin Cognomina* 325, az utóbbi tartományban elsősorban a bennszülött lakosság körében, vö. G. ALFÖLDY: *Die Personennamen* 152., — 3. sor: az *apparitores* körébe tartozó *tabulari*hoz ld. még a *civitas Eraviscorum*nak egy hasonló beosztású tisztségviselőjét a 247. sz. feliraton, aki azonban nem *libertus*, hanem egy *hadrianusi* újpolgár volt.

7. Két oltár, valószínűleg ugyanazzal a szöveggel, de eltérő betűnagysággal. Mindkettő töredékben maradt fenn, összesen három darabban. Az első a 8. sor után letörött, úgy, hogy a 9. sornak is csak a második fele olvasható. A második kőnek az utolsó öt sora maradt meg, a teteje hiányzik. A szövegben az átfedést a 7-8., ill. a két legfelső épen maradt sor jelenti. — a) M.: 76 cm, sz.: oromzat 31, törzs 29 cm. Betűnagyság 3,5-3 cm. B) M.: 29, sz.: 24, 5 cm. Betűnagyság 2,2-2 cm. c) Talpatazat, megmaradt állapotában nem dönthető el, melyiké. — Lelőhelye Ljubljana, Gradišče. Emona nyugati falainak körzetében került elő 1854-ben. — 1. század, vagy még inkább a 2. század első fele. — Ljubljana, Narodni Muzej Slovenije (lelt. sz. L 35). — F.

MÜLLNER: *Emona* 184, 185. — *CIL* III 3836 + p. 1734. — G. ALFÖLDY, *AAntHung* 6, 1958, 438-439. — A. MÓCSY: *Bevölkerung* 2/50. — J. ŠAŠEL, *RE Suppl* XI (1968) 565. — UŐ., *AArchHung* 41, 1989, p. 170. — *RINMSlov* 9.

Dianae | Aug(ustae) sac(rum) | im memor(iam) | T(iti) Velli(i) Ones(im)i |⁵ IIIIIvir(i) et | Aug(ustalis) Emon(ae) | IIIII[I] vir(i) Aquil(eiae) | [A]ug(ustalis) Paren(tii) | [- - -

- - - III]IIIvir(i) Aquil(eiae) | Aug(ustalis) Parent(ii) | Eutychus et | Perigenes lib(erti).

4. sor: *Vellius*, elterjedtebb formában *Velleius*. T. Vellius Onesimus figyelemre méltóan kiterjedt érdekeltségekkel rendelkezett Délnyugat-Pannonia – Istria – Észak-Itália térségében. F. TASSAUX kereskedőnek véli, vö. Assises économiques des aristocraties et “bourgeoisies” des cités istriennes sous le Haut-Empire romain. In: *La città nell’ Italia settentrionale in età romana*. 1990. A *Vellius* / *Velius* névalak is kizárólag ebben a térségben bukkan fel, éppen ezért az is felvetődhet, hogy Onesimusnak talán valami köze volt C. *Velius Rufushoz*, az osztatlan Pannonia Poetovioban székelő procuratorához, aki ezt a tisztségét Kr. u. 90-93 körül töltötte be, de már ezt megelőzően is szolgált Pannoniában vö. - *AE* 1903 368 = *ILS* 9200 Heliopolis, ld. még DOBÓ: *Verwaltung* n. 258, továbbá J. FITZ, *PRK* 66, UŐ: *Verwaltung* p. 228, n. 109. – *N+E*:

Ones(imi) ligatura. — 5. sor: *IIIIIVir*: a középső négy I fölött vízszintes vonal. a *T* függőleges szára meghosszabbítva.

T. Vellius Onesimus Emonában *sevir Augustalis*, ezzel szemben Aquileiában csak *sevir*, Parentiumban viszont csak *Augustalis* volt, amiből R. DUTHOY, *Recherches* 212 arra következtet, hogy a *sevirek* és *Augustalisok* testülete egymástól függetlenül létezett, ld még ugyanígy M. ŠAŠEL KOS, *RIMNSlov* p. 139. J. ŠAŠEL, *AArchHung* 41, 1989, 169 sk. T. Vellius Onesimus együttes emonai, aquileiai és parentiumi hivatalviselését fontos adaléknak tartja azon álláspontja alátámasztásához, hogy Emona közigazgatásilag Italiához tartozott. Az ilyesfajta, több városban történő hivatalviselésből azonban egyáltalán nem következik a hivatalok helyének azonos közigazgatási egységbe való tartozása, ld. pl. Q. Cl(audius) Lucanus A[ug(ustalis)] col(oniae) Aug(ustae) Trever(orum) c(oloniae) [C(laudiae) S(avariae)] esetét, kat.128.

8. Sírstélé töredéke, anyaga szürke mészkő. Csupán a jobb felső sarka maradt fenn. A profilált keretben helyet foglaló feliratos mezőt fent noricum-pannon típusú volutadísztítés zárja. — M.: 34, sz.: 41, betűmagyság: 4,5-3 cm. — Lelőhelye Ljubljana, az egykori Dóm-tér, ma Cirill-Metodova st., ahol 1885-ben épületrenoválás közben, másodlagos felhasználásból, egy ház falából került elő. — Kr. u. 1. sz. vége / 2. sz. első fele. — Ljubljana, Narodni Muzej Slovenije (lelt. sz. L 31). — F.

S. FRANKFURTER, *AEM* 11, 1887, 77, n. 21. — *CIL* III 10771. — *AIJ* 178. — G. ALFÖLDY, *AAntHung* 6, 1958, 439. — A. MÓCSY: *Bevölkerung* 2/31. — WALTZING: *Corporations* III, no. 332. — L. DE SALVO: *Economia privata e publici servizi nell'impero romano. I corpora naviculariorum*. 1992, 629, no. 15. — *RINMS* 46.

[D(is)] M(anibus) | [- - -] Iuli | [- - - For]tunati IIIIV(iri) et | [- - - col]l[e]gi(i) navicular(iorum) | [- - -].

2. sor: IVLI vagy inkább HE]LVII? Az I talpánál a bemetszés jobbfelé ugyanis elég hosszú ahhoz, hogy akár L-nek, míg az L talpa elég rövid ahhoz, hogy akár I-nek is olvashassuk. A *Helviusok* mindenesetre Emona vezető családjai közé tartoztak, vö. Kat.

3. és 14, egy *Helvius Fortunatus* pedig Aquileiából ismert, vö. *CIL* V 1245. Az aquileiai Helviusok eredetüket illetően Gallia felé mutatnak. Gallia Narbonensisben a viennai Helviusok hajózási vállalkozók voltak, ld. a 14. sz. felirathoz fűzött kommentárt. Amennyiben az új olvasat helyes, a Helviusoknak az eddiginél nagyobb szabású vállalkozásával kell számolnunk, mely az Arar és Rhodanus folyón kívül esetleg más vizekre is, az Adriára és a Savus folyóra is kiterjedt. — 4. sor: [*patr(oni)*] esetleg [*mag(istri)*] *col*][*e*]*gi(i)*. *Collegium naviculariorum*: Emona a Nauportus, vagy más néven az Emona folyócska és a Savus összefolyásánál feküdt, és a folyami hajózás és kereskedelem egyik központja volt.

9. Fehér márványlap profilkerettel. Csak a jobb oldali fele maradt fenn, hét darabban. — M: 53, sz: 94 cm. Betűk: 7-4 cm. — Lelőhelye Ljubljana, az egykori Herrengasse, ma Gosposka St. Vízvezetéképítés közben, 55 cm mélyről került elő 1889-ben. — Kr. e. 2. század első fele. Másképpen M. ŠAŠEL KOS, *RINMSlov loc. cit.*, aki HIRSCHFELD (*CIL*) nyomán az 1. századra datálja. — Ljubljana, Narodni Muzej Slovenije. (lét. sz. L 55). — F.

A. MÜLLNER, *MZK* 15, 1889, 272.273 c. — *CIL* III 10767 (Hirschfeld). — *AIJ* 166. — G. ALFÖLDY, *AAntHung* 6, 1958, 438. — *RINMSlov* 29.

[- - - *s*]*acrum* (vac.) | [- - - *Eu*]*melus Aug(ustalis) grat(uito) d(ecreto) d(ecurionum)* | [- - -] *Dexter* (vac.) | [- - - *d*]*edicatione eius* | [- - -]*N*[.].

2. sor: *Eu*]*melus*: *CIL*; a *DD* formula feloldása *d(ono) d(edit)* is lehet.

Territorium Emonense

11. Építési felirat. — Lelőhelye Vrhnika (Oberlaibach), a római Nauportus. Másodlagos felhasználásból, a Szent Pál plébániatemplom külső falából került elő. — Datálás: legkésőbb a Kr. e. 1. század dereka. M. ŠAŠEL KOS in *RINMSlov*: Caesar vagy Octavianus korára teszi. — Elveszett. — Olvasat: a *CIL* alapján.

CIL III 3776 = I² 2285. — *ILS* 4876. — *ILLRP* 33. — A. MÓCSY: *Bevölkerung* 1/1. — *RINMSlov*. p. 119.

P(ublius) Petronius P(ublīi) l(ibertus) | Amphio | C(aius) Fabius C(ai) l(ibertus) | Corbo |⁵ mag(istri) vici aedem | Aequornae de vi(ci) | s(ententia) f(aciendum) coir(averunt).

5. sor. *magistri vici*-hez ld. a következő feliratot. — 6. sor: *Aequorna / Aecorna* emonai kultuszához ld. még a 125. sz. feliratot Savariából, továbbá emonai előfordulásai: a *CIL* III 3831 = *ILS* 4875 a = *RINMSlov* 4, *RINMSlov* 5., *CIL* III 3832 = *ILS* 4875 = *RINMSlov* 6. — 7. sor: *coi(raverunt)*: az *-oi-* diftongus *-u-* hanggá alakult, a Kr. e. 1. század derekán tűnt el véglegesen, vö. R. EGGER, *Anz. d. Österr. Akad. d. Wissenschaften, phil.-hist. Kl.* 1956, 54. Naupotrusról az eddigiek során úgy vélte a kutatás, hogy Emona territoriumán feküdt. Egy nemrégiben előkerült, eddig még nem publikált határkö tanúsága szerint azonban talán mégsem Emonához, hanem Aquileiához tartozott. Ez még érthetőbbé tenné az aquileiaiak erős jelenlétét a településen. Akár így, vagy akár úgy volt azonban, az mindenesetre eléggé valószínűtlennek látszik, hogy a fenti *magistri vici* Emona helyi tisztségviselői voltak. A colonia alapítására ugyanis még a legkorábbra történő datálás szerint is csak majd Kr. e. 33-at követően, tehát a feliratunk keletkezése után került sor. A kérdés tehát csupán az – melyre vélhetően az új határkö publikálása után rövidesen egyértelmű választ kapunk – hogy Nauportus Emona településtörténeti előzménye volt-e avagy nem.

12. Építési felirat. Anyaga: szürke márvány. M.: 49, sz.: 73, v. 13 cm. Betűnagyság: 7-5,5 cm. — Lelőhelye Vrhnika (Oberlaibach). Másodlagos felhasználásból került elő: Szent Pál plébániatemplom külső falában fedezték fel 1507-ben. Hosszú ideig

elveszettnek hitték, 1993-ban került újra elő a ljubljanoi érseki palota renoválása során. — Datálás: Kr. e. 1. század, legkésőbb a század közepe. M. Šašel Kos in RINMSlov: Caesar vagy Octavianus korára teszi. — Ljubljana, a katolikus érsekség tulajdona. Őrzési helye: Ljubljana, Narodni Muzej Slovenije. — F.

CIL III 3777 = 10719. — *ILLRP* 34. — A. Mócsy: *Bevölkerung* 1/2. — *RINMSlov* n. 1.

Q(uitus) Annaius Q(uinti) l(ibertus) | Torravius | M(arcus) Fulginas M(arci) l(ibertus)
| Philogenes |⁵ mag(istri) vici de | vic(i) s(ententia) portic(um) f(aciendum)
coir(averunt).

1. sor: *Annaius* az *Annaeus* változata. — 5. sor: a *magistri vici*-hez, ill. Nauportus és Emona viszonyához ld. az előző felirathoz fűzött megjegyzéseket. — 6. sor: *coir(averunt)*: az *-oi* diftongus utolsó datált írott emléke az adott szó írásában Kr. e. 47-ből származik, ld. R. EGGER, *Anz. d. Österr. Akad. d. Wissenschaften, phil.-hist. Kl.* 1956, 54.

13. Sírkő zöldes mészkőből. A profilkeretbe foglalt feliratos mező fölött háromszög, benne ciprus, jobboldalán D, bal oldalán M. Felülete, különösen az alsó felén erősen lemállott. — M.: 65, sz.: 32 cm, betűmagyság 4 cm. — Radovljicától 2 km-re, a lešce-i plébániatemplom nyugati falába van befalazva. — Datálás: 2. század. — *AIJ* alapján.

CIL III 3890 = 10780. — MÜLLNER, *Emona* n. 127. — *AIJ* 218 – A. Mócsy: *Bevölkerung* 4/2 + p. 19. — J. ŠAŠEL, *RE Suppl.* XI, 548, 556, 567.

D(is) M(anibus) | M(arcus) O(clatius) Avitus | d[e]c(urio) E(monae) et Ocl|atia Avita |⁵
Iusto fil(io) obi[to] | annor(um) XV[I], | pare[ntes i]|n[felicissim]i | f[ecerunt sibi et] |¹⁰
[suis].

2. sor: Az *Oclatius* név emonai előfordulásához ld. *L. Oclatius Tarquiniensist*, a leg. XV Apollinaris veteránját és libertáját az 1. sz. első feléből, *CIL* III 3845. A név

italikus, vö. Schulze 151, Mócsy: *Bevölkerung* p. 157. — 3. sor: Mócsy A. *h(ic) s(itus) e(st)* olvasatának a korábbi megoldási javaslatok egyértelműen ellentmondanak. A Mommsen által javasolt *d[e]c(urio) E(monae)*, vö. *CIL* III 10780 egyébként nem idegen a térségben szokásos feliratszövegezési formáktól, ld. a következő feliratot, továbbá a kat. 4., 7., és 9. sz. feliratát, melyeken a város rangját jelző *colonia* szó kiírása hasonlóképp elmaradt. Csupán egyetlen olyan feliratunk van egyelőre Emonából, melyen a város neve mellett annak *colonia* rangja is szerepel, egy idegenben, Parentiumban állított felirat, ld. lentebb, kat. 20. — 5. sortól: már az *AIJ* szerzői, V. HOFFILLER és B. SARIA is csak a régebbi olvasatokra támaszkodva tudták kiegészíteni.

14. Sírkő. — Lelőhelye Radovljicától 2 km-re. Másodlagos felhasználásból, a Szt. Karniolia templom falából került elő. — 2. század. — *CIL* alapján.

CIL III 3889. — A. Mócsy: *Die Bevölkerung* 5/1.

L(ucio) Hel(vio) Quincto | Iun(iori) mensum XIII | L(ucius) Hel(vius) Verecundus | dec(urio) et Cordia Se|⁵cunda par(entes).

1, 3. sor: az emonai *Helvius*okhoz ld. fentebb L. Metellus Clemens duumvir anyósát, *Helvia Severinát* – Kat. 3. – , aki, leánya gentiliciumából következtetve, egy Brinnius felesége volt. Aquileiában a *Helvius* név 9 esetben fordul elő: hárman egy családhoz tartoztak, ketten libertusnak tűnnek, vö. Calderini 505. Társadalmi helyzetükről semmi közelebbit nem tudunk, *Helvia L. f. Galla* cognomenje viszont Gallia felé mutat, ahol a *Helvii* Vienna vezetésében játszottak szerepet, vö. *CIL* XIII 1918: *L. Helvius L. filius Voltin. Frugi, curator nautarum bis Ilvir Viennensium, patronus Rhodanicorum et Araricorum n(autae)*, ugyanő *CIL* XIII 2220, továbbá családja egy másik tagja: *AE* 1975, 613⁶⁶ = *AE* 1976, 445⁶⁵, *L. Helvius Victorinus nauta Ararici*. Az utóbbi felesége, Romania Secundilla egy lugdunumi sevir családjából származott. A viennai *Helvii* tehát hajózási vállalkozók voltak, felirataik a Saône és a Rhône forgalmában való érdekeltségeikről tudósítanak, vö. L. WIERSCHOWSKI: *Fremde in Gallien – “Gallier” in Fremde* 320 sk. *Collegium nautarum* Emonában is működött. Tisztségviselője nevének

olvasatát az eddigi Iuliusról akár Helviusra is módosíthatjuk, vö. kat. 8. Figyelemre méltó az is, hogy mind az emonai, mind az aquileiai, mind pedig a viennai Helvii a *Lucius* praenoment viselik. Talán a viennai *Helvii* hajózási vállalkozása a Rhodanus és az Arar folyóknál jóval nagyobb területre terjedt ki?

15. Síroltár sötétszürke mészkőből. A feliratos mezőt két oldalon sima oszlop határolja, a mező fölötti háromszögben koszorú, a háromszög feletti sarkokban egy-egy delfin. — Méretei: MÜLLNER: 115, *AIJ* már csak 98 x 61, betűk nagysága: 6-2,5 cm. — Spodnje Gameljne (= Unter-Gamling, Ljubljana kerület) templomának déli falában befalazva. — Kr. u. 1. sz. vége – 2. sz. első fele. — *CIL* alapján.

CIL III 3893. — *ILS* 7235a. — MÜLLNER, *Emona*, no. 100. — *AIJ* 209. — G. ALFÖLDY, *AAntHung* 6, 1958, 439.

D(is) M(anibus) | L(ucio) Caesernio | Primitivo | IIIIv(iro) (sic!) et dec(uriali)
col(legii) fab(rum) |⁵ et Olliae Primillae | coniugi eius | leg(atis) ex testament(is)
eor(um) | dec(uriis) IIII coll(egii) fabr(um) uti rosas Carnar(iis) |¹⁰ ducant (denariis)
CC | L(ucius) Caesernius | Primitivos | parentib(us).

2. sor: a *Caesernii*-hez ld. a katalógus 15. sz. feliratához fűzött megjegyzéseket. — 4. sor: a *sevir* írása tévesen öt függőleges hastával; *L+* *L* ligálva, a második *L parva: coll(egii)*. — Interpukció az 1., 2., 4., 6., 8., 9., 10. sor szavai között mindenütt, továbbá a 7. sor utolsó két szava között.

16. Síroltár, anyaga sötétszürke mészkő. Három oldala bemélyítve, egyformán kialakított profilált keretben, bal oldalán kantharos szőlőindával, jobb oldalán delfin. — M.: 100, sz.: 67,5, v.: 54, betűk: 5,3-4, 6,5 cm. — Ljubljában, az ún. Német házban (Deutsches Haus) találták. Müllner közlése, mely szerint korábban Ig-en a templom

presbiteriumának déli oldalába volt befalazva, téves. — Datálás: 1. sz. második / 2. sz. első fele. — Ljubjana, Narodni Muzej Slovenije (lelt. sz.: L 128). — F.

CIL III 3850 + p. 1734. — MÜLLNER, *Emona*, n. 9. — *AIJ* 177. — A. MÓCSY, *AAntHung* 4, 1956, 223. — G. ALFÖLDY, *AAntHung* 6, 1958, 439. — A. MÓCSY: *Bevölkerung* 2/17. — J. ŠAŠEL: *Caesernii* 57-58, n.18, 42. — ZACCARIA: *Testimonianze* 114, n. 58. — *RIMNSlov* 47.

D(is) M(anibus) s(acrum) | T(itus) Caesernius | T(iti) l(ibertus) | Ianuarius |⁵ IIIIIvir | viv(us) fec(it) | sibi et suis | h(oc) m(onumentum) h(eredem) n(on) s(equetur).

2. sor: *N+I: Caesernius*, ligatura. – Az aquileiai *Caesernii*-nek a Borostyánkőút és a Száva-menti városok kereskedelmében erős érdekeltségei voltak, libertusaik ezeknek a városoknak *sevir*- és *Augustalis* testületeiben, s ezek leszármazottjai a municipális vezetőrétegben mindenütt kimutathatók. Emonai előfordulásukhoz ld. 10. és 15. sz. feliratot, továbbá A. MÓCSY: *Bevölkerung* 2/53, 4/1 (Lešce), más pannoniai városokban: 73/2 Sallában (Zalavár), 91/1 Savariában, 186/11 Aquincumban, 216/5 Sopianae-ban. Elterjedésükhöz és gazdasági-társadalmi vezetőszerepükhöz vö. J. ŠAŠEL *op. cit.* — 4. sor: a latin *Ianuarius* cognomen mindenütt elterjedt, vö. I. KAJANTO: *The Latin Cognomina* 218, továbbá B. LÖRINCZ: *Onomasticon* II, p. 189 sk. Emonai, bennszülött környezetben való előfordulása a *Ian-* tövű kelta nevekkel való részleges egybecsengésével magyarázható, valószínűleg ezeket váltotta fel a latinositott névformában.vö. A. MÓCSY, *op. cit.* p. 176. — 5. sor: a középső négy I fölött vízszintes vonal.

17. Szoborbázis, esetleg síroltár sötétszürke mészkőből, teteje sérült, alja letört. A feliratos mezőt fent szimmetrikusan kiképzett ún. *noricumi-pannon voluta* határolja, a mező alsó része szinte teljesen lekopott. — M: 91,5, sz: 60,5-52, az eredeti vastagsága ismeretlen, csupán mintegy 40 cm-es felületét törték le a kiemeléskor. Betűmagyság 3-2,5 cm. — Lelőhelye Ig, ahol a szinte teljesen római feliratos kövekből épült Szent-György kápolna alapzatába volt sarokkőként befalazva 1876-ig, ekkor emelték ki innen,

és került egyidőre a közeli Sonneggre. — Datálás: 2. század. — Ljubljana, Narodni Muzej Slovenije (lelt. sz.: L 120). — F.

CIL III 10738, p. 2328, 26. — A. MÜLLNER, *MZK* 4, 1878, LXXXVII. — Uő: *Emona*. 206, n. 7. — A. v. DOMASZEWSKI *AEM* 5, 1881, 125. — PREMIERSTEIN-RUTAR: *Römische Strassen* 37. — *AIJ* 127. — A. MÓCSY: *Die Bevölkerung* 17/1, a lelőhely nála tévesen Sonnegg. — J. KLEMENC, *Zgodovina Emone*. In: *Zgodovina Ljubljane* I. Ljubljana, 1955, 351 és a 115. jegyz., 359, 205. jegyz. — F. LOCHNER-HÜTTENBACH, *Situla* 8, 1965, 35. — E. SWOBODA, *BJ* 169, 1969, 196-197, n. 1. — J. ŠAŠEL, *RE Suppl.* XI 567. — *RINMSlov* 79.

C(aius) Bassidius C(ai) f(ilius) Cl(audia tribu) | Secundus aed(ilis) i(ure) d(icundo) | bis, q(uaestor) p(ecuniae) p(ublicae) Ilvir i(ure) d(icundo) patr(onus) | coll(egii) dendro<f=ph>o(rum) (sic!) |⁵ praefectus et | patronus coll(egii) | centonariorum | Ilvir i(ure) d(icundo) q(uin)q(uennalis).

1. sor: *Bassidius*: ez a név egyetlen előfordulása. LOCHNER-HÜTTENBACH 19 a latin *Bassus* derivációjával magyarázza. SCHULZE: *Eigennamen* 41, 427 lehetségesnek tartja a név venét eredetét, ami alapján M. ŠAŠEL KOS: *RINMSlov* p. 263. *Bassidiust* helyi bennszülöttnek véli; Emona *Claudia tribus*át ld. még kat. 4., továbbá *CIL* XIII 8735 (Novimagus), *CIL* III 3838 = *AIJ* 152, *CIL* III 3569 (Vác), *CIL* VI 2504 (Roma). — 2. sor: *N+D*: ligatura, *Secundus*; A *Secundus* név Igen a helyi peregrinus lakosság névadásában is előfordul, vö. *RINMSlov* 80, 84: *Tertia Secundi* filia, továbbá M. LOVENJAK *AV* 48, 1997, 68, n. 4, fig. 8. (Lh. Staje, Ig mellett): *Acinor[i] Secundus, Boleria(v)us; aed(ilis) i(ure) d(icundo)*: a titulust ebben a formában csupán három volscus eredetű itáliai város, Fundi, Formiae és Arpinum aedilisei viselték azt követően, hogy Kr. e. 188-ban elnyerték a municipiumi rangot, és élükre egy-egy három aedilisből álló testület került, vö. H. RUDOLPH: *Stadt und Staat im römischen Italien* 57 skk. Ezekben a városokban tehát az aedilisek a legfőbb magistratusok voltak, így érthető, hogy őket illette meg a *iurisdictio*. Emona esetében azonban, melynek élén *duoviri i(ure) d(icundo)* álltak, nem erről van szó. Valószínű, hogy a szokatlan megfogalmazással nem is az aedilis bírságolási jogkörére utalt a felirat megszövegezője, az ugyanis nem tartozott a *iurisdictio* fogalmába. Soha ilyen jellegű

egyéni értelmezés, vagy “tévesztés” egyébként nem is fordul elő a feliratokon. Sokkal valószínűbb, hogy a mi *aedilis iure dicundo*nk esetében egy olyan aedilisi funkcióról van szó, amelyet a tergestei *ordo decurionum* egyik fennmaradt határozata említ, melynek betöltése révén a Tergestéhez attribúált *Carni* és *Catali* előkelői elnyerték a római polgárjogot, és bekerültek a tergestei ordoba, vö. *CIL* V 532 = H. DESSAU: *ILS* 6680. Ezt látszik alátámasztani az is, hogy a szóbanforgó tisztséget C. Bassidius Secundus cursus honorumának első állomásaként említik, megelőzve a *quaesturát*, holott egy normális municipális karrierben a sorrend éppen fordított volt. A fenti *aed(ilis) i(iure) d(icundo)* tisztségének ilyen értelmezés mellett szól az is, hogy a tisztséget említő felirat lelőhelye, az Emonától 10 km-re délre felvő Ig, az emonai italikus lakosság szomszédságában élő bennszülött nép, a *Catari* szállásterületének egyelőre ismeretlen nevű központja volt. A *Catari* pedig a tergestei *Catali* északi szomszédságában éltek, és a kutatás úgy tartja, hogy a ránhagyományozódott nevük különbözősége ellenére – mely egyébként elírás következménye is lehet – egyazon népről van szó. Jól beleillik ebbe a képbe C. Bassidius Secundus neve alapján feltételezhető bennszülött származása, ld. fentebb M. ŠAŠEL KOS, továbbá az is, hogy Igen – ahol egyébként a szóbanforgó bennszülött település már Emona alapítását megelőzően is létezett – további emonai tisztségviselők felirata is előkerült, akik C. Bassidius Secundushoz hasonlóan szintén összefüggésbe hozhatók a helyi lakossággal, vö. kat. 16, 18, és az új kiegészítési javaslat alapján esetleg még egy Emonában feliratot hátrahagyó sevirnek is köze lehet a településhez, vö. kat. 5 . C. Bassidius Secundus tehát mint *aedilis iure dicundo* minden bizonnyal nem az emonai *colonia*, hanem az Emonához attribúált *Carni* vezető tisztségviselője lehetett. Ebbéli minőségében a saját népe tagjaival szemben törvényszerűen illette meg a *iurisdictio* joga. A legfőbb funkció egyébként a tisztsége *iteratio*ját is könnyebben magyarázza. Ezt követően került az emonai ordoba (a *decurionatus* említése, ami magától értetődik magasra ívelő pályafutása során, egyébként hiányzik a feliratáról), és a *quaesturával* kezdve nyerte el sorra a *colonia* tisztségeit.

18. Síroltár, anyaga mészkő. — Lelőhelye Sonnegg, ahol másodlagos felhaználásból került elő. — 1. sz. vége-2. század. — Olvasat: *CIL* alapján.

CIL III 10739. — A. MÓCSY: *Bevölkerung* 17/2. — G. ALFÖLDY, *AAntHung* 6, 1958, 439, + 40. jegyzet.

- - - I]IIIIv[ir - - - | v(ivus) f(ecit) sib[i et] | Quinti<a>e [- - -] co <i=n>iug[i] |⁵
an(norum) LV et [- - -] | et C(aius) Bui[- - -] | elia Bui[- - -] | Valeriu[s - - -] .

3. sor: N+T: ligatura, *Quinti<a>e*. — 5. sor: A+N: ligatura, *ann(orum)*, E+T: *et*, ligatura. — E+T: *et* ligatura. — 6-7. sor: *Buio*: Maria Saal (Karinthia) kivételével csak az Emonától délre élő bennszülöttek körében fordul elő, ott viszont számos esetben, vö. A. MÓCSY: *Bevölkerung* p. 167. Mivel mind az illyr, a venét és a kelta névadásban vannak közel azonos hangzású nevek, nyelvi meghatározására egymástól eltérő javaslatok születtek, vö. HOLDER III, I 73, aki a kelta *Boius*-szal hozza összefüggésbe, J. UNTERMANN § 27 pedig a venét *Buctor*-ral. Az ellentétek áthidalására F. LOCHNER-HÜTTENBACH 21 skk, a nyelvi buktatókat kikerülő kompromisszumos kelet-alpesi meghatározást javasolja. — Feliratunkon először fordul elő a név nomen gentileként A sírkövek megszövegezésének logikája szerint az ismeretlen nevű sevir nevét [*C(aius) Bui-* - -]nak rekonstruálhatjuk, s nagy valószínűséggel az illetőt *C. Buiius*nak hívták, ld.ehhez a női *Buia* formát, CIL III 10745. A bennszülött névből történő gentilicium képzés a latin jogú népességre jellemző, így a (minden bizonnyal) Emonában seviratussal rendelkező, következésképp római polgár *C. Bui*[- - -] névviselése – a fentebbi, 18. sz. feliratnál tárgyaltakon túl – további adalék az Emonától délre, Ig környékén élő *Catari* latin jogállására és az emonai coloniához való *attributió*jára, ld.

Extra fines coloniae

19. Sírsztélé vagy oltár mészkőből. A profilált keretbe foglalt feliratos mező felülete erősen lemállott, a szöveg második felét már az *AIJ* szerzői sem tudták elolvasni. — M: 120, sz.: 85 cm. Betűmagyság 8 cm. — Lelőhelye Trebnje, Jezero, ahol a Szent Péter

templom falába befalazva, félig a földben találták. — Kr. u. 2-3. század, vö. ŠAŠEL, loc. cit. — Olvasat: *AIJ* alapján.

B. SARIA, *GMDS* 14, 1933, p. 17, n. 25. — PREMIERSTEIN-RUTAR. *Röm. Strassen* 26. — *AE* 1934, 75. — *AIJ* 237. — J. KLEMENC: *Zgodovina Emone*. In: *Zgodovina Ljubljane*. Ljubljana, 1955, 360, 208. jegyz. — J. ŠAŠEL, *RE* Suppl. XI, 548, 567.

D(is) M(anibus) | C(aio) Aurel(io) Firmino | dec(urioni) Iul(iae) Emonae | qui [vix(it) an(nos) ...]XXIII[...]|⁵ LXI[? - - -] | C(aio) Vera[tio?.. | I[...]|I[- - -]| [...]N [....]I[- - -

2. sor: A *gens Aurelia* folytán az *Aurelius* nomen mind Itáliában, mind a provinciákban széles körben elterjedt, viselői – a polgárjogadományozó M. Aurelius és Caracalla révén – túlnyomórészt bennszülött eredetűek. *C. Aurel. Firmus* azonban nem a *Marcus* praenomen viseli, ezért valószínűleg az itáliai *Aurelii*-től származik. — 6. sor: SARIA loc. cit.: VI RAIH ///; AIJ: VIRAI/////; kiegészítési javaslatuk *Veranio*. Elvileg mindkét gentilicium lehetséges, emonai előfordulása miatt azonban inkább *Veratius*, vö. *CIL* VI 32520 = DOBÓ 58a *C. Veratius*, praetoriánus Emonából Kr. u. 144-ből, ld. még A. MÓCSY: *Bevölkerung*, UÖ: *Nomenclator* p. 306. A további kiegészítés talán *F[I[rm]]I[n - - -*. A *Veratius* nomen mindenekelőtt Gallia Narbonensisben, ott is mindenekelőtt az Arecomici, azaz Nemausus (Nîmes) territoriumán fordul elő, ld. legújabban *C. Veratius Veni(i) f. (Pius)* nemrég előkerült feliratát Montpellier környékéről, *AE* 1982, 692. Irodalom: A. VILLARET, *Les Veratii de Narbonnaise*. In: *REA* 95, 1993, 487-532. *C. Veratius* neve alapján ítélve kelta származású, vagy nyugati, vagy esetleg helyi. – A *Firmus* cognomen minden kétséget kizáróan latin, Emonában népszerű azonban a bennszülött lakosság körében is, vö. F. LOCHNER-HÜTTENBACH p. 25.

20. Bázis. — Lelőhelye Parentium (Italia, X reg.). — Kr. u. 2. század vége-3. század eleje, vö. DEGRASSI: *Ilt* X 2 p. 6, továbbá BARBIERI: *L'albo senatorio* 102, n. 435. — Olvasat: *Iltal* alapján.

CIL V 331. — *IItal* X/2 8. — CALDERINI: *Aquileia Romana* p. 538. — DOBÓ: *Inscriptiones* 574. — *PIR* III 92, n. 679. — G. ALFÖLDY, *FH* 130.

C. Praecel|lio G(ai) fili(o) Pap(iria tribu) | Augurino Vet|tio Festo Cris|⁵piniano Vibio| Vero Cassiano | c(larissimo) i(uveni) triumviro ca|pitali trib(un)o leg(ionis) VII | g{a}eminae patrono sp|¹⁰lendidissimae col(oniarum) | Aquil(eiensi)um et Parentin(or)um Opiterginor(um) Hemonens(ium) ordo et | ple<p=b>s (sic!) Parent(inorum) aer(e) coll(ato) l(oco) d(ato) d(ecreto) d(ecurionum).

8-9. sor: *C. Praecellius Augurinus* a leg. VII *gemina* tribunus laticlavius a Hispaniában *C. Praecellius Augurinus* szülővárosa Opitergium vagy Bellunum lehetett, ld. DEGRASSI *loc. cit.* Karrierjét a 2. század végén és a 3. sz. elején abszolválta, vö. G. ALFÖLDY, *loc. cit.*

NEVIODUNUM / MUNICIPIUM LATOBICORUM

Cives Latobici: ld. Sisciánál, kat. 52.

21. Oltár. — Lelőhely: Vel. Malence, Gurkfeld, a katolikus parókia épületébe beépítve. — Olvasat: *CIL* alapján.

CIL III 3921.

Invicto | deo | Charito | Neviod(unensium) |⁵ summ(arum).

22. Kis oszlop. — Drnovo, az ókori *Neviodunum* romjai között találták. — 2. század vége / 3. század. — Olvasat: *CIL* alapján.

CIL III 3919. — L. BARKÓCZI, *AArchHung* 16, 1964, 16/1. — B. GALSTERER-KRÖLL, *ES* 9, 1972, p. 125, Nr. 356.

I(ovi) o(ptimo) m(aximo) | et Genio | municipi(i) | Fl(avii) Neviod(unensium) |⁵ sacrum | L(ucius) Pompeius | Ingenus b(eneficiarius) | co(n)s(ularis) v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).

4. sor: ez az egyetlen feliratunk, amely Neviodunum Flaviusi alapítására utal.

23. Fehér márványlap. A feliratos mezőt profilkeret fogja körbe, benne kissé jobbra csúsztatva, majdnem középen, egy kör alakú, sekély bemélyítés, melyet a másodlagos felhasználás során alakítottak ki, s mely a mező szélességét mintegy háromnegyed részben, a magasságát a 4-11 sorig foglalja el. A bemélyítés helyén a felirat szövege megsemmisült. A mélyedés közepén újabb kis kör, s körülötte négy, egymással 90-90 fokos szöget bezáró, virágsziromszerűen elhelyezkedő ovális lyuk, az egymással szembenállók függőleges ill. vízszintes elhelyezkedésben. — M.: 94, sz.: 64, v.: 13 cm. Betűmagyság 5,5-3 cm. — Lelőhelye Velike Malence, Groble-féle mező, ahol másodlagos felhasználásból került elő. Egy sír fedőlapjaként használták. — Datálás: Hadrianus kora. — Ljubjana, Narodni Muzej Slovenije (Lelt. sz.: L 29). — F.

A MÜLLNER, *MZK* 4, 1878, XC. — Uő: *Emona* 253. — *CIL* III 3925 + p. 1738. — PREMIERSTEIN-RUTAR: *Röm. Strassen* 31. — *ILS* 1408. — *AIJ* 246. — B. SARIA, *RE* 16, 1935, 638. — H.-G. PFLAUM: *Carrières* I, 280-281, n. 115. — A. v. DOMASZEWSKI: *Rangordnung* 1967² 207. — A. MÓCSY, *Die Bevölkerung* 209, 45/4. — L. MROZEWICZ: *Arystokracja* PS-28. — *RINMSlov* 128 (a régebbi irodalommal).

T(ito) Eppio T(iti) f(ilio) | Quir(ina tribu) Latino | Ilviro iur(e) dic(undo) | munic(ipii) Latob(icorum) |⁵ proc(uratori) im[p(eratoris) Caes]aris | Traian[i Hadria]ni |

[*Aug(usti)*] | *ad c[ensus a]cc[ipiend(os)]* | [- - -] |¹⁰ [- - -]V | [...]I[.]C[- - -]M | [...]M
proc(uratori) IIII p(ublicorum) Afr(icae) | p(ublice) d(ecreto) d(ecurionum).

1. sor: a *T* és az *E* között interpunkció. - *Eppii* Neviodunumban: *T. Eppius Rufinus*, *CIL* III 3923 = 10801, akinek Silvanus-oltára Gradiščen, Velike Malence közelében került elő, datálása: 2. század. A két *Eppius* egyazon család tagja lehetett. MÓCSY szerint délgalliai eredetűek voltak, vö. *Bevölkerung* 209, 45/5, valamint *Pannonia and Upper Moesia* 136, nem zárható ki azonban észak-itáliai, és főleg nem a helyi, bennszülött származásuk sem, a név ugyanis kelták lakta területeken, Észak-Itáliában, Galliában, Noricumban és Pannoniában fordul elő, Noricumban *Eppaeus* formában is. Egy *Eppius* Carnuntumban a 118-119 után ott állomásozó *XIII gemina* tubicenje volt, ld. *CIL* III 11121. Az *Eppius* gentiliciumot valószínűleg az *Epo* / *Eppo* bennszülött névből képezték, mely eddig csak Emona és Neviodunum környékéről ismert, onnan viszont 6 alkalommal is, vö. B. LŐRINCZ: *Onomasticon* II, p. 120 sk. ld. még vö. M. ŠAŠEL KOS: *RINMSlov*, p. 362. — 2-3. sor: a szavak között interpunkció. — 5. sor: az első két szó között interpunkció — 6-7. sor: *Traian[i Hadria]ni* | [*Aug(usti)*] MOMMSEN (*CIL*), PREMIERSTEIN-RUTAR, *Saria*. *Traian[i Aug(usti) pat]r[is]s* | [*patriae*]. *Traian[i Aug(usti) pat]r[is]s* | [*patriae*] M. ŠAŠEL KOS, *RINMSlov*, loc. cit. — 11. sor: M és P között interpunkció. — 12. sor: az egyes sigla között interpunkció.

24. Mészkörtábla jobb alsó sarka. — Másodlagos felhasználásból került elő Mokricén. — Datálása: valószínűleg Traianus alatt, vö. G. ALFÖLDY, *op. cit.* — Fotó és ALFÖLDY GÉZA loc. cit. korrekciója alapján.

CIL III 10804 (Domaszewski). — T. KNEZ – P. PETRU – S. ŠKALER: *Municipium Flavium Latobicorum Neviodunum*. Ljubljana 1961, p. 21. fotó.— G. ALFÖLDY, *FH* pp. 24-26, Abb. 1.

- - - *leg(ato) Aug(usti) pr(o) pr(aetore) ad | census] accipiend[os provin|ciae Ge]rm(aniae) infer(ioris) leg(ato) Aug(usti) pr(o) pr(aetore) | [provin]c(iae) His(paniae) XVvir(o) s(acris) f(aciundis). Latobici | [publi]ce patrono d(ant) d(edicant).*

A szavak és egyes sigla között interpunctio. — 4. sor: *I parva* a C-ben: *Latobici* — 5. sor: G. ALFÖLDY szerint az ismeretlen nevű senator valamilyen tisztséget, vagy tiszti posztot kellett hogy betöltsön Pannoniában, ugyanis ez szolgálhatott indítékul városi patronussá való megválasztásához. A legvalószínűbbnek a legioparancsnoki poszt egy olyan legiónál, amely Neviodunum közelében állomásozott. Ilyen volt a *leg. XIII gemina*, melynek Kr. u. 100 előtt Poetovióban volt a tábor. A census lebonyolítására Germania inferiorban, melyre az ismeretlen nevű senatort valamikor a pannoniai megbízatása után nevezték ki, Traianus alatt, 107 és 113 között került sor, vö. *FH* p. 25.

CIVITAS VARCIANORUM

Cives Varciani: ld. lentebb Sisciánál, kat. 52.

Varcianus mint cognomen: *CIL* XVI 4, ismeretlen lelőhelyű katonai diploma, Kr. u. 60., *Iantumarus Andedunis f. Varcianus eq coh. II. Hisp.*

Extra fines

25. Márvány sírtábla. — Lelőhelye Róma városa, az *Equites singulares* tábor. — M.: 67, sz.:

53, v.: 11 cm. Betűmagyság 1,2-2,4 cm. — Datálás: 197 után, egy másik, ugyanitt előkerült, *Hercules invictus*nak dedikált, 197 jun. 9-re keltezett oltár alapján, melyet *Flavius Respectus* és *Severinus Vitalis* egy harmadik társukkal együtt közösen állított, vö. SPEIDEL *loc. cit*, továbbá *op. cit.*, n. 55. — Nápoly, Museo Nazionale. – Olvasat: M. SPEIDEL alapján.

CIL VI 3257. — Á. DOBÓ: *Inscriptiones* 121. — M. P. SPEIDEL, n. 605, fotó.

*Pyrrh[i] casula || D(is) M(anibus) Flavio Respecto t(urma) Op|tati n(atione) Varcianus
vixit | ann(is) XLV dieb(us) V mil(itavit) ann(is) | XXIII posuerunt heredes |⁵ eius
titulum marmoreum | Apuleius Serenus | Severinus Vit[alis] - - - .*

A bevéselt szöveg számos, értelmetlenül elhelyezett pontuációt tartalmaz.

1. sor: *casula* 'sírhely', vö. G. CAMODECA Petroniusnál talált párhuzamát (111, 5),
hivatkozás SPEIDELnél, *loc. cit.*

26. Sírkő. Tereje csonka. — Lelőhelye Humac falu (Mostar), az ókori *Bigeste*
Dalmatiában.. — M.: 84, sz.: 50, v.: 21 cm. — Datálása: 1/2. század. — Olvasat: Betz
és az *ILJug* alapján.

A. BETZ, *JÖAI* 36, 1946, Bbl. 68, n. 2. — *AE* 1950, 110. — *ILJug* 1, 116. — DOBÓ:
Inscriptiones 195.

*[- - -] equ(iti) c(o)h(ortis) III | Alpin<a>e, domo | Varcianus, an(norum) |⁵ XXXVIII
stip(endiorum) XIII | t(estamento) f(ieri) i(ussit) h(eres) p(osuit) h(ic) s(itus) e(st).*

3. sor: a *cohors III Alpinorum equitata*, feliratokon gyakran *cohors III Alpina* az 1-2.
században Dalmatiában állomásozott, vö. WAGNER: *Dislokation* 85., s majd csak a 3.
században került a Carnuntum melletti *Quadrata* (Barátföldpuszta) táborába, vö. B.
LŐRINCZ: *Hilfstruppen* p. 51.

27. Sírkő. — Lelőhelye Balijina Glavica, a római kori *Municipium Magnum*
Dalmatiában. — Datálása: Kr. u. 1 sz. második fele, de még 74 előtt. Az *ala Claudia* a
mai Gardunnál, az egykori municipium Magnum közelében ugyanis a Claudius császár

alatti felállítását követő időszakban állomásozott, egy Kr. u. 74-ben kiadott katonai diploma azonban már a germaniai hadsereg alakulatai között nevezi meg, vö. ld. G. M. BERSANETTI, *Bulletino del Museo dell'impero Romano* 12, 1941, 48 (az *ala Claudia nova* dokumentumai), továbbá G. ALFÖLDY, *ArchHung* 14, 1962, 262. sk. — A *CIL* és DOBÓ alapján.

CIL III 9796. — A. MÓCSY: *Bevölkerung* 210, 52/2. — DOBÓ: *Inscriptiones* 221.

Vercaius Me[di | f(i)lius] eques | ala nova C[laudia] [- - -] | domo Varcia|nus anno(rum) [- - -] | stupendior(um) X[.] | h(ic) s(itus) e(st) posuit Max|imus Regii [f(i)lius].

1. sor: *Vercaius*: kelta bennszülött. A neve kapcsolatban áll a *Varcianus* törzsnévvel is, és mindenekelőtt Noricumban elterjedt, ami a *Varcianin*ak a noricum-i törzsekkel való rokonságát mutatja, vö. HOLDER, III, 182. *Medus*: ugyancsak kelta név, vö. HOLDER, II, 524 skk.

ANDAUTONIA

29. Sírkő. — Lelőhelye ismeretlen. — 1. század vége. — Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum — A.

CIL III 3679. — KRAFT n. 686. — A. MÓCSY: *Bevölkerung* 51/3. — J. FITZ, *AR* 2-3, 1961-62, n. 2. — J. ŠAŠEL: Andautonia. *RE Suppl.* XII (1970) 71. — B. LÖRINCZ: *Hilfstruppen* 216.

T(itus) F(lavius) Bonio Qu(i)ri(na) | Andautonia | eques alae | Frontoniana, |⁵ tur(ma) Ingenui | an(norum) XXXIII, stip(endiorum) XVI | h(ic) s(itus) e(st). Campanus | eques al(a)e eiu<n=s>de(m) (sic!) heres. | t(itulum) m(emoriae) p(osuit).

1 sor: *V+I+R: Quir(ina)* ligatura. — 2. sor: *A+N: Andautonia* ligatura. — 4. sor: *A+N: Frontoniana* ligatura. — 7. sor: *A+N: Campanus* ligatura. T. Fl. Bonio az *ala I. Tungrorum Frontoniana* katonája lehetett. Az alakulatot Vespasianus uralkodása elején vezényelték Pannoniába, ahol kb. 80-ig Aquincumban, majd azt követően Carnuntumban állomásozott. 89-90 körül került Camponába, az ezt követő esetleges intercisai állomáshelye azonban már vitatott. Az alakulatot 118/119 táján Dacia Porolissensisbe vezényelték, vö. B. LŐRINCZ, *op. cit.* p. 26, továbbá J. FITZ, *RIU* 5, p. 11. T. Fl. Bonio szolgálati ideje letelte előtt halt meg. Andautoniai polgársága valószínűvé teszi, hogy e város környékéről sorozták be az akkor már Pannoniában állomásozó alába. Síremléke Aquincumból, vagy annak környékéről kerülhetett a Magyar Nemzeti Múzeumba, ez pedig, tekintetbe véve a 16 szolgálati évét, csakis az ala camponai állomásozásához köthető. Halála tehát 89/90-96 között következett be, katonai szolgálatát ennek megfelelően 74/75-81 között kezdte. Polgárjogát szolgálati ideje alatt kitüntetésképpen kapta. Erre a Vespasianus és Titus alatti békeévek kevesebb alkalmat kínáltak, annál többet a Domitianus alatti dák háborúk.

30. Sírstélé, anyaga mészkő. Teteje, alja letört. A fő képmezőben házaspár mellképe, az ábrázolásnak csak az alja maradt meg. Az alatta lévő képmezőben balra nagy kerek pajzsot tartó katona álló alakja, a katonával szemben, a jobboldalon ló. — M.: 108, sz.: 93, v.: 23 cm. Betűmagyság 6-5 cm. — Lelőhelye Szőny. — Kr. u. 3. század első fele. — Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum. — A.

CIL III 4316 = 10970. — L. BARKÓCZI: *Brigetio* n. 33, T. XII, 2 — Uő, *AArchHung* 16, 1964, 339, 91/8. — J. ŠAŠEL: Andautonia. *RE Suppl.* XII (1970), 71. — *RIU* 538. — B. LŐRINCZ: *Hilfstruppen* 292, n. 461.

D(is) M(anibus) | Aurel(ius) Vindex And|autonia eq(ues) coh(ortis) I | Thrac(um), an(norum) XXXXV, Au|⁵relia Amma (vac.) ||PF[- -]Sabi| - - - .

A szavak és egyes sigla között interpunkció, mely apró háromszögletű bemetszés. — 2. sor: *Aurelius Vindex* jellegtelen katonanevet visel. — 3-4. sor: a *cohors I Thracum equitata civium Romanorum* Traianus parthus háborúja vagy Hadrianus uralkodásának első éveiben került Germaniából Pannonia superiorba, és a 3. század közepéig itt is maradt. Táborhelye *Ad Statuas* (Ács-Vaspuszta) volt, vö. LŐRINCZ, op. cit. 42. — 5. sor: *Amma*: kelták lakta területeken fordul elő, vö. B. LŐRINCZ – F. REDŐ: *Onomasticon* I, p.95 sk. Valószínűleg Aurelia Amma is a Neviodunum-környéki kelta lakosságból származott. Aurelius nevük Vindex auxiliaris szolgálata és a felirat 3. századi datálása miatt nagy valószínűséggel caracallai polgárjogot jelent. Ez arra is figyelmeztet, hogy a flaviusi Andautonia területén még a 3. század elején is éltek peregrinus vagy latin jogállásúak.

31. Fehér márványlap, a bal oldala sérült, alsó sarkából kis darab letörött. A felirat fölött aediculában Diana áll, az aedícula fölötti sarkokban egy-egy domborműves mellkép. — M.: 89,5, sz.: 63, v.: 13 cm. — A kő a 18. és 19. században a Zágráb-környéki településeken több helyen is felbukkant. Eredeti lelőhelye ismeretlen, valahol Sčitarjevo környékén lehet. A sorsához ld. lentebb J. Brunšmid *loc. cit.* — Datálás: 2-3. század. — Zágráb, Nemzeti Múzeum — F.

CIL III 4008. — S. FRANKFURTER, *AEM* 9, 1885, 253. — J. BRUNŠMID, *VHAD* Ns. 8, 1905, 65-67, n. 125. — *ILS* 3746. — *AIJ* 474. — L. BARKÓCZI, *AArchHung* 16, 1964, 177/5. — J. ŠAŠEL: Andautonia. *RE* Suppl. XII (1970), 71. — L. MROZEWICZ: *Arystokracja* PS-1.

[*D(eae)*] *Nem(esi) reg(inae) Aug(ustae) sac(rum)* | [*C(aius)?*] *Iul(ius) Victorinus vet(eranus)* | [*dec(urio)?*] *mun(icipii) And(autoniensium) cum suis* | *v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)*.

A szavak ill. egyes sigla között interpunkció, háromszögletű vagy V formájú bemetszés. 2. sor: *Iulius Victorinus*: Észak-Itáliából, Dél-Galliából Hispaniából, Dalmatiából származhat, ahol Caesar és Augustus alatt polgárjogadómanóyzások és

veterántelepítések voltak. A Száva völgyének lakosságából már Augustus alatt is soroztak katonáikat, így akár bennszülött eredetű is lehet. – ligatura *VET*. — 3. sor: A CIL kiegészítése [*c(ivis)*] *mun(icipii)*-re nem feltétlenül találó, nem volt értelme ugyanis annak, hogy valaki a saját városában a helyi polgár mivoltát hangsúlyozza. Ilyen feliratot Pannoniából nem is ismerünk. A római jogú városok lakóinak helyi vagy idegen illetősége egyébként a nevük tribus eleméből is kiderült. Az emberek elsősorban az idegenben állított feliratokon jelölték meg polgárjogi illetőségüket, ld. a *cives Agrippinenses Transalpini* (CIL III 10548 = AE 1944, 90, Aquincum), a *cives Sisc(iani) et Varcian(i) et Latobici* (ld. lentebb, n. 42) vagy a *cives Pe[to]vionensi[s]* (sic! – CIL V 4371 = ILS 2065 = DOBÓ 48, Brixia) példáját. A feliratmegszövegezési szokások alapján sokkal valószínűbbnek látszik, hogy *Iulius Victorinus* Andautoniának valamilyen tisztségviselője, vagy *Augustalisa* volt. Veterán lévén inkább az előbbi valószínű.

32. Az előző, 31. sz. márványlap hátoldala A felirat egyszerű keretben. Ez volt az eredeti felirat, aminek látványát később nem tartották kíváncsnak. Hátoldalára Dianának szóló dedikáció került, as a kölapot – a patronusnak szóló dedikációt takarva az istennő szentélyének falában rögzítették — Pontos lelőhelye ismeretlen, valahol Sčitarjevo környékén lehetett. — M.: 89,5, sz.: 63, v.: 13 cm. Betűnagyság 4-1,5 cm. — Terminus post quem: 86 tavasza, amikor Moesia kettéosztása után *L. Funisulanus Vettonianus* Moesia superior első helytartója lett, vö. DOBÓ: *Verwaltung* 35 skk. Ebben a minőségében vett részt Domitianus dák háborújában, s ekkor szerezte a felsorolt kitüntetései egy részét. A feliratunk még nem említi a senator africai proconsulatusát, vö. CIL XI 571 = AE 1946, 205 (Forum Popilii), így minden bizonnyal még azt megelőzően, azaz 90 (esetleg 93/94) előtt készült.

LJUBIĆ, *VHAD* 5, 1883, 7. — CIL III 4013. — ILS 1015. — J. BRUNŠMID, *VHAD* n. s. 8, 1905, 67-68, no. 125. — *AIJ* 479. — Á. DOBÓ: *Verwaltung* 23. — F.

L(ucio) Funisuláno | L(ucii) f(ilio) Ani(ensi tribu) Vettoniáno |⁵ trib(uno) mil(itum) leg(ionis) VI Vict(ricis) quaes|tóri provinciaé Siciliaé | trib(uno) pléb(is) praet(ori)

leg(ato) leg(ionis) IIII | Scythic(ae) praef(ecto) aerári Satur|ni curatóri viae Aémiliae co(n)s(uli) | VII vir(o) epulónum) leg(ato) pro pr(aetore) | próvinc(iae) Delmatiae item pro|¹⁰vinc(iae) Pannoniae item Moesiae | superioris donato ab | [[imp(eratore) Domitiano Aug(usto) Germani|co]] bello Dacico coronis IIII | murali vallári classica aurea |¹⁵ hastis puris IIII vex(il)lis IIII | patrono | d(ecreto) d(ecurionum).

A szavak között interpunctio. — 11. sor vége – 13. sor eleje: Domitianus neve mélyen kivésve. — 16. sor: *patrono*: Andautonia flaviusi alapítású város, így Domitianus pannoniai helytartójának városi patronusi szerepe akár a *civitas Varcianorum* municipiumi rangra történő emelésében való közreműködésével is összefüggésbe hozható. Pannoniai helytartósága közvetlenül megelőzte a moesiait, említését ld. egy 84. szept. 3-ra, vö. *CIL* XVI 30, és egy 85 szept. 5-re, vö. *CIL* XVI 31, datált katonai diplomán. Mindkét diplomát egyébként egy-egy olyan katona számára állították ki, aki Andautoniához közel eső területről származott. A pannoniai auxiliáris alakulatokban tehát már ekkor szolgáltak helyben sorozott bennszülöttek, a második elbocsájtásra ráadásul egy helyi germán háború sikeres lezárását követően került sor, így nagyon is érthető lenne, ha a császár apja gyakorlatát követve – ld. Siscia, Sirmium, s esetleg Marsonia alapítását – a polgárjogadományozással egyidejűleg önkormányzati keretet is biztosított volna a jogok gyakorlására a veteránjai számára.

33. Bázis, fehér márványból, feliratos mezője profilált keretben. Jobb felső sarkánál a keret széles külső pereme sérült. Bal alsó sarka letört, de hiánytalanul megvan. — M: 116, sz.: 64, v: 42, betűnagyság: 7-6,5 cm. — Lelőhelye Stenjevec, Zágrábtól 6 km-re nyugatra, ahol az új katolikus templom építésekor találták 1758-ban. — Datálás: Kr. u. 250. — Zágráb, Nemzeti Múzeum. — F.

LJUBIĆ, *VHAD* 5, 1883, 2. — *CIL* III 4010, vö. p. 1746. — BRUNŠMID, *VHAD* n. s. 9, 1906/7 [1907] 142, n. 279, fotó. — *AIJ* 477. — J. ŠAŠEL: Andautonia. *RE* Suppl. XII (1970), 71.

*Imp(eratori) Caes(ari) | C(aio) Messio | Quinto Tra|iano Decio |⁵ p(io) f(elici)
 Aug(usto) p(ontifici) m(aximo) tr(ibunicia) | pot(estate) co(n)s(uli) iter(um) | p(atri)
 p(atriae) resp(ublica) An|daut(onensium) d(ecreto) d(ecurionum).*

Helyenként interpunctio. — 1. sor: *I longa*. — 3. sor: a sor végén *A parva*. — 4. sor: C és O között *I parva: Decio*. — 5. sor: *A+V: Aug(usto), T+R: tr(ibunicia)* ligatura. — 6. sor: *T+E+R: iter(um)* ligatura. — 7-8. sor: *resp(ublica) Andaut(onensium)*: az andautoniaiak közösségét jelentette. Hasonló megszövegezésű feliratokkal a 3. század derekáról – az ekkortájt uralkodó császárok és császárnék számára dedikálva – más pannoniai városokban is találkozunk, vö. kat. 57, 58, 59 *R(es) p(ublica) Iasorum*, CIL III 205 *r(es) p(ublica) Bassianensium*, kat. 34 *r(es)p(ublica) And(autonensium)*, kat. 36 *respubl(ica) Siscianorum*, stb., de nemcsak ott, hanem pl. Daciában is, vö. AE 1944, 40 *resp(ublica) col(oniae) [Napocensium]*, CIL III 37* = AE 1950, 17 *resp(ublica) col(oniae) Nap(ocensium)*, N. Gudea AMP 13, 1989 p. 764, nr. 18. *res publica munic(ipii) Sept(imii) Porol(issensium)*. Ennek alapján bizonyosnak látszik, hogy ezek a feliratok felsőbb utasításra, központilag előírt sablonszöveggel készültek.

34. Négyzetes fehér márványlap két darabban; a törés a bal alsó sarkától átlósan fölfelé a jobb oldalnak alulról véve mintegy egyharmadáig húzódik. — M.: 116, sz.: 65,5, v.: 22, betűmagyság 7-65 cm. — Lelőhelye Sčitarjevo, ahol a plébánia 1768-as renoválásakor került elő. — Datálás: 249-251. — Zágráb, Nemzeti Múzeum. — F.

LJUBIĆ, *VHAD* 5, 1883, 2. — CIL III 4011 + p. 1746. — BRUNŠMID, *VHAD* N. S. 9, 1906/7 [1907] 144, n. 280, fotó. — *AIJ* 478. — J. ŠAŠEL: Andautonia. *RE Suppl.* XII (1970), 71.

*Herenni|ae Etrus|cillae Aug(ustae) | matri cast(rorum) |⁵ coniugi | d(omini) n(ostri)
 Deci(i) p(ii) f(elicis) | Aug(usti) r(es)p(ublica) And(autonensium).*

7. sor: *) r(es)p(ublica) And(autonensium)*: Ld. az előző, 33. sz. felirat 7-8. sorához fűzött megjegyzéseket.

CIVITAS COLAPIANORUM

35. Egy felirat három összetartozó töredéke. — Baalbekben, az antik Héliopolis területén kerültek elő 1900-1901 folyamán. — Terminus post quem a feliratunk állításához 77/78, ugyanis *L. Antonius Nason* a feliraton utolsóként említett, procuratori tisztségét Pontus- Bithyniában 77/78-ban egy további felirat, valamint mérföldkövek és pénzek is dokumentálják (*CIL* III 6693 = *ILS* 253; *CIL* III 14183³, ld. továbbá PFLAUM 86). — Olvasat: DOBÓ alapján.

CIL III 14387 ff + 14387 fff + 14387 k. — *ILS* 9199. — RITTERLING: *Legio. RE* XII (1924/25) 1408, 1713, 1725, 1726. — A. v. DOMASZEWSKI, *Philologus* 66, 161-164. — B. DOBSON, *ANRW* II. 1 (1974), 400, 36. jegyz., 4018, 113. jegyz. — DOBÓ: *Inscriptiones* 580. — B. DOBSON, *BJ* 37, 203-204, n. 75. — *IGLSyr* VI, 2781. — H-G. PFLAUM: *Carr.* I, 85 skk., n. 36., III 963. — *PIR*² I 165, n. A 854. — P. LEVEAU, *Antiquités Africaines* 7, 1973, p. 182. — H. DEVIJVER, *Studia Hellenistica* 22, 1975, pp. 27-28, n. 7. — UŐ.: *PME*, A-139. — J. FITZ: *Verwaltung* I 316-317, n. 202.

[*L(ucio)*] *Antonio M(arci) f(ilio) Fab(ia tribu)* | *Nasoni [(centurioni) le]g(ionis) III Cyrenaicae* | [*(centurioni) le]g(ionis) XIII geminae* | [*honorat*]o *albata decursione ab imp(eratore) [praef(ecto)] civitatis Colap{h}ianorum* |⁵ [*primi]pilo leg(ionis) XIII gem(inae) trib(un)o leg(ionis) I Italic(ae)* | [*trib(un)o coh(ortis)*] *IIII vigilum trib(un)o coh(ortis) XV urban(ae)* | [*trib(un)o coh(ortis)*] *XI urban(ae) trib(un)o coh(ortis) IX prae[t(oriae)] donato*] *ab imperator[e Nerone co[ron(a)] [valla]ri corona au[rea] vexillis* |¹⁰ [*duob]us ha[stis puris] du[a]bus* | [*primipilo bis le]g(ionis) XIV gem(inae)* | [*trib(un)o coh(ortis)*] *I praet(oriae) et pra[ep]osito supra [vetera]nos Romae m[o]rantium* | [*pluriu]m exercituum proc(uratori) Aug(usti)* | [*Po]nto et B[ithyni]ae* |¹⁵ [*.. A]urel[ius - - -] ia*] [- - - .

2. sor: a *leg. III Cyrenaica* az 1. században Egyiptomban állomásozott. — 3. sor: a *legio XIII gemina* táborhelye Poetovióban volt, ahol *L. Antonius Naso* minden bizonnyal hosszabb ideig szolgált. — 4. sor: Poetovióban került a centuriók magasabb osztályába, s itteni centuriói beosztásához kapcsolódott a Colapiani törzsének felügyelete, a *praefectura civitatis Colapianorum* is. — 5. sor: Ugyancsak Poetovióban léptették elő a legmagasabb centuriói rangfokozatba, majd már lovagi rangban, *tribunus legionis*-ként helyezték át Moesiába, az újonnan szerveződő *leg. I Italica*-hoz. Ez az első többé kevésbé biztosan datálható mozzanat *L. Antonius Naso* karrierjében, a legio felállítása ugyanis Nero uralkodásának vége felére, 66-67 körülre tehető, vö. J. FITZ: *Verwaltung* 317 további irodalommal. — 7. sor: *Tribunus cohortis IX praetoriae* vagy Nero végnapjaiban, vagy már Galba alatt lett, s nem Otho alatt, ahogyan azt FITZ: *Verwaltung* 317 véli, ld. Tac., *hist.* 1, 20, ahol a szerző rangja megjelölésével személy szerint is említi *L. Antonius Naso*-t Galba utolsó, 69. januári intézkedéseinek tárgyalása során, amikor is a praetorianusoktól elbocsájtották. — 11. sor: Otho híveként vették vissza a hadseregbe (*primus pilus bis*). — 12. sor: *tribunus cohortis I praetoriae* már Vespasianus polgárháborús seregében lett. — 13-14. sor: ld. fentebb. a datálásnál.

A felirat tanúsága szerint a *Colapiani* Nero uralkodása alatt, hozzávetőlegesen a 60-as évek első felében a poetoviói legio egyik tisztjének, egy praefectus civitatisnak az ellenőrzése alatt álltak.

SISCIA

Septimia Siscia: CIL XIII 8035 (Róma).

36. Bázis fehér márványból. — M.: 115,5, sz.: 68,5, v.: 67,5, betűmagyság: 6,5-6 cm. — Sisakon, a Szent Quirinus kápolna alapjainak ásásakor került elő a 18. sz második felében; sokáig a kápolna külső északi falába volt befalazva. — Kr. u. 202. ápr. 9-15 előtt. — Zágráb, Nemzeti Múzeum. — F.

KENNER, *MZK* 17, 1872, CXXXIII. — J. BRUNŠMID, *VHAD* Ns. 9, 1906/7 [1907] 141-142, n. 278. fotó. — *CIL* III 3968 = 10850. — *AIJ* 560.

Fulviae | Plautillae | Aug(ustae), | sponsae |⁵ imp(eratoris) Antonini | Aug(usti) | respub(lica) | Siscianorum.

Publia Fulvia Plautilla, *C. Fulvius Plautianus* praefectus praetorio leánya Caracalla jegyese, 202. ápr. 9-15 után pedig a felesége volt, vö. A. STEIN, *RE* VII, 1 (1910) 285 skk, Nr. 117; *PIR*² F 564, továbbá KIENAST: *Römische Kaisertabelle* 165. — 7-8. sor: ld. a kat. 33. számú feliratának 7-8. sorához fűzött megjegyzéseket.

37. Ólomcső felirata. — Lelőhelye Sziszek. — 2. sz. vége-3. század. — Zágráb, Nemzeti Múzeum — Olvasat: *CIL* alapján.

CIL III 10857. — L. BARKÓCZI, *AArchHung* 16, 1964, p. 330, n. 29/49.

Col(oniae) Sis(cianorum) T(itus) Fl(avius) Ser(enus?) f(ecit).

Császárnomenjéből ítélve a feliratállító akár sisciai bennszülöttek leszármazottja is lehetett. Cognomenjének feloldásához: a *Serenus* gyakori a kelták lakta területeken, vö. I. KAJANTO: *The Latin Cognomina* 261, Siscia-környéki előfordulását ld. *AIJ* 522 (Topusko): *Serenus* és *Serena*, akik egytagú neveik alapján ítélve valószínűleg bennszülöttek voltak. További lehetséges kiegészítés a *Serus*, vö. HOLDER II, 1525, a név dél-pannoniai előfordulásához ld. *CIL* XIII 7582, továbbá A. MÓCSY, *Bevölkerung* p. 190.

38. Épületfelirat-töredék szürke mészkőből, két darabban. — M.: 51,5, sz.: 114, v.: 30 cm, betűmagyság 17-14 cm. — Lelőhely: Siscia. Az ún. "római pince" ásatásai során került elő 1868-ban. Ugyanerről a lelőhelyről az ezt követő fél évszázad során még

további kilenc, az előbbivel azonos anyagból, azonos betűnagysággal vésett, de nem egymáshoz tartozó épületfelirat-töredék került elő, amelyek különböző épületeken állhattak, de minden bizonnyal azonos időben keletkeztek. — Kr. u. 2. század. — Zágráb, Nemzeti Múzeum — *AIJ* és *AE* alapján.

CIL III 10856 a. — *AIJ* 561 c.

- - -]am *C(aius)* *Titus*[us - - - | - - -]*flamen* [- - - .

1. sor: A *Caius* praenomen és a *Titius* gentilicium az ugyanerről a lelőhelyről előkerült további töredékeken is rekonstruálható, vö. *CIL* III 10856 g = *AIJ* 561 e: - - -]itius[- - -] | [- - -m]acel[lum - - - , valamint *CIL* III 10856 f és h = *AIJ* 561 d, az utóbbi olvasata szerint - - -] *Cai filii Qu[irina - - -] | [- - - tus in qu[- - - .* BRUNŠMID, *VHAD* n. s. 9, 1906/7 egy további töredék szövegét, ld. *AIJ* 561 a - - -]r *Pro[- - -] [- - - basi]licam* [- - - , az ugyanitt talált *CIL* III 3968 a = *AIJ* 559 sz felirat (ez utóbbi datálása Kr. u. 124) alapján ...*L(ucius?) Titius ... f(ilius) Qui]r(ina) Pro[culus...-ra* egészített ki. Ugyanerről a lelőhelyről került elő, és hasonlóképp építési felirattöredék – vö. *CIL* III 10836 = *AIJ* 562: - - -us] *C(ai) f(ilius) Quir(ina) [- - - | - - -]usiorum et [- - - .*

CIL III 6476 = 10856. — *AIJ* 561 = 562. — *AE* 1987, 820 rekonstrukciós javaslata:

In [honorem et] mem[ori]am C(ai) Titii [L(ucii) fil(ii) Quir(ina) - - - pat]ris [et C(ai) Titii] C(ai) fili(i) Qu[irina Ma]tern[ini] frat[ris L(ucius) T]itius C(ai) f(ilius) Qui]r(ina) Pr[oculus - - -]yre[- - -] | [- - -] pon[tif(ex)] flamen [Ilvir Ilvir quinq(uennalis?) equo p]ubli[co adlec]tus in qu[inque dec]urias [port]icum [m]acel[lum basi]licam [- - - .

1. sor: *Titius*: a név Észak-Itáliában és Dalmatiában elterjedt. *Titii* több pannoniai város decurio-testületében is előfordulnak, így Emonában egy Barbisius adoptáltja, Aquincumban kat. 289, 358, 361 (valószínűleg ugyanaz a személy) és Sirmiumban kat. 391. Augustalisokat köztük Brigetióban kat 221, Sisciában kat. 51 (ugyanő egyidejűleg Sarmizegetusában is tisztséget viselt) és Carnuntumban kat. 167. ismerünk. A sisciai *Titii* kivételes gazdagságát és társadalmi befolyását *Titius Pr[oculus]* lovagrendbe való bekerülése, és a ró mavárosi bírói testületbe, a *quinque decuriae*-ba való beválasztása

mellett az apja és fivére emlékére általa építtetett középületek típusai is jelzik. A *macellum*, a *basilica*, a *porticus* (melynek a hovatartozását jelen esetben nem tudjuk, rendszerint azonban a forum középületeit övezte) minden városnak a legfontosabb, s egyben a legnagyobb méretű, központi elhelyezkedésű építményei voltak. A decurio jótéteményei révén egyúttal a sisciai városközpont arculatát is meghatározta. Figyelemre méltó az is, hogy mind a *macellum*, a vásárcsarnok, mind pedig a *basilica* – a bíraskodás de egyben az üzletkötések színtere, a mai tőzsde őse – a gazdasági élet központja volt. Jelentőségüket különösen kiemeli, hogy Siscia a Száva-menti, Italiát a Dunával összekötő, és a Dalmatia belsejét Északkal összekötő kereskedelem metszéspontjában feküdt. A *macellum* és a *basilica* megépíttetése (vagy renoválása) *Titius Pr[oculus]* értékrendjét és motivációit is tükrözi. C. Titius Agathopus, az Augustalis (kat. 51) valószínűleg a család libertusa volt. A sisciaival egyidejű sarmizegetusai Augustalitása a Száva-parti városban bázissal bíró Titii kiterjedt, tartományi határokon átnyúló üzleti érdekeltségeit jelzik. – *Quirina* tribus: Siscia tribusa. A városi vezető rétegeihez tartozó személyek feliratain ez az egyetlen jelölése a *Constitutio Antoninianá*t megelőző időből. Másik előfordulását ld. a 47. sz. feliraton Kr.u. 238-ból apa és fia nevében.

40. Oltár fehér márványból. Tetején körkörös bemélyítés valamilyen kiegészítés, pl. szobor számára. A feliratos mező és a két oldalon lévő reliefdíszítés egyforma profilált keretben, a baloldali, hosszú ruhás alak teljesen lekopott, csak körvonalaiban rekonstruálható, a jobboldali, rövidebb ruhás férfialak jobb kezében áldozati tálat, bal kezében kendőt tart. A keltezés fent, a párkányon található. — M.: 99,5, sz.: 39, v.: 35,5, betűmagyság 4,5-2,5 cm. — Lelőhelye Sisak. — 3. század. — Zágráb, Nemzeti Múzeum — F.

CIL III 10836. — J. BRUNŠMID, *VHAD* ns. 9, 1906/7 [1907] 86-88, n. 197, fotó. — *AIJ* 528. — L. BARKÓCZI, *AArchHung* 16, 1964,29/38. — L. MROZEWICZ: *Arystokracja* PS-69.

*Idib(us) Aug(ustis) | Herculi | G(aius) Ingenui|us G(ai) fil(ius) Quir(ina tribu) |⁵
 Rufinianus | dec(urio) col(oniae) S(eptimiae) S(iscianorum) | aug(ur) quaest(or) | r(ei)
 p(ullicae) praef(ectus) c(ollegii) c(entonariorum) | et Ingenui|a Rufina |¹⁰ cum suis
 d(ederunt) d(edicaverunt).*

1-2. sor: Augustus idusán a rómaiak több istent is ünnepeltek, többek között *Hercules Victort* is, vö. H. H. SCULLARD: *Römische Feste* p. 244. *Hercules*nek szentelt további oltárok: kat.123 (Savaria, 3. sz.), kat. 185 (Carnuntum 2. sz.) — 3. sor: az *Ingenuius* gentilicium az *Ingenuus* cognomenből származik, ám annak széleskörű elterjedtségével szemben inkább csak szórványszerűen fordul elő, vö. B. LŐRINCZ: *Onomasticon* II p. 194. — 6. sor: *Colonia Septimia Siscianorum*: kat. 41, 44, 49 (*Septimia Augusta*).

41. Sírkő. — Lelőhelye Sziszek. — Kr. u. 3. század. — Elveszett.

CIL III 3976. — L. BARKÓCZI, *AArchHung* 16, 1964, 29/21. — L. MROZEWICZ: *Arystokracja* PS-70.

*D(is) M(anibus) [et memoriae?] | C(ai) Urbici(i) Firmi [d]e[c(urionis)] | col(oniae)
 Sept(imiae) Sisc[i]anor(um) | Urb(icia) Cond(ita) vixit [ann(is) - - - .*

2. sor: *Urbicius*: az *Urbicus* cognomenből, mely mindenütt gyakori, különösképp Italiában és a kelta tartományokban. Egy *Urbicus* nevű városi rabszolga éppen Sisciában hagyott feliratot maga után ld. lentebb. kat. 45. Az *Urbicus* névhez, ill. annak derivációihoz ld. I. KAJANTO: *The Latin Cognomina* 311, G. ALFÖLDY: *Die Personennamen* 316. Az *Urbicius* nomen gentile ritka, Pannoniában csak a fenti feliraton fordul elő, vö. A. MÓCSY: *Nomenclator* 320.— 4. sor: A *Cond.* kezdetű cognomen kiegészítéséhez vö. W. SCHULZE 350, továbbá H. SOLIN – A. SALOMIES: *Repertorium* 317. — 3. sor: *Colonia Septimia Siscianorum*: kat. 40, 44, 49 (*Septimia Augusta*).

42. Sírkőtöredék. — Lelőhelye Sziszek. — Kr. u. 2-3. század. — Elveszett?

CIL III 3979. — L. BARKÓCZI: *AArchHung* 16, 1964, 29/23. — L. MROZEWICZ: *Arystokracja* PS-73.

- - -] *F. P. REL Marciano flam(ini)* [- - -] | *praef(ecto) an(norum) XX*[- - -] | *AVVAE Maximi*[*nae?* - - -].

A CIL a szavak között interpunkciót jelöl. — 1. sor: *Rel-* kezdetű nomennek a fenti feliraton kívül csak egy előfordulását ismerjük nyugati tartományokból, Gallia Narbonensisből, hasonlóképp rövidített formában, vö. A. MÓCSY: *Nomenclator* 242. Nem kizárt, hogy cognomenből képezték, azonban ilyet is csak szórványos előfordulásban ismerünk, a *Relatust* és a *Rellectust*, az előbbinek 1-1 esetét Italiából és Hispaniából, az utóbbinak egy előfordulását Daciából, vö. MÓCSY, uo. Ezek latin nevek, a rövidítés azonban valamilyen bennszülött nevet is takarhat. A feliratról sajnos a CIL sem közöl elegendő információt. Nem kizárt, hogy az olvasat nem helyes: az *F* talán egy *E* és egy *T* ligálva, a *P. REL* pedig minden bizonnyal *P(ublio) Ael(io)*, ennek megfelelően a töredék első megmaradt sora - - -] *et P(ublio) Ael(io) Marciano flam(ini)* [- - - is lehetett. — 2. sor: *praef(ecto)*: a feliratokon, különösen ha a cursus honorum egyes állomásait sorolják fel, pontosan jelölni szokták, hogy milyen *praefecturáról* van szó. Mivel a feliratunkon egy igen magas rangú városi előkelő, egy *flamen* szerepel, a lehetőségek mérlegelésénél a *praefectus collegii* mellett a *praefectus i(ure) d(icundo)* méltósága is számításba jöhet. — 3. sor: *AVVA* / *AVA*: női cognomenként kelták lakta területen, Pannoniában a fenti eseten kívül még háromszor fordul elő, vö. pl. RIU 893 (Szentendre) *Ava Magimari f.* Férfinévként *Avvo*, *Avvus* formában is előfordul, ld. L. BARNABÁS – F. REDŐ: *Onomasticon* I. 253. — Marcianus esetében valószínűsíthető, Avva esetében biztos, hogy bennszülött volt. Az utóbbi névviselése – bennszülött névből vett gentilicium – a latin jogúak névadására jellemző. Ugyanez *Rel(- - -) Marcianus* esetében is elképzelhető.

43. Oltár. — Lelőhelye Sziszek — Kr. u. 2. század vége / 3. század. — Olvasat: *CIL* alapján.

CIL III 3961. — G. ALFÖLDY, *AAntHung* 6, 1958, 445, + 72. jegyzet.

S(ilvano) Aug(usto) | FAVIANI|IVS Aug(ustalis) col(oniae) | Sisc(ianorum) cum s[u]|is v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).

A szavak ill. egyes sigla közöttt interpunkció. — 1-3. sor: TH. MOMMSEN javaslata szerint (*CIL*) *S(ilvano) Aug(usto) [sacrum T.] Au[r(elius)] Ani[ce]us (?)*. Lehet esetleg *T. Au[r(elius)] An[n]ius* is, ld. az illyr *Anius*, vagy *Annaius-Annaeus* cognomen variációkat, ez esetben az illető bennszülött. A névhez vö. G. ALFÖLDY: *Personennamen* 58. — *Silvanus Augustus*nak szóló további dedikációk: kat. 78 (Poetovio, 2. sz. vége – 3. sz.) 139 (Scarbantia, 2. sz.).

44. Sírkő. — Lelőhelye Sziszek, a Biroff-féle szőlő. — Kr. u. 2. század vége / u. 3. század. — Olvasat: *CIL* alapján.

CIL III 3973. — G. ALFÖLDY, *AAntHung* 6, 1958, 445, + 73. jegyzet.

D(is) M(anibus) | M(arco) Mulvio Narcisso an(norum) LX et M(arco) | Mulv(io) Narcissiano an(norum) XXVI Aug(ustali) col(oniae) Sept(imiae) Sisc(ianorum) | Mulvia Ru[fin]a marito e[t] fil(io) karissim(o) v(iva) f(ecit).

A szavak ill. egyes sigla között interpukció. — 2. sor: *E+T: et* ligatura. — *Mulvii*: A férj és a feleség egyazon patronus libertusai, vagy a feleség a férj libertája. A *Mulvius* gentilicium italicus, vö: B. LÖRINCZ: *Onomasticon* 3 p. 90, pannoniai előfordulásához ld. még *AE* 1934 265: *Mulvius Victor*, a leg. XIII gemina signiferje Carnuntumban a Kr. u. 2. sz. első felében.

45. Sírkö. — Lelőhelye Sziszek. — 2. század vége / 3. század. — Olvasat a *CIL* alapján.

CIL III 3974. — DOBÓ: *Inscriptiones* 37, 1. jegyz. — L. Barkóczi: *AArchHung* 16, 1964, 29/19.

D(is) M(anibus) | Pontio Lupo Aug(ustali) col(oniae) | Sisc(iae) scribae munic(ipii) Faustinian(i) | Pontia Victorina soror |⁵ et Domit(ius) Crescens a. d. e.

Pontii: a név igen elterjedt Italiában de a provinciákban is, W. SCHULZE 212, továbbá A. MÓCSY: *Nomenclator* 229. Pannoniában, mint ahogyan Dalmatiában is – ez utóbbihoz G. ALFÖLDY: *Personennamen* 112 – , talán itáliai származásúak voltak, ld. a név emonai előfordulását, *CIL* VI 32520 (Kr. u. 143-144-ből egy praetorianus katona). Pannoniai elterjedéséhez ld. még A. MÓCSY: *Bevölkerung* p. 158; L. BARKÓCZI, *AArchHung* 16, 1964, p. 302. — 3. sor: további *scribák* a pannoniai városokban: kat. 60 (Municipium Iasorum), 120 (Savaria, nem biztos, hogy városi tisztségviselő), 189 (Mursella), 191 (Mogetiana) 267-9 (Aquincum ugyanaz a személy). – A *municipium Faustinianum* eddig nem azonosított település. A kutatás úgy tartja, hogy a Sisciától keletre fekvő *Oseriates* civitasából, vagy e civitas territoriumának egy részéből szervezték meg, vö. VULPE: *Illiri*, 159, GRAF, *Pannonien*, 49, A. MÓCSY, *Bevölkerung* 26; UÖ.: *Arch Ért.* 91 (1964) 16, Á. DOBÓ: *Inscriptiones* 37, p. 24. Faustinianum további említését ld. a kat. 54. sz. feliratán.— 5. sor: az *A. D. E.* sigla feloldása is bizonytalan. Hozzá tartozót, vagy tisztséget egyaránt jelölhetett, de záróformula is lehetett. A: *a(micus?)* vagy esetleg *a(vunculus?)*. Más megoldás: *a(mico) d(ignissimo) (et) f(ratri)?*

46. Relief, anyaga szürke homokkő. — M.: 50 cm, sz.: 25, v.: 13 cm. Betűmagyság 3-2 cm. — Lelőhelye: Siscia. — Kr. u. 2. sz. vége-3. sz. — Zágráb, Nemzeti Múzeum. — F.

CIL III 3977. — *AIJ* 556. — L. BARKÓCZI, *AArchHung* 16, 1964, 29/22.

Urbicus | Sisci|ano|rum.

4. sor: *V+M*: ligatura. — *Urbicus* városi tulajdonban lévő rabszolga lehetett. Ilyeneket Savariából is ismerünk, vö. kat 119, továbbá *RIU* 1, 22 col. II,14, V,23. A neve “beszélő név”, cognomenként széles körben elterjedt, de viszonylag ritka volt a rabszolgák körében, vö. I. KAJANTO: *The Latin Cognomina* 311. Sisciában a 3. században egy decurio az *Urbicus*ból képzett *Urbicius* nomen gentilét viselte. Közelebbi kapcsolat azonban a két személy között nem állapítható meg.

47. Oltár, anyaga mészkő. A feliratos mező profilált keretben, mely a kő felső szélén és jobboldali sarokrészén erősen lemállott. — M.: 106, sz.: 61, v.: 54, betűnagyság: 4,5 cm. — Lelőhelye Degoj, a Kulpa medre. — Kr. u. 238. — Zágráb, Nemzeti Múzeum (AIJ). — V. HOFFILLER ÉS B. SARIA olvasata alapján.

CIL III 3936 = 10820 — E. KALINKA - A. SWOBODA, *AEM* 13, 1890, p. 15, n. 1. — *ILS* 7116. — *AIJ* 500. — L. BARKÓCZI, *AArchHung* 16, 1964, 25/1. — L. MROZEWICZ: *Arystokracja* PS-67, PS-68, PS-72.

*I(ovi) o(ptimo) m(aximo) | nundinario | pro salute | imp(eratoris) Gordiani Aug(usti) |⁵
G(aius) D(omitius?) Q(uirina tribu) Victorinus | dec(urio) col(oniae) Sisc(iae)
Ilvira(lis) | eq(ues) Rom(anus) sac(erdos) p(rovinciae) P(annoniae) sup(erioris) | et
G(aius) D(omitius?) Victorinianus | fil(ius) dec(urio) col(oniae) Sisc(iae) eq(ues)
R(omanus) |¹⁰ et L[uc]ilia Lucilla | coniux sacerdot(alis) | Pio et Proculo co(n)s(ulibus).*

A szavak és egyes sigla között interpunkció. — 3. sor: *T+E*: *salute* ligatura. — 4. sor: *A+V* ligatura. — 6. sor: a II fölött vízszintes vonal. — 5., 8. sor: a *D(omitius?)* gentilicium sisciai előfordulásához ld. mindenekelőtt az *AIJ* 557. sz. ólomtábláját, mely ugyancsak a Kulpa medréből került elő, s melyen több név, köztük *G. Domitius Secundus* és *Luccillius Vallens* is szerepel, akik talán felmenői lehettek a feliratunkat állító Domitiusoknak és Lucilia Lucillának. ld. fentebb kat. 45, továbbá *CIL* III 15180: *L. Domitius Constitutus* m. A *Domitius* cognomen mindenütt elterjedt, Dalmatiában pl.

melynek lakossága Sisciával szorosabb kapcsolatban állt, a bennszülött flottakatonák között is, akik a nevet a szolgálatba való belépésükkor vették fel, vö. G. ALFÖLDY: *Personennamen* 82. A *Lucilla* cognomen mindenütt elterjedt, különösen Italiában és a kelta tartományokba, vö. I. KAJANTO 173, a *Lucilius* gentilicium azonban ritka, ld. pl. a dalmatiai Salonában, vö. G. ALFÖLDY, op. cit. 233. — 8. sor: *E+T: et* ligatura. — 12. sor: *E+T: et* ligatura.

Extra fines Sisciae:

48. Oltár fehér márványból, három oldala megmunkált. Párkányzata és abacusa profilált, az abacusán sima sarokakrotérionok. Három darabra törött, a darabok azonban hiánytalanul összeilleszthetők. — M.: 144, sz.: 73 v.: 50 cm, betűk 9-5,5 cm. — Lelőhelye Szombathely, Kálváriadomb (ma Szent István park), a római színház vagy amphitheatrum feltételezett helye. — Datálása: 106-193/211, mielőtt *Siscia colonia* elnyerte a *Septimia* jelzöt. — Szombathely, Savaria Múzeum. — A.

N. FETTICH, *OMRTÉ* 1, 1924, 58 skk. — T. P. BUOCZ, *VSz* 1962 II, 85. — Uő: *Savaria topográfia* p. 26, 51, 248. jegyz. — G. ALFÖLDY, *AV* 15/16, 1964/65, 142. — A. MÓCSY: *Die Bevölkerung* 90/47. — A. MÓCSY – T. SZENTLÉLEKY (Hgg.): *Steindenkmäler* 38., fotó n. 29. — *AE* 1972, 389. — *RIU* 1, 20. — L. MROZEWICZ: *Arystokracja* PS-71. — T. BUOCZ: *Lapidarium* p. 25, n. 22.

Nemesi | Aug(ustae) sac(rum) | L(ucius) Val(erius) Valerian(us) | dec(urio) col(oniae) Fl(aviae) Sisc(iae) |⁵ Ilvir i(ure) d(icundo) flamen | divi Cl(audii) Ilvir q(uin)q(uennalis) | sac(erdos) p(rovinciae) P(annoniae) s(uperioris) ex vot(o).

A szavak között apró v alakú interpunkció. — 5. sor: a *II* fölött vízszintes vonal. *M+E: flamen* ligatura. — 6. sor: a *II* és a *QQ* fölött vízszintes vonal, a két *Q* fölött különálló. — *L. Valerius Valerianus* talán az apja volt az azonos nevű római lovagnak, akinek katonai pályafutása a 170-180-as években a *cohors V Callacorum* praefectusaként, és a

cohors I Hemesenorum tribunusakén Pannonia superiorban ill. inferiorban kezdődött, majd egy sor procuratori posztot töltött be, vö. H. DEVIJVER, *PME* V 43. részletes irodalommal. A poetovioi *Valeriivel* (Kat. 70, 71, 72, 73, 79, 80, 97, 98) való rokonság felvetését ld. uott.

49. Négyszögletű bázis — Eredeti lelőhelye ismeretlen. Perintben (melyet mára már Szombathelyhez csatoltak), Martinkovics Ferenc házában állt. — Kr. u. 3. század — Elveszett.

CIL III 4193. — SCHOENVISNER, *Ant. Sab.* p. 52. tab. 9. — BUOCZ T.: *Savaria topográfiaja*. 94, 701. jegyz. — A. MÓCSY – T. SZENTLÉLEKY (Hgg.): *Steindenkmäler* n. 60. — *RIU* 1, 133.

Colonia | Septimia | Siscia | Augusta.

A tartományi gyűlésen és a hozzá tartozó ünnepségeken a városok hivatalosan is képviseltették magukat. A szöveg alapján nyilvánvalónak látszik, hogy a bázis és a hozzá tartozó szobor az *area sacra* komplexumához tartozott. Azt, hogy egyszerűen csak a város ajándéka volt-e, melynek elsősorban díszítő funkciója volt, vagy valamilyen szerepet is játszott a gyűlés és a játékok során, nem tudjuk eldönteni. A fentihez hasonló bázisokat más városok is állítottak, vö. kat. 146 (Scarbantia). — *Colonia Septimia Siscia*: ld. még kat. 40, 41, 44. *Colonia Septomia Siscia Augusta* csak ezen a feliraton.

50. Sírkő. — Lelőhelye Dalmatia, közelebbről ismeretlen. – Datálás: 2. század.

CIL III 3166. — DOBÓ: *Inscriptiones* 262. — G. ALFÖLDY: *Personennamen* 52, 327. — Olvasat: a *CIL* alapján.

Aur(elio) Victori|no civ(i) Sisc(iano) libr(ario) | Macrinus et Ma|tulinus c(ivi) et coll(egae) | b(ene) m(erenti) p(osuerunt).

1. sor: *Aurelius Victorinus* bennszülött származású. Császárnoment visel, következőképp római polgár volt. Kollégái, *Macrinus* és *Maturinus* bár latin nevűek, vö. I. KAJANTO: *The Latin Cognomina* 244 és 301, a nevük egytagú peregrinus név, melyek hangzása a kelta *Mag-*, *Mat-* kezdetű nevekre, vagyis a viselőik származására emlékeztet. *Aurelius Victor*ban, *Macrinus*ban és *Maturinus*ban az is közös, hogy mindnyájan *Sisciai* polgártársak, ami csak egyetlen esetben képzelhető el: ha *Siscia latin jogú* colonia volt, és *Macrinus*, valamint *Maturinus* latin jogállásúak voltak. A város jogállása, az egyén polgárjogi helyzete és a helyi polgárjog közötti összefüggésekhez ld. F. VITTINGHOFF: *Römische Kolonisation* 1236 (29). A latin jogúak átmeneti állapotot tükröző, a római típusú (*tria nomina*), és a peregrinus típusú (egytagú) névadás közötti ingadozásához ld. G. ALFÖLDY: *Die Hilfstruppen* 105 skk.

51. Oltár. — Lelőhelye Várhely, az ókori Sarmizegetusa. — Kr. u. 2. század. — Sarmizegetusa, Múzeum — A.

BÁNÓ J.: *Arch. Ért.* 32, 1912, 405. — G. ALFÖLDY, *AAntHung* 6, 1958, 438. — DOBÓ: *Inscriptiones* 556. — *IDR* III/2, 180.

[A]esculapio | [e]t Hygiae | Augustis | C(aius) Titius Aga|⁵thopus Aug(ustalis) | col(oniarum) Sisciae et | Sarm(isegetusae) ex voto.

4. sor: A *Titii* eredetéhez és elterjedéséhez ld a 38. sz. felirathoz fűzött megjegyzéseket. További előfordulásuk a pannoniai városok vezető rétegeiben: Emona: kat. 4, Aquincum: kat. 262, 289, 358, 361. Brigetio:

52. Oltár. — Lelőhelye Samaria. — A *vexillatio* Hadrianus uralkodása alatt a zsidó felkelés elfojtásában vett részt, vö. A. ALFÖLDI, *Arch. Ért* 1946-48, 280 skk. — B. SARIA *RE* 15 (1955) 365. — Olvasat: az *AE* és DOBÓ alapján.

AE 1909, 235. = 1938, 13. — SAXER: *Vexillationen* 60 sk, n. 118. — DOBÓ: *Inscriptiones* 219.

I(ovi) o(ptimo) m(aximo) | mil(ites) vexil(lationis) | coh(ortium) Pa(nnoniae) sup(erioris) | cives Sisc(iani) | et Varcian(i) | et Latobici sacrum fecerunt.

4. sor: *cives Sisc(iani)*: Id. még az 50. számú, 2. sz. végéről – 3. század legelejéről származó feliratnál, melyet Siscia latin jogállása mellett szóló bizonyítékként értelmeztünk. Az hogy a sisciai polgárok auxiliáris alakulatban, cohorsban szolgáltak, további adalék a colonia latin jogállásához. A Siscia latin jogállásával kapcsolatban elmondottakat e felirat alapján – mivel ennek tanúsága szerint a *Varciani*, és a *Latobici* a *cives Siscianival* azonos jogállásúak voltak, e két népre is kiterjeszthetjük. További tisztázásra vár azonban, hogy milyen volt a latin jogú *Varciani* illetve *Latobici* viszonya a törzs területén alapított, feliratunk keletkezése időpontjában már létező andautoniai ill. nevioudunumi municipiumhoz: Latin jogállású törzsként egy római jogú városhoz voltak-e attribuíva – miként a latin *Carni* Emonához, vö. fentebb, kat. 17, vagy maguk alkottak egy-egy municipális közösséget, melynek Andautonia, ill. Nevioudunum csupán a településközpontja volt. A *Varciani* és *Latobici* segédcsoportokban való szolgálatára már Mócsy András is felhívta a figyelmet, ő azonban a peregrinus jogállás és a római jog alternatívájában gondolkodott. Azt hogy a fenti *cives* nem a *civitas peregrina* tagjai voltak, már ő is több mint valószínűnek tartotta, álláspontja szerint ugyanis a szóbanforgó *civitas peregrinák* a Flavius korban megszűntek létezni, vö. *Bevölkerung* p. 24.

CIVITAS OSERIATUM

53. Mérföldkö. — Lelőhelye Salonae. — Datálás: Kr. u. 18 jun. 26-19. jun. 25, ld. lentebb. — F

CIL III 3198b = 3201 = 10156b = 10159 — *ILS* 263. — M. ABRAMIĆ, *VAHD* 49, 1926-27, t. 2, 151. — A. BUDROVICH, *VAHD* 56-59, 1954-57, t. 2, 91. — G. ALFÖLDY, *AArchHung* 16, 1964, 247-256. — Á. DOBÓ: *Inscriptiones* 581. — *AE* 1964, 12. — A. et J. ŠAŠEL: *ILJug* 1, 263. — J. FITZ: *Verwaltung* p. 76, n. 16.

[Ti(berius) C]aesar d[i]vi Augusti f(ilius) | [Au]gustus imp(erator) pontif(ex) max(imus) | trib(unicia) potest(ate) XXI co(n)s(ul) III | viam a Salonis ad He[dum c]astel(lum) |⁵ Daesitiatium per mi[l]lia passuum | CLVI munit | et idem viam ad Bath[inum flu]men | quod dividit Breu[c]os Oseriatibus | a Salonis munit per [milli]a passuum | CLVIII |¹⁰ [et idem viam - - -] | munit ad imum montem Ditionum | Ulcirum per millia passuum | a Salonis LXXVIID | P(ublio) Dolabella leg(ato) pro |¹⁵ pr(aetore).

3. sor: Tiberius cos. III Kr. u. 18 jan. 1-31 között, cos. IIII Kr. u. 21. jan. 1-től.; trib. pot. XXI: 18 jun. 26 – 19. jun. 25. között. 19. jun. 26-tól már. trib. pot. XXII, vö. KIENAST: *Römische Kaisertabelle* 78. — 14-15. sor: P. Cornelius Dolabella legatusi működése Tiberius császár fiának, Drususnak a második, 17 és 20 közé datált illyricumi proconsuli megbízásával állt összefüggésben. Ekkor még nem történt meg Illyricum végleges kettéosztása, Dolabella, hatásköre a feliratunk tanúsága szerint ugyanis egész Illyricumra kiterjedt: az általa irányított útépitések két olyan törzset (*Breuci*, *Oseriates*) is érintettek, amelyek majd, Illyricum kettéosztása után az északi tartományhoz, Pannoniához fognak tartozni, vö. G. ALFÖLDY, *loc. cit.*, hasonlóképp J. FITZ: *Verwaltung* 78. — 7. sor: *Bathinus flumen*: ma a Bosna folyó. — 8. sor: a *Breuci* illyr nép, a Száva mentén az *Oseriates* keleti szomszédai voltak. A fenti felirat tanúsága szerint a *Bathinus* folyó választotta őket el egymástól, vö. Plin., *n. h.* 3,147. — *Oseriates*: a Száva völgyében, a *Breucitól* nyugatra, Sisciától keletre éltek, vö. Plin., *n. h.* 3,148., továbbá A. GRAF, *Pannonien*, 16,25; E. POLASCHEK, *RE* XVII, 1936, 1580; A. MÓCSY: *Bevölkerung*. 26; UÖ.: *RE* IX Suppl. 587; L. BARKÓCZI, *AArchHung* 16, 1964, 248.

FAUSTINIANUM

Ld. még kat. 45.: *Pontius Lupus aug. col. Sisc. scribe munic. Faust.*

54. Sírkö. — Lelőhely Róma városa. — Kr. u. 3. sz. — Olvasat: a *CIL* és DOBÓ Á. alapján.

CIL VI 2494/a. — DOBÓ: *Inscriptiones* 37.

D(is) M(anibus) Iulius N(ero?) | mil(es) coh(ortis) III pr(aetoriae) | (centuria) Victoris | vix(it) an(nis) XXXVI |⁵ mil(itavit) an(nis) XIII | oriundus in | Pannonia supe|riore pede | Faustiniانو |¹⁰ Aur(elius) Dass(ius) | e[t] Iulius | Valerianus | her(e)d(es) b(ene) m(erenti) f(e)c(e)r(unt).

1., 11. sor: a *Iulii* – az auxiliáris, és főleg a flottaszolgálat miatt – viszonylag elterjedtek a Száva völgyében. — 10. sor: *Aurelius Dass(ius)* bennszülött, tipikus illyr nevet visel, vö. H. KRAHE 37 sk., A. MÓCSY: *Bevölkerung* p. 171.

55. Sírkö. Teteje félköríves lezárású, a végeken maszkakrotérionok, a félkörben halotti lakoma jelenete – az equites singulares Augusti síremlékei oromzatának egyik tipikus kiképzése. A feliratos mező keret nélküli, a szöveg fölött ábrázolás: kör alakú pajzsot tartó szárnyas geniusok, a pajzson az elhunyt mellképe. A kő szöveg alatti része letört. Az újkorban a betűket újrahúzták, ill. festették, s ez néhány helyen szövegromláshoz vezetett. — M: 60, sz. 47 cm. Betűmagyság: 2,5 cm. — Lelőhelye Róma. — Kr. u. 3. század dereka – második fele. — Vatikán, Galleria Lapidaria (Lelt. sz. 7022). — Olvasat Speidel alapján.

CIL VI 3241. — Á. DOBÓ 98. — M. P. SPEIDEL: *Denkmäler* 606, fotó

D(is) M(anibus) | Candidio Valentino equiti numeri | sing(ularium) nation(e) Pann(onio), [c]ivi Fausti<ni>ano | castris prioribus, turma Maximi, |⁵ stip(endiorum) XII qui vixit ann(os) XXXII. Arrius | Latianus mil(es) coh(ortis) IIII pr(aetoriae) et Flavius Vi|talis mil(es) coh(ortis) X pr(aetoriae) heredes amico | bene merenti memoriam fecerunt.

2. sor: *Candidius*: A *Candidus* cognomenből deriválták, Gallia Belgicát leszámítva csak néhány előfordulását ismerjük. Pannoniában – *Candidius Valentinus* mellett, aki ugyan nem itt hagyott hátra emléket, de innen származott – még egy esetünk van, ugyancsak a 3. századból. A nevet a *legio XIII gemina* egyik *beneficiarius*a viselte aki a Praetorium Latobicorum (Trebnje) mellett teljesített szolgálatot. A névhez: B. LŐRINCZ: *Onomasticon* II 30.

MUNICIPIUM IASORUM = AQUAE BALISAE

57. Lelőhelye Daruvár. — Datálása: Kr. u. 3. sz. közepe, vö A. MÓCSY: *Bevölkerung* 30. — *CIL* alapján.

CIL III 4000. — A. MÓCSY: *Bevölkerung* 30 sk.

Divo | Commo|do Res pu|blica Ia|sorum.

A szavak között interpunkció.

A 3. század dereka táján uralkodó császárok (és császárnék) tiszteletére sorozatban állítanak haonló feliratokat a pannoniai városokban, vö. kat. 33, 34, 36, 58. A Pannonián kívüli példákat lad. a kat. 33. sz. feliratához fűzött megjegyzéseknél. A *res publica Iasorum* alatt minden bizonnyal a Iasi teljes társadalmát értették, tehát az alacsonyabb státuszú csökkent jogúakat is, és nem csak a polgárok alkotta szűkebb közösséget, ld. az ugyanebbe a sorozatba tartozó daciai feliratok *res publica*

municipii... res publica coloniae... megfogalmazását a kat. 33. sz feliratához fűzött megjegyzéseknél.

58. Sárgás mészkőlap profilált keretben, melyet alul és felül a másodlagos felhasználás során levéstek; három darabra törött. — M.: 80, sz.: 147, v.: 22 cm, betűmagyság: 8,5 cm. — Lelőhelye Daruvár. — Datálás: 238/244. — Zágráb, Nemzeti Múzeum. — F.

J. BRUNŠMID, *VHAD* Ns. 11, 1910/11, 124, n. 746. — *AIJ* 586.

Imp(eratori) Caes(ari) M(arco) Ant(onino) | Gordiano Pio | Felici Aug(usto) | R(es) p(ublica) Ias(orum).

4. sor: *R(es) p(ublica) Ias(orum)*: ld. az előző, 57. sz., ill. a 33. számú felirathoz fűzött megjegyzéseket.

59. Homokkő bázis. A feliratos mező profilált keretben; a baloldalát, midőn a másodlagos felhasználás során építőanyagként hasznosították, levésték. — M.: 123, sz.: 48, v.: 57, betűmagyság 7,5 cm. — Lelőhelye Daruvár, ahol a római kori városfal ásatása során került elő. — 241. máj. után, valószínűleg 244 előtt. III. Gordianus feleségének sorsáról a házasságkötése, és augustává emelése után semmit sem tudunk. — F.

J. BRUNŠMID, *VHAD* Ns. 11, 1910/11, 126, n. 747. — *AIJ* 587.

Sabini|ae Tran|quilli|nae | Aug(ustae) | R(es) p(ublica) Ias(orum).

1-5. sor: *Sabinia Tranquillina, C. Furius Sabinus Aquila Timesitheus* praefectus praetorio leánya. Házasságot III Gordianusszal 241 májusában kötött, vö. X. LORiot, *ANRW* II, 2, 738, teljes neve: *Furia Sabinia Tranquillina Augusta*, vö. *PIR*² F 587; A.

STEIN, *RE* VII, 1 (1910) 370 skk, Nr. 98., újabban D. KIENAST: *Römische Kaisertabelle* 197. — *R(es) p(ublica) Ias(orum)*: ld. a kat. 57., továbbá. 33. számú feliratához fűzött megjegyzéseket.

60. Síroltár. — Daruvár, 1930. — M.: 152, sz.: 86, v.: 70 cm. — Datálás: Kr. u. 2. sz. közepe, vö. G. ALFÖLDY, *loc. cit.*. — Zagreb, Arheološki Muzej. — F. és ALFÖLDY olvasata szerint:

GJ. SZABÓ, *Narodna Starina* 28, 1934, 79 sqq. — G. ALFÖLDY, *Epigraphica* 26, 1964, 95. — UÖ., *ArchÉrt* 91, 1964, 218. — UÖ., *Situla* 8, 1965, 107 sq. — *AE* 1964, 11. — A. et J. ŠAŠEL: *ILJug* 1978, 1132. — L. MROZEWICZ: *Arystokracja* PS-26.

D(is) M(anibus) | P(ublio) Ael(io) P(ubli) f(ilio) | Aeliano scri|bae dec(urioni) IIIIvir(o) |⁵ m(unicipii) Iasorum | an(norum) XLV Ael(ius) | Laelianus | patri piissimo | f(aciendum) c(uravit).

P. Ael. P. f. Aelianus: római polgárjoga Hadrianustól származik, nagy valószínűséggel helyi bennszülött. — 4. sor: további *scribák* a pannoniai városokban: kat 45 (Municipium Faustinianum), kat. 60 (Municipium Iasorum), 120 (Savaria, nem biztos, hogy városi tisztségviselő), 189 (Mursella), 191 (**Mogetiana**) 267-9 (Aquincum, ugyanaz a személy). *P. Aelius P.f. Aelianus* karrierjében az a rendkívüli, hogy a *scribatus* *honorként* jelenik meg. Hasonló jelenség a daciai Apulumban is előfordul, vö. *AE* 1976, 561, sőt, bizonyos mértékig ide tartozik a municipium Faustinianum is, ahol egy sisciai Augustalis töltötte be a funkciót, tehát itt is olyan személy, aki az *apparitores*, a hivatalszolgák kategóriájába sorolt *scribákhoz* képest magasabb társadalmi rangúnak számított. A jelenség oka valószínűleg városonként eltérő lehetett: összefügghetett a közéleti szereplésre pályázók magas számával, ami szükségszerűen maga után vonta a kisebb funkciók felértékelődését – erre gondolhatunk Apulumban – de előidézhette a helyzetet a városi társadalom alsóbb társadalmi rétegei műveltségének hiányossága, mindenekelőtt a latin nyelvű írásbeli adminisztrációban való járatlansága is, erre gyanakodhatunk elsősorban a bennszülött civitasokból kialakított municipium

Iasorum vagy Faustinianum esetében. A kérdéshez ld. ALFÖLDY G. *op. cit.*, A. MÓCSY, *Arch.Ért* 9, 1964, 16-17, továbbá L. BALLA, *ACD* 15, 1979, 67-70. – *I+R* ligatúrában: *(quattuor)vir(o)*. — 5. sor: *V+M* ligálva: *Iasorum*. — 8. sor: *I+M* ligatura: *piissimo*.

Territorium:

61. Homokkő oltár. Teteje erősen lemállott, jobboldala, alsó része letört. A szöveg sorait előrajzolták, a betűkben vörös festék maradványai láthatók. — Lelőhelye Varaždinske Toplice. — M.: 67, sz.: 47,5, v.: 26 cm, betűnagyság: 5 cm. — Kr. u. 3. század. — Zágráb, Nemzeti Múzeum. — F.

CIL III 10891 — *AIJ* 464. — S. LJUBIĆ, *VHAD* 1, 1879, 41, n. 4. — W. KUBITSCHKE, *AEM* 3, 1879, 164, 2. — I. BOJNIČIĆ, *AEM* 3, 1879, 176. — J. BRUNŠMID, *VHAD* NS 9, 1906/7, 119-120, n. 243., fotó 119. — L. BARKÓCZI, *AArchHung* 16, 1964, p. 263, n. 33/7. — L. MROZEWICZ: *Arystokracja* PS-27.

Nymphis | *salutarib(us)* | *Aug(ustis)* *sa[c(rum)]* | *Iul(ius)* *Maximu[s]* | *dec(urio)* *muni[c(ipii)]* | [- - - .

A szavak között interpunkció. — 1-3. sor: *Nymphae salutare*: a felirat lelőhelye, Varaždinske Toplice, a római kori *Aquae Iasae* fürdőhely volt, így érthető a nymphák itteni kultusza. — 4. sor: *Iulius*: A Száva és Dráva völgyéből már Augustus alatt soroztak az auxiliákba és a flottába, úgyhogy az itt felbukkanó *Iulii* bennszülöttek leszármazottai is lehetnek.

Extra fines municipii:

62. Sírkő. — Lelőhelye Róma városa. — Datálása: Kr. u. 3. század eleje, a Septimius Severus által építtetett *castra nova* említése miatt, a datálás esetleges pontosítását ld. lentebb. — Elveszett. — Olvasat: SPEIDEL alapján.

CIL VI 3297. — Á. DOBÓ: *Inscriptiones* 115. — G. ALFÖLDY, *Epigraphica* 26, 1964, 107 sk. — M. P. SPEIDEL n. 657.

D(is) M(anibus) | Ulpus Cocceius eq(ues) s(ingularis) d(omini) n(ostri) | castris nov(is) t(urma) Kasti ex Pan(nonia) sup(eriore) natus ad Aquas Balizas |⁵ pago Iovista vic(o) Coc[o]netibus stip(endiorum) XII ann(norum) XXX | [Vi]ctor | frater et Iul(ius) Proc[ulus] | [he]r(ed)es feceru[nt].

2. sor: *Ulpus Cocceius* furcsa, két római gentiliciumból álló nevet visel, a *Cocceius* itt nyilván cognomenként, valamelyik *Coc(c)-* tövű kelta személynév, vö. *Cocus*, *Cocate* latin változataként funkcionál. A *Cocceius* cognomen pannoniai előfordulásához ld. még *CIL* III 14359²⁰ (Bruck an der Leitha, 1. sz.): *Iunia Cocceiát*, aki félig kelta bennszülött származású, vö. A. MÓCSY: *Bevölkerung* p. 229, 136/8. — 6. sor: A *Cocconetes* helységnévben, melyet lehet, hogy az ott lakó kelta gens után neveztek így, ugyancsak a *Cocc*-tő szerepel. Lokalizálása, *Anon. Rav.* IV, 19, p. 57, 2, 11. (Schnetz): a Mursa-Poetovio útszakaszon a 14 köztes állomás közül a 8., *Lentulis* és *Sirote* között. Az *Itin. Ant.* 130-131 csak a két szomszédos állomást adja meg, fordított – valószínűleg a helyes, vö. *Itin. Burdig.* 562, 2-5 – sorrendben, Poetoviótól *Lentulis* 70 m. p., *Sirota* 101 m. p., a *Sirota-Mursa* közötti távolság 68 m. p., ezek szerint a falut a Dráva mentén, a mai Ptujtól számított cca 127±10 km-re kereshetjük. Az *Itin Burdig.* 562, 4 szerint *Cocconis mutatio* Poetoviótól 92 m. p-ra = 136 km-re, Mursától 75 mp.-ra = 111 km-re feküdt, ez a hely a mai Barcs környékén, az átellenben lévő parton keresendő. A *pagus Iovista* *Iovia* körzetével azonos. *Iovia* lokalizálása: *Itin. Ant.* 130, 2: Poetoviótól 38 m. p., *Itin. Burdig.* 561, 10: 40 m. p. = 54,5-59 km, azaz a mai Vrbanovec – Vukovec táján, a Mura torkolatának közelében feküdt. Az *Itinerarium Burdigalense* szerint *Iovia* már önálló városi rangú település, *civitas*. — 8. sor: a második örökös, *Iulius Proculus* valószínűleg azonos *C. Iulius Proculussal*, akinek a kétnyelvű sírköve két császárt említ, s így 197-202-re vagy 211-re, esetleg 217-218-ra datálható. A felirat tanúsága szerint ő ugyancsak pannoniai volt, vö. SPEIDEL, i. h, továbbá p. 371, n. 688a.

63. Kőtábla bal alsó fele. — Óbudán került elő, közvetlenül a tábor fala előtt, az ún. Hatház helyén. — Datálása: 156 jun. 8 vagy jul. 10. — F.

B. KUZSINSZKY, *Bp. Rég* 8, 1904, 167 skk. — Uő.: *Aquincum* 219 sk, n. 242. — A. v. DOMASZEWSKI, *ÖJh* 7, 1904, Beibl. 12 skk. — E. RITTERLING, *Arch. Ért* 1927, 286. — ALFÖLDI A., *Arch. Ért.* 1940, 225, n. 3. — R. EGGER: *Bemerkungen* 207-208.

cives I[asi ex pr(ovincia) P(annonia) s(uperiore) q(ui) | milit(averunt) in le[g(ione) II adiut(rice) p(ia) f(idele)] sub Iall(io) Ba[ss(ato) leg(ato)] Aug(usti) pr(o) pr(aetore) e[t Appio Cl(audio)] Martiale [leg(ato) leg(ionis) s(upra) s(criptae)] quod ho(nesta) m[is(sione) mis(si) sunt]. M(arcus) Ulpius Quietus et [..... mag(istri)] ded(icatum) (ante diem) VI id(us) Iu[lianus Silvano] et Augurino [co(n)s(ulibus) v(otum) s(oluerunt) l(ibentes) m(erito)].

1-2. sor: Egger szerint *cives B[oi]...* Mivel legióból bocsájtották el őket, a *cives Iasi* római polgárok voltak.

POETOVIO

65. Oltár. — Lelőhelye Ptuj, Schlossberg, 1841. — Kr. u. 2. század. — Ptuj, városi múzeum. — *CIL* alapján.

CIL III 4018. — *AIJ* 285. — A. Mócsy: *Bevölkerung* 64/39.

I(ovi) depusl(ori) | C(aius) Petronius | Chryseros | ex visu | l(oco) d(ato) d(ecreto) d(ecurionum).

1. sor: *Iuppiter Depulsor* kultuszához ld még lentebb kat. 84, továbbá *AIJ* 156 (Emona).

66. Sírsztélé, anyaga fehér márvány. — Lelőhelye Ptuj. — M.: 282, sz.: 95, v.: 24 cm. Betűmagyság 7,5-6 cm. — 2. század első fele — Poetovio, plébánia. — F.

CIL III 4057. — SCHÖBER, *Grabsteine* 41, n. 84. — ABRAMIC: *Poetovio* 140, n. 130. — *AIJ* 373. — A. MÓCSY: *Bevölkerung* 64/3.

C(aius) Cornelius C(ai) f(ilius) | Pom(ptina) Dert(ona) Verus | vet(eranus) leg(ionis) II adi(utricis) | deduct(us) c(oloniam) U(lpam) T(raianam) P(oetovionensem) |⁵ mission(e) agr(aria) II | milit(avit) b(eneficiarius) co(n)s(ularis) | annor(um) L h(ic) s(itus) e(st) | test(amento) fier(i) ius(sit) | heres |¹⁰ C(aius) Billienius Vitalis | f(aciendum) c(uravit).

2. sor: Dertona: *colonia civium Romanorum* Észak-Itáliában, Liguriában, Octaviusnus/ Augustus alapítása, vö. Plin. *n. h.* 3, 49; *CIL* VI 1636, továbbá KORNEMANN, *RE* IV 525, MOMMSEN, *CIL* V p. 831. — A *missio agraria secunda* valószínűleg szorosan Poetovióra vonatkozik, csak itt van ugyanis értelme a második alkalom elsőtől való megkülönböztetésének. Ha az egész tartományra, vagy az egész hadseregére kiterjedő eljárást jelölne, akkor ehhez más támpontot kellene adni: pl. háborút, amely után a veterántelepítésre sor került, vagy a császár nevét, aki foganatosította. — 10. sor: *Billienius*: italicus, vö. SCHULZE 279, a név Aquileiában is előfordul, vö. CALDERINI 669, Pannoniában: *Billienia Donata*, *CIL* III 14066 (Savaria, 2. sz. eleje).

67. Sírsztélé, anyaga márvány. — M.: 168, sz.: 88, v.: 10 cm, Betűmagyság 8,3-3,8 cm. — Lelőhelye Ptuj, minoriták temploma. Másodlagos felhasználásból. — Kr. u. 2. század. — Ptuj, uo. (*AIJ*) — F.

ABRAMIĆ, ČZN 26, 1931, 191 skk., n. 13. — AE 1934, 226. — AIJ 374. — A MÓCSY: *Bevölkerung* 64/1.

L(ucius) Fa[n]ni[u]s L(uci) f(ilius) | Cl(audia tribu) Quadratus | opti[o] leg(ionis) I Ad(iutricis) | p(iae) f(idelis) missi[o]n[e] | numma[ria missus] | p[- - -] | ann(orum) [- - -] | liber[tus - - -] | Urban[nus? - - -] | Iust[- - -]IR[- - -] | I [.]A [- - -] | Primiti(v)us lib(ertus) f(aciendum) c(uravit).

Fannius: italikus származású, vö. SCHULZE 266, Poetovioban ld. még *CIL* III 14065: *Fannius Florentinus mil. leg. XIII g(eminae)* a 2. sz. végéről, 3. sz. elejéről.

68. Sírsztélé, anyaga fehér márvány. — M.: 107, sz.: 73, v.: 12 cm. Betűnagyság 6-4 cm. — Lelőhelye Ptuj, Spodnja Hajdina. — Maribor, Múzeum. — F.

RAK, *JbA* 3, 1909, 168 skk. — *ILS* 9085. — SCHÖBER: *Grabsteine* 41, n. 83. — AIJ 375. — A. MÓCSY: *Bevölkerung* 64/2.

D(is) M(anibus) | L(ucius) Gargilius L(uci) f(ilius) | Quirina Felix | [T]acapis ve(teranus) leg(ionis) I Ad(iutricis) p(iae) f(idelis) | missus missione | nummaria ann(orum) L | L(ucius) S(.) L[- - -].

4. sor: *Tacapae*: colonia Africában, a mai Gabesnél, vö. *Tab. Peut., Geogr. Rav.* 5, 5. *CIL* VIII p. 8; Suppl. p. 1150, kívül esett a *leg. I Adiutrix* toborzóterületén

69. Sírsztélé, anyaga fehér márvány. — M.: 169, sz.: 54, v.: 20 cm. Betűnagyság 5,5-4,3 cm. — Lelőhelye Poetovio, Spodnja Hajdina. — Ptuj, Kastélymúzeum. — F.

LUSCHIN, *MZK* III F. 7, 1908, 252. — ABRAMIĆ, *Poetovio* n. 200. — SCHÖBER, *Grabsteine* n. 22. — AIJ 379.

*A(ulus) Postumius | Sp(uri) f(ilius) Seneca | dom(o) Parma | veter(anus) missi(cius) |⁵
leg(ionis) XI an(norum) XXCV | h(ic) s(itus) e(st) | Postumia Iu|cunda et Primigenius |¹⁰
posierunt (sic !) | liberti.*

1. sor: *Postumius*: neve italicus. Pannoniában másutt: Savariában *P. Postumii*, 2. sz, egy libertus (*CIL* III 4206) és egy praetorianus (*CIL* VI 32515); *Postumius Cassianus* Kr. u. 188, (*CIL* III 4150); Aquincumban egy centurio (*CIL* III 14349⁹. — 3. sor: *Parma: colonia civium Romanorum*. Kr. e. 183-ban alapították, vö. KORNEMANN, *RE* IV 521, n. 23. Liv. 39, 55. BORMANN, *CIL* XI p. 188. Augustus újraalapította: *colonia Iulia Augusta* *CIL* XI 1059; Plin. *n. h.* 3, 115; vö. KORNEMANN, *RE* IV 537:

70. Oltár. Fehér márvány. Talpazatán szemben három rozetta, fölötte széles párkányzat. Fent széles párkányzat, feliratos mező profilált keretben, fent volutás díszítéssel. — M.: 103, sz.: 71, v.: 37, betűmagyság 3-2,5 cm. — Lelőhelye Ptuj, Tyršev trg. — Datálás: 2. század első fele. — Ptuj, Múzeum. — F.

B. SARIA, *ČZN* 28, 1933, 124 sk, n. 1. — *AIJ* 288. — A. MÓCSY: *Bevölkerung* 64/55. — G. ALFÖLDY, *AV* 15/16, 1964/65, 138, n. 3. — L. MROZEVICZ: *Arystokracja* PS-40.

*Libero et Liberae | sacrum | L(ucius) Valerius Verus | dec(urio) col(oniae)
Poet(ovionensis) |⁵ praef(ectus) fabr(um) quaest(or) | aedil(is) pontif(ex) | Ilvir i(ure)
d(icundo).*

A poetovioi *Valerii*hez ld. még a 71, 72, 73, 79, 80, 97, 98. sz. feliratokat, továbbá G. ALFÖLDY, *loc. cit.* *Valerii Siscia és Savaria ordojában*: 48,

71. Sírkő fehér márványból. A kő elülső oldala több mezőből áll: a főmezőben lanton játszó Orpheus látható az állatok közt (jobbra oroszlán, bika, szarvas, elefánt, róka,

majom és két madár, balra vadkan, farkas, párduc, teve, kígyó és itt is két madár). Fölötte keskeny szárnyasokat ábrázoló fríz van, az oromzatban a halott Adonist gyógyzó Aphrodité /Venus, az oromzat sarkaiban fáklyás Erósok, a felirat alatt Orpheus az alvilágban a lantjátékát hallgató istenpár, Hadész /Pluto és Persephoné /Proserpina előtt. A profilált keretbe foglalt feliratos mező fölött keskeny, vadászjelenetet ábrázoló fríz látható: középen bika medvével, balra gazella, jobbra vadszamarat üldöző oroszlán, a sírtábla keskeny oldalain táncoló alakok. A szöveg a másodlagos felhasználás során - a kő pellengéerként szolgált - szinte teljesen lekopott, csak foszlányokban ragadható meg. — M.: 500, sz.: 182, v.: 39 cm. — Lelőhelye Ptuj. Sloven. Trg (Főtér) in situ. — Kr. u. 2. sz. első fele. — Alföldy Géza (Situla 8) olvasata alapján.

CIL III 4069 =10870. — A. SCHÖBER, *Grabsteine* 65-66, n. 141. — Uő.: *Römerzeit* 127-128, 143-144, Taf. XVI, Abb. 53, 53 a. — M. ABRAMIĆ: *Poetovio* 135-138, n. 147. — *AIJ* 389. — G. ERDÉLYI, *Arch. Ért.* 77, 1950, 72, n. 1. — G. ALFÖLDY, *AV* 15-16, 1964-1965, 138, n. 2. — Uő, *Situla* 8, 1965, 99 skk. n. 1. — *AE* 1966 299. — L. MROZEVICZ: *Arystokracja* PS-41.

M(arco) V[al]er[i]o C(ai) f(ilio) | P[ap(iria tribu)? Vero?] dec(urioni) | [c(oloniae) U(lpiae) T(raianae) P(oetovionensium) Hv]ir(o) i(ure) d(icundo)| [.....]T[.]|[.....]RO|[.....]\ AN|[.....]\ |[.....]S[....]|[.....]E[.]VERVS | - - - .

Az 1. és 3. sorban interpunkció nyoma. — A poetovioi *Valerii*hez ld. még a 70, 72, 73, 79, 80, 97, 98. sz. feliratokat, továbbá G. ALFÖLDY, *AV*, loc. cit. *Valerii* Siscia és Savaria ordojában: 48,

72. Oltártöredék fehér márványból. Csak a baloldali fele maradt meg. Gazdagon profilált kazettás talapzaton keretben elhelyezett feliratos mező, fölötté voluta-díszítés. — Lelőhelye: Ptuj, Schlossberg, 1852. — M.: 123, sz.: 28, v.: 42 cm, betűnagyság: 3-2,5 cm. — Kr. u. 2. sz. első fele. — A ptuji városkapu keleti oldalán. — Olvasat: ALFÖLDY alapján.

CIL III 4028 (sajtóhiba miatt tévesen 4027). — *AIJ* 280. — *AE* 1950, 145. — *AE* 1966 296. — G. ALFÖLDY, *Situla* 8, 1965, 101-104. n. 2. — Uő., *AV* 15-16, 1964-65, 138, n. 4. — DEGRASSI: *Quattuorviri* 322, 7. jegyz. — A. MÓCSY: *Die Bevölkerung* 64/54. — L. MROZEVICZ: *Arystoktacja* PS-39.

I(ovi) o(ptimo) [m(aximo) d(epulsori)] | C(aius) Val[erius M(arci ?) f(ilius)] | Scri[bonianus] | dec(urio) [c(oloniae) U(lpiae) T(raianae) P(oetovionensium)] |⁵ [- - -] | eq(uo) p(ublico) pr[ae]f(ectus) fabrum | IIIIvi[r i(ure) dic(undo)] | q(uin)q(uennalis) IIvi[r iur(e) dic(undo) q(uin)q(uennalis)] | votum [solvit] | l(ibens) [m(erito)] .

Az 1., 2., 6., 7., 8. sorban interpukció. — 7. sor: ALFÖLDY G. szerint *IIIIvi[r aed(iliciae) pot(estatis)] | q(uin)q(uennalis)*, azonban az általunk ismert példák szerint a *quattuorviri* testületnek csak a két rangidős tagja, a *quattuorviri iure dicundo* látta el a városi censori, azaz *quinquennalis* teendőket, az aedilisi hatáskörrel felruházottak nem, vö. *Lex Iul. Mun.* 83., továbbá LIEBENAM, *Städteverwaltung* 255 + 2. jegyzet részletes irodalommal. — A poetovioi *Valerii*hez ld. még a 70, 71, 73, 79, 80, 97, 98. sz. feliratokat, továbbá G. ALFÖLDY, *AV* 15-16, 1964-1965, loc. cit. *Valerii* Siscia és Savaria ordojában: 48, A további poetoviai lovagokat ld. a 74, 84, 97-98. sz. feliratokon.

73. Fehér márvány fogadalmi oltár profilált talapzattal. A másodlagos felhasználás során tetejét levágták, a feliratos mezőbe függőlegesen mély vajatot véstek. Szövege erősen sérült. Lelőhelye Ptuj, ahol vízvezetékárok ásása közben a Panoráma úton került elő. — M.: 95, sz.: 34, v.: 25 cm, a betűk nagysága: 2,5 cm. — Datálása: 2. század. — Ptuj, Kastélymúzeum (1938), később Pokrajinski Muzej. — F.

ABRAMIĆ, *Poetovio* 133, n. 204. — *AIJ* 279. — G. ALFÖLDY, *AV* 15-16, 1964-65, p. 138, n. 6. — A. MÓCSY: *Die Bevölkerung* 64/42. — L. MROZEVICZ: *Arystoktacja* PS-37.

[*I(ovi) o(ptimo) m(aximo)] | [pro s]alu[te] | - - - | - - - I |⁵ V[a]ler[i(i)] | - - - | MI.... |
d[ec(urionis)] c(oloniae) U(lpiae) T(raianae) P(oetovionensis) | a[edi]li[s q(uaestoris)]
¹⁰ *pr[ae]f(ecti) pr[o] | II[viris] i(ure) d(icundo) | L(ucius) V(al(erius) Ver?)us et |*
*S(al)via | [- - -]iana |¹⁵ p[ar]entes | [v(otum)] s(olverunt).**

A nevek kiegészítése bizonytalan.

5-7. sor: ALFÖLDY G. kiegészítési javaslata *Maxi]m[ian]i*. — 12. sor: SARIANál *Iu[li]us et*, így azonban az apa és fia *gentiliciuma* nem egyezik, és az előbbinek a *cognomenje* is hiányzik. — 14. sor: [*?Iul]iana ALJ*; [*Quint]iana* MÓCSY, ld. ugyancsak Poetovióból *CIL* III 4079: *Salvia Qu[in]tiana*.

A poetovioi *Valerii*hez ld. még a 70, 71, 72, 79, 80, 97, 98. sz. feliratokat, továbbá G. ALFÖLDY, *AV* 15-16, 1964-1965, loc. cit. *Valerii* Siscia és Savaria ordojában: 48, 111, 113, 115.

74. Szarkofág töredéke márványból. A Noricumra és Pannoniára jellemző típusba tartozik. — M.: 46, sz.: 194, m.: 119, betűnagyság 5-4,3 cm. — Lelőhelye Ptuj, Vičava. Csatornázási munkák során került elő 1977-ben. — Kr. u. 2. század közepe. — F.

M. ŠAŠEL-KOS, *ZPE* 95, 1993, pp 236-240, photo. — *AE* 1993 1285.

- - -] | [*P(ublius)] Aelius Marinus d[ec(urio) col(oniae) Poetov(ionensis)] | eq(uo)*
publ(ico) praef(ectus) coh(ortis) II Hispanorum et | P(ublius) Aelius Marcianus
dec(urio) col(oniae) eiusdem | eq(uo) publ(ico) praef(ectus) coh(ortis) I Germanorum |
parentibus pientissimis.

3. sor: *cohors II Hispanorum* vagy a *cohors II Hispanorum scutata Cyrenaica*-val azonos – ennek állomáshelye *Resculum* volt Dacia Porolissensiben –, vagy a *cohors II Hispanorum equitata p(ia) f(idelis)*-szel. Ez utóbbi állomáshelye a Flaviusok korától kezdve Germania superiorban volt, 121/22-ig Wimpfenben, azután Stockstadtban még Antoninus Pius alatt is, vö. E. STEIN: *Beamten* 194 skk. — 5. sor: a *cohors I Germanorum*: a 2. sz. közepén ugyancsak Germania superiorban állomásozott, talán

121/22-től Wimpfenben, ahol éppen a *cohors II Hispanorum equitatát* váltotta fel. Innen valamikor 148 és 161 között Jagsthausenbe helyezték át, ahonnan még 221-ből is van feliratunk. A csapat élén a 3. században már tribunusok álltak, vö. A. STEIN: *Beamten*, 193, így a felirat biztosan a 2. századból származik.

A szarkofágtöredék előkerülésével tovább nőtt a lovagrendű *P. Aelii Marciani* száma. A mi poetoviói lovagunk nyilvánvalóan nem azonos sem az Eburacumban (Britannia) előkerült feliratról ismert *P. Ael. Marcianusszal* (*CIL* VII 237 = *ILS* 3598 = *RIB* 649), aki *praefectus cohortis* (feltételezések szerint *praef. coh. I Aug. Bracarum*) volt, s akit H. DEVIJVER, *PME* A 43 egy azonos nevű napocai decurióval (vö. *AE* 1966, 310 = *ARDEVAN* 462) hoz összefüggésbe, sem pedig *P. Aelius P. fil. Pal. Marcianusszal*, vö. *CIL* VIII 9358 = *ILS* 7238, H. DEVIJVER, *PME* A 44, az utóbbi Palatina tribusa ugyanis kizárja ezt. — A további poetoviai lovagokat ld. a 72, 84, 97-98. sz. feliratokon.

75. Oltár — Poetovio. — 2. század. — F.

CIL III 4022. — A. MÓCSY: *Die Bevölkerung* 64/29. — E. WEBER: *Die römischen Inschriften der Steiermark*. Graz, 1969, 387. — L. MROZEWICZ: *Arystokracja* PS-33.

I(ovi) o(ptimo) m(aximo) | C(aius) Clodius | Avitus | dec(urio) c(oloniae) U(lpiae) T(raianae) P(oetovionensis) |⁵ v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).

2. sor: *Clodii*: gyakoriak Észak-Itáliában. Pannoniában elsősorban az Emona-Siscia-Poetovio határolta térségben fordulnak elő, az egyik Emonai család Aquileiai áttelepülő, vö. *CIL* III 3838. Egy részük katona. — 3. sor: *Avitus*: a cognomen a kelták lakta tartományokban kiugróan gyakori, másutt csak néhány esetben fordul elő, vö. B. LŐRINCZ – F. REDŐ: *Onomasticon* I, 231 sk.

76. Kis fogadalmi oltár, felső része a felirat elejével együtt hiányzik. — Lelőhelye Ptuj. — Kr. u. 2. század második fele. — Olvasat: a *CIL* és ABRAMIĆ, alapján.

CIL III 4067. — ABRAMIĆ, *Poetovio*, 150, n. 182, Abb. 106. — A. MÓCSY: *Die Bevölkerung* 64/23. — L. MROZEWICZ: *Arystokracja* PS-29.

- - -] *pro salute T(iti)? Ael(ii)] | [P]a[t]rini | dec(urioni) c(oloniae) U(lpiae) T(raianae) P(oetovionensium) | T(itus) Aelius Celer | dec(urio) col(oniae) eiusd(em) |⁵ frater et Q(uintus) Ger|manius Valens.*

3-4. sor: A *T. Aelii* római polgárjogukat Antoninus Piustól kapták. Valószínűleg poetoviói bennszülöttek lehettek. — 5. sor: egy *Germanius Valens*et ismerünk Intercisából a 3. század első feléből, vö. *Intercisa* I, 19 = B. LÖRINCZ: *Hilfstruppen* 355, aki a *coh. (mill.) Hemes*. katonája volt, és nem úgy tűnik, hogy köze lenne a poetoviói *T. Aelii*hez.

77. Sírkőtöredék. — M.: 106, sz.: 76, v.: 17 cm. Betűnagyság 7-6 cm. — Lelőhelye Ptuj. Másodlagos felhasználásból került elő. — Kr. u. 2. sz. első fele. — Poetovio, várostorony. (*AIJ*). — F.

CIL III 4068. — A. RAK, *JA* 3, 1909 (1910) 172-173, fig. 7. — A. SCHÖBER: *Grabsteine* 36, n. 67. — ABRAMIĆ: *Poetovio* p. 142, n. 151. — *AIJ* 388. — A. MÓCSY: *Bevölkerung* 64/34. — L. MROZEWICZ: *Arystokracja* PS-34. — Olvasat: fénykép alapján.

C(aio) Iulio Magn[o] | dec(urioni) c(oloniae) U(lpiae) T(raianae) P(oetovionensis) an(norum) [- - -] | et Ulp(iae) Matern[ae] | an(norum) L |⁵ Iulia Magna | [-] | C[ai? - - -]

1. sor: *I+L*: ligálva. *C. Iulius Magnus* valószínűleg északitáliai eredetű lehetett, bár Poetovio környéki bennszülött származása sem zárható ki. Cognomenje a kelta nevekben gyakori *Mag-* tövel is összefüggésbe hozható. — 4. sor: *Ulpii*: Poetovio környékén nem volt auxiliáris tábor, ahonnan idegen eredetű *Ulpii* a városba települhettek volna, így valószínűleg környékbeli romanizált bennszülöttek. *Materna*: a cognomen a nyugati, kelta tartományokban elterjedt. Pannoniában a 2. század utolsó

évtizedeitől válik gyakoribbá, amikor a helyi lakosság a feliratokon nagyobb tömegekben megjelenik, vö. A. MÓCSY: *Bevölkerung* 181. Nagy valószínűséggel helyi bennszülött.

78. Oltártöredék, csak a jobboldali fele maradt meg. Mommsen azonosnak tartotta a KNABL által publikált crešnjevec-i felirattal (*Steierm. Mitth.* 1859, 87) és eltérő olvasatként adta meg őket, ABRAMIĆ, *op. cit.* cáfolja azonosságukat. — Lelőhely: Poetovio. — Datálás: Kr. u. 180 után. – Olvasat: ABRAMIĆ alapján.

CIL III 5302. — ABRAMIĆ, *ČZN* (Maribor) 28, 1933, pp. 131-133.

[*Silvan*]o *Aug(usto)* | [*sacr(um)*] *M(arcus) Mess(ius)* | [- - -] *Ilvir i(ure)* | [*d(icundo)* *q(uin)q(uennalis)?*] *pro sal(ute)* | [... *Sp*]ectatae | [*et fil(iorum)*] *eorum* | - - - *e]t Sequ[entis* | - - - .

2. sor: *M. Messius* valószínűleg az apja volt *M. Messius Messornak*, aki két Augustus alatt (talán a Severus korban?) Pannonia superior centenarius rangú *procurator*a tisztségét töltötte be Poetovioban, vö. AE 1920 64 = AIJ 265 (Poetovio): *Aesculapio Aug. sacrum.* | *M. Messius Messor* [*proc.*] | *Augg. nn. ex voto posuit.* A névhez ld. még *Messia Florát* Carnuntumban, J. BORTLIK, *RLÖ* 16, 1926, n. 41.

79. Feliratos edénytöredék, terra sigillatához hasonló, szőlőindákkal. fürtökkel és levelekkel díszített.

ABRAMIĆ, *Poetovio*. p. 192, no. 263.

- - - *Val?]erius M[aximianus?] | d(ono) d(at).*

A poetovioi *Valerii*hez ld. még a 70, 71, 72, 73, 80, 97, 98. sz. feliratokat, továbbá G. ALFÖLDY, *AV* 15-16, 1964-1965, loc. cit. *Valerii* Siscia és Savaria ordojában: 48,

80. Ajtó fölötti keresztpillér, íves kiképzésű. Mindkét oldalán felirat van, a kő formáját követő keretben. A hátoldalon található felirat bal széle sérült. — M.: 68, sz.: 110, v.: 34 cm. Betűnagyság 3-3,5 cm. — Lelőhelye ismeretlen. A 18. században a dominikánusok kolostorában volt felállítva.— 3. század eleje. — Ptuj, a város tornyának feljárata fölött befalazva (1938). — F. és ALFÖLDY olvasata alapján.

CIL III 4038. — *ILS* 7120. — M. ABRAMIĆ: *Poetovio* 146, n. 170. — V. SKRABAR, *JÖAI* 19-20, 1919, Beibl. 289-290. — *AIJ* 287. — D. GABLER 13. — L. BARKÓCZI, *AArchHung* 16, 1964, 38/57. — G. ALFÖLDY, *AV* 15-16, 1964-65, p. 139, 143, n. 10. — H. DEVIJVER, *PME* 832 sk. — L. MROZEWICZ: *Arystokracja* PS-38. — Fénykép alapján.

C(aius) Val(erius) Tettius Fuscus dec(urio) | c(oloniae) U(lpiae) T(raianae)
P(oetovionensis) q(uaestor) aedil(is) praef(ectus) fabr(um) | Ilvir i(ure) d(icundo)
augur | loca colleg(io) magno Larum |⁵ et imaginum domini n(ostri) | Caes(aris) ob
honor(em) | trib(unatus) p(ecunia) s(ua) f(ecit). || [C(aius) Va]l(erius) Tettius Fuscus
dec(urio) | [c(oloniae) U(lpiae) T(raianae)] P(oetovionensis) q(uaestor) aedil(is)
praef(ectus) fabr(um) | [Il]vir i(ure) d(icundo) augur | [loc]a collegio magno Larum |⁵
[et i]maginum domini n(ostri) Caesaris | [ob h]onorem tribunatus | [pe]c(unia) sua
fecit.

4. sor: a *loca* alatt valószínűleg sírhelyeket érthettek, vö. SKRABAR, *op. cit.*, továbbá V. HOFFILLER – B. SARIA, *AIJ* loc. cit. — 7. sor: *tribunatus*: H. DEVIJVER, *loc. cit.* elveti a *tribunatus legionis* lehetőségét, s ennek megfelelően *C. Val. Tettius Fuscus* nem is veszi fel a *militia equestris* abszolválói közé, azonban a *tribunatus* sem városi, sem pedig collegiumi tisztséggént nem ismert, az utóbbihoz vö. ROYDEN: *Magistrates* 12 sk. Katonai tisztséggént kezeli már a *CIL* III Suppl. Index. p. 2507 is. — A poetovioi

*Valerii*hez ld. még a 70, 71, 72, 73, 79, 97, 98. sz. feliratokat, továbbá G. ALFÖLDY, *AV* 15-16, 1964-1965, *loc. cit.* *Valerii* Siscia és Savaria ordojában: 48.

81. Márvány oltár, teteje csonka. — M.: 51, sz.: 31, v.: 15,5. Betűnagyság 2 cm. — Lelőhelye: Ptuj, Okoliška ljudska šola.— Kr. u. 3. század. — Ptuj, Pokrajinski Muzej. — F.

B. SARIA, *JÖAI* 36, 1946, Bbl. 61, n. 14. — R. BRATANIĆ, *AV* 2, 1951, 11, fotó. — A.et J. ŠAŠEL: *ILLug* 1963, 341.

[- - -] | *Aug(usto vagy -ustae) sacr(um)* | *C(aius) Novelliu[s]* | *Vitalis Aug(ustalis)* |⁵
col(oniae) Poet(ovionensium) cum | *Valeria* | *Satonia coni|uge* | *v(otum) s(olvit) l(ibens)*
m(erito).

2. sor: a *Novellius* gentilicium italikus, mindenekelőtt Észak-Itáliában elterjedt, vö. B. LŐRINCZ: *Onomasticon* III, 105. — 7. sor: *Satonia*: talán a zsidó gabonaűrmérték, a *saton* elnevezéséből, ami *Valeria* keleti eredetére utalna. Ha köze volt a Poetovio vezetésében szerepet játszó *Valerii*hez, legfeljebb a libertájuk lehetett.

82. Felirattöredék. — Kr. u. 2. század első fele. — Lelőhelye Poetovio. — Ptuj, Gimnázium (CIL) — Olvasat: *CIL* alapján.

CIL III 10882. — G. ALFÖLDY, *AAntHung* 6, 1958, 438.

C(aius) Cal[purnius] | *Eut[ychus]* | *Aug(ustalis) col(oniae)* [- - -] | *et Cal[purnia - - -*.

A *Calpurnius* nomen Itálián kívül Hispaniában és Dalmatiában is erősen elterjedt, vö. B. LŐRINCZ: *Onomasticon* II, 25. Görög cognomenje alapján az *Augustalis* valószínűleg felszabadított volt.

83. Márványlap. A feliratos mező 3. és 4. sora között kettétört. — M.: 91,5, sz.: 44,5, v.: 11 cm. Betűnagyság 2-4 cm. — Lelőhelye Poetovio, 3. Mithraeum. — Kr. u. 2. század második fele /3. század. — Ljubljana, Zgorn. Breg, 3. Mithraeum (AIJ) — F.

B. SARIA, *Blätter zur Geschichte und Heimatkunde der Alpenländer* IV, 1913, 426. — ABRAMIC: *Poetovio* 187, n. 246. — *AIJ* 312. — G. ALFÖLDY, *AAntHung* 6, 1958, 45. — L. BARKÓCZI, *AArchHung* 16, 1964, 38/61.

S(oli) i(nvicto) M(ithrae) | Sex(tus) Vib(ius) Hermes Aug(ustalis) | c(oloniae) U(lpiae) T(raianae) P(oetovionensis) sign(um) argent(eum) | cum base sua d(ono) d(edit) |⁵ cum suis patre | pros(edente) L(ucio) Vernasio | Heraclida.

2. sor: A *Vibii* nevét Poetovióban egy további felirat is őrzi, vö. *AIJ* 402: *Vibia Marcellina*, aki talán az emonai *M. Vibius Marcellus* leánya volt, vö. *CIL* III 3840. Emonában még további *Vibii* is kimutathatók. A név nem csupán Észak-Itáliában (vö. pl. CALDERINI: *Aquileia* 568 sk: 33 eset), hanem Dalmatiában és Keleten is elterjedt. A poetovioi *Vibii* esetében azonban inkább italikusok felszabadítottjára kell gondolnunk, s dominusként az osztatlan Pannonia ducenarius procuratorai, *C. Vibius Maximus*, (Stadius, *Silvae* 4, praef. 1, 17; 4, 7, 13-14) és *L. Vibius Lentulus* (*AE* 1913, 143^{a-b} továbbá 1924 81 – Ephesos) is számításba jöhetnek, akik Kr. u. 93-ban és az azt követő években, ill. 104 és 106 között viselték e tisztségüket, s mint ilyenek, Poetovióban székeltek, vö. Á. DOBÓ: *Verwaltung* 259, 260, FITZ J., *PRK* 66. — 6. sor: *Vernasio*: SCHULZE 144, 412, SOLIN – SALOMIES: *Reperorium* 203, talán a *verna* szóból, BARKÓCZINÁL, *loc. cit.* tévesen *Vermasio*. Felszabadított.

84. Oltár — Lelőhelye Ptuj. — 2. század vége - 3. század. — Olvasat: a *CIL* alapján.

CIL III 4033. — L. BARKÓCZI, *AArchHung* 16, 1964, 263, 38/19. — L. MROZEWICZ: *Arystokracja* PS-31.

I(ovi) o(ptimo) m(aximo) | depulsor(i) | Au[r(elius)] Ceion|us d(ecurio) c(oloniae) Poe[t(oviensium)] |⁵ sacerdotal(is) e[t] | v(ir) e(gregius) pro salute | [s]ua [et] Speciatiae | Aisiae uxoris | [s]uorumque |¹⁰ omnium | v(otum) s(olvit) [l(ibens)] m(erito).

1-2. sor: *Iuppiter optimus maximus depulsor* kultuszát ld még Emonában, *AIJ* 156 = *RINMSlov* 16. A kultuszhoz legújabbán M. ŠAŠEL KOS, *ŽA* 45, 1995m 371 skk. – 4. sor: *d(ecurio) c(oloniae) Poe[t(oviensium)]*, vö. n. 42, 59. A *CIL*-ben közölt feloldás: *d[e]c(urio) Poe[t(oviensium)]*, azonban az előbbi megoldás valószínűbb, mivel Poetovioiban a tisztségviselők az összes általunk eddig ismert feliraton a város neve mellett a colonia rangot is jelölték. – 7. sor: *Speciatia*: csak itt fordul elő.

A további poetovioi lovagokat ld. a 72, 74, 97-98. sz. feliratokon. Egy további *Aurelius* Poetovio ordojában, *Maximinus*, *Aur. Ceionus* rokona volt, ld a 92. sz. feliratot.

85. Oltártöredék. — Lelőhelye Ptuj, ahol másodlagos felhasználásból, a vár falából került elő felső Ptujban. — Datálása: 180 után. — Olvasat: a *CIL* alapján.

CIL III 4050. — L. BARKÓCZI, *AArchHung* 16, 1964, 38/62.

- - - *Ma]nsuetus | [d]ec(urio) c(oloniae) U(lpiae) T(raianae) P(oetovionensium) | [v(otum)] s(olvit) l(ibens) m(erito) | [l(oco)] d(ato) d(ecreto) d(ecurionum).*

86. Fehér márvány oltártöredék, baloldalán mintegy egyharmada letört. A tetején reliefdíszítés: csecsemőt tápláló ülő nő, jobbra mellette álló, két kezében kagylót tartó nőalak. Erősen lekopott. — M.: 53, sz.: 32, betűk 3 cm. — Lelőhelye Ptuj. A város tornyába volt befalazva. — Kr. u. 2. sz. második fele. A consulok hivatali éve ennél

közelebből nem meghatározható, vö. A. DEGRASSI: *I fasti cosolari* p. 66, és p. 241. — Maribor, városi múzeum (AIJ). — F.

CIL III 4052, 4053. — K. VIGAND, *JÖAI* 18, 1915, Bbl. 207, n. 11., fotó. — M. ABRAMIĆ, *Poetovio* 148, n. 175. — *AIJ* 328. — A. MÓCSY: *Die Bevölkerung* 64/24.

[*Nutr(icibus) Au]g(ustis) sacr(um) p<r>o salu|*[*te - - - Ael(iae)? Secu]ndines Aeli(i) |* [-
- - *et Se]cundinus dec(urio* esetleg *-uriones?) I[I]vir(* vagy *-i?) i(ure) d(icundo) - - -*
Cen]sorin(o) et Urs[o co(n)s(ulibus)] .

1. sor. V. HOFFILLER és B. SARIA kiegészítése [*Nutricibus Au]g*.-ra, tekintetve véve az oltár hiányzó bal felének terjedelmét, a rajta lévő ábrázolás tartalmát és a Poetovióban jól megragadható *Nutrices* kultuszát, valószínűnek tűnik, vö. *AIJ, op. cit.* — 2. sor: *Secundines* – a görög genitivus görög vagy orientális származásra utal, vö Mócsy, *loc. cit.* — 3-4. sor: *dec(uriones) I[I]viri i(ure) d(icundo)* is lehetséges.

87. Márványtábla, valamilyen építményhez tartozott. — Méretei 46 x 39 x 8-10, betűmagyság 4,5-3,6 cm. — Lelőhelye Ptuj, ahol 1964-ben, a vár északi falának leomlásakor került elő. A lelőhely közvetlen közelében 1936-ban egy ugyanerre az évre datált felirattöredék került elő, mely egy épület helyreállítását említi, vö *AIJ* 347. — Datálás: Kr. u. 243. — F.

I. MIKL-CURK, *Varstvo spomenikov* 9, 1962-64, 195. — Uő., *AV* 18, 1967 193 sq. — A. DEGRASSI, *Athenaeum* 46, 1968, 141, fotó. — B. SARIA, *ČZN NV* 5, 1969, 141 sk. — A. et J. ŠAŠEL: *ILJug* 1978, 1135.

Loca Fo[rtunae pro] | suo redit[u dedit] | T(itus) Fl(avius) Exsup[eratus cum] |
Victorin[o filio] Arriano [et Papo co(n)s(ulibus)].

B. Saria olvasata szerint:

Loca Fo[rnicata sumptu] | suo redin[tegraverunt] | T(itus) Fl(avius) Exsup[eratus et] | Victorin[us aediles] Arriano [et Papo co(n)s(ulibus)].

88. Három összetartozó töredék. — Lelőhelye a 2. sz. Mithraeum. — 3. század. — Olvasat: a *CIL* alapján.

CIL III 15184⁹ — G. ALFÖLDY, *AAntHung* 6, 1958, 445. — L. BARKÓCZI, *AArchHung* 16, 1964, 38/35.

[D(eo) I(nvicto)] M(ithrae) T(itus) Fl(avius) Restutus, IIIIIv[ir Aug(ustalis) | [co]l(oniae) P(oetovionensis) pr(o) se [e]t su[i]s om[nibus].

1. sor: a *IIIIIVir* négy középső jele fölött vízszintes vonal.

Territorium Poetovionense

89. Töredék. — Lelőhelye Ptuj, Vičova (= Weitschach). — Olvasat: a *CIL* alapján.

CIL III 4070.

[dec(urio)? c]ol(oniae) Poet(ovionensium) | - - - [dec(urio)? c]ol(oniae) Cl(audiae) Sav(ariensium) | - - - VCFT | - - -.

3. sor. A négy betűnek csak a felső része tátszik, az F akár E is lehet.

90. Oltár mészkőből. Felső része hiányzik. — M.: 69, sz.: 56, v.: 19, betűnagyság: 4,9-3 cm. — Lelőhelye Spodnja Hajdina falu, Ptujtól 3 km-re nyugatra, 150 m-re az 1. sz. Mithraeumtól. — Datálás: Kr. u. 3. sz. első fele. — Ptuj, Pokrajinski Muzej. — F.

B. SARIA, *JÖAI* 36, 1946, Bbl. 41, 2. — R. BRATANIĆ, *AV* 2, 1951, 9. sk., fényk. — A. et J. ŠAŠEL: *ILLug* 1963, 352. — L. BARKÓCZI, *AArchHung* 16, 1964, 38/47. — G. ALFÖLDY, *Situla* 8, 1965, 105-106, no 4. — *AE* 1966 297. — L. MROZEWICZ: *Arystokracja* PS-44.

[*I(ovi) o(ptimo) m(aximo) | Do]lic[heno] | [.] Oct(avius) Ingen| u[u]s ob hon[o]*⁵*re[m] pr(a)efectu|r(a)e d(ono) d(edit).*

5. sor: a feliratállító *praefectus pro Iiviris*, vagy esetleg *praefectus collegii fabrum* lett, vö. G. ALFÖLDY, *op. cit.* 106. Az utóbbi ugyan nem tartozott az éves magistratusok közé, melyek hagyományosan *honores*nek számítottak, ugyanakkor, a feliratok tanúsága szerint mindig egy-egy duumviralis töltötte be, akit valószínűleg a városi tanács nevezett ki, és nem a *collegium* tagsága választott. Így *praefectura fabrum* végső soron a municipális *cursus honorum* része volt. A kétfajta *praefectura*t egyazon karrieren belül ld. a következő (74. sz.) feliraton. – 2. sor: *Octavius*: Italikus név, vö. B. LŐRINCZ: *Onomasticon* 110.

91. Oltár. — Lelőhelye Klenovnik. — Kr. u. 2. század. vége / 3. század. — A *CIL* alapján.

CIL III 4111. — L. BARKÓCZI, *AArchHung* 16, 1964, 34/1. D. GABLER, n. 15. — L. MROZEWICZ: *Arystokracja* PS-36.

*I(ovi) o(ptimo) m(aximo) dep(ulsori) | C(aius) Tiberin(us) | Faventinus | dec(urio) col(oniae) Poet(oviensium) |*⁵ *pr(a)ef(ectus) fabrum | qu(a)estor pr(a)ef(ectus) | pro Iiviris | pro salute sua | suorumq(ue) omnium.*

1. sor: *Iuppiter depulsor* Poetovio-környéki kultuszához legújabb M. ŠAŠEL KOS, *ŽA* 45, 1995m 371 skk. — 2-3. sor: *Tiberinus Faventinushoz*: egy *dec. o[(rn) ... Aqu]inci* feliratán említett, *Tiber. Faventi*[- - - nevű személy Poetovióból (318. sz. felirat, *CIL* III 15186). Lehet, hogy azonosak, vagy egyazon család tagjai.

92. Fehér márvány oltár felső fele. Mindkét oldala is sérült. A feliratos mező felett voluta díszítés. – 1600 táján még egész volt a kő, a kettéfűrészelése után, a másodlagos felhasználásban az alsó, a felirat 7-11 sorát tartalmazó fele elveszett. — M.: 52, sz.: 34-29, v.: 32, betűnagyság: 4 cm. — Lelőhelye Križovljan, Szent Borbála plébániatemplom. — Kr. u. 2-3. század. — 1913-tól Zágráb, Nemzeti Múzeum. — F.

CIL III 4108. — E. KALINKA - A SWOBODA, *AEM* 13, 1890, p. 14, n. 3. — *AIJ* 449. — L. BARKÓCZI, *AArchHung* 16, 1964, p. 263, 37/1. — L. MROZEWICZ: *Arystokracja* PS-32.

[*I(ovi)*] *o(ptimo) m(aximo) cul(minali) | M(arcus) Aure[l(ius)] | Maximinus de[c(urio)] | [c]ol(oniae) Poet(ovionensis) ho[n]ore II vir(i) q(uin)[q(uennalis)]* ⁵ [*e*]x *curat(ore) sace[r]d[us] provinci[a]e Pannoniae superi(or)is | pro salute sua et | Aurel(iae) Marcell[i]* ¹⁰ *nae coniugis suorumque omnium v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).*

7-11 sor: a *CIL* szerzőjének egy fennmaradt másolat alapján történő rekonstrukciója. További Aurelii Poetovio ordojában: 84. sz. felirat.

93. Töredék. — Lelőhelye Starše (= Altendorf), Ptujtól 16 km-re északnyugatra, a Dráva jobbpartján. — 2-3. század. — Graz, Museum. — F.

CIL III 4100.

- - -]*uni*[- - - | - - -] *col(oniae) Po[et(ovionensis) - - - | - - -]tavi*[- - - | - - -] *fil(io) [- - - .*

94. Töredék, mind a négy sarka csonka. — Lelőhely: Nedelja (a Dráva mentén, Ptujtól 20 km-re keletre, Szlovénia). — 2. század első fele. — Olvasat: CIL alapján.

CIL III 4107. — G. ALFÖLDY, *AAHung* 6, 1958, 438.

- - -] *Egnat*[- - - | - - -]o *Valentini fil(io)* [- - -]o *Cei*us *Maximus Aug(ustalis)*
co[l(oniae) | conlibertus et perpetua[- - - | *et sibi et Aemilo Lucidae | coniugi et*
Valentinae | et Maximae et Vitali et | Verino et Maximiano et | [L]ucidae et Luc[illae?] |
conlibertis | [in]fr(onte) p(edes) XXXXV p(ollices?) X[- - - | - - -]O *in ag[ro - - -]*.

*Cei*i: Aquileia: CIL V 917.- *Aurelius Ceionus*, és *vir egregius* minden bizonnyal a gazdag libertus, *Cei*us *Maximus* leszármazottja volt, ld. fentebb a 84. sz. feliratot.

Extra fines coloniae:

95. Fehér márványlap, valószínűleg építési felirat. Három darabba törött, hiányzó harmadik darabja, a jobb oldali széle kipótolva. — M.: 62, sz.: 290 cm. Betűnagyság 8-6,5 cm. — Lelőhelye Varaždinske Toplice (Horvátország), a római kori *Aquae Iasae*. — Kr. u. 161-169. — F.

CIL III 4117. — *AIJ* 461. — W. REIDINGER: *Die Statthalter der ungeteilten Pannonien und Oberpannoniens*. Bonn, 1956, 83. — A. et J. ŠAŠEL: *ILLug* 1963, 357.

Nymphis Aug(ustis) sacr(um) | res publica Poet(ovionensis) mandante | L(ucio) Tullio Tusco leg(ato) Augg(ustorum) pr(o) pr(aetore) | curante T(ito) [G]em(i)nio Rufino proc(uratore) Augg(ustorum).

96. Márvány bázis. — Lelőhelye Varaždinske Toplice (Horvátország), a római *Aquae Iasae*. — F.

B. VIKIĆ — M. GORENC, *Arheološki Pregled* 9, 1967, 103. — A. et J. ŠAŠEL: *ILluga* 1978, 1168.

Iunoni | Reginae | adq(ue) | Fortunae |⁵ d(onum) d(enerunt) | Poet(ovionenses) pub(lice).

97. Titulus honorarius. — Zana (a római Diana Veteranorum). — Datálás: 180 után. M. Valerius Maximianus a *militia equestris* Antoninus Pius uralkodásának utolsó éveiben kezdte. Poetoviói *pontifexi* méltósága az ezt megelőző, vagy még valószínűbben a parthus háborúból való visszatértét követő, de az *adlecti*óját megelőző időre, 166 és 169/170 közé eshetett. — F és H.-G PFLAUM olvasata alapján.

H.-G PFLAUM, *Libyca* 3, 1955, 134-154. — *AE* 1956 124. — Á. DOBÓ: *Inscriptiones* 156 a = 536, további irodalommal. — J. DOBIAŠ, *LF* 80, 1957, 179 skk. — R. HOŠEK, *SPFFBU*, r. Arch-Kl. 8, 1959, 84-92. — T. NAGY, *Acta of the Fifth Intern. Congr. of Greek and Latin Epigraphy* (1967). Cambridge 1971, 417-423. — G. ALFÖLDY, *Situla* 14/15 (1974) 199-215. = Uő: *Römische Heeresgeschichte*, 326-348. — *PIR* III 361, n. 79. — DEVIJVER, V 23. — L. MROZEWICZ: *Arystokracja* PS-42, PS-43.

M(arco) Valerio Maximiano M(arci) Valeri(i) Maximiani quinq(uennalis) s[ac(erdotalis)] f(ilio) | pont(ifici) col(oniae) Poetoviens(ium) equo publico) praef(ecto) coh(ortis) I Thrac(um) trib(un) coh(ortis) I (H)am(iorum) | civium R(omanorum) praep(osito) orae gentium Ponti Polemoniani don(is) don(ato) bel|lo P{h}art<h>ico allect(o) ab imp(eratore) M(arco) Antonino Aug(usto) et misso in procinctu |⁵ Germanic(ae) exped(itionis) ad deducend(a) per Danuvium quae in annonam Panno(niae) | utriusq(ue) exercit(uum) denavigarent praepos(ito) vexillation(um)

*clas(sium) praetor(iarum) | Misenatis item Ravennatis item clas(sis) Britan(n)ic(ae)
item equit(um) Afror(um) et Mauror(um) | elector(um) ad curam explorationis
Pannoniae praef(ecto) al(ae) I Arvacor(um) in procinc|tu Germanico ab imp(eratore)
Antonino Aug(usto) coram laudato et equo et phaleris |¹⁰ et armis donato quod manu
sua ducem Naristarum Valaonem | interemisset et in eade(m) ala quartae militiae
honor(em) adepto praef(ecto) al(ae) contar(iorum) don(is) don(ato) bello Ger(manico)
Sar(matico) praep(osito) equitib(us) gent(ium) Marcomannor(um) Narist(arum) |
Quador(um) ad vindictam Orientalis motus pergentium honor(e) centenariae dig|nitatis
aucto salario adeptus (sic!) procurationem Moesiae inferioris | eodem in tempore
praeposito vexillationibus et at detrahen|¹⁵dam Briseorum latronum manum in confinio
Macedon(iae) et Thrac(iae) | ab imp(eratore) misso proc(uratori) Moesiae super(ioris)
proc(uratori) prov(inciae) Daciae Porolis|sensis a sacratissimis imp(eratoribus) in
amplissimum ordinem inter prae|torios allecto et mox leg(ato) leg(ionis) I adiut(ricis)
item leg(ato) leg(ionis) II adiu(tricis) praep(osito) vexil(lationum) | Leugaricione
hiemantium item leg(ato) leg(ionis) V Mac(edonicae) item leg(ato) leg(ionis) I Italic(ae)
item leg(ato) leg(ionis) |²⁰ XIII gem(inae) item leg(ato) Aug(usti) pr(o) pr(aetore)
[[leg(ionis) III Aug(ustae)]] don(is) don(ato) a nobilissimo | [[principe M(arco) Aurelio
Commodo Aug(usto)]] expeditione secunda Ger(manica) splendidissimus ordo
Dian[ensium Veteran(orom)] aere conlato.*

1. sor: *O* és *M* (2-3. szó), *I* és *M*, továbbá *Q* és *S* között interpunctio. — 2. sor: *L* és *P*, *S* és *E*, *P* és *P*, *F* és *C*, *H* és *I*, *I* és *TH*, *C* és *TR*, *B* és *C*, *H* és *I*, *I* és *AM* között interpunctio. *I*: (primae) *T*: *Thracum* függőleges száruk a sor fölé meghosszabbítva. — *TH*: *Thracum*, *TR*: *trib(un)o*, *AM*: (*H*)*am(iorum)* ligatura. — 3. sor: minden szó között interpunctio. — *I*: *ponti*, *Polemoniani* az előttük lévő betű függőleges szárán meghosszabbítva. — *V+M*: *gentium*, *T+I*: *ponti*, *N+I*, *A+N+I*: *Polemoniani* ligatura. — 4. sor: *I*: *imp.*, *T*: *et*, *T*: *procinctu*, továbbá az *I*: *N+I*, és *I+N* ligatutákban függőleges szára a sor fölé meghosszabbítva. — *N+I*: *Antonino*, *A+V*: *Aug(usto)*, *I+N*: *in*, *I+N*: *procinctu*. — *PHART* (sic!) *PARTH(ico)* helyett. — 5. sor: *I*: *Danuvium*, továbbá az *N+I* és az *I+N* ligatúrában a sor fölé meghosszabbítva. — *M+A*, *I+C*: *Germanic(ae)*, *N+D*: *deducend(a)*, *A+N*, *V+M*: *Danuvium*, *V+A*: *quae*, *I+N*: *in*, *A+N*, *A+M*: *annonam*, *A+N*: *Panno(niae)* ligatura. — 6. sor: Minden szó között interpunctio. — *T*: *utriusq(ue)*, *T*: *praetor(iarum)* függőleges szára a sor fölé meghosszabbítva. — *T+R*: *utriusq(ue)*, *A+V*:

denavigarent, *T+I*, *V+M*: *vexillationum* ligatura. — 7. sor: *T*: *Britan(n)ic(ae)* meghosszabbított szárral. — *T+I*: *Misenatis*, *A+V*: *Ravennatis*, *I+T*: *item*, *M+A+V*: *Mauror(um)*. — 8. sor: *T*: *elector(um)*, továbbá az *I* a *T+I*, *N+I*, *I+N* ligatúrákban a sor fölé hosszabbított szárral. — *A+M*: *curam*, *T+I*, *N+I*: *explorationis*, *A+N*: *Pannoniae*, *V+A*: *Arvacor(um)*, *I+N*: *procinc(tu)* ligatura.

A poetoviói *Valerii*hez ld. még a 70, 71, 72, 73, 79, 80, 98. sz. feliratokat, továbbá G. ALFÖLDY, *AV* 15-16, 1964-1965, *loc. cit.* *Valerii* Siscia és Savaria ordójában: 48, A további poetoviói lovagokat ld. a 72, 74, 84, és a 98. sz. feliratokon.

98. Titulus honorarius. — Lelőhelye Zana (az ókori Diana Veteranorum). — Olvasat: Dobó alapján.

CIL VIII 4600. — DOBÓ: *Inscriptiones* 571. — L. MROZEWICZ: *Arystokracja* PS-42, PS-43.

M(arco) Valerio Maxi|miano M(arci) Valeri(i) | Maximiani q(uin)q(uennalis) | sacerdotalis fil(io) |⁵ pontif(ici) col(oniae) | P(o)etovionensium | leg(ato) Aug(usti) pr(o) pr(aetore) c(larissimo) v(iro) | co(n)s(uli) des(ignato) innocent(issimo) | praesidi patrono |¹⁰ Aquili Restutus fl(amen) p(er)p(etuus) aedil(is) Ilvir{u} Ilvir quinq(uennalis) praef(ectus) i(ure) d(icundo) pro | Ilviris et Marcia|nus augur aedil(is) Ilvir{u} sua pec(unia) fec(erunt) idem(que) dedic(averunt).

Ld. az előző feliratot, melyet ennél korábban, még *M. Valerius Maximianus* consulságra való jelölését megelőző időben állítottak. *M. Valerius Maximianus cursus honorum*ához ld. még *CIL* III 13439 = *ILS* 9122 = *ISlov* 2. = DOBÓ 156 b = 537, oltár, lelőhelye Trenčín, datálása 179/180 tele: *Victoriae | Augustoru(m) | exercitus cui Lau|garicione sedit mil(ites) |⁵ l(egionis) II DCCCLV | [M(arcus) Val(erius) Maximi]an(u)s leg(atus) leg(ionis) II ad(iutricis) cur(avit).*

A poetoviói *Valerii*hez ld. még a 70, 71, 72, 73, 79, 80, 97. sz. feliratokat, továbbá G. ALFÖLDY, *AV* 15-16, 1964-1965, *loc. cit.* *Valerii* Siscia és Savaria ordójában: 48, A további poetoviói lovagokat ld. a 72, 74, 84, és a 97. sz. feliratokon.

99. Titulus honorarius. — Lelőhelye Turnu Măgurele. — Kr. u. 161/169, Dacia három részre osztása előtt. — Bukarest. — F.

CIL III 753 = 7429. — H. DESSAU: *ILS* 1465. — Á. DOBÓ 557. — Uő: *Publicum portorium* 183, n. 98. — *PIR*² IV 246. — A. STEIN: *Ritterstand* 189, 3. — Uő: *RE* X (1916) 542, n. 170., a korábbi irodalommal. — V. GEROV: *Romanizmat* II, 93-94. — J. FITZ, *PRK* 68. — L. MROZEWICZ, *Eos* 70, 1982, 309 skk, 317, 118. jegyz. — Uő: *Arystokracja* MI-16. — E. SZABÓ, *HPS* 1, 182, 202, n. 14.

[*T(ito)*] *Iul(io) Capitoni c(onductor) p(ortorii) p(ublici) Illyric(i) | [e]t r(ipae) T(hraciae) omnib(us) honorib(us) ab ord(ine) | [col(oniae)] Fl(aviae) Sirmiatium honorato et | [sen]tentiae dicundae item sacerdotalib(us) | ab ordine col(oniae) Ulp(iae) Oesc(ensium) et statuam aere co(llato) | decretis iam pridem ab eodem ordine | ornamentis Ilviral(ibus) item decurionib(us) ornamentis honorato ab ordinib(us) | coloniar(um) Ulp(iae) Poetovionensis |⁵ ex Pannonia superiore Ulp(iae) Ratiar(iae) | ex Moesia superiore Traianae Sarmizegethusensium ex Dacia superiore | item Ilviralib(us) ab ordine municipi | Romulensium buleutae civitatis | Ponticae Tomitanorum patrono | Aug(ustalium) col(oniae) Ulp(iae) Oesc(ensium) | ordo col(oniae) Oesc(ensium) statuam aere | collato cum ornamentis sacerdotib(us) ex decreto et ornament(is) | Ilviral(ibus) iam pridem honorato | ob eius erga se merita. Honore | contentus impendium remisit. | L(ocus) d(atus) d(ecreto) d(ecurionum).*

T. Iul. Capito vámbérlői tevékenységéhez ld. még *CIL* III 751, p. 992, 7434. – *ILS* 1855 (Nikopolis, Kr. u. 161/8).

100. Márvány oltár. — M.: 98,5, sz.: 55 cm. — Lelőhelye Canossa közelében a Villa Grassani. — Kr. u. 1. sz. vége.

CIL XI 1016. — DOBÓ: *Inscriptiones* 178 = 244 c. — Olvasat: DOBÓ alapján.

*D(is) M(anibus) | Aurel(ia) Iustina | conius (sic) Flavi(i) An|toniani cum quo |⁵ vixit
annos XXVI m(enses) | III soror Aureli(i) Vin|centi ex pr(a)epositis | viri ornati legionis
| X gemin(a)e vixit |¹⁰ annos XXXVII m(enses) VIII cives Poetavionensis o(bita?)
Flavius Anto|nianus congrui (sic) | memoriam faci|endum curavit.*

A leg. X gemina 62 és 68 között állomásozott Pannoniában, amikor a keletre vezényelt XV Apollinarist helyettesítette, vö. Tac. *hist.* 1, 16, és 5, 16, továbbá E. VORBECK: *Militärinschriften* N. 9-27,

100a. Sírkö. — Lelőhelye Brixia. — Olvasat: Dobó alapján.

CIL V 4371. — ILS 2065. — DOBÓ: *Inscriptiones* 48

*Iulii Festi | militis coh(ortis) II | praetoriae | signiferi [...]a [...]vali[...] | militavit
an(nis) | XII promotu[s] | VII cives Pe[to]vionensi[s] | Aur(elius) Iusti[nus] | fratri
b(ene) m(erenti) f(ecit) | defunctus in bello | barbarico.*

CIVITAS POETOVIONENSIS (?)

Extra fines

101. Márványtábla. — Lelőhely Sena Callica, Italia. — Kr. u. 3. század. — Elveszett, már a CIL-ben is 18. századi leírás alapján adták meg.

CIL VI 32804 a. — DOBÓ: *Inscriptiones* 114. — SPEIDEL, *Denkmäler* 651.

[D(is) M(anibus) | - - - Longinio - - - | - - - eq(uiti) sing(ulari) Aug(usti) n(ostri) |
tu)r(ma) Quinti vix(it) an(nos) XXXIII [mil(itavit)] |⁵ an(nos) X oriund(o) ex provincia |
Pannonia superiore ci|vitate Poetabionense (sic!) | Longinia Clementina | filia heres
patri et |¹⁰ Long(inius) Paternianus | frater et s(e)c(undus) h(e)r(es) |¹⁰ b(ene) m(erenti)
f(aciendum) c(u)r(averunt).

HALICANUM

Extra fines municipii

102. Mészkö szarkofág. — M.: 69, h.: 202, sz. 86 cm. — 1910-ben került elő Óbudán, az akkori Viktória-téglagyár területén folytatott ásatás során. — Datálása: 3. század első évtizedei, vö. Soproni, op. cit. 93. — Budapest, Aquincumi Múzeum (Lsz.: 64.10.7). — F.

B. KUZSINSZKY: *Aquincum*. n. 288. — SOPRONI S., *FA* 30, 1979, 91-98.

D(is) M(anibus) | Iuliae Secundinae Q(uinti) | Iuli(i) Secundi filiae do(mo) municipi(o)
Alic(ano) ann(or)um XL | Aur(elius) Victor vet(eranus) leg(ionis) II ad(iutricis) ex |
str(atore) co(n)s(ularis) coniugi karissi|mae f(aciendum) c(uravit).

SALLA

Salla említése még: *CIL* III 4321, lelőhelye Szőny, *C. Iul. C. [fi]l. Lupercus domo Sala vet. ex dec. alae III Thracum*, unokája *C. Iulius Candidianus, bf. leg. I adi.*, Kr. u. 2. század.

103. Oltár alsó része, valószínűleg Iuppiter oltaré, vö. F. REDŐ az alább idézett helyen. Anyaga sárgás homokkő. — Zalalövőn, az 1984-es ásatások során, a parókia kertjében került elő, nem az eredeti felhasználási helyén, 2. sz. eleje – 4. század eleje közé datálható rétegből. — M.: 44, sz.: 39, v.: 21 cm. — Zalalövő, Múzeum.

F. REDŐ, *CSIR Ungarn* VIII, n. 4, fotó.

[- - -] | *Taurus [se]xv(ir) m(unicipii) Sall(ae) | v(otum) s(olvit) [l(ibens) m(erito)]*.

1-2. sor: REDŐ F. szerint: *T(itus) Aurus [..] | Xv(ir) m(unicipii) Sal(lae) I?*. A kövön jól kivehető **X^v** feloldására általa ajánlott *decemvir* nem fogadható el, mert Pannonia, ill. a dunai tartományok városaiban ilyen tisztséget sem a rendes, sem a rendkívüli magistratusok között nem ismerünk. A városok élén mindig vagy *Ilviri* vagy *IIIlviri* álltak. A F. REDŐ által is lehetségesnek tartott *Taurus* cognomenhez ld. H. SOLIN – O. SALOMIES: *Repertorium* p. 41., Pannoniában A. MÓCSY: *Bevölkerung* p. 192, továbbá 64/18 (a Sallával szomszédos Poetovióból), 116/1 (Sankt Margarethen am Moos), L. BARKÓCZI, *AArchHung* 16, 1964, p.325, és n. 26/2, 102/7, 178/1, 4. – 1. sor: *A+V* ligálva.

Extra fines

104. Minerva szobor márvány bázisa. — M.: 135, sz.: 85, v.: 45 cm. — Lelőhelye: Varaždinske Toplice, a római *Aquae Iasae*. — Datálás: 2. század eleje, vö. M. GORENC – B. VIKIĆ, *loc. cit.*, MÓCSY A. szerint, *loc. cit.* Marcus Aurelius alatt. — F.

ILLug 1169. — M. GORENC. - B. VIKIĆ, *AJ* 16, 1979, p. 39, fig. 8. — *AE* 1979, 468. — A. MÓCSY, *RIU* 2 p. 13. — UŐ., *Savaria* 16, 1982 [1983], 309-312. — L. MROZEWICZ: *Arystokracja* PS-50.

Minervam | Aug(ustam) | L(ucius) Cl(audius) Ti(berii) f(ilius) Quirina (tribu) | Moderatus |⁵ dec(urio) c(oloniae) C(laudiae) Savaria(e) | dec(urio) municipi(i) | Ae(lii) Sallae, sacerdot(alis) | arae Aug(usti) e(x) q(uinque) decur(iis) | posuit.

SAVARIA

105. Fehér márványoltár. Felső és alsó része letörött, a feliratos mező jobboldala sérült. — M.: 55, sz.: 30, v.: 18 cm. Betűmagyság: 4-3 cm. — Lelőhelye Szombathely, Thököly utca (régebben Hosszú utca = *CIL* III: Garten Strasse), az Iseum szomszédsága. — 1. század második fele, esetleg a 2. század első fele. — Szombathely, Savaria Múzeum. — A.

CIL III 4156. — A. MÓCSY - T. SZENTLÉLEKY: *Steindenkmäler* p. 89-90, n. 40., fotó: 30. — I. PAULOVICS, *Lap. Sav.* 42. — BUOCZ T.: *Savaria topográfiája*, 86. — A. MÓCSY: *Die Bevölkerung* 90/8. — K. VISKY, 98. — KÁDÁR Z. - BALLA L.: *Savaria* 10. — W. WESSETZKY, *AArchHung* 11, 1959, 270 skk. — SZENTLÉLEKY T.: *A szombathelyi Isis-szentély*. Budapest, 1960, 6, 25. — *RIU* 1, 14. — L. Mrozewicz: *Arystokracja* PS-45.

Isidi Au[g(ustae)] | sacr(um) | Ti(berius) Barbiu[s] | Ti(berii) fil(ius) Ve[l(ina tribu)] |⁵ Valen[s] | dec(urio) c(oloniae) C(laudiae) S[av(ariensium)] | quaest[or] | [I]lvir i(ure) di[c(undo)] | [p]onti[fex] |¹⁰ - - - .

Barbii: eredetileg aquileiai familia, ld. a feliratállító Ti. Barbius Valens *Velina* tribusát is. Libertusaik tevékenysége folytán terjedt el nevük mindenekelőtt Noricumban, kevésbé Nyugat Pannoniában. Aquileiai szerepükhöz vö. CALDERINI: *Aquileia* 467 sk. Elterjedésükhöz, gazdasági szerepükhöz ld. J. ŠAŠEL, *Eirene* 5, 1966, 117-137. A Pannoniában jelentősebb szerepet játszó *Titii*vel való rokonságukhoz ld. *M. Titius M. f. Cl. Ti. Barbius Titianus* emonai decuriót, kat. 4. *Barbii* Savariában: a *veterani deductitii* között a *noricumi Iuvavumból*, ld. a 131. számú feliratot.

106. Mészkö bázis. Mind a négy oldalán profilált keretbe foglalt mező. Felső része és a bal oldali széle lent letörött. — M.: 85, sz.: 65, v.: 67, betűnagyság: 7-5,5 cm. — Lelőhelye: Szombathely, püspöki palota. — Datálás: 1. század. második fele - 2. század. — Szombathely, Savaria Múzeum. — A.

CIL III 4169. — PAULOVICS, *Lap. Sav.* 35. — K. VISKY 88. — A. MÓCSY - T. SZENTLÉLEKY (Hgg.): *Steindenkmäler*, n. 58, Bild 46. — *RIU* 1, 33. — T. BUOZ: *Lapidarium* p. 29, n. 35.

- - -]| *Aug(usto vagy -ustae) sac(rum)* | *Ti(berius) Claud(ius)* | *T<o=u>ngror(um)*
lib(ertus) | *Eutychus* | *Aug(ustalis)*.

3. sor: *Togor(um)* MÓCSY - SZENTLÉLEKY (Hgg.): *Steindenkmäler loc. cit.*, *RIU*. A többes számú formához ld. még *Eutyches Apuleio[r(um servus)]*, *Dionysius Vimio[r(um servus)]*, *CIL* III 4150. Mivel egy családon belül az azonos cognomen legfeljebb apa-fiú viszonylatában képzelhető el, úgy tűnik hogy ezek a rabszolgák nem egyes személyek, hanem testületek tulajdonában voltak. Ha alaposabban megvizsgáljuk a követ, nem csupán egy O+R ligatúrát találunk rajta. Az első O-ban egy N, a másodikban erősen lekopva egy R is található, együtt: T+O+N+G+R: *Tongror(um)*, vagyis *T<o=u>ngror(um)*. — *I+B: lib(ertus)* ligatura. — 4. sor: *C+H: Eutychus* ligatura.

107. Sírkő töredék, anyaga fehér márvány. A bal oldala 1,5-4 betű szélességben hiányzik, a szövegét azonban korábban többen is feljegyezték, így az minden nehézség nélkül rekonstruálható. A betűk, különösen a 3. sortól erősen lekoptak. A feliratos mezőkeretprofilját a mezővel szintbe csiszolták. — M.: 69, sz.: 85, v.: 7, betűmagasság: 8,1-3,2 cm. — Lelőhelye: Szombathely. — Datálása: Kr. u. 1 század vége, 2. század. — Szombathely, Savaria Múzeum. — A.

CIL III 4194. — PAULOVICS I.: *Lap. Sav.* 41. — A. MÓCSY: *Die Bevölkerung* 90/29. — BALLA L., *Ant. Tan.* 9, 1962, 89. — T. P. BUOCZ, *VSz* 1964, 105 sk. — K. VISKY 91. — A. MÓCSY - T. SZENTLÉLEKY: *Steindenkmäler* n. 139. — *RIU* 1, 61. — T. BUOCZ: *Lapidarium* p.47, n. 71.

[*Q(uintus)*] *Mullius Sex(ti) f(ilius)* | [*Cla(udia tribu)*] *Florentinus* | [*an(norum)*] *v(ivus)*
f(ecit) sibi et Caenati (sic!) | [*I(ust)*] *ae con(iugi) an(norum) et Q(uinto) Mullio* |
[Mar]cello sevir(o) c(oloniae) C(laudiae) S(avariensium) an(norum) XX | [*et M*] *ulliae*
Marcellinae fil(io et) nep(oti).

1. sor: *Mullii*: csak Pannoniában. Valószínűleg a *Mulius* névből, ld. Észak-Itáliában, *CIL* V 1129, SCHULZE 424, előfordulása összefügghet a venét *Molloval*, vö. *CIL* V 2974 (Padua), UNTERMANN 57. — 2. sor: *T+I: Florentinus* ligatura. — 3. sor: *B+I: sibi*, *E+T: et*, *A+E, T+I: Caenati* ligatura. — 4. sor: *A+E: [I]ustae*, *A+N: ann(orum)*, *L+I: Mullio* ligatura. — 5. sor: *A+N: ann(orum)* ligatura. — 6. sor: *E+T: et*, *A+E: Mulliae*, *I+L, A+E: Marcellinae*, *F+I: filiae* ligatura.

107a. Oltár. Anyaga szemcsés mészkő. Bal felső és bal alsó sarka erősen sérült. — Lelőhelye Szombathely. — M.: 90, sz.: 63, v.: 42. Betűmagasság, 6,5-3 cm. — 1. század vége / 2. század. — Szombathely, Savaria Múzeum. — A.

Arch. Ért 1940, 46. — PAULOVICS I.: *Lap. Sav.* 20. — *AE* 1947, 26. — T. P. BUOCZ, *VSz* 1963, II, 92. — A. MÓCSY – T. SZENTLÉLEKY (Hgg.): *Steindenkmäler* n. 14. (Bild. 14.) — *RIU* 1, 99 + Abb. XXXVIII.

I(ovi) o(ptimo) m(aximo) | [et] Genio c(oloniae) C(laudiae) S(avariensium) | T(itus) Fl(avius) Vitalis | et Bruttius | [Va]lens b(eneficiarii) co(n)s(ulares) |⁵ [v(otum)] s(olverunt) l(ibentes) m(erito).

4. sor: *beneficiarii*: Savaria mellett beneficiarius állomás működött, vö. *RIU* 5, 6, 11, a *legio X gemina* katonái, az utóbbi datálása Kr. u. 208. A további feliratokon a katonák nem jelölik meg legiójukat.

108. Titulus honorarius, anyaga márvány. — Lelőhelye: Szombathely, Szent Márton dominikánus templom, ahol az oltár lépcsőjeként használták. — Datálása: Kr. u. 103-111. — Elveszett.

CIL III 4178 = 10919. — A. MÓCSY - T. SZENTLÉLEKY: *Steindenkmäler* 77. — *RIU* 1, 45. — L. Mrozewicz: *Arystokracja* PS-56.

[Imp(eratori) Ca]esari | [divi N]ervae | [f(ilio) N]ervae | [Traian]o August(o) |⁵[German]ic(o) Dacic(o) | [pontif(ici)] maxim(o) | [tribunicia]e potestatis | [- - -] c(o)n(s)uli V patri p(atriciae) | [pont(ifices) a]ugur(es) sacer[dota]l(es) ex colonia | [S]avaria.

6. sor: Traianus a *Dacicus* cognoment 102 őszén nyerte el, ötödik consulatusát 103 jan. 1-13 között töltötte be, hatodszor consul 112 jan. 1-én lett, vö. KIENAST: *Römische Kaisertabelle* 123. — Pannonia kettéosztását követően került sor a császárkultusz tartományi központjának megteremtésére. Pannonia superiorban a központ Savaria lett. A Traianusnak dedikált felirat valószínűleg ezzel az eseménnyel függ össze.

109. Sírsztélé alsó fele. Anyaga kristályos mészkő. A feliratos mezőt jobbról és balról egy-egy fél oszlop fogta közre, de csak a baloldali maradt meg. Az oszlopot alul

egymásból tobozszerűen kibomló széles levelek ölelik körbe három egymás fölötti sorban, majd ezekből vessző tekeredik körbe felfelé, sűrű csigavonalban – gyakori oldallezárása ez a 2. századi - 2.3. század fordulója körüli savariai síremlékeknek, vö. A. MÓCSY - T. SZENTLÉLEKY, *op. cit.* n. 109, 110, 116, 119, 121, 127, 134, 135, ld. még ERDÉLYI G.: *A római kőfaragás* 34, 35, 37. kép. A törésvonal balról jobbra és felülről lefelé átlósan, négy sort érintve halad, úgy, hogy a felirat felső sorai hiányznak, míg az utolsó három sor nagyjából teljes. — M.: 113, sz.: 79, v.: 12 cm, Betűnagyság 6-4,5 cm. — Lelőhely: Szombathely. — Kr. u. 2. század. — Szombathely, Savaria Múzeum. — A.

I. PAULOVICS: *Lap. Sav.* 26. — T. P. BUOCZ, *VSz* 1962, I, 100. — *AE* 1965, 296. — A. MÓCSY - T. SZENTLÉLEKY (Hgg.): *Steindenkmäler* 124. — *RIU* 1, 118, Bild 107.

- - -] | EX[- - -] | DEI[- - - praef(ectus)? vagy patron(us)?] | collegi[i - - -] | fabrorum (sic!) [et] | centonar[i]or[um] | faciendum cur(avit) | ex s(estertiis) n(ummum) | (mille) [- - - .

110. Kristályos mészkőtábla profilált keretben. Csak a jobb oldalának töredéke maradt fenn. — M.: 85, sz.: 50, v.: 8, betűnagyság: 7-5,7 cm. — Lelőhelye Szombathely, az egykori Hosszú u. 102-103, a később feltárt Iseum területe. — 2 / 3. század. — Szombathely, Savaria Múzeum (Lelt. sz.: 67.10.93). — A.

CIL III 4170. — E. KORNEMANN, *Klio* 1, 1901. — PAULOVICS I., *Lap. Sav.* 20. — ALFÖLDI A., *ArchÉrt.* 1940, 197. — P. BUOCZ T.: *A szombathelyi Savaria Múzeum kőtára.* (6). Szombathely, 1963, 79-80, (Savaria Múzeum Közleményei, 24). — Uő., *Savaria topográfija* 86, 613. jegyz. — G. ALFÖLDY, *Listy Filologické* 88, 1965. — L. BALLA, *ACD* 2, 1966, — *AE* 1966, 286. — A. MÓCSY - T. SZENTLÉLEKY (ed.): *Steindenkmäler* 80, Bild 63. — *RIU* 1, 71. — T. BUOCZ: *Lapidarium* p. 34, n. 42.

[- - - dec(urio) col(oniae) C(laudiae)] S(avariensium?), dec(urio) | [col(oniae) Sept(imiae), - vagy mun(icipii) Ael(ii)] Karn(untensium) | [cur(ator) r(ei) p]ublic(ae),

vagy | [equo p]ublic(o), | [sac(erdos) ar]ae Aug(ustorum) |⁵ [provinc]iae P(annoniae) s(uperioris).

111. Kristályos mészkőből készült sírkőlap. A 18. században még többen egészben látták, a CIL összeállításakor azonban már csak a jobb alsó sarkának csak egy kis darabja volt meg. A CIL megjelenése óta ennek felső része is letörött, így ma már a 3. és 4. sor vége sem olvasható. A felirat teljes szövege több leírásban is fennmaradt. — M.: 31,5, sz.: 28,5, v.: 7,5. Betűnagyság: 3-2,5 cm. — Lelőhelye Szombathely, Alkotmány u. 1. — 2. sz. második fele. — Szombathely, Savaria Múzeum. — A.

SCHOENWIESNER, 58-59. — CIL III 4191 — A. MÓCSY, *Die Bevölkerung* 90/1. — T. P. BUOCZ, *VSz* 1962, III, 104. — A. MÓCSY - T. SZENTLÉLEKY: *Steindenkmäler* 156, fotó 139. — RIU 1, 66. — L. Mrozewicz: *Arystokracja* PS-52. — T. BUOCZ: *Lapidarium* p. 55, n. 92.

[L(ucius) Val(erius) L(ucii) fil(ius) Cl(audia tribu) Cens|orinus dec(urio) c(oloniae) C(laudiae) S(avariensium, item | vet(eranus) leg(ionis) I ad(iutricis), ex b(ene)f(iciario) c]o(n)s(ularis)], | [an(norum) v(ivus) f(ecit) s(ibi) et Flaviae] Inse|⁵[quentinae coni(ugi) an(norum) L]X, et Val|[eriis Censorini]ano an(norum) | [Florentino an(norum)] Venerio | [an(norum) Veterano an(norum)] et Cen|[sorinillae] an(norum) fili]is itemq(ue) |¹⁰ [lib(ertis) lib(ertabusque) s]uis fili(i)s.

2. sor: DE, TE ligálva. — 3. sor: ET ligálva. — 4. sor: AN, ET ligálva. — 5. sor: VE, TI, NI, AN, ET ligálva. — 6. sor: II, AN ligálva. — 7. sor: TI, AN, RI ligálva. — 8. sor: AN, TE, AN, TE ligálva. — 9. sor: AE, AN, RE ligálva. — További Valerii Savaria ordojában: 113, 115. Flavia Insequentina származhat a Száva völgyéből vagy a szomszédos Scarbantiából, ahol a Flavius dinasztia császárai városokat alapítottak.

112. Építési felirat töredéke egy nagyobb, és két kisebb darabban, kristályos mészkőből. A RIU csak a nagyobbat írja le. — M.: 47, sz.: 57, v.: 10 cm. Betűnagyság: 5-3,2 cm. — Szombathely, másodlagos felhasználásból. Az Alkotmány u. 16. sz. alatti ház kapujába volt befalazva, vastag mészréteg alatt. — 2. század vége - 3. század. — Szombathely, Savaria Múzeum. — A.

LIPP G.: *Arch. Ért.* 14, 1894, 298. — *CIL* III 10917. — BALLA L., *A Debreceeni Kossuth Lajos Tudományegyetem Történelmi Intézetének Évkönyve / Annales Instituti Historici Universitatis Scientiarum Debreceniensis de Ludovico Kossuth nominatae* 1, 1962, 28, 38. — P. BUOCZ, T., *VSz* 1963, I, 80. — Uő.: *Savaria topográfija*, p. 39, n. 16. — A. MÓCSY – T. SZENTLÉLEKY: *Steindenkmäler* n. 8, p. 30. — GABLER D., n. 26. — *RIU* 1, 41. — T. BUOCZ: *Lapidarium* p. 35, n. 44.

A[- - - | [- - - Ul]pius Quir[inus?] | [- - -]s arcum aeto[ma? et] | [- - - port?]am valvis et co[lumnis - - - .

2. sor.: A P betű bizonytalan, lehet R is. BUOCZ: *Lapidarium* loc. cit. *Quin*[- - - . — 3. sor: BALLA L. kiegészítő javaslata [*M. Ul]pius Quir[inus? dec? c.] S(avariensium)*). – A *Quirinus* cognomen szórványosan mindenütt előfordul az európai latin nyelvű tartományokban, vö. A. MÓCSY: *Nomenclator* p. 239.

113. Építési felirat fehér márványból, egyszerű profilkeretben. — M.: 85,5, sz.: 171, v.: 15 cm. Betűméret: 1-3. sor 7, 4-5. sor 6,5, 6-7. sor 6 cm. — Másodlagos felhasználásból került elő a Kőszegi utca 1481. hrsz alatt, később az ún Mikos-házba (Hollán u. 1) volt befalazva. — Datálása: 2. sz. vége / 3. század. — Szombathely, Savaria Múzeum. — A.

LIPP V., *Arch. Ért.* 8, 1874, 80-92. — *CIL* III 4183. — H. DESSAU: *ILS* 7117. — BUOCZ T.: *A Szombathelyi Savaria Múzeum kőtára*. 2. A Savaria Múzeum Közleményei 15, 1961, 85-86, fotó 86. — Uő.: *Savaria topográfija* p. 24. — L. BARKÓCZI, *AArchHung* 16, 1964, 58/4. — D. GABLER n. 24. — A. MÓCSY - T. SZENTLÉLEKY: *Steindenkmäler* n. 7, Bild 9. — TÓTH E., *Arch. Ért.* 98, 1971, 162, 228. j. — TÓTH I., *Arch. Ért.* 100,

1973, 251. — RIU 1, 39. — L. Mrozewicz: *Arystokracja* PS-54, PS-59. — T. BUOCZ: *Lapidarium* p. 35, n. 43.

T(itus) Cnorius Sabinianus | ex praef(ecto) alae Contario|rum v(ir) e(gregius) et L(ucius) Val(erius) Verus dec(urio) c(oloniae) C(laudiae) Savar(iensium) sac[e]rdotalis | p(rovinciae) P(annoniae) s(uperioris) cryptam vi ignis | exustam sumptibus suis | refecerunt.

Cnorius: *Gnoriusként* Belgicában és Dalmatiában, cognomen formában *Gnorimusként* Észak-Itáliában fordul elő, vö. B. LÖRINCZ: *Onomasticon* 168. *T. Cnorius Sabinianus* az *ala I Ulpia contariorum milliaria civium Romanorum* praefectusa volt. A csapat, melyet Traianus állított fel az uralkodása kezdetén, a dák háborúkat követően Arrabonába került, és még a 3. század első felében is ott állomásozott. Vexillatiói ezidő alatt számos háborúban vettek részt, vö. B. LÖRINCZ: *Hilfstruppen* 18. Az alakulat jellegéből következik, hogy *Cnorius Sabinianus* praefecturája már a *militia equestris* negyedik foka, a *quarta militia* volt. Előző beosztásairól azonban semmit sem tudunk. Ld. DEVIJVER: *PME* C 211. — *Valerii Savaria* ordojában: 111, 115. sz. felirat.

114. Márvány sírtábla, egy nagyobb síremlék része. Hosszanti irányban középtájon kettétört. A törés mentén 1-2 betűnyi hiány is van. Az erősen lekopott feliratos mezőt egyszerű profilált keret veszi körül. A szöveg alsó fele már nem olvasható. — Mindkét darab lelőhelye Szombathely, az egyiké a Petőfi u. 18, a másiké közelebbről ismeretlen. — M.: 72,5, sz.: 85, v.: 10 cm. Betűnagyság 4,5-2,5 cm. — Kr. u. 2-3. század. — Szombathely, Savaria Múzeum. — A.

PAULOVICS I.: *Lap. Sav.* 41. — T. P. BUOCZ, *VSz* 1964, 277 skk. — A. MÓCSY - T. SZENTLÉLEKY: *Steindenkmäler* n. 144. — *RIU* 1, 52.

C(aius) Calp(urnius) Secu[n]dinus | sexvir c(oloniae) C(laudiae) S(avariensium) [v(ivus)] f(ecit) s(ibi) et Ant(oniae) | Bonon[iae? a]nn(orum) LX et | C[(aio) Calp(urnio) - -] fil(io) an(norum) et Iul(iae) [⁵ Ursin[ae] nuru[i et] Calp(urnius) P[o]ten|tinus et [-

- - A]ve|ntina [- - -]L | - - - | - - - P]o|¹⁰tenti [- - - | - - - et - - - | et Calp(urnius)
[A]ve[n]t[- -]T | nepot[i] eius.

Calpurnius: a név itálikus, vö. SCHULZE 138, azonban itália mellett Hispaniában és Dalmatiában is igen elterjedt, vö. B. LŐRINCZ: *Onomasticon* II, p. 25 sk. *Antonia*: mindenütt, Keleten és Nyugaton egyaránt gyakori név, Pannoniából eddig 57 előfordulását ismerjük, vö. LŐRINCZ – REDŐ: *Onomasticon* I, 131 skk. A családban használt cognomenek inkább itáliai származásra utalnak.

115. Homokköoltár. A talpazata és az abacusa tagolt. A szöveg 5-6. sora mentén kettétörött. — M.: 113, sz.: 57, v.: 36. Betűméret 6-4 cm. — 2. sz. vége / 3. sz. — Szombathely, Savaria múzeum. — A.

S. FRANKFURTER, *AEM* 11, 1887, 73, n. 5. — S. FRANKFURTER – W. KUBITSCHKE, *AEM* 16, 1893, 29. — *CIL* III 10911. — I. PAULOVICS: *Lap. Sav.* 33. — P. BUOCZ T: *A szombathelyi Savaria Múzeum kőtára*. 9. Szombathely, 1964. 279-280. — A. MÓCSY - T. SZENTLÉLEKY: *Steindenkmäler* 37, Bild 28. — *RIU* 1, 21. — L. BARKÓCZI, *AArchHung* 16, 1964, 58/27. — L. Mrozewicz: *Arystokracja* PS-53. — T. BUOCZ: *Lapidarium* p. 26, n. 24.

Nem(es) Aug(ustae) sac(rum) | Valer(ius) Ursus | vir sacerd(otalis) | omnibus | honoribus | functus | v(otum) s(olvit) l(ibens) l(aetus) m(erito) | Valerius Fi(r)min(us) | antestis patrono.

1. sor: *AV*, 2. sor: *AL*, *ER*, 5. sor: *IB* ligatúrában. — 2. sor: További *Valerii* Savaria ordojában: 111, 113. — 8. sor: *AT* ligálva, a patronus neve alapján a *CIL* [*S*]atrius olvasata helyett a *Valerius* sokkal valószínűbb, vö. MÓCSY A., *RIU* 1, p. 32, továbbá A. MÓCSY – T. SZENTLÉLEKY: *Steindenkmäler*, loc. cit. 9. sor: *ANT*, *AT* ligálva.

116. Oltár, teteje letörött. Másodlagos felhasználásból, az akkori piactéri (Szentháromság tér, majd Köztársaság tér, ma Fő tér) kápolna alapzatából került elő az 1817-es tűzvészkor. – Datálása: 193-211. FITZ J. Septimius Severus 202-es pannoniai látogatásával hozza összefüggésbe. — Elveszett. A MÓCSY olvasata szerint, *Steindenkmäler*. loc. cit.

CIL III 4179. — A. MÓCSY – T. SZENTLÉLEKY: *Steindenkmäler* n. 78. — FITZ J., *Arch.Ért.* 85, 1958, 160. — Uő., *AArchHung* 11, 1959, 246. — *RIU* 1, 46. — L. Mrozewicz: *Arystokracja* PS-55.

[*pro salute* | *imp(eratoris) Caes(aris) L(ucii) Septimii Severi* - - -] *ABN* | [*Ara*] *b(ici) Adia[b(enici)]* | [*et totius*] *domus divin(a)e* | [- - -] *Vindicis IVN Q* | *F MARCIA LVGV* | *aedil(is) Ilvir*.

1-2. sor. Az *abn(epos)* szó hosszú császári *filiatio*-t jelez. Az utána hiányzó császárnév azt is egyértelművé teszi, hogy a kő jobboldalának több mint a fele hiányzik. A felirat elejének nagyjából lehetséges kiegészítése: [*pro salute imp(eratoris) Caes(aris) divi Marci Antonini Germanici* | *Sarmatici filii*], *divi Antonini nep(otis)*, *divi Hadriani pron(epotis)*, | *divi Traiani abn(epotis)*, *L(ucii) Septimii Severi Pii*, *Pertinacis Aug(usti)* | [*Ara*] *b(ici) Adia[b(enici) pontificis parthicus maximi et totius]* *domus divin(a)e* ...

117. Oltártöredék. — A városháza építését megelőző ásatás során került elő Szombathelyen. A betűkvájakat vörössel színezve. — 2/3. század fordulója. — Szombathely, Savaria Múzeum. — A.

TÓTH I., *Savaria* 17-18, 1983-84, 139-153. — T. BUOCZ: *Lapidarium* p. 35, n. 45.

[*I(ovi) o(ptimo) m(aximo) depu*] *Isori* [*et Genio* | *col(oniae) Savarie*] *nsium PO* [- - -] *A quam LO* [- - -] *ianus de* [*c(urio) c(oloniae) C(laudiae) S(avariensiem) Ilvir* | *i(ure) d(icundo) praef(ectus) coll(egii) c]enton[ariorum* - - - | - - - *Ilvir i(ure) d(icundo)*

q(uin)q(uennalis) et [sacerdos p(rovinciae) P(annoniae) s(uperioris)? esetleg flamen - -
- .

TÓTH I. olvasata: *[I(ovi) o(ptimo) m(aximo) Depu]lsori p[ro salute | Savarie]nsium
po[rticum | ? cum exedr]a quam L(ucius) O[ctavius M(arci) f(ilius) | Faustin]ianus
dec(urio) [c(oloniae) C(laudiae) Sav(ariensium) praef(ectus) vagy patr(onus) Ilvir
i(ure) d(icundo) Ilvir q(uin)]q(uennalis) fl(amen) vagy –am(icus) coloniae vagy divi
Claud(ii)]- - - .*

Octavii: a név Itálián kívül a nyugati tartományokban is gyakori. A Dunavidéken Pannoniától keletre szórványosan fordul elő, vö. B. LÖRINCZ: *Onomasticon* 110, Pannoniában is elsősorban nyugaton, ld. A, MÓCSY: *Bevölkerung* 157; L.BARKÓCZI, *AArchHung* 16, 1964, 302.

118. Mészkőtábla. Alsó része letörött. Lelőhelye: Szombathely, Alkotmány út, 1682. sz. telek. A Romkertben, a 17. sz. út mentén található házból, rómainál későbbi rétegből. — M.: 35, sz.: 29, v.: 5 cm. — 2-3. sz. — Datálás: az –ae- diftongus vulgáris e írása miatt 2/3. század. — Ma: Szombathely, Savaria Múzeum, Romkert. — A.

AE 1944 [1945] 132. — PAULOVICS I.: *Savaria topográfiája*. Acta Savariensia I. Szombathely, 1943, 62. — *Arch. Ért.* 88, 1961, 289₂ — T. BUOCZ: *Savaria topográfiája*, p. 24., 36. — A. MÓCSY - T. SZENTLÉLEKY (Hgg.): *Steindenkmäler*, n. 2. — RIU 1, 70.

Nomina candidat(orum) | Q(uintis) Lux(iis) Iustino pr(a)ef(ecto) Firmo aedil(e) |
Caes(ius) Vale(ns) V[- - - .

1. sor: MÓCSY A. szerint a *candidati* városi vagy collegiumi tisztségre jelöltek egyaránt lehettek, vö. *Steindenkmäler*, loc. cit. A *candidati* utóbbi fajtájára Savariából is ismerünk példát, vö. *Genio candidatorum Ven(eris) Vict(ricis)*, ld. a következő, 119. számú feliratot. A fenti feliraton eponymusként megnevezett előljárók azonban nagy

valószínűséggel városi, és nem collegiumi tisztségviselők voltak. A legfőbb collegiumi tisztségviselők ugyanis – a városi duoviri analógiájára – a *magistri*, vagy a *magistri quinquennales* voltak, s ennek megfelelően egy collegiumi feliraton eponymusként elvileg nekik kellene szerepelniük. A *praefectura* ilyen szerepben való felbukkanásának lehetőségét ugyan nem tudjuk teljesen kizárni, hiszen a tűzoltóparancsnokság – bár ugyancsak nem collegiumi, hanem városi funkció volt – a *collegium fabrum*-hoz és a *collegium centonariorum*-hoz kapcsolódott. Praefectit ezen kívül még a *collegium iuventutis*nál is ismerünk, vö. *CIL* III 4045 – Poetovio, valószínű azonban, hogy az előbbieket mintájára, ez esetben is felülről kinevezett parancsnokról volt szó. Az *aedilisi* funkció feliratunkon való szereplése azonban beszűkíti az értelmezési lehetőségeket, ez ugyanis alapvetően municipális tisztséggként fordul elő, s csak speciális esetekben vannak collegiumi párhuzamai, pl. a *collegium iuventutis*nál – vö. Iuvavum, *CIL* III 5678, vagy egyes kultikus egyesületeknél, vö. *collegium Silvani* – Philippi, *CIL* III 633. Praefectit és aedilest együtt csak a városi tisztségeknél vagy a *collegium iuventutis*nál ismerünk. Savariából egyelőre nincs adatunk ilyen collegium működésére, a lehetőségét azonban nem tudjuk kizárni, így a feliratunkon szereplő candidati is lehetnek végső soron – bár csekély a valószínűsége – egy feltételezhető *collegium iuventutis* tisztségeire pályázók. A kérdéshez ld. ROYDEN, HALSEY L: *The Magistrates of the Roman Professional Collegia* 12 skk. – A feliratunkon szereplő Q. Luxius Iustinus amennyiben városi tisztségviselő volt, *praefectus i(ure) d(icundo) pro duumviris* volt, tehát olyan tisztségviselő, aki a *duoviri* távolléte idején, vagy a polgármesteri funkcióra megválasztott császár helyett töltötte be funkcióját. A hivatalra pályázók alkalmasságának megvizsgálása, és az alkalmas jelöltek, a *candidati* megnevezése, a római városi consulok analógiájára, a *duoviri iure dicundo*, vagy az őket helyettesítő praefecti hatásköre volt, vö. *Lex. Malac.* c. 51. Feliratunkon valószínűleg azért szerepel a praefectus mellett az egyik aedilis, mert a praefectus valószínűleg *praefectus iure dicundo sine collega* – a duumviri méltóságra megválasztott császár helyettese lehetett. A feliratunkon szereplő praefectusnak az *aedilis* neve alapján ítélve a fia, vagy a testvére volt. – *Luxii*: CALDERINI *Aquileia* 517, egy liberta.

119. Homokkő oltár. Párkánya és talpazata profilált. Abacusán sarokakrotérionok, közöttük rozetta. A betűkben vörös festéknyomok. — M.: 85, sz.: 34,5, v.: 32 cm, betűmagasság: 6,7-3 cm. — Lelőhelye: Szombathely. — Datálása: 3. század. — Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum.

CIL III 4152. — *ILS* 7159. — A. MÓCSY - T. SZENTLÉLEKY (Hgg.): *Steindenkmäler*, n. 45, Bild 35 további irodalommal. — *RIU* 1, 87. — A.

Genio | *candidat(orum)* | *Ven(eris) Vict(ricis)* | *Daphnus* |⁵ *col(oniae) Sav(ariensium servus) vil(icus)* | *kal(endarii) Septimi|[a]ni sac(erdote) P(ublio) Ael(io)* | *[S]abiano d(onum) d(edit)*.

5. sor: községi rabszolgákat ld. még *RIU* 1, 22, Kr. u. 188-ból: *Valentinus col(onorum) servus*, *Secundinus col(colonorum servus)*, továbbá *Seleucus colonor(um servus)* . — 6. sor: a *kalendarium Septimianum*ot valamilyen alapítványnak tartják, melyet Septimius Severus a város javára tett, vö. *Steindenkmäler* 91.

120. Feliratos relieftöredék kristályos mészkőből. Fülkében egy oldalnézetből ábrázolt fekvő oroszlán. Jobb mellső lábán nyugvó feje bal- hátsó lába jobbfelől. A felirat a fülke felső és alsó peremén. — M.: 15, Sz.: 22, v.: 5,5 cm, betűmagasság 1,7-1,9 cm. — Lelőhelye Szombathely. — Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum. — F.

F. RÓMER – E. DESJARDINS: *A Magyar Nemzeti Múzeum rómei feliratos emlékei*. Budapest, 1973, 381. — *CIL* III 4195. — A. MÓCSY – T. SZENTLÉLEKY: *Steindenkmäler* n. 85., fotó 68. — *RIU* 1, 96.

-- -]CA LE[- -- // -- -] scriba ORI[- -- .

Ager Savariensis

122. Sírkölap kristályos mészkőből, nyolc darabra törve. A feliratos mező profilált keretben, helyenként hiányos, fölötté egyszerű tympanondíszítés, benne Meduzafej, melyet mindkét oldalról egy-egy felemelkedő kígyó keretez, farkuk a tympanon sarkáig ér. A tympanon feletti háromszögekben egy-egy delfin, fölöttük, a sarokban egy-egy rozetta. — M.: 174, sz.: 82, v.: 27 cm. Betűk: 9,5 – 4,1 cm. — Lelőhelye Ondód, másodlagos felhasználásból. — Datálása: 1. század második fele. — Szombathely, Savaria Múzeum. — A.

HORVÁTH T. A., *AnnSab* 3, 1929, 98, n. 5. — ALFÖLDI A.: *Gli Studi Romani nel Mondo* 2, 1935, 278. — UŐ., *ArchÉrt.* 1943, 80, Nr. 3. — PAULOVICS I.: *Lap. Sav.* 38 skk. — A. MÓCSY: *Die Bevölkerung* 89/1. — UŐ., *Arch. Ért.* 83, 1956, 146. — UŐ., *AAntHung* 4, 1956, 235 – K. VISKY 87. — A. MÓCSY - T. SZENTLÉLEKY: *Steindenkmäler* n. 96, Bild 79. — *AE* 1972, 414. — *RIU* 1, 145. — T. BUOCZ: *Lapidarium* p. 44, n. 62.

*L(ucius) Naevius Ter(tii) | f(ilius) Rufus Medi(olano) | vet(eranus) leg(ionis) XV
Apol(linaris) | deduct(us) c(oloniam) C(laudiam) S(avariensium) an(norum) LXXV |
h(ic) s(itus) e(st) | et Naevi[ae Lu]cidae | coniugi suae t(itulum) f(ieri) i(ussit) | L(ucius)
Naevius Silvanus | lib(ertus?) fac(iendum) cur(avit) | l(ocus) m(onumenti) q(uo)q(ue) |
v(ersus) [p(edes)] XX.*

Naevius: italicus, de Dalmatiában is gyakori. További *Naevii* Pannoniában: CIL III 3927 = AIJ 251 (Neviodunum) *Naevia*, *L. f. Ingenua* egy beneficiarius katona hozzátartozója. Lucida Naeviusnak a libertája, vagy a libertusa leánya volt.

123. Homokkő oltár teteje és talpazata. Középső része – jobbfelől erőteljesebben – hiányzik, talpazata profilált, a szöveg utolsó sora a talpazaton. Abacusán sarokakrotérionok között virágdíszítés nyoma. — M.: 33 (felső darab) ill. 31 (alsó darab), 41, 24,5 cm. Betűmagyság: 2,5 - 5,5 – 2 – 2,5. — Ondódon került elő

másodlagos felhasználásból. — Datálása: 3. század. — Szombathely, Savaria Múzeum.
— A.

T. A. HORVÁTH, *Ann. Sab.* 3, 1929, 97, n. 3. — BUOCZ T., *VSz* 1963, 1. sz., 76. — Uő:
A Savaria Múzeum kőtára. 6. Szombathely, 1963. P. 76. — *Steindenkmäler* n. 30, Bild
23. — *AE* 1972, 409. — *RIU* 1, 136, Abb. LI. — L. Mrozewicz: *Arystokracja* PS-51. —
T. BUOCZ: *Lapidarium* p. 28, n. 30.

Felső darab:

Herculi IV | [. ? A] - - .

Alsó darab:

[- -] | *decurio c[ol(oniae)]* | *Claud(iae) Savar(iensium) aed(ilis)* | *ex voto v(otum)*
s(olvit) l(ibens) l(aetus) m(erito).

1. sor: a 2. szó esetében a *RIU* szerzői – az alsó töredék 3. sorában valóban jól megfigyelhető hanyag betűkötések alapján – egy rosszul kapcsolt ligatúrára is gondoltak, s ebből kiindulva az *inv(icto)* olvasat lehetőségét is felvetették. — 2. sor: Az első sor 1. és 2., ligatúrát alkotó betűje alatt esetlegesen kivehető piciny ívmaradvány, melyet a felirat eddigi olvasói egy esetleges *C* felső részének gondoltak, inkább sérülés, és nem feltétlenül betűmaradvány. Az első sor 2. és 3. betűje alatt egy *A* betű maradványa biztosan megállapítható (felső csúcsa, középső, vízszintes áthúzása jól kivehető). Ezt követi az első sor 4., *C* betűje alatt, egy betűszár felső kezdeménye, amely lefelé inkább jobbra tart, mintsem függőlegesen, s eredetileg talán egy *V* lehetett. Az *A* és az esetleges *V* között utóbbi nagyjából a sor közepén helyezkedett el. — 3. sor: nem azonos az oltár alsó darabjának felső részén megállapítható első sorral, mely a törés szöge, és a felület kopása folytán teljesen olvashatatlan

124. Mészköoltár. Fele magasságánál két darabra törött. Felső része és talpazata profilált, tetején egyszerű akrotérion. — M.:70, sz.: 34, v.: 15 cm. Betűnagyság: 3 – 4 – 3 cm. — Lelőhelye: Ondód, másodlagos felhasználásból: egy (valószínűleg még római kori) kút belső béléseként használták — Datálása 3. század a v. s. l. l. m. záróformula alapján. — Szombathely, Savaria Múzeum. — A.

HORVÁTH T. A, *Ann. Sab.* 3, 1929, 97, n. 4. — BUOCZ T., *VSz* 1961, 3. sz., 82. — L. BARKÓCZI, *AArchHung* 16, 1964, 57/3. — *AE* 1965, 294. — A. MÓCSY - T. SZENTLÉLEKY (Hgg): *Steindenkmäler* n. 26, Bild 22. — RIU 1, 139, Abb. LII. — L. MROZEWICZ: *Arystokracja* PS-48. — T. BUOCZ: *Lapidarium* p. 28, n. 32.

M(ercurio) A(ugusto) s(acrum) | G(aius) Iul(ius) Maxim|us dec(urio) co|l(oniae) Cl(audiae) Savar(iensium) ae|diliciu(s) et | pr(a)ef(ectus) coll(egii) | fabr(um) (et) cent(onariorum) | v(otum) s(olvit) l(ibens) l(aetus) m(erito).

125. Fogadalmi tábla. Fehér márvány, a feliratos mező profilált keretben. — Lelőhelye: Ondód. — M.: 69, sz.: 43, v.:11 cm, betűk: 3,5 cm. — Datálása: 1/2. század. — Szombathely, Savaria Múzeum.

A. HORVÁTH, *Ann. Sab.* 3, 1929, 96 skk. — A. ALFÖLDI, *Gli Studi Romani nel Mondo* 2, 1935, 275 skk. — Uő., *Századok* 70, 1936, 37 sk. — Uő., *Arch. Ért.* 1943, 79. — B. SARIA, *Pannonia* 1, 1935, 175. — PAULOVICS, *Lap. Sav.* 20. — Uő., *Arch. Ért.* 1940, 30. — A. MÓCSY – T. SZENTLÉLEKY (Hg): *Steindenkmäler* n. 70.

Aecornae | Aug(ustae) sac(um) | Emonienses | qui |⁵ consistunt | finibus | Savar(iae) | v(otum) s(olverunt) l(ibens) m(erito).

126. Sírkő homokkőből, alja hiányzik. Felső felét vízszintes lezárású korinthosi oszlopok keretezik, közöttük, koszorúval övezett medaillonban, palmettás háttér előtt,

togás férfi mellképe. A fenti sarkokban egy-egy delfin, az alsókban a koszorú megkötőszalagja. — M.: 127, sz.: 83, v.: 28. Betűk: 7-3,4 cm. — Lelőhelye Dozmat, az itteni templomba volt befalazva. — Kr. u. 1. sz. második fele. — Szombathely, Savaria Múzeum. — A.

V. LIPP, *VREĚJ* 2, 1874, 83, LVII, n. 24. — K. KÁRPÁTI, *VREĚJ* 19-20, 1892, 50. — *CIL* III 4189 = 10921. — A. ALFÖLDI, *Gli Studi Romani nel Mondo* 2, 1935, 278. — UŐ, *Arch. Ért.* 1943, 72, n. 7. — Z. KÁDÁR – L. BALLA: *Savaria* 7. — A. MÓCSY: *Die Bevölkerung* 218, n. 88/1. — P. BUOCZ T., *VSz* 1961, 3. sz., 81. — A. MÓCSY - T. SZENTLÉLEKY (Hgg.): *Steindenkmäler* n. 95, Bild. 78. — *RIU* 1, 149. — T. BUOCZ: *Lapidarium* p. 43, n. 61.

P(ublius) Maecius P(ublili) f(ilius) | Sabinus | vet(eranus) leg(ionis) XV
Apol(linaris) | dom(o) Serg(ia) dedu[ct]us |⁵ ann(orum) LX h(ic) s(itus) e(st)
t(estamento) f(ieri) i(ussit) arbitra(tu) | M[- - -]omit[i]ani Q(uinti) Ca[- - -]o | [- - -]
aed[ilium]?- - -].

1. sor: *Maecius*: italicus, származási helyét azonban lefelejtették a síremlékéről. — 3. sor: a szavak között interpunkció; *T*: litera longa; *L+O*: *Apol(linaris)* ligatura. — A 6-7. sor olvasata bizonytalan. MÓCSY: *Steindenkmäler*: *Q(uinti) MI..ani Q CA ---| --- aed ---*.

127. Sírkőtöredék. — Lelőhelye: Óriszentmárton. — 1-2. század. — Olvasat: BARB alapján.

CIL III 5525³⁵. — A. BARB, *BurgHbl*, 1, 1932, 79, n. 90. — A. MÓCSY - T. SZENTLÉLEKY (Hgg.): *Steindenkmäler* p. 35, 36. — L. MROZEWICZ: *Arystokracja* PS-46.

C(aius) Broc[imarius?]| d(ecurio) c(oloniae) Cl(audiae) [S(avariensium)] | viv(u)s
fec(it) [sibi et - - -] Saxi et AI[- - -] | an(norum) X[- - -].

Steindenkmäler: *Broc[imarius?]* – ez azonban csak cognomenként, *Brogimarusként* fordul elő, 4 esetben Pannoniában, 1 esetben Noricumban, vö. *Brogimara filia* (Mahrenberg *CIL* III 5101), a név előfordulásához B. LŐRINCZ - F. REDŐ: *Onomasticon* I, 23. Kelta név, mint a *Brig-* / *Broc-*, *Brog-* tövű nevek szinte kivétel nélkül, ennek megfelelően *C. Broc[imarius?]* romanizált bennszülött volt.

128. Töredék. — Lelőhelye Schleining (Szalonak). — 2. század. — Olvasat: a *CIL* alapján.

CIL III 4153. — A. MÓCSY: *Bevölkerung* 98/2. — G. ALFÖLDY, *AAntHung* 438.

Genium c(oloniae) [C(laudiae) Savariae] | cum suo tem[plo] | Q(uintus) Cl(audius) Lucanus A[ug(ustalis)] | col(oniae) Aug(ustae) Trever(orum) c(oloniae) [C(laudiae) S(avariae) et] |⁵ Q(uintus) Cl(audius) Secundus Aug(ustalis) c(oloniae) C(laudiae) [S(avariae) d(ant) d(edicant)].

colonia Augusta Treverorum (Gallia Belgica, ma Trier): a *Treveri* törzsének valamikor az 1. század folyamán lett coloniája, vö. *AE* 1970, 321, azonban a *civitas Treverorum* mellette még a 2. század közepén is létezett. A *Genium coloniae*-nek vagy *Genium municipi*inek legalább egy oltárt állítani elterjedt kereskedő szokás volt, vö. *AE* 1994, 1279. *I. O. M. | et Genio | Municipii | Tung(rorum) | Cat(ius) Drousus | sal(inator)? Men(apiorum?) | v. s. l. m.*

129. Töredék. — Szalonak. — 2 / 3. század. — Olvasat: a *CIL* alapján.

CIL III 4154.

- - -] | *coloniae Cl(audiae) Savar(iensium) | [...]**M testament*[- - - .

1. sor: *V+A+E: Savar(iensium)* ligatura. — 2. sor: *T+A, M+E, N+T: testament*[- - - ligatura.

Extra fines Savariae

131. Sírkö. — Petronell, Schüttkasten. — Kr. u. 1. sz. második fele. — Olvasat: ALFÖLDY G. korrekciója alapján:

CIL III, 4461. — A. MÓCSY: *Bevölkerung* pp. 50, 84, továbbá p. 235, n. 154/20. — *AE* 1966, 288. — G. ALFÖLDY, *LF* 88, 1965, 264-271, n. 21.

L(ucius) Barbi[us ...f(ilius)] | Cla(udia tribu) Con[stitu]|tus Iu(v)a(v)o v[et(eranus) leg(ionis)] | XV Ap(ollinaris) ded[ucticius] |⁵ ann(is) LX h(ic) s(itus) [e(st), posuit] | Q(uintus) Barbiu[s... |].

3-4. sor: Az elhunyt veteranus származási helyeként megjelölt noricumi város, *Iuvavum* nem jöhet számításba a *deductio* színhelyeként, mert Claudius alatt itt egy már meglévő települést emeltek *municipiumi* rangra, vö. KEUNE, *RE* X, 1349 skk. A *deductio*s colonia, melyet a leg. XV *Apollinaris* veteránjaival alapítottak, Savaria lehetett, vö. E. RITTERLING, *RE* XII, 1253, továbbá A. MÓCSY, *Bevölkerung* p. 235. Savaria a Claudius kori alapítását követő évtizedekben – minden bizonnyal még *L. Barbius* halálakor is - a legio állomáshelyéhez legközelebb eső római jogú város volt, melynek lakossága az új? legiós bázissal, Carnuntummal, a Borostyánút révén, igen intenzív kapcsolatban állt, vö. (.../ ... = *CIL* III 11223, további példákat ld. A. ALFÖLDI, *Arch. Ért.* 1943, 71 sk., ill. A. MÓCSY: *Bevölkerung* 37, a 146. jegyzettel. A leg. XV. *Apollinaris*ről korábban úgy tartotta a kutatás, hogy már Kr. u. 6-tól Carnuntumban állomásozott, vö. RITTERLING, *RE* XII, 1748 sk. Az azóta folytatott ásatások azonban egyelőre kizárni látszanak azt,

hogy Claudius előtt Carnuntumba került volna, vö. GRÜNEWALD, *AÖAWW* 116, 1979, 2 skk. A legio Tiberius-kori esetleges savariai állomásozásához vö. TÓTH E., *AT* 24, 1977, 196, 26. jegyz, újabban J. FITZ: *Verwaltung* 119 sk.). *L. Barbius* maga is kapcsolatban maradt egykori legiójával: itt érte a halál, s hozzátartozója (családtagja, libertusa?) a katonai tábor melletti *vicus*ban temette el.

132. Homokkő síroltár, egy monumentális síremlék része. A feliratos mezőt szőlőinda keretezi. Nagyjából a közepén hosszanti irányban kettétörött, úgy, hogy a törés mentén végig 1-2 betű el is tűnt. — M.: 180, sz.: 120, v.: 30 cm. Betűk: 21-8,5 cm. — Petronellben (Carnuntum, polgárváros) az egykori római főúttól balra, a Duna felé eső részen, egy parasztház udvarában került elő 1886-ban. — A *CSIR* az 1. század első felére datálja, a felirat keletkezése azonban inkább a 2. század első felére tehető. — Kiállítási helye korábban Schloss Traun, majd 1964-68-tól Lapidarium, Petronell, jelenleg Bad Deutsch-Altenburg, Archäologisches Museum Carnuntinum (Lsz.: 4370) — A.

CIL III 11223. — E. BORMANN, *BVC* 1887-1888, 44-45, n. 13. — Uő, *AEM* 12, 1888, 173-174, n. 13. — M.-L. KRÜGER, *CSIR Österreich* I. 4, 499. — A. BETZ, *ÖJh* 29, 1935, Beibl. 307, n. 13. — A. MÓCSY, *Die Bevölkerung* 153/40. — A. OBERMAYR: *Römerstadt Carnuntum*. Wien, 1967, 185. — E. VORBECK: *Freilichtmuseum Carnuntum. Lapidarium*. Wien, 1979, 15-16, Nr. 31. — Uő.: *Militärinschriften* 108, Taf. 11. — L. MROZEWICZ: *Arystokracja* PS-49. — W. JOBST, *CJb* 1993/94 (1995) 234 sk., Abb. 19, 20. — Uő.: *CJb* 1995 (1996) 126. — G. KREMER, *CJb* 1997 (1998), 83-97, faksim., fotó.

D(is) M(anibus) | C(aius) Iul(ius) C(ai) fil(ius) Vol(tinia tribu) | Luco Vocontiorum | Veranus vet(eranus) |⁵ leg(ionis) XII[I]I g(eminae) d(ecurio) c(oloniae) C(laudiae) S(avariensium) | an(norum) LX[..?] h(ic) s(itus) e(st) | t(estamento) [f(ieri)] i(ussit) | Val(erius) Vitalis | municeps et her(es) |¹⁰ f(aciendum) c(uravit).

3. sor: *Lucus Vocontiorum* a Vocontini városa Gallia Narbonensisben. Ugyaninnen származott a *leg. XIII gemina* egyik elhunyt katonája is, vö. J. BORTLIK, *RLÖ* 16, 1926, 16, n. 3, ill. *AE* 1929 n. 196. Szövegformuláik (a jellegzetes névadás, a *h. s. e. e. f. f. c.* záróformula, továbbá, hogy valamennyien a *XIII gemina* katonái, s a többi feliraton a *legio M(artia) v(ictrix)* jelzője) azonossága alapján mindkettőjük felirata a carnuntumi sírfeiratoknak egy jól elkülönülő csoportjába tartozik, melyek nagyjából egyidőben készülhettek. A. Betz ezeket a feliratokat az 1. sz. végére – 2. sz. elejére datálja, vö. *RLÖ* 18, 1937, 78 skk, újabban F. HILD, *Suppl. Ep.* p. 77. — 9 sor: a *municeps* jelentheti a Hadrianus alatt létesült carnuntumi municipium polgárát, sokkal valószínűbb azonban, hogy ez esetben egyszerűen katonatárs.

133. Itáliai típusú tumulus felirat 9 összetartozónak látszó töredéke, melyek az eredeti felirat jobb felső részét alkotják. — Lelőhelye Nemesvámos – Balácapusztá, Likasdomb. — 2. sz. — Veszprém, Laczkó Dezső Múzeum.

S. PALÁGYI, *Bal. Közl.* 5, 1997, 19, Abb. 10, n. 3.

- - -] *Apri(lis?)* | [- - - *dec(urio) c]ol(oniae) Cl(audiae) S(avariensium)* | [- - - *omnibus?*
honoribus?] *funct[us? - - - in Ca]rn[unto?* | [- - - .

3. sor: Palágyinál *de]funct[us in Ca]rn[unto*. Ebből az olvasatból az is következik, hogy a tumulus csupán jelképes síremléke lenne a decurionak. Az általam javasolt kiegészítés szerint az elhunyt kivételes, ám a pannoniai viszonylatban egyáltalán nem példa nélküli karriert abszolvált. Egy ilyen *cursus honorum* egyébként teljes mértékben beleillik abba a képbe, amit az elhúnytról többé-kevésbé biztosan állathatunk: földbirtoka volt Mogetiana municipium területén, melynek központja a balácai villa volt, és földbirtoka, vagy ingatlanja kellett, hogy legyes Savaria területén is, ami az ő ottani hivatalviselését megalapozta. A balácai villa mérete, és fényűző kivitelezése, s a hozzátartozó reprezentatív mauzóleum tartományi szinten is kiemelkedő gazdagságról árulkodnak. Amennyiben helytálló, hogy Mogetiana municipiumát a *civitas Azaliorum*ból hozták létre (Ld. Értekezés), ebből az is következik, hogy Mogetianát 214-ben Caracalla

határmódosítása során Pannonia inferiorhoz csatolták. Ebből viszont az is következik, hogy a baláciai decuriók felirata – tekintettel Pannonia superior városaiban viselt tisztségeire – még a 2. századból származik.

134. Töredék. — Lelőhelye Bilinia (Aquileia). — Kr. u. 1-2. század. — Olvasat: *CIL* és DOBÓ alapján.

CIL V 1011. — DOBÓ 570. — A. CALDERINI: *Aquileia* 573. — G. ALFÖLDY, *AAntHung* 6, 1958, 438. — L. BARKÓCZI, *AArchHung* 16, 1964, 58/43. — L. MROZEWICZ: *Arystokracja* PS-58.

- - - *M(arcus)? Sta]tinius Trophimus Aug(ustalis) | [orn(amentis) dec(urionalibus)? co]l(oniae) Savar(iensium) orn(atus) dec(reto) d(ecurionum).*

A névkiegészítéshez: az Aquileiából fennmaradt gentiliciumok közül az egy esetben előforduló *Avertiniusszal* (CALDERINI 465, *CIL* V 1108), és a bizonytalan feloldású *Paetit[inius]-szal* (uo. 529, *CIL* IL V 1327) szemben nemcsak a gyakorisága, a lelőhelyek részbeni azonossága, hanem az azonos társadalmi réteg miatt is, amelybe a név viselői beletartoztak, a *Statinus* (uo. 548, Beligna) jöhet számításba. A név összesen négy esetben fordul elő, viselői egyazon családba tartozónak tűnnek: *M. Statinius Dorus* házastársa Fruticia Thymele volt. Egy *Fruticius* – rokon, vagy patronus – *IIIvir i. d. qq.* volt Aquileiában. *Statinia Strategis* fia C. Plenius Strato sevir volt Aquileiában (*CIL* V 1007), *Statinia Thymele* fia (*CIL* V 965, lelőhely Beligna), L. Acestius, L. I. Saturninus, *VIvir* volt Aquileiában. Ugyanerről a lelőhelytől ld még: *Statinia M. l. Phaenusát*. A *Statinii* Aquileiában egy valószínűleg görög eredetű libertus család volt, mely hasonlóan gazdag libertus családokkal állt rokonságban, s ezek révén Aquileia egyes vezető családjaival is kapcsolata volt.

135. Sírkö. — Lelőhelye: Róma városa. — Kr. u. 3. század. — Elveszett. A szövege kéziratban maradt fenn, több helyen zavarosan. — SPEIDEL olvasata alapján, melyet a CIL nyomán készített.

CIL VI 3300. — A. MÓCSY: *Die Bevölkerung* 38/104. — Uő.: *RE* 601. — DOBÓ: *Inscriptiones* 107. — M. P. SPEIDEL n. 658.

Ulpius [I]an[u]arius eq(ues) s(ingularis) [t(urma)] Prisci | kast(ris) priori(bus) qui vixit annis | XXVIII mil(itavit) annis VIII natio|ne Pannoniae (sic!) superiore, C(laudia) Sa|⁵vari[a] vico Voleuci[o]nis et Oc|tavius Dignus eq(ues) s(ingularis) S | c[a]s[tris] p(rioribus) HE| et Aur(elia) Novana co<n>iux KA.SII.C.HII | heredes b(ene) merenti posuerunt.

4. sor: a *CIL*-ben *c(ivis) Savariensis*. — 5. sor: a falu neve más forrásokból nem ismert, topográfiailag nem azonosított. — 7. sor: valószínűleg *HE(res)*, vö. DOBÓ, loc. cit.

8. sor: DOBÓ olvasata *co(n)iux ka(rissima) S[e]c(unda) he(res)*. — valószínűnek látszik.

136. Sírkö. — Lelőhelye Ruimel (Germania inferior) — Valószínűleg 2. század.

CIL XIII 8772. — A. MÓCSY: *Die Bevölkerung* 219, n. 90/10. — DOBÓ: *Inscriptiones* 569. — L. MROZEWICZ: *Arystokracja* PS-47. — Olvasat: a *CIL* és *Dobó* alapján.

T(itus) Caesius T(iti) [f(ilius)] | Cl(audia tribu) Ius[ti]an[us] | dec(urio) co(loniae) S(avariensium) quae[stor] | Ilvir i(ure) d(icundo) item II[vir] | i(ure) d(icundo) quinq(ennalis) flam(en) ann(orum) | sibi et fil(io? -iae? -iis?) piissim(o? -ae? -is?) et co(niugi) | kariss(imae) et piiss(imae).

Caesius: Itáliában, a nyugati tartományokban és Dalmatiában gyakori név. Pannoniában a Borostyánút mentén fordul elő. Savariában *CIL* 4150: hatan, köztük egy *Caesius Iustus*, akivel Iustianus közvetlen összefüggésbe is hozható, és egy *Valentinus Caes(iorum)*, Kr. u. 188. Carnuntum: 4395, Tata: 4278. A keletebbre fekvő

tartományokban ritka, vö. A. MÓCSY: *Nomenclator* 59. B. LŐRINCZ: *Onomasticon* II, 20.

SCARBANTIA

137. Márvány sírtábla. A fő képmezőt alul-felül akanthuszfríz, kétoldalt spirálisan felfutó indákkal díszített korinthuszi oszlop határolja. A mezőben bal oldali irányban léptető lovas. A sztélé tympanonnal záródik, benne két befelé forduló madár közt medusafej. A tympanon két oldalán egy-egy kifelé forduló oroszlán, karmaik között kosfej. A talpazatnál lévő második képmezőben két genius gyümölcsgirlandot tart. A fűzér fölött két kakas között egy madár, alatta két kecskebak között rozetta, a geniusok mögött egy-egy gém, csőrükben kígyó. A jobb alsó sarka letört. — M.: 256,5, sz.: 87,5, v.: 28 cm, betűnagyság: 9,5-3,5 cm. — Lelőhelye Sopron, Széchenyi-tér. A Postapalota építésénél került elő. — Datálása: 1. század. — Liszt Ferenc Múzeum, Sopron. — A.

L. BELLA, *ArchÉrt* 31, 1911, 272-275. — *AE* 1912 [1913], 8. = 1913 [1914], 57. — G. FINALY, *JAI* 1912. BBl., *Archäologischer Anzeiger* 1911, 543, n. 57. — A. SCHÖBER: *Grabsteine* 65, n. 140, Abb. 66. — ERDÉLYI G.: *Arch. Ért.* 77, 1950, 73. — BURGER A., *Arch. Ért.* 83, 1956, 195. — CSATKAI E. — DERCSÉNYI D.: *Sopron és környéke műemlékei*. Budapest, 1956, 24. — GABLER D., *Arrabona* 11, 1969, 27-29, n. 21. — A. MÓCSY: *Die Bevölkerung* p. 225 és 111/20. — Uő.: *Pannonia and Upper Moesia* 74 + Plate 11a. — *RIU* 1, 195. — L. MROZEWICZ: *Arystokracja* PS-62.

C(aius) Sextilius | Senecio | dec(urio) Scarbantiae | ann(orum) XXV |⁵ Sextilia Prima an(norum) XXX | Sextilia Vera an(norum) XVI | Kania T(iti) lib(erta) Urbana | ann(orum) LX h(ic) s(iti) s(unt) | Sex(tus) Sextilius |¹⁰ Sex(ti) f(ilius) Lem(onia tribu) Nepos | fili(i)s et uxori et sibi | v(ivus) f(ecit).

3. sor: *T+I* ligatura: *Scarbantiae*

138. Homokkő sírsztélé, teteje letört. — M.: 230, sz.: 72, v.: 24 cm. Betűk: 6,5-2 cm. —
Lelőhelye Sopron, Széchenyi tér. A postaépület építésekor került elő 1911-ben. —
Datálása: 1. század második fele. — Liszt Ferenc Múzeum, Sopron. — A.

L. BELLA, *Arch. Ért.* 31, 1911, 366. — *AE* 1914, 6. — NAGY L. in: *Budapest az ókorban*. I/2, 568. — A. MÓCSY: *Bevölkerung* 111/8. — *RIU* 1, 185, Abb. LXXX-LXXXI.

- - - C]otonius | G(ai) f(ilius) Pol(lia tribu) Cam|panus vet(eranus) | leg(ionis) XV
Apol(linaris) | ⁵magister lud(orum) | an(norum) LXXVII | h(ic) s(itus) e(st) | Coton(ia)
Prima | l(iberta) coniugi et |¹⁰ sibi viva fecit | Fortunatus Torq|[uatus et] Servatus filii |
cur[a]ver[unt] | [- - -] erunt quae meliora I[.]MSE[- - -]ROS| vixi servate me securus
quoque | nunc contegor hic tumulo.

9. sor: a *L(iberta)*-ra való kiegészítése a feleség neve alapján kézenfekvőnek tűnik.

11. sor: Az *S* és a *T* között, a *T* baloldali vízszintes szárára egy fél betűmagasságnyi *ET* van ligatura formájában felfüggesztve. Gyengén ugyan de kivehető az *R* felső részével ligaturát alkotó *Q*, amely az elnyúló farkincájával a maga teljes köralakú méretében már nehezen fért volna el a sorban. Az *R* ferde szárát a kömetsző a sor végén maradó közel betűnyi üres hely kitöltése céljából egy félbetűnyire meghosszabbította. — 12. sor. A feliratról készült digitális fényképen vékonyan sejlenek a *VATVS* nyomai: a metsző a *V*-t a kereten helyezte el. Az *S* után egy függőleges betűszár vehető ki, melynek feje két irányban kiszékesedik, kézenfekvőnek tűnik, hogy egy *T* egy *E*-vel ligálva. A *S(ervatus)* név a betűmaradványokból rekonstruálható. A *FI* digitális felvételen jól látható, az utána következő *L* nagyon gyengén, a két további *i* már határozottabban. — 14. sor. Ha volt, az erős korrozio miatt már nem olvasható. *Cotonii*: italicusok, vö. SCHULZE 79. — A *ludi* alatt *ludi publici*, *ludi circenses* vagy *ludi publici* értendők. a gladiatori játékok neve *munera gladiatoria* volt, vö. Tert., *spect.* 12.

139. Homokkő tábla profilált keretben, jobb felső sarka lekopott ill. letört. A betűvájatokban piros festék nyomai. — M.: 101, sz.: 104, v.: 30 cm, betűk: 6,5-5 cm. — 1858-ban került elő Sopronban csatornázási munkák során.— Datálása: 2. század. — Liszt Ferenc Múzeum, Sopron. — A.

CIL III 4243. — L. BARKÓCZI, *AArchHung* 16, 1964, 61/6. — GABLER D. 27. - FARKAS Z., *ACD* 8, 1972, 95-100. — *AE* 1972, 436. — *RIU* 1, 174, Abb. LXXI. — L. MROZEWICZ: *Arystokracja* PS-61.

Silvano Aug(usto) sac(rum) | Tib(erius) Iul(ius) Quintili|anus dec(urio) mun(icipii) | Fl(avii) Scarb(antiae) quaes(tor) |⁵ p(ecunia) p(ublicae) aedilis Ilvir | i(ure) d(icundo) <ob honorem> auguratus | at pristinam | speciem restitu(it).

2. sor: *T+I* ligatura: *Quintilianus*. — Egy további *Ti. Iuliusnak* Sopron közelében, Walbersdorfról (Borbolya) került elő a sírköve. Róla jelenleg azt tartja a kutatás, hogy mivel az *ala Scubulorum*ban szolgált 50 évet, nem Tiberius alatt, hanem csak később 46-49 között kerülhetett a csapatával Moesiából Gorsiumba, vö. *Arch. Ért.* 25, 1905, 418 = *AE* 1909, 198. = *ILS* 9137, továbbá B. LÖRINCZ: *Hilfstruppen* p. 23, n. 23. Az *ala* Moesiába vezénylését megelőzően azonban Kr. u. 15-ig Illyricumban állomásozott, vö. BENEŠ: *Auxilia Romana* p., *Ti Iulius Rufust* minden további nélkül sorozhatták Scarbantia környékén is, ez egyébként indoklná is Scarbantiában való letelepedését . Scarbantia és Tiberius császár kapcsolatához ld. az *oppidum Scarbantia Iulia* megnevezést, Plin. *n. h.* 3,146.

140. Egy több részre tört nagy márványtábla egyetlen fennmaradt darabja. Lelőhelye: A régi Tanácsház alapzata, ahonnan együtt került elő a 65. sz. felirattal. — M.: 37, sz.: 27, v.: 5 cm. Betűk: 6 cm. — Kr. u. 2/3. század. — Liszt Ferenc Múzeum, Sopron. — F.

CIL III 14355¹³. — *RIU* 1, 180, Abb. LXXVII. — L. MROZEWICZ: *Arystokracja* PS-63.

- - -]ll[- - -] | [- - -] ob h[onorem | Ilvir?]|atu[s - - -] | [- - -]l(ocus) [d(atus) d(ecreto) d(ecurionum)].

Tovább egészíthető a CIL leírása alapján, mely a kőnek az akkor még meglévő további darabjai alapján készült: — 1. sor: - - -]ALLI[- - -. — 2. sor: OB HON [orem, CIL; Ilvir]atu[us... ld. lentebb, a következő, 141. sz. feliratot. A kiegészítés azonban augur]|atu[s is lehet, ld. az előző, 139. sz. feliratot. — 3. sor: - - -]ATVS·D[---, CIL. — 4. sor: L·D [d. d.], CIL.

141. Márványtábla alsó fele két darabba törve. A felirat profilált keretben. Lelőhelye Sopron, a régi Tanácsház fundamentumából került elő a múlt század végén, együtt a 64. sz. felirattal. M.: 50, sz.: 140, v.: 8 cm, betűk: 7-6 cm. — 2-3. század fordulója. — Liszt Ferenc Múzeum, Sopron. — A.

CIL III 14355.¹² — RIU 1, 179, Abb. LXXVI. — L. MROZEWICZ: *Arystokracja* PS-64.

- - -] dec(urio) m(unicipii) Fl(avii)] Scarb(antiensium) quaestor aed(ilis) | ob honorem Ilviratus | gratuitum d(onum) d(edit).

Ager Scarbantiensis

143. Márvány sírtábla jobb alsó negyede. A feliratos mezőt két oldalról közrefogó levélpilaszterek közül a jobboldali maradt meg. A lábazon, a jobb alsó sarokban egy fa látható, törzse köré kígyó tekeredik, háttal a fának egy nőalak áll, jobbkezét szájához emeli. A század elején került elő Hegykőn. — M.: 232, sz.: 80, v.: 26 cm. Betűnagyság: 8-6 cm. — Kr. u. 1. század. közepe, második fele. — Liszt Ferenc Múzeum, Sopron. — A.

CIL III 4250. — L. BELLA, *Arch. Ért.* 31, 1911, 368. — SCHÖBER, 174. — ERDÉLYI G., *AntHung* 3, 1949, 83. — UÖ., *Arch. Ért.* 77, 1950, 73, 79. — *AE* 1958, 254. — R. EGGER, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 56-57, 129-135. — ALFÖLDY G., *Arch. Ért.* 88, 1961, 23-31. — BALLA L., *Ant. Tan.* 1962, 90. — *AE* 1962, 39. — GABLER D., *Arrabona* 11, 1969, 45, n. 40. — *RIU* 1, 222, Abb. CIV. — L. MROZEWICZ: *Arystokracja* PS-57, PS-66.

[*M(arco) Canio* [...] *f(ilio)* | - - -] |[*Aug*]ustali *Cla(udia)* |[*Sava*]ria primo | [*decur*]ion(i) *Scarban(tia)* |⁵ [. *Can*i]us *M(arci) f(ilius) Praesens* | [. *Can*i]us *M(arci) f(ilius) Lucanus* | [*pa*]renti.

Canii: Aquileiaiak, vö. G. ALFÖLDY, op. cit., továbbá CALDERINI: *Aquileia* 476.

144. Sírsztélé. A feliratos mező fölött relief, melynek csak az alsó része maradt meg: Heraklész visszahozza Alkestist az alvilágból. A jelenet azt a pillanatot örökítette meg, midőn Hereklész Hermész vezetésével éppen átlépi az alvó Kerberost. A feliratos mezőt levélmotívumokkal díszített keret veszi körül, a mező jobb oldala erősen sérült. — Lelőhelye: Neusiedl am See, 1914. Schöber tévesen Ad Flexumot jelöli meg lelőhelyként. — Kr. u. 2. század közepe / második fele. — Mosonmagyaróvár, Hanság Múzeum (Lelt. sz.: 68, 1, 6 (1-3)). — A.

W. KUBITSCHKE: *Römerfunde von Eisenstadt*, 88-90, Nr. 30, Abb. 67. — SCHÖBER: *Grabsteine* 48-49, n. 103. — A. BARB, *MBHNV* 5, 1931, 28, n. 20, Taf. 1-2. — MÓCSY, *Bevölkerung* 133/1. — G. PASCHER, *RLiÖ* 19, 1949, 101. — E. POLASCHEK – A. SERACSIN, *RLiÖ* 18, 1937, 107 = *BVC* 1934-37 (1937). — J. RITTSTEUER: *Neusiedl am See*, 1949, 8-16. — G. ERDÉLYI, *Arch. Ért.* 37, 1950, 73, 17, 1. — J. LORBERSBECK, *BHBl* 37, 1975, 1, 36. — *CSIR Österreich* I/3, n. 161. — F. HILD: *Suppl. Ep.* p. 69, n. 115. — L. MROZEWICZ: *Arystokracja* PS-60.

D(is) [*M(anibus)*] | *P(ublio) Ae[l(io) ...| an(norum)] LXVI* | | *et A[el(iae)?] Iu(stae)? a[n(norum) ...]* |⁵ *parenti[bus s]uis | et P(ublio) Ael(io) | S[e?vero] filio | suo*

[an(norum) ...] | P(ublius) Ael(ius) Sev[erus dec(urio)?] | m(unicipii) Fla(vii) Sc[arbantini)] fa[ci]]¹⁰undum [curavit].

2. sor: Kubitschek szerint *Lu(pae)* is lehetséges. — 5. sor: Kubitschek: *parentibus dulcis(simis)*. — 6. sor: Kubitschek: *Secundo*. — 7. sor: Kubitschek feloldása: *m(unicipii) Fl(avii) C(arn.)*, téves, mert Carnuntum *municipium Aelium* volt.

A lelőhely, Neusiedl am See a kelta Boii által lakott vidék volt. A feliraton szereplő *P. Aelii* romanizált bensszülöttek lehettek, vö. A. Mócsy, op. cit.

145. Sírkőtöredék, lelőhelye az egykori Harka, ma Magyarfalva. — Elveszett, szövege, melynek lejegyzése már az előző századokban sem volt problémamentes, több leírásban is fennmaradt, ezeket SCHOENVISNER *loc. cit.* közli. — 1. sz. vége / 2. század. — Olvasat: a *CIL* és a *RIU* alapján.

SCHOENVISNER, *Ant. Sab.* p. 51, tab. IX. — *CIL* III 4249. — A. MÓCSY: *Bevölkerung* 107/1. — *RIU* 1, 224.

L(ucius) F(lavius) Fortunatus [se]vi[r] | Augus[t(alis)] m(unicipii) Scarb(antiae) | NA[- -] | [et - -]MON ann(orum) XXXV.

1. sor: A *Flavius* nomen *F*-fel való rövidítése előfordul a Scarbantia közelében élő *Boii* körében, de másutt is, vö.: *T. F(lavius) Biturix*, RLÖ 18, 119, n. 36 Mannersdorfból, és *Ariomanus T. F(lavii) Samionis servus* Neusiedler am See-ről. Az írásvariációkhoz ld. B. Lőrincz: *Onomasticon* II, p. 146. A *L.* praenomen azonban nem illik hozzá, Scarbantiából és territoriumáról, ill. a civitas Boiorum területéről csak T(iti) Flavii-t ismerünk. Talán felszabadított, és nem újpolgár lehetett, ezt az augustalisi méltósága alapján is gyaníthatjuk. A szöveg lejegyzésének bizonytalanságai miatt egyébként a - - -] *L(ucii) f(ilius) Fortunatus*-ra történő feloldás lehetőségét sem zárhatjuk ki. — 3-4. sor: Schoenvisner *loc. cit.* *NAI - - IX - - V. ET SAN - - - | ET M - - E - - L · Mon - - ANN · XXXV ·*

Extra fines Scarbantiae

147. Négyzetű bázis – Eredeti lelőhelye ismeretlen. Perintben (melyet mára már Szombathelyhez csatoltak), Martinkovics Ferenc házában állt. — Severus kor, mivel az Augustum / Augusta jelző a városok nevében a Severus korban fordul elő. — Elveszett.

CIL III 4192. — SCHOENVISNER, *Ant Sab.* p. 12, 51. tab. 9., n. 1. — BUOCZ T.: *Savaria topográfiája.* 94, 701. jegyz. — A. MÓCSY - T. SZENTLÉLEKY (Hgg.): *Steindenkmäler* n. 61. — RIU 1, 134.

Municipium | Flavium | Aug(ustum) | Scarbant(ia).

CIVITAS BOIORUM

148. Sírkőlap, töredékekből újra összeállítva. Anyaga durva szemcsés márvány. — M.: 72, sz.: 89, v.: 10 cm. Betűnagyság 6-9,5 cm. — Carnuntumtól délre 12 km-re, a Parndorf és Bruckneudorf között fekvő római villa (Bruckneudorf, 472-474. sz. telek) ásatásakor került elő 1950-ben, másodlagos felhasználásból. Egy fűtőcsatorna fedőköveként használták a villa főépületében. — Kr. u. 2. sz. eleje. — Eisenstadt, Landesmuseum. — F.

B. SARIA, *BHbl* 13, 1951, 64 sk. — Uő, *Historia* 1, 1950, 449, 459. — *AE* 1951, 64. — A. SCHÖBER: *Römerzeit*², p. 21. — A. MÓCSY, *Historia* 6, 1957, 488 skk. — Uő.: *Bevölkerung* 31, 46 skk, 107, 229, továbbá 140/1. — E. SWOBODA, *Carnuntum*⁴ 88, 118, 270. — E THOMAS, *Römische Villen* 189 sk. — F. HILD, *Suppl. Ep.* n. p. 103-104, n. 157.

M(arcus) Coc[c]ei[us] | Caupianus pr(inceps) | c(ivitatis) B(oiorum) v(ivus) f(ecit) sibi et | Cocceiae Dago|vassae coniugi |⁵ anno[r]um LV.

2. sor: Sariánál, op. cit. *pr(aefectus)*, Mócsynál *pr(aepositus)*, vö. *Historia* 1, 1950, 488. A praefectus civitatis funkcióját a hadsereg tisztjei töltötték be, a katonai szolgálatra való utalás azonban hiányzik a feliratról. Legvalószínűbb, hogy M. Cocceius *praefectus civitatis*, egy boius fejedelem volt. A házaspár Nervától nyert polgárjoga és kelta cognomenje első generációs római polgárokra utal. A feltáró régész és a későbbi kutatás is őt tartja a villa építtetőjének és tulajdonosának.

149. Titulus honorarius. — Lelőhelye Fermo, a római Firmum Picenum. — 1. sz. második fele, 2. század eleje. — Olvasat: A *CIL* és *Dobó* alapján.

CIL IX 5363. — *ILS* 2737. — Á. DOBÓ: *Inscriptiones* 578.B. — LÖRINCZ: *Hilfstruppen* 396. — DEVIJVER, *PME* V 124. — J. FITZ: *Verwaltung* 268, n. 141.

L(ucio) Volcacio Q(uinti) f(ilio) | Vel(ina tribu) Primo | praef(ecto) coh(ortis) I Noricor(um) | in Pannon(ia) praef(ecto) ripae |⁵ Danuvi(i) et civitatium | duar(um) Boior(um) et Azalior(um) | trib(un)o mil(itum) leg(ionis) V | Macedonicae in | Moesia, praef(ecto) alae I |¹⁰ Pannonior(um) in Africa | Ilviro quinq(uennali) | flamine divorum | omnium F(irmi) P(iceni) | ex testamento eius |¹⁵ posita. | M(arco) Accio Seneca, [?] Manlio Planta Ilvir(is) quinq(uennalibus) l(oco) dat(o) dec(reto) dec(urionum).

150. Sírkő. — Lelőhelye Róma városa. — Datálás: 193 után, vö. SPEIDEL, op. cit. 285, 356. — Elveszett, leírása kéziratban hagyományozódott ránk. SPEIDEL olvasata alapján.

CIL VI 3308. — *ILS* 2210. — DOBÓ: *Inscriptiones* 120. — SPEIDEL, n. 659.

D(is) M(anibus) | Ulpi Titi eq(uitis) sing(ularis) Aug(usti) n(ostri) | tur(ma) Emeriti nat(ione) Boius vix(it) | ann(os) XXXV mil(itavit) an(nos) XVI al⁵lect(us) ex ala I Thr(acum) ex Pann(onia) | sup(eriore) Ulpius Felicio pat(er) et | her(es) et Septim(ius)

*Provincia|lis et Marcellinus Verus | her(edes) b(ene) m(erenti) f(ecerunt) curant(e)
C(aio) Cestio |¹⁰ Severo vet(erano) Aug(usti) n(ostru)m | optamus cuncti sit tibi terra
levis.*

5. sor: az *ala I. Thracum* valószínűleg Carnuntumban állomásozott, vö. H. STIGLITZ: *Das Auxiliarkastell von Carnuntum*. Wien, 1986, n. 31, Taf. 12. így Ulpus Titust a helybéli boius lakosságból sorozták.

CARNUNTUM

Canabae

152. Mészkőtábla, számos darabra törve. — Bad Deutsch-Altenburg, Pfaffenberg, Iuppiter Optimus Maximus szentélye. — Kr. u. 159 a korábbi 172-es datálás helyett. Ugyanezen a véleményen O. SALOMIES, *Actros* 24, 1990, 107-112. — F.

AE 1971, 1309. — *AE* 1982, 778, 132-134, nr. 1. — *AE* 1991, 1309. — I. PISO, *Tyche* 6, 1991, 132-134. nr. 1. facsim.

*[I(ovi)] o(ptimo) m(aximo) | [pro salute] Im[p(eratoris) Caes(aris) T(iti) Aeli(i)] |
An[ton]in[i] Aug(usti) [Pii] et M(arci) [A]urel(ii) |⁵ Ca[es(aris)] c(ives) R(omani)
cons(istentes) C[arn(unti)] | intra le[u]g(am) | C(aius) Pompon(ius) Sa[t]urn[i]n[us] |
C(aius) S[a]turnin(ius) Candi[dus] | P(ublius) [- - -] Va>[erianus?] | [.] An[n(ius)]?
P>[acidus] | [mag]istri mont[i]s ||[Q(ui)ntillo et [Prisco c]o(n)s(ulibus).*

12. sor: *Plautius Quintillus* et *M. Statius Priscus.*, Antoninus Augustus és Marcus Aurelius Caesar.

153. Oltár. – Lelőhely Bad Deutsch Altenburg, Pfaffenberg, Iuppiter Optimus Maximus szentélye. – Kr. u. 166. — Museum Carnuntinum. — F.

AE 1982, 777. — *AE* 1984, 721. — I. PISO, *Tyche* 6, 1991, 134-136. n. 2. facsim. — *AE* 1991, 1310.

[*I(ovi) o(ptimo) m(aximo) | [pr]o [sa]lute Imp(eratorum) | Augu[storu]m | M(arci) Aur[el(ii) A]n[t]onini |*⁵ *Aug(usti) [Arm(eniaci) P]art(hici) Max(imi) | et L(ucii) A[u]r(elii) Ve[ri A]ug(usti) Arm(eniaci) | Pa[rt(hici)] Ma[x(imi) c(ives) R(omani)] con[sis[t]ent(es) Ka[r]nun[t]i | intra leugam p[r(imam)?] |*¹⁰ *M(arcus) Iu[l(ius)] Serg(ia tribu) [S]ecu[n]di[nus] et C(aius) Iu[l(ius) Serg(ia tribu) | - - -]in[us] d[ec(uriones) m(unicipii) K(arnunti)? et - - -]nu[s - - -] | magi[stri] mo[ntis] | P]ude[n]te et P]ollio[ne co(n)s(ulibus)].*

14. sor: *Q. Servilius Pudens* és *L. Fufidius Pollio* consulsága idején.

154. Oltár. — Bad Deutsch Altenburg, Pfaffenberg, Iuppiter Optimus Maximus szentélye. — Kr. u. 2. század. — Museum Carnuntinum. — F.

AE 1991, 1311. — *CIL* III 14358,10. — I. PISO, *Tyche* 6, 1991, 136-137. n. 3. facsim.

[*I(ovi) o(ptimo) m(aximo) | pro sal(ute) Imp(eratoris) Caes(aris) | M(arci) Aur(elii) A]nton]ini | Aug(usti) Ar]m(eniaci) Part(hici) [Max(imi) |*⁵ *c(ives) R(omani)] con[sist(entes) C[arn(unti) | intra] leuga[m pr(imam)? - - -].*

Municipium, később colonia Carnuntensium

A municipium decurioihoz ld még fentebb, n. 153.

155. Mészköoltár, erősen sérült. — M.: 67, sz.: 31, v.: 27 cm. Betük 5 cm. — 1923-ban került elő másodlagos felhasználásból a carnuntumi amphitheatrum arénájának déli bejáratánál. Eredetileg az amphitheatrum Nemesis szentélyében állhatott. — Datálása: 2. század. — Petronell, Schloß Traun. — A.

R. EGGER, *RLÖ* 16, 1926, 126 skk, n. 60. — Uő., *BVC* 1923-25 (1926) 126. — *AE* 1929 227. — F. MILTNER: *Amphitheater*⁵ 16, Abb. 8. — G. FORNI, *CJb* 1956 (1957) 15. — H. KENNER, *ÖJh* 43, 1956-58, 70. — E. SWOBODA: *Carnuntum*, 185. — F. HILD: *Suppl. Ep.* 41-42, Nr. 61. — E. VORBECK: *Zivilinschriften* n. 297.

N(emesi) F(ortunae) [K(arnuntinae)] | mun(icipes) K(arnuntini) | l(ibentes) m(erito).

156. Sírkőtöredék, anyaga mészkő. Csupán a felső részéből maradt meg egy darab, ennek is sérült a jobb széle. — M.: 76, sz.: 55, v.: 10 cm, betűmagyság 6-4 cm. — Lelőhelye Petronell. — Kr. u. 2. sz. második fele. — Museum Carnuntinum (Inv.-Nr. 261). — A.

W. KUBITSCHKE, *AEM* 15, 1892, 200. — *CIL* III 5507, + p. 1770. — *CSIR Österreich* 1.4, n. 478. — E. VORBECK, *Museum Carnuntinum* p. 71. — Uő.: *Zivilinschriften* n. 32.

D(is) [M(anibus)] | Aurelio Ex|perto an(norum) VI | Aurelis | Bassus d(ecurio) m(unicipii) et Aureli[a - - - .

5. sor: Vorbeck felodási javaslata *d(evotae) m(emoriae)*, vö. *Zivilinschriften*, loc. cit., a családtagok felsorolásába azonban jobban illik a hozzátartozók társadalmi rangjának, ill. foglalkozásának megjelölése.

157. Kváderkő. — Lelőhelye a polgárváros amphitheátruma, ahol 1929/30-ban találták. — Oldalhossza 66 cm, a betűk nagysága 8 cm. — 2. század. — Petronell, Schloß Traun.

F. MILTNER, *RLÖ* 17, 1933 35 skk. 13. kép. = *BVC* 1926-33 (1934) uo. — *AE* 1934, 264. — F. MILTNER, *Amphitheater*⁵ 20 sk. — A. BETZ, *ÖRV* 23, 43. jegyz.. — A. MÓCSY: *Die Bevölkerung* 242, 156/43. — Uő, *RE Suppl.* 9, 1962, 600. — E. SWOBODA, *Carnuntum*⁴ 281, 13. jegyz. — F. HILD, *Suppl. Ep.* 11-12, n. 13. — E. VORBECK: *Zivilinschriften* n. 355. — A.

Loca | pagi | Aeleni.

A *pagus*-beosztáshoz ld. még *CIL* III 22.

158. Kőlap profilkeretben. A betűkben vörös festék nyomai láthatók. — A polgárváros amphitheatrumában kelült elő 1929/30-ban. — M.: 54, sz.: 90 cm. Betűk: 6,5 cm. — Datálás: 2. század, vö. a 6/3 sz. felirattal, az amphitheatrum építési feliratával. — Petronell, Schloß Traun. — A.

W KUBITSCHKE, *Anz. Wien* 1933, 50. — F. MILTNER, *RLÖ* 17, 1933, 35 skk, 12. kép. = *BVC* 1926-33 (1934) uo. — *AE* 1934, 263. — F. MILTNER, *Amphitheater*⁵ 20 sk., 13. kép. — G. FORNI, *CJb* 1956 (1957) 15. — A. BETZ, *ÖRV* 23, 45. jegyz. — G. ALFÖLDY, *AAntHung* 6, 1958, 438. — FR. HILD, *Suppl. Ep.* 10-11, n. 12. — E. SWOBODA, *Carnuntum*⁴, 125, 282, 14. jegyz. — E. VORBECK: *Zivilinschriften* n. 354.

Loca | Augustal|ium m(unicipii) A(elii) K(arnuntensium).

159. Mészkö blok. — Deutsch-Altenburgban került elő, néhány lépésre nyugati irányban az Amphitheatrum északi kapujától, a kapu feltárása közben. — M.: 88, sz.: 34, v.: 80 cm. Betűnagyság 12 cm. — Kr. u. 2. század. — Museum Carnuntinum.

E. BORMANN, *AEM* 12, 1888, 167, n. 2. — Uő., *BVC* 1887-88, 38. L. n. 2. — *CIL* III 11253. — W. KUBITSCHKEK – S. FRANKFURTER, *Führer*⁶ p. 125-126. — L. KLIMA – H. VETTERS, *RLÖ* 20, 1953, 60. Taf. 4. Beil. 2. — H. STIGLITZ, *ANRW* 594, A. 27. KANDLER, *ANRW* 663. — E. VORBECK, *Zivilinschriften* n. 348. — A.

IIIvir[i].

160. Épületfelirat, az I. sz. amphitheatrum építési felirata. Kettétört. — M.: 78,5, sz.: 85 + 76 = 161 cm. Betűnagyság 8 cm. ? — Deutsch-Altenburgban, a legióstábor retenturájának ásatása során, két darabban találták meg, egymástól nem messze, a hypocaustum fedőlapjaiként. A betűvázlatokban néhány helyen még láthatók az egykori festék nyomai. — Datálás: Antoninus Pius kora. — A.

CIL III 14359,2. — E. BORMANN, *RLÖ* 2, 1901, 154-157, n. 11., Textfig. 48. = *BVC* 1899 [1900] 154, n. 11, Textfig. 48. — M. V. GROBLER, *RLÖ* 2, 1901, p. 50. — *AE* 1901, 247.; 1934, 17. — *ILS* 7121. — W. KUBITSCHKEK – S. FRANKFURTER, *Führer*⁶ p. 55, n. 35., p. 129. — A. SCHÖBER, *Die Römerzeit* 112. — L. KLIMA - H. VETTERS, *RLÖ* 20, 1953, 59. — A. MÓCSY, *Die Bevölkerung* 156/19. — D. GABLER, p. 22, 25, n. 37. — E. SWOBODA, *Carnuntum*.⁴ 123, 282. — A. OBERMAYR, *Römerstadt Carnuntum*. Wien, 1967, 69-70. — A. NEUMANN, *JÖAI* 51, 1976-77, 142-143. — H. STIGLITZ, *ANRW* 589. — E. VORBECK: *Zivilinschriften* n. 65. — L. MROZEWICZ: *Arystokracja* PS-7.

C(aius) Domitius Zmaragdus | domo Antiochia dec(urio) | municipi(i) Ael(i) Carnunti | [a]mphitheatrum impens[a] |⁵[sua] solo publico fec(it).

161. Homokkő oltár. — M.: 62, sz.: 30,5, v.: 21-23 cm. — A katonai tábor területén, a *via quinta*-n került elő 1902-ben folytatott ásatások során a XXXII.sz. épület előtt. — Datálása: 178. — Museum Carnuntinum. — A.

E. BORMAN, *RLÖ* 5, 1904, 127-131, 64. kép = *BVC* 1902 (1904) 127-131. — *AE* 1905, 236. — A. MÓCSY: *Pannonia. RE Suppl.* 9, 1962, 561, 734. — E. SWOBODA: *Carnuntum*.⁴ 128, 189, 281, 14. jegyz. — L. BARKÓCZI, *AArchHung* 16, 1964, 337, n. 78/81. — F. HILD: *Suppl. Ep.* p. 57, n. 96. — A. OBERMAYER, *Römerstadt Carnuntum*. Wien - München, 1967, 48. — E. VORBECK: *Zivilinschriften* 99. — L. MROZEWICZ: *Arystokracja* PS-15, PS-16.

Bonae | Valetudin(i) | A(uli) Iuli(i) Seve(ri) | Sall(ustius? -uvius? vagy -ius?)
O[pti]⁵atus et | Ulp(ius) Sen[e]cio ob | honor(em) | aed[i]l[it]a[tis] |¹⁰ d(onum) d(ant) |
Orfito et Rufo | [co(n)s(ulibus)].

3. sor: *A. Iulius Severus* a kutatás 178-ban és az azt megelőző években a *leg. XIII gemina* legatusának tartja, vö. J. FITZ: *Verwaltung* 617 sk, n. 348. — 6. sor: Carnuntumból ismert egy *Ulp(ius) Senecio* nevű *d(uplicarius)*, vö *CIL* III 11180, valamint VORBECK: *Militärinschriften* 50, az a felirat azonban, amely említi, a névlistán szereplő *Aurelius* és *Septimius* miatt későbbi, 3. századi. FITZ J. *loc. cit.* abból a megfontolásból, hogy a legioparancsnoknak hálásak a hivatalukért, a *canabae* tisztségviselőinek tartja őket, nem valószínű azonban, hogy a négy magistri-n kívül a *canabae*-nak további tisztségviselői is lettek volna.

162. Kőlap töredéke, mind a négy oldalát levágták. — M.: 89, sz.: 22-26 cm. Betűnagyság 10 cm. — 1904-ben került elő a katonai tábor területén, ahol építőanyagként használták.— Kr. u. 2. század. — Museum Carnuntinum. — VORBECK olvasata szerint.

E. BORMANN, *RLÖ* 7, 1906, 137-. Abb. 73 = *BVC* 1904-1905 [1906] 95, Abb. 51. — E. VORBECK: *Militärinschriften* 327. — F. HILD: *Suppl. Ep.* p. 12, n. 15.

Vorbeck olvasata szerint, loc. cit.:

- - - *C(aius) Iu[lius - - - | - - -] vet[ustate - - - | - - -] E [- - - | - - - Ca]rn[unti - - -]*.

Lehetséges a feliratnak más olvasata is:

- - -] *C(aius) Iu[lius - - - | - - -] vet(eranus) - - -| - - - d]e[c(urio) vagy mun(icipii) Ael(ii), vagy col(oniae) Sept(imiae) Ca]rn[unti - - -]*.

163. Mészkőlap, valószínűleg építési felirat. 1913/14-ben került elő, a polgárváros amphitheatrumának közelében a Kasmacherweide-n. — M.: 26, sz.: 40, v.: 13 cm. — Datálás: 209. — Petronell, Schloß Traun. — A.

W. KUBITSCHKE, *Römerzeit*, 17. — W. KUBITSCHKE – S. FRANKFURTER: *Führer*⁶ 21, n. 173. — R. EGGER, *RLÖ* 16, 1926 117-118. n. 49, Abb. 41. = *BVC* 1923/25 (1926), 117 sk. — *AE* 1929, 218. — G. FORNI, *CJb* 1956 (1957) 15 sk. — E SWOBODA: *Carnuntum*⁴ 128, 281, 14. jegyz. — L. BARKÓCZI, *AArchHung* 16, 1964, 336, n. 78/78. — FR. HILD: *Suppl. Ep.* n. 9 további, kéziratos szakirodalommal. — D. GABLER, n. 38. — L. MROZEWICZ: *Arystokracja* PS-8, PS-9.

I(ovi) o(ptimo) m(aximo) L(ucius) Lamp(onius) Seve|rus et L(ucius) Lamp(onius) Candidia|[n]us dec(uriones) col(oniae) Sept(imiae) K(arnunti) | [q]aeaest(ores) fac(iendum) cura⁵[ve]runt Pompe|[ian]o et Avito co(n)s(ulibus).

1. sor: *M+P: Lamponius, V+E: Severus* ligálva. — 2. sor: *E+T: et, M+P: Lamp(onius), A+N+D: Candidia[n]us* ligálva. *Lamponii* Pannoniában Savariában ismertek, vö. CIL III 4150,4 = Steindenkmäler 1 (*Lampon(ius) Verinus és Lampon(ius) Verus*, az utóbbi immunis, Kr. u. 188-ból), italicusok, vö. SCHULZE 358, és CIL V 2116, ld. továbbá BALLA, *AUD* ser. hist. 1, 1962, 24; BARKÓCZI, *Population* 58/24 és p. 301. — 3-4. sor:

D+E: dec(uriones), A+E: [q]aest(ores) ligálva. A feliraton a többes számot nem jelzik, a feloldás elvileg *dec(urio)* és *quaest(or)* is lehet, s ez esetben a második személyre vonatkozik, vö. EGGER, *op. cit.* 117. — 5-6. sor: *M+P: Pompe[ian]o, E+T: et* ligálva.

164. Bázis. Anyaga szürke homokos mészkő. Két keskenyebbik oldalán domborműves ábrázolás. A feliratos oldaltól balraesőn szárnyas Victoria, aki a jobb kezében koszorút, a balban pálmaágot tart. A jobboldalon Mars, fején sisak. Köpenye bal vállán összefogva, jobb vállán át hátravetve, redői elől lazán, mellközépig omlanak, egyébként meztelen. Felemelt kezében dárdát tart, leengedett baljával földre bocsájtott ovális pajzsot fog. A talapzaton egykoron egy genius szobra állt, a csapolás nyoma még ma is látható. Számos helyen sérült. — M.: 157, sz.: 79,5, v.: 58 cm. Betűnagyság 7-3,5-5 cm., a betűkben vörös festék maradványai. — 1960-ban került elő a carnuntumi polgárvárosból, az ún. Palastruine területén. — Datálása: 219. aug. 23. — Museum Carnuntinum. — A.

A. BETZ, *CJb* 1960 [1962] 29-35. — Uő, *CJb* 1961/62 [1963] 86-87. — Uő., *FA* 17, 1962, 6827. — Uő., *FA* 18-19, 1963-64, 10939. — H.-G. KOLBE, *CJb* 1963/64, 48-54, Pl. II – III. — *AE* 1966, 286. — *AE* 1968, 422. — E. SWOBODA, *Carnuntum*.⁴ 123, Taf. XXXIX, 1. — H. STIGLITZ, *UH* 37, 1966, 168-171. — L. BALLA, *ACD* 2, 1966, 89-99. — F. HILD: *Suppl. Ep.* 24-27, n. 34. — G. ALFÖLDY, *Listy Filologické*, 88, 1965, 265-267, n. 3. — Uő, *ZPE* 51, 1983, 230-236 = in: *Römische Heeresgeschichte*. Amsterdam, 1987, 229-236. — E. DIEZ, *Corolla memoriae E. Swoboda dedicata* 108, Anm. 20. — E. VORBECK, *Militärinschriften* 25, n. 33. — *CSIR Österreich* I. 3, n. 152. — DEVIJVER, *F* 105. — L. Mrozewicz: *Arystokracja* PS-10, PS-51a.

Genium | pro sal(ute) Imp(eratoris) [[Caes(aris) M(arci) Aur(elii) | Antonini P(ii) F(elicis) Augusti]] | [.]lf(ius) M(arci) f(ilius) Faustinianus |⁵ [d]ec(urio) c(oloniae) C(laudiae) A(ugustae) S(avariae) et c(oloniae) S(eptimiae) A(ureliae) A(ntoninianae) K(arnunti) eq(uo) | [p]ub[l(ico)] sacerdotalis | p(rovinciae) P(annoniae) s(uperioris) trib(unus) mil(itum) leg(ionis) | XIII g(eminae) Ant(onianae) trib(unus) | coh(ortis) II

*Mattiacor(um) |¹⁰ (milliariae) eq(uitatae) praef(ectus) alae | [I]I Sept(imiae) Surorum
(milliariae) | [c]oll(egio) fabr(um) Karn(untensium) d(ono) d(edit).*

Hátoldala:

*Ded(icatum) Imp(eratore) [[Antonino Aug(usto)]] (iterum) et Sacerdote co(n)s(ulibus) |
(ante diem) X Kal(endas) Sept(embres) | agente praef(ecto) T(ito) Ael(io) Constant(ino
vagy -io, esetleg -e) |⁵ mag(istris) coll(egii) | Ael(io) Herculano et Ulp(io) Marc[el]lino.*

4. sor: — 7-8. sor: a *legio XIII Gemina* állomáshelye Apulum volt, vö. E. Ritterling, *RE* XII (1925) 1717. — 9-10. sor: a *cohors II Mattiacorum* Moesia inferiorban állomásozott, közelebbi táborhelye bizonytalan. vö. W. WAGNER: *Dislokation* 165; J. BENEŠ: *Auxilia Romana* 99 sk A csapat *cohors milliaria* valamikor 144 és 198 között lett. — 11. sor: az *ala II Septimia Surorum* talán szintén Moesia inferiorban állomásozott, semmi közelebbit nem tudunk róla, vö. J. BENEŠ, *loc. cit.* — Hátoldal, 2. sor: aug. 23-án *Volcanalia* ünnepe volt, vö. H. STIGLITZ, *op. cit.*

165. Márvány sírtábla. Jobb oldala letört.— Deutsch-Altenburg = Carnuntum, V. sz. épület. — M.: 54,5, sz.: 107, v.: 10-11 cm. — Kr. u. 3. század eleje. — Museum Carnuntinum. — A.

CIL III 14359³ + p. 2328¹⁹³ — E. BORMANN, *RLÖ* 2, 1901, 157-158, n. 12. Textfig. 49. — Uő., *BVC* 1899 [1900] 157-158. Textfig. 49. — *AE* 1901 248. — *ILS* 7122. — L. BARKÓCZI, *AArchHung* 16, 1964, 336, 78/80. — H. STIGLITZ, *ANRW* 604, A. 73. — E. VORBECK, *Zivilinschriften* n. 178. — L. MROZEWICZ: *Arystokracja* PS-12.

*C(aio) Vallio C(ai) f(ilio) Serg(ia) Scrib[oniano] | dec(urioni) c(oloniae) S(eptimiae)
Aur(eliae) Ant(oniniana) Karn(unti) eq(uiti) R(omano) a[dlecto] | in V dec(urias) inter
select(os) flam(ini) o[mnibus] | honorib(us) perfuncto | Vallia Censorina patri
pii[ssimo].*

Vallius: ritka gentiliium, Itáliában és a nyugati kelta tartományokban néhány esetben fordul elő. Az utóbbiakban a *Vallo* (Gallia Narbonensis, Lugdunensis), *Valus* (Narbonensis), *Vallus*, *Vallua* (Belgica) kelta nevekkkel hozható összefüggésbe, vö. B. Lőrincz: *Onomasticon* IV, 146. Carnuntum territoriumán, a boiusok körében ezt a nevet *Vallio* formában használták, vö. *M[au]ssaino Vallionis f(ilius)* egy Neusiedler am See közelében talált, Kr. u. 1. századra datálható síremléken, H. WALTER, *BHBl* 20, 1958, 166 skk = HILD, *SE* 213.

166. Mészkö oltár. A felső része lepusztult. — M.: 80, sz.: 63, v.: 59 cm. — 1949-ben került elő Petronellben. — Kr. u. 232. — Museum Carnuntinum. — F.

E. VORBECK, *CJb* 1955 (1956) 24, n. 2. — *AE* 1956, 47. — G. FORNI, *CJb* 1956 (1957) 15. — G. ALFÖLDY, *AAntHung* 6, 1958, 445. — A. BETZ, *CJb* 1960 (1962) 33, 32. jegyz.. — E. SWOBODA: *Carnuntum*⁴, 282, 14. jegyz. — F. HILD: *Suppl. Ep.* 45, n. 68.

[*Pro sal(ute) et | redi]tu | Eudemi | auggusta[is]* (sic!) |⁵ *col(oniae) | Carnu<n>te<n>siu[m]* (sic!) | *Ulpia Secla | Eudemilla ex vo[to] | Lupo et Maximo co(n)s(ulibus)*.

2-4 sor: | *redi]tu | Eudemi | auggusta[is]* (sic!). — 7-8. sor: minden bizonnyal *Ulpia(e), Secla (et) Eudemilla*. Az előbbi cognomenje *Saecularis, Secularis, Seclaris* formában ritkán ugyan, de birodalomszerte mindenütt előfordul, vö. I. KAJANTO: *The Latin Cognomina* p.220, leggyakoribb Dalmatiában, ld. G. ALFÖLDY: *Personennamen* p. 286. Eudemus a hozzátartozói nevéből ítélve *Ulpius* lehetett, s valószínűleg az apja, esetleg a fivére volt a két nőnek, vö. azt az elterjedt névadási szokást, mely szerint a családban az első fiú cognomenjét az apa, s az első lányét az anya nevéből deriválták, míg a második fiú ill. lány esetében fordított volt a helyzet,.

167. Márványoszlop. Teteje letört. — Lelőhelye Petronell. — Kr. u. 3. század. — Museum Carnuntinum. — F.

CIL III 11139. — *AEM* 10, 1886, p. 25. — *ILS* 4285. — G. ALFÖLDY, *AAntHung* 6, 1958, 445. — L. BARKÓCZI, *AArchHung* 16, 1964, p. 337. — E. VORBECK, *Museum Carnuntinum* p. 37. — Uő.: *Zivilinschriften*, n. 154.

[*I(ovi)*] *o(ptimo) m(aximo) H(eliopolitano) | Veneri | victrici | M(arcus) Titius |*⁵
Heliodorus | Aug(ustalis? esetleg –ur?) col(oniae) | Kar(nuntensium) v(otum) s(olvit) |
*sacerdotib(us) Vibio | Crescente et Heren(nio) |*¹⁰ *Nigriano.*

6. sor: görög cognomenje miatt, mely a felszabadatottak névviselésére jellemző, nagyobb a valószínűsége, hogy *Augustalis* volt.

168. Oltár, erősen sérült. — Lelőhelye Carnuntum, a Traun kastély kertje. — Kr. u. 243. dec. 25. — Wien, Kunsthistorisches Museum, Inv. III 93 (L). — A., ALFÖLDY korrekciója szerint..

CIL III 4496. = 11096. — L. BARKÓCZI, *AArchHung* 16, 1964, p. 337. — G. ALFÖLDY, *LF* 88, 1965, 264-271, nr. 4. — *AE* 1966, 285. — R. Noll 356. — E. VORBECK: *Zivilinschriften* n. 56.

Ael(ius) Verissimus, | pr(a)efectus co(llegii), q(uin)q(uennale) sc(h)o|l(a)e Vari[an]o,
in | honorem col[l]egi(i) posuit | Arriano | et Papo co(n)s(ulibus) | VIII Kal(endas)
Ianua|rias.

1. sor: *Cl(audius) Verissimus* *CIL*, VORBECK. — 2-3. sor: *RE · COOQ · SCO|E VARNIO* *CIL*. — ALFÖLDY G. értelmezése szerint itt a *schola* = *collegium magister quinquennialisa* alapján történő datálásról van szó.

169. Oltárkő. — Lelőhelye Petronell. — Kr. u. 2. század. — Museum Carnuntinum. — A.

CIL III 4447. — *ILS* 3300. — G. ALFÖLDY, *AAntHung* 6, 1958, 445. — L. BARKÓCZI, *AArchHung* 16, 1964, 9. 337. — H. STIGLITZ, *ANRW* 594, Anm. 31. — E. VORBECK: *Museum Carnuntinum*. Katalog. Wien, 1979, 26, Abb. T. XV. — E. VORBECK: *Zivilinschriften*, n. 125.

Volcano | *Aug(usto)* | *M(arcus) Mucius* | *Frontinus* |⁵ *et L(ucius) Valer(ius) Cyrillus* | *Augustal(es)* | *curator(es) thermarum*.

A Volcanusnak történő oltárállítás a *curatores thermarum* egyik részfeladatával, a *calefactio*val állt közvetlen összefüggésben.

169a. Oltár. — Lelőhelye Carnuntum. — Kr. u. 195. — Elveszett. Szövege P. v. Lamas 1795-ből származó leírásában maradt fenn. — Olvasat: a *CIL* alapján.

CIL III 4407. — *ÖJh* 29, 1935, Beibl. 306/210. — E. SWOBODA: *Carnuntum* 280 sk. — H. STIGLITZ, *ANRW* II. 6, 593. — VORBECK: *Militärinschriften* 103.

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) | *pro sal(ute) imp(eratoris)* | *Servilius Em[e]ritus mil(es) leg(ionis)* |⁵ *XIII g(eminae) vico Ga[l]lorum d(at) d(edicat) a|ram Scap(ula) Tert[ul]lo Tineio Clem(ente) co(n)s(ulibus)*.

A *vicus Gallorum*-ot SWOBODA, és az ő nyomán STIGLITZ Carnuntum territoriumára lokalizálja. VORBECK, *op. cit.* p. 146 Galliába (pontosabban Franciaországba) helyezi. Ilyen nevű vicust azonban Galliában nem ismerünk – neve alapján ott egy ilyen egyébként nem is várható. Mivel a feliratállító azt a várost, melynek territoriumán a falu feküdt, nem adta meg, az valóban vagy Carnuntum lehet, vagy pedig nem volt ilyen város, mert a falu egy katonai területen fekvő auxiliaris vicus volt. Itt mindenekelőtt a

Pannoniában állomásozó *cohors II Gallorum Pannonica*, vagy a *cohors V Gallorum* táborfalujára gondolhatunk. Az előbbi innen ment Traianus dák háborújába, és a háborút követően ott is maradt. Pannoniai táborhelyét egyáltalán nem ismerjük. Az utóbbit 84 előtt vezényelték Pannoniába, és Sirmium környékén állomásozott mindaddig, amíg ugyancsak el nem vezényelték a dák háborúba. Ha onnan egyáltalán visszatért korábbi szolgálati helyére, nem sokáig maradt ott, vö. B. LŐRINCZ: *Hilfstruppen* 34 sk. Példaként arra, hogy egy falu az ott állomásozó segédcsapat után kapta a nevét ld. a pannoniai határ közelében fekvő noricum falu, *Commagena* (Tulln) esetét, melynek helyőrsége, az *ala I Commagenorum* volt, vö. E. KATSCHTHALER, *MZK* 1906, 311 sk., továbbá G. ALFÖLDY: *Noricum* p. 257.

Territorium Carnuntense

Ld. még: n. 95, Savaria

170. Relieftöredék. — M.: 32, sz.: 64, v.: 11 cm. — Lelőhelye Neudörfel (= Királyhida), Bruck an der Leitha mellett. — Kr. u. 2. század. — Mosonmagyaróvár, Múzeum. — F.

W. KUBITSCHKE, *MZK* III F. 2, 1903, 257, Anm. 1. Fig. 66 a. — A. BARB, *MBHNV* 5, 1931, 27, n. 13. — A. MÓCSY, *Die Bevölkerung* 229, 137/1. — F. HILD: *Suppl. Ep.* 139-140, n. 205. — L. MROZEWICZ: *Arystokracja* PS-14.

--- ae]d(ilis) quae[stor --- | ---] et Magia V[--- | --- coniux fece]runt sib[i vivis | et --- et ---]ssio O[--- .

171. Votívfelirat, anyaga mészkő. — Lelőhelye Stix-Neusiedl. — M.: 27, Sz.: 146, v.: 40 cm. — 2/3 sz. fordulója. — Wien, Kunsthistorisches Museum, Mithräenhalle (lelt. sz.: I. 254). — A.

CIL III 4539. — *CUMONT* n. 379. — *VERMASEREN* 208 sk, n. 1658, 1659. — *G. ALFÖLDY*, *AArchHung* 6, 1958, 445. — *J. FITZ*, *AArchHung* 11, 1959, 245. — *L. BARKÓCZI*, *AArchHung* 16, 1964m 72/4. — *CSIR Österreich* I, 3, n. 166. — *R. NOLL* p. 78, n. 321.

D(eo) in(victo) M(ithrae) s(acrum) pro s(alute) Aug(ustorum) n(ostrorum) L(ucii) Sep(timii) | Valerius et Valerianus sex(viri) col(oniae) K(arnuntensium) | v(otum) s(olverunt) l(ibentes) m(erito).

1. sor: *I+N+V: invicto.* — 2. sor: *V+A, R+I: Valerius, E+T: et, V+A, R+I, A+N+V: Valerianus.* — A felirat állítóit ld. lentebb a 172. sz. feliraton.

172. Oltár. — Stix-Neusiedl, Mithraeum. — M.: 93, sz.: 60, v.: 45 cm. — Kr. u. 2/3. sz. fordulója körül. — Wien, Kunsthistorisches Museum, Mithräenhalle (Lelt. sz.: III. 81). — A.

CIL III 4540. — *CUMONT* p. 148, n. 381. — *VERMASEREN* 209, n. 1661. — *J. FITZ*, *AArchHung* 11, 1959, 245. — *L. BARKÓCZI*, *AArchHung* 16, 1964, 72/3.

Invic(to) deo s(acrum) | pro s(alute) imp(eratoris) L(ucii) Sep(timii) | Valerius et Va|lerianus temp(lum) |⁵ vetust(ate) conl(apsum) | inp(endio) suo rest(ituerunt).

Ugyanezeket a feliratállítókat ld. az előző feliraton. — 2. sor: *I+M+P: imp(eratoris), E+P: Sep(timii)* ligatura. — 3-4. sor: *V+A, E+R+I: Valerius, E+T: et, V+A, E+R+I, A+N: Valerianus, T+E, M+P: temp(lum)* ligatura. — 5. sor: *E+T: vetust(ate)* ligatura. — 6. sor: *I+N+P: inp(endio)* ligatura. — A. felirat állatőit ld. a 172. az. feliraton is.

173. Töredék. — Lelőhelye Margarethen am Moos, Enzersdorf an der Fischa közelében. A plébániatemplom külső falának renoválásakor került elő 1996-ban. — M. 34, sz.: 63 cm. Betűk: 7 cm. — Kr. u. 2. század. — Margarethen am Moos román kori temploma. — F.

M. HUBER – G. PICHLER, *CJb* 1997, 117-118, fotó. — UŐK, *FÖ* 35, 1996, 501. — *AE* 1997, 1256.

- *dec(urio)* | *m]un(icipii)* *Ael(ii)* [*Car(nunti)? praef(ectus)* | *fab]rum aedil(is)* [*II* | *vir i(ure)*] *d(icundo?) augu[r? - - - ?]* | - - - .

4. sor: *Augu[st - - - ?]* HUBER – PICHLER. A rendes magistrarusokhoz azonban rangban egyértelműen az *augur* illik.

174. Feliratos tábla felső része. Anyaga homokkő. Három darabra tört. A feliratot keret szegélyezi. — M.: 39,5, sz.: 44, v.: 29,5 cm. Betűmagyság 6 cm. — Mannersdorfban, 1932 júniusában találták a cementgyárban, a 294/2 és 5137. szám alatt nyilvántartott telken, egy oszlopfővel és egy bázissal, melyekkel együtt, minden bizonnyal egy sírépítmény része volt. — Kr. u. 2. század. — Wien, Nö. Landesmuseum. — F.

A. SERACSIN, *FÖ* 1, 1930-34, 175. — E. POLASCHEK – A. SERACSIN, *RLÖ* 18, 1937, p. 121-123, n. 38, Abb. 62-64. — UŐ, *BVC* 1934-37 (1937), uo. — *AE* 1938, 167. — G. PASCHER, *RLÖ* 19, 1949, 143. — M. PAVAN: *Pannonia Superior* 421, 9. jegyz. — G. FORNI, *CJb* 1956 (1957) 15. — A. MÓCSY: *Die Bevölkerung*, 228, 134/2. — E. SWOBODA, *Carnuntum*⁴ 281, 14. jegyz. — F. HILD, *Suppl. Ep.* 191, n. 273. — L. MROZEWICZ: *Arystokracja* PS-17.

*P(ublio) Ve(dio?) Aquilino | qu(aestori) m(unicipii) Ae[l(ii)] K(arnunti) an(norum) L e[t
- - - | - - - F T an(norum) I I | - - -*.

1. sor.: A név kiegészítése egy másik, egy bizonyos *P. Veditus P. f. Fab. Germanus* által állított carnuntumi felirat alapján valószínűnek tűnik, vö. EGGER, *Festschrift Carnuntum* 1885-1935, 23 skk, Kr. u. 1. század. *P(ublii) Vedii*-t ld még *CIL* III 13326 = *AIJ* 59 az ugyancsak a Borostyánút mentén fekvő Celeiából az 1. század második feléből.

2. sor: *A+N*: ligatura *an(norum)*.

175. Oltár, anyaga mészkő. — Lelőhelye Au am Leithaberge, marhalegelő, 1677/1. parcella, ahol 1937-ben került elő. — 3. század. — Bécs, Nö Landesmuseum. — F.

A. SERACSIN, *FÖ* 2, 1935-38, 239 skk. — G. PASCHER, *RLÖ* 19, 1949, 13. — L. BARKÓCZI, *AArchHung* 16, 1964, 335, n. 66/1. — F. HILD: *Suppl. Ep.* p. 59-60, n. 99. — L. MROZEWICZ: *Arystokracja* PS-3.

*L I (?) M | A(urelius?) Dig|nus d(ecurio) c(oloniae) K(arnuntensium) v(otum) s(olvit)
l(ibens) |⁵ m(erito)*

176. Homokkő oltár, melyet négy töredékből illesztettek össze. A betűk mélyedéseiben vörös festékmaradványok. — M.: 82 sz.: 37 v.: 27 cm. Feliratos mező 44 x 31 cm.— Eisenstadt közelében, az ún. Gölbesäcker római romjainál találták. — 2. sz. vége / 3. század. — Eisenstadt, Landesmuseum. — F., ALFÖLDY G. korrekciója szerint.

W. KUBITSCHKE: *Römerfunde* 79-80, n. 16, Abb. 54-55. — A. BARB, *MBHNV* 5, 1931, 50, n. 31. — G. PASCHER, *RLÖ* 19, 1949, 31. — L. BARKÓCZI, *AArchHung* 16, 1964, 63/3. — G. ALFÖLDY, *LF* 88, 1965, 270-271, n. 8. — *AE* 1966, 290. — E. THOMAS: *Römische Villen* 141, 146, fig. 76, Abb. Taf. CI. — F. HILD: *Suppl. Ep.* p. 16-17, n. 20. — L. MROZEWICZ: *Arystokracja* PS-13.

D[i]anae | [Au]g(ustae) sa(crum) | [- - - C]usp|ian[us du]|⁵um[v]ir C|ar[n]u(n)t|esium.

3-4. sor: Kubitscheknél [*T. Fl(avius)*] *Seia[nus]* — 4-5. sor: KUBITSCHKEK kiegészítése a sérült helyek mérete szempontjából megfelelő, a *duumvir*-t a feliratokon azonban inkább *Iivir*-nek írták, s kérdés az is, hogyan értelmezhető ebben a formában a felirat Carnuntum *quattuorvir*-alkotmánya szempontjából?

177. Mérföldkőtöredék. — Burgenlandban, Osliptól (Ausztria, Burgenland) nyugatra került elő másodlagos felhasználásból. — Magassága 26, átmérője 52 cm. Betűmagyság 9 cm. — Eisenstadt, Landesmuseum. — F.

W. KUBITSCHKEK, *Römerfunde* 72, n. 11., Abb. 48. — A BARB, BHBL 1-2, 1932/33, 80, n. 98. — A GRAF, *Geographie* 76. — E POLASCHEK – A. SERACSIN, *RLÖ* 18, 1937, 107 skk = *BVC* 1934-37 (1937) uo. — G. PASCHER, *RLÖ* 19, 1949, 108, 201, Anm. 88. — F. HILD, *Suppl. Ep.* 3, n. 3.

- - -] | *ab K(arnunto).*

A lelőhely arról tanúskodik, hogy Eisenstadt is Carnuntum territoriumához tartozott., vö. SCHAUER, W.: *Das Stadtgebiet*. 320.

178. Oltár, anyaga fehér mészkő. Bal oldalán Fortuna áll hosszú ruhában, baljában tartja a bőségszarut. Az oltár jobboldalán a város geniusa, fején falkorona, baljában neki is bőségszaru, jobbában patera, melyből éppen áldozatot mutat be. — 1736-ban a hainburgi városfalból került elő. — M.: 122, 68, sz.: 47, v.: 42 cm. Betűk: 5-3 cm. — 178. szept. 1. — Museum Carnuntinum. — A.

CIL III 4495. — W. KUBITSCHKEK – S. FRANKFURTER: *Führer durch Carnuntum* 64, n. 84. — A. MÓCSY, *RE* Suppl. 9, 1962, 561, 713, 746. — L. BARKÓCZI, *AArchHung* 16, 1964, 336, 78/79. — E. SWOBODA, *Carnuntum* 123, 127, 381, Anm. 14. — *CSIR Österreich* I, 3, 22, n. 193. — H. STIGLITZ, *ANRW* 589, Anm. 14. — L. MROZEWICZ: *Arystokracja* PS-6.

T(itus) Fl(avius) T(iti) fi[l(ius)] | Serg(ia tribu) Probus | dec(urio) munic(ipii) | Car(nuntensium) ex V dec(uriis) | ob honorem | auguratus | T(iti) Fl(avi) Probi fil(ii) | sui decur(ionis) munic(ipii) eiusd(em) | equo publ(ico) | d(onum) d(at) | l(oco) d(ato) d(ecreto) d(ecurionum) || Orfito et Rufo co(n)s(ulibus) k(alendis) Sept(embribus).

179. Oltárkö, anyaga homokkő. A betűvájatokban vörös festék nyomai. — M.: 82, sz.: 43, v.: 46 cm. Betűmagyság: 6-7 cm. — Fertőrákoson, az 1866-ban feltárt Mithras-barlang bejáratánál találták. — 3. század. — Sopron, Liszt Ferenc Múzeum. — A.

PAUR, *Pesti Napló* 1866. szept. 12. — KENNER, F., *MZK* 12, 1867, 119-132. — M.: 82, sz.: 43, v.: 46 cm. Betűmagyság: 6-7 cm. — *CIL* III 4236. p- 1754. — FRANKFURTER, *AEM* 11, 1867, 82. — N. MASSALSKY, *Bulletino del Museo dell'Imperio Romano* 12, 1941, 162. — *AE* 1948 78. — VERMASEREN: *CIMRM* 1637. — *RIU* 1, 229, Abb. CVII. — L. BARKÓCZI, *AArchHung* 16, 1964, 62/3. — TÓTH I., *SSz* 25, 1971, 214-232. n. 3. 9. kép. — L. MROZEWICZ: *Arystokracja* PS-2.

D(eo) S(oli) I(nvicto) M(ithrae) | L(ucius) Avit(ius?) Ma|turus dec(urio) | col(oniae) Karn(unti!) |⁵ v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).

Avitius: Nomen gentileként ritka, két dalmatiai esettől eltekintve – az egyik Pannoniából származott katona, a másik nyugati bevándorló – csak a kelta tartományokban fordul elő. A kelták körében rendkívül népszerű – Noricumban 39, Pannoniában 36 esetben előforduló - *Avitus* cognomenből deriválták, vö. G. ALFÖLDY: *Personennamen* 64, további előfordulásait ld. B. LÖRINCZ - F. REDŐ: *Onomasticon* I, 231.

180. Szarkofágtöredék, az előoldal feliratos része, az is csonkán. Anyaga mészkő. — M.: 62, sz.:152, v.: 22 cm. — Lelőhelye Leithaprodersdorf (Burgenland) közelében. — Kr. u. 2-3. század fordulója. — Wien, Kunsthistorisches Museum, Lapidarium, Inv. III 1204. — F.

W. KUBITCHEK, *JÖAI* 3, 1900, Beibl. p. 3. — *Arch. Ért* 17, 1897, 285. — *CIL* III 14355¹⁹. — L. Barkóczy, *AArchHung* 16, 1964, 69/1. — G. PASCHER, *RLÖ* 19, 1949, 67.— R. Noll 327. — L. MROZEWICZ: *Arystokracja* PS-65.

D(is) M(anibus) || [- - -] aedil(is) et Aurelia | Va[l?]la vivi sib(i) et | Au[r]eli<a>e Florenti|n<a>e ann(or)um XXXV h(ic) s(itae) p(arentes) f(iliae) p(ientissimae) f(e)cerunt).

181. Sírkőlap. A felirat *tabula ansata*-n, a két *ansae*-ban rozetta. — Lelőhelye Muthmannsdorf (Wiener Neustadt mellett). — M.: 74, sz.: 198, v.: 11-7 cm. — Kr. u. 2. század első fele. — Muthmannsdorf, az ottani templomba befalazva. — F.

CIL III 4554. — W. KUBITSCHKEK, *MZK* 4, 1905, 141. — E. Polaschek, *RE* 17, 1936, 982. — E. POLASCHEK - A SERACSIN, *RLÖ* 18, 1937, 107. — Uő., *BVC* 1934-37, uo. — G. PASCHER, *RLÖ* 19, 1949, 97. — A. MÓCSY: *Die Bevölkerung* 122/1. — Uő., *RE* Suppl. 9, 1962, 602, 714. — *CSIR Österreich* I, 5, n. 28. — E. SWOBODA: *Carnuntum* 127. — A. NEUMANN, *RLÖ* 24, 1968, p. 15. — H. STIGLITZ, *ANRW* 589. — L. MROZEWICZ: *Arystokracja* PS-11.

M(arcus) Ulpius M(arci) f(ilius) Verus | dec(urio) m(unicipii) A(elii) K(arnuntensium) | IIII vir i(ure) d(icundo) et | Aelia P(ublii) fil(ia) Lucilla v(ivi) s(ibi) et M(arco) Ulpio Ulpiano fil(io) an(norum) V h(ic) s(ito) f(e)cerunt).

Az *Ulpia Carnuntum*ban lehettek auxiliaris szolgálat útján polgárjogot nyert bennszülöttek is, ld. a boius *Nertomarus* részére Traianus által kibocsájtott, 114. szept. 1-re keltezett katonai diplomát, *CIL* XVI 61.

Extra fines Carnunti

182. Mészkőfelirat-töredék. — M.: 35, sz.: 46 cm. — Lelőhelye a Duna bal partján fekvő Biskupice (= Pozsonypüspöki), Szlovákia, az ottani 13. századi templomba befalazva.— 2. Század. — Biskupice. — F.

P. PÜSPÖKI NAGY, *Zbornik Filozoficky Fakulty Univerzity Komenského* 21, 1970, *Historica* 159-160, n. 9. — Uő: *Püspöki mezőváros története*. Bratislava 1968. — Hošek p. 84-86, n. 37, fotó 85.-

- - -] *IIIvir i(ure) d(icundo)* [- - - | - - - *p]raef(ectus) fabru[m* - - - | - - - *IIIvir aed]ilici(i)s p(otestatibus) II[- - -*.

183. Márványtábla. — M.: 124, sz.: 91, v.: 14,5 cm. Feliratos mező: m: 98, sz.: 65, betűmagasság 3,3-3,5 cm. — Eredeti lelőhelye ismeretlen, 1450 körül a bécsi egyetem épületébe falazták be, a Szent Ignác szeminárium átriumában — Datálása: 193-217. — Wien, Kunsthistorisches Museum (Inv. III.83).

CIL III 4567. — A. NEUMANN, *JVGSW* 17/18, 1961/62, 17-18., n. 32. — NOLL 96, n. 307. — BETZ 296, n. 62. — L. BARKÓCZI, *AArchHung* 16, 1964, 77/21. — J. FITZ, *AAntHun* 9, 1961, 159-207. — D. GABLER, n. 32. — F. HILD, *SE* 218 sk. — E. VORBECK: *Zivilinschriften* 325. — L. MROZEWICZ: *Arystokracja* PS-4.

P(ublio) Claudio Pallanti | Honorat(o) Repentino | adlecto | inter tribunicios |⁵ leg(ato) pr(o) pr(aetore) provinciae | Africae, praetori, | leg(ato) pr(o) pr(aetore) provinciae | Asiae leg(ato) Aug(usti) leg(ionis) X g(eminae) | C(aius) Iul(ius) Magnus dec(urio) col(oniae) |¹⁰ Karn(untensium) equo publico | ex V decur(iis) | dignissimo | l(ocus) d(atus) d(ecreto) d(ecurionum).

1 sor: *P. Claudius Pallas Honoratus Repentinus*, miután tribunusi rangban felvételt nyert a senatusba, Africa proconsulja mellett volt legatus, majd az ezt követő praetura után Asia provincia proconsuljának volt legatusa. Ezt követte a közvetlen császári szolgálat a vindobonai *legio X gemina* parancsnoki posztjában. Az utóbbi megbízatásához két időpont jöhet számításba: vagy 194-197, vagy egy 212 utáni, vö. *PIR*² C 950, RITTERLING, *Legio* 1687, J. FITZ: *Die Verwaltung* 1060 sk, n. 692. *C. Iulius Magnus* decurio feliratállítása ezen idők valamelyikére datálható.

184. Mészkő szarkofág. Háztető alakú fedelét három akrotérion díszíti, a középsőben egy házaspár mellképe, a két szélsőben egy-egy kifelé tekintő maszk. A sírládán két oldalt egy-egy fülke, bennük egy-egy katona álló alakja. A feliratos mező tabula ansatán. A D és M betű a fedél peremén. — M. 36, h.: 234, sz.: 116 cm. Betűnagyság: 9,1-4,4 cm. — Lelőhelye Szöny. — Kr. u. 3. század. — Hódmezővásárhely, Gimnázium. — F.

CIL III 11019. — L. BARKÓCZI: *Brigetio* 123. — Uő., *AArchHung* 16, 1964, p. 273, 91/15. — *RIU* 2, 529, Abb. CLVIII.

D(is) M(anibus) | M(arco) Aur(elio) Emerito dom(o) Sergia Kar|nunto | (centurio) leg(ionis) I ad(iutricis) Aurelia(e) Maximin(a)e | filiae Aelia Faustina uxor | heredes | f(aciendum) c(uraverunt).

185. Felirattöredék, anyaga homokkő. Erősen sérült. — Lelőhelye valószínűleg Fenékpusztá. — M.: 45, sz.: 31, v.: 26 cm. — Kr. u. 2. század. — Keszthely, Festetics kastély.

CIL III 4125. — W. KUBITSCHKEK – E. LOEWY, *AEM* 3, 1879, 160. n. 1.

Herculi Au[g(usto) | [- - -] Sabin[i]a|[n]us dec(urio) m(unicipii) | [c]ur(ator) r(ei) p(ublicae) C(arnuntensium?) | v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).

3. sor: C betűvel kezdődő városnév csak egy van Pannonia superiorban, *Carnuntum*. A lelőhelyként számontartott Keszthely – Fenékpusztá elsősorban *Mogetiana* territoriumaként jöhet számításba. A *Mogetiana* territoriumán élő elit *carnuntumi* kapcsolataihoz ld. a 116. sz. feliratot.

186. Talapzat. Anyaga márvány. — Lelőhelye Pisa, Olaszország, a római Pisaurum. — Kr. u. 180-192. — Olvasat: a *CIL* és *Dobó* alapján

CIL XI 6358. — *ILS* 6654. — G. ALFÖLDY, *AAntHung* 6, 1958, 438. — DOBÓ: *Inscriptiones* 567. — FORBIS 312.

L(ucio) Apuleio | Brasidae | habenti IIII lib(eratorum) ius | dat(um) ab imp(eratore) [[- - - |⁵ - - -]] Aug(usto) | VVir(o) Aug(ustali), ornament(is) | decurional(ibus) honor(ato) | et Aug(ustali) mun(icipii) Ael(ii) Karn(untensium) | colleg(ium) fabr(um) |¹⁰ patrono et quinq(uennali) | ob eximiam eius erga | se liberalitatem | cuius dedicatione cum | collega singulis (sestertium) n(ummum) L |¹⁵ adiecto pane et vin(o) ded(erunt) | l(ocus) d(atus) d(ecreto) d(ecurionum).

3. sor: a *ius quattuor liberorum* tartalmát felszabadított nőkre vonatkozóan ismerjük: patronusuk hatalma alól szabadította fel, ill. a patrónusukkal szembeni kötelezettségeik alól mentesítette őket, vö. Gaius 3, 44, továbbá Ulpianus 29, 3. Feltehetően a

felszabadított férfiakra vonatkozóan is ugyanez lehetett a kiváltság tartalma. — 4-5. sor: valószínűleg Commodus neve van kivakarva.

VINDOBONA

187. Oltár. — 1544-ben került elő Bécsben (Lazius, *Cod. Vind.* 8457, 33, 7844, 23). — A panteisztikus dedikáció, és a *v. s. l. l. m.* záróformula alapján egyaránt a 3. századra datálható. — A 18. század végén már hiába keresték, elveszett. A szövege W. LAZIUS leírásában maradt fenn 1544-ből. Az egyedüli bizonyítéka lenne Vindobona városi jogállásának, ezért sokan nagyon kritikusan kezelik. — TH. MOMMSEN javított olvasata szerint, vö. *CIL loc. cit.*

CIL III 4557. — *AE* 1966, 282. — A. NEUMANN, *Jb d. Vereines f. Geschichte d. Stadt Wien* 17/18, 1961/62, 14, n. 22. — Uő: *Vindobona*. Wien, 1972, 47-48. — L. BARKÓCZI, *AArchHung* 16, 1964, 77/23 + 267. — O. HARL: *Vindobona. Das römische Wien*. Wien – Hamburg, 1979, 140, sk. — L. MROZEWICZ: *Arystokracja* PS-74.

Deor(um) prosp|eritati G(aius) Ma|rc(ius) Marcian|us dec(urio) mun(icipii) | Vind(obonae) [q]uaes[t(or)] | aedil(is) Ilvir i(ure) [d(icundo)] | praef(ectus) co[ll(egii)] | fabrum v(otum) s(olvit) l(ibens) l(aetus) m(erito).

HARL, *loc. cit.* szerint a karrier oly eszményien tökéletes bizonyíték Vindobona városi jogállására, hogy a feliratot nagyon kritikusan kell kezelnünk. A szöveg egy vonatkozásban tényleg furcsa: az isteneknek szóló dedikáción ugyanis – legalábbis pannoniai viszonylatban – a feliratállítók nem szokták a teljes cursus honorumukat közölni. Mindazonáltal a másolat egyébként olyan hibákat tartalmaz, amelyek arra vallanak, hogy a másoló nem mindenütt értette, hogy mit másol – vö. 2. sor:

ERITATIG.MAR., 5. sor: *VINDO.VATES*, 7-8. sor: *COH.* | *FABI.* – úgyhogy a hamisítás, ill. a szándékos bizonyítékkreálás lehetőségét elvethetjük

188. Oszlop talpazata, anyaga homokos mészkő. — M.: 36 cm. — Kr. u. 2/3. század. — Bécsben találták 1906-ban, a Brandstätte-Wildpretmarkt sarkán. — Wien, Historisches Museum der Stadt Wien. — F.

W. KUBITSCHKE, *MZK III F.*, 5, 1906, 217 sk., Fig. 78/79. — A. NEUMANN, *JVGS tW* 17-18, 1961/62 29, n. 5a. — F. HILD, *Suppl. Ep.* 271, n. 427.

- - -]Iv(ir) q(uin)q(uennalis) | [f(aciendum)] c(uravit).

MURSELLA – Pannonia superior

189. Oltár. — M.: 66, sz.: 140, v.: 13 cm. Betűmagyság, 7,1-5 cm. — Lelőhelye Lovászpataka, Vicsepuszta. Későantik téglasír fedeleként került elő 1792-ben. — Kr. u. 2. század dereka – második fele. — Tihanyi Múzeum. — A.

CIL III 4267. — DAX M. – ÉRI M. – MITHAY S. – PALÁGYI SZ. – TORMA I: *Veszprém megye régészeti topográfiája*. A pápai és zirci járás. Budapest, 1972, 144, n. 43/6. — *RIU* 2, 372, Abb. LXI.

Cl(audio) Galonio an(norum) XXV scri|b(ae) Mursel(lae) hic situs est | et Claudio Nigrino ann(orurum) | LXXXV et Ulp(iae) Finitae an(norum) LX |⁵ *Claud(ia) Gallonia ob memor(iam) | fratris et parentibus f(aciendum)c(uravit).*

1. sor: *L* és *C*, *O* és *A* között interpunkció. — 2. sor: a szavak között interpunkció. — a feliratállítók nem jelzik Mursella municipiumi rangját, nem dönthető el, hogy csak elfelejtették, vagy a közösség a feliratállítás időpontjában valóban még nem rendelkezett még vele. *Ulpia Finita* traianusi polgárjogából és életkorából ítélve a síremlék legkorábban – ha feltételezzük, hogy apja auxiliaris veteránként Traianus uralkodásának már a kezdetén polgárjogot kapott, s leánya ekkor már 20 év körül volt – Kr. u. 140 körül készülhetett. — 3-6- sor: a szavak között interpunkció.

Extra fines Mursellae

190. Sírkő. — Lelőhelye Petronell. — Kr. u. 3. század. — Petronell, Schüttkasten.

A. LJUBIĆ, *VHAD* 1, 1879, 100-101. — *CIL* III 4490. — A. MÓCSY, *Bevölkerung* 53. — L. BARKÓCZI, *AArchHung* 16, 1964, 78/85. — VORBECK: *Zivilinschriften* 107. — L. MROZEWICZ: *Arystokracja* PS-23, PS-24.

M(arco) [I]ul(io) Candidia|no eq(uiti) R(omano) an(norum) XIII | et Iuliae Macr|ae ann(or)um) XIII G(aius) I(ulius) Pro|culus dec(urio) m(unicipii) | Murs(elensium) nepoti et | [nepti? vagy nepotillae?].

2. sor: *A+N: an(norum)* ligatura. — 3. sor: *E+T: et* ligatura. — 4. sor: *A+N: ann(or)um)*, *P+O: Pro|culus* ligatura. — 6. sor: *E+T: et* ligatura.

A 13 éves római lovag unoka egy kisváros decurioja esetében igencsak figyelemre méltó. A Kr. u. 166-ra datált 153. sz. carnuntumi feliraton ugyancsak együtt szerepel egy M. Iulius és egy C. Iulius. Egyidejűleg a municipium decurioi és a canabae magisterei voltak. Sergia tribusuk alapján a carnuntumi municipium polgárai voltak.

MOGETIANA

Territorium

CIL III 15188,4 – Mogetiana mint origo.

191. Sírsztélé, anyaga homokkő. — Lelőhelye Kékkút, katolikus templom, másodlagos felhasználásból. — M.: 170, sz.: 72, v.: 18 cm, Betűnagyság 10-4,5 cm. — Kr. u. 2. század eleje. — Keszthely, Balatoni Múzeum. — A.

CIL III 4137. = 10900. — KUZSINSZKY B.: A Balaton környékének archaeológiája. In: *A Balaton tudományos tanulmányozásának eredményei*, III: I/2. Budapest, 1920, 140. — A. MÓCSY: *Bevölkerung* 81/3. — *RIU* 2, 328, Abb. XXXII.

*D(is) M(anibus) | P(?) Dubi[us?] | h(ic) s(itus) e(st) | an(norum) LXX P(?) |⁵
[Du?]bi[an?]us s(criba?) m(unicipii?) | M(ogentianae?) an(norum) LXXX | [f(ratri)]
c(arissimo) p(osuit).*

2. sor: a *P(...)* valószínűleg a feliraton szereplő személyek gentiliciuma, vö. a *RIU* szerzőit. Egy *P*-vel kezdődő gentilicium jelölésekor a gyakori *P(ublius)* praenomennel való összetéveszthetőség kizárása miatt mindenképpen egyértelműbb, több betűből álló rövidítést várnánk a feliraton szereplő személyek másodikként megadott néveleme, mely vagy azonos, vagy az egyik a másik derivációja, azonban nem gentiliciumnak, hanem cognomennek tűnik. Az azonosítás a síremlék környezetében nyilván nem okozott gondot: az elhunyt síremléke a családi birtokon állhatott – a Balaton felvidéken, ahol a felirat lelőhelye, Kékkút fekszik, villák egész sorát ismerjük –, így az állító nem tartotta szükségesnek a nemzetségnév pontosabb megadását. Hasonlóképp egy betűvel rövidített gentiliciumhoz ld. *G(aius) D(?) Q(uirina tribu) Victorinus* sisciai decurio feliratát (30. sz.), aki római lovagként és tartományi főpapként közismert személy volt. — 6. sor: az *M* bizonytalan, lehet *N* is, vö. L. BARKÓCZI – A. MÓCSY: *RIU* 2, p. 52. — 7. sor: névazonosság esetén *[faciendum]* *c(uravit) p(atri)*.

Extra fines Mogetianae

192. Sírtábla. — Lelőhelye Billepuszta, Szőny mellett. — 2. század második fele. — Elveszett. — Olvasat: a *CIL* alapján.

CIL III 4338 = 11043. — BARKÓCZI L.: *Brigetio* 78, Taf. XXXI, 5. — A. MÓCSY: *Bevölkerung* 172/1. — RIU 3, 697. — L. MROZEWICZ: *Arystokracja* PS-19.

P(ublio) Ael(io) P(ubli) f(ilio) dec(urioni) m(unicipii) Moge(tianae) | Rufiniano IVviro (sic!) q(uin)q(uennali) | a[nn(orum)] XXIX et Aeliae q(uondam?) Can| [. . .] quae v(ixit) ann(os) XXIII d(ies) XI | C(aius) Ogel[- - -] coniugi pien|tissimae et P(ublio) Ael(io) P(ubli) f(ilio) [- - -] | [- - -] | [- - -] sepul[crum - - -] | [- - -] | Ruf[i?]nus fratres et he|redes parentibus karissi|mis(!) | f(aciendum) c(uraverunt).

2. sor: helyesen *IVviro quinquennali*. — 3. sor: *A+E* kétszer: *Aeliae* ligatura. — 6. sor: *A+E: pien|tissimae* ligatura.

193. Fogadalmi oltár, anyaga mészkö. — M.: 35,5, sz.: 38, v.: 35 cm. — Billepuszta és Ács között, az ácsi erdőben, a Duna közelében, az ún. Bum-Bum kút mellett, ahol az *Ad Mures* nevű római castellum található. került elő, római faltörmelékkel együtt. Teteje és alja egyaránt hiányzik. — Kr. u. 2. század. — Komárno, Podunajské Muzeum.

FRÖLICH R., *Arch. Ért.* 10, 1890, 2-4, n. 4. — UŐ, *AEM* 14, 1891, 83, n. 88. — *CIL* III 10993. — BARKÓCZI L.: *Brigetio* 162. Taf. XXXI 5. — J. ČEŠKA – R. HOŠEK, 32-33, n. 9. — A. MÓCSY: *Die Bevölkerung* 172/1. — RIU 3, 642, Abb. VII. — L. MROZEWICZ: *Arystokracja* PS-19.

[I(ovi) o(ptimo) m(aximo)] | et Iunoni reg(inae) | pro salute | Ael(ii) Rufiniani | dec(urionis) m(unicipii) Moget(ianensium) | Ael(ius) Rufinus | [- - -]

5. sor: *M+O* ligatura: *Moget(aenae)*.

194. Mésző szarkofág. Fedőlapját domborműves ábrázolások díszítik: középen szelvényes mellképe, jobb és bal sarkán egy-egy színházi maszk. A feliratos mezőt kétoldalt *A D. M.* rövidítést a fedél peremére, az ábrázolások közé vésték. — M.: 78, h.: 210, sz.: 93 cm, feliratos mező 57 x 72-77 cm, betűmagasság: 3,8-4, a fedőlapon 7-9 cm. — Lelőhelye Almásfüzitő. — Kr. u. 3. század. — Komárom, Podunajské Muzeum. — F.

A. MILCH, *KME* 12, 1906, 76. — BARKÓCZI L.: *Brigetio* 114, Pl. XXVIII, 1 (fotó). — UÖ., *Population* 91/7. — J. ČEŠKA – R. HOŠEK, 84-85, no. 33, fotó. — *RIU* 3. 707, Abb. L. — L. MROZEWICZ: *Arystokracja* PS-20.

D(is) M(anibus) | memoriae Aureliae Valeriae | quae vixit ann(os) XX Aur(elius) | Valerianus vet(eranus) ex dec(urione) | alae dec(urio m(unicipii) M(ogetianae) et Aelia Ius|ta parentes filiae dul(cissimae) fecerunt adi|uvante Domitiano | opt(ione) spei fratre.

1-4. sor: a szavak között interpunkció. — 1. sor: *M+E* kétszer: *memoriae*, *V+R*: *Aureliae*, *R+I*, *A+E*: *Valeriae*. — 2. sor: *A+E*: *quae*, *I+T*: *vixit* ligatura. — 5. sor: *S* és *F* között interpunkció. *V+L*: *dul|cissimae* ligatura. — 7. sor: *E* és *D* között interpunkció, sor végén *O*: *littera parva*.

195. Oltár, anyaga mésző. — M.: 116, sz.: 56, v.: 46 cm. Betűk: 5,7-4,1 cm. — Császár. Későrómai sírból került elő, másodlagos felhasználásból. — 3. század. — Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum. — F.

CIL III 15188¹. — KUZSINSZKY B., *Arch. Ért.* 22, 1902, 36. — BARKÓCZI L.: *Brigetio* 190, Taf. XXXII, t. 1. — Uő.: *Population*, 88/3. — RIU 3, 657., Abb. XVII. — L. MROZEWICZ: *Arystokracja* PS-21.

Terrae | matri gene|trici C(aius) Cassius | Karinus(!) dec(urio) mun(icipii) | Mog(entianae) IIIIvir flam(en) | pro se suisq(ue) omni|bus v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).

2. sor: *I* és *G* között interpunkció. — 3. sor: *I* az *S* fölött ligálva: *Cassius* — 4. sor: *S* és *D*, *C* és *M* között interpunkció – *D+E: dec(urio)*, *M+V: mun(icipium)* ligatura. — 5. sor.: *G* és *I*, *I* és *V* között interpunkció – *A+M: flam(en)*. — 6. sor: *O* és *S*, *E* és *S*, *Q* és *O* között intrpunkció. — 7. sor: *S* és *V* és *L* és *M* között interpunkció.

195a. Síroltár. — Lelőhelye Császár. — Kr. u. 3. század. — Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum.

CIL III 15188,4.

D(is) m(anibus) | M(arco) Aur(elio) Aelia Mo|g(etiana) Veratio b(ene)f(iciario) | trib(uni) leg(ionis) I adi(utricis) |⁵ stip(endiorum) XXVII, G(aius) | Iul(ius) Surus b(ene)f(iciarius) | pr<a>ef(ecti) leg(ionis) eiusd(em) | M(arcus) Aur(elius) Oneratus | bene mere<n>ti |¹⁰ posuerunt.

2. sor: *A+V: Aur(elio)*, *E+L+I: Aelia* ligatura. — 3. sor: *T+I: Veratio* ligatura. — *T+R, I+B: tribuni*, *L+E: leg(ionis)*, *D+I: adi(utricis)* ligatura. *I* fölött vízszintes vonal. — *I+P: stip(endiorum)* ligatura. — 6. sor: *R+U: Surus* ligatura. — 7. sor: *R+A: praef(ectus)* *L+E+G: leg(ionis)*, *E+I: eiusd(em)* — *A+U: Aur(elius)* ligatura.

196. Mészkö sírsztélé. — Lelőhelye Tokod. Későrómai erődből, másodlagos felhasználásból. — M.: 244, sz.: 102, v.: 29 cm. — Betűnagyság 7-5,2 cm. — Kr. u. 2-3. század. — Tokod, későrómai erőd, az egyik kaputoronyba befalazva. — F.

RIU 3, 763, Abb. XCI. — L. MROZEWICZ: *Arystokracja* PS-25.

*D(is) M(anibus) | et perpetu(a)e sec|uritati Aeliae Vita|lin(a)e coniugi | incomparabili |⁵
qu(a)e vixit anno|s XXXIII menses V di|es XVIII Suriac<i>us S|ecu{i}ndinus dec(urio)
| m(unicipii) M(ogetianae) quattuorviru|¹⁰s (sic!) maritus f(aciendum) c(uravit).*

10. sor: A municipium elvileg a *Mogetiana*-val észak felől szomszédos *Mursella* is lehet. *Mursella* alkotmányáról azonban egyelőre semmi közelebbit nem tudunk, *Mogetianát* viszont biztos, hogy quattuorvirek irányították, ezért ezt a feliratot egyelőre *Mogetiana* forrásanyagához soroljuk. — *Suriacus* = *Syriacus*: cognomenként mindenütt elterjedt, vö. PAPE 1463, nomenként nem használják. A *Sur-* tő azonban mind a kelta, mind az illyr névadásban előfordul, vö. B. LÖRINCZ: *Onomasticon* IV 101 sk.

197. Szarkofág, melyet egy nem hozzá tartozó fedéllel találtak. A feliratos mezőt hullámos vonal határolja. Két oldalán fülke, benne egy-egy befelé néző, pásztorbotjára könyökölő Attys. — Méretei: M.: 90, h.: 232, sz.: 116 cm, a fedél magassága 46 cm. — 1899-ben találták Óbudán, az akkori Bécsi út 102. sz. alatt, a hegyoldalban. — Kr. u. 3. század. — Aquincumi Múzeum. — A.

CIL III 15166. — KUZSINSZKY B., *Bp.Rég.* 7, 1900, 38-40, no. 28, fotó 39. — L. BARKÓCZI, *AArchHung* 16, 1964, 105/177, p. 277. — Diósdí Gy., AT — L. MROZEWICZ: *Arystokracja* PS-22.

*L(ucio) Sept(imio) Fusco sc(h)olestico | q(ui) vixit ann(is) XVIII | mens(ibus) VIII
dieb(us) XIII | L(ucius) Sept(imius) Fuscinus dec(urio) mun(icipii) |⁵ Moge(tianae)
Iulia Maximilla | parentes filio karissimo | memori(ae) dulcissim(a)e.*

CIVITAS AZALIORUM

198. Mészkö sírsztélé. — M.: 103, sz.: 68, v.: 16 cm. — Betűk: 9-5,8 cm. — Lelőhelye Esztergom, valószínűleg az ún. Szamárhegy. — 1. század második fele-2. század. — Esztergom, Balassa Bálint Múzeum. (Lelt. sz. 67.15.1.) — A.

KUZSINSZKY B., *Klebersberg-Emlékkönyv*. Budapest 1925, 114. — G. FINÁLY, *Pannonia* 2, 1936, 265. — *AE* 1937, 138. — L. BARKÓCZI: *Brigetio* 304. — *RIU* 3, 790, Abb. CXII.

Solva | Iucundi | prin(cipis) Azali(orum) f(ilia) | ann(orum) IIX | pater pos(u)it.

A szavak között háromszög alakú interpunkció.

199. Mészkö síroltár. Alsó része hiányzik. — M.: 156, sz.: 83,5, v.: 27, 5 cm. Betűnagyság: 6-10,2 cm. — 1989-ben került elő Esztergomban a Bánom nevű városrészben (egykoron dülő volt) feltárt későrómai temető 221-es sírjából, másodlagos felhasználásból. — Flaviusok kora. — Esztergom, Balassa Bálint Múzeum. — F.

B. LŐRINCZ – M. H. KELEMEN, *Klio* 79, 1997, 180-181, n. 2, Abb. 4. — *AE* 1997, 1261. — B. LŐRINCZ: *Hilfstruppen* n. 139.

Dis Manib(us) sacrum. || Asper, | eq(ues) alae | Hisp(anorum) I Aurian(ae) |⁵ Iucundo Talal|ni f(ilio), [[principi]] civ(itatis) Azalior|um, patri vivo et | [- - -

1. sor: *I+B* ligatúrában: *Manibus*. — 3-4. sor: az *ala Hisp. Auriana* táborá Aquincumban volt, ahová a csapat Vespasianus uralkodásának elején került Noricumból. 107-ben az állomáshelye már Raetiában volt, vö. B. LŐRINCZ – M. H.

KELEMEN, *op. cit.* — 6. sor: törlés valószínűleg azért, mert a halálakor *Iucundus Talalni filius* már nem *princeps*, hanem *praefectus civitatis* volt, vö B. LŐRINCZ – M. H. KELEMEN, *op. cit.*, 180, 20. jegyz., G. ALFÖLDY magyarázatára, ill. A MÓCSY, *Historia* 6, 1957, 488-498 = *ILJug* 280-ra hivatkozva.

201. Mészkö sírtábla. — Lelőhelye Hurbanovo (Szlovákia, = Ógyalla), Abadomb.

CIL III 4353. — *RIU* III, 740.

[*D(is)*] M(anibus) | C(aio) Ar[r]unt(io) Vinidicio oct|[- - - S - - - VNV SI NN | D[- - -]NO.

Az *IPSS* új olvasata szerint:

[*D(is)*] M(anibus) | C(aio) Ar[r]unt(io) Vin{i}dici q(uondam) q(uaestori?) c(ivitatis?) T | S[- - -]VNV SI NN|D[- - -]NO[- - -].

2. sor: *N + T*: ligatura, *Ar[r]unt(io)* ligatura. – *C. Arruntius Vindex* neve alapján eléggé kétséges, hogy egy *civitas peregrina* tisztségviselője lett volna.

BRIGETIO

A canabae

203. Sírsztélé, anyaga mészkö. A feliratos mező profilált keretbe foglalt, jobbról és balról hullámos borostyánindával díszített oszlop veszi körül. Fölötte képmező: korinthuszi oszlopok közé helyezett koszorú, benne rozetta, melynek megkötőszalagja

végei a jobb és bal sarokig érnek, ott csigavonalban befelé csavarodnak. A képmező fölött tympanonos lezárás, a tympanonban két befelé forduló galamb között Meduzafej. A tympanon feletti háromszögekben egy-egy szembenálló, fél páva, s egy-egy pálmalevél. — M.: 227, sz.: 90, v.: 31, betűméret: 6,2-3,1. — Lelőhelye: a legióstábortól nyugatra, egy későantik sírból, másodlagos felhasználásból. — Kr. u. 2. század. — Klapka György Múzeum, Komárom.

L. BARKÓCZI, *Brigetio* 5. — A. MÓCSY, *Die Bevölkerung* 164/16. — *RIU* 2, 596, Abb. CLXXXIX. — L. MROZEWICZ: *Arystokracja* PI-81.

D(is) M(anibus) | L(ucio) Val(erio) L(uci) fil(io) | Palat(ina tribu) Rufo | vet(erano) leg(ionis) I (adiutricis) dec(urioni) Br(igetionensium) |⁵ quaes(tori) et mag(istro) ann(orum) | LXX et An[i]mae(?) coniug(i) eiiu(s) (sic!) | L(ucii) Val(erii) LV[- - - et ---]anus | hered[es - - -] | f(aciendum) [c(uraverunt)].

3. sor: *Palatina* tribus: itáliai származásra utal. A Brigetióhoz legközelebbi város, melynek polgárai ebbe a tribusba tartoztak, Aquileia volt. — 4-5. sor. a municipiumi rang hiánya a városnév mellől, továbbá a magisteri tisztség a *canabae*-ra utal. — 7. sor. Barkóczi szerint *IV*].

204. Oltár. — Lelőhelye Szend, nem messze az Igmánd mellett fekvő tótól, Brigetiotól délre. — Elveszett.

RÓMER F., *Arch. Közl.* 3, 1863, 160. — *CIL* III 4355. — L. BARKÓCZI: *Brigetio* 196. — *CIL* III 4355. — L. MROZEWICZ: *Arystokracja* PI-77a.

Bonae | Fortunae | M(arcus) Septimius | Valentinus | dec(urio) Brig(etionis) | ex voto.

5. sor: a város neve mellől hiányzik a rangjának megjelölése. *M. Septimius Valentinus* valószínűleg még a *canabae* decuriója volt, ld. a következő, 206. az. feliratot.

205. Mészkö oltár, három oldala megmunkált. Az abacusán a sarokakrotérionok között tympanon található. A szöveg utolsó sorát a talpazat párkányára vésték. — M.: 40, sz.: 34, betűnagyság: 4-3,5 cm. Lelőhelye ismeretlen. — Kr. u. 2. század. — Nemzeti Múzeum, Bratislava. — F.

FRÖLICH R., *Arch. Ért. ÚF* 10, 1890, 154, n. 21. — *CIL* III 4298. — A. MILCH, *KME* 12, 1906, 72. — V. ONDRUCH, 28. — L. BARKÓCZI: *Brigetio* 195, Taf. XXX, 1. — A. MÓCSY, *Die Bevölkerung* 164/12. — J. ČEŠKA – R. HOŠEK 15. — *RIU* 2, 442. Abb. CXI. — L. MROZEWICZ: *Arystokracja* PI-80.

Mercurio | sacrum | ex viso (sic!) M(arcus) V(al(eirus) Marinus | vet(eranus) leg(ionis) I ad(iutricis) | P(iae) F(idelis) ex sign(ifero) | dec(urio) Bri(getionis) qui | magistrat | v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).

További *Valerii* Brigetio vezető rétegében: *C. Val. Serotinus*, a municipium decuriója, kat. 208.

Municipium Brigetionensium

206. Bázis. — Lelőhelye: Szőny. — Terminus post quem: 198 januárja, a császár *Parthicus maximus* cognomenje alapján, terminus ante quem: 211 febr. 4-e, a császár halála. — Elveszett.

CIL III 4309. — *Laur. Aqu.* II, 87. — L. BARKÓCZI: *Brigetio* 238. — *RIU* 2, 501.

Imp(eratori) Caesar(i) | L(ucio) Septimio | Severo Pio | Pertinaci |⁵ Aug(usto) Arabic(o) | Adiabenic(o) | Parthico | maximo | Brig(etionenses) publice |¹⁰ d(ecreto) d(ecurionum).

207. Mészkőtábla. — Ószőnyben, a legióstábortól délre, egy későantik sírból került elő 1958-ban, másodlagos felhasználásból. — M.: 67, sz.: 136, v.: 21, Betűnagyság 9,5-8,3 cm. — 3. század — Komárom, Klapka György Múzeum. — A.

RIU 2, 394, Abb. LXXVII.

I(ovi) o(ptimo) m(aximo) | Brigaetione(nse)s (sic!) | publice ded(erunt).

2. sor: *O* parva, *N+E* ligatura, *S* parva. — 3. sor: háromszög alakú interpunkció.

208. Feliratos mészkőtábla, valószínűleg egy síremlék része. — Lelőhelye: a legióstábortól nyugatra. Egy későantik sírból, másodlagos felhasználásból került elő. — M. 79, sz.: 210, v.: 13 cm., betűnagyság 9-5 cm. — Kr. u. 3. század. — Komárom, Klapka György Múzeum. — A.

RIU 2, 601. — L. MROZEWICZ: *Arystokracja* PI-82.

D(is) M(anibus) | G(aio) Val(erio) Serotino dec(urioni) | mun(icipii) Brig(etionensium) ann(orum) [L]IX | Ulpia Sabina coniux | f(aciendum) c(uravit).

3. sor: *N+N: ann(orum)* ligatura. — 4. sor: *N+I+V: coniux*. — További *Valerii* Brigetio vezető rétegében: *M. Val. Marinus*, a canabae előljárója, kat. 205. *Ulpia Sabina* számbajöhető hozzátartozói Brigetióban: kat. 211 *Ulpius Severus d(ecurio)*, *Q. Ulpius Felix Augustalis*, kat. 223, 225, 226, 236, továbbá *P. Ael. Traianus* nagyanyja, *Ulpia Martina*, kat. 215.

209. Mészkö tábla, mindegyik oldalán letört. – Lelőhelye Brigetio. A Dolichenus szentélyben, egy későrómai sírból, másodlagos felhasználásból került elő. — 3. század első fele. – Elveszett.

LÁNG N., *Laur. Aqu.* II, 167. — L. BARKÓCZI, *Brigetio* 230, Pl. XLVII, 3. — I. TÓTH, *ACD* 7, 1971, 92. — *AE* 1971, 319. — NAGY T., *Arch. Ért.* 103, 1976, 143. — RIU 2, 504, Abb. CXLVIII. — L. MROZEWICZ: *Arystokracja* PI-77.

- - - | *dec(urio)* | *mun[ic(ipii)]* | [*B*]*rig(etionis)* a *mi[li][t]i(i)s* qui *e[x v|ot(o) templu[m | a]* *fundeme[n]tis* *extr[uxit]*.

A szavak között háromszög formájú interpunkció. — 3-4. sor: NAGY T., *loc. cit.* alapján. Az *a militiis* kifejezés az equites Romani katonai szolgálatának jelölésére a Severus-korban bukkan fel.

210. Mészkö oltár. Felső része a balfelől, talpazata a jobb oldalon sérült. Három oldala profilált, abacusán díszítés, és sarokakrotérion nyomai. — M.: 103, sz.: 56, v.: 32 cm. Betűk: 7,3-5,6 cm. — Lelőhelye: Szöny. — 3. század. — Hódmezővásárhely, Gimnázium. — F.

CIL III 4294. — BARKÓCZI L.: *Brigetio* 133, Pl. XXXIII, 2. — L. BARKÓCZI, *AArchHung* 16, 1964, p. 274, 91/85. — *RIU* 2, 415, Abb. XCII. — L. MROZEWICZ: *Arystokracja* PI-75.

I(ovi) o(ptimo) m(aximo) | C(aius) Marcius | Verus | dec(urio) m(unicipii) Brig(etionensium) | v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).

A szavak és egyes sigla között háromszög alakú interpunkció, az utolsó sor előtt borostyánlevél. — 2. sor: *Marcius*: italikus név, Pannoniának elsősorban a nyugati és déli részén elterjedt, vö. A. Mócsy: *Bevölkerung* 156. *Marcii Brigetio*ban: *P. Marcius P. filius Sextianus* | *Epheso*, kat. 241. — 4. sor: *I+R* ligatura

211. Oltár, erősen sérült. — Lelőhelye Ószőny. — 2-3. század? — A *CIL* szerint Hódmezővásárhelyt, az ottani református gimnáziumban állt, azóta elveszett.

CIL III 10989. — BARKÓCZI L.: *Brigetio* 154. — *RIU* 2, 425. — L. MROZEWICZ: *Arystokracja* PI-78.

[*I(ovi)*] *o(ptimo) m(aximo) | Ulpi(us) | Seve(rus) | d(ecurio) v(otum) s(olvit) l(ibens) |*
[*m(erito)*].

4. sor: mivel a *d(ecurio)* mellett nincs közelebbi meghatározás, *turma* parancsnokra és városi tanácstagra egyaránt gondolhatunk. *Ulpus Severus*on kívül további *Ulpii*-t a brigetiói decuriók körében egyelőre nem ismerünk, egy *Ulpia* volt viszont P. Ael. Traianus decurio nagyanyja, és *T. Fl. Crispinus dec. mun. Brig. eq. pub.* anyja vö. kat. 215 és 237 lentebb, továbbá jelentős alakja volt a városnak *Q. Ulpus Felix Augustalis* is, aki a Severus-kor első feléből több emléket is hagyott maga után, vö. Kat. 223, 225, 226, 236.

212. Homokkőből készült szarkofág elülső oldala, mely jobbfelől mintegy egyharmad részben letört. A feliratos mező profilált keretben, ennek baloldalán, kissé bemélyített háttérből kiemelkedve meztelen *genius*; bal karját magasba emeli, jobbujában pálmaágot tart. — M.: 86, h.: 170 sz.: 22, betűméret: 9,5 – 8,5 cm. — Lelőhelye: Szőny. — 3. század. — Wien, Kunsthistorisches Museum, Lapidarium (Lelt. sz.. III, 107). — A.

RÓMER F., *Arch. Közl.* 6, 1866, 154, n. 4. — *CIL* III 4334 = 11044. — L. BARKÓCZI, *Brigetio* n. 79. — UÖ., *AArchHung* 16, 1964, 91/83. — G. ALFÖLDY, *AAntHung* 6, 1958, 452, Anm. 118. — *RIU*, 2, 603, Abb. CXCIV. — R. NOLL² 92, n. 391. — L. MROZEWICZ: *Arystokracja* PI-83, 84.

D(is) [M(anibus)] | C(aio) Vindonio [- - - dec(urioni)] | mun(icipii) Brig(etionis)
Ilvi[r(o) et C(aio) Vindon]io Margo dec(urioni) [mun(icipii) s(upra) s(cripti) fil(io?)
C(aius) Vind(onius)] | Secund(u)s Aug(ustalis) li[b(ertus) - - -].

A szavak között háromszög alakú interpunkció. — 2. sor: *Vindonius*: ritka szeménynév, Itáliában, Belgicában, Aquitaniában 1-1, Noricumban két esetben fordul elő. Pannoniában csak ezen a feliraton bukkan fel. A *Vindo*, amelyből származik, ugyancsak a kelta tartományokban fordul elő szórványosan, s ugyanitt helynevekben is felbukkan, vö. *Vindobona*, *Vindonissa*, vagy az Aquincum territoriumán fekvő *vicus Vindonianus*. Az utóbbi közvetlenül a *Vindonius* személynévből képzett. A személynevek előfordulásához ld. A. MÓCSY: *Nomenclator* 313. Figyelemre méltó, hogy egy *C. Vindonius Successus* a borostyánút menti noricumi Celeiában ugyancsak a municipális vezetőrétegbe tartozott, vö. *ILJug* 375 (Šempeter, Kr. u. 1. sz. közepe). A *Vindonius* névhez történeti-onomastikai áttekintést ad J. ŠAŠEL, *ŽA* 5, 1955, 127 skk. — *C. Vindonius* az illyr törzs területén keletkezett településen mindenképpen bevándorló, vagy bevándorlók leszármazottja volt. Ez az egyetlen feliratunk egyelőre, mely Brigetióban egy decurio család több generáción át való létezését bizonyítja,

213. Sírkőtöredék, mindegyik oldalán csonka. — M.: 80, sz.: 45, v.: 52, betűnagyság: 6-4,6 cm. — Lelőhelye: Szőny. — Kr. u. 3. sz. első fele. — Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum. — F.

FRÖLICH R., *AEM* 14, 82. — G. SCHÖN – R. WEISSHÄMPL, *AEM* 10, 1896, 109, n. 4. — *CIL* III 11046. — L. BARKÓCZI, *Brigetio* 43, Pl. XV,3. — Uő.: *AArchHung* 16, 1964, 91/162. — *RIU* 2, 605, Abb. CXCVI. — L. MROZEWICZ: *Arystokracja* PI-76.

[D(is) M(anibus) - - - | - - -]illae[- - -] | [- - -]at Quiaetu[s - - -] | [- - -]RE F[. . .]
coni[ugi] | [et si]bi [vi]vus f[ecit et - - -] |⁵ [- - -] dec(urioni?) mu[n(icipii)
[Brig(etionensium)] | [filio pi]issi[mo - - -].

214. Sírstélé. Alul-felül le van törve, az eredetileg kidomborodó, jobb és baloldali keretmaradványt a feliratos mezővel szintbecsiszolták. — M.: 81, sz.: 90, v.: 26 cm. Betűnagyság 5,2-4,7 cm. — Lelőhelye Szőny. — 3. század vége. — Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest.

CIL III 4335. — L. BARKÓCZI: *Brigetio* 52, Pl. XVIII, 1. — Uő.: *AArchHung* 16, 1964, 91/84, + p. 324. — *RIU* 2, 604, Abb. CXCIV. — L. MROZEWICZ: *Arystokracja* PI-67.

[V]iniciae Romulae | dulcissim(a)e adque | pientissim(a)e [[co...]] | coniugi qu<a>e vixit |⁵ annos XXVIII sep(tem?) d(ies) | et Annio Principio | filio carissimo qui | vixit annis duo|bus d(iebus) XXX |¹⁰ Annus Sperantius | dec(urio) col(oniae) Brig(etionis) memori|am fecit.

A 3. sor végén jól látható törlés, ennek ellenére a CO – mely talán CONI, vagyis tévesztés lehetett – jól kivehető. — 5. sor: korábbi olvasatokban SED, úgy tűnik azonban, mintha az E-vel egy P ligaturát alkotna: sep(tem). — 8-9. sor végén: borostyánlevél. — *Annius*: Észak-Itáliában gyakori nomen, Pannonia inferiorban a 3. században orientálisok is viselhették, vö. A. MÓCSY: *Bevölkerung* 151. A *Vinicii* mindenekelőtt Gallia Narbonensisben fordulnak elő, s intenzív itáliai kapcsolataik vannak. L. WIERSCHOWSKI: *Fremde in Gallien – “Gallier” in der Fremde* 161 sk. az allobroxok Itáliai. ill. ró mavárosi borexportjával hozza összefüggésbe őket, és ő hívja fel a figyelmet sajátos cognomenjükre (*Latinus, Campanus, Nola, Ionicus, Cappadox*), mely népek, városok és régiók nevéből képzett. *Vinicia Romulát* cognomenje ugyanehhez a körhöz köti. Azt hogy valóban egyazon familia tagjairól, ill. alkalmazottairól van-e szó, mely egy kiterjedt hatókörű – Gallia – Itália, Rajna – Duna-menti – távolsági kereskedelembe volt érdekelt, egyelőre még nem dönthető el.

215. Szarkofág, anyaga mészkő. Fedele hiányzik. A felirat ún. *tabula ansata*-n található. Az *ansa*-któl jobbra és balra kialakított fülkében egy-egy fáklyás genius. —

M.: 71, sz.: 210, v.: 88, betűnagyság: 4,5 cm. — Lelőhelye: Szöny. — Kr. u. 3. század. — Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum. — A.

CIL III 4336 = 11044. — L. BARKÓCZI, *Brigetio* 119. — BARKÓCZI, *AArchHung* 16, 1964, 91/90. — *RIU* 2, 588. — L. MROZEWICZ: *Arystokracja* PI-66.

D(is) M(anibus) | Ulpiae Martinae an(norum) LXXX | P(ubius) Ael(ius) Traianus dec(urio) | mun(icipii) Brig(etionis) aviae | piissim(a)e f(aciendum) c(uravit).

2. sor: *V+L, A+E: Ulpiae, A+E: Martinae, A+N: an(norum), X: XXX* ligatura. — 3. sor: *D+E: dec(urio)* ligatura. — 4. sor: *M+V: mun(icipii)* ligatura. — 5. sor: *I parva*. — További *Ulpia* Brigetio vezetőrétegében: Kat. 211, 223, 225, 226, 236.

216. Szarkofág, anyaga mészkő. Háztetőformájú fedelén akrotérionok, középen egy leányfej, szélén kifelé tekintő maszkok. A feliratos mező két oldalán lévő fülkékben egy-egy meztelen férfialak. Mindkettő valamilyen kétöklömnyi, a kopás miatt ma már azonosíthatatlan tárgyat tart a kezében. — M.: 51, sz.: 119, v.: 58 cm. — Lelőhelye: Szöny, az országúttól délre, a canabae területén, a Gyürkyek kastélyának parkja. — Kr. u. 3. század. — Elveszett. — F.

I. PAULOVICS, *Laur. Aqu.* II, 132. Pl. XVI. 5. — *AE* 1944, 117. — BARKÓCZI L.: *Brigetio* 102, Pl. XXII, 3. — Uő: *AArchHung* 16, 1964, 91/84. — *RIU* 2, 521, Abb. CLIII. — L. MROZEWICZ: *Arystokracja* PI-68.

D(is) M(anibus) || Aureliae Antioch<h>iae | quae vixit annum | M(arcus) Aur(elius) Antioch<h>ianus |⁵ dec(urio) mun(icipii) Brig(etionis) et Iunia | Lucilla parentes fil<i>iae dulcissimae f(aciendum) c(uraverunt).

2. sor: *A+V: Aureliae, N+T, A+E: Antioch<h>iae* ligálva. — 4. sor: *A+V: Aur(elius), N+T: Antioch<h>ianus* ligatura. *M. Aur. Antiochianus* vagy azonos lehetett a 232. sz. felirat állítójával, vagy – a cognomen családon belüli öröklődése, és az eltérő nevű

házasársak miatt – apa-fiú kapcsolat volt köztük. Cognomenje szerint – a másik két brigetiói *Aurelius* nevet viselő decurióhoz hasonlóan, vö. kat. 217, 238 – keleti származású volt. Szülővárosa, melyre cognomenje közvetlenül is utal, nem az Orontes-menti, hanem minden bizonnyal a commagénéi *Antiocheia* lehetett, ld. decurio-társa, *Aurelius Polideucus* hasonlóképp commagénéi *Dulca* (= Doliche) origóját. A 232. számú feliratot állító Aur. Antiochianus anyósa ugyancsak egy Aurelia volt, s talán az Aureliinek ugyanezen köréből származott. — 5. sor: *E+T: et* ligatura. *Iunia*: a név Itáliában és a nyugati tartományokban elterjedt. Pannoniától keletre – Daciában, Moesiában – már csak szórványosan fordul elő, vö. B. LŐRINCZ: *Onomasticon* III 208. *Iunii* Brigetio környékén egy valószínűleg Esztergomban előkerült feliraton fordulnak elő elő, vö. *RIU* 788. *Iunia Lucilla* cognomenje a másik feliratot állító Antiochianus apósának, Modiasiusnak a Lucius cognomenjével is összefüggésbe hozható, s ennek alapján esetleg még a *Iunii* és *Modiasii* közvetlen rokonsága is felvethető, a *Lucius* cognomen különböző derivációi azonban más brigetiói, vagy Brigetio-környéki családok körében is népszerűek voltak, így ez a rokonság nem bizonyítható, vö. *RIU Registerband* p. 53. — 7. sor: *A+E: filiae* ligatura.

217. Szarkofág elülső oldalának két összetartozó darabja. Anyaga mészkő. — Valószínűleg Brigetióból származik, közelebbi lelőhelye ismeretlen. A. Milch Gyűjteményébe tartozott, később a Komáromi előtt állt. — M.: 51, sz.: 97, v.: 18 cm. Betűnagyság 5 cm. — Kr. u. 3. század első fele. — Komárom, Klapka György Múzeum. — A.

A. V. DOMASZEWSKI, *Römisch-Germanisches Korrespondenzblatt* 3, 1910, 85. — *AE* 1911, 222. — J. DOBIAŠ, *Musée Belge* 25, 1921, 109. — I. PAULOVICS, *Laur Aqu.* II, 141. — L. BARKÓCZI: *Brigetio* 93, Pl. XIX,3. — Uő, *AArchHung* 16, 1964, 91/86. — *AE* 1944, 125. — *RIU* 2, 533, Abb. CLIX. — L. MROZEWICZ: *Arystokracja* PI-69.

D(is) M(anibus) | M(arco) Aur(elio) Polideuco dec(urioni) | mun(icipii) Breg(etionensium) (sic!) ex region(e) | Dulca (sic?) vico Calan qui | vix(it) an(nos) XXXV Mar(cus) Aur(elius) |⁵ Marin[us? - - fe]cit.

2. sor: *C+O: Polideuco, D+E: dec(urioni)* ligatura. – *Polideukés* azonos *Pollux*-szal. A testvérpár, *Kastór* és *Pollux* kultusza a commagénéből származó *Iuppiter Dolichenus*-kultusz kísérője volt. — 3. sor: *R+E: Breg(etionis), R+E: region(e)*. — 4. sor: *Dulca* = *Doliche*, hely Commagénében, ahonnan a dunai tartományokban elterjedt *Iuppiter Dolichenus* kultusza ered. – *A+N: Calan* ligatura.

218. Mésző szarkofág elülső oldala. — M.: 93, sz.: 199, v.: 22, betűmagyság 7-6,8 cm. — Lelőhelye: Szöny, közelebből ismeretlen. — 3. század. — Wien, Kunsthistorisches Museum, Lapidarium (Lelt. sz.: III 108).

CIL III 4323. — L. BARKÓCZI: *Brigetio* 110, Taf. 26/2. — G. ALFÖLDY, *AAntHung* 6, 1958, 452. — Uő: *AArchHung* 16, 1964, 91/43. — NOLL p. 91, n. 389. — *RIU* 2, 572. Abb. CLXXVII.

D(is) M(anibus) | et memoriae C(ai) | Petroni(i) Nundini | Augustalis mun(icipii) Brig(etionensium) L(ucius) Sept(imius) Petro|nius c(ustos) a(rmorum) avonculo (sic!) | f(aciendum) c(uravit).

2-7. sor: Háromszögletű szóelválasztó jelek. — 3. sor: *N+I: Nundini* ligatura. — *L. Septimius Petronius*, vagy valamelyik felmenője polgárjoga *Septimius Severus*tól származott. Cognomenjét anyja neve után kapta, ami a másodszülött fiúk esetében volt rendszerint szokásban. *Petronius*: italikus név. Viselői az 1-2. században Pannoniában nagyobb számban fordulnak elő, s némely esetben aquileiai kapcsolataik vannak. A 3. században a név Pannoniában már ritkán fordul elő, vö. L. BARKÓCZI, *AArchHung* 16, 1964, 320., továbbá A. MÓCSY: *Bevölkerung* 157 sk. Aquileiában a *Petronii* a város vezetőrétegébe tartoznak – egy *C. Petronius* quattuorvir (Calderini 531, n. 2), egy további pedig *sevir et Augustalis* volt (Calderini 532, n. 19) volt, egy további, *Marcus praenomen* viselő libertus ugyancsak *sevir* volt – és részben ezek libertusai miatt is, nagy számban fordulnak elő. A név pannoniai elterjedése részben ezek gazdasági

tevékenységével, részben katonai szolgálatukkal állt összefüggésben.— *C. Petronius Nundinus* Augustalis másik feliratát ld. lentebb, kat. 220.

219. Sírsztélé, anyaga mészkő. Alul-felül csonka. Az oldalt féloszlopokkal, alul borostyánfrízzel keretezett képmezőben férj, feleség, és egy gyermek mellképe. A képmező alatti rész tucatnyi darabra tört. A feliratot oldalt ugyancsak féloszlopok fogják közre. — M.: 172, sz.: 87, v.: 12 cm, betűmagyság 4,2 cm. — Lelőhelye: Székesfehérvár. Másodlagos felhasználásból, a királyi bazilika romjaiból került elő a 18. században. — Kr. u. 3. század. — Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum (Lelt. sz.: R. D. 193.).

CIL III 3355. — BARKÓCZI L.: *Brigetio* 23, VIII, t. 3. — G. ALFÖLDY. *AAntHung* 16, 1958, 452. — *RIU* 6 1509.

D(is) M(anibus). | C(aius) Dignius Secundian[us] | natione Raet(us) v(ivus) f(ecit) sibi et Aur[el(iae) | Decciae coniug(i) et munic[ipi] | piissimae et feminae rarissim[ae] | ac pudicissimae cuius mortem | dolens per absentiam mei conti]gisse per culpam curantium co[n]que[r]ror vix(it), an(nis) XXVIII m(ensibus) X [d]ieb(us) XXIII et | C(aio) Dignio Decorato fil(io) v[ix(it) an(nis) ..]II m(ensibus) VIII,| dieb(us) XVII, item viv[enti]bus | Dign[i]ae Decoratae et Aurel(iae)| Secundinae filiabus | Aug(ustalis) m(unicipii) Brig(etionis).

Dignius: Nomenként ritka, Belgicában 3, Pannoniában 3 esetben (a fenti felíraton) fordul elő, vö. B. LŐRINCZ: *Onomasticon* II, 100. A gyakoribb *Dignus* cognomenből, valószínűleg pseudogentiliciumként a feliratállító hazájában keletkezett. — 12-13. sor: *Aurelia Secundina* anyja után kapta a nevét, ami azt jelzi, hogy ő, valószínűleg még a szülők házasságkötése előtt született, törvénytelen gyerek volt.

220. Mésző szarkofág. Ún. barokk motívummal keretezett feliratos mező, tőle balra és jobbra vízszintes lezárású fülkében egy-egy fáklyát tartó szárnyas genius. — M.: 72, sz.: 217, v.: 96, betűnagyság 6,5-6 cm. — Lelőhely: Ószőny, a legióstábortól délre, másodlagos felhasználásból. — 3. század. — Klapka György Múzeum, Komárom. — A.

M. KANOZSAY, *Arch. Ért.* 88, 1961, 261 skk. — *AE* 1962, 43. — *RIU* 2, 573.

Petroniae Severinae | innocentissim(a)e puellae | qu(a)e vixit a(nnos) XIII | C(aius) Petr(oni)us Nudinus Aug(ustalis) mun(icipii) | Brig(etionis) pater filiae dulcis|simae faciendum curavit.

2-6. sor: a szavak között interpunkció. — *C. Petronius Nundinus* Augustalis másik feliratát ld. lentebb, kat. 218.

221. Szarkofág, anyaga homokkő. Fedele hiányzik. Erősen lekopott, alig olvasható. — M.: 88, sz.: 214, v.: 92. Betűnagyság 6-5 cm. — Lelőhelye Ószőny. — Kr. u. 3. század. — Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum. — A.

R. FRÖLICH, *AEM* 14, 82. — *CIL* III 11045. — ALFÖLDI A, *Bp. az ókorban*. 744. — L. BARKÓCZI: *Brigetio* 109. a, b., t. XXVI, 1. — G. ALFÖLDY. *AAntHung* 16, 1958, 452. — *RIU* 2, 587, Abb. CLXXXV.

Memoria[e T]iti(i) q(uondam) | Domnini sive P|asseris nego|tianti splend|ido qui vixi|t annis XXVI | interfect|o a barbari|s T[i]tius || In m[emo]riam T[i]t[i(i)] Ursinia|ni qui [vixit] ann(os) XVIII Tit|ius Domninus August(alis) | municipi(i) Br[i]g(etionis) filio pien|tissimo fac[i]endum | curav[i]t. || Domninu[s] | pater infelix | filiorum [i]n | hoc sarco|fago duo | corpora | posuit.

6. sor: *X+X*: *XXVI* ligatura. — *Titius*: a név Észak-Itáliában és Dalmatiában elterjedt. *Titii* több pannoniai város decurio-testületében is előfordulnak, így Emonában (egy

Barbius adoptáltja, kat. 4), Sisciában (kat. 38), Aquincumban (kat. 289, 358, 361 valószínűleg ugyanaz a személy) és Sirmiumban (kat. 391). Augustalisokat köztük Brigetión kívül Sisciában (kat. 51, ugyanő egyidejűleg Sarmizegetusában is) és Carnuntumban (kat. 167) találunk.

222. Mészköszarkofág. — Lelőhelye Szőny, a legiotábortól délre. — Kr. u. 3. század. — Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum. — A.

I. PAULOVICS, *Laur. Aqu.* II, 123. — *AE* 1944, 108. — L. BARKÓCZI: *Brigetio* p. 29, n. 92, t. XIX, 2. — Uő: *AArchHung* 16, 1964, 91/97. — G. ALFÖLDY. *AAntHung* 16, 1958, 452. — *RIU* 2, 516.

D(is) M(anibus) | memoriae T(iti) Atoni(i) | Fortunati Aug(ustalis) m(unicipii) | B(rigetionis) q(ui) v(ixit) an(nos) XXXXV Iulia |⁵ Filete(!) coniugi | pientissimo f(aciendum) c(uravit).

2. sor: *Atonius*: Schulze 68. Inkább *Attonius* formában, a nyugati, kelta tartományokban, de előfordul Noricumban és Pannoniában is. Egy *L. Attonius Adnamatus aedilic. Teurn.* volt. – CIL 5569 = IBR 9 (Trauenchiemsee, de valószínűleg Bernauból hurcolták el. KELLNER, *BVBl* 24, 1959, 153. 2. század.) Az *Atto / Attu* kelta névből származik, mely pl. Ulcisia Castrán és a civitas Eraviscorum területén többstör is előfordul. kelta bennszülött eredetű, Brigetióban idegen. — 5. sor: *Philetus*: Pape 1619, különösen felszabadítottak körében gyakori.

223. Mészköttábla. — Lelőhelye Ószőny. A legiostábortól nem messze, a későantik temetőben, másodlagos felhasználásból került elő. — M.: 80, sz.: 70, v.: 10 cm. Betőnégyesség: 4,5-2 cm. — 217. június vagy november 5. — Tata, Kuny Domokos Múzeum. — F.

I. PAULOVICS, *Laur. Aqu.* II, 124. — *AE* 1944, 110. — BARKÓCZI L.: *Brigetio* 226., t. XLVI, 4. — G. ALFÖLDY, *AAntHung* 6, 1958, 452. — *RIU* 2, 377.

Apollini et Hygiae | Q(uintus) Ulp(ius) Felix Aug(ustalis) m(unicipii) | Brig(etionis) porticum | a portis II ad fon⁵tem Salutis a | solo inpendi(i)s | suis fecit et | ad epulas privileg(io) colleg(ii) centon(ariorum) | haberi iussit praef(ecto) Iul(io) Sabino |¹⁰ q(uin)q(uennale) Pr(a)esente et Extric(ato) co(n)s(ulibus) Noni(s) No(vembribus).

Háromszögletű szóelválasztó jelek. — 1. sor: *E+T: et, A+E: Hygiae* ligatura. — *L+P: Ulp(ius) A+V(Aug(ustalis))* ligatura. — 4. sor vége: *N parva*. — 6. sor: *N+D: inpendi(i)s* 8. sor: *L longa: epulas, privileg(io)*. — *I longa: Iul(io)*. — 10. sor *N+I: noni(s)* ligatura. 2. sor: *Q. Ulp(ius) Felix* azonos a 225., 226. és 236. sz. feliratokon megnevezett személlyel. A Komáromban őrzött, neki tulajdonított feliratot, mivel egyrészt a rajta szereplő személy cognomenje hiányzik, másrészt a felirat katonai vonatkozású, valószínűleg nem ő állította. — A dedikáció, és *Q. Ulp(ius) Felix*nek egy másik, 205-re datált felirata alapján, mely egy Apollonak és Hygiának szentelt templom építését örökíti meg (ld. a 203. sz. feliratot), bizonyos, hogy ez a felirat ugyanennek a templomnak a 217-ben történt bővítéséről szól.

224. Votívtábla, anyaga mészkö. A képmezőben a bika hátán álló Iuppiter Dolichenus. — Lelőhelye: Szőny. A canabae területén lévő Dolichenumban került elő 1899-ben. — M.: 160, sz.: 80, v.: 12, ill. 18 cm, beűk: 3 cm. — Jókai Múzeum, Komárom. — 3. század első fele. a v. s. *l. l. m.* formula miatt. — A.

Á. MILCH, *KME* 1900, 31. — GY. ALAPI, *KJE* 2, 1914, 122 sqq. — *AE* 1923, 58. — J. ČEŠKA – R. HOŠEK, 43, n. 13. — J. DOBIAŠ, *Musée Belge*, 26, 1922, 119. — UŐ., *Syria* 6, 1925, 263. — *AE* 1923, 58. — V. ONDROUCH, *LR* 44, n. 25. — F. LÁNG, *Laur. Aqu.* II, 169. — BARKÓCZI L.: *Brigetio* 61, n. 209. — P. MERLAT, *Répertoire* 83, n. 83. — BARKÓCZI L.: *AArchHung* 16, 1964, 91/91. — A. MÓCSY, *RE* 710, 738. — Z. KÁDÁR: *Die Kulte* 44. — *RIU* 2, 435. — L. MROZEWICZ: *Arystokracja* PI-73.

I(ovi) o(ptimo) m(aximo) D(olicheno) | Domitius Titus dec(urio) | Seleu(cia ? –ciae ?)
Zeugm(a)e pro salute | sua et suorum om(nium) v(otum) s(olvit) l(ibens) l(aetus)
m(erito)

A szavak között háromszögletű szóelválasztó jelek. — 2-3. sor: Mócsy A. *d(ecurio) municipii Brigetionis, (domo) | Seleucia Zeugm(a)e*-ként értelmezi, vö. RIU 2, p. 342. Emellett érvként az is felhozható, hogy Brigetio vezető rétegében jelentős számban voltak szíriai származásúak is. A *dec(urio canabensium)*-ra történő kiegészítés sem a v. s. *l . l.* formula késői használata miatt, kevésbé tűnik valószínűnek. A *canabae* kifejezést egyébként feliratokon nem használták. Domitius Titus elvileg katona, *decurio turmae* is lehetett. □□□□□□□□ □ □□□ □□□ □□□□□□□□: Oshroenében, az Euphrates balpartján, Samosatától nem messze, vö. Strab. XVI 749. — *T+E: salute* ligatura. — 4. sor: *A+E: suae et* ligatura. — *Domitii*: Pannoniánan valószínűleg Siscia vezetőrétegében is, vö. kat. 47, egy P. Domitius Flaccus pedig a szomszédos tartományban, Iuvavum duumvirje volt, ld. CIL III 11777 = ILS 4854 (Chieming, Kr. u. 209).

225. Márvány tábla, jobb oldala letört. — Lelőhelye ismeretlen. — M.: 60, sz.: 49, v.: 9 cm., betűmagyság 3,8-2,4 cm. — Kr. u. 220. — Wien, Kunsthistorisches Museum..

CIL III 11042. — I. PAULOVICS, *Laur. Aqu.* II, 125. — AE 1944, 110. — BARKÓCZI L.: *Brigetio* 227, XLVII. t. 1. — RIU 2, 503, Abb. CXLVII.

Sc(h)ola coll[egi(i) cent(orariorum)] | empt(a) ex pecun[ia quam vi]|vos dederat
Q(uintus) Ulp(ius) F[elix? p(atronus) coll(egii) ce]|nt(onariorum) pater ad rosalia(s)
a[nnua? celebranda)] |⁵ itemque ad sepulc[hrum - - -]| a solo inpendio [eius
fac(iendum?)] | et collegio [ded(icata?)] | [[[Imp(eratore) Antonin]o [Au]g(usto)III]]] /
et Com(a)zonte co(n)s(ulibus).

1. sor: *A·C:* interpunctio. — 2. sor: *A·E:* interpunctio. — 3. sor: *S·D, T·Q·V:* interpunctio. — *D+E: dederat, L+P: Ulp(ius)* ligatura. — *Q. Ulp(ius) Felix* azonos a 223. és

a 226. és 236. sz. felirat állítójával. A feliratot korábbi olvasói (Paulovics, RIU) *pr(aefectus) c(ollegii)*-re egészítették ki, ez azonban szinte bizonyos, hogy nem helyes. *Q. Ulp. Felix*ről ugyanis a 223. és 236. sz. felirata alapján tudjuk, hogy *Augustalis* volt, márpedig az *Augustalis*ok nem tartoztak abba a társadalmi körbe, ahonnan a *praefecti collegii* kikerültek, így a helyes kiegészítés csakis *p(atronus) c(ollegii)* lehet. — 4. sor: *T·P, R·A, D·R, A·A*: interpunctio. — *N+T: cent(onariorim)*, *T+E: pater A+L +I: rosalia* ligatura. — 5. sor: *E·A, D·S*: interpunctio, *T+E: item, V+L: sepulc[hrum]* ligatura. — 6. sor: *T·C, O·f*: interpunctio. — 7. sor: *ET·C* — 9. sor: *ET·C*

226. Épületfelirat, erősen sérült. — Lelőhelye valószínűleg Szöny. — Keletkezése: Severus kor, ld. *Q. Ulp. Felix* további, datált fekliratait, kat. 223, 225, 236. — Olvasat: A *CIL* alapján.

CIL III 10972. — BARKÓCZI L.: *Brigetio* 232. — G. ALFÖLDY, *AAntHung* 6, 1958, 452.

[*templum Apollinis*] *Gran[ni cum co]lumn[is et portici]bus sui[s a Q(uito) Ulp(io)] | Felice [Aug(ustali) et cul]tore loci [restitutum?]*.

227. Mészköoltár. Teteje, bal oldala és az alja letört. — M.: 75, sz.: 40, v.: 27 cm. Betűnagyság: 3,7-3,2 cm. — Szöny, pontos lelőhelye ismeretlen.— 3. század, 211/217 után. — Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum.

CIL III 11007. — L. BARKÓCZI, *Brigetio* 220a. — G. ALFÖLDY. *AAntHung* 16, 1958, 452. — J. M. VERMASEREN, *CIMRM* II, 1732. — *RIU* 2, 450, Abb. CXVIII.

I(nvicto)] d(eo) M(ithrae) | [M]asuinni[us] Amicus | [A]ugustalis | mun(icipii) Brig(etionis) An[toniniani] | v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).

1. sor: *D·M·* : interpunctio. — 2. sor végén interpunctio. — 3. sor: *A* előtt, sor végén interpunctio. — 5. sor: *N·B, G·A:* interpunctio. Az *N* a sor végén fele méretű, az előtte álló *A* betű felső felénél. — 7. sor: *V·S·L·M·* : interpunctio. — *Masuinnius Amicus*: a nevéhez és származásához ld. lentebb a másik feliratát, kat. 227a.

227a. Sírsztélé, anyaga mészkő. — M. 190, sz.: 75, v.: 22 cm. Betűmagyság 5,3-3,6 cm. — Szőnyben a legiotábortól délre került elő 1953-ban egy későrómai sírból, másodlagos felhasználásból. — Komárom, Klapka György Múzeum. — A.

TÓTH I., *Arch. Ért.* 99, 1972, 224 skk. — *AE* 1971, 320. — *RIU* 2, 511.

D(is) M(anibus). | Pientissimae | parentibus | suis Amiciae |⁵ Digniolae | L(ucius) Masuinnius | Amicus filiae | karissimae f(aciendum) c(uravit).

2. sor: *A+E: pientissimae* ligatura. — 4. sor: *S·A:* interpunctio. — 6. sor: *L· M:* interpunctio. 7. sor: *S·F:* interpunctio. — 8. sor: *A+E: karissimae* ligatura, *AE·F·C:* interpunctio. — *Masuinnius*: a nomen kelta eredetű, 1-2 esetben előfordul Észak-Itáliában, Gallia Narbonensisben, cognomenként *Masuinnus* formában 1-1 esetben Észak-Itáliában és Belgicában. Rokon alakja a *Masunnus* Noricumból, a *Masuo* Belgicából. Pannoniából egy *Masuia* nevű peregrinus nőt ismerünk Ulcisia Castrából (*RIU* 3, 911), a civitas Azaliorum és a civitas Eraviscorum határvidékéről. A névelőforduláshoz ld. B. LŐRINCZ: *Onomasticon*, vol. III, 64. *L. Masuinnius Amicus* neve első látásra szabályos római tria nominának tűnik, *Amicia Dignioláé* azonban a galliai és germaniai provinciákban – római polgárok és latinok körében egyaránt – elterjedt névadási szokást tükrözi: van egy neve – Digniola – és van egy apja az apja cognomenjéből képzett pseudogentiliciuma. Mindezek alapján az is valószínű, hogy az apa Masuinnius neve is a Masuinnusból képzett pseudogentilicium volt egykoron. A névadási szokáshoz ld. G. ALFÖLDY, *Latomus* 25, 1966, 44 skk, továbbá E. FRAENKEL, *RE* XVI 1670. — *L. Masuinnius Amicus* másik feliratát ld. fentebb, kat. 227. A *Digniola* a *Dignius*ból képzett, ami talán anyai ágon egy másik brigetioi Augustalisszal, a Raetiából származó *C. Dignius Secundianusszal* való rokonságra utalhat, vö. kat. 219.

228. Mészköoltár. Bal, (b) oldala elveszett. — Lelőhelye valószínűleg Szöny. A komáromi tanácsház előtt állt. — M.: 48, sz.: 42, v.: 37,5 cm. Betűnagyság, 3,3-1,7 cm. — 3. század. — Komárom, Klapka György Múzeum (a, c).

I. PAULOVICS: *Laur. Aqu.* II, 134. — *AE* 1944, 119. — L. BARKÓCZI: *Brigetio* 177. — G. ALFÖLDY: *AAntHung* 16, 1958, 452. — *RIU* 2, 457, Abb CXXI a, c.

a) [D]eo S(ilvano) s(ilvestri?) s(acrum) | [c]ollegius (!) | [o]pificerum (!) | v(otum) s(olvit) l(ibens) l(aetus) m(erito) |⁵ [cu]lina(m?) collegi(i) | [- - -]s Rufus Aug(ustalis) pa|[tro]nus ma[gister] - - -.

b) Aur(elius) For[t . .] | (A)el(ius) Gregor[ius] | (A)el(ius) Bassu[s] | Iul(ius) Amand[us] | Sep(timius) Secundi[nus] | Aur(elius) Secundi[nus] | Rut(ilius) Secundi[nus] | (A)el(ius) (A)elia[nus]

c) Sep(timius) Firmus | Ael(ius) Agilis | Can(ius?) Sabin[us] | Aur(elius) Felix i[m(munis?)] | Sep(timius) Secundu[s] | Fla(vius) Salvianus q(uaestor) | Aur(elius) Primiti(v)us /(A)el(ius) Vitalis | Car(- - -) Tilia | Fla(vius) Felix ar(carius) | - - - [S]uperatus d(ecurio?) | [- - -].

a) 2. sor: helyesen *collegium*. — 3. sor: *opificum*. — 6-7. sor: Mócsy A. a RIU-ban a pa|(tronus) | - - - ius ma(gister) | - - - olvasatot is lehetségesnek tartja, azonban a 6. sor széthúzott, széles betűivel számolva a mintegy négybetűnyi helyre a cognomen hiányzó része elé nehezen férne el a gentilicium.

229. Szarkofág? — Lelőhelye Szöny, ahol az ún. “Hordóskúttyánál” marhahatározóként használták. — 3. század. — Elveszett.

CIL III 4330. — L. BARKÓCZI: *Brigetio* 121. — G. ALFÖLDY, *AAntHung* 6, 1958, 452.
— *RIU* 2, 548.

*D(is) M(anibus) | <et memoriae> Cusi(i) Callistionis q(uondam) Aug(ustalis)
m(unicipii) B(rigetionis) mariti |⁵ et Aureli(i) Claudiani q(uondam) filii
[i]n[fe]ll[ic]issimorum q(ui) vixit an(nos) XXIII | Aurelia Claudilla coniug[i] | carissimo
et filio | faciendum curavit.*

1-2. sor: a felirat szövege az elhunytak nevének és tituluszainak következetesen használt genitivusa miatt kiegészítést kíván. A szöveg hibás másolatokban maradt fenn, így nem kizárt, hogy a másolók nem vették észre a *DM* dedikáció után a brigetiói feliratokon egyébként nem ritka *(et) memoriae* formulát, vö. *RIU* 2, 558 (= *CIL* III 4342), *RIU* 2, 564, 572 (= *CIL* III 4323), 582, 587 (= *CIL* III 11045), stb. — *Cusius*: néhány előfordulását ismerjük: Italiából, Dalmatiából – itt csak itáliai kivándorlók – . Pannoniában ezt az egy eset fordul elő, ismert viszont az itteni keltaság körében a *Cuso*, amelyből a nomen deriválták. Két galliai előfordulástól eltekintve ugyanezt érvényes a *Callistio* cognomenre is. A *Callistus* viszont, melyből deriválták, gyakori a felszabadítottak körében. Vö. SCHULZE 78; B. LŐRINCZ: *Onomasticon* II 89, és 24, továbbá G. ALFÖLDY: *Personennamen* 80. és 169. — 4. sor: *Aurelia Claudilla* fia nem csupán a nomenjét, hanem a cognomenjét is az anyja után kapta, így minden bizonnyal házasságon kívül született.

200. Oltár. — Lelőhelye Brigetio romjai. — 2. sz. második fele / 3. század. — Elveszett. — Olvasat: a *CIL* alapján.

CIL III 4292. — L. BARKÓCZI: *Brigetio* 151. — *RIU* 2, 405.

I(ovi) o(ptimo) m(aximo) s(acrum) | Aurel(ii) Vega|bius et Valentis (sic!) | principis (sic!).

4. sor: *princip*^es. A *principes civitatis Azaliorum*-ként való értelmezésük a késői datálás miatt nem tűnik valószínűnek.

Territorium Brigetionis

230. Szarkofág. — Szőny közelében, Komáromban találták 1978-ban. — M.: 80, h.: 215, sz.: 95 cm. Betűnagyság: 10-4 cm. — Datálása: 205 után, vö. Brigetio municipium rangját. — F.

LŐRINCZ B. – SZÁMADÓ E.: *Komárom-Esztergom Megyei Múzeumok Közleményei* 5, 1992 [1997] 261-272, fotó. — *AE* 1997, 1267.

D(is) M(anibus) | M(arco) Aemil(io) Aureliano q(uondam) | mil(iti) leg(ionis) I Ad(iutricis) P(iae) F(idelis) ex adi(utore) offic(i)c(i) cornicul(arii) legati st(ip)endiorum) XIII qui vixit an(nis) XXXI M(arcus) Aem(ilius) Fortunatus Aug(ustalis) | m(unicipii) Brig(etionis) et Aurelia Candid(a) parentes f(aciendum) c(uraverunt).

Aemilius: Itália mellett Hispaniában, Galliában és Dalmatiában sűrűsödik az előfordulása. Pannonia Gallia Belgicával együtt még a sűrű előfordulás peremterületének tekinthető. Noricumban és Pannoniától keletre vö. SCHULZE 454, G. ALFÖLDY: *Eigennamen* 55; MÓCSY: *Bevölkerung* 150; BARKÓCZI, *AArchHung* 16, 1964, 300.

231. Sírsztélé töredéke. Anyaga mészkő. — M.: 95, sz.: 62, v.: 30 cm. Betűnagyság 4,4 cm. — Lelőhelye Kisigmánd, másodlagos felhasználásból.. — 2. század — Komárom, Klapka György Múzeum. — F.

I. PAULOVICS: *Pannonia* 2. 1936, 240. — L. BARKÓCZI: *Brigetio* 35. — A. MÓCSY: *Die Bevölkerung* 164/3. — *RIU* 3, 651, Abb. XIII. — L. MROZEWICZ: *Arystokracja* PI-79.

- - -]i Ex|[tricati?] dec(urionis) | [- - - Br]ig(etionis) c(uratoris) c(ivium) R(omanorum) | [- - -]s fil(ius) et h(eres) | [monum(entum)] magnum | f(aciendum) c(uravit).

RIU: dec(urionis) | [mun(icipii) Br]ig(etionis), A. MÓCSY, *AArchHung* 3, 1953, 184: dec(urionis) | [canab(ensium) Br]ig(etionis). — A canabae-nak curatora nem lehetett, mert a táborvárosok élén *magistri* álltak, ld. fentebb, kat. 203, 205. C(urator) c(ivium) R(omanorum) a peregrinus jogállású városokban szerveződő conventus c(ivium) R(omanorum) élén állt, vagyis a mi esetünkben a római polgároknak a civitas Azaliorum területén létrejött szervezetére, illetve annak tisztségviselőjére kell gondolnunk. Ennek a szervezetnek a központja a katonai igazgatás alatt álló canabae-n kívül, a brigetioi civil településen keresendő. Decurio egyébként az elhúnyt bárhol lehetett: a conventus szervezetében, a canabae-ban, végső soron azonban a municipium élén is, így elvileg bármelyik kiegészítés elképzelhető. Az első esetben egyazon közösségen belüli egyidejű tanácstagságról és tisztségviselésről, a másodikban két szomszédos szervezetben való párhuzamos funkcióvállalásról, a harmadikban pedig a municipiumban ill. egyik jogelődjében való egymásutáni funkcióvállalásról lenne szó. Ex[tricatus]: a kiegészítés teljesen bizonytalan. — 5. sor: M+A: Magnum ligatura.

232. Sírsztélé. — Tata, a vár mellett. — 3. század. — Elveszett. — Olvasat: a *RIU* alapján.

CIL III 4281. — *AE* 1944, 117. — L. BARKÓCZI: *Brigetio* 64. — Uő., *AArchHung* 16, 1964, 91/88. — G. ALFÖLDY, *AAntHung* 6, 1958, 452. — *RIU* 3, 693.

Modiasio Lucio et Aureliae | Valentinae socris pientis|simis et Modiasiae Luciae | coniugi karissimae (sic!) quae |⁵ vixit ann(os) XXV Aurel(ius) | Anthioc(h)ian(us) | [dec(urio)] mun(icipii) | Brig(etionensium) f(aciendum) c(uravit).

1. sor: *Modiasius*: csak ezen s feliraton fordul elő. — 6. sor: MOMMSEN kiegészítési javaslata [*Aug(ustalis)*], szerinte ugyanis a [*dec(urio)*] nem illik egy görög cognomennel bíró emberhez. Brigetio municipális arisztokráciájában azonban a görög nevet viselő keletiek jelentős szerepet játszottak, és HÜBNER korábbi, [*dec(urio)*]-ra történő kiegészítésének helyességét egy másik, később előkerült felirat is megerősíti, melyet egy *M. Aur. Antioc(h)ianus* decurio állított, ld. fentebb, a 216. sz. feliratot. A két azonosnevű személy vagy azonos volt, vagy apa és fia lehetett. A családhoz ld. a másik felirathoz fűzött megjegyzéseket!

233. Sírtábla, anyaga mészkő. Baloldala letört. A bemélyítéssel kialakított feliratos mező széles profilált keretben. — Lelőhelye Tata, a Látóhegy keleti lejtője, később a gimnázium falába volt befalazva. — 3. század. — Elveszett. —

CIL III 4322 = 11027. — C. PATSCH, *Strena Vulciana*, 231. — *AE* 1925, 134. — L. BARKÓCZI: *Brigetio* 45. — G. ALFÖLDY, *AArchHung* 6, 1958, 452. — *RIU* 3, 692, Abb. XLII.

*D(is) M(anibus) | M(arco) Iul(io) Proculo | vet(erano) leg(ionis) I ad(iutricis),
mil(itavit) an(nos) | XXVI, corni(culario) trib(uni) an(nos) |⁵ XVI, vixit an(nos) LXXX.
Iul(ius) | [P]rimio Aug(ustalis) m(unicipii) Brig(etionis), | [e]t Iul(ius) Eutyches |
[li]berti et heredes | [et] Gellia Quintilia |¹⁰ [co]niux bene mere(n)t(i) | [fa]c(iendum)
cur(averunt).*

6. sor: *R+I: Brig(etio)* ligatura. — 7. sor: *Y* longa. — 8. sor: *D+E: heredes* ligatura. — 9. sor: *T+I: Quintilia* ligatura. — 9. és 10 sor között a sor végén beszúrva: *ET*.

234. Bázis, anyaga likacsos szürke mészkő. A szöveget profilkeret veszi körül. Az 1-2 sort felületesen kitorölték. — M.: 125 sz.: 76, v.: 54, betűmagyság: 8-6 cm. — Környén került elő, másodlagos felhasználásból, a későrómai erődítmény falából. A másodlagos

felhasználás előtt a feliratos mezőt erősen megkalapácsolták, hogy a fal kötőanyaga jobban megfogja. — Datálása: 220 vége/221 eleje – 222 márc. 11. — Környe, plebánia. — F.

A. RADNÓTI, *Laur. Aqu.* II, 84-87, 98-101. — *AE* 1944, 104. — L. BARKÓCZI, *Brigetio* 240. — *RIU* 3, 674, Abb. XXXII.

[[*Iul(iae)*]] *Aq*[[*uili*]]*ae* | *Sever*[[*ae*]] *sanc*|*tissimae Aug(ustae)* | *matri castro*|⁵*rum senatus* | *ac patriae* | *ordo* | *mun(icipii) B*[*ri*]*g(etionensium)*.

Háromszögletű szóelválasztó jelek. — 1-2 sor: A kivakart név a betűmaradványokból rekonstruálható. A *damnatio memoriae*-t e felirat tanúsága szerint Elagabalus császár feleségével szemben is érvényesítették. — 2-3. sor: *A+N*, *A+ E: sanctissimae* ligatura. — 4. sor végén *O* parva.

236. Mészkőtábla, jobb és baloldala csonka. — Lelőhelye Esztergom. A várhegyen a Bazilika építéskor került elő. — M.: 42, sz.: 48, v.: 18 cm, betűnagyság 6,5-3,6 cm. — Kr. u. 205. Ez a felirat a legkorábbi datált dokumentum Brigetio municipium jogállására. — Esztergom, Balassa Bálint Múzeum (Inv. 67.16.1). — A.

CIL III 3649. — BARKÓCZI L.: *Brigetio* 226. XLVI, t. 4. — G. ALFÖLDY, *AAntHung* 6, 1958, 452. — *RIU* 3, 773. Abb. XCVIII.

[*Apollini et H*]ygiae san[*ctis*|*simis*] *Q*(*uintus*) *Ulp*ius [*Felix* | *Aug(ustalis)*] *mun(icipii) B*]reg(etionis) temp[*lum* | *impensis s*]uis fecit [*Imp(eratoribus)*] |⁵ *Aur(elio) Anto*]nino *Aug(usto) II et Sept(imio)* [*Geta co(n)s(ulibus)*].

1. sor: *Y* longa, *E* és *S* között borostyánlevél formájú szóelválasztó jel. — 2-5. sor: háromszögletű szóelválasztó jelek. — 5. sor: *N+I+A+N*: [*Anto*]niniano, *A+V*: *Aug(usto)*, *E+T*: *et* ligatura. — *Q. Ulp*ius *Felix* további feliratait ld. fentebb, 223., 225.,

226., a szóbanforgó Apollo és Hygia templom bővítését ld. a 217-re datált 223. sz. feliraton.

Extra fines municipii

237. Szarkofág. Fedele antik cseréptetőt utánóz, be van törve. A felirat *tabula ansatán* van elhelyezve. — Lelőhelye Óbuda., az ún. Raktárrét. — M.: 235, sz.: 115 cm. — 3. század. — Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum.

FRÖLICH R., *Arch. Ért.* 11, 1891, 236. — *CIL* III 10534. — HAMPEL J., *BpRég* 3, 1891, 53, n. 10. — L. BARKÓCZI, *AArchHung* 16, 1964, 105/176, p. 272. — L. MROZEWICZ: *Arystokracja* PI-74.

D(is) M(anibus) T(ito) Fl(avio) Crispini | dec(urioni) mun(icipii) Brig(etionis) eq(uo) pub(lico) | et Ulp(iae) Gemellinae | matris eius |⁵ T(itus) Fl(avius) Eutyches | libertus et heres.

1 sor: A *D. M.* formula az első sor elején és végén. — 3. sor: Ulpia Brigetio vezető rétegében: kat. 211 (decurio), *Q. Ulpius Felix* aug. mun. Brig.: 223, 225, 226, 236 továbbá Ulpia Martina, P. Ael. Traianus dec. mun. Brig nagyanyja, kat. 115. — 6. sor: *H+E: heres* ligatura.

238. Szarkofág. A feliratos mező két oldalán lévő fülkékben egy-egy befelé forduló, fáklyára támaszkodó szárnyas genius. — M.: 219, sz.: 97,5, v.: 68,5, a feliratos mező 117 x 43 cm, betűmagyság: 5,3 – 4,5 cm. — A budavári Boldogasszony templom déli hajója egyik pillérének alapzatába befalazva találták. Valószínűleg Ószőnyből hurcolták el. — Kr. u. 3. század. — Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest (Frölich).

J. HAMPEL, *AEM* 2, 1878, 71 y. — FRÖLICH R., *Bp. Rég.* 4, 1892, 131, n. 35. — RÓMER F., *Arch. Közl.* 11, 1877, 32-33. — *CIL* III 10533. — L. BARKÓCZI, *AArchHung* 16, 1964, 105/175, p. 272. — L. MROZEWICZ: *Arystokracja* PI-70.

D(is) M(anibus) | Iul(iae) Laetillae Marc(us) Aur(elius) | Thaegenes dec(urio) m(unicipii) Bregeti|one<n>sium (sic!) coniugi caris|sim(a)e faciendum curavit.

239. Sírkő két összeillő töredéke, anyaguk mészkő. Alul és felül profilkeret maradványa. — Lelőhely Székesfehérvár, Paur István háza. — M.: 93, sz.: 46, v.: 26, betűmagyság 7 cm. — 3. század. — Székesfehérvár, Szent István Király Múzeum. — A.

E. MAIONICA - R. SCHNEIDER, *AEM* 1, 1877, 167. — *CIL* III 10338. — BARKÓCZI L.: *Brigetio* 77. — L. MROZEWICZ: *Arystokracja* PI-72. — *RIU* 6, 1508.

[D(is)] Manibus | [Ti(berio)] Cl(audio) Avedio [d(ecurioni)? | m]un(icipii) Brig[et(ionis) | q]ui vixit an[n(os) L? |⁵ Ae]lia Gemel[la] | co(n)]iugi pien[tis|si]mo f(aciendum c(uravit).

2. sor: *[Ti(berii)] CIL; Cl(audio) Avedio* Fitz a RIU 6-ban. *V+E: Avedio* ligatura. — *Aelii* Brigetio vezetőrétegében: *P. Aelius Traianus* decurio kat. 215.

240. Mészkő oltártöredék. — M.: 88, sz.: 53,5. Betűmagyság: 5,5-3,8 cm. — Brigetióból hurcolták el, másodlagos felhasználásból került elő Győrött, a székesegyházba volt befalazva. — Datálása: a 3. század: Septimius Severus és Caracalla közös uralkodása alatt, 209-11 között, vagy Diocletianus alatt, 286 ápr. 1-305. Az utóbbi datálás azért nem valószínű, mert Brigetio a 3. század folyamán, valószínű, hogy csak a század vége felé colonia rangra emelkedett, vö. fentebb, kat. 214.

CIL III 4388. = 11082. — A. BÖRZSÖNYI, *Arch. Ért.* 27, 1907, 42. — ALFÖLDY G., *Arrabona* 7, 1965, 128. — UÖ, *Epigraphica* 26, 1964, 91-94. — *AE* 1965, 33. — *RIU* 1, 245, Abb. CXV. — L. MROZEWICZ: *Arystokracja* PI-71.

H[erc]u[li] | Aug(ustorum duorum) Gen(io) | [c]oll(egii) iuven[t]utis Caeson(ius) | [Ter]tius [de]c(urio) m(unicipii) Brig(etionis) | [pa]trono Gem[inio?] | [E]pigono.

2. sor: *A+V* kétszer, *G+V*: *Augustorum* ligatura. — 4. sor: *V+R*: *iuven[t]utis* ligatura. *Caesonius*: a *Caeso* cognomenből; ez utóbbi Pannoniában: Szentendre (Ulcisia castra) *Arch. Ért.* 1943, 89, MÓCSY: *Bevölkerung* 176/19: *Verodubena Cesonis f. 30, Maius Cuci f.* — 5. sor A. BÖRZSÖNYI szerint, ld. fentebb.

241. Mésző bázis. Két oldalán felirat profilkeretben. — Kr. u. 207. — Győrben a székesegyházba van befalazva.

CIL III 4364 = 11082. — L. BARKÓCZI: *Brigetio* 241. — *RIU* 1, 249, Abb. CXVIII.

Victoriae | Augg(ustorum) nn(ostrorum) | et leg(ionis) I | adi(utricis) P(iae) F(idelis) |⁵ Antoninianae | P(ublius) Marcius | P(ubli) filius | Sextianus | Epheso |¹⁰ p(ecunia) p(ublica) d(ecreto) d(ecurionum) || dedicante | Egnatio | Victore | leg(ato) Augg(ustorum) |⁵ pr(o) pr(aetore) | et Cl(audio) | Pisone | legato | leg(ionis) |¹⁰ (ante diem) V Idus | Iunias | Apro et | Maximo | co(n)s(ulibus)

a.) 1. sor: *A+E* ligálva: *Victoriae*. — 2. sor: *N+N* ligálva. — 5. sor *A+E* ligálva. 6. sor: *Marcii Brigetióban*: *C. Marcius Verus dec(urio) m(unicipii) Brig(etionensium*, kat. 110. — 8. sor: *V+S* ligálva.

CIVITAS ERAVISCORUM

242. Sírstélé töredéke. — Lelőhelye Petronell. — Kr. u. 1. sz. 80-as évei. — Carnuntum, Schloß Traun. — F.

CIL 6485 = 11104. — A. BETZ, *RLÖ* 18, 1937, 74. — *ÖJh* 1935, Beibl. 321/416. — KRAFT: *Rekrutierungen* 684. — A. MÓCSY: *Bevölkerung* 155/3. — E. VORBECK: *Militärinschriften* 285.

Necca [- - -] | *eq(ues) ala[e Tu]|ngro[rum tu]|rma Vi - - -*]⁵ *civis E[rav(iscus) - - -]*.

Necca: ebben a formában a név másutt ismeretlen, *Nec-*, *Neg-* tövű nevek viszont kelta tartományokban fordulnak elő, vö. HOLDER II 696; A. MÓCSY: *Nomenclator* 199, B. LŐRINCZ: *Onomasticon* III 97, a hasonló képzésű nevek, pl. *Acca*, *Bucca*, *Sicca*, *Tucca*, *Seneca*, stb. ugyancsak kelták. — 2-3. sor: az *ala I Tungrorum Frontoniana* Vespasianus uralkodásának elején került Aquincumba. Kr. u. 80 körül Carnuntumba vezényelték át, ahonnan néhány év múlva korábbi állomáshelye közelébe, Camponába helyezték vissza, , vö. B. LŐRINCZ: *Hilfstruppen* 26. — 5. sor: *(H)e[duus?]* MÓCSY, *(Ha)e[duus]* VORBECK. — *civis E[rav(iscus) - - -]* B. LŐRINCZ, in GY. NÉMETH (Hg.): *Gedenkschrift I. Hahn. AUB, Sectio historica* 26, 1993, 86, Anm. 107.: a csapat carnuntumit megelőző aquincumi állomáshelye miatt, továbbá amiatt, hogy hátrahagyott feliratok tanúsága szerint az alát helyben, pannoniai törzsekből, többek között az Eravisciból egészítették ki, vö. B. LŐRINCZ: *Hilfstruppen* n. 214, 216, sokkal valószínűbbnek tűnik. — A *civitas Eravisca* megjelölése a csapatnak nevet adó *Tungritól* való öntudatos megkülönböztetés jele.

243. Sírktöredék, anyaga mészkő. A felirat bal felső sarka maradt meg, az alsó része 1873-ban, a múzeumba történő szállításkor elveszett. — M.: 69, sz.: 56, v.: 19, betűmagyság 6,5 cm. — Lelőhelye Tárnok, Izvori dűlő, a Sósút felé vezető út közelében. — Kr. u. 1. század. — Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum (Lelt. sz.: RD 386). — A.

RÓMER F., *Arch. Közl.* 6, 1866, 183. — *CIL* III 3379 = 10358. — RÓMER – DESJARDINS 386. — *MRT* VII, 30/6 lh. — A. MÓCSY, *Bevölkerung* 196/1. — *RIU* 6 1345.

Viator [- - -] | *Vibius a[n(norum) - - -]* | *Sil[a]nus [an(norum) II | Severus an(ni) I |⁵ Paulini princ(i)p(is) | f(ili) h(ic) s(iti) s(unt), pater | t(itulum) m(emoriae) p(osuit)]*.

1-2. sor: háromszögletű szóelválasztó jelek. — *Viator*, *Vibius*, *Silanus*: kelta tartományokban, az őslakosság körében elterjedt nevek, A. HOLDER III 274, továbbá A. MÓCSY: *Bevölkerung* 190 és 196. — *Paulinus*: a *Paul-* többől képzett nevek Észak-Itáliában, Hispaniában, a gallia tartományokban, tehát ugyancsak a kelták lakta területeken elterjedtek, számottevő azonban az előfordulásuk – valószínűleg az Észak-italiai kivándorlók miatt – Dalmatiában is. Pannoniában ugyancsak jelentősebb számban fordulnak elő. *Paulinus a civitas Eraviscorum princeps*-e lehetett. — 3-7. sor: RÓMER – DESJARDINS és a *CIL* kiegészítése.

244. Mésző sírkőlap. A képmezőben koszorú, benne rozetta, a bal és a jobb felső sarokban ugyancsak rozetta. A feliratos mező egyszerű léckeretben. — M. 141, sz.: 76, v.: 20 cm, betűmagyság 7,5-5 cm. — Lelőhelye Diósd, a Sidonia hegyen lévő homokbánya, ahol másodlagos felhasználásból, egy későantik sír fedeleként került elő. — Kr. u. 1-2. század — Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum (Lelt. sz.: 67.41.1). — A.

A. MÓCSY, *FA* 21, 1970, 59. — *AE* 1969-1970, 493. — *MRT* VII, 7/7 lh. — *RIU* 6, 1347.

Alorix | Bassi f(ilius) decu|rio Erav|iscus, ann(orum) |⁵ XXXV h(ic) s(itus) e(st). | F(ilio) p(ater) p(osuit).

Szóelválasztó jelek: kicsi háromszög alakú bevésések. — 1. sor: *Alorix*: ez a nomen egyedüli előfordulása. A hasonló képzésű nevek, vö. *Allevorix* (Gallia Narbonensis *CIL* XII 3396), *Vercingetorix* (Caes., *b. G.*) kelták. *Bassus*: Észak-Itáliában és a kelta tartományokban a leggyakoribb, Pannoniában különösen kedvelt név. A *Bass-* többől

képzett nevek kelták, vö. A. MÓCSY: *Nomenclator* 45, továbbá B. LŐRINCZ – F. REDŐ: *Onomasticon* I, 273 skk. — 2. sor: *I* és *F*, továbbá *F* és *D* között interpunctio. — 3. sor: *O* és *E* között interpunctio. — 4. sor: *S* és *A* között interpunctio. — 5. sor: *V* és *H* között interpunctio. — 6. sor: *F* és *P* és *P* között interpunctio; *f(ilius) p(atri) p(iissimo)*, vagy *f(ilius) p(atri) p(osuit)* egyaránt lehet, ld. Mócsy.

245. Sírkőtöredék, anyaga mészkő. — M.: 123, sz.: 76, v.: 15 cm, betűmagyság 4 cm. — Lelőhely Dunapentele, Hauser szőlő, 1909, ahová Aquincumból hurcolták el. — Kr. u. 1. sz. vége, 2. század. — Magyar Nemzeti Múzeum (Lelt. sz.: 33/1919,4). — A

E. MAHLER, *Arch. Ért* 29, 1909, 241-242, n. 7. — *AE* 1910, 139. — A. ALFÖLDI, *Arch. Ért.* 52, 1939, 113. — *AE* 1941, 15. — ERDÉLYI, G. - FÜLEP, F., *Intercisa* I. 1954, 45. — NAGY T., *Arch. Ért.* 82, 1955, 42-243. — *RIU* 5, 1256.

Senio Comatonis f(ilius) nat(ione) | Era(viscus) h(ic situs est annorum) XXX in c(ivitate) Er(aviscorum) in Aq(uinco) | d(efunctus). Comatuia mater eius | sibi et f(ilio) viva t(itulum) p(osuit).

Senio Comatonis f. és *Comatuia peregrinus* jogállású kelta bennszülöttek az *Eravisci* törzséből. — 2. sor: a felirat tanúsága szerint az *Aquincum* nevű hely a *Civitas Eraviscorum* területén volt. Ez azt jelenti, hogy a megszálláskor a rómaiak a kelta *Aquincum* területének csak egy részét, minden jel szerint az északit sajátították ki.

246. Mészkő sírsztélé töredék két darabban. — M.: 148, sz.: 80, v.: 15 cm, betűmagyság 5,1 cm. — Lelőhelye Dunapentele. A Szórád-szőlő egyik későrómai kősírhídjából került elő. — Kr. u. 1. század második fele. — Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum (Lelt. sz.: 32/1912.3) — FITZ J. olvasata szerint.

HEKLER A., *Arch. Ért.* 32, 1912, 233, n. 3. — *AE* 1914, 100. — ERDÉLYI, G. - FÜLEP, F.: *Intercisa* I. 1954, 241. no. 8., XXXV/4. — NAGY T., *Arch.Ért.* 82, 1955, 241. — A. MÓCSY, *Bevölkerung* 257/10. — J. FITZ, *Alba Regia* 22, 1985, 179-180. — *AE* 1986, 599. — *RIU* 5, 1148.

Ad{i}namo Acu[n]|ti fili(us) an(norum) XXXX h(ic) e(st) s(itus) | equ(es) oc(c)i(sus) in c(ivitate) E(raviscorum) d(e)f(unctus). | Tibeurnus(!) et Mo(n)tanus |⁵ fi(lii) devo(tissimi) pateri(!) suo t(itulum) p(osuerunt) m(emoriae).

Adnamo kelta bennszülött, ld. még *RIU* 5, 1146. *Adnamus* formában: *CIL* III 14359¹⁸, pannonián kívüli példák LÖRINCZ – REDŐ: *Onomasticon* I 26 sk. — 3. sor: *equ(es) o(ptio) c(ohortis)* NAGY T.

247. Oltár. — Lelőhelye Óbuda, ahol 1850-ben került elő az ispotály udvarán. — Kr. u. 117/138 után. Keletkezését MÓCSY A. a század közepére, FR. GRELLE, ld. lentebb 117-124-közé teszi.

CIL III 10408. — *AE* 1941, 14. — A. MÓCSY: Pannonia. *RE* Suppl. IX (1962) 745. — FR. GRELLE p. 208.

Iunoni | reginae | P(ublius) Ael(ius) Ma|ximinus |⁵ tab(ularius) c(ivitatis) Er(aviscorum) | v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).

1. sor: Az *I* meghosszabbítva, az *O* és a szóvégi *I* kisebb. — *A+E: reginae* ligatura. — 3. sor: a sorvégi *A* kisebb. — 4. sor: az *X* utáni *I* és az *V* rövidebb. — 5. sor: *T+A: tab(ularius)* ligatura. *P. Aelius Maximus* hadrianusi újpolgár volt.

248. Sírsztélé. A fő képmezőt – melyben két férfi mellképe látható – kétoldalt egy-egy csavaros oszlop, fent tympanon zárja. Az utóbbiban oldalt delfinek, középen medúzafő.

A portrék alatti második, keretezetlen képmezőben jobboldalon egy álló, balra forduló pajzsos férfialak, vele szemben két, jobbfelé lépő ló. Az elsőt az előbbi álló alak tartja kantáron, rajta lovas ül, közvetlenül mögötte, a háttérben egy álló pajzsos alak, alsótestét a ló takarja. — M.: 240, sz.: 78, v. 23 cm. — Dunapentele, Szórád-szőlő. — Kr. u. 2. sz. eleje. — Magyar Nemzeti Múzeum (Lelt. sz.: 74/1911, 3). — F.

MAHLER, E., *Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum Állapotáról*, 1911, 157, n. D. — ERDÉLYI G. – FÜLEP F.: *Intercisa* I, n. 4., XXXVI, 2. (fotó). — NAGY T., *Arch.Ért.* 82, 1955, 241. — A. MÓCSY: *Bevölkerung* 205/6. — FITZ J., *Alba Regia* 2-3. 1961-62. 34, n. 20. — Uő.: *Les syriens à Intercisa*. Coll. Latomus vol. 122, Bruxelles, 1972, 39. — Uő, *Alba Regia* 22, 1985, 179-180. — *AE* 1986, 598. — P. A. HOLDER: *Studies in the Auxilia of the Roman Army from Augustus to Trajan*. BAR Intern. Ser. 70. Oxford, 1980, n. 872. — *RIU* 5, 1248. — B. LŐRINCZ: *Hilfstruppen* n. 248.

Mulsus Aivis(a)e f(ilius) an(norum) | XX h(ic) e(st) s(itus) e<c=q>(ues) oc(cisus) in | c(ivitate), Litu<c=g>enus Aivis(a)e | f(ilius) an(norum) XVIII h(ic) e(st) s(itus) mi(lites) al(ae) |⁵ p(rimae) Fro(n)to(nianae) i(n) c(ivitate) He(raviscorum? vagy estleg – rcuniatium?) d(efuncti), | frate(r) Bellicus t(itulum) | p(osuit) m(emoriae).

1. sor: *MALSVS* Mócsynál tévesen. A *Mulsus* kelta név, további előfordulásait ld. B. LŐRINCZ.: *Onomasticon* 89.— 2-3. sor: *(situs) SEC. OCIN|CLITVCENVVS* Fülep; *eq. OCIN? | CLITVNECVS* HOLDER. — 5. sor: az *ala I Tungrorum Frontoniana* Vespasianus uralkodásának elején került Dalmatiából Pannoniába, Aquincumba. Domitianus uralkodásának első éveiben Carnuntumban, 89/90 táján Camponában, 105 körül Intercisában jelzik feliratok a jelenlétét. 118/119 táján már Dacia Porolissensisben állomásozott, vö. LŐRINCZ: *Hilfstruppen* 26, továbbá n. 209-218. Az *ala* intercisai állomáshelye az itt előkerült feliratok ellenére bizonytalan, vö. FITZ, *RIU* 5 p. 11. Az alakulatot pannoniai tartózkodása idején helyben egészítették ki, vö. *CIL* III 6485 + 11104 *Necca* [- -] ... *civis E[rav(iscus)]*, *CIL* III 3400 *Terso Precionis f. Scordisc(us)*, ld. fentebb, n. 29 = *CIL* III 3679 *T. F(lavius) Bonio Quir(ina) Andautonia*

249. Oltár. — M.: 74, sz.: 33, v.: 4 cm, betűmagyság 5,8-3,2 cm. — Lelőhelye Dunapentele, Paskum dűlő, Balázs István szőlője. — Kr. u. 209 v. 210 ősze / 211. febr. 4, Septimius Severus, Caracalla és Geta közös császársága. — Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, (Lelt. sz.: 71/1902.6) – F.

HAMPEL J., *Arch. Ért.* 26, 1906, 328. — ERDÉLYI G. – FÜLEP F.: *Intercisa* I, n. 337. — *RIU* 5 1065.

I(ovi) o(ptimo) m(aximo) | pro sal(ute) | ddd(ominorum) nnn(ostrorum) | Imp(eratorum) Augg[g(ustorum)] (trium) |⁵ vicus Ca|ramantesi|um et villa.

3. sor: *N+N+N: nostrorum* ligatura. — 4. sor: *M+P: Imp(eratorum)*, *A+V: Augustorum* ligatura. — 6-7. sor: *M+A+N+T*, *M+E: Ca|ramantesi|um et* ligatura. – A *Caramantes*, vagy valószínűleg helyesebben *Garamantes* faluját más forrásból nem ismerjük. Az szinte bizonyos, hogy nem bennszülött, hanem telepített falu volt, mert a *Garamantes* egy afrikai törzs volt, mely Tripolitanában, Lepcis Magna környékén élt, vö. Tac. *hist.* 4, 50, 4, így a *vicus Garamantesium* a közülük származók faluját jelöli, analógiaként ld. a *vicus Gallorum*-ot Carnuntum territoriumán. A helynévhez ld. még a *Garamantius* nomen gentilet is, *CIL* V 1642. Intercisában sok a máshonnan elhurcolt felirat, így a falu lokalizálásánál az itteni feliratokon felbukkanó városnevek, Aquincum, és municipium Volg(um?) egyaránt számításba jöhetnek. Ez utóbbi egyelőre még maga sem lokalizált. Aquincum környékére egyébként a markomann háborúkat követően két Afrikában felállított alakulat is került, a *cohors (milliaria) Numidarum* az albertfalvai, a *cohors (milliaria) Maurorum equitata* pedig a matricai táborba. A felirat intercisai lelőhelye miatt még a dunai limes alsó-pannoniai szakaszán állomásozó harmadik afrikai alakulatot, a *cohors quingenaria Maurorum equitatát* is tekintetbe vehetjük, mely Alta Ripában állomásozott, vö. B- LÖRINCZ: *Hilfstruppen* 94, 98 sk. A *Garamantes* valószínűbb, hogy a numidák alakulatával kerültek Pannoniába. A *vicus Caramantensium* dedikációjának az adja a különleges indíttatását, hogy a falu lakói vagy a lakosok apái földjei voltak a Lepcis Magnából származó Severusoknak.

250. Sírkö — Vácott Migazzi bíboros kastélyában állt. — Kr. u. 1-2. sz. fordulója — 2. század eleje. — Budapest, Nemzeti Múzeum (1892). – Olvasat: a *CIL* alapján.

CIL III 3546. — FRÖLICH R., *Bp. Rég.* 4, 1892, 136-137, n. 44. — A. MÓCSY: *Bevölkerung* 186/16.

M(arcus) Cocceius | Moesicus an(norum) XV | h(ic) s(itus) e(st) | M(arcus) Cocceius Ma^s[t]umari f(ilius) Florus | princeps Cocceia | [O]xidubna Quinti|onis f(ilia) coniux filio | et sibi vivi p(osuerunt).

M. Cocceius Florus apja, Matumarus még peregrinus volt. A princeps Nerva alatt szerzett a maga és családja számára római polgárjogot. Nerva alatt kapott polgárjogot a *civitas Boiorum* princeps is, ld. fentebb, kat. 148.

251. Oltár. — Lelőhelye ismeretlen. — Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum.

CIL III 3673. — A. MÓCSY: *Bevölkerung* 186/44.

[- - -] | pro salute | Aug(usti) | [v]icanis Ba|soretensi^sbus | Prisco P[.]C[...]| d(ono) d(edit).

4-5. sor: a *vicus Basoretensium* ismeretlen, lokalizálatlan falu valószínűleg a *civitas Eraviscorum* vagy *Aquincum* területén. A helynévnek nem ismerjük analógiáit. Ha az *Aquincum*-környéki római helynévadásból indulunk ki, ld. *Iuppiter* → *Iovia*, *Hercules* → *Herculia*, akkor talán a *Bassarides* → *Bassaridenses* torzult alakjára is gondolhatunk.

AQUINCUM

canabae

252. Oltár. — Lelőhelye ismeretlen. FRÖLICH *loc. cit.* szerint egykoron Budán a barátoknál volt, nem tudni milyeneknél. — Kr. u. 2. sz. — Elveszett.

KUZSINSZKY B., *Bp. Rég.* 1, 42. — *CIL* III 3505. — Frölich R., *Bp. Rég.* 4, 1892, pp. 132-133, n. 37. — *ILS* 2473. — ALFÖLDI A., *Arch. Ért.* 1940, 204. — *AE* 1944, 90. — *Uo.*, 1947, 27. — R. EGGER: *Bemerkungen* 207. — *AE* 1952, 8.

Volcano | sacrum | vet(erani) et [c(ives)] R(omani) | co(n)s(istentes) ad |⁵ leg(ionem) II ad(iutricem) cu|ram agen|t[i]b(us) Val(erio) Res|pecto et Út(i?)|edio Max[i]m[i]no |¹⁰ ma[g(istris)].

3-5. sor: *cives Romani co(n)s(istentes) ad leg(egionem)* ... a *canabenses* (kat. 257.) alternatív megnevezése, ld még lentebb. *CIL* III 10305: [*Signum et ar*]am *Genii civib(us) R(omanis) | [qui consistunt ad Intercisam e]t Vetuss(alinas)*. — 9. sor: Az *Utiedius* névhez ld. a *leg. XV Apoll.* veteránját és családját Savariában, vö. HORVÁTH T. A., *Ann. Sab.* 3, 1929, 98 sk, *RIU* 146, 147. Itáliában *Uttedius* formában ismert, vö. SCHULZE 202, Dalmatiában egy itáliai kivándorló viseli, *CIL* III 13603, G. ALFÖLDY: *Personennamen* 131. Nagy valószínűséggel a kelta *Utetuo* névből származik. — 10. sor: a *magistri canabarum*-ról van szó.

253. Síremlék feliratos táblája. A jobbszéle letört. — Méretei: — Lelőhelye Óbuda (Budapest III. kerület), Bécsi út 170-172. — Kr. u. 2. század. — Budapest, Aquincumi Múzeum (Lelt. sz.: 63.10.50). — A.

KUZSINSZKY, B.: *Aquincum* 186. — ALFÖLDI A., *Arch. Ért.* 3/1, 1940, 209, 230, Nr. 11. — *AE* 1944, 93. — MÓCSY A., *Arch. Ért.* 78, 1950, 117-119. — *AE* 1953, 9. — Uő: *Die Bevölkerung* 186/4. — L. MROZEWICZ: *Arystokracja* PI-5. — NÉMETH M.: *Vezető* n. 81.

[A]el(io) Licinio Iu[- - -] | [Si]ng(iduno) dec(urioni) canab(arum) [- - - vixit] | [a]nnis LXX sibi et A[eliae] | Iuliae filiae et Aelio [- - -]⁵lio Lupo qui vixit an[nis - - -].

1. sor valószínűleg Iu[lío], ld. Aeliának a *Iulia cognomen*jét. — 2. sor: Aquincum és a Duna mentén tőle délre fekvő moesiai város, *Singidunum* kapcsolatához ld az aquincumi decurio *C. Titius Antonius Peculiaris* feliratait, aki viszont a singidunumi canabaeban viselt tisztséget (n. 249 és 314). — 4-5. sor valószínűleg ugyancsak [Iu]lio. — A család férfitagjai tria nominát viselnek ugyan, ezekből azonban kettő legalábbis formailag nomen gentile. A jelenség magyarázata az lehet, hogy a feliraton szereplő személyek elsőgenerációs újpolgárok, akik a polgárjogadóományozó császár nomenjét a régi kéttagú nevük mellé vették fel. A régi névadás egyébként már bizonyosfokú romanizáltságot tükröz: római neveket használnak, ezek közül a Licinius hangzásban közel áll a népszerű *Lic- Licc-* tövű illyr nevekhez. Elöl az apa neve áll, utána az individuális név. Ez utóbbira római cognomeneket és gentiliciumokat egyaránt használnak, nem téve köztük különbséget, vö. *Iulius, Lupus*. Az apa nevével a barbár névadásra jellemző genitivuszos forma helyett a latinos -i- képzős formát alkalmazzák – ha ez egyébként magától nem adódna a római nemzetségnevek individuális névként való használatából. Névadásuk alapján valószínűnek tűnik, hogy a civitas Romana elnyerése előtt Latin jogúak voltak.

254. Töredékes kőtábla bal alsó fele. — Lelőhelye: Óbuda, az ún. Hatház helyén, az egykori legióstábor falának közelében. — Datálása: 156 jun. 8 vagy jul. 10.

B. KUZSINSZKY, *Bp. Rég* 8, 1904, 167 skk. 49a. — UÖ.: *Aquincum* 219 sk, n. 242. — A. V. DOMASZEWSKI, *ÖJh* 7, 1904, Beibl. 12 skk. — AE 1904 13. — E. RITTERLING, *Arch. Ért.* 1927, 286. — ALFÖLDI A., *Arch. Ért.* 1940, 225, n. 3. — R. EGGER, *Bemerkungen* 207-209. — AE 1952, 9. — B. LÖRINCZ, *AR* 15, 1976, 263-264. — AE 1976, 542. — J. FITZ: *Verwaltung* 489 sk, n. 290/1, továbbá 667, n. 369.

- - - *cives I*?[- - - *q(ui)*] | *milit(averunt) in le*[*g(ione) II adiut(rice) p(ia) f(ideli)*] | *sub Iall(io) Ba*[*sso leg(ato)*] *Aug(usti) pr(o) pr(aetore) e*[*t - - - -*] | *Martiale* [*leg(ato) leg(ionis) s(upra) s(criptae)*] | *quod ho(nesta) m*[*is(sione) mis(si) sunt*]. | *M(arcus) Ulp(ius) Quietus et* [..... *mag(istri)*], | *ded(icatum) VI id(us) Iu*[*.ias Silvano*] | *et Augurino* [*co(n)s(ulibus) v(otum) s(olverunt) l(ibentes) m(erito)*].

1-2. sor: - - - *cives I*[*asi ex pr(ovincia) P(annonia) s(uperiore) q(ui)*] DOMASZEWSKI; EGGER szerint *cives B*[*oi... .*] — 3. sor: *M. Iallius Bassus Fabius Valerianus* praetori rangú helytartóságát Pannonia inferiorban ez a felirat, továbbá két Lussoniumban előkerült, 157. febr. 8-ra datált katonai diploma dokumentálja, vö. *AE* 1983 784 = ROXAN 1985, n. 103, továbbá *AE* 1983, 785 = ROXAN 1985, n. 102. Helytartósága valószínűleg 156-ban kezdődött, és 158/159-ig tartott, vö. J. FITZ, *op. cit.* 492. — 3. sor: [*t Appio Claudio*] *Martiale* DOMASZEWSKI, aki Thracia Marcus Aurelius alatti helytartójával azonosította. Mivel Pannonia inferior egylegiós tartomány volt, melyet praetori rangú helytartó igazgatott, csak rendkívüli esetben, hadjárat idején képzelhető el egy külön legioparancsnok kinevezése, ennek alapján a kiegészítés újabban [*tr(ibunus) lat(iclavius) leg(ionis) s(upra) s(criptae)*] RITTERLING, EGGER, karrierje rekonstruálásához LŐRINCZ; FITZ. a 3. sor korrekciójával egyetért, az *Appius Claudius*szal való azonosságot azonban – a feltételezett karrier rendkívüli volta miatt – elveti.

255. Sírtábla. — Lelőhelye Óbuda, az egykori canabae területe. — Kr. u. 2. sz. első fele. — Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum.

CIL III 10548. — HAMPEL J.: *A Nemzeti Múzeum legrégibb pannoniai sírtáblái*, Taf. 3, 19. — L. NAGY, *Germania* 15, 1931, 263 skk és 16, 1932, 290. — ALFÖLDI A., *Arch. Ért.* 1940, 205, n. 4. — *AE* 1944, 90. — A. MÓCSY: *Bevölkerung* 186/20. — R. EGGER: *Bemerkungen* 209-.

M. Furio Pol[l(lia tribu)] Rufo, cana[b(is)] | et Memmiae | Servand(a)e co[n]⁵iugi eius. Stati[us] | Consta(n)s frat[er] | et her(es) eius fac(iendum) c(uravit). | Cives Agrip(p)in[ens(es)] | Transalpini [contulerunt ad hoc sepulchrum (denarios) ...].

Eltekintve a sorok kezdetétől és végétől, továbbá a 7. sor *F* és *C* siglájától, minden szó között interpunctio van. — 1. sor: *Furius* mindenütt előfordul, elsősorban azonban Italiában, vö. A. MÓCSY: *Nomenclator* 131. *Polia tribusa* alapján M. Furius Rufus valamelyik itáliai város (pl. Aesis, Fanum Fortunae, Mutina, Parma, Regium Lepidum stb.) polgára volt. — 3. sor: *Memmia*: a neve Italiában, és elsősorban a kelta lakosságú tartományokban fordul elő, Hispaniában, Gallia Belgicában és Lugdunensisben valamint Pannoniában. Aquincumban *Memmia* nevén túl a *Memmius* nomenből derivált *Memmianus* cognomen is jelzi a család jelenlétét, vö. *P. Ael. P. [f.] Ser(gia) Memmianus* CIL VI 32624, col. c. v. 2. — Statius Constans M. Furius Rufusnak féltestvére lehetett. — 7. sor: *H+E: her(es)* ligatura. — 8-9. sor: *cives Agrippinenses Transalpini* egy további feliraton is, ld. AE 1953, 111: az alsó-germaniai colonia Claudia Ara Agrippinensium (Köln) kereskedői voltak, akik más rajnai kereskedőkkel (Treveri, Tungri) egyetemben fontos szerepet játszottak a Duna-menti katonai táborok ellátásában, vö. A. AUBIN, BJ 130, 1925, 1 skk. Az aquincumi canabaeban a fenti felirataik tanúsága szerint temetkezési egyletük működött. Itteni kereskedelmi tevékenységükhöz ld. K. PÓCZY, AArchHung 13. 1961, 98 skk. A *Transalpini* jelző csak úgy magyarázható, ha a germaniai kereskedők pannoniai vállalkozását a társaságuk itáliai, aquileiai székhelyű vállalkozása bonyolította, vö. A. ALFÖLDI, Századok 81, 1947, 19. Itáliai kapcsolataikhoz a canabae itáliai származású előjárójához, és annak családjához fűződő szorosabb kapcsolatuk is némi adalékul szolgál.

256. Nagyméretű tábla, felül egymás mellett két kisebb, alul pedig egy nagyobb feliratos mezővel. Jobb széle letört. A feliratok kettős profilkeretben. A felső feliratokat egy-egy fülkébe foglalt istenalak fogja közre, bal szélén Dea Syria, középen Iuppiter. A jobboldalon a felirat nagyrésze és a fülke letört. A feliratok alatt egy-egy oroszlán. Az alsó, főfelirat baloldalán egy dekoratíven megformált pelté, a jobboldali párja letört. — M.: 105, sz.: 109 cm. — Lelőhelye az óbudai gázgyárhoz tartozó, a gyár déli

szomszédságában fekvő munkáskolónia, ahová valószínűleg az egykori canabae területéről hurcolták el. — Kr. u. 2. század második fele. — F.

B. KUZSINSZKY: *Aquincum* 99 skk. 363. — Uő.: *Bp. Rég.* 12, 1937, 135 skk. — ALFÖLDI A.: *Arch. Ért.* 1940, 207, n. 9. — Póczy K.: Pannoniai városok 61. főtő.

Dear Syri[ae] et [Balti de]ae | pro salu[te Aug(usti)] || C(aius) Iul(ius) Sextinus con|ductor ex decr(eto) ordin(is)| k(anabarum?) secund(um) conduct(ionem) arcum | cum ianuis tegula tectum |⁵ inpendi(i)s suis fecit. Mag(istris) | Iul(io) Viatore et Belli[c]io Firmino. L(ocus) d(atus) d(ecreto) d(ecurionum).

6. sor: *Iulius Viator* valószínűleg az apja volt *G. Iul. Viatorinus* decuriónak, akinek a felirata 228-re datált, vö. A. ALFÖLDI, op. cit. 208, 53. jegyzet. A *Bellicius* gentilicium a *Bellicus* nomenből származik, ez utóbbi nevet viseli az *ala I Frontoniana* egyik elhúnyt katonája az egyik intercisai feliraton. A csapat előzetesen Carnuntumban állomásozott, *Bellicust* ott sorozhatták be, vö. kat. 248. A *Bellicus* név a nyugati kelta tartományokban, főleg Belgicában, Narbonensisben és Noricumban fordul elő, vö. B. LŐRINCZ – F. REDŐ: *Onomasticon* I 285. A *Bellicus*ból képzett *Bellicius* nomen gentile használata a nyugati szórvány névhasználatból Noricumban ugrik ki, egy *C. Bellicius Ingenuus* pl. Celeia duumvirje volt a 3. században, vö. CIL III 5183. *Bellicius Firminus* nyugat-pannoniai lehetett.

257. Feliratos kő, anyaga mészkő. Teteje, alja, jobboldali széle hiányzik. — M.: 69, sz.: 58, v.: 34, betűnagyság 3,5 cm. — Székesfehérvárt került elő másodlagos felhasználásból a Kígyó u. 7. sz. alatt. — *Claudius Maximus* L. Aelius Caesar halálát követően, 138 jan. 1 után lett Pannonia inferior helytartója, amikor a két Pannoniát igazgatásilag újra szétválasztották, majd ezt követően, valószínűleg 142-ben volt consul suffectus. Feliratát a 140-es évek vége felé állíthatták, mert még még nem említik Pannonia superior-béli helytartóságát, mely valamikor 149 második – 150 első felében kezdődött. FITZ J. a titulus honorarius állítását a concilium provinciae székhelyén *Claudius Maximus* katonai győzelmeinek 10 éves évfordulójával hozza összefüggésbe,

vö. *Die Verwaltung*, 485. — Székesfehérvár, Szent István Király Múzeum (Lelt. sz. 59.189.1) — A.

CIL III 10336. — *ILS* 1062. — ALFÖLDI A., *Arch. Ért.* 1940, 204. — J. FITZ, *AAntHung* 11, 1963, 258-261. — R. SYME, *Historia* 4, 1965, 352-354. — J. FITZ, *Alba Regia* 7-8, 1968, 210-211, n. 50. — Uő.: *Gorsium – Herculia* 78-79, n. 31. — Uő.: *Die Verwaltung* II, 483, n. 287/2. — *RIU* 6 1499.

[*T(ito) Statilio*] *Maximo IIII* [*viro v(iarum) c(urandarum)*], *trib(uno) leg(ionis) IIII* *Scy[th(icae),| donis milit(aribus) a divo |⁵ Trai(ano) don(ato), quaest(ori) ur(bano), | ab act(is) senat(us), tr[ib(uno)] | pleb(is), praet(ori), curat[o]|ri viae Aurel(iae), leg(ato) | leg(ionis) I ad(iutricis), iuridic[o] |¹⁰ pr(o) pr(aetore) utriusq[ue] | Pannoniae, leg(ato) p[r(o)] | pr(aetore) Pannoniae infer(ioris), | co(n)s(uli), sodali August[a]|li, curat(ori) aed(ium) sacra[r(um)],|¹⁵ canabens(es) pub(lice).*

1. sor: [*T(ito) Statilio*] E. MAIONICA – R. SCHNEIDER, *AEM* 1, 1877, 168-171, tőlük vette át Mommsen a *CIL*-ben, továbbá ALFÖLDI A., aki a név kiegészítése alapján a feliratot 144 utánra, a *T. Statilius* consulatusát követő időre datálja; helyesen: - - - *Claudio*] *Maximo* FITZ. Claudius Pompeianushoz ld. *PIR*² C 933; Á. DOBÓ: *Die Verwaltung* 108-109, n. 86; továbbá J. FITZ: *Die Verwaltung* II 483-485 n. 287 részletes szakirodalommal. — 3. sor: *Sc[yt(icae)]* *CIL*, ALFÖLDI. — 4. sor: *D+O+N: donis* ligatura, *V+O: divo* ligatura; *div[o]* *CIL*. — 5. sor: *O+N: don(is)* ligatura, *V+A: quaest(or)* ligatura; *u[rb(ano)]* *CIL*. — 7. sor: *I+S: plebis*, *R+A: praet(ori)*, *V+R+A: curato|ri* ligaturák. — 8. sor: *A+V: Aurel(iae)*. — 9. sor: *I+D: iuridic[o]* ligatura. — 10. sor: *p[r(o)]* *CIL*, Alföldi. — 11. sor: *A+N: Pannoniae* ligatura; *infe[r(ioris)]* *CIL*. — 12. sor: *A+N, N+O, N+I: Pannoniae* ligatura. — 13-14. sor: *L+I: sodali*, *A+V, T+A. L+I: Augustali*, *V+R+A: curat(ori)*, *E+D: aed(ium)*, *R+A: sacra[r(um)]* ligaturák.

Polgárváros

Sergia tribusához ld. még: *P. Ael(ius) P. [f(ilius)] Ser(gia) Memmianus* CIL VI 32624, col. c. v. 2.

258. Oltár, anyaga mészkő. Abacusa jobb oldala csonka, az alsó párkányok ugyancsak sérültek. — M.: 78, sz.: 29, v.: 28 cm. — Valószínűleg Óbuda, XII. kerület, ahol a Fogaskerekű vasúttal szomszédos ún. Diósárokban került elő. — Kr. u. 2. sz. első fele. — Budapest, Aquincumi Múzeum (Lelt. sz.: 63.10.141). — A.

KUZSINSZKY B., *Bp. Rég.* 5, 1897, 109, n. 7. — CIL III 14341⁶ — V. KUZSINSZKY, *Aquincum* 75. — ALFÖLDY G., *Bp. Rég.* 20, 1960, 49. — MÓCSY, A.: *Bevölkerung* 186/32. — J. SZILÁGYI, *Bp. Rég.* 23, 1973, 162-163. — L. MROZEWICZ, *Arystokracja* PI-33. — NÉMETH M.: *Vezető* n. 86.

I(ovi) o(ptimo) m(aximo) | M(arcus) Ulp(ius) Op|tatus d(ecurio) | m(unicipii) Aq(uincensium) II[vir].

2. sor: *V+L+P: Ulp(ius)* ligatúrában. — további *Ulp(ius)* Aquincum vezetőrétegében: *M. Ulp. Quadratus* 323, 236, *M. Ulp. Valentinus*, *M. Val. Verus* (182. jun. 11) kat 348, *M. Ulp. Quintianus* (Kr. u. 213) kat. 328, – valamennyien duumvirek, ill. duumvir quinquennalisok – talán egyazon család tagjai, továbbá *M. Ulp(ius) Gaddas* sexvir coloniae, kat. 360.

259. Oltárkő csonka alsó része. Felső része és jobb oldala letört, lábazata ép. — M.: 71, sz.: 42, v.: 35 cm. — Lelőhelye az óbudai gázgyár területén kiásott Mithras-szentély, mely az egykori polgárvárostól Keletre feküdt. — 2. század második fele. — Budapest, Aquincumi Múzeum (Lelt. sz.: 63.10.104). — A.

KUZSINSZKY B., *BpRég.* 12, 1937, 122-124, n. 42. — Uő, *Aquincum* 207, n. 330. — *AE* 1937, 202. — SZILÁGYI J., *TME* 1984, 79. — L. MROZEWICZ: *Arystokracja* PI-26. — NÉMETH M.: *Vezető* n. 85.

- - -]|ciu[s - - -] | d(ecurio) m(unicipii) A[q(uincensium) - - -] | Ilvir i(ure) d(icundo) [- - -]⁵ pr(aefectus) coll(egii) fa[b(rum)] v(otum) s(olvit).

2. sor: az ismert aquincumi vezetők gentiliiumai közül kiegészítésként az - - - Ac]|ciu[s - - -, a - - - Fovia]|ciu[s - - -, a - - - Ros]|ciu[s - - -, és a - - - Belli]|ciu[s - - - jöhet számításba. Az ismeretlen nevű előjárónak az ifjabbik Foviaciusszal és a Bellicius Firminusszal való azonossága az utóbbiaknak a canabaeban viselt tisztsége és eltérő karrierje miatt kizárható, nyitva maradhat viszont az Accius Maximusszal, az idősebbik Foviaciusszal és a Roscius Crispinusszal való azonosság lehetősége. Az illető természetesen más, az aquincumi decuriók között eddig elő nem forduló személy is lehetett. — 3. sor: a d(ec). m(un). ill. d(ec). c(ol). formula más aquincumi decuriók feliratán is előfordul, vö. n. 223, 262, 266.

260. Építési tábla jobbfelőli oldala. Balfelől a törés a szöveg 5 középső sorában függőleges, a felső 3, és az alsó 4 sorban átlós. Az első sor betűinek méretéből ítélve valószínűleg nagyobb része semmisült meg, mint a Szilágyi J. által – *loc. cit.* – becsült egyharmada. A feliratos mezőt kettős profilkeret veszi körbe. A tábla jobbszélén, keret külső, szélesebbik peremén betűmaradványok. — M.: 62, sz.: 70, v.: 9 cm. — Lelőhelye a Gázgyár területe, a polgárvárosi temető. — Kr. u. 3. sz. első fele. — Budapest, Aquincumi Múzeum (Lelt. sz.: 63.10.114). — A.

SZILÁGYI J., *Arch. Ért.* 94, 1967, 73-75, n. 5. — *AE* 1967, 364. — L. MROZEWICZ: *Arystokracja* PI-26. — NÉMETH M.: *Vezető*, n.95.

- - - | - - - de]c(urio) col(oniae) Aq(uincensium), | [(duum)vir]al(is) eq(uo) p(ublico), et Aurelia | [- - -] Vibianus adiut(or) off(icii), | [- - - R]usticus et Rustician[us] |⁵ [- - -] inpendi(i)s suis fecerunt | [- - -] extruendum nominibus | [- - -] nte his la[ter]culis [u]tentur | [- - -] Ael(ius) [Ve]rinus Fl(avius) Opimianus | [- - - Vi]ct[o]r Ter(entius) Vitalis |¹⁰ [- - - Val]erianus Sept(imius) Valerianus | [- - -]us Sep(timius) Aurelius.||
TL, R, SL, MAE, L, C?

261. Mészköoltár. A polgárvárostól északra, a mai római fürdői Erdei strandon, a XIII. forrás szentélyeként kialakított kútház kőlapokkal burkolt padlóján. A kútház az aquincumi *aquaeductus* rendszeréhez tartozott. — Datálása 117-193/197, valószínűleg a markomann háborúkat követő helyreállítások, ill. a *municipium* és *canabae* közművesítésének időszakából, azaz a 180-as évekből származik, vö. PÓCZY K.: *Közművek*, ld. lentebb. — A.

PÓCZY K., *Arch. Ért.* 99, 1972, p. 22. 39. jegyz. — Uő., *Közművek a római kori Magyarországon*. Budapest, 1980, 29-32, fotó. — *AE* 1972 363. — L. MROZEWICZ: *Municipalnja Arystokracja* PI-20.

Aesculapio | et Hygiae | M(arcus) Foviacius | Verus |⁵ iun(ior) dec(urio) kan(abarum) dec(urio) | m(unicipii) Aq(uincensium) Ilvir | q(uin)q(uennalis) | flamin[i]c[u]s.

5. sor: *IVN* ligatúrában. — *Foviacius Verus iun(ior)* másik feliratát ld. lentebb, n. 226. Minden bizonnyal a fia volt *M. Foviacius Verus quinquennalis sacerdotalis*nak. Az ő feliratát ld. lentebb, kat. 286. – Mivel az apa a *municipium* decuriója volt, s mivel az ifjabb *Foviacius* is a *municipium*ban töltött be választott tisztséget és papi méltóságot, míg a *canabae*-ban való decurionatusát a másik felirata nem említi, valószínű, hogy ez utóbbi egy később szerzett funkciója volt. – A *Foviacius* név ebben a formában másutt nem fordul elő. Analógiája egy a *civitas Boiorum* területén, Wöllersdorfban előkerült feliraton bukkan fel, melyet a bennszülött *Fovea Seccae f(ilia)* állított Tatucának, *M. Acionus* leányának, vö. *CIL* III 4555: *Tatucae M(arci) | Acioni f(iliae) a|nnorum C | Fovea Seccae f(ilia) |⁵ annorum LXXX | h. s. v. f. m[...]*. Ez alapján *Foviacius Verus* romanizált pannoniai keltának: vagy boius-noricumi, vagy eraveraviscus származásának tekinthető.

262. Fogadalmi oltár. — A polgárvárostól északra fekvő Római fürdő területén került elő 1951-53 között. — Kr. u. 2. század. — Budapest, Aquincumi Múzeum. — F.

SZILÁGYI J., *Bp. Rég.* 16, 1955, 409, fotó. — G. ALFÖLDY, *AAntHung* 6, 1958, 448.

Silvano | Silvestri | G(aius) Titius | Platus | Aug(ustalis) m(unicipii) Aq(uincensis) | v(otum) s(olvit) l(ibens) [m(erito)].

További *Titii* Aquincum vezetőrétegében: *C. Titius C. fil. Sergia Antonius Peculiaris*, aquincum és Singidunum előjárója, kat. 289, 358. és a 361. Nem zárható ki, hogy egy generációhoz tartoztak, mivel C. Titius Antonius Peculiaris vámbérlői tevékenysége jócskán visszanyúlik a municipium időszakába. Valószínű, hogy Platanus a család libertusa volt. *Titii* más városokban ld. a 4. és a 221. sz. felirat megjegyzéseit. Platanus: görög eredetű ritka cognomen, a kevés eset egyikében felszabadított viseli, vö. KAJANTO: *The Latin Cognomina* 335.

263. Oltár. — Lelőhely: Óbuda. —194/197 előtti évek, évtized(ek) — Budapest, Aquincumi Múzeum. — A.

Publikálatlan.

Soli deo | M(arcus) Foviacius | Verus | dec(urio) m(unicipii) Aq(uincensium) Ilvirum | q(uin)q(uennalis) flaminic(us) | v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).

M. Foviacius Verus másik feliratát ld. fentebb kat. 261, apját lentebb, kat. 286.

264. Oltár. Hidegkúton, Óbuda mellett, az ún. Papföldi ásatáson került elő 1881-ben a *thermae frigidarium*ából. Eredetileg nem itt állt, valószínű, hogy a túloldali

amhitheatrumszomszédságában található templomok valamelyikéből származik. —
Datálása: 193. szept. 11. — F.

HAMPEL J., *ArchÉrt* ÚF 2, 1882, 64. — UÖ, *Bp. Rég.* 2, 1890, 74. — J. DINER, *AEM* 7, 1883, 93, n. 22. — FRÖLICH R., *BpR* 3, 1891, 143-144, n. 1. — *CIL* III 10398. — L. BARKÓCZI, *AArchHung* 16, 1964, 257 skk. 105/151, 105/165. — PÓCZY K.: *Közművek* 86. — L. MROZEWICZ: *Arystokracja* PI-24, 27, 51.

Fortunae Aug(ustae) | sacr(um) | C(aius) Val(erius) Valentin(us) | (duum)vir et C(aius) Iul(ius) Vi⁵ctorinus et P(ublius) | Petronius Cle|mens aedilici(i) de|c(uriones) mun(icipii) Aquincensium) aram | ex voto posuer(unt) |¹⁰ (ante diem) (tertium) idus septembr(es) | Falcone et Claro | co(n)s(ulibus).

3. sor: C. Val. Valentinus: 10. sor: Ez az utolsó datált felirat, amely Aquincumot még *municipium*ként említi. A *colonia* első említése: Kr. u. 198 ápr. 22., egy G. Iul. Victorinus üdvéért a libertusa által állított feliraton, ld. lentebb, kat. 266. Mivel az utóbbi már quinquennalis, a fenti feliraton szereplő pedig még csak aedilicius volt, a duumvir quinquennalisokat pedig – az iteratióhoz előírt 10 éves intervallum figyelembevételével – a duumviralisok közül választották, az aedilicius nagy valószínűséggel nem azonos a quinquennalisszal, hanem annak a fia lehetett, ld. még a canusiumi album decurionum rangsoportjait is, ahol a quinquennalicii és az aedilicii között ugyancsak egy generációnyi különbség volt, *CIL* IX 338. — 11. sor: *ET* ligálva.

265. Fogadalmi oltár. — Óbudán került elő 1854-ben a Krempelmalom közelében lévő római fürdőben. — Kr. u. 3. század. — Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum (1891).

FRÖLICH R., *Bp.Rég.* 3, 1891, 160, n. 19. — *CIL* III 3497. — L. BARKÓCZI, *AArchHung* 16, 1964, 257 skk. 280, 105/162. — G. ALFÖLDY, *AAntHung* 6, 58, 450. — J. TONDEL.: *Le rôle social*, 35, 38. — L. MROZEWICZ: *Arystokracja* PI-31.

*Silvano do|mestic(o) sac(rum) | L(ucius) Seran(ius) Serot|inus IIIIIvir a<e>dil(is) |⁵
dec(urio) col(oniae) Aq(uincensium) | v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).*

Seranius: ritka nomen, valószínűleg a *Seranus* kelta névből származik. Ez utóbbi Hispaniában és Galliában számottevő esetben fordul elő, másutt csak szórványos, vö. A. MÓCSY: *Nomenclator* 262. Az egyik aquincumi decurio *C. Val. Seranus* is ezt viseli, vö. kat. 295. A névnek köze lehet a kelta istennőhöz, *Sironae*-hoz, akit aquincumban *Seranae*-nak neveztek, vö. kat. 308. – *Serotinus*: kelták által lakott területeken, ott is ritkán, elsősorban Noricumban és Pannoniában fordul elő, ld. B. LÖRINCZ: *Nomenclator* IV 72., MÓCSY, *op. cit.* 263. *L. Seranius Serotinus* kelta, boius-noricumi – vagy tekintetbe véve az eraviscusokat ért erős nyugati kelta hatást, helyi bennszülött is lehetett.

266. Mészkö oltár. Az abakuszán palmettás sarokakrotérionok, középen cipruság. — Óbudán került elő a Krempel malom előtt, a vasúti töltés tövében *C. Iulius Ingenus* scriba (ld. lentebb, kat. 267, 268, 269) 4 oltárával együtt. A dedikáció alapján bizonyosra vehető, hogy eredetileg is egy helyen, egy Mithraeumban álltak. — M.: 91, sz.: 36, v.: 30 cm. — Datálása 198 ápr. 22. Az első datált felirat, amely Aquincumot coloniaként említi. A municipium utolsó datált feliratát ld. fentebb, n. 264.

CIL III 14347. — KUZSINSZKY B., *Bp.Rég.* 5, 1897, 118-120, n. 23. fotó 119. l. — *JÖAI* 1899, Bbl. 57. — *AE* 1899 [1900] 69. — L. BARKÓCZI, *AArchHung* 16, 1964, 257 skk. 105/165.

*I(nvicto) d(eo) sacru(m) | pro salute | G(ai) Iuli(i) Victor|[i]n(i) dec(urionis) col(oniae)
A(quincensium) |⁵ q(uin)q(uennalis), G(aius) Iul(ius) Pri|mus libert|us v(otum) s(olvit)
l(ibens) m(erito) Sat(urnino) | et Gal(l)o co(n)s(ulibus) || (ante diem) X kal(endas)
Mai(as)*

3. sor: *G. Iulius Victorinus* esetleg azonos a 264. sz. feliraton szereplő, azonos nevű személlyel, vagy – mivel a quinquennalisokat többnyire a duumvirisok közül

választották (vö. 244), ám a 193 szeptemberére datált feliraton *szereplő C. Iul. Victorinus* pedig még csak aedilicius volt –, annak az apja lehetett. Inkább az utóbbi lehetőség mellett szól az is, hogy a. colonia rangra emelést követően választott első aquincumi quinquennalisokra, a polgárváros és a canabae egyesítése miatt rendkívüli feladatok vártak – pl. egy a municipiumétól jelentősen jülönböző ordo decurionum összeállítása –, melyek olyan személyeket kívántak a város élére, akik mind a korábbi municipium, mind a korábbi canabae vezetőrétege körében vitathatatlan auctoritasszal bírtak. Egy másik G. Iulius Victorinus, ld. n. aki Kr. u. 259-ben állított oltárt, és már lovagrendű volt, feltehetően az ő leszármazottja (vagy leszármazottjuk) volt, vö. 282.

5-6. sor: A libertus *G. Iul. Primus* minden bizonnyal rokona, talán az apja *C. Iulius Ingenus* scribának (kat. 267, 268, 269)

267. Mészköoltár. — M.: 42, 47, 26, 29 cm. — A Krempel malom közelében, a vasúti töltés tövében találták Óbudán, két további, azonos szövegű oltár, és *C. Iulius Victorinus* decurio libertusának, Primusnak az oltárával (264. sz. felirat) együtt, csatornaásás közben. A betűvájatokban vörös festék nyomai. — Kr. u. 2. sz. vége – 3. század eleje. — Olvasat: Kuzsinszky alapján.

KUZSINSZKY B., *Bp. Rég.* 5, 1897, 118, n. 19-22, 119. kép. — AE 1899, 68. — CIL III 14344. — L. BARKÓCZI, *AArchHung* 16, 1964, 257 skk. 105/181.

I(nvicto) d(eo) s(acrum) || C(aius) Iul(ius) I(ngen|us) scr|ib(a) c[o]l(oniae) Aq(uincensium).

A feliratállító azonos a 268. és 269. felirat állítójával, s minden bizonnyal rokona, valószínűleg a fia volt *C. Iulius Primus* libertusnak, ld. a 266. sz. feliratot.

268. Mészköoltár. — A Krempel malom közelében, a vasúti töltés tövében találták Óbudán, két további, azonos szövegű oltár, és *C. Iulius Victorinus* decurio libertusának,

Primusnak az oltárával (266. sz. felirat) együtt, csatornaásás közben. A betűvájatokban vörös festék nyomai. — Kr. u. 2. sz. vége – 3. század eleje. — Olvasat: Kuzsinszky alapján

KUzsINSZKY B., *Bp. Rég.* 5, 1897, 118, n. 19-22. — *CIL* III 14345. — L. BARKÓCZI, *AArchHung* 16, 1964, 257 skk. 105/180.

*I(nvicto) d(eo) s(acrum) || C(aius) Iu(lius) In|genu[s] | scrib(a) c[o]⁵l(oniae)
Aq(uincensium).*

A feliratállító azonos a 267. és 269. felirat állítójával, s minden bizonnyal rokona, valószínűleg a fia volt *C. Iulius Primus libertus*nak, ld. fentebb, a 266. sz. feliratot.

269. Mészköoltár. — A Krempel malom közelében, a vasúti töltés tövében találták Óbudán, két további, azonos szövegű oltár (a 267. és 268. sz. felirat), és *C. Iulius Victorinus decurio* libertusának, Primusnak az oltárával (266. sz. felirat) együtt, csatornaásás közben. A betűvájatokban vörös festék nyomai.

KUzsINSZKY B., *Bp. Rég.* 5, 1897, 118, n. 19-22. — *CIL* III 14346. — L. BARKÓCZI, *AArchHung* 16, 1964, 257 skk. 105/179-181. — Olvasat: Kuzsinszky alapján.

*I(nvicto) d(eo) s(acrum) || C(aius) Iul(ius) I[n]|genus | sc|ib(a) c[o]⁵l(oniae)
Aq(uincensium).*

A feliratállító azonos a 231. és 232. felirat állítójával, s minden bizonnyal rokona, valószínűleg a fia volt *C. Iulius Primus libertus*nak, ld. fentebb, a 266., 267. és 268. sz. feliratot.

270. Négyszögű mészkő tábla. A feliratos mező egyszerű keretben foglal helyet. — M.: 92, sz.: 150 cm. — Lelőhelye Óbuda, a későbbi dohánygyár területe, ahol 1889-ben került elő. — 2. sz. vége, 3. század. — Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum. — A.

CIL III 3579. — FRÖLICH R., *Bp. Rég.* 3, 1891, 162/63, n. 22. — KUZSINSZKY B., *Bp. Rég.* 5, 1897, 138, n. 59. — NAGY L. in: *Budapest az ókorban.* I/2, 579. — G. ALFÖLDY, *AAAnthung* 6, 1958, 449. — L. BARKÓCZI, *AArchHung* 16, 1964, 257 skk. 105/186. — Póczy K.: Pannoniai városok, 65. fotó.

C(aius) Cornel(ius) Corinthus ob Augustalitem splendidissim[am] templum iterum [r]e[f(ecit)?].

1. sor: a *gens Cornelia* meghatározó szerepe folytán a *Cornelius* név nemcsak Italiában, hanem a korán romanizálódó tartományokban, Hispaniában és Gallia Narbonensisben is széles körben elterjedt. C. Cornelius Corinthus cognomenje alapján felszabadított is lehet. A leelőhelyből nem lehet kikövetkeztetni, milyen templom helyreállításáról van szó.

271. Sírépítmény feliratos táblája, anyaga mészkő. — M.: 71, sz.: 138, v.: 25 cm. — Lelőhelye: Óbuda, III. ker. Bécsi út 170-172. — 3. század. — Budapest, Aquincumi Múzeum. — A.

B. KUZSINSZKY: *Ausgrabungen* 186, n. 498. — NAGY L., *Bp. Rég.* 12, 1937, 273. — SZILÁGYI J., *Bp. Rég.* 22, 1971, 316-317, n. 19, 20. kép. — *AE* 1972, 376. — A. MÓCSY, *AArchHung* 25, 1973, 381, Anm. 93. — NÉMETH M.: *Vezető* n. 91.

[- - -] *Primitivo Savaria{e} Au[[g(ustali)? col(oniae)? Aq(uincensium)?, orn(ato) ornament]is decurionatus et Iuliae | [- - - coniugi et - - -P]rimo et Flavino et Restitu[[to filiis pater pone?]ndum inchoavit |⁵ [et filii faciendu?]m curaverunt.*

3. sor: a *Flavinus* cognoment talán az apa nomenjéből deriválták, és az esetleg *Flavius* lehetett. Primitivus tiszteletbeli tanácstagsága alapján Aquincumban fontos személy lehetett. Ha Augustalis Savariában lett volna, származását nem kellett volna külön kiemelni. Nagy valószínűséggel Aquincumban volt a császárkultusz papja, aminek idegen származása nem volt akadálya – erre más példákat is ismerünk – az ordo decurionumba azonban teljes jogú tagként emiatt már nem kerülhetett be.

272. Mészkö oltár. Óbuda, Római Part, Forrásszentély. A IX. számú forrás kútházának kőlapokkal kirakott padlóján 1959-63 között találták. — Kr. u. 3. sz. első fele, közepe. — F.

AE 1962, 120. — PÓCZY K., *Arch. Ért* 99, 1972, 20. — *AE* 1972, 363-364. — PÓCZI K., *Arch. Ért* 107, 1980, 3 skk. — *AE* 1982, 807.

Silvano | antices|sori T(itus) Flavius Lu|cius dec(urio) | col(oniae) Aq(uincensium) q(u)aestorius v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).

T. Flavius Lucius valószínűleg az apja T. Flavius Lucianus duumviralisnak, akinek az oltára Kr. u. 259-re datált, ld. a 282. sz. feliratot.

273. Szélé töredéke, a másodlagos felhasználás során a kiálló részeit lefaragták. — Kr. u. 3. század. — Lelőhelye Óbuda, “Aquincum” téglagyár. — Kr. u. 3. sz. — Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum .

FRÖLICH R., *Bp. Rég.* 3, 1891, 163, n. 23. — *CIL* III 10536. — L. BARKÓCZI, *AArchHung* 16, 1964, 105/166. — L. MROZEWICZ: *Arystokracja* PI-30.

Sep(timio) Victorino | q(u)ondam? –uaestori?) dec(urioni) col(oniae) Aq(uincensium) | et Potentin<a>e | eius et Tenaci |⁵ mil(iti) leg(ionis) fil(io) v[....

2. sor: Ø. Frölich szerint O(BITO)

274. Mészkö oltár. Az abacus egyik sarka letörött. A betűkben mínium nyomai. — M.: 71, sz.: 23, v.: 22. — Az ún. papföldi ásatások alkalmával került elő 1890-ben a Duna felé vezető út menti fürdőtől nyugatra eső lakóház romjai között. — 2. sz. vége – 3. század eleje? — Budapest, Aquincumi Múzeum.

CIL III 13368. — KUZSINSZKY B., *Bp. Rég.* 3, 1895. — Uő., *Bp.Rég.* 5, 1897, 104, n. 1. — Uő, *JÖAI* 1899, Bbl., 51. — *AE* 1899 [1900] 67. — ALFÖLDI A., *Arch. Ért.* 1940, 197. — L. BARKÓCZI, *AArchHung* 16, 1964, 105/178.

Dianae || *et Sil(vano) Silve(stri)* | *di(i)s praesi|dibus* | *v|enation(um)* || *M(arcus) Aur(elius) Pompe|ius sacerdot(alis)*.

275. Fogadalmi oltár, felső része csonka, a felirat eleje is hiányzik. — Óbuda, másodlagos felhasználásból. Az ún. Papföldi közfürdő tepidariumumának apszisába volt beépítve. Az istenség nevét tartalmazó felső párkánya letört. — 3. század. — Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum.

HAMPEL J., *Arch.Ért.* ÚF. 2, 1882, 61, n. 4b. — J. DINER, *AEM* 7, 1883, 92-93. n. 21. — HAMPEL J., *Bp.Rég* 2, 1890, 68-69, 73. — *CIL* III 10475. — L. BARKÓCZI, *The Population* 105/157. — PÓCZY K.: *Közművek* 86.

[- - -] | *Cl(audius?) Pompeiu|s Faustus d|ec(urio) col(oniae) Aq(uincensium)*
ae|[dil(icius)] Ilviral(is)|⁵ [praef(ectus)] co[l(l)egii) fabr(um)] | *v(otum) s(olvit) l(ibens)*
m(erito).

2. sor: Aquicum vezetőrétegének névadásában néhány esetben előfordul a kettős gentilicium. A feliratállító neve első elemének gentiliciumként való feloldása azonban tévedés is lehet. A ránk hagyományozódott szövegben GL áll, ahol a G a dedicatio része is lehet, az L pedig a praenomen, s a szöveg így akár - - - Au]]g(usto vagy -ustae) L(ucius) Pompeiu|s Faustus ... is lehetett. Pompeius Faustus azonos lehet a 276. sz. felirat állítójával. E feliratnak ugyancsak a dedicatiója hiányzik, így a név kiegészítésével kapcsolatban felmerülő bizonytalanságokat ennek segítségével sem lehet egyértelművé tenni. — 5. sor: kiegészítés a *CIL* III 3438 alapján. — *Pompeius*: mindenütt elterjedt gentilicium, különösen a kelta tartományokban, de keleten is. — *Faustus*: hasonlóképp mindenütt elterjedt, vö. I. KAJANTO: *The Latin Cognomina* 272.

276. Feliratos fogadalmi oltárkö. A 18-19. században többen látták, és leírták, lerajzolták. Rómer a Katanchich-féle leírást az eredetivel egybevetette, és megállapította, hogy az ott közölt első két sor hiányzik. Ekkor a kő a 4. betűnél egész hosszában el volt törve. — Rómer F. *op. cit*) szerint Solymárról került Újbudára. — A feliratos mező nagysága Rómer szerint 20x18 cm, a betűk nagysága 1,5 cm volt. — Datálása: Kr. u. 3. század. Pompeius Faustus a Jul. 28-án tartott felvonuláson vezette a collegium tagságát. HAMPEL J. 268-ra datálja, aminek azonban nincs alapja. — FRÖLICH, *op. cit.* szerint Óbudáról Budára vitték, itt pedig egy ideig Báthori András házában, majd az Úri u. 40., ill. 56. sz. alatt volt látható. Elveszett, rajz Schauschek J.-től maradt fenn róla.

KATANCHICH, *Istri Adc. Vetus Geogr.* I, 403. — RÓMER F., *Arch. Közl.* 4, 1864, 49. — HAMPEL J., *Arch. Közl.* 8, 1870, 193. — FRÖLICH R., *Bp.Rég.* 3, 1891, 144-145, n. 3.— *CIL* III 3438. — L. BARKÓCZI, *AArchHung* 16, 1964, 105/155; 276. — SZILÁGYI J., *Tűzoltó Múzeum Évkönyve* 1984. 28-29. — L. MROZEWICZ: *Arystokracja* PI-28.

I(ovi) o(ptimo) m(aximo) pro salute | [- - -?]]| Cl(audius?) Pompeius | Faustus dec(urio) col(oniae) Aq(uincensium) aedil(icius) | ⁵I(vir)al(is) praef(ectus) | coll(egii) fabr(um) item|que patronus | duxit coll(egium) s(upra) s(criptum) | in ambulati[o]]nis (ante diem) V Kal. Aug. | [- - - .

A szöveg ebben a formában SCHAUSCHEK J. rajza alapján hagyományozódott ránk.

1. sor: RÓMER F. leírásában hiányzik. A szöveg lemásolója valószínűleg tévesen illesztett Cl. Pompeius Faustus kövéhez egy másik, töredékes követ, majd ezután a szövegüket a másolás során összekapcsolta, vö. MOMMSEN, *CIL*. — 3. sor: *Cl(audius) Pompeius Faustus* névéhez ld. az előző feliratához fűzött megjegyzést. — 9-10. sor.: HAMPELnél *INAMBVLATI | V KAL*, FRÖLICHnél, MOMMSENNél *IN · AMBVLATI | V/S · V · KAL*, RÓMERNél *INAMBVLATI | s · V · KAL*. SZILÁGYInál a 10. sor *VIS*, s ennek alapján a 9-10 sor fordulóján lévő szó nála *in ambulatavis*. — A 9. sor végén RÓMER leírása hiátust sejtet, itt minden további nélkül állhatott még egy **O** betű is, ugyanakkor a 10. sor első három betűjét azok, akik a feliratot egykor még látták, csak nehezen tudták kivenni. A FRÖLICH és MOMMSEN által **V**-nek felismert első betű egy **N** töredéke is lehetett. A kérdéses helyen minden bizonnyal az *ambulationis* állhatott. A SZILÁGYI által javasolt *ambulativum* szó létezéséről egyébként a TLL nem tud. — *Cl. Pompeius Faustus* azonos a 275. sz. felirat állítójával.

277. Szarkofág. A feliratos mező két oldalán egy-egy genius. — Lelőhelye Óbuda, az egykori táborváros területe, a volt Bécsi úti temető, ma San Marco utca — Verőfény utca, azaz a hajdani *canabae* területe. — Kr. u. 3. század első harmada. — Budapest, Aquincumi Múzeum. — A.

PARRAGI GY., *Bp. Rég.* 21, 1964, 235, 35. kép. — *AE* 1965, 119. — NÉMETH M.: *Vezető* n. 84. — L. MROZEWICZ: *Municipalnja Arystokracja* PI-54.

D(is) M(anibus) M(arco) Ulpio Victori quonda(m) | vet(erano) leg(ionis) II adi(utricis) qui vix(it) ann(os) LV et M(arco) Ulp(io) Victo|rino qu(a)estori col(oniae) Aq(uincensium) et Ulp(iae) Victorin(a)e | quond(am) fili(i)s eius M(arcus) Aur(elius) Marcellinus nepos |⁵ et heres eius perfaciendu(m) curavit.

1-2. sor: áthúzódo hiba a kőben a feliratos mező jobb széle közelében, amit a szöveg bevésése során kihagytak: a quondam **O** és **N** betűje, ill. az *VLP* és *VICTO* között. Az

Ulpia Aquincumban elvileg lehetnek romanizált helyi bennszülöttek is, nagyobb valószínűséggel azonban auxiliáris veteránok leszármazottai voltak, és a katonai szolgálatuk révén kerültek ide. — *M. Aur. Marcellinus* cognomenjét a Marcellusból deriválták. Italiából terjedt el, Pannonia inferiorban azonban keletiek körében is többször előfordul.

278. Oltár. — M.: 70 cm, sz.: 34, v.: 38 cm. — Lelőhelye Óbuda, az egykori táborváros területén fekvő Mithraeum, ahol *in situ* került elő, a cella két oldalkába beágyazva a feliratállító három további oltárával együtt. — Kr. u. 3. század. — Olvasat: Kuzsinszky alapján.

KUZSINSZKY B., *Arch. Ért. ÚF* 8, 1888, 390-391 f. — Uő., *Bp. Rég.* 1, 1889, 47, 59 sk, különösen 78 skk. n. 9. — R. FRÖLICH, *AEM* 14, 1891, 66-68, n. 46. — *CIL* III 10463. — G. ALFÖLDY, *AT* 5, 1958, 73-74. — L. BARKÓCZI, *AArchHung* 16, 1964, 105/161.

Deo Cauti | M(arcus) Ant(onius) Vic|torinus | dec(urio) col(oniae) |⁵ Aq(uincensium) aedilis.

2-3. sor: az *Antonius* név italikus, de a triumvir M. Antonius tevékenysége folytán keleten is elterjedt. Egy további Antonius Aquincumban Augustalis, vö. kat. 339, egy pedig duumvir és flamen volt. Az utóbbi Kr. u. 250-ben hagyott hátra feliratot, ld. kat. 351. Aquincum az illyricumi vámkerület vámjainak bérletében meghatározó szerepet játszó Antoniusoknak is bázisa volt a 2. sz. második felében- 3. sz. elején, és a család egyik tagjáról, *C. Titius Antonius Peculiaris*ről ugyanis tudjuk, hogy aquincumi polgár volt, vö. kat. 289 továbbá 358, 361. — M. Antonius Victorinus további feliratait ld. lentebb, kat. 279, 280, 281, továbbá 297 és 320.

279. Oltár – Lelőhelye Óbuda, az egykori canabae területén lévő Mithraeum, ahol *in situ* került elő, a cella két oldalkába beágyazva a feliratállító három további oltárával együtt. – M.: 70 cm, sz.: 34, v.: 38 cm. – Kr. u. 3. század.

KUZSINSZKY B., *Arch. Ért.* ÚF 8, 1888, 385-392, mindenekelőtt a 390-391. — Uő., *Bp. Rég.* 1, 1889, 47, 59 sk, különösen 78-82, kép p; 78, n. 9. — FRÖLICH R., *AEM* 14, 1891, 66-68, n. 44. — Uő., *Bp. Rég.* 4, 1892, 127-128, n. 26-29. — *CIL* III 10461. — KUZSINSZKY, B: *Aquincum* 53-57. — G. ALFÖLDY, *AT* 5, 1958, 73-74. — L. BARKÓCZI, *AArchHung* 16, 1964, 105/159. — L. MROZEWICZ: *Arystokracja* PI-10.

*Deo Cau|topati | M(arcus) Ant(onius) | Victori|^snus dec(urio) | col(oniae)
Aq(uincensium) | aedilis.*

A feliratállítóhoz ld. a 278-as felirathoz fűzött megjegyzéseket! M. Antonius Victorinus további oltárait ld. kat. 278, 280, 281, továbbá 297 és 320.

280. Oltár. — Lelőhelye Óbuda, az egykori canabae területén lévő Mithraeum, ahol *in situ* került elő, a cella két oldalkába beágyazva a feliratállító három további oltárával együtt, kettő-kettő szembenézett egymással. — M.: 65 cm, sz.: 34, v.: 38 cm. — Kr. u. 3. század.

KUZSINSZKY B., *Arch. Ért.* ÚF 8, 1888, 385-392, mindenekelőtt a 390-391, e. — Uő., *Bp. Rég.* 1, 1889, 47, 59 sk, különösen 78-82, kép: 78, n. 9. — FRÖLICH R., *AEM* 14, 1891, 66-68, n. 43-46. — Uő., *Bp. Rég.* 4, 1892, 127-128, n. 26-29. — *CIL* III 10462. — KUZSINSZKY, B: *Aquincum* 53-57. — L. BARKÓCZI, *AArchHung* 16, 1964, 105/160. — L. MROZEWICZ: *Arystokracja* PI-10.

*Fonti | perenni| M(arcus) Ant(onius) | Victori|nus dec(urio) | col(oniae) Aq(uincensium)
aed(ilis).*

A feliratállítóhoz ld. a 278-as felirathoz fűzött megjegyzéseket! M. Antonius Victorinus további hátrahagyott emlékeit ld. kat. 278, 279, 281, továbbá 297 és 320.

281. Oltártöredék, az alsó része maradt meg. — Lelőhelye Óbuda, az egykori táborváros területén fekvő Mithraeum, ahol *M. Ant. Victorinus* három fogadalmi oltárával együtt in situ került elő. Valószínűleg ezt is tőle származik. — Datálása: 3. század.

KUZSINSZKY B., *Bp. Rég.* 1, 1889, 47, 59 sk, különösen 78 skk. — Uő., *Bp. Rég.* 3, 1891, 220-221, n. 11. — *CIL* III 10464. — KUZSINSZKY B.,

[--- | *M(arcus) Ant(onius) | Victori|nus? de]c(urio) | col(oniae) Aq(uincensium) aed(ilis).*

M. Antonius Victorinus további feliratait ld. kat. 278, 279, 280, továbbá 297 és 320.
2-4. sor: a kiegészítés a vele együtt talált további három felirat alapján, ld fentebb.

282. Mészkölap, egyszerű páfrányos kerettel szegélyezve. A betűket hanyagul vésték, a vájatokban vörös festék nyoma. — M.: 59, sz. 58,5 cm. — Lelőhelye Óbuda, a katonai amphitheatrum Nemesis szentélyének legbelső előcsarnoka. — Kr. u. 259. Jun. 27. -

TORMA K.: *Az aquincumi amphitheatrum északi fele.* Jelentés az ottani ásatásokról. Budapest, 1881. Értekezések a történelmi tudományok köréből. 9/5. 1881. 72, n. 2. — DINER, J., *AEM* 7, 1883, 94, n. 24. — KUZSINSZKY B.: *Bp. Rég.* 3, 1891 117-118, n. 2. — *CIL* III 10440. — L. BARKÓCZI, *AArchHung* 16, 1964, 257 skk, 105/153. — L. MROZEWICZ: *Arystokracja* PI-16, MI-46, 49. — Olvasat: a *CIL* alapján.

Deae Dianae Nemesi Aug(ustae) | honoribus et fa(v)oribus | C(aio) Iul(io) Victorini (sic!) eq(uo) p(ublico) aedili | Ilvirali et T(ito) Fl(avio) Luciano |⁵ q(aestori) Ilvirali

pontificibus q(uin)q(uennalibus) col(oniae) Aq(uincensium) | Pupili(us) Hyliatianus | antesstis (sic!) numini eius | deae posuit (ante diem) V Kal(endas) Iul(ias) || Aemiliano et Bas(s)o co(n)s(ulibus).

2. sor: Aquincumból még két további olyan felirat került elő – vö. 264, 266 – melynek többek között *C. Iul. Victorinus* az állítója. Ezek valószínűleg két különböző személytől – minden bizonnyal apától és fiától – származnak, és felmenői lehetnek a Diana Nemesisnek oltárt állító *C. Iulius Victorinus*nak. — 3. sor: helyesen *Victorino*. — 4. sor: *T(itus) Fl(avius) L(ucianus)* feltehetően leszármazottja a .. számú feliratot állító *T(itus) Flavius Lucius*nak. — Mindkét feliratállító provinciális származású volt. *C. Iulius Victorinus* felmenője bizonyosan, *T. Flavius Lucianus*é pedig nagy valószínűséggel idegen telepes volt Aquincumban, mivel a Flaviusok alatt még nem volt számottevő polgárjogadományozás az *Eravisci* körében. Származhatott azonban Dél- vagy Nyugat-pannoniából ahol már a hódítás időszakától kezdve rendszeres sorozások voltak, a Flaviusok pedig több várost is alapítottak. — 7. sor: helyesen: *antistes*.

283. Oltártöredék. — Lelőhelye Óbuda, a katonaváros amphitheatrumának Nemesis-szentélye. — Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum.

TORMA K.: *Az aquincumi amphitheatrum éjszaki fele*. Budapest, 1881, 81. — DIENER, *AEM* 7, 1883, 96. — *CIL* III 10452.

--- | --- c]ol(oniae) A[q(uincensium) | v(otum)] s(olvit) l(ibens) m(erito).

A *CIL loc. cit.*: *quinque versus evanidi*. — A felirat a város valamilyen tisztségviselőjétől származik, a szentélyben előkerült feliratok állítóinak társadalmi összetétele alapján valószínűbb, hogy [*dec(urio)?* ill. *Ilvir*, etc. c]ol(oniae), azaz a város vezető rendjének egy tagja, mint egy [*Aug(ustalis)?* c]ol(oniae).

284. Fogadalmi oltár töredéke. Anyaga mészkő. — Lelőhelye a canabae amphitheatruma melletti Nemesis-szentély. — 3. század. — Magassága: 5-21 cm, szélessége 8-20 cm. — A *CIL* alapján.

KUZSINSZKY B., *Bp. Rég.* 3, 1891, 120, n. 9. — J. DINER, *AEM* 7, 1883, 96. — *CIL* III 10447. — L. BARKÓCZI, *AArchHung* 16, 1964, 105/158. — L. MROZEWICZ: *Arystokracja* PI-16, MI-45.

[- - - Val]er[- - - et] | [- - -] C(aius) Fabi(us?) [- - - | - - -]nus p(ontifex) Ilv[iri i(ure) d(icundo) q(uin)q(uennales)].

Az isten neve hiányzik de a felirat lelőhelyéből egyértelműen Nemesisé következik. — [- - - Val]er[ius vagy [- - - Val]er[ianus. Aquincum vezetőrétegében – mind a canabaeban, mind a municipiumban, mind pedig a coloniában jelen voltak a Valeriusok, vö. 252, 264, 291, 295, 317. Más családokba való beházasodásukat a Valerianus cognomen jelzi, vö. kat. 296. A Fabius név kiegészítéséhez ld. a nomen aquincumi ill. pannoniai előfordulását: MÓCSY: *Bevölkerung* 186/28 (*Fabia Secundina* Aquincumból), 154/36, 156/21 (egy katona és egy libertus Carnuntumból), BARKÓCZI, *AArchHung* 16, 1964, 301, 105/213 (egy Fabius Aquincumból), továbbá a 6. sz feliratot. 3. sor: p(ontifex). A *sacerdotes provinciae* Nemesisnek szentelt oltárait ld. még. Kat. 48, 282, 309,

285. Fogadalmi tábla, több darabra törött, hiányos. — M.: 78, sz.: 67. Betűk: 4,5-3. — Az ún. Csigadomb környékén került elő, az egykori canabae amphitheatrumának közelében, 1876-ban. — 214 jun. 24. — Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum

RÓMER F., *Arch. Közl.* 11, 1877, 29-30, n. 5. — J. HAMPEL, *AEM* 2, 1878, 70, c. — FRÖLICH, R., *Bp. Rég.* 3, 1891, 155-156. — TORMA K.: *Az aquincumi amphitheatrum északi fele.* 74, 1. jegyz. — *CIL* III, 10439. – *ILS* 3471. — L. BARKÓCZI, *AArchHung*

16, 1964, 105/154. — D. GABLER, 50. — *AE* 1976, 541. — L. MROZEWICZ: *Arystokracja* PI-16, MI-43, 44. — *AE* alapján.

Pro salute d(omini) n(ostri) | Imp(eratoris) M(arci) Aurel(ii) An|tonini Aug(usti) | Aureli(i) Florus et M|ercator Ilvir(i) q(uin)q(uennales) | c[ol(oniae)] Aq(uincensium) temp{u}lum | [Ne]mesis vetustate | [con]lapisum restituer(unt) | [Messalla] et Sabi(no) co(n)s(ulibus) (ante diem) VIII K(alendas) Iul(ias) | [d(ederunt) d(edicavrtunt) A]ur(elio) Suro sala(riario?).

3-4. sor: *Aurelii*: nagy számban fordulnak elő Aquincum vezetőrétegében. Florus és Mercator valószínűleg *Marci Aurelii* lehettek, mert a polgárjogadományozó császárok neve miatt ők alkották az Aurelii túlnyomó többségét, így az ő praenomenjüket lehetett elhagyni – ld. pl. *M. Aurelius Aepictetianus* kétféle névhasználatát Aquincumhoz tartozó vicus Vindonianusból származó feliraton, kat. 316 – míg a más praenomennel rendelkezőknek, akik következésképp más családokhoz tartoztak – így Aquincumban pl. a *Lucii Aurelii*, vö. kat 336, 349 – megkülönböztetésül jelölni kellett az eltérő praenomenjüket. — 5-6. sor: az amphitheatrum Nemesis-szentélyének pusztulását a kutatás egy esetleges 212-213-ra datált barbár betöréssel hozza összefüggésbe, vö. ALFÖLDY G., *Arch Ért* 88, 1961, 26, továbbá J. FITZ, *AArchHung* 14, 1962, 99, uő. in *PRK* 43., melyre az alkalmat a két testvér-császár, Caracalla és Geta között kiélesedő viszály kínálta. Mindezek folytán szükségessé vált, hogy a 214-ben keletre induló Caracalla útbaejtse a dunai tartományokat, s ott átfogó, stabilizáló intézkedéseket foganatosítson. A helyreállítási felirat szövege azonban cáfolja azt, hogy a szentély valamilyen erőszakos pusztításnak esett volna áldozatul, vö. *vetustate [con]lapisum*. Előregedett és a császárlátogatás alkalmára nyilvánvalóan rendbe kellett tenni, Pannoniai tartózkodása során a császár ugyanis Aquincumot is felkereste, vö. NAGY T. in: *Budapest története* 1, 102, ez magyarázza a felirat dedikációját is.

286. Oltár. — A Császárfürdő területén, azaz a *legio* territoriumáról került elő, Mátyás király uralkodása idején a Szentháromság temploma előtt volt felállítva. — Dátálása: a municipium időszaka, a 2. sz. dereka-második fele, ld. lentebb. — Elveszett.

CIL III 3488. — FRÖLICH R., *Bp. Rég.* 3, 1891, 158-159, n. 17. — ALFÖLDI A., *Arch. Ért.* 1940, 196. — L. BARKÓCZI, *AArchHung* 16, 1964, 105/156. — SZ. PÓCZY K.: *Közművek* 32. — L. MROZEWICZ: *Municipalnja Arystokracja* PI-48.

Nymphis | *M(arcus) Foniaci|us Verus q(uin)q(ennalis)* | *sacerdotalis* |⁵ *dignissimis* | *merito*.

2. sor: a *Foniacius* valószínűleg téves olvasás következménye, és *Foviacius*nak kellett a követő állnia, vö. a következő felirat állítójának, *M. Foviacius Verus iuniornak* a nevével, akinek több felirata is fennmaradt, vö. kat. 261, 286, s aki a *sacerdotalis*nak minden bizonnyal a fia volt, s akinek a feliratállítását PÓCZY K. a markomann háborúkat követő helyreállítások, ill. a *municipium* és *canabae* közművesítésének időszakára, azaz a 180-as évekre teszi, vö. *Arch. Ért.* 99, 1972, 29. — 4. sor: a *sacerdos* általános megjelölése volt a papi méltóságnak, előszeretettel használták idegen kultuszok papjának megjelölésére is. Leköszönt főpap, *sacerdotalis* azonban csak a *sacerdotalis provinciae* (jelen esetben *sacerdotalis provinciae Pannoniae inferioris*) volt. — A *Foviacius*ok valószínűleg nyugat-pannoniai romanizált bennszülöttek lehettek, de elképzelhető eraviscus származásuk is, vö. a 261. sz. felirat megjegyzéseit.

287. Sírsztélé. A feliratos mező fölött egy nő domborműves mellképe. — M.: 73, sz.: 32, v.: 12 cm. — 1888-ban került elő Óbudán, az akkori Kiscelli utcában, házépítéskor, az egykori *canabae* területéről. — Dátálása: Kr. u. 3. század. — Magyar Nemzeti Múzeum.

CIL III 10535. — FRÖLICH R., *Arch. Ért.* ÚF 10, 1890, 315-318, n. 37. — Uő, *Bp. Rég.* 3, 1891, 163-164, n. 24. — L. BARKÓCZI, *AArchHung* 16, 1964, 105/171.

*Fl(avia) Matrona | qu[a]e v(i)x(it) annis | XL deis (sic!) n(umero) V M(arcus) |
 Peti[l]ius Clem⁵entinus dec(urio) | A(quincensium) qu<a>es(tor) co(n)i(ugi) |
 faciendum | curavit.*

2-6 sor: az *E* kurzív formában, *I* *I*-vel írva. — 3. sor: helyesen *diebus*; Frölich: *Num(erius)* vagy *Num(isius)*, azonban a szövegnek ebbe a részébe egy gentilicium nem illik; *CIL* loc. cit.: *n(umero) V*. — 4. sor: a *Petilius* nomen mindenütt előfordul, vö. B. Lőrincz: *Onomasticon III*, p. 134. — 6. sor: *A QIIS*, amit a *CIL loc. cit.* tévesen *Aqui[nc(i)]*-nek oldotta fel. -

288. Oltárkö. — Óbudán, a Flórián utcában, az egykori legióstábor területén került elő csatornaásás során 1879-ben. — Datálása: Kr. u. 210. — Budapest, Nemzeti Múzeum.

HAMPEL J., *Arch. Közl.* 13, 1879, 36-37. — DIENER, *AEM* 7, p. 91. — KUZSINSZKY B., *Bp. Rég.* 6, 1899, 142-143, n. 128. — *CIL* III 10429. — O. HIRSCHFELD: *Kleine Schriften* 595. — A. v. DOMASZEWSKI: *Die religion des römischen Heeres*. 1895, 99. — ALFÖLDI A., *Arch. Ért.* 1940, 201. — *AE* 1944, 89. — L. BARKÓCZI, *AArchHung* 16, 1964, 343, 105/52.

*I(ovi) o(ptimo) m(aximo) | Iunoni reginae | sacrum M(arcus) Ulp(ius) | Emeritus et
 Tib(erius) Cl(audius) |⁵ Exuperatus b(ene)ff(iciarii) | co(n)s(ulares) leg(ionis) II
 adi(utricis) age|ntes curam leg(ionis) | et colonia Aq(uincensium) v(otum) l(ibentes)
 m(erito) s(olverunt) | Faus{s}tino et Rufino |¹⁰ co(n)s(ulibus).*

2. sor: *A+E: reginae*, ligatura. — 4. sor: *E+T: et*, ligatura. — 5. sor: *B+F: b(ene)ff(iciarius)*, ligatura. – Az aquincumi colonia területén a város szomszédságában állomásozó legio beneficiariusai rendőri teendőket láttak el, ugyanehhez ld még lentebb a 292. sz. feliratot is. — 7. sor: *E+T: et*, ligatura.

289. Mészköttábla. A feliratos mező a tábla felső részén helyezkedik el, mindkét oldalán félköríves díszítés. Alatta a kőlap sima, díszítés nélküli, középen nagyobb bemélyedés, mely annak a márvány vagy bronz dísznek (*ornamentum*) a helye, melynek a város részére történő adományozását a felirat megörökítette. — M.: 180, sz.: 80, v.: 15 cm. — 1881-ben került elő, a Vörösvár felé vezető út mentén fekvő Viktoria téglavető területén, egy középkori templom romjaiból. — 2. század. utolsó éve, 3. század eleje. — Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum.

TORMA K., *ArchÉrt* 8, 1874, 141. — FRÖLICH R., *ArchÉrt* ÚF 10, 1890, 228-229, 29. sz.. — UŐ, *AEM* 14, 1891, 72, n. 56. — UŐ, *BpRég* 3, 1891, 160, n. 20. — HAMPEL J., *BpRég* 3, 1891, 77-79, 77. kép. — *CIL* III 10495. — *ILS* 7124. — W. KUBITSCHKE: *Imp. Rom. trib. descr.* 269. — L. BARKÓCZI, *AArchHung* 16, 1964, 105/174. — D. GABLER n. 47. — *AE* 1968, 423. — A. MÓCSY, *AArchHung* 21, 1969, 348. — J. FITZ, *Alba Regia* 11, 1970, 153 sk. — *IMSup* I, 31 + 2. jegyz. — L. MROZEWICZ, *Arystokracja* PI-32, MI-65 + 488. jegyz.

C(aius) Tit(ius) C(ai) fil(ius) Serg(ia tribu) Antonius | P[e]culiaris dec(urio) col(oniae) | S[e]pt(imiae) Aquincensium item dec(urio) municipii | Sing(idunensium) ornamentum |⁵ forus (sic!) rei publicae | d(onum) d(edit).

C. Tit(ius) Antonius Peculiaris azonos a 358. és a 361. sz. felirat állítójával, ld. lentebb. *Sergia tribusa*, és a 358. sz. feliratán említett főpapi tisztsége Pannonia inferiorban aquincumi polgárságát jelzi. Singidunumi decurionatusa a vámbérlői (361. sz. felirat) tevékenységéből fakadó üzleti érdekeltségeivel ill. kapcsolataival állhatott összefüggésben. Conductor tevékenysége, valamint Antonius neve miatt felvetődhet, hogy azokkal a Caius Antoniusokkal állt rokonságban, akik Commodus uralkodásától kezdve procuratorként álltak a nyugat-Illyricumi vámkerület élén, ld. *CIL* III 5117, 14354³³, 14354³⁴, 5120, DOBÓ: *Portorium* 157,4, 172, 15. Egy további Titius, *G(aius) Titius Platanus*, az aquincumi municipium Augustalisa volt, ld. fentebb, a 262. számú feliratot. A decurióknak talán rokona – feliratának esetleges korábbi datálása miatt inkább a felmenője –, vagy a családja libertusa lehetett.

290. Szarkofág. — Frölich szerint a lelőhelye Óbuda. Az egykori Flessner-féle szőlőben találták 1832-ben. — Kr. u. 3. század. — Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum (Frölich)

FRÖLICH R., *Bp.Rég.* 4, 1892, 130-131, n. 34. — *CIL* III 3589 et 3684 = 10532. — L. BARKÓCZI, *AArchHung* 16, 1964, p. 277, 279 + 105/169. — L. MROZEWICZ: *Arystokracja* PI-15.

*D(is) M(anibus) | In memoria(m) Aureli(i) Minervini adulescentis nepotis aetate
inte|gra qui vixit ann(os) XVII fec(it) Aure|l(ius) Crispus dec(urio) col(oniae) equaes
eq(uo) p(ublico) a<v>un|⁵culus.*

2. sor: az *Aurelii* Pannoniában itáliai kivándorlók is lehettek, nemcsak Marcus Aurelius, Commodus vagy Caracalla alatt polgárjogot nyer provinciálisok. A feliratunkat állító *Aurelius Crispus* lovagrendű volt. Az aquincumi vezetőrétegbe tartozó *Aurelii* sorában még két lovagrendűt ismerünk a 3. században: a 223-ra datált békásmegyeri feliraton említett *Aurelius Vettianust*, aki valószínűleg rokona volt az ugyanezen feliraton említett *Aurelius Aepictetianus* sacerdotálisnak, és a 281 jun. 11-re datált oltár egyik állítóját, *M. Aurelius Cimest*, vö. Kat. 316, 343, 344. További *Aurelii* Aquincum előjárói között: kat. 285 (Kr. u. 214. jun. 24, ketten is), 300, 296 (Kr. u. 305), 321, 336 (Kr. u. 216), 349 (Kr. u. 222-235), 344, 363, 350 (Kr. u. 226. jun. 11), 352 (Kr. u. 251. jun. 11, ketten is), 344 (egy további), 299 (Kr. u. 244/249). A sevirek és Augustalisok között: Kat 329, 306 (két fő), 338.

291. Sírkert előlapja. A feliratos mezőt széles egyszerű keret övezi. A felirat fölötti képmező jórészt elpusztult: a mezőt oldalról határoló oszlopok letörttek, a balfelőlínek csupán a talpazata alsó párkánya, a jobbfelőlínek alsó harmada látszik; az oszlopok közötti férfi mellkép feje hiányzik. A férfi kezében irattekercset tart. — Lelőhelye Óbuda. — Kr. u. 3. század. — Aquincumi Múzeum.

RÓMER – DESJARDINS 140. — *CIL* III 10521. — L. BARKÓCZI, *AArchHung* 16, 1964, 105/168. — NÉMETH M., *Vezető*, n. 88. — L. MROZEWICZ: *Arystokracja* PI-36. — A.

D(is) M(anibus) | et memori(a)e V[al(erii)] Veri | quondam mil(itis) leg(ionis) | librari(i) co(n)s(ularis) Va[l(erius)] Iuli⁵anus dec(urio) col(oniae) Aq(uincensium) fili|o carissimo.

Valerius: a tartományokban való feltűnő gyakorisága miatt Mócsy A. felveti annak a lehetőségét, hogy a császárnomen helyett bizonyos esetekben esetleg ezt a nomen is felvehették a provinciabeli újpolgárok, vö. *A római név mint társadalomtörténeti forrás* 16 skk. További *Valerii Aquincum* vezetőrétegében: kat. 264, 295, 317, és talán 284. *Valerius Iulianus* cognomenje a Iulii-val való rokonságra utal. Ezt egy *Iulius Valerianus* cognomenje is megerősíti, vö. kat. 296.

292. Oltár. — Lelőhelye Óbuda. — Kr. u. 228. — Budapest, az Aquincumi Múzeum tulajdona, ám jelenleg a Magyar Nemzeti Múzeumban van kiállítva. — A.

CIL III 3412. — L. BARKÓCZI, *AArchHung* 16, 1964, 343, 105/58.

[Ae]sculapi[o] | et Hygiae | Aug(ustis) Aur(elius) | Artemidorus |⁵ b(ene)f(iciarius) leg(ati) leg(ionis) | II Adi(utricis) p(iae) f(idelis) S(everianae) | agens c(uram) c(oloniae) | v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito) | Modesto |¹⁰ et Probo | co(n)s(ulibus).

2. sor: *E+T: et, A+E: Hygiae* ligatura. — 3. sor: *A+V: Aug(ustis)*. — 4. sor: *A+R, T+E, I+D, O+R: Artemidorus* ligálva. — 6. sor *A+D: ad(iutricis)* ligatura. — 7. sor: Aquincum területén a város szomszédságában állomásozó legio beneficiariusai rendőri teendőket láttak el, ld még fentebb is a 288. sz. feliratot. — 10. sor: *E+T: et* ligatura.

293. Oltár. — Lelőhelye Óbuda. — Egy másik felirata, melyen quinquennalis designatus, Kr. u. 213-ra datált, ld. lentebb, kat. 328. 224. jun. 24-én valószínűleg már nem élt, mert egy ekkorra datált feliraton mások a quinquennalisok. Iuppiter oltárát ennek megfelelően 213 második fele/214 jun. 24 előtt állíthatta.

CIL III 3452. — L. BARKÓCZI, *AArchHung* 16, 1964, 105/283.

I(ovi) o(ptimo) m(aximo) | M(arcus) Ulp(ius) Qu[i]ntianus | v(otum) l(ibens) m(erito).

Felmenője traianusi polgárjoga folytán *M. Ulp. Quintianus* provinciális eredetű volt. A reá vonatkozó további adatokat ld. a 328. számú feliratnál. *Ulpusok* már a *canabae*, és a *municipium* vezető testületében is jelen voltak, vö. kat. 254, 258, 323, 326. 348 (Kr. u. 182. jun. 11, ketten is) További *Ulpii* az aquincumi colonia ordójában: 277, 346, a sevirek között: kat. 360.

294. Szarkofág előlapja. A felirat jobboldala és alsó része hiányzik. — Lelőhelye Óbuda. — Kr. u. 3. század. — Budapest, Aquincumi Múzeum (lelt. sz.: 64, 10, 62). — A.

NÉMETH M.: *Vezető*, n. 125.

Sex(tus) Iuven[tius?] For|tunatus Aug(ustalis) col(oniae) Aq(uincensium) | vivos (sic!) sibi et [- - -]ae Zoeni co[niugi - - -] Sext(o) Iuvent(io) [- - - .

1. sor: *Iuventii*: italikus név, főleg Észak-Itáliában elterjedt. *Sexti Iuventiit* Aquileából ismerünk, egyikük, *Sex. Iuventius Primitivus domo Aquileia* sírfelirata Dunaföldvár közelében került elő, vö. *CIL* III 10300. (Abból, hogy a feliratot állító nővérét Ulpia Epicharisnak hívták, arra következtethetünk, hogy felszabadítottak voltak, vö. A. MÓCSY: *Bevölkerung* 206/1). Aquileiában ld. még *Iuvent[ia Sex. l. Florát]*, *CIL* V 1268. Aquincumból egy *Sex. Iuventius Pannonius* libertust ismerünk, *CIL* III 3482. Itálián kívül ötnél több esetet. MÓCSY A. Hispaniában, Gallia Narbonensisben és Belgicában

illetve Pannoniában említ, vö. *Nomenclator* 156, ld. továbbá CALDERINI 512. — 4. sor. *Zoenis*: a latin feliratokon ritkán, de mindenütt előforduló görög Ζώνη női névből, a gör. femininum -ωνη suffixumával képezve. Másutt nem fordul elő. — Az aquileiai Iuventii Aquincum felé mutató kapcsolatai, a Sextus praenomen, továbbá felesége görög neve alapján valószínűnek látszik, hogy *Sex. Iuventius Fortunatus* is aquileiai eredetű libertus volt.

295. Szarkofág. Idegen fedőlappal. — Publikálatlan. — Óbuda. — Kr. u. 3. század. — Aquincumi Múzeum, Lelt. sz. 382. — Csak Kuzsinszky nem szöveghű közléséből ismert.

KUZSINSZKY B., *Aquincum*, 67, n. 382. — L. BARKÓCZI, *AArchHung* 16, 1964, 105/139. — L. MROZEWICZ: *Arystokracja* PI-38.

C(aius) Val(erius) Seranus dec(urio) col(oniae) Aq(uincensium) eq(uo) p(ublico) matri incomparabili

Anyja: *Iulia quae et Flavia Secundina*

Nagyapja: *Fl(avius) Secundus vet(eranus) leg(ionis)*

Seranus: Galliában, Hispaniában fordul elő a cognomen nagyobb számban, más keltai társaságokban, vö. A. MÓCSY: *Nomenclator* 262. *C. – C. Valerius Seranus* cognomenje esetleg *L. Seranius Serotinus* aquincumi sevir, aedilis, decurio gentiliciumával hozható összefüggésbe, és esetleg a kettejük közötti rokonságra utal, vö. kat. 265.

296. Titulus honorarius. — Lelőhelye Óbuda. — *Maximianus Iovius Invictus Augustus* azonos Galeriuszal, vö. Lact., *mort. pers.* 18,13; 19,2. A felirat datálásához *terminus post quem* Diocletianus lemondása, és Galerius *Augustussá*, valamint unokaöccse, Maximinus Daia *caesar*rá emelése, *terminus ante quem* Galerius halála (Lact., *mort.*

pers. 35, 4). Ezek szerint a köemléket Kr. u. 305 máj. 1. és 311 ápr. vége-máj. eleje között állították. Nem kizárt, hogy erre Galeriusnak valamelyik pannoniai tartózkodása idején került sor, pl. a sarmaták elleni harcai idején, 306 végén vagy 307 elején, vagy amikor az Itália elleni hadjáratára indult, ill. onnan visszatérőben volt, 308 nyarán-őszén, vagy pl. amikor a carnuntumi találkozóra utazott, ill. onnan visszatért, vagyis közvetlenül 308 nov. 11. előtt és után, vö. BARNES, 64 skk. A császárnak aquincumi látogatása az első és a harmadik esetben kézenfekvő. — Budapest, Nemzeti Múzeum.

CIL III 3522 = 10384. — *ILS* 658. — FRÖLICH R., *Bp. Rég.* 3, 1891, 156-157, n. 13. — L. BARKÓCZI, *AArchHung* 16, 1964, 257 skk, 105/152. — L. MROZEWICZ: *Municipalnja Arystokracja* PI-18, PI-22.

Pro salute d(ominorum) | n(ostrorum) | [M]aximiano | Iov(i)o Invic(to) |⁵ Aug(usto) et Maximino | Caes(aris) | Iulius Valeria[n]u[s] et Aurel(ius) Maxim[us] d(ecuriones) (duoviri) col(oniae) |¹⁰ Aq(uincensium).

1. sor *DD*. — 2. sor *NN*. — 9. sor: a *DD NN* (FRÖLICH, *CIL*) vagy *DD VV* (DESSAU, *ILS*) feloldása nehézséget okoz, ld. FRÖLICH erőltetett *d(ecurio)n(es)* megoldását. A két, szorosan egymás mellett álló D után nagyobb szóköz, majd két szorosan egymás mellett álló, megdöntött N következik. Az N-ek második és harmadik szára egy függőleges tengely mentén nagyjából egymás tükörképének tekinthető, vagyis egy álló **V**-t formáz (innen DESSAU olvasata), míg az első szár erőteljesen hátrafelé dől, mégpedig a harmadik szárral párhuzamosan, vagyis a következőképp néz ki: **N**. Mindezeket figyelembe véve számomra sokkal valószínűbbnek tűnik, hogy a **DD** betűpár önmagában véve, tehát a bevett módon fejezi ki a *decurio* többes számát, míg a tőle határozottan elkülönülő másik jelpár egy újabb szót jelent, és pedig a feliratot állító *decuriones* egy további funkcióját. E funkció feliraton való jelölési technikája teljesen az előbbiét követi: a tisztség megnevezésének rövidítése magát a szót, a rövidítés megduplázása a szó többes számát fejezi ki. Mivel a betűk dőlése nagyon határozottan megnyilvánuló kifejezési szándékról tanúskodik, s mivel a dőlt írás az **N** esetében a feliraton nem lenne indokolt – **N** kezdőbetűjű tisztségelnevezések a városokból egyébként sem ismeretesek –, a felíratra a kőfaragó minden bizonnyal nem is **N** betűt véselt, hanem egy római **II**-es és egy **V** betű összevonásával megalkott *ligaturát*,

melyben a kettes második, és a **V** jobboldali szára egybeesik. A **V** a kettes két szára közé került, és – éppen azért, hogy az **N**-nel való egybeesést elkerülje, s így az összetévesztés lehetőségét kizárja, a metsző a **V**-t hagyta függőlegesen állva, s a **II**-t döntötte meg a **V** második szárának megfelelő szögben, a következő módon: **IV**. A sigla a **IIVIR** = *duumvir* rövidítése, megduplázása pedig a **IVIV** formában – szokatlanul ugyan, ám a szövegben konzekvens módon (vö. 1., 2., 9. sor) – a **IIVIR** többes számának, a *duoviri*-nek jelzését szolgálja.

297. Oltár, erősen sérült. — 1950-ben került elő a Várdomb lábánál, a Hunyadi János utcában. — 3. század. — Budapest, Aquincumi Múzeum. — F.

FITZ J., *AT* 5, 1958, 73-74. — *AE* 1962, 26.

Soli Deo | [*M(arcus) A*]nt(*onius*) Vic[*[tor]*inus | [*dec(urio) c*]ol(*oniae*) Sep(*timiae*) | [*Aq(uincensium) ae*]dilis.

A feliratállítóhoz ld. a 278-as felirathoz fűzött megjegyzéseket. M. Antonius Victorinus további oltárait ld. fentebb, kat. 278, 279, 280, 281, továbbá lentebb, kat. 320.

298. Oltárkö. A feliratos rész erősen levésve. — Másodlagos felhasználásból került elő Buda I. kerületében, a Várkertben. — Datálása: 138 - cca 197, Antoninus Pius hatalomra kerülését követően a municipium időszaka. — Budapest, Aquincumi Múzeum (Lelt. sz.: 64.10.85). — A.

MÓCSY A., *Arch. Ért.* 78, 1951, 107-110. — *AE* 1953 14. — SZILÁGYI J., *Bp.Rég.* 15, 320, 52. — A. MÓCSY: *Bevölkerung* 186/3. — G. ALFÖLDY, *AAntHung* 13, 1961, 106. — FR. GRELLE p. 207. — L. MROZEWICZ: *Arystokracja* PI-39, 40. — NÉMETH M.: *Vezető* n. 4.

Mócsy A. olvasata szerint:

[I(ovi) o(ptimo) m(aximo) et Iuno|ni regi]na[e pro| sal(ute) e]t i[n]colu|[mi]tat(e)
civit(atis) [E|ra]viscor(um) T(itus) Ael(ius) | Valens et P(ublius) Ael(ius) | [Du]bitatus
Ivir(i) | mun(icipii) Aq(uincensium).

A *Publii Aelii* hadrianusi újpolgárok voltak, a *Titi Aelii* Antoninus Pius alatt kaptak polgárjogot. *Aelii* nem csupán a municipium, hanem a canabae vezető rétegében is jelen voltak, az előbbiekhöz ld. kat. 327 (Kr. u. 178. jun. 11), 331, 332, 345, 347, 357, 324. 3. századi utódaik: 325, 340, 350 (Kr. u. 226. jun. 11), 354 (Kr. u. 286. ju. 11.), és egy sevir: 313. — A *civitas Eraviscorum* jólétéért és sértetlenségéért az aquincumi municipium ill. colonia duumvirjei évente – rendszerint jun. 11-én – állítottak oltárt a Teutanussal azonosított Iuppiter optimus maximusnak, ld. 299?, 327, 343, 344, 348, 350-355.– ellenőrizni.

299. Oltár, teteje csonka, alsó része letört. — Lelőhelye Budapest. A Gellérthegy déli lejtőjén, az egyik szőlőben (10853. telek. sz.), faültetés során, in situ került elő 1888-ban. — Philippus Arabs uralkodása, 244. január 13.-249. szeptember/október. A letört rész valószínűleg a felirat felállításának dátumát tartalmazta, ami a többi hasonló dedikáció alapján bizonyosra vehetően jun. 11-e. volt. — Budapest, Nemzeti Múzeum. — F.

FRÖLICH R., *Bp. Rég.* 3, 1891, 146-147, n. 6. — Uő, *Bp. Rég.* 4, 1892, 49, skk, faksim. — Uő, *AEM* 14, 62. — *CIL* III 10418. — *AE* 1941, 13. továbbá 1955, 8 és 1961, 1. — G. ALFÖLDY, *AAntHung* 8, 1960, 145. — A. MÓCSY, *RE* Suppl. IX (1962) 746. — L. MROZEWICZ: *Municipalnja Arystokracja* PI-56.

I(ovi) o(ptimo) m(aximo) T(eutano) pro salute | adqu(e!) incolumitate | [[d(omini)
n(ostri) M(arci) Iul(i) Phil[i]ppi]] | P(ii) F(elicis) Invict(i) Aug(usti) to⁵iusq(ue) domus
divi|n(a)e eius et civit(atis) Era|visc(orum) T(itus) Fl(avius) Tit(i)anu|s augur et
M(arcus) Aur(elius) | [- - - .

1. sor: *A+L: salute*, ligatura. FRÖLICH, op. cit. : *I(ovi) o(ptimo) m(aximo) T(aviano?)*, az utóbbi időben Böleskén előkerült 348-355. sz. feliratok alapján azonban, melyeket az aquincumi duumvirek az éppen uralmon lévő császárok, és a *civitas Eraviscorum* üdvéért állítottak (ha van rajtuk keltezés, akkor június 11-én), szinte bizonyos, hogy a dedikáció a kelták főistenének, *Teutanus*nak szólt. Az ebbe a sorba tartozó feliratok: kat. 298, 327, 343, 344, 348, 350-355. — 2. sor: *A+T+E: incolumitate*, ligatura. — 3. sor: a császár nevét gondosan kivakarták. 4. sor: *A+U: Aug(usti)*, ligatura. 6. sor: *N+E: divi|n(a)e*, ligatura. — 7-8. sor: ALFÖLDY G. szerint a *civitas Eraviscorum* augurjáról van szó, az 1. sorhoz fűzött megjegyzésben említett ok miatt azonban ia felirat állítói inkább a *colonia Septimia Aquincensium* előjárói lehettek, vö. SOPRONI S., *Comm. Arch. Hung.* 1990, 137 p.

300. Oltár. — Eredeti lelőhelye ismeretlen? A 18. század elején Széchenyi grófné kertjében volt felállítva, később Vácra került, Migazzi bíboros kertjébe. — Kr. u. 3. század. — Magyar Nemzeti Múzeum (1857.12.01)

CIL III 3436. — FRÖLICH R., *Bp.Rég* 3, 1891 146, n. 5. — L. BARKÓCZI, *AArchHung* 16, 1964, 105/164. — L. MROZEWICZ: *Municipalnja Arystokracja* PI-19.

I(ovi) o(ptimo) m(aximo) | M(arcus) Aurel(ius) | Pompeius | dec(urio) col(oniae) Aq(uinci) | v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).

Pompeius: cognomenként ritka, Észak-Italiából, Hispaniából, Gallia Narbonensisből és Lugdunensisből összesen nem ismerünk egy tucatnyi esetet, vö. B. LŐRINCZ: *Onomasticon* III, 150. Az aquincumi decuriók között ld. *Cl. Pompeius Faustus* esetét, kat. 275, 276. — További *Aurelii* Aquincum vezetőrétegében: lista a 290. számú felirat megjegyzéseiben.

301. Töredék. — A Fehér templom kertjében került elő, Budától 2 km-re. — Caracalla Augustusszá emelése után, de még Geta Augustusszá emelése előtt, vagyis 197 ősze után és 209 vagy 210 ősze előtt, vö. D. KIENAST, p. 162. — Iustinianus velencei követ írta le, elveszett.

CIL III 3518.

- - - *pro salute] imp(aratoris) L(ucii) Sep(timii) Severi | Pii Pertinacis Aug(usti) | et imp(eratoris) Caes(aris) M(arci) | Aur(elii) Antonini |*⁵ *[Aq]uinc(enses) | publice.*

4. sor: Caracalla *Augustus* címét ugyan nem jelölik a feliraton, *imperator*i címe azonban kapcsolódik hozzá.

302. Fogadalmi oltár. — Lelőhelye ismeretlen. Mielőtt múzeumba került, Pesten, Krail Pál házában volt. — Kr. u. 3. század. — Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum. — *CIL* alapján.

CIL III 3456. — FRÖLICH R., *BpR* 2, 1890, 144, n. 2. — G. ALFÖLDY, *AAntHung* 6, 1958, 449. — L. BARKÓCZI, *AArchHung* 16, 1964, 105/163. — L. MROZEWICZ: *Arystokracja* PI-11.

I(ovi) o(ptimo) m(aximo) | dis deabusq(ue) | omnibus Gai | Atil(ii) Polianu[s] | dec(urio) aedilic(ius) et | Polio Aug(ustalis) co[l(oniae) | Aq(uincensium) v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).

Atilii: Itáliai származásúak. Nyugat-Pannoniában a név katonák és civilek között egyaránt gyakori, keleten viszont ritka. Státusza alapján az *Augustalis* elvileg a *decurio* libertusa is lehet, cognomenje azonban, melyből a *decurio* cognomenjét deriválták, arra utal, hogy inkább az apja volt neki. Aquincumból egy *Atilia C. f. Prisca* is ismert, minden bizonnyal hozzátartozójuk volt, vö. *CIL* III 3514.

303. Oltár. Justinianus velencei követ látta Budán, a Johannita atyák kertjében, és írta le a 15. században, innen van róla tudomásunk. — Datálása: 3. század. — Elveszett.

FRÖLICH R., *BpRég* 3, 1891, 146, n. 4. — *CIL* III 3461. — L. BARKÓCZI, *AArchHung* 16, 1964, 105/263; 277. — L. MROZEWICZ: *Arystokracja* PI-29.

I(ovi) o(ptimo) m(aximo) | Conservat(ori) | C(aius) Roscius | Crispinus | d(ecurio) c(oloniae) v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).

Roscius: itáliai származású, vö. SCHULZE 176.

304. Oltár. — Pontos lelőhelye ismeretlen. A 19. század elején Budán volt a trinitáriusoknál, akkor többen látták. — Datálása: Kr. u. 137-161, Antoninus Pius uralkodása. A császár nevéből hiányzó Augustus cím és Pius jelző alapján a feliratot valószínűleg 138 febr. 25 és 138 jul 10 között, állították, Antoninus Pius adoptálását követően, de még trónralépését megelőzően. — Elveszett.

CIL III 3487. — FRÖLICH R., *Bp. Rég.* 4, 1892. 137-138, n. 45. — G. ALFÖLDY, *AAntHung* 6, 1958, 448.

Numini Aug(usto) et | Genio imp(eratoris) Caes(aris) T(iti) Ae[l(ii) | Hadr(iani) Antonini coll|eg(ium) Augustal(ium) impen|dis suis fecerunt prae|fect(o) C(aio) Iul(io) Crescente | l(oco) p(ublico) d(ato) d(ecreto) d(ecurionum).

A felirat tanúsága szerint az aquincumi *Augustales* collegiumba szerveződtek, melynek élén – a collegium fabrumhoz és collegium centonariorumhoz hasonlóan – egy *praefectus* állt. Kérdés, hogy ezt a praefectust – az előbbi collegiumokhoz hasonlóan – saját soraiból az ordo decurionum állította-e a collegium Augustalium élére, vagy a collegiumi tagok által, a tagok soraiból választott előljáró volt-e. *C. Iulius Crescens*

társadalmi státuszát közelebbről nem ismerjük, és a neve sem nyújt a kérdés eldöntéséhez támpontot, mert a Cai Iulii – valószínűleg több család is – meghatározó szerepet játszottak Aquincum vezetésében, és éppen ezért elvileg libertusaik is lehettek az Augustalisok között. Más városokban *ordo Augustalium*mal találkozunk, így pl. az észak-itáliai Opitergiumban (*CIL* V 1968).

305. Oltár. — Pontos lelőhelye ismeretlen. Schönvisner Budán, a trinitáriusoknál látta. — Datálás: Hadrianus kora, talán 118 első fele. — Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum.

CIL III 3431.

I(ovi) o(ptimo) m(aximo) | ob salute(m) | Hadriani | Aug(usti) v(ici?) X | pu(blice) po(suerunt).

4. sor: a köztük lévő nagy távolság miatt bizonyos, hogy a *V* és az *X* két szó siglája. Hadrianust aquincumi látogatása alkalmából köszöntötte a 10 falu. Ha ez egy alkalmi társulás lett volna, bizonyosan név szerint is megnevezték volna magukat. Elképzelhető, hogy azok a falvak voltak, amelyek aquincumi központtal municipiumi rangot nyertek,

306. Mészkő szarkofág feliratos lapja. — Milles angol utazó és Bél Mátyás Óbudán látták Zichy grófnő házának udvarán. A múlt század végén került elő két darabban került elő a későbbi dohánygyár területén lévő épület bontásakor. — M.: 98, sz.: 148. — Kr. u. 3. század. — Budapest, Aquincumi Múzeum. — F.

HAMPEL J., *Arch. Közl.* 8, 1870, 187, n. 175. — *CIL* III 3533 = 13367. — FRÖLICH R., *Bp. Rég.* 4, 1892, p. 139-140, n. 49. — KUZSINSZKY B., *Bp. Rég.* 5, 1897, 160-161, n. 99. — A. MÓCSY, *Arch. Ért.* 83, 1956, 145. — G. ALFÖLDY, *AAntHung* 6, 1958, 449. — L. BARKÓCZI, *AArchHung* 16, 1964, 345, 105/144.

M[e]moriae q(uondam) M(arci) [Aur(eli) - - -] | Au[g(ustalis)] col(oniae) Aq(uincensium), vix(it) ann(os) XL [M(arci)] | Aureli (duo) Augendus et Am[andus] | liberti et heredes ex voluntate |⁵ testamenti curantibus Decim(io) | Dionisio Aug(ustali) col(oniae) s(upra) s(criptae) | et Aur(elio) Papia vet(erano) leg(ionis) II adi(utricis) f(aciendum) c(uraverunt).

2. sor: *MEMORIAE Q · MVVIRAEI* Hampel. — 3. V+S kétszer: *Augendus, Amandus, E+T: et* ligatura. — 4. sor: *E+R: heredes, N+T, A+R+E: voluntate* ligálva. — 5. sor: *M+E: testamenti, T+I, V+S: curantibus, D+E, I+M: Decim(io)* ligatura. — *Decimius*: a *Decimus* cognomenből. A nomen Italiában és a nyugati tartományokban szórványszerűen fordul elő, egyedül Gallia Lugdunensisben. számottevő. — Egy további Aurelius az aquincumi Augustales soraiban lentebb, kat. 338.

307. Feliratos bronzablácska, egy légfűjtató viziorgona (hydra) ajándékozási felirata. — Datálás: Kr. u. 228. — Lelőhelye a collegium centonariorum székházának a pincéje, ahová a Kr. u. 3. sz. közepén, egy tűzvész során, az épület omladékával együtt zuhant be. — A.

NAGY L., *EPhK* 56, 1932, 92-99. — KUZSINSZKY B.: *Aquincum* 111-113. — NAGY L.: Az aquincumi orgona. *Budapest az ókorban*. I/2, 558-559, 564., 3. LXXIX, LXXX, 1. kép. — GABLER D.: *Arch. Ért.* 93, 1966, 53. — KABA M.: *Die römische Orgel von Aquincum*. Budapest 1976, 11. — PÓCZY K: *Pannoniai városok*, 76. fotó. — SZILÁGYI J., *TME* 1984, p. 48-51. — L. MROZEWICZ: *Municipalnja Arystokracja* PI-23.

G(aius) Iul(ius) Viatorinus | dec(urio) col(oniae) Aq(uinci), aedi|licius, praef(ectus) coll(egii) cent(onariorum), hydram coll(egio) |⁵ s(upra) s(cripto) de suo d(onum) d(edit.) Modes|to et Probo co(n)s(ulibus).

Iulius Viator, a *magister canabarium*, aki a 2. század második felében hagyott feliratot maga után, ld. fentebb, kat. 256, talán az apja, vagy még inkább a nagyapja lehetett G.

Iul. Viatoriusnak, akinek az életkorát a praefecturája idején minimálisan – 25 éves kora táján kezdődő hivatali pályával számolva – 28 évre tehetjük, vagyis a születése legkésőbb 200 tájára tehető. A szomszédos Noricumban fekvő Virunumból is ismerünk a 3. századból egy azonos nevű városi előljárót, aki *IIvir. iur. dic. C(laudii) [Viruni], praefec(tus) coh(ortis) I[...], trib(unus) leg(ionis) V Mace[d(onicae)]* volt, vö. *CIL* III 4859 (Timenitz), nem valószínű azonban hogy azonosak lennének.

308. Oltár. — Az 1959-63-as ásatások során került elő. — Datálás: Kr. u. 193/197 után. — A.

AE 1962, 120; 1972, 363-364; 1982, 806. — PÓCZY K., *ArchÉrt* 107, 1980, 3 skk, n. 4.

Apollini | et | Seranae. | T(itus) Iul(ius) Me|rcator d(ecurio) c(oloniae) v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).

1. sor: Apollo itt egészen bizonyos hogy *Apollo Grannus*, mert neki volt néha *Seranae*, helyesebben *Sironae* a kísérőistennője. Grannus ritka, a nyugati keltaság körében tisztelt isten. Az istenpáros Aquincumban való felbukkanása – ugyanúgy, mint Brigetióban, vö. kat. 223, 225, 226, 236) raetiai vagy galliai kapcsolatokra utal. A *Raetiával*, vagy a *Treverivel* folytatott kereskedelem révén kerülhettek importált istenekként ide. Ez azt is jelenti, hogy T. Iulius Mercatornak mindenképpen köze kellett, hogy legyen ezek valamelyikéhez, vagyis a cognomenje valóban beszélő cognomen, és az ő – esetleg a családja – kereskedő foglalkozására utal. — További *Titi Iuliit* az aquincumi tisztségviselők között nem ismerünk, csak *Caii Iuliit*. A decuriókon kívül az egyetlen Titus praenoment viselő Iulius Aquincumban *T. Iul. Fortunatus* centurio legionis II adiutricis volt, akiről – feleségének állított síremléke alapján – elképzelhető, hogy megtelepedett a városban, társadalmi rangja is megfelel egy városi előljáróénak, vö. *CIL* III 3572.

309. Oltár. — Lelőhelye Óbuda. — 3. század. — Budapest, Nemzeti Múzeum.

CIL III 3485. — FRÖLICH R., *Bp. Rég.* 3, 1891, 158, n. 16. — ALFÖLDI A., *Arch. Ért.* 1940, 196. NAGY L. in: *Budapest az ókorban.* I/2, 568. — L. BARKÓCZI, *AArchHung* 16, 1964, 105/182. — L. MROZEWICZ: *Municipalnja Arystokracja* PI-55.

Deae Nemesi Aug(ustae) | pro salute | Aureliae Aude|ntiae filiae |⁵ suae et pro sua | incolum(itate) Aurel(ius) Audentius c(urator) r(ei) p(ublice) | Aqui(ncensium) et sacer(dos) pro|vinci(ae) libenti ani|¹⁰ mo suscepta | [vot]a conplevit.

6. sor: a curator praenomenjét nem ismerjük, valószínűnek tűnik azonban, hogy a Marci Aurelii voltak. — 7. sor: Mivel a felirat állításának közelebbi időpontja nem határozható meg, nem tudjuk azt sem megállapítani, hogy milyen okok tették szükségessé a rendkívüli tisztségviselő, *curator rei publicae* kinevezését Aquincum élére. A 3. században ez az intézmény a nyugati városok élén – a folyamatosra váló gazdasági nehézségek miatt – állandósulni látszik, vö. LANGHAMMER, Aquincumból ezzen szemben, a rákmaradt nagyszámú decurio-felirat ellenére, csupán ezt az egyetlenegy esetet ismerjük. *Aurelii* nagy számban fordulnak elő Aquincum vezetőrétegében. Néhányan – akik valószínűleg rokonok lehettek, egy-két család tagjai – a legszűkebb elithez tartoztak: tartományi főpapok, ill. lovagrendűek voltak, vö. 290, 316, 353. Közülük valónak látszik Aurelius Audentius is.

Ager Aquincensis

310. Mérföldkő, anyaga mészkő. — M. 280 cm, átmérője 40 cm. Betűnagyság 4-9 cm. — 1975-ben került elő Pilisvörösváron. — Datásása: 237. ld. lentebb. — *AE* alapján.

S. SOPRONI, *Pest megye Régészeti topográfiája* 13/1, p. 173, n. 21/21-2. — *AE* 1986, 586.

[I]mp(eratori) [Caes(ari) Iul(io) Vero Maximino | in]vic[to Aug(usto) Germanico | m]ax(imo) Dacic[o max(imo) Sa]rm[atico | max(imo) pon[t(ifici) ma]x(imo) tr(ibunica) pot(estate) III imp(eratori) |⁵ V co(n)s(uli) proc(onsuli) p(atri) p(atriciae) e[t C(aio) Iul(io) Ve]ro Maxim[o Ger[m(anico) max(imo) | Dac(ico) ma]x(imo) Sar(matico) m[ax(imo)] no|bilissim[o] Caes(ari) | fil(io) Aug(usti nostri) |¹⁰ ab Aq(uinco) | m(ilia) p(assum) VIII.

4. sor: Maximinus Thrax *Germanicus maximus* 236-ban (talán nyáron), *Dacicus maximus* és *Sarmaticus maximus* 236 végén lett, harmadik tribunicia potestas Kr. u. 236. dec. 10-237. dec. 9 közé esett. Ötödik imperatori acclamációjára 237-ben, közelebről meg nem határozható időpontban került sor, vö. KIENAST, *Kaisertabelle* 183 sk. A mérföldkövet tehát a császár ötödik imperatori acclamációja után, valamikor 237-ben, de még 237 dec. 10. előtt állították. — 10-11. sor: A távolságot Aquincumtól számították, tehát a felirat tanúsága szerint a mai Pilisvörösvár vidéke az aquincumi colonia territoriumához tartozott.

311. Egy nagyobb kőtábla töredéke. — M.: 22, sz.: 18, v.: 12 cm. Betűnagyság 6 cm. — Visegrádon, a Salamon torony restaurálása során került elő másodlagos felhasználásból. — 2. század? — Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum. (Lelt. sz. 123.1879.11) — F.

J. HAMPEL, *Arch. Közl.* 13, 1880, 71. — J. DINER, *AEM* 7, 1883, 102, n. 51. — *CIL* III 10579. — *RIU* 3, 816, Abb. CXXXIV.

- - -] deo [- - - | - - -] aed(ilis) [- - - | - - - T(itus) Ael(ius) [- - - .

3. sor: a *T* töredéke és az *A* között háromszögletű interpunkció. — A töredékből nem derül ki, hogy *T. Ael(ius)* milyen viszonyban állt az ismeretlen nevű aedilisszel, *Titi Aeli*it azonban ismerünk Aquincum decuriói között, ld. a 298. (ketten is) és a 340. sz. feliratot.

312. Fogadalmi oltár. Az írás rajta már a 19 század végén is oly mértékben lekopott volt, hogy az olvasata már akkor sem volt biztos. — Eredeti lelőhelyét nem ismerjük, mielőtt múzeumba került, Migazzi bíboros verőcemarosi kertjében állt. — Kr. u. 3. század. — Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum (Lelt. sz. 3492).

HAMPEL J., *Arch. Közl.* 8, 1870, 182. — *CIL* III 3492 = 10383. — FRÖLICH R., *Bp. Rég.* 3, 1881, 159, n. 18. — L. BARKÓCZI, *AArchHung* 16, 1964, 105/167. — L. MROZEWICZ: *Arystokracja* PI-1.

*Silvano) d[o]m(estico) | Acc(ius?) Maxi|mus d[e]c(urio) | col(oniae) Aq(uincensium) |⁵
Ilv(ir) q(uin)q(uennalis) v(otum) | s(olvit) l(ibens) m(erito).*

2. sor: Hampelnél *ACCI*. – *Accii*: Hispaniában és Italiában fordulnak elő tucatnyi, féltucatnyi esetben, más tartományokban csak szórványosan, vö. B. LŐRINCZ – F. REDŐ: *Onomasticon* I, 11. Pannoniában a fenti eseten kívül Poetovióból ismerünk egy *Accia* *CIL* III 4102. Az *Accius* nomen alapját a noricum és pannoniai keltaság körében felbukkanó *Acco* / *Accis* vagy a Boii névadásában felbukkanó *Acionus*, vö. *CIL* III 4555, és a hispaniai *Accus* / *Acces* jelentik. Valószínű, hogy nyugat-pannoniai kelták leszármazottja, bár – figyelembe véve azt, hogy az Aquincum territoriumán élő eraviscusok erős nyugati hatást mutatnak, lehet, hogy helybéli. — 5. sor: *VI* valójában egy *I* és egy *V* ligálva + *I* = *Ilv(ir)*

313. Szarkofág. — Eredeti lelőhelye ismeretlen. Vác közelében, Migazzi bíboros kastélyában állt hosszabb ideig. — Kr. u. 3. század. — Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum.

CIL III 3527. — FRÖLICH R., *Bp. Rég.* 5, 1892, p. 138, n. 46. — G. ALFÖLDY, *AAntHung* 6, 1958, 450. — L. Barkóczi, *AArchHung* 16, 1964, 105/127.

D(is) [M(anibus)] | P(ublio) Ael(io) Iusto ann(or)um III et Aeliae Verinae | annor(um) VII P(ublius) Ael(ius) Provincialis vet(eranus) | leg(ionis) II adi(utricis) avos et P(ublius) Ael(ius) Provinci|alis sev(ir) col(oniae) Aq(uincensium) et Aelia Concor|dia parentes fili(i)s dulcissim|is fe[c]erunt.

1. sor: *A+E: Verinae* ligatura. – *P. Aelius Provincialis* veterán apától való származása bizonyíték arra, hogy a sevireket Aquincumban sem gazdag libertusok közül választották.

314. Oltár. — Lelőhelye Szentendre (= *Ulcisia Castra*), Római sánc u. 7 szám alatti telken, másodlagos felhasználásból. A vár délnyugati sarkába befalazva. — 2. század vége / 3. század eleje. — Szentendre, Ferenczy Múzeum (Lelt. 65.10.1) — A.

KUZSINSZKY B., *Arch. Ért.* 43, 1929, 46. — G. FINÁLY, *Pannonia* 2, 1936, 266. — *AE* 1937, 139. — L. BARKÓCZI, *AArchHung* 16, 1964, 102/14. — *RIU* 3, 878, Abb. CLXXXV. — L. MROZEWICZ: *Arystokracja* PI-12, PI-13..

Mercurio Aug(usto) sac(rum) | L(ucius) Atticius Atticinus et | C(aius) Atticius Verecundus dec(uriones).

3. sor: A polgárváros nagy közfürdjének leletei között került elő egy *VERECVNDVS* bélyeg, vö. NAGY L., *Bp. Rég.* 12, 1937, 263. Aquincumból egy *L. Atticius Patrinus* is ismerünk, vö. CIL III 3585. A dedikáció, és az aquincumi vonatkozások alapján valószínűleg városi tanácsstagok voltak és nem decuriones alae. – *Atticius*: az *Atticus* cognomenből, mely Italiában és a nyugati kelta tartományokban gyakori, másutt ritka. A nomen csak kelták lakta tartományokban fordul elő szórványszerűen, vö. B. LŐRINCZ - F. REDŐ: *Onomasticon* I, 209 sk.

315. Sírkö. — Lelőhelye Szentendre. A Római sánc u. 16. szám alatti telken, a XIX sz. későrómai sírból, másodlagos felhasználásból került elő. — Kr. u. 3. század. — M.: 125, sz.: 128, v.: 34 cm, Betűmagyság 8,5-3,8 cm. — Szentendre, Ferenczy Múzeum. (Lelt. sz. 65.12.1) — A.

L. NAGY, *Arch. Ért* 50, 1937, 94. — *AE* 1939, 10. — A. MÓCSY, *AAntHung* 4, 1956, 234. — G. ALFÖLDY, *AAntHung* 6, 1958, 449. — *RIU* 3, 904, Abb. CCX.

D(is) M(anibus) | T(itus) Fl(avius) Felicio Aug(ustalis) col(oniae) Aq(uincensium) vi|vos (sic!) sibi et Flaviae Secun|dinae quond(am) conlibertae | et uxori quae vixit an(nos) LV et | T(ito) Fl(avio) Felicissimo quond(am) | filio naturali qui vixi(t) ann(os) XXIII et T(ito) Fl(avio) Ingenuo | fil(io) legitimo et T(ito) Fl(avio) Felici | fil(io) naturali et Flaviae | Feliculae filiae naturali | et Flaviae Felicissimae nepti | vivis T(itus) Fl(avio) Felicio s(upra) s(criptis) et sibi f(aciendum) c(uravit).

A *Titi Flavii* – valószínűleg egy család – három generáción át kimutathatók Aquincum szűkebb elitjében, vö. kat. 272, 282, 299, 327. *T. Flavius Felicio* és felesége talán az ő libertusaik lehettek.

316. Oltár. Elülső, bal, és jobb oldalán felirat. — Lelőhelye Békásmegyer, ahol több évtizeden át a ferencesek zárdájában őrizték. — Aurelius Aepictetianusnak egy másik, Kr. u. 223-ra datált felirata alapján – mely még nem említi a szóbanforgó személy főpapi méltóságát – az oltár felállítása 223 utánra datálható. — Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum.

FRÖLICH R., *Bp. Rég.* 3, 1891, p. 152-153, n. 7., 8., 9. — *CIL* III 3626 = 10570. — *ILS* 7127. — ALFÖLDI A., *Arch. Ért.* 1940, 197. — L. BARKÓCZI, *AArchHung* 16, 1964, 105/172. — BALLA L., *DME* 1971 [1973] 55-63. — *AE* 1973,436. — L. MROZEWICZ: *Arystokracja* PI-14, 59.

Szemben lévő oldalon:

[I(ovi) o(ptimo) m(aximo)] | Iunoni re|[g(inae)] Minervae | [c]eteris [d]is deabus[que] | omnibus possessor|[e]s vic[i] Vindoniani |⁵ ex voto posueru|nt q[u]or(um) n[om]in[a] | [s]unt | Au[r(elius)] Aep[ict]etianus sac(erdotalis) | [A]ur(elius) Vettianus eq(uo) p(ublico) |¹⁰ [- - - Vi]ctorinus dec(urio) | [Ulp(ius) - - -]DI[AT- - -] | [- - - u]s ve[t(eranus) | [I]u[l(ius)] Trofimus [...] U]lp(ius) IOianu[s] | - - -]SIM[- - -] | - - -]O[- - -] | - - -] | - - -].

Bal oldala:

Item M(arcus) Aur(elius) | Aepictetianu[s] | dec(urio) col(oniae) Aq(uincensium) | sacerdotalis |⁵ aram donavi[t] | in (h)onore(m) vic[an(orum)]

Jobb oldala:

Quae ara con|secrata est | [i]n possessi[o]n[e] | Aureli(i) Vetti|⁵ani eq(uitis) R(omani) per| missu eius|dem precario |petentibus | vicanis Vindo|¹⁰niani.

Szemben lévő oldal, 10. sor: valószínűleg vagy *C. Iulius Victorinus*, vagy *M. Ulpus Victorinus*. Aquincumból két *C. Iulius Victorinus* nevű decuriót is ismerünk, az egyiket Kr. u. 193-ból illetve 198-ból, a másikat Kr. u. 259-ből, vö. kat. 264, 266, 282. A feliratunk datálása elvileg bármelyikükkel elképzelhetővé teszi az azonosítást, bár az sem zárható ki, hogy ők a család első és harmadik generációját képviselik, a feliratunkon megnevezett Victorinus pedig a másodikat. A Iulii azonban talán túl magas rangúnak tűnnek Victorinus egyszerű decurionatusához képest, és a Victorinus után megnevezett possessorok is Ulpusok, ezért számomra valószínűbbnek tűnik a *M. Ulp. Victorinus quaestorral* való azonossága, vö. kat. 277.

317. Fogadalmi oltár, anyaga mészkő. Talpazata és felső párkánya tagolt, abakusza egyszerű téglalap formájú. — M.: 59, sz.: 19,5, v.: 16 cm, Betűmagyság: 2,6-1,6 cm. —

Lelőhelye Páty, ahol a falutól 1 km-re délre lévő közkút mellett került elő 1865-ben. — Kr. u. 3. század. — Budapest. Magyar Nemzeti Múzeum (Lelt. sz.: 60/1965).

CIL III 3382. — HAMPEL J., *Arch. Közl.* 8, 1870, 182. — RÓMER – DESJARDINS 80. — FRÖLICH R., *Bp. Rég.* 4, 1892, 130, nr. 33. — BARKÓCZI L., *AArchHung* 16, 1964, 123/3. — L. MROZEWICZ: *Arystokracja* PI-37. — MRT VII, 13/3. — RIU 6 1324.

Nymphis | Perennibus | M(arcus) Val(erius) Karus |⁵ dec(urio) col(oniae) Aq(uincensium) | Ilvir | v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).

1. sor: *Y+M*: *Nymphis* ligatura. — 2. sor: *N+N+I, U+S*: *perennibus* ligatura.

318. Sírkő, anyaga mészkő. A felirat profilkeretben, az 1. és a 10. sor. a keretre vésve. — Nagykövácsiban, a falutól északra fekvő szőlőben került elő 1842-ben. — Kr. u. 217. – Nagykövácsi, a parókia falába befalazva. — F.

CIL III 3620. — FRÖLICH R., *Bp. Rég.* 4, 1892, 128-129, n. 30. — Kuzsinszky, Múzeumi és Könyvtári Értesítő 1908, 109. — G. ALFÖLDY, *AAntHung* 6, 1958, 450. — L. BARKÓCZI, *AArchHung* 16, 1964, 114/1. — MRT VII, 12/7. — RIU 6 1322. – G. ALFÖLDY: *ZPE* 140, 2002, 269 sk.

D(is) M(anibus) || <L>ucio Septimio <L>u|piano annorum | I et Lucio Sept(imio) Caesia|⁵no annorum I facien|dum curavit Sept(imius) Celer | sexvirum col(oniae) Aq(uincensium) Aur(elia) Caen|usa parentes fli(i)s car(issimis) p(osuerunt) P|raesent<i=e> et Extrica<d=t>o ||¹⁰ co(n)s(ulibus).

2. sor: *[L]u[c]io* *CIL*, *MRT*; *Lucio* Kuzsinszky. Az *L*-nek csak a függőleges szára látszik, vö. *RIU* 6 *loc. cit.*, ill. p. 318, fotó. — 3. sor: *CIL*: *IV|IIANO*; A *RIU* 6-ban SOPRONI S. olvasata szerint *IV|PIANO*. Ez azonban hapax legomenon, s a 2. sor első betűjének jelölése alapján a *<L>upianus* olvasat számomra valószínűbbnek tűnik. — 4. sor: *A+E*: *Caesia|no*, ligatura. — 6. sor: *V+R, A+V*: *curavit*, ligatura. — 7. sor: *A+*

V+R: Aur(elia) A+E: Caena|sa, ligatura. — 8. sor: *A+R, N+T: parentes* ligatura. — *car(is) f(ecerunt)* Alföldy. — 9. sor: *A+D: Extricado* ligatura.

319. Sírközlaptöredék. Anyaga mészkő, gondosan kivitelezett betűk — Mérete M.: 31, sz.: 42 cm, v. 18 cm. Betűnagyság 4,7-4,5 cm. — Lelőhelye Budaörs, Szőlőhegy, 1905. — Kr. u. 3. század. — Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum (Lelt. sz.: 71.1905.1).

MAHLER E., *ArchÉrt* 26, 1906, 46. — *MRT* VII, 5/XXX 1h. — *RIU* 6 1336.

- - -] *Ma[ximi|anu]s dec(urio) c(oloniae) [A(quincensium) | po]ntifex c[uran|te] uxore p[ient(issimae)]*.

Az 1. és 4. sor feloldása teljesen bizonytalan. — 2. sor: *D+E: dec(urio)* ligatura. 3. sor: *N+T+I+F: [po]ntifex* ligatura.

320. Mészkő fogadalmi oltár. Talpazata és párkánya tagolt, mindkettő sérült, abakusza az akrotérionokkal ugyancsak sérült. A dedikáció a párkányon, az utolsó sor a talpazaton található. A szöveg a jobbszáron 1-2 betű mélységben több soron át ugyancsak sérült. — M.: 83, sz.: 37, v.: 26,5 cm, betűnagyság: 2,9-3,5. — 1970-ben került elő Budaörsön, a Kamaraerdő-dűlőn, mélyszántáskor, egy római villa maradványai közelében. — Kr. u. 3. század első fele. — Szentendre, Ferenczi Károly Múzeum — F.

R. FRÖLICH, *AEM* 14, 1891, 66-68, n. 43. — B. KUZSINSZKY, *Arch. Ért. ÚF* 8, 1888, 390-391, d. — Uő, *BpRég* 1, 1889, 59-86, kép: 78, n. 9. — L. BARKÓCZI, *AArchHung* 16, 1964, 105/161. — Soproni, S., *Studia Comitatusiensia* 17, 1985, 273-278, no. 1, fotó. — *AE* 1986, 591. — *AE* 1995, 1273. — *RIU* 6 1335, p. 326 fotó.

*Ter(ra)e M(atri) || M(arcus) Ant(onius) Vi[c]|torin[us] | Ilvir co[l(oniae)] |
Aq(uincensium) cum | Ulp(ia) Spe|ctata co|niuge | [v(otum) s(olvit)] l(ibens) m(erito).*

9. sor: az *L* és az *M* betű teteje látszik. — *M. Antonius Victorinust* ld. még a kat. 278, 279, 280, 281. sz. feliratokon, melyek Aquincum 2. számú Mithraeumából kerültek elő, továbbá a 297. sz. feliraton. A megjegyzéseket ld a a 278-as feliratnál!

321. Mésző oltár töredék, alsó része hiányzik. Abacusa sima, oromzata tagolt. A dedikáció a párkányon. — 1956-ban került elő szántás közben Törökbálint, Tükőhegyen, az Árpád u. 49. szám alatti telken. — M.: 63, sz.: 50, v.: 32 cm. — Kr. u. 3. század. — Törökbálint, Tüdőszanatórium kertje. — Olvasat: MÓCSY A. alapján.

MÓCSY A., *ArchÉrt* 85, 1958, 87. — Uő: *Pest megye Régészeti Topográfiája* 13/1, 1986, 344, n. 36/2. — AE 1986, 592.

*[I]unoni reginae Au[g(ustae)]|| M(arcus) Aur(elius) Epigo|nus dec(urio) co[l(oniae)]
Aq(uincensium) pro s[al(ute)] |⁵ sua et s[uor(um)] | omn[ium - - -] | M[- - -].*

1. sor: A+E: reginae ligatura. — 5. sor: E+T: et ligatura

322. Oltár, anyaga mészkő. — M.: 111, sz.: 57, v.: 66, betűmagasság 7,5-6,3 cm. — Lelőhelye Érd, 1790-ben másodlagos felhasználásból került elő. — Kr. u. 2. század. — István Király Múzeum, Székesfehérvár (Lelt. sz.: 7800). — A.

CIL III 3386. — FITZ J., *Alba Regia* 8-9, 1967-1968 (1968) 202-203, nr. 23. — *AE* 1969/70, 524. — *MRT* VII 9/xxx lh. — *RIU* 6 1348.

*[I(ovi) o(ptimo)] m(aximo) | [P(ublius)] Ael(ius) | [.]gor[.]nus |⁵ [.] ma[g(ister)? |
v(otum)] s(olvit) [l(ibens)] m(erito).*

5. sor: *magister vici* vagy *magister canabarium*. FITZ J. szerint lehetett [*d(ecurio)*] *m(unicipii)* *A(quincensis)* is, mert az A utáni ív alakú betűtöredék egy Q-nak is lehetett a darabja.

323. Fogadalmi oltár. Anyaga mészkő. Az e lső és második sor között kettőbe törött. — Lelőhelye Érd, uradalmi földek. — M.: 89, sz.: 42, v.: 25 cm, betűnagyság 6-5 cm. — Kr. u. 2. század. — A múlt század végén az ún. Pelikán-ban, Bónis Béla tisztartó udvarán volt fellelhető, innen az egri Lyceumba került. Jelenlegi őrzési helye Eger, Dobó István Múzeum (Lelt. sz. 71,2.2) — A.

FRÖLICH R., *ArchÉrt* 10, 1890, p. 153, n. 20. — UŐ., *Bp.Rég.* 3, 1891, 157, n. 14. UŐ., *AEM* 14, 1891, p. 60, n. 23. — *CIL* III 10377. — SZILÁGYI J.: *Aquincum*. Budapest, 1956, 119. — A. MÓCSY: *Bevölkerung* 190/1. — I. TÓTH, *Egri Múzeum Évkönyve* 1970-1971, 47. — UŐ., *Alba Regia* 13, 1972 [1974] 165-266, n. 1. — J. FITZ, *AAntHung* 24, 1972, 46, 229 jegyz. — PÓCZY K.: *Közművek* p. 31, n. 22. — *MRT* VII 39, 9/xxx. — L. MROZEWICZ: *Arystokracja* PI-34.

Libero | *Patri sac(rum)* | *M(arcus) Ulp(ius) Qua|dratus* |⁵ *dec(urio) m(unicipii)*
Aq(uincensium) | *q(uin)q(uennalis) v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)*.

2. sor: *T+R: patri* ligatura. — 3. sor: *L+P: Ulp(ius)*, *V+A: Qua|dratus* ligatura. — *M. Ulp. Quadratus* azonos a ... sz., (*CIL* III 10334) székesfehérvári felirat állítójával.

324. Felirattöredék. — Lelőhelye Vál, Ürményi József birtoka. — Datálása: Kr. u. 2. század. — Elveszett.

CIL III 10355. — A. MÓCSY, *Bevölkerung* 193/1. — L. MROZEWICZ: *Arystokracja* PI-6. — *RIU* 6, 1373.

P(ublius) A(e)l(ius) MeXLLius | dec(urio) mun(icipii) | P(ublius) A(e)l(ius) Pin[- - -

1. sor: *Mexillius?* – A *Messillius* írásváltozata lehet, vö. *Messilia* CIL III 2791. A *Messillus* cognomenből, mely Észak-Itáliában, Dalmatiában és Pannoniában fordul elő féltucatnyi esetben. Dalmatiában bennszülött.

325. Sírkő, anyaga mészkő, alja is, teteje is letört. A képmerőt oldalt két féloszlop zárja, benne két férfi és egy nő, valamint két gyerek portréja. Alattuk áldozati jelenet. A feliratos mező sima keretben, a kereten kívül két oldalt felfutó borostyáninda. — M.: 173, sz.: 99, v.: 30 cm, betűnagyság 3 cm. — Lelőhelye Vereb, közelebből ismeretlen. — Kr. u. 3. század. — Székesfehérvár, István Király Múzeum (Lelt. sz. 51.11.1) — A.

CIL III 3362 = 10347. — L. Barkóczi, *AArchHung* 16, 1964, 122/1. — L. MROZEWICZ: *Arystokracja* PI-4. — *RIU* 6 1377.

D(is) M(anibus). || P(ublio) Ael(io) Frontoni dec(urioni) | col(oniae) Aq(uincensium) flaminico | qui vixit annis | [L]III et P(ublio) Ael(io) Vindici |⁵ fi[lio] qu[i] vixit annu[m] I | et [Ael(iae)] Lucrorin(a)e | fili(a)e [q(uae) vi]xit ann[is] VIII et P(ublio) Ael(io) In|petrato filio |¹⁰ qui vixit ann(is) | VI cui vita par|va mors valide | citata fuit, quem | flentes doleunt |¹⁵ miserieque parent[es]. Sept(imia) Decora|ta coniugi pien|[ti]ssimo et fili(i)s | [co]mmunibu[s] |²⁰ [t(estamento)? f(ieri)? i(ussit)? | P(ubl(i)i) Ael[i(i) In]p[etra]tus et | De]coratus [filii] pos(uerunt).

2. sor. *flamini co(loniae)* FITZ. Kétszer a coloniát – ráadásul következetlenül hol *COL*-nak, hol *CO*-nak rövidítve, úgy, hogy a második esetben az *L* számára lett volna még elég hely - felesleges lett volna leírni, ezért szerintem az olvasat inkább *flaminico*. Az irodalmi forma ugyan a *flaminalis*, *aquincumban* nem ez, hanem a *flaminicus* fordul elő, ld. kat. 261, 263. — 5. sor: *A+N+N+V: annum* ligatura. — 6. sor: *II///// VCRORVE* CIL III 3362; *I [et Ae]l(iae) Uchorve* CIL III 10447; *et [Ael(iae)] Lucrorin(a)e* J. Fitz a RIU 6-ban. *N+E: Lucrorin(a)e* ligatura. — 15. sor: *N+T: parent[es]*. — 22. sor: *Publius*

Aelius Decoratus nevét lásd még a kat. 345. számú feliratán, melyet *P. Aelius Septimusszal* közösen állított. A cognomenjeik egybecsengenek *Septimia Decorata* nevével. Nagy valószínűséggel ők voltak *P. Aelius Fronto* és *Septimia Decorata* felnőtt kort megélt gyermekei. - [lib(erti)] FITZ. A kiegészítés azonban nem fogadható el, mert a libertusok nem viselték a patronusaik cognomenjét, helyette helyesen [fil(ii)].

326. Oltár töredéke, anyaga mészkő. — M.: 74, sz.: 60, v.: 39 cm. Betűmagyság 5,5 cm. — Székesfehérvárt került elő a város falából a püspök kertje mellett. — Kr. u. 2. század. — Székesfehérvár, Szent István Király Múzeum (lelt. sz.: 10793) — A

CIL III 3348 = 10334. — A. MÓCSY: *Die Bevölkerung* 190/1. — J. FITZ, *AArchHung* 24, 1972, 46. — Uő, *Rivista Storica dell'Antichità* 1, 1971, 153-154. N. 7. — Uő., *Arch. Ért.* 103, 1976, 143. — L. MROZEWICZ: *Arystokracja* PI-34. — RIU 6 1495.

[I(ovi) o(ptimo)] m(aximo) | [M(arcus) U]lp(ius) Qua|[dr]atus d[ec(urio)] m(unicipii) Ilvir | q(uin)q(uennalis) | [v(otum)] s(olvit) l(ibens) m(erito).

2. sor: *V+A: Quadratus* ligatura. — *M. Ulp. Quadratus* azonos a ... sz. felirat állítójával.

327. Oltártöredék, anyaga mészkő. — A Székesfehérvár határában, a móri út közelében álló malom épületébe volt befalazva. — M.: 92, sz.: 62, v.: 38 cm. Betűmagyság 4,5-3 cm. — Kr. u. 178. jun. 11, vő. ALFÖLDI A., *loc. cit*, továbbá FITZ J., *AR.* 211. W. JOBST, *loc. cit.* a feliratot a *CIL* olvasata alapján 172. június 11-re datálja, és a Marcus Aurelius quadok elleni hadjárat során történt esőcsodával hozza összefüggésbe. Június 11-ére datált, az uralmon lévő császár üdvéért állított feliratot azonban már a 172-őt megelőző időből is ismerünk, vő. SOPRONI S. *loc. cit.* — Székesfehérvár, Szent István Király Múzeum (Lelt. sz.: 11251). — A.

CIL III 3347. — FRÖLICH R., *Bp.Rég.* 4, 1892, p. 127, n. 25. — ALFÖLDI A, *Arch. Ért* 3/1, 1940, 200, XXVIII. t. 3. 220. — AE 1944, 87. — UO, 1947, 27. — L. BARKÓCZI, *AArchHung* 16, 1964, 142/12. — J. FITZ, *Alba Regia* 7-8, 1968, 210-211, n. 48. — UÖ., *Rivista Storica dell'Anrichita* 1, 1971, 152, n. 4. — UÖ.: *Gorsium – Herculia* 80-81, n. 35. — W. JOBST, *Sitzungsber. d. Österr. Akad. d. Wissenschaften*, Phil.-hist. Kl. — UÖ., *ANRW* II, 6, 1977, 718, Anm. 35. — L. MROZEWICZ: *Arystokracja* PI-41, 47. — SOPRONI S., *Comm. Arch. Hung.* 1990, p. 138. — G. ALFÖLDY, *Specimina nova* 1990, 105-107, n. 14. — AE 1996, 1259. — RIU 6, 1493.

[I(ovi) o(ptimo) m(aximo) T(eutano) | pro sal(ute) | I]mp(eratorum) M(arci) Aur(elii) | Antonini et [[Commodi]] et ordinis Aq(uincensium) | T(itus) Fla(vius) Macer |⁵ et P(ublius) Ae(lius) Ianuarius | Ilvir(i) m(unicipii) eiusdem | posuerunt (ante diem) III | idus Iun(ias) Orfito ||¹⁰ [et Rufo co(n)s(ulibus)].

1. sor kiegészítése [I(ovi) o(ptimo) m(aximo) K(- - -)] Jobst; [I(ovi) o(ptimo) m(aximo) Teutano] a felirat jun. 11-i datálása, és Gellérthegyen (CIL III 10418) továbbá Bölskén újabban előkerült, jun. 11-re datált feliratok egész sora (ld. 320-328) alapján FITZ, RIU 6. – 2-3. sor: - - - pro] sa[l.] M. Aur..., etc., CIL Katancsich figyelmetlen leírása alapján; - - - pro] sa[l. I]mp. M. Aur... ALFÖLDI A. korrekciója szerint, hasonlóképp ALFÖLDY G.; | pro sal(ute) | I]mp(eratoris) FITZ, Alba Regia; Imp(eratoris) FITZ RIU 6. – 4. sor: E+T: et ligatura; e[t] L(ucii) JOBST, ALFÖLDY. – 5. sor: [[Imp. Commodi]] FITZ, Alba Regia. – 8. sor: T. Aelius ALFÖLDY; U+A, R+I+U: Ianuarius ligatura.– 12. sor: [et Maximo co(n)s(ulibus)] = Kr. u. 172 MOMMSEN a CIL-ben, továbbá JOBST. 172-ben azonban Commodusnak a *caesar* titulust kellene viselnie a feliraton, ami a jelen esetben hiányzik, így a felirat 172-re történő datálása kérdéses. Az *imperator* címet Commodus 177 nyaratól viselte, vö. ALFÖLDI, *op. cit.* 200, ezért a helyes kiegészítés [et Rufo co(n)s(ulibus)], a felirat datálása pedig Kr. u. 178, vö. FITZ Alba Regia, továbbá RIU 6.

328. Votiv felirat töredéke, anyaga mészkő. Alján profilkeret maradványa. — Székesfehérvárt, a királyi bazilika. északkeleti falában beépítve találták. — Datálása:

Kr. u. 213, minden bizonnyal az év második fele, mert M. Ulpius Quintianus már quinquennalis designatus, vagyis Aquincumban már megtartották a 214. évre szóló választásokat. — Székesfehérvár, Szent István Király Múzeum (Lelt. sz.: nincs)

FITZ J., *Alba Regia* 12, 1971 [1972], 254-255. n. 12. — *AE* 1973, 437. — A. MÓCSY, *AArchHung* 29, 1977, 375, 379. — L. MROZEWICZ: *Arystokracja* PI-35, 108. — *RIU* 6, 1501.

*Pro salute d(omini) n(ostri) | Imp(eratoris) M(arci) Aurel(ii) | Antonini Pii | Felicis Aug(usti) M(arcus) |⁵ Ulp(ius) Quintianus | dec(urio) col(oniae) Aq(uincensium) |
Hvir|alis q(uin)q(uennalis) designa|tus et Titus Fl(avius) A|[p]rilis dec(urio) col(oniae) |
S[i]¹⁰r(miensium)] equo pub(lico) praepo|siti annon(a)e v(otum) s(olverunt) | l(ibentes) m(erito) Imp(eratore) Antonino | IIII et Balbino II co(n)s(ulibus).*

4. sor: *A+V: Aug(usti)*, *M+A: Mar(cus)* ligatura. — 5. sor: *A+N: Quintianus* ligatura. — 7. sor: *A+L: (duum)viralis* ligatura. — 8. sor: *R+T: et* ligatura. — 10 sor: *A+E: praepositi* ligatura. — 11. sor: *A+N, N+E: annon(a)e* ligatura. *Praepositi annonae*: valószínűleg a pannoniai városok közösen választott megbízottai, akiknek a feladata a 213 végén Pannoniába érkező, s a telet valószínűleg itt, Sirmiumban töltő Caracalla császár, és kísérete ellátásának biztosítása volt. *M. Ulp. Quintianusszal* 213-214 folyamán valami történt, mert a *CIL* III 10439 felirat tanúsága szerint 214. jun. 14-én mások töltötték be a *quinquennalisi* méltóságot, vö. kat. 285, továbbá A. MÓCSY, *AArchHung* 29, 1977, 379, 94. jegyz. Caracalla pannoniai tartózkodásához ld. HALFMANN 223. — 12. sor: *M+P: imp(eratore)*, *A+N: Antonino* ligaturák. — 13. sor: *A+L: Balbino* ligatura.

329. Szarkofág. — Feliratát Mezertius (Megyerics) másolta le 1516-ban Székesfehérvárt, azóta nem látták. — 3. század. — Elveszett.

HAMPEL J., *Arch. Közl.* 8, 1870, 182, n. 178. — *CIL* III 3354. — FRÖLICH R., *Bp. Rég.* 4, 1892, 139, n. 48. — G. ALFÖLDY, *AAntHung* 6, 1958, 450. — L. BARKÓCZI, *AArchHung* 16, 1964, 142/10. — *RIU* 6, 1506.

*D(is) M(anibus) | M(arcus) Aurel(ius) Tertullus | sexvirum col(oniae) Aq(uincensium) | sibi et Iuliae |*⁵ *Ursulae coniugi karissimae | aeternitatis | memoriam | posuit.*

331. Sírsztélé, anyaga fehér márvány. Az emlékmű homlokzata letört. A fő képmezőt oldalról egy-egy herma zárja, a mezőben két bennszülött viseletben ábrázolt nő portréja. A felirat profilkeretben, a kereten kívül oldalt egy-egy oszlop, rácsavarodó fürtös szőlőindákkal, fent fríz: középről kettéágazó virágos indák. A szöveg arányosan elrendezett, a betűk gondosan megformáltak. A felirat alatt három fülke. A szélesebb, felül volutás lezárású középsőben áldozati jelenet, a két keskenyebb, fent félköríves szélsőben egy-egy meztelen táncoló alak, egy férfi, és egy nő. — M. 2,15, sz.: 102, v.: 23 cm. Betűmagasság 10,2, 7-5,3 cm. — Tác közelében, az ókori Gorsium romterületén, az I. sz. épület (feliratunk egyik állítója után az ún. *Villa Amasia*) fürdőjének padlójából került elő. — Kr. u. 2. sz. közepe - második fele. — Gorsium, Szent István Király Múzeum.

J. FITZ, *Alba Regia* 3-4, 1963-64, 178, n. 3. — Uő., *Alba Regia* 8-9, 1967-68 (1968) 212, n. 56. — Uő., *AArchHung* 24, 1972, 44. — Uő.: *Gorsium – Herculia* 68-69, n. 7. — *AE* 1965, 12; 1972, 430. — L. MROZEWICZ: *Arystokracja* PI-7. — *RIU* 6, 1540.

*D(is) M(anibus) | P(ublius) Ael(ius) Respectus | dec(urio) mun(icipii) v(ivus) f(ecit) s(ibi) | et Ulp(iae) Amasiae |*⁵ *coniugi Aelia | Materio fil(ia) | ann(orum) X h(ic) s(ita) e(st) | parentes t(itulum) m(emoriae) p(osuerunt).*

332. Sírktöredék. — Lelőhelye az ókori Gorsium (Székesfehérvár mellett). — 2. század közepe.- második fele. — Székesfehérvár, Szent István Király Múzeum, Gorsiumi szabadtéri kiállítóhely

Alba Regia, 16, 1978, 371, n. 18/2.

P(ublius) Ael(ius) [- - - ? dec(urio) mun(icipii) vagy col(oniae)] | Aq(uincensium) v[ix(it) ann(os) - - - et Ael(ia vagy -ius)] | Lucil[l- - - et Ael(ius)] | Super [- - -]us C[onst]ans | [- - - con]iux | [- - - vi]x(it) | [ann(nis) - - -].

333. Homokkő oltár. — M.: 73,5, sz.: 36, v.: 23 cm, betűmagyság 6,5 cm. — Lelőhelye Tác, a déli városkapu előtt. — 2-3. század. — Székesfehérvár, Szent István Király Múzeum (Lelt. sz.: 83.193.1). — A.

J. FITZ, *Alba Regia* 23, 1987, 185, n. 12. — *AE* 1988, 941.

I(ovi) o(ptimo) m(aximo) | Aug(ustales) m(unicipii) | l(ibentes) f(ecerunt).

2. sor: az *aug(ures)*, kevésbé valószínű, mert azt – éppen a félreérthetőség elkerülése végett – többnyire nem rövidítették.

334. Töredék, anyaga mészkő. — M.: 58, sz.: 66, v.: 65 cm. Betűmagyság 6 cm. — Lelőhelye Gorsium romjai, a XVII sz. épület. — 2. század? — Székesfehérvár, Szent István Király Múzeum, Gorsium (Lelt. sz.: 97.8.1).

J, FITZ, *AArchHung* 24, 1972, 157. — *AE* 1972, 432. — G. ALFÖLDY, *ZPE* 115, 1997, 225-241. — J. FITZ, *Alba Regia* 27, 1997, 68. — *AE* 1997, 1278. — J. FITZ, *Alba Regia* 28, 2000. — *RIU* 6, 1533. — A.

- - -]l vagy -e Magn[- - -] | pro salute | templensium | L(ucius) Virrius L(ucii) fil(ius)
Mer|cator sacerdos | v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).

1. sor: Dis Magn[is] Alföldy; [- - -]l, talán [Si]l(vano?) Magn[o] FITZ, *Alba Regia* 28, 2000, és *RIU* 6.

335. Sírkőtöredék, anyaga mészkő. A feliratos mező bal fele hiányzik. M.: 92, sz.: 40, v.: 26 cm, betűmagyság 5-5,5 cm. – Másodlagos felhasználásból került elő, pontos lelőhelye ismeretlen. Publikálója feltételezi, hogy azonos az Ősiben, a plébánia udvarán talált felirattal (ez utóbbi Lelt. sz. 66.163.1) — Datálás: 3. század, formai jegyek alapján a Severus-kor. — Veszprém, Laczkó Dezső Múzeum. — KOVÁCS P. olvasata.

KOVÁCS P., *Balácai Közlemények* 7, 2002, 213-216.

- - - - | [e]t Q(uinto) Vi[- - -]| niano [- - -] | col(oniae) Sep[t(imiae) Aq(uincensium) - -
-] col(oniae) vagy col(legii) T(itus) Vi[- - -] | Victori[nus - - - fil]is eius e[t - - -
Val]|er(ia) Merc vagy -o-[- - - | - - -] + S[- - -].

336. Oltár, anyaga homokkő. Talpazata és felső párkánya háromszorosan profilált. A dedikációt a párkányra vésték. A felirat erősen lekopott. — M.: 70,5, sz.: 42, v.: 27 cm. — Lelelőhelye Csajág, Borkösréti patak. A vasúti felüljáró építéskor került elő 1965-ben egy ugyancsak 216-ban állított Iuno oltár és egy Liber pater szobor társaságában. — Datálása: Kr. u. 216. — Tihanyi Múzeum (Lelt. sz.: 65.444.2). — F.

KELEMEN M. H.: *Csajág, Vasútállomás*. Rég. Fü. 19, 1966, 21-22. = *Arch. Ért.* 93, 1966, 294. — ÉRI I. – KELEMEN M. – NÉMETH P. – TORMA I.: *Veszprém megye régészeti topográfiája*. 2. A veszprémi járás. Budapest, 1969, 76. — B. THOMAS E., *VMMK* 8, 1969, 141-145. — MÓCSY A., *Arch. Ért.* 103, 1976, 29. — PALÁGYI, S. K. – TÓTH S.: *A római és középkori kőtár katalógusa*. Tihanyi Múzeum. Veszprém, 1976, n.

76C. — *AE* 1977, 635. — J. Fitz: *Alba Regia* 16, 1978, 73. — SOPRONI S. *VMMK* 19-20, 1993-94, 141. — S. PALÁGYI, *CSIRUngarn* VIII, p. 74, n. 88. — *RIU* 6, 1421.

[*Mine*]rvae Aug(ustae [s(acrum)] | Luci(i) Aurelii | Valentinus | et Silvester |⁵
dec(uriones) col(oniae) Aq(uincensium) pro | se et suis ex voto | posuerunt Sabino | et
Anulino co(n)s(ulibus).

2. sor: R+E: Aurelii ligatura. — 4. sor: E+T: et ligatura. — 6. sor: E+T: et ligatura. —
7. sor: V+E, N+T: posuerunt, E+T: et ligatura.

337. Oltár. — Lelőhelye Pusztaszentmária, Simontornya közelében. — Kr. u. 3. század.

CIL III 13365. – L. BARKÓCZI, *AArchHung* 16, 1964, 146/1.

I(ovi) o(ptimo) m(aximo) | conser|vatori | L. Titus? | v(otum) s(olvit) l(ibens) d(ecurio?)
co(loniae?).

5. sor: Valószínűleg rossz az olvasat, és nem decurio. inkább v. s. l. d(ecreto) co(loniae
vagy -llegii).

338. Mészáros sírkőlap töredéke. — Lelőhelye Dunaújváros, Hauser-szőlő. Fitz J. szerint
máshonnan, lehet, hogy Gorsiumból hurcolták ide, vö. *RIU* 6 *loc. cit.* — M.: 72, sz.: 95,
v.: 18 cm. Betűmagasság 4 cm. — 3. század. — Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum
(Lelt. sz.: 85/1906.2). — F.

E. MAHLER, *Arch. Ért.* 27, 1907, 145-146, n. 5. — *AE* 1908, 49. — ERDÉLYI G. – FÜLEP
F.: *Intercisa* I, 73. — G. ALFÖLDY, *AAntHung* 6, 1958, 450, — *RIU* 5, 1163. — *RIU* 6,
p. 213.

- - - |...]inae Cornel(iae) Aurel(ia) [Lu]stina | fil(ia) et mater titulum posu|erunt(?)
Aure(lia) Sal[- - -] | Aug(ustali) col(oniae) Aqu(incensis).

1. sor: A+E:]inae, O+R: Cornel(iae), V+R: Aurelius, N+A: [Lu]stina ligatura. — 2. sor: M+A: mater ligatura.

339. Sírkő, befejezetlen. Teteje háromszögben végződik, a feliratos mezőt két oldalt és fent kettős keret övezi, fent hullámvonalak formájában. — Lelőhelye: Tétény. 1859-ben egy itteni sírból került elő, másodlagos felhasználásból. — 2. század utolsó évei / 3. század. — Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum. (1892) — F.

IPOLYI A., *Arch. Közl.* 2, 1861, p. 302-303. — ÉRDY J., *Arch. Közl.* 4, 1864, 12, n. 4. — HAMPEL J., *Arch. Közl.* 8, 1870, 187. — *CIL* III 3402. — FRÖLICH R., *Bp. Rég.* 4, 1892, 139, n. 47. — G. Alföldy, *AAntHung* 6, 1958, 449.

D(is) M(anibus) | Ant(onius) Filo|quirinus Aug(ustalis) col(oniae) | Aqu(incensium) Vib(iae) | Serapi(a)e | [- - - .

340. Szarkofág, anyaga mészkő. Fedőlapja hiányzik. A feliratos mező két oldala volutával lezárt. A *D. M.* siglát a feliratos mezőn kívül, a voluták felső hullámába írták, tőle balra ill. jobbra fülke, benne geniusok. — M.: 80, h.: 240, sz.: 112 cm, Betűnagyság 5,5 cm. — Bicskén került elő 1814-ben, a közelebbi körülmények ismeretlenek. — Datálása: 3. század. — Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum. — F.

CIL III 3368. — RÓMER F., *Arch. Ért.* 5, 1871, 227-228, 253-255, no. 1. — FRÖLICH R., *Bp. Rég.* 4, 1892, 129-130, no. 32. — L. BARKÓCZI, *AArchHung* 16, 1964, 124/1. — RIU 6, 1356.

D(is) M(anibus) | Ulpiae Antonillae quon(dam) Ulpi(i) | Candidiani (centurionis) filia(e sic!) T(itus) Ael(ius) Verinus | dec(urio) col(oniae) Aq(uincensium) flame<n=m> (sic!) du(u)m vir|alis sacerdos Urbis Romae |⁵ coniugi pientissimae <q=o>uae (sic!) | vixit annis XXIII.

2. sor: *N+V: Verinus* ligatura.

Extra fines Aquinci

342. Oltár. — Pesten, az egykori Ferenc-József-téri Diana-fürdő lépcsőházában állt. Eredeti lelőhelye ismeretlen. — Kr. u. 2. század vége, 3. század. — Budapest, Nemzeti Múzeum.

PÁUR, *Arch. Közl.* 1, 224 p. — FRÖLICH R., *Bp. Rég.* 3, 1891, 157-158, n. 15. — *CIL* III 3467 = 10434. — G. ALFÖLDY, *AAntHung* 6, 1958, 451. — L. BARKÓCZI, *AArchHung* 16, 1964, 345, 105/183.

Liber<a>e | Aug(ustae) C(aius) I(ulius?) Sineca se|xvir col(oniae) Aq(uincensium) |⁵ pro se et su|is v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).

2. sor: az I szára meghosszabbítva. — A *C. Iulii*hoz ld fentebb 264, 266, 282., akik Aquincum egyik vezető családja voltak, egy libertusuk pedig a colonia scribája ld. kat. 26, 268, 269.

343. Oltár. — Lelőhelye Lacháza, ahová valószínűleg csak az újabb időkben kerülhetett, vö. SZILÁGYI J. *i. m.* — Datálása Kr. u. 223. jún. 11. — F.

CIL III 10481. — SZILÁGYI J., *Bp.Rég.* 23, 1973, 156, 62. jegyz. — L. BARKÓCZI, *AArchHung* 16, 1964, 105/170. — *AE* 1993, 1313. — L. MROZEWICZ: *Arystokracja* PI-14.

[*I(ovi) o(ptimo) m(aximo) Teutano*] | [*et pro sal(ute)d(omini) n(ostri)*] | [*Imp(eratoris) M(arci) Aur(eli) Alex*][*andri Severi Aug(usti)*] |⁵ [*et incolumitate civit(atis) Eraviscoru*]*m* | [- - -] *Maturus et* | [*M(arcus) Au)r(elius) (A)eptictetianus* | [*IIviri*] *col(oniae) splendidis*[*simae*] *Aq(uincensium) dedicata* |¹⁰[*(ante diem) III Id(us) Iun(ias) Maximo* | [*et Aelia*]*no(?) co(n)s(ulibus)*.

2. sor: *Epictetianus* azonos a kat. 316. sz. békásmegyeri felirat egyik állítójával.

344. Szarkofág. A fedelét összetörték. A feliratos mező két oldalán egy-egy szárnyas genius. — Fedél: M.: 45, sz.: 202, v.: 113. A sírláda: M.: 82, sz.: 231, v.: 96. Betűnagyság 5,6-5,4 cm. — 1877-ben került elő Dunabogdányban (a római kori Cirpi területén), a katonai tábor melletti földtelken, az ún. Római falak ásatása során 1877-ben. — Kr. u. 3. század. — Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum. — F.

RÓMER F., *Arch. Közl.* 11, 1877, 33-34, n. 12. — J. HAMPEL, *AEM* 2, 1878, 73-74. b. — *CIL* III 10591. — FRÖLICH R., *Bp. Rég.* 4, 1892, p. 129, n. 31. — L. BARKÓCZI, *AArchHung* 16, 1964, 100/4. — *RIU* 3, 836. — L. MROZEWICZ: *Municipalnja Arystokracja* PI-17.

M(arco) Aurel(io) Marciano | *in flore aetatis* | *constituto hominibus* | *erepto Aur(elius) Marcus dec(urio)* |⁵ *col(oniae) pater et sibi*.

345. Mészkö oltár, két darabban. — M.: 160,5, sz.: 46-50, v.: 25 cm, betűnagyság: 7,3 cm. — Az 1963-69 közötti leletmentő ásatások során került elő Dunaújvárosban, az

ókori Intercisa területéről. Fitz J. szerint Gorsiumból kerülhetett ide, vö. *RIU* 6, p. 213. — 2. század. — Dunaújváros, Intercisa Múzeum. — A.

E. B. VÁGÓ, *Alba Regia* 9, 1970, [1971], 127-128, n. 460, fotó LVII. — *AE* 1971, 327. — A. MÓCSY, *AArchHung* 25, 1973, 382. — LÖRINCZ B.: *Vezető a Dunaújvárosi Múzeum kőtárához*. Székesfehérvár, 1975, 24. — *RIU* 5, 1066. — L. MROZEWICZ: *Arystokracja* PI-2, PI-3. — E. SZABÓ, *HPS* 6, — *RIU* 6, p. 213.

I(ovi) o(ptimo) m(aximo) v(otum) s(olverunt) | l(ibentes) m(erito) P(ublīi) Ae|li(i) Septi|mus et De|^scoratus | dec(uriones) m(unicipii) et | arm(...) c(ivitatis) Er(aviscorum).

2-5. sor: a *P. Aelius Decoratus* név a katalógus 325. számú, Vereben előkerült feliratán is előfordul. Ott az aquincumi colonia decuriójának, *P. Ael. Frontónak* egyik fia viseli. Az a *Decoratus* a cognomenjét anyja, *Septimia Decorata* neve után kapta. Lehetetlen azonban nem észrevenni, hogy az intercisai felirat másik decuriójának, *P. Ael. Septimusnak* a cognomenje is levezethető *Septimia Decorata* nevéből. Valószínű, hogy a két felirat egy családhoz tartozik, és hogy *Septimus* és *Decoratus* *P. Aelius Fronto* és *Septimia Decorata* felnőtt kort megélt gyermekei voltak. — 6. sor: A *municipiumot* a kutatás Aquincummal azonosítja. Mivel azonban az intercisai feliratos anyagban egy másik, eddig még nem lokalizált, valószínűleg azonban Intercisával hasonlóképp *szomszédos municipium Volg(um?)* neve is előfordul, nem zárható ki, hogy a *Septimus* és *Decoratus* feliratán említett municipium ezzel azonos. — 7 sor: az *arm(...)* feloldására egyelőre nincs megnyugtató megoldás, Mócsy A a *civitas Eraviscorum* valamiféle tisztségviselőiként értelmezi, i. m.

346. Mészkőtábla jobb oldala két darabban. Balfelől hozzávetőlegesen egyharmada hiányzik. A felirat ún. *tabula ansata*-n profilkeretben. Jobbszélén, a fülben, és a rajta kívül eső alsó és felső háromszögben egy-egy rosetta. — M.: 88, sz.: 138, v.: 14, betűmagyság 6,4-4,2 cm. — Lelőhelye Dunapentele, ahol másodlagos felhasználásból

került elő. A *RIU* 6 szerint Adonyból hurcolták el. — Kr. u. 2. század. — Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum (Lelt. sz.: 66/1906.4). — F.

R. FRÖLICH, *AEM* 14, 1891, 55 sk, n. 11. — *CIL* III 10305. — *ILS* 7126. — ALFÖLDI A., *Arch. Ért.* 53, 1940, 205 sk, n. 8, 196, 226-227. — *AE* 1944 (1945) [1968], 91; 1952, 11. — ERDÉLYI, G. — FÜLEP, F.: *Intercisa* I. *ArchHung* 33, 1954, 265, n. 296. — R. EGGER: *Bemerkungen* 214 sk. — A. MÓCSY: *Die Bevölkerung* 205/19. — GABLER, n. 52. — E. BIRLEY, *ES* 8, 1969, 82. — UÖ., *AAntHung* 20, 1972, 136. — UÖ., *Studien zur antiken Sozialgeschichte*. Köln 1980, 367. — DEVIJVER U-2. — L. MROZEWICZ: *Municipalnja Arystokracja* PI-50, PI-102 a. — *RIU* 6, 1442.

Alföldi A. olvasata alapján:

[*Signum et ar*]am Genii civib(us) R(omanis) | [*qui consistunt ad Intercisam e*]t Vetuss(alinas) quae M(arcus) Ulp(ius) | [- - - datis in tes]t(amento) (sestertium) X (milibus) n(ummum) fieri iusserat | [M(arcus) Ulp(ius) - - - Ilvir?] m(unicipii) Aq(uincensium) dec(urio) col(oniae) Murs(ae) sacerd(os) |⁵ [p(rovinciae) P(annoniae) inf(erioris) p(rimi)p(ilaris) l]eg(ionis) XII fulm(inatae) in memoriam | [patris in loco celeberrimo t]erritori ex (sestertium) XXXX (milibus) n(ummum) fecit.

Az újabb korrekciók alapján:

[*Templum et statu-* vagy *Signum et ar*]am Genii civib(us) R(omanis) | [*et consist(entibus) terri*]t(orii) Vetuss(alinensium), quae M(arcus) Ulp(ius) | [- - - ex tes]t(amento) (sestertium) X (milibus) n(ummum) fieri iusserat. | [M(arcus) Ulp(ius) - - - ,? Ilvir] m(unicipi) Aq(uincensis), d(ecurio) col(oniae) Murs(ensis), sacerd(os) | [pr(ovinciae) Pannoniae inf(erioris) tr(ibunus) l]eg(ionis) XII Fulm(inatae) in memoriam | [patris loco publico t]erritori(i) ex sestertium XXXX (milibus) n(ummum) fec(it).

1. sor: [*Signum et ar*]am DOMASZEWSKI a *CIL*-ben, MÓCSY 1980; [*templum et statu*]am ALFÖLDI, ERDÉLYI-FÜLEP, MÓCSY 1972. — *I+I: Genii*, ligatura. — 2. sor: [*qui consistun*]t DOMASZEWSKI a *CIL*-ben, ALFÖLDI; [*qui consistunt ad Intercisam e*]t

MOMMSEN; [et consist(entibus) terr]t(orii) MÓCSY 1980. – L+P: *Ulp(ius)*, ligatura. — 3. sor: [... datis in tes]tamento) MOMMSEN. – A+T: *iusserat*, ligatura. — 4. sor: [*M. Ulp(ius) ... Ilvir?*] CIL, MOMMSEN. — 5. sor: [prov(inciae) Pannon(iae) Inf(erioris) vagy arae Aug(usri) n(ostri) p(rovinciae) P(annoniae) Inf(erioris) FITZ – SOPRONI a RIU 6-ban; [pr(ovinciae) P(annoniae) inf(erioris), p(rimi)p(ilaris) l]eg(ionis) MOMMSEN; [prov(inciae) Pannon(iae) inf(erioris), p(rimi)p(ilaris) le]g(ionis) ALFÖLDI; [tr(ibunus) mil(itum) le]g(ionis) E. BIRLEY AE 1944, DEVIJVER, FITZ – SOPRONI a RIU 6-ban. A legio XII fulminata Cappadociában, Melitenében állomásozott, vö. RITTERLING: *Legio. RE* XII (1925) 1365-1366. — 5. sor: R+I, A+M: *memoriam*, ligatura. — 6. sor: [patris et honorem te]rritorii CIL (DOMASZEWSKI); [partis in loco celeberrimo t]erritori MOMMSEN; [patris loco publico te]rritori ALFÖLDI.

347. Talpazat elülső, levágott oldala, anyaga mészkő. — M.: 123, sz.: 77, v.: 14 cm, betűmagyság 7 cm. — Lelőhelye Dunapentele (= később Dunaújváros), Berki János szülője. Valószínűleg építőanyagként máshonnan került ide, FITZ J. szerint lehet, hogy Gorsiumból, vö. RIU 5, p. 13, továbbá RIU 6 loc. cit. — Kr. u. 117-138. — Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum (Lelt. sz.: 22/1905.24). — A.

MAHLER, E., *Arch. Ért.* 25, 1905, 223, n. 2. — HAMPEL J., *Arch. Ért.* 26, 1906, 235, 1. kép. — ERDÉLYI, G. - FÜLEP, F.: *Intercisa, I.* Budapest, 1954, 294, LXXVII t. — NAGY T., *Arch. Ért.* 82, 1955, 244. — A. MÓCSY: *Bevölkerung* 204/13. — RIU 5, 1122. — L. MROZEWICZ: *Municipalnja Arystokracja* PI-52. — RIU 6 p. 213.

Imp(eratoris) Caes(aris) | Traiani | Hadriani | Aug(usti) p(atris) p(atriae) |⁵ Pub(lius) Ael(ius) | Firmus | Rusconis f(ilius) | ob honorem | aedilitatis |¹⁰ l(oco) d(ato) d(ecreto) d(ecurionum).

3. sor: N+I: *Hadriani* ligatura. Hadrianus neve genitivusban arra utal, hogy a talpazaton az ő szobra állt. — 7. sor. V+S: *Rusconis* ligatura. – *Rusco*: ez a név egyedüli előfordulása. Analógiái, pl. a *Rus-*, *Ruscus* kelták lakta területen fordul elő, a *Ruscus* Noricumban pl. 4 alkalommal, vö. A. MÓCSY: *Nomenclator* 246, továbbá HOLDER II

1250. — 8. sor: *O+N: honorem.* — 9. sor: feltételezik, hogy *P. Ael. Firmus* az *aquincumi* municipium tisztségviselője lett, ám az intercisában feliraton ugyancsak előforduló, eddig még nem azonosított *mun. Volg(- - -)*-ot is számításba kell vennünk

348. Oltár. — Bölskén a Duna medréből került elő, a 4. századi ellenerőd víz alatti maradványaiból. Az erőd építéskor számos, hasonló dedikációjú oltárral együtt Aquincumból szállították ide Iuppiter Teutanus gellérthegyi kultushelyéről, vö SOPRONI S. *op. cit.* 134 skk. — Datálása: 182. június 11.

SOPRONI S., *Comm Arch. Hung.* 1990, 134 skk., n. 1. – Publikálatlan.

I(ovi) o(ptimo) m(aximo) Teutano, M(arcus) Ulp(ius) Valentinus és M(arcus) Ulp(ius) Verus Iiviri mun(icipii) Aq(uincensium).. (ante diem) III idus Iunias ...

Csak a szöveg egy része: a teljes szöveg közzététele megjelenés alatt.

349. Oltár. — Lelőhelye Bölske, ugyanott, mint az előzőek, másodlagos felhasználásból. — Datálása 222-235. — Publikálatlan.

SOPRONI S., *Comm Arch. Hung.* 1990, 134 skk., n. 2. – Publikálatlan.

I(ovi) o(ptimo) m(aximo) Teutano, [[Alexander Severus]], L(ucius) Aurel(ius) Silvanus és P(ublius) Proculeius Proculinus, Iiviri col(oniae) Aq(uincensium)

Csak a szöveg egy része: a teljes szöveg közzététele megjelenés alatt.

350. Oltár. — Lelőhelye Bölske, ugyanott, mint az előzőek, másodlagos felhasználásból. — Datálása 226. Június 11. — Publikálatlan.

SOPRONI S., *Comm Arch. Hung.* 1990, 134 skk., n. 3., facsim. — Publikálatlan.

[I(ovi)] o(ptimo) m(aximo) Teutan(o) |[pr]o salute d(omini) [n(ostri)] [imp(eratoris)]
M(arci) Aure[[l(ii) Al|exandri Sever|i A]]ug(usti) et incol[u]|mitate civitat[is] |
Eraviscorum, P(ublius) Aeli(us) | Praesens et M(arcus) Aur(elius) | Proculus Ilviri |
col(oniae) Aq(uincensium), dedicante | (ante diem) III Iunias imp(eratore) |[d(omino)]
n(ostro) [[Severo | Alexandro]] II et Marc|ello co(n)s(ulibus).

351. Oltár. Párkánya a rávésett dedikációval letört. — Lelőhelye Bölske, ugyanott, mint az előzőek, másodlagos felhasználásból. — Datálása 250. Június 11. — Publikálatlan.

SOPRONI S., *Comm Arch. Hung.* 1990, 134 skk., n. 4. — Publikálatlan.

[I(ovi) o(ptimo) m(aximo) Teutano] ceterisque diis deabusque ... Antonius Castor Ilvir,
flamen, aedilis

Decius neve és titulaturája ki van törölve. - Csak az olvasat egy része! A teljes szöveg közzététele megjelenés alatt

352. Oltár. — Lelőhelye Bölske, ugyanott, mint az előzőek, másodlagos felhasználásból. — Datálása: 251 jún. 11.

SOPRONI S., *Comm Arch. Hung.* 1990, 134 skk., n. 5. — Publikálatlan.

I(ovi) o(ptimo) m(aximo) Teutano et ceterisque diis deabusque Marcus Aurelius Maturus és Marcus Aurelius Valens Iiviri

Trebonianus Gallus és Volusianus császárok neve bár ki van törölve a feliraton, mégis jól olvasható. — Csak a szöveg egy része: a teljes szöveg közzététele megjelenés alatt.

353. Oltár. — Lelőhelye Bölske, ugyanott, mint az előzőek, másodlagos felhasználásból. — Carinus és Numerianus császárok uralkodása idején 281 jún. 11-én

SOPRONI S., *Comm Arch. Hung.* 1990, 134 skk., n. 6. — Publikálatlan

[I(ovi)] o(ptimo) [m(aximo)] Teutano M(arcus) Aurel(ius) Polydeuces és M(arcus) Aurel(ius) Cimes.

Aurel. Cimes lovagrendű. — Csak a szöveg egy része: a teljes szöveg közzététele megjelenés alatt.

354. Oltár. — Lelőhelye Bölske, ugyanott, mint az előzőek, másodlagos felhasználásból. — Datálás: 286 június 11.

SOPRONI S., *Comm Arch. Hung.* 1990, 134 skk., n. 7. — Publikálatlan

Csak rövid ismertetés jelent meg eddig róla:

[I(ovi) o(ptimo) m(aximo)] Teutano adqu[e] | incolumitate d(ominorum) n(ostrorum duorum) | M(arci) Val(erii) Diocletiani P(ii) F(elicis) | In(victi) Aug(usti) p(ontificis) m(aximi) tr(ibunicia) p(otestate) II co(n)s(ulis) | III p(atris) p(atriciae) proco(n)s(ulis) et M(arci) | A(u)rel(ii) Val(eriani) Maximian[i] | P(ii) F(elicis) In(victi) Aug(usti)

*p(ontificis) m(aximi) tr(ibunicia) p(otestate) | p(atris) p(atriae) proco(n)s(ulis) totiusq|te
domus divin(a)e eorum | finibus Eraviscorum ...*

a lovagrendű *Ael(ius) Exuperatus* és *Ael(ius) Ulpianus Ilviri* állították

355. Oltár. — Lelőhelye Bölske, ugyanott, mint az előzőek, másodlagos felhasználásból. — A császárnevek DDNN, valamint a consulnevek ki vannak törölve, a kő feltehetőleg Philippus vagy Gallienus uralkodásának idejéből származhat, vö. Soproni.

SOPRONI S., *Comm Arch. Hung.* 1990, 134 skk., n. 8. — Publikálatlan

Csak rövid ismertetés jelent meg eddig róla:

I(ovi) o(ptimo) m(aximo) Teutano ceterisque diis deabusque, a lovagrendű *T(itus) Fl(avius) [...]ius augur* és *M(arcus) Aurel(ius) Sabinianus quinquennalis június 11-én.*

357. Oltár Oltár. — Lelőhelye Bölske, ugyanott, mint az előzőek, másodlagos felhasználásból.

SOPRONI S., *Comm Arch. Hung.* 1990, 134 skk., n. 19. — Publikálatlan

I(ovi) o(ptimo) m(aximo) P(ublius) Ael(ius) Perpetuus dec(urio) m(unicipii) Aq....

358. Építési felirat. A bátmonostori (Baja mellett) templom romjai közül került elő, az ókori *Lugio* közelében. A másodlagos felhasználáshoz, hogy a malter rajta jobban megtapadjon, a feliratos mezőt erősen megkalkálták, ezért a szöveg erősen sérült. —

Datálása: 194/197 után, miután Aquincum Septimius Severustól *colonia* rangot kapott.
— A CIL alapján

TORMA K., *Arch. Ért.* 8, 1874, 140-144, n. 2. — *Eph. Ep.* II/4, n. 581. — *CIL* III 6452 = 10496. — ALFÖLDI A., *Arch. Ért.* 1940, 196-197. — *ILS* 7124 a. — *IMSup* I, 31. p. — L. BARKÓCZI, *AArchHung* 16, 1964, 105/173. — D. GABLER 48. — FITZ J., *Alba Regia* 11, 1970, 152-153. — *AE* 1972 430. — L. MROZEWICZ: *Municipalnja Arystokracja* PI-9, PI-32.

C(aius) Tit(ius) Ant(onius) | Peculiaris dec(urio) | col(oniae) Aquin(censium) et dec(urio) m(unicipii) [Sin]g(idunensium) | (duum)vir, flam(en) sacerdos |⁵ arae Aug(usti) n(ostri) p(rovinciae) P(annoniae) infer(ioris) nypm(heum) | pec(unia) sua fecit et | aquam induxit.

C. Tit. Ant. Peculiaris azonos a 289. és 361. sz. felirat állítójával. *Sergia tribusa* mellett, melyet a belgrádi feladatán ad meg, Pannonia inferiorban betöltött főpapi tisztsége további adalék aquincumi polgárságához. *Duumvir* ugyancsak Aquincumban volt, mert Singidunum élén *quattuorvirek* álltak. — 3. sor: A *CIL* szerzői, s ez alapján mások szerint is, a *DEC* előtt egy *P* áll, aminek a feloldása – *p(rinceps?)*, *p(atronus?)* – az eddigiek során sok nehézséget okozott. Ez valójában egy *E* és *T* ligatúrája is lehet, vesd össze *Peculiaris...* sz. feliratán a karrier azonos helyen szereplő *ITEM* szinonimát.

Fitz J. olvasata: a 3. sortól: ...*(Se)p(timiae?) dec(urio) m[un(icipii)] G(orsii) / Ilvir flam(en) sacerdos / arae Aug(usti) n(ostri) p(rovinciae) P(annoniae) infer(ioris) nypm(heum) / pec(unia) sua fecit et / aquam induxit*

359. Síroltár. — A 18. században Kalocsán látták az érseki palotában, ahol másolatok is készültek róla. Kalocsára valószínűleg Budáról, valamelyik érsek révén került. — 193/197 után. — Elveszett.

CIL III 3581. — FRÖLICH R., *Bp. Rég.* 4, 1892, 140-141, n. 50. — V. KUZSINSZKY, *Múzeumi és Könyvtári Értesítő* 2, 1906, 107. — G. ALFÖLDY, *AAntHung* 6, 1958, 450.

D(is) M(anibus | C(aius) Retonius | Danuvius | Aug(ustalis) col(oniae) Aq(uincensium)
|⁵ *vivus sibi fecit.*

360. Mészkö oltár. Alja letörött. A felirat első sora a párkányzaton van. — M. 66, Sz.: 49, v.: 20 cm. Betűk: 4,2-4,8 cm. — Veszprémben, a Várban, a Szentháromság tér kövezésekor került elő 1958-ban, másodlagos felhasználásból.— 3. század. — Tihanyi Múzeum, Lapidarium, Laczkó Dezső Múzeum, Veszprém. — A.

ÉRI I. — KELEMEN M. — NÉMETH P. — TORMA I.: *Veszprém megye régészeti topográfiája*. 2. A veszprémi járás. Budapest, 1969, 224, n. 51/1. — *RIU* 2, 356, Abb. XLVII. — MÓCSY A., *Arch. Ért.* 103, 1976, 24. — PALÁGYI S. — TÓTH S.: *A római és középkori kőtár katalógusa*. Tihanyi Múzeum, Veszprém, 1976, 30. — FITZ J., *Alba Regia* 16, 1978, 73. — Tihany, Bencés Apátság, Lapidarium — Veszprém, Laczkó Dezső Múzeum

I(ovi) o(ptimo) m(aximo) I(unoni) r(eginae) | M(arcus) Ulp(ius) Gaddas | sex(vir)
col(oniae) Aq(uincensium) et Ulp(ia) | Victorina pro |⁵ salute sua et |[suor]um v(otum)
l(ibentes) p(osuerunt) | [...Oc]t(obres?) Gen|[tiano et Basso co(n)s(ulibus)?].

2. sor: *Gaddas*: az európai tarományokban ritka cognomen. B. LŐRINCZ: *Onomasticon* II p. 158 csak a fenti ill egy Daciai előfordulását ismeri. Az utóbbi palmyrai, vö. *IDR* III/1 166 (Tibiscum). *M. Ulp. Gaddas* szír származású volt, cognomenjének analógiáit – *Gaddaios*, *Gaddos*, stb. – sémi nyelvterületen találjuk meg, vö. H. WUTHNOW, p. 38. Aquincum lakosságának közismert a kapcsolata Intercisával, ahol 176-tól a keletről odavezényelt *cohors I Hemesenorum (milliaria) c(ivium) R(omanorum)* állomásozott, az utóbbihoz B. LŐRINCZ, *Hilfstruppen* 35. — 3. sor: *E+T: et, L+P: Ulp(ius)* ligatura. — Az utolsó sor teljesen bizonytalan.

361. Vámpecsét tükörírással. Anyaga bronz, formája kerek, átmérője 8,7 cm. Bélyegzőkeret veszi körbe. — Lelőhelye Szombathely (Savaria). Az 1960 nyarán, az ún. arrabonai-aquincumi út D-i oldalán folytatott ásatások során került elő. — A felirat datálása cca.180-189/211. — Szombathely, Savaria Múzeum. – Olvasat: A.

BUOCH T.: *Savaria topográfiája*. Szombathely, 1968, p. 36. — AE 1968, 423. A. MÓCSY, *AArchHung* 21, 1969, 348. — J. FITZ, *Alba Regia* 11, 1970, 153 sk.

C(aius) Tit(ius) | Ant(onius) Peculiaris co|nd(uctor) vec(tigalis) oc|t(avae) Pann(noniarum) II | ann(o) (conductionis) XII.

C. Tit. Ant. Peculiaris azonos a 289. és 358. sz. felirat állítójával, Aquincum és Singidunum decuriójával. Vámbérlői tevékenységét FITZ J. *loc. cit.* a municipális karrierje elé, Antoninus Pius és Marcus Aurelius uralkodásának idejére datálja, s ez alapján felveti, hogy a *conductor* és a *decurio* esetleg két különböző személy lehetett.

362. Sírkőtöredékként tartják számon. Fehér márványból készült, alsó része, valamint a jobb és baloldala letörött. Felül profilkeret maradványa, a betűk kivitelezése gondos. — Ptuj (a római Poetovio) határában, az egyik egykori római út mentén, egy zöldségeskertben találták 1901-ben. — Kr. u. 2-3. század. — CIL alapján.

CIL III 15186. — W. GURLITT, *MZK* 28, 1901, 221-222, n. 111. — L. BARKÓCZI, *AArchHung* 16, 1964, 38/51. — L. MROZEWICZ: *Arystokracja* PS-43a, PI-65.

[Pro salute P(ublii)? Va]l(erii) Luperci dec(urionalibus) o[rn(amentis) | ornati in col(onia) vagy mun(icipio) Aq]uinc(ensium) d(ecreto) d(ecurionum) Aquin[c(ensium) | [dec(urionis)? col(oniae)? Poet(oviensium)?] et Tiber(iniae?) Faventi[nae? coniugis? - -.

1. sor: a praenomen kiegészítéséhez ld. *P. Val(erius) Tib(erinius) Marcianus iunior*-t, CIL III 4030; az utolsó betű Q is lehet, vö. *q[uaestoris?* - - - | ebben az esetben azonban nehéz lenne feloldást találni a 2. sor szövegére. — 3. sor másik lehetséges kiegészítése: *Tiber(inii) Faventi[ni | soceri? dec(urionis) col(oniae) Poet(oviensium)* - - -. ehhez ld a .. sz. feliratot: *C(aius) Tiberin(ius) Faventinus | dec(urio) col(oniae) Poet(oviensium) | pr(a)ef(ectus) fabrum | qu(a)estor pr(a)ef(ectus) | pro Ilviris | pro salute sua | suorumq(ue) omnium*.

363. Titulus honorarius. — Lelőhelye Gigen (*Oescus*, Moesia inferior). — Caracalla – Alexander Severus kora. — CIL és AE alapján

CIL III 14416. — ILS 7178. — AE 1961, 208. — DOBÓ: *Inscriptiones* 555. — B. GEROV: *Invasion* 432-436. — UÖ.: *Beiträge* 251-258. — DOBSON: *Primipilares* 191. — RUPPRECHT: *Untersuchungen* 195. — L. MROZEWICZ: *Arystokracja* PI-16, MI-11. + 725. jegyzet.

T(ito) Aurelio T(iti) fil(io) Papír[ia tribu] | Flavino, primipilari | et principi ordinis col(oniae) | Oesc(ensium), et buleutae civitatu[m] |⁵ Tyranorum, Dionysiopol(itanorum), | Marcianopol(itanorum), Tungroru[m], | et Aquincensium, patron[o] | collegi(i) fabr(um), | honorat[o] a divo Magno Antonino |¹⁰ Aug(usto) (sestertium) L milia n(ummum) et XXV | gradum promotionis | [ob] alacritatem virtu[tis] | [adv]ersus hostes C[arpos?] | et resprospere et va[lide ges]¹⁵tas. Cl(audius) Nicom[edes] | buleuta civitatis [Tyra]norum amico dign[issomo] | l(oco) d(ato) d(ecreto) d(ecurionum).

364. Oltárkö. — Starazagora, a római kori *Claudia Augusta* Dolichenumából került elő további oltárokkal együtt. — A Dolichenumban talált egyik felirat Severus Alexander korára datált, s valószínűnek látszik, hogy egyazon korból származnak.

D. NIKOLOV – HR. BUJUKLIEV, *Arheologia* (Sofia) 1/13 [1971], 47. — M. TATSCHÉVA-HITOVA, *Klio* 58, 1976, 25, n. 21.

□□□. □□□□□□□□□. □. □□□□□□□□. □□□□□□□□. □□□□□□□□□□. □□□□□□□. □. □□□□
□□□□□□□□. □. □□□. □□□□□□□□□□□□□□. □□□□. □□□□□□□□□. □□□□□□. □□□□. □□□□. □□□□.
□□□□□□□. □□□□□□□□□□. □□□□□□□□□ ~

365. Sírkö. — Róma városa. — Kr. u. 3. század.

CIL VI 3454. — DOBÓ: *Inscriptiones* n. 245.

*D(is) M(anibus) | Aureli<a>e Gorsil<a>e | coniugi bene m|erenti qu<a>e semper |
mecum bene vixit | natione A[q]ui<n>ce<n>sem (sic!) | qu<a>e vixit an<n>os XXIII |
me<n>ses VI o meritis os|titatis eius e[t] filio f[eli]ciss|imo qui XII M R | II (sic!)
messibus (sic!) VIII diebu<s> XXI|III . Fecit Aurelius Iusti|nus ve{v}teran(us) (sic!)
v(ivus) p(osuit) [. |] c. a. |.*

MUNICIPIUM VOLG(- - -)

367. Mészkö sírtábla, a feliratos mezőt egyszerű bevésett vonal keretezi, a mezőn belül jobb és baloldalon egy-egy hasonlóan bevésett, három darab háromszögből álló díszítés. A kő bal felől számítva kb. egyharmadánál, egy nagyjából függőleges vonal mentén kettétört, úgy, hogy a törés mentén minden sorban 1.5- 2 betű megsemmisült. — M.: 55, sz.: 66, v.: 17 és 12 cm. — Lelőhelye Dunapentele: a bal fele a Hauser szőlőben, a jobb fele a Szórádi szőlőben került elő, az utóbbi másodlagos felhasználásból. Fitz J. szerint

máshonnan, lehet, hogy Gorsiumból hurcolták ide, vö. *RIU* 6, *loc. cit.* — Datálás: 3. század. — Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum. (Lelt. sz.: 26/1910.7 és. 100/1912.72).

MAHLER, E., *ArchÉrt* 30, 1910, 151 sk, 2. kép. — ERDÉLYI, G. - FÜLEP, F.: *Intercisa I.* 124. — L. BARKÓCZI, *AArchHung* 16, 1964, 144/78. — *RIU* 5, 1244. — L. MROZEWICZ: *Arystokracja* PI-117. — *RIU* 6 p. 213. — F.

*D(is) M(anibus) M(arco) Mari[o] Mariniano q(ui) v(ixit) ann(os) VI | m(enses) VII
M(arcus) A[ur(elius)] Mar(ius) Marinus dec(urio) mun(icipii) | Volg(- - -) et [A]nnia
Marina parentes | fi[lia] dulcissimo.*

Bal szélén, a feliratos mezőn kívül, függőlegesen:

Thalassius

Jobb szélén, a feliratos mezőn kívül, függőlegesen:

Encolpio

2. sor: *D+E: dec(urio)*, ligatura. — 3. sor: *T+E: parentes*, ligatura.

368. Sírkö töredék több darabra törve. Anyaga mészkő. — M.: 28, sz.: 72, v. 11 cm, betűmagyság 5 cm. — Lelőhelye Dunapentele, közelebbről ismeretlen. Fitz J. szerint máshonnan, lehet, hogy Gorsiumból hurcolták ide, vö. *RIU* 6, *loc. cit.* — Kr. u. 3. század. — Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum. — F.

ERDÉLYI, G. - FÜLEP, F.: *Intercisa I.* 7. — E. TÓTH, *Fol. Arch.* 37, 1986, 168-170. — *RIU* 5, 1253. — *RIU* 6, p. 213.

*D(is) M(anibus) | [- - -]rio Prisco | [milit(i) le]g(ionis) I Adi(utricis) b(ene)f(iciario)
of[fici(i) pra]es(idis) q(ui) v(ixit) ann(os) L |⁵[M(arcus) Aur(elius) Ma]rius Marinus |
[dec(urio)] mun(icipii) Volg(- - - ?) amicus.*

6. sor: *Volg(ensium)*, vö. TÓTH E. *op. cit.*

MURSA

col(onia) Ael(ia) Mursa: CIL III 3560.

Aelia pseudotribusához ld. még n. 378, lentebb.

369. Töredék — Lelőhelye Eszék, 1775. — Hadrianus uralkodása, 117-138 után.. — Elveszett.

CIL III 3279 = 10260. – D. PINTEROVIĆ: *Mursa* p. 203, továbbá

Divo | Hadriano | Mursenses | conditori |⁵ suo.

370. Lelőhelye Eszék, 1874-ben másodlagos felhasználásból került elő. — Datálás: Antoninus Pius uralkodásának vége, amikor *C. Iul. Geminus Capellianus* pannonia inferior helytartója volt, vö. FITZ J.: *PRK* 57, és a 114-es jegyzet. — A.

CIL III 3282. – J. FITZ, *AAntHung* 11, 1963, 266 skk. – A DOBÓ: *Verwaltung* 62, n. 42. 1. – *PIR*² I, 339. – F. Fülepp – A. SZ. BURGER: Pécs római kori köemlékei. Pécs, 1974, 30, n. 70. – J. FITZ, *Verwaltung* 525 n. 313. további irodalommal.

C(aius) Iul(ius) Geminus | Capellianus leg(atus) Aug(usti) | pr(o) pr(aetore) Mursensib(us) d(ono) d(edit).

C. Iul. Geminus Capellianus helytartóhoz ld. még *CIL* III 3419 (Aquincum), 3486 (Aquincum), *CIL* III 10421 (Aquincum), Intercisa I, n. 295, és három katonai diploma: *CIL* XVI 112 (Alsószentiván 159 dec 27), 113 (Adony, 159 dec. 27).

371. Mészköoltár. Abacusát szélén egy-egy rozetta zárja, mely henger formában átnyúlik az oltár teljes vastagságán. A rozetták közötti díszítés – a hasonló lezárású oltárok alapján, vö. DAUTOVA-RUŠEVLJAN *op. cit.* tabla 13/2, 14/1, vélhetően akanthuslevelek – lekopott. A felirat utolsó sorát a talpazatra vésték. — M. 104, sz.: 56, v.: 43 cm. Betűnagyság 4 cm. — Lelőhelye: Eszék, alsóvárosi templom, ahol másodlagos felhasználásból került elő. — 2/3. század. — Osijek, Muzej Slavonije (Lelt. sz.: 2591). — F.

CIL III 15141. — J. BRUNŠMID, *VHAD* 4, 1900, 38-39. — H. LIEBL, *JÖAI* 3, 1900, Beibl. 98-104. — A. MÓCSY, *Bevölkerung* 217/7. — D. PINTEROVIĆ, *OZ* 11, 1967, 64. — Uő, *Mursa*, 74, T. XV, 2. — *ILJug* 3, 3096. — DAUTOVA-RUŠEVLJAN: *Kamena plastika* 162. Tab. 14/3. — L. MROZEWICZ: *Arystokracja* PI-102.

I(ovi) o(ptimo) m(aximo) | T(itus) Hort(ensius) Fre|quens dec(urio) col(oniae) Murs(ensium) |⁵ equo p(ublico) | v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito) | Asclepiades f(ecit).

1. sor: *I, O, M* között interpunctio. – *Hortensius*: a cognomen Észak-Itáliában, Galliában fordul elő nagyon számban, vö. B. LŐRINCZ: *Onomasticon* II 185. – *T. Hortensius Frequens* idegen származású volt Mursában.

372. Építési felirat. — Lelőhelye: Mursa. — Datálása: 2. sz., colonia alapítást követő, és a markomann háborúkat megelőző évtizedekre, vö. MÓCSY, *op. cit.*, 75.

CIL III 3288. — M. KATANČIĆ: *Geographia* I. 404, 232. — Uő: *Dissertatio*, 116-117; J. BRUNŠMID, *VHAD* 4, 24. — D. PINTEROVIĆ, *OZ* 5, 66-67. — Uő., *OZ* 9, 1967, 34. — A. MÓCSY: *Die Bevölkerung* 217/5. — D. GABLER, 39. — L. MROZEWICZ: *Arystokracja* PI-100

C(aius) Aemilius C(ai) f(ilius) Sergia (tribu) Homullinus | dec(urio) col(oniae) Murs(ensium) ob honorem | flaminatus tabernas L cum | porticibus duplicib(us) in quib(us) | mercatus ageretur pecunia | sua fecit.

1. sor: *I+N* ligatura az *N* első függőleges stára fölött.

373. Márvány fogadalmi oltár. Abacusát két négyszirmú rozetta díszíti, egyik sérült. A v. s. l. m. záróformulát a talpazatra vésték. — M.: 92, sz.: 40 cm, v.: 29 cm. — 1902-ben került elő Eszéken, az akkori tanítóképzőnél (trg Vladimira Nazor). — 2. század. — Osijek, Muzej Slavonije (Lelt. sz.: 648). — F.

V. CELESTIN, *VHAD* 6, 1902, 10-102, fotó. — A. MÓCSY, *Bevölkerung* p. 75, 260, n. 217/6. — D. PINTEROVIĆ, *OZ* 11, 1967, 34. — Uő, *Mursa* 73, T. XV, 1. — DAUTOVA-RUŠEVLJAN: *Kamena plastika* n. 154. Tab. 15/1c.— L. MROZEWICZ: *Arystokracja* PI-101.

I(ovi) o(ptimo) m(aximo) | pro salute T(iti) Fl(avii) | Martini d(ecurionis) c(oloniae) M(ursensium) | praef(ecti) coll(egii) cent(onariorum) | Ilvir(i) design(ati) | Fl(avius) Philippus | libert(us) | v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).

4. sor: *E+N+T: cent(onariorum)* ligatura. — *Martinus*: kelta tartományokban gyakori cognomen, a legtöbb esetben Pannoniában fordul elő, vö. B. LÖRINCZ: *Nomenclator* III 61. T. Fl. Martinus a mursai illyr környezetben mindenképpen idegen, származhatott a nyugati tartományok valamelyikéből, de lehet pannoniai kelták romanizált leszármazottja is.

374. Márványtábla. Kettétört, darabjai sokáig egymástól külön léteztek. Felső része a bal oldalán csonka. — M.: 91, sz.: 42,5, v.: 32 cm. Betűnagyság 3,8-4 cm. — Lelőhelyük Mursa, ill. a Mursa és Teutoburgium közti római út. — 2-3. század. — Osijek, Muzej Slavonije (lelt. sz. 767). — F.

V. CELESTIN, *VHAD* NS 6, 1902, 101. — V. HOFILLER, *VHAD* NS 12, 1912, 4. — M. BULAT - D. PINTEROVIĆ, *OZ* 11, 1967, 90, n. 9., fotó. — D. PINTEROVIĆ: *Mursa* 76. — *AE* 1974, 537. — A. et J. ŠAŠEL: *ILJug* 1978, 1060. — DAUTOVA-RUŠEVLJAN: *Kamena plastika* 153.

I(ovi) o(ptimo) m(aximo) | Iunoni | Minervae | sacr(um) C(aius) Iul(ius) |⁵ M[...]nus | Aug(ustalis) [col(oniae)] | Murs[ensium] v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).

374a. Töredék.

CIL III 15145.

---]A[--- | col(oniae) M[ursae --- | V[ir] [---.

Territorium coloniae

375. Oltár fehér márványból. — M.: 76, sz.: 19-29, v.: 11-21. — 2-3. század. — Lelőhelye az Osijek-től észak-keletre fekvő Kopačevo falu. A településtől északra, az ún. Mali Sakadaš nevű helyen került elő 1957-ben. — Osijek, Muzej Slavonije (lelt. sz.: 7967). — F.

M. BULAT - D. PINTEROVIĆ, *OZ* 13, 1971, 108-109, n. 6. — *AE* 1973, 445. — L. MROZEWICZ: *Arystokracja* PI-99.

[*I(ovi)*] *o(ptimo)* *m(aximo)* *f(ulguratori)* | [*C(aius)?*] *Ael(ius)* *Surinus* *de|c(urio)*
col(oniae) *M(ursensium)* *Ilv|iral(is)* *q(uin)q(uennelis)* *des(ignatus)* *v(otum)* *s(olvit)*
l(ibens) *m(erito)*.

Surinus: ritka cognomen a *Surus*ból deriválva. Az utóbbiak lehetnek valóban szírek is, bár népszerű a név a kelták lakta tartományokban, sőt Dalmatia illyr népessége körében is, vö.G. ALFÖLDY: *Die Personennamen* 303. Nagyobb a valószínűsége, hogy *Aelius Surinus* idegen származású volt, bár nem zárhatjuk ki teljesen a bennszülött eredetét sem.

376. Oltár, anyaga márvány. — Lelőhelye Belye, ahová más kövekkel együtt Mursa romjaiból szállították el, vö. *CIL* III p. 425. — Kr. u. 2. század, vö. ALFÖLDY G. *loc. cit.* — Olvasat: *CIL* alapján.

CIL III 3291 = 6451 = 10267. — G. ALFÖLDY, *AAntHung* 6, 1958, 448.

I(ovi) *o(ptimo)* *m(aximo)* | *P(ublius)* *Ael(ius)* | *Calli|morphus* |⁵ [*A*] *ug(ustalis)*
col(oniae) *pro* | *se et suis* | *v(otum)* *s(olvit)* *l(ibens)* *m(erito)*.

P. Ael. Callimorphus vagy idegen – görög vagy hellenizált kelet – vagy felszabadított rabszolga lehetett.

Extra fines Mursae

377. Sírkö. — Lelőhelye Róma városa. — Datálás: Severus-kor — *CIL* alapján.

CIL VI 3373 = XIV 2283. — DOBÓ: *Inscriptiones* 158.

D(is) M(anibus) | Aurelius | Dassius milit|avit in leg(ione) II Part(hica) |⁵ Antoninian(a) ae(terna) p(ia) [f(elici)] | f(i)deli) annis XVIII ex ci[vitate Mur?]|sa miss(us) hon(esta) m(issione) ex leg(ione) | s(upra) s(crupta), vix(it) annis L, m(ensibus) IIII, d(iebus) XVI. fec(it?) m[onumentum?] m(e)|mori<a>e Aureli [- - -]s¹⁰ Sever. d. d. l. m. s. | Heres eius b(ene) m(erenti) f(ecit).

Aurelius gentiliciuma és *Dassius* cognomenje alapján ítélve illyr, vö. KRAHE 37 sk, továbbá G. ALFÖLDY: *Die personennamen* 185 sk. Valószínűleg az *Andizetes* törzséből származott.

378. — Lelőhelye Concordia (Italia). — 4. század. — *CIL* alapján

CIL V 8770. — *ILCV* 370. — DOBÓ: *Inscriptiones* 248.

Arca Numeriani prencepalis (sic!) de ci[vitate Murse(n)se annorum XXX. Quod si | aliquis eam arca(m) aperire voluerit da|vit (sic!) fisco auri uncias sex.

379. Sírkö. Fent félköríves lezárású, maszk akrotérionokkal, melyek közül a baloldali letört. A félkörben szakállas férfi – az elhunyt mellképe. A második képmezőben lakomajelenet, mely az elhunytat egy szolgálóval ábrázolja. A feliratos mező két csavardíszes oszlop között profilkeretben. Alatta jobbról és balról egymással szembeforduló Erosok girlandot tartanak, fölötte medusafő. Az alsó képmezőben ló, mögötte lovászfű. — M. 163, sz. 71 cm. Betűmagyság 5-3,5 cm. — Kr. u. 2. század dereka, második fele. — Róma. — Vatikán, Galleria Lapidaria (Lelt. sz.: 7005). — SPEIDEL alapján

CIL VI 3214 — W. AMELUNG: *Die Skulpturen des Vaticanischen Museums*. Berlin, 1903, 269. — M. P. SPEIDEL: *Die Kaiserreiter* n. 108.

D(is) M(anibus). T(ito) Aurelio, Titi filio | Aelio (sic!) Mursa Maximo | signifero eq(uitum) sing(ularium) |⁵ imp(eratoris) n(ostri), tur(ma) Aureli Bithi | natione Pannonio, mil(itavit) ann(os) XXII, vix(it) an(nos) XL. | T(itus) Fl(avius) Firmus evocatus Aug(usti) | heres, amico optimo |¹⁰ f(aciendum) c(uravit).

A *Titus Aurelius* név császárnomen, az ezt viselők polgárjogának megítélésében azonban nincs egyetértés. T. Aureliusnak eredetileg Antoninus Piuszt nevezték a 138. febr. 25-i adoptálása előtt, császárként azonban már *T. Aelius*nak hívták. Számos eset bizonyítja azonban, hogy Antoninus Pius alatt, sőt még Marcus Aurelius uralkodása alatt is katonáknak ezt a nevet adományozták, pl. az *equites singulares Augusti*nak mindkét uralkodó alatt szinte kizárólagosan ezt, vö. M. SPEIDEL: *Die Denkmäler der Kaiserreiter* 10 sk, és a 75, 76. jegyz. — *T. Aurelius Maximus* a császári testőrség sorozási szokásából következően még *peregrinusként* került az alakulatába, és polgárjogát majd csak ezt követően, a szolgálat során szerezte. — 6. sor: *natione Pannonio*: általában pannoniainak tekintik, véleményem szerint azonban nagy valószínűséggel *pannon*, vö. az *equites singulares Augusti* soraiban felbukkanó más, pannoniiai népekre vonatkozó származásmegjelöléseket, *natione Varcianus, Boius*, Speidel, op. cit. no. 605, 659.

MURSELLA (Pannonia inferior)

380. Két oltár, ugyanazzal a szöveggel. — A: M.: 58,5, sz.: 56, v.: 55 cm, B: 58,5, sz.: 56, v.: 57 cm. — Lelőhelye: Surduk (Rittium). — Kr. u. 3. század. PINTEROVIĆ, op. cit. I. lentebb, Caracalla korára datálja. — Zágráb, Nemzeti Múzeum (1894-től) — F.

S. LJUBIĆ, *VHAD* 1, 1879, 87-98. — UŐ., *VHAD* 5, 1883, 69. — *CIL* III 10243. — S. FRANKFURTER, *AEM* 9, 1885, 139-140, no. 328-329. — J. BRUNŠMID, *VHAD* ns. 9, 1906/7, 107-109, nr. 225 és 226. — A. MÓCSY, *RE* Suppl. IX (1962) 600. — L. BARKÓCZI, *AArchHung* 16, 1964, 165/3. — D. PINTEROVIĆ, *OZ* 11, 1967, 64. — L. MROZEWICZ: *Arystokracja* PI-105.

A:

I(ovi) o(ptimo) m(aximo) et Deo Paterno | Comageno M(arcus) Aur(elius) Ap|ollinaris dec(urio) m(unicipii) Murselensium v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).

B:

I(ovi) o(ptimo) m(aximo) et Deo Pater[no] | Com<a>geno (sic!) M(arcus) Aur(elius) Apol|linaris dec(urio) m(unicipii) Mur|selensium v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).

A: 1. sor: *E+T: et, T+E: patern(o)*, ligatura. — 2. sor: *A+V+R: Aur(elius)*, ligatura. *M. Aurelius Apollinaris* PINTEROVIĆ, *op. cit.* szerint görög volt, a dedikációból ítélve azonban lehetett hellenizált orientális is. — 3. sor: *M+V+R: Mur|selemsium*, ligatura.
B.: *T+E: patern(o)*, ligatura. — 2. sor: *M+A: Comagen(o), Aur(elius)*, ligatura. — 3. sor: *N+A: Apol|linaris*. ligatura.

CIBALAE

381. Fogadalmi oltár. — M.: 105, sz.: 44-54, v.: 43-51 cm. — Lelőhelye Vinkovci. — Kr. u. 2. század második felétől. — Vinkovci, Gradski muzej (Lelt. sz.: A 733). — F

CIL III 3267. — J. BRUNŠMID, *VHAD*, 6, 123, 132. — S. JOSIFOVIĆ: Rimski municipium Cibalae. *Zbornik Matice Srpske, ser. Društvenih nauka* 10, Novi Sad, 1955, 5-14. — D. PINTEROVIĆ, *OZ* 11, 1967, 35. — DAUTOVA-RUŠEVLJAN, no. 118. — A.

MÓCSY, *Bevölkerung* 221/2. — L. BARKÓCZI, *AArchHung* 16, 1964, 159/2. — DAUTOVA-RUŠEVLJAN: *Rimska kamena plastika* 118, tab. 15/2 A, B. — L. MROZEWICZ: *Arystokracja* PI-97.

[L]ibero et | Liberae sacr(um) | M(arcus) Ulp(ius) Fronto | Aemilianus dec(urio) | mun(icipii) Cib(alensium) l(ibens) fec(it).

382. Mészköoltár. — M.: 95, sz.: 49, v.: 28 cm. — 1950-ben találták Vinkovci város temetőjében. — Kr. u. 3. század. — Vinkovci, Gradski muzej. — F.

J. KORDA: *Limes u Jugoslaviji*. 1962, 62. — D. PINTEROVIĆ, *OZ* 11, 1967, 35. — A. et J. ŠAŠEL: *ILJug* 1978, 1054.

I(ovi) o(ptimo) m(aximo) | Ae(lius) Proculus | dec(urio) col(oniae) Ciba(lensium) | v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).

383. Felirattöredék. — Méretei: M.: 45, sz.: 38 cm. — Lelőhelye: Vinkovci. Az 1860-as években egy ház alapozásánál került elő, az akkori Krújaš utcában. — Caracalla vagy Elagabalus kora. — 1878-ban a Vinkovci gimnáziumban volt fellelhető. — *CIL* alapján

CIL III 10253. — O. HIRSCHFELD, *AEM* 2, 1878, 190-191, nr. 2.

De[o? - - -] | P(ublius) Ael(ius) Va[lens? dec(urio) col(oniae)] Cibal(ensium) qu[aest(or) patr(onus) | col(legii)] fabr(um), col[legii? - - -] |⁵ cento(nariorum), | co[l(legii)?- - -] | c[um suis].

2. sor: *dec(urio) col(oniae)* kiegészítés kézenfekvőnek tűnik. — 3. sor: A *qu[aest(or)* után *praef(ectus)*, vagy *patr(onus) col(egii)* állhatott, az utóbbi a felsorolás miatt – kettő, sőt talán több collegiumhoz kapcsolódó funkcióról van szó – valószínűbbnek

tűnik. — 4. sor: *C+O: col[l(egii)]*, ligatura. — a 2. és a 3. sor vitathatatlanul hosszabb kiegészítéséhez képest a *col[l(egii)]* legfeljebb 5 betűnyi kiegészítése nagyon rövidnek tűnik. Egyszerre több collegium patronatusához vö. pl. a daciai üzletember, *P. Ael(ius) Strenuus, patron(us) collegior(um) fabr(um), cent(onariorum) et nautar(um) feliratát*, *CIL* III 1209, Apulum. — 5. sor: *C+O: col[l(egii)]*, ligatura.

384. Fehér márványoltár. — M.: 76, sz.: 32,5, v.: 18 cm. Betűk: 2,4-2,8 cm. — Dalj-tól (az antik Teutoburgium) 2 km-re délre, a Borovóba vezető út mentén találták — Kr. u. 2. század vége? – 3. század. — F.

AE 1980, 192; 725 — M. Bulat, *Godišnjak za kulturu i sovremena društvena i ekonomska pitanja* (Vinkovci) 8, 1979, 263-267, fotó.

I(ovi) o(ptimo) m(aximo) | M(arcus) Aurel(ius) Quin(ti)|lianus dec(urio) c|ol(oniae) Cibal(ensium) qua|estorius ob incolum|itatem suam | suorumque | omnium | v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).

385. Bázis, erősen sérült. — Osijek, ul. Bratstvo jedinstvo, 1974. — M.: 55,4, sz.: 31,5, v.: 60 cm. Betűnagyság 5 cm. — Kr. u. 2. század vége? / 3. század. — F.

AE 1980, 724. — M. BULAT, *Godišnjak za kulturu i sovremena društvena i ekonomska pitanja* (Vinkovci) 8, 1980, 223-228. Fotó.

[- - -]g[- - -] | Ulp(ius) Flor[us dec(urio)? col(oniae)] | Cib(alensium) M(arcus) Vi[- - -] Vale[ntinus [dec(urio)? col(oniae)] | Cib(alensium) e(quo) p(ublico) [- - -] | Cocc(eius) V[- - -] | flam(en) pi[- - -].

386. Fogadalmi oltár töredéke. Teteje, bal és jobboldala letörött. — M.: 59, sz.: 33, V.:23. Betűnagyság: 5,5 cm. — Lelőhelye Pécs (az antik *Sopiana*), a székesegyház restaurálásánál került elő.— 3. század ? — Pécs, Cella Trichora. — F.

GERECZE P. *Arch. Ért.* 14, 1894, 390. — *CIL* III 14038. — J. BRUNŠMID, *VHAD*, 6, 132-133. — L. BARKÓCZI, *AArchHung* 16, 1964, 152/8. — ALFÖLDI A., *Arch. Ért.* 1940, 197. — D. PINTEROVIĆ, *OZ* 11, 1967, 35. — FÜLEP F. – BURGER A.: *Pécs római kori köemlékei*. Pécs, 1974. — *RIU* 4, 979. — L. MROZEWICZ: *Arystokracja* PI-98.

- - - *sacerdos*] | *p(rovinciae) P(annoniae) in[f(erioris) Ilvir(alis)]* | *[c]ol(oniae) Cib[al(ensium) cum Mar]cellia[no fil(io)]* | *v(otum) s(olvit) [l(ibens) m(erito)]*.

387. Oltár — Lelőhelye Róma városa. — Kr. u. 223. — *CIL* és DOBÓ alapján.

CIL VI 32542 = 2833. — Dobó: *Inscriptiones* n. 22.

[- - - *Dii*]s *Paternis* | *pro [salute imp(eratoris) Caes(aris)]* | *M(arci) Aurel[ii Severi Alexandri P(ii) F(elicis) Aug(usti)]* | *et [Iuliae Mameae Aug(ustae) matris A]ug(usti)* | *et eorum qu[i stipendia f]ecer(unt)* | *coh(orte) V pr(aetoria) Seve[r(iana) p(ia) v(indici)]* (*centuria*) *Felicis* | *sp(eculator) M(arcus) Aur(elius) M(arci) f(ilius) Ae[l(ia)] Cassius Murs(a)* | *M(arcus) Aur(elius) M(arci) f(ilius) Ael(ia) Genia(lis) Murs(a)* | (*centuria*) *Vitalis* | *M(arcus) Aur(elius) M(arci) f(ilius) Aur(elia) Dalutius Cibal(is)* | *M(arcus) Aur(elius) M(arci) f(ilius) Ael(ia) Fuscinus Murs(a)* | *coh(orte) VI pr(aetoria) [Seve]riana p(ia) v(indici) (centuria) Quintiliani* | *M(arcus) Aur(elius) [M(arci) f(ilius) Aur]el(ia) Deazius Cibal(is)* | (*centuria*) [...]entini | *s[p(eculator)] M(arcus) Aur(elius) M(arci) f(ilius) Ael(ia) Marcianus Murs(a) (centuria) Iustini* | *M(arcus) Aur(elius) M(arci) f(ilius) Ael(ia) Festianus Murs(a)* | *M(arcus) Aur(elius) M(arci) f(ilius) Aur(elia) Dassianus Cibal(is)* | *coh(orte) VII pr(aetoria) Sever(iana) p(ia) v(indici) (centuria) Romuli* | *M(arcus) Aur(elius) M(arci) f(ilius) Ael(ia) Vitalis Murs(a)*

a bal oldalon:

[*coh(orte) ...*] *pr(aetoria) S[ever(iana)] p(ia) v(indici) | [(centuria)] Gemell[i] - -* |
f(ilius) Aur(elia) Rom[an]us | coh(orte) [...] pr(aetoria) Severian(a) p(ia) v(indici) |
(centuria) Prisciani | M(arcus) Aur(elius) M(arci) f(ilius) Aur(elia) Dolea Cibal(is) |
M(arcus) Aur(elius) M(arci) f(ilius) Ael(ia) Potazis Murs(a) | ex provincia Pannonia |
inferiore cives Cotini | v(otum) l(ibentes) s(olverunt) | (ante diem) VI Idus Iun(ias) |
Mario Maximo II et | Ros[cio Ae]li[ano] co(n)s(ulibus).

MARSONIA

388. Katonai diploma. Szinte tökéletes épségben maradt fenn: sértetlenek a táblái, megvannak a táblákat összeköző sodronyai, ép a pecsétet őrző tokja, s a hitelesítő 7 pecsétből is csupán kettő ment tönkre. Mérete: 16,1x13,1 cm, az első tábla vastagsága 1,5 mm, a másodiké 2-3,2 cm, az előbbi súlya 362, 4, az utóbbié 365,4 g. — Lelőhelye: Slavonski Šlamac (Horvátország). A Száva medrének kotrása közben került elő. — Kr. u. 71. febr. 9. — Slavonski Brod, Muzej Brodskog Posavlja. — F.

J. MIŠKIV, *VAMZ* 3. s. 30-31, 83-101 (1997-1998) 83 skk.

Intus: tabella I:

Imp(erator) Caesar Vespasianus Aug(ustus) pont(ifex) max(imus) | tr(ibunicia)
pot(estate) II imp(erator) VI p(ater) p(atriae) co(n)s(ul) III | veteranis qui militaverunt
in classe | Misenensi sub Sex(to) Lucilio Basso qui |⁵ sena et vicena stipendia aut plura
| meruerant et sunt deducti Paestum | quorum nomina subscripta sunt ip|sis liberis
posterisque eorum civi|tatem dedit et conubium cum ux|o¹⁰ribus quas tunc habuissent
cum est civitas iis data aut siqui celibes essent (c)um iis quas postea du|

Intus: tabella II:

xissent dumtaxat singuli sin|gulas a(nte) d(iem) V Idus febr(uarias) |¹⁵ Imp(eratore)
Caesare Vespasiano Aug(usto) III M(arco) Cocceio Nerva co(n)s(ulibus). | (Centurio)

*Liccaius Birsi f(ilius) Marsunnia | loco XXXIII. Descriptum et recognitum ex tabula |²⁰
aenea quae fixa est Romae in Capito(lio) | in podio arae gentis Iuliae.*

Extrinsecus: tabella I:

*Imp(erator) Caesar Vespasianus Aug(ustus) pont(ifex) | max(imus) trib(unicia)
pot(estate) II imp(erator) VI p(ater) p(atriae) co(n)s(ul) III | veteranis qui militaverunt
in | classe Misenensi sub Sex(to) Lucilio |⁵ Basso qui sena et vicena stipen|dia aut plura
meruerant et sunt | deducti Paestum quorum nomina | subscripta sunt ipsis liberis
poste|risque eorum civitatem dedit et |¹⁰ conubium cum uxoribus quas | tunc habuissent
cum est civi|tas iis data aut siqui celibes | essent cum iis quas postea du|xissent
dumtaxat singuli sin|¹⁵gulas a(nte) d(iem) V Idus febr(uarias) | Imp(eratore) Caesare
Vespasiano Aug(usto) III | M(arco) Cocceio Nerva co(n)s(ulibus). | (Centurioni)
Liccaio Birsi f(ilio) Marsunnia | loco XXXIII. |¹⁰ Descriptum et recognitum ex | tabula
aenea quae fixa est | Romae in Capitolio in podio arae | gentis Iuliae.*

Extrinsecus: tabella II:

*(Signa) M(arci) Viri(i) Celli dec(urionis) leg(ionis) | Savar(iensis) | L(ucii) Domiti(i)
Severi veterani | Breuci | C(ai) Marci(i) Nobilis Emon(ensis) | C(ai) Pidieni(i)
Aquileiens(is) | L(ucii) Valeri(i) Pavonis vet(erani) | Breuci{o}| C(ai) Iuli(i) Clari
Aquileiens(is) | L(ucii) Minei(i) Iucundi Aquilei|ensis.*

A paestumi deductiót további katonai diplomák is megerősítik, vö. *CIL* XVI 13 (Dalgodeltzi, Bulgária - 71. febr. 9), *CIL* XVI 16 (Pompeii - 71 ápr. 5) valamint *CIL* XVI 16 (Korzika, 71 ápr. 5). Mindhármat a fenti, Slavonski Šlamac-nál előkerült új diplomával azonos császári constitutio alapján kiállították ki. Ezek a diplomák a sorozatos háborúkat, majd polgárháborúkat követő, 70-71-től kezdődően fogatosított leszerelés dokumentumai. – A diploma tulajdonosának neve: a *Liccaius* egy sor további, *Lic-* vagy *Licc-* többől képzett személynév társaságában, mint pl. a *Licco*, *Licceius*, *Licaeus* *Liccana*, viszonylag gyakran előfordul a benszülött lakosság körében, és magukat colapianusnak, amantinusnak, breucusnak, azalusnak, maezaeusnak vallók, tehát illyrek viselik, olyanok, akik a Száva völgyében éltek, mindenekelőtt azonban a pannon törzsek névadására jellemzőek, és Délnyugat-Pannoniára, Észak-Dalmatiára lokalizálhatók, vö. H. KRAHE: *Lexikon der altillyrischer Personennamen* 67, G.

ALFÖLDY: *Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatia*. A diploma lelőhelye, a Bosna torkolatával szemben fekvő Slavonski Šlamac a *Civitas Breucorum* egykori területére esik. Ugyaninnen származnak egyébként a diplomát hitelesítő tanúk közül ketten is. – A *Liccaius* származási helyeként megadott *Marsonia*, melyet eddig még csak itinerariumokból ismertünk (*Tab. Peut., Geogr. Rav.* 4, 19), ezen a vidéken, a Cibalae-ból Sisciába vezető úton feküdt, a *Tab. Peut.* szerint Cibalaetól 49 római mérföldre, azaz 72,5 km-re. Miškov a települést a Vinkovcától 70 km-re fekvő Brod környékére lokalizálja.

CIVITAS CORNACATIUM

389. Töredék. — Lelőhelye Taurinum (Italia). — Datálás: Kr. u. 100/101-102 után, Q. Glitius Atilius Agricola pannoniai helytartósága után.

CIL V 6986. — Á. DOBÓ: *Inscriptiones* 577.

[- - - *civitas Cor*] *nacatium* | [*ex Pannon*] *ia patrono*.

1. sor: A feliratot a civitas patronusának, Q. Glitius Atilius Agricolának állították, vö. DOBÓ, *loc. cit.*, továbbá *PIR*² IV/1 34 sk, n. 181; J. FITZ: *Verwaltung* 166-168, n. 67. A felirat lelőhelye, Augusta Taurinum a patronus szülővárosa volt. Patronatusa pannoniai helytartósága idejére datálódik, mely 100/101 folyamán kezdődött, és a 102. év végéig tartott. Pannoniai helytartóságát egy 102. szept. 19-re datált, Budapesten előkerült katonai diploma dokumentálja.

390. — Lelőhelye Taurinum (Italia).

CIL V 6985. — Á. DOBÓ: *Inscriptiones* 576.

[- - -] *civitas* [*Cornacatium*] | *ex Panno[nia - - -* .

1. sor: ld. az előző felirat 1. sorához fűzött megjegyzést.

CIVITAS AMANTINORUM

391a. Sírkőtöredék. — Lelőhelye: Petrovce, a tábor déli árka. — 2. század első fele, vagy még inkább a közepe. — Olvasat: a CIL és S. DUŠANIĆ alapján.

J. BRUNŠMID, *VHAD* n. s. 5, 149. — *CIL* III 15134. — N. VULIĆ, *Spomenik* 98, 1941-48, 209, n. 415. — A. MÓCSY: *Bevölkerung* 230/2. — S. DUŠANIĆ, *ŽA* 17, 1967, 197 skk.

[- - -] *OD* | [- - -] *nis filia* | [*ann(orum)*] *XX M(arcus) Ulpi|us Dasius posuer|^sunt pater filiae| pient[tiss]imae et | Ulpi[ii] Lu[cca]ius | Capito prin[ceps] | Crescens | Pienti[- - -* .

Ulpia: császárnevük, továbbá az apa *Dasius* cognomenje alapján ítélve illyr bennszülöttek, vö. H. KRAHE: *Lexikon altillyrischer Personennamen*. Heidelberg 1929, 37 sk; B. LÖRINC: *Onomasticon* II 93; — A szavak között interpunkció. — 5. sor. *N+T*: *posuer|unt* ligatura. — 6. sor: *N+T*: *pientissimae* ligatura. — M. MIRKOVIĆ: *Sirmium* I, 17. abból kiindulva, hogy a *Dasius* név nem kelta, hanem illyr, a felirat lelőhelyéről, a mai Petrovcénél lévő bennszülött településről úgy véli, hogy nem tartozhatott a scordiscusokhoz, hanem egy eddig egy ismeretlen nevű civitas központja volt, vagy még inkább az amantinusoké, akik a sirmiumi colonia alapítása, ill. a *Civitas Sirmiensem et Amantinorum* ezzel összefüggő átszervezése után valószínűleg önállóak lettek — Ptolemaios ugyanis önálló törzsként említi őket. *Ulpus Capito* ebből következően nem lehetett a *civitas Scordiscorum* princeps, hanem valószínűleg az *Amantinié* volt.

SIRMIUM

391. Sírkő. — Lelőhelye Sremska Mitrovica? — 2-3. század. — *AE* alapján.

C. PATSCH, *Strena Vulciana*. Zagreb, 1924, 229-232. — *AE* 1925, 134.

*D(is) [M(anibus)] | M(arco Titio Proculo d[ec(urioni)] | col(oniae Sirm(iensium) Ilviro
patri [et] | Flaviae Praesent[inae] |⁵ matri et M(arco) Titio [Pro]|c[lino] dec(urioni)
col(oniae) [- - -]*.

Titii: Italikus név, mindenütt elterjedt. Észak-Itáliaiak, Dalmátiaiak is lehetnek. A pannoniai városokban a C. Titii játszottak meghatározó szerepet. 4. sor: *Flavia Praesentina* császárneve alapján bennszülött származású is lehet.

392. Töredék, anyaga fehér márvány. — M.: 14, sz.: 18, v.: 38 cm. — Lelőhelye Sremska Mitrovica. — Zágráb, Régészeti Múzeum. — F.

J. BRUNŠMID - W. KUBITSCHKE, *AEM* 4, 1880, 117. — S. LJUBIĆ, *VHAD* 7, 1885, 15. — S. FRANKFURTER, *AEM* 9, 1885, 137. — *CIL* III 10226. — J. BRUNŠMID, *VHAD* ns. 10, 1908/9, 332, n. 738, fotó. BRUNŠMID, *VHAD* 11, 1910/11 (1911), 118 p. fotó n. 738.— M. MIRKOVIĆ, *Sirmium* 1, 1971, 61, n. 4.

[- - - Geni]o ordini(s) | [- - -]us T. f(ilius) Quir(ina) | [- - -]vius | [- - -]ar[- - -].

393. Mészkö oltár. — M.: 74, sz.: 37, v.: 42 cm. — Lelőhely Sremska Mitrovica. — Kr. u. 2-3. század. — Sremska Mitrovica, Szerémségi Múzeum. — MIRKOVIĆ alapján.

CIL III 3230 + p. 1040. — M. MIRKOVIĆ, *Sirmium* 63, n. 13 (pl. II, 2). — L. MROZEWICZ: *Arystokracja* PI-114.

I(ovi) [o(ptimo) m(aximo)] | Ulp(ius) Priscus | Candidianus dec(urio) col(oniae) Sir(miensium) |⁵ v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).

2. sor: *Ulp(ius) Priscus* császárneve alapján vagy bennszülött eredetű, vagy egy Sirmiumban letelepedő auxiliáris katona leszármazottja.

394. Oltár. Anyaga homokkő. — M.: 70, sz.: 30 cm. — Lelőhelye Sremska Mitrovica. Az 563. sz. házból került elő, másodlagos felhasználásból. — 3. század. — Elveszett.

KENNER, *MZK* 14, 1869, 43, n. 3. — *CIL* III 6438 = 10220. — I. JUNG, *VHAD* 7, 1885, 51-52. — L. BARKÓCZI, *AArchHung* 16, 1964, 169/13. — M. MIRKOVIĆ, *Sirmium* 67, n. 25. — L. MROZEWICZ: *Arystokracja* PI-106.

[S]ilvano | [be]llatori (?) | sacr(um). | [Ae]l(ius) Marcell(us) |⁵ [d]ec(urio) col(oniae) Ilvir | [q(uin)]q(uennalis) | [v(otum)] s(olvit) l(ibens) m(erito).

2. sor: R+I: *bellatori*, ligatura. — 4. sor: a kiegészítés *[F]l(avius)* is lehet. — *M+A*, *C+E* ligatura: *Marcell(o)*, ligatura. — Marcellus provinciális származású volt, lehetséges, hogy sirmiumi bennszülött.

395. Oltártöredék. — Lelőhelye Sremska Mitrovica (a *CIL* szerint Jarak). — 2-3. század — Elveszett.

Marsigli, *Danubius* II. tab. 40, 5. — *CIL* III 3243. — M. MIRKOVIĆ, *Sirmium* 73-74, n. 41. — L. MROZEWICZ: *Arystokracja* PI-112.

[- - -] | *dec(urio) col(oniae) | Sirmien(sium).*

396. Fehér márványtábla töredék. — M.: 47, sz.: 52, v.: 9,5 cm. — Sremska Mitrovica. — Kr. u. 2-3. század. — Zágráb, Régészeti Múzeum. — F.

S. LJUBIĆ, *VHAD* 2, 1885, 16, n. 44, Pl. VIII, 2. — J. BRUNŠMID, *VHAD* 9, 1906/7, 176, n. 296, + fotó. — M. MIRKOVIĆ, *Sirmium* 74, n. 42. — L. MROZEWICZ: *Arystokracja* PI-113.

[- - -] *L M V* | [- - - *omnibus?*] *honorib[us functus?]* | *d(edit) d(edicavit) | d(ecreto) d(ecurionum).*

397. Sírkőlap töredéke, fehér márványból. A felirat fölött két négyszögletes fülke. Baloldalon egy férfi, jobboldalon egy nő mellképe. — M.: 45, sz.: 50, v.: 6 cm. — Lelőhelye Sremska Mitrovica. — 3. század vége. — Zágráb, Arheološki Muzej (Lelt. sz.: 387) — F.

GRUIĆ, S.: *Vjesnik Nar. Zem. Muzeja u Zagrebu* 1870, 165. — Uő, *MZK* 16, 1871, 108. — S. LJUBIĆ, *VHAD* 7, 1885, 17, n. 56. — CIL III 6441. — J. BRUNŠMID, *VHAD* n. s. 10, 1908/9, 238, n. 387 (fotó). — SCHÖBER, *Grabsteine* 96, n. 206. Abb. 107. — M. MIRKOVIĆ, *Sirmium* 1. Beograd, 1971, 76, n. 53. — DAUTOVA-RUŠEVLJAN n. 20, tab. 7/4.

D(is) M(anibus). Maximina annos vixit | XXVII Gorgonius memori|am posuit compari su<a>e | carissim<a>e de provincia |⁵ Dalmatia defuncta penus | colonia(m) Sirmi(um). Manibus | posita memoria.

1. sor.: Az M és M között interpunctio. — 5. sor: A sirmiumiaknak Dalmatiában mindenekelőtt Domavia (Srebrenica) bányavidékével volt szoros kapcsolata, vö. kat. 403.

398. Sírtábla töredéke mindkét oldalán felirattal. — Lelőhelye Sremska Mitrovica, valószínűleg a Szent Sineros temető. — M.: 10, sz.: 20, v.: 4,4 cm. — 2-3. század. — Zágráb, Arheološki Muzej — F

S. LJUBIĆ, *VHAD* 7, 1885, tab. IV. (csak az egyik felirat). — J. BRUNŠMID, *VHAD* n. s. 10, 1908/9, 196. n. 416. + fotó 416 A és B. — M. MIRKOVIĆ, *Sirmium* 1. Beograd, 1971, 79, n. 71 a + b.

a) [- - -] *Valeriae* | *He*[- - -]

b) [- - -] *ie* [- - -] | *da per an* [- - -] *honore* [- - -].

399. Sírstélé, teteje letört. Anyaga porózus mészkő. A feliratos mező alatt dombormű: balra anyafarkas a két csecsemővel. — M.: 111, sz.: 89, v.: 31 cm. — 1866 és 69 között találták Jarakon, Sremska Mitrovica közelében. — Kr. u. 2. század. Mirković op. cit. p. 81. a genitivuszos *annorum* formula miatt a 2. század első felére datálja, ez azonban nem biztos. — Zágráb, Arheološki muzej (Lelt. sz.: 383). — F.

RÓMER F., *Arch. Közl.* 6, 1866, 171, n. 877. — Z. GRUIĆ, *Vjesnik nar. Zem. Muzeja* 1870, 161-163. — *CIL* III 3242 + p. 1040 és p. 1671. — J. BRUNŠMID, *VHAD* n. s. 10, 1908/9, 181-182, n. 383 (fotó is). — A. MÓCSY, *Die Bevölkerung* 232/1. — M. MIRKOVIĆ, *Sirmium* 80-81, n. 77, pl. XI, 3). — V. DAUTOVA-RUŠEVLJAN: *Rimski kamena plastika u Jugoslavenskom delu provincije douje Panonije*. Novi Sad, 1983., n. 29. — L. MROZEWICZ: *Arystokracja* PI-110, 111.

[D(is) M(anibus) | C(aius) Iul(ius) C(ai) fil(ius) | C]ivilis | dec(urio) col(oniae) ann(orum) L |⁵ et C(aius) Iul(ius) C(ai) fil(ius) | Florus) dec(urio) col(oniae) | ann(orum) XX et Iuliae | Festae ann(orum) XII | Anicia A[.]ina | marito et fi[liis].

400. Oltár vagy bázis. — Lelőhelye Sremska Mitrovica. — Kr. u. 193-194. — Elveszett. — Olvasat: MIRKOVIĆ alapján.

CIL III 3233. — MÉRLAT, *Répertoire* n. 350. — J. FITZ, *AArchHung* 11, 1959, 258. — M. MIRKOVIĆ, *Sirmium* 1. Beograd, 1971, 64, n. 17.

I(ovi) o(ptimo) m(aximo) Do[l(icheno)] | pr[o sa]lud[e] (sic!) | [Imp(eratoris) Caes(aris) L(uci) Se]p[t]im[i]o Sev(e)ro |⁵ Pertenace (sic!) A[ug(usto) et exerc[i]t(u) vex(illationum) CL (?) et [...] | [+10] | [+10] |¹⁰ [+5] et [3] | [5] Sirm(i)e(nsium).

401. Terminus, határkő, mely veteránbirtok jelzésére szolgált. Anyaga homokkő. — M.: 125, sz.: 30, v.: 10 cm. — Beočin faluban került elő, építkezés közben. — Kr. u. 1. sz. második fele, vö. MIRKOVIĆ, *op. cit.* — F.

J. BRUNŠMID, *VHAD* n. s. 11, 1910-11, 128, n. 750, fotó. — A. v. DOMASZEWSKI, *Röm.-germ. Korresp.-Blatt* 1911, 75. — *AE* 1911, 237. — M. MIRKOVIĆ, *Sirmium* 1. Beograd, 1971, 81, n. 79, Pl. XII, 1.

Elülső oldala:

Age(r) | vici Iosi|sta ads[ig(natus) Ti(berio) Cl(audio) Pr|⁵isco pr(a)ef(ecto) | alae I c(ivium) R(omanorum).

Hátoldala:

C(aput) a(gri) e(xcepti).

2. sor: *vicus Iosista*: a nevet illyrnek tekintik, vö. A. MAYER: *Die Sprache der alten Illyrer*, 173-174. Beočin vidékére, a kő lelőhelye környékére lokalizálható.

6. sor: az *ala I c(ivium) R(omanorum)* a Flaviusok korától kezdve – eltekintve Traianus a dák háborúiban való részvételétől – Pannoniában, a dunai limes Intercisától délre eső szakaszán állomásozott. 101-ig valószínűleg *Cornacum*-ban (Sotin), majd Daciából 113/14-ben visszatérve valószínűleg Rittiumban, 118/19-től pedig talán Burgenaebe. 138 táján kerül el Sirmium térségéből, és majd csak a 3. század elején tér vissza Burgenae-be, vö. LŐRINCZ B.: *Hilfstruppen* p. 18. Beočin Sirmiumtól északra, a dunai limesút közvetlen közelében, a Cornacum és Rittium közti útszakasznak nagyjából a felezőjénél fekszik, pár km-re keletre Bononiától (Banoštor), ahol a Sirmiumból az Alma mons-on (Fruska gora) át jövő út egykoron a limesútra csatlakozott. Az ala parancsnoka részére történő *adsignatio*-ra egyrészt legvalószínűbben akkor került sor, amikor az alakulat közvetlenül ezt a környéket felügyelte, vagyis a Flaviusok ill. Traianus korában, amikor Pannonia területén, ill. a Száva völgyében egyébként is veteráneductiókra került sor. *Iosista* eredetileg az Amantini törzsének egyik faluja volt. A törzs szállásterülete Sirmium alapításakor a város territoriumához került. Az, hogy egy egész falu sorsáról a római hatóságok szabadon rendelkeztek, azt jelzi, hogy a falu a rómaiak által elkobzott, vagy kisajátított területen feküdt, vagyis a földet megelőzően a *fiscus* kezelte. MIRKOVIĆ loc. cit. a betűformák alapján 1. századnak tartja a feliratot, WAGNER, *Die Dislokation* 26-27 a Kr. u. 1. évszázad 80-as éveire LŐRINCZ B. a Flavius-korra teszi. — *Ti. Claudius Priscus*t nem tudjuk közelebbről meghatározni, azonos nevű lovagokat az 1. sz. végéről – 2. század elejéről kettőt-hármat is ismerünk, vö. DEVIJVER, *PME* C 172-173.

402. Sírkő. — Lelőhelye Susek, Jarak mellett. — Kr. u. 2. század eleje. — Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum.

CIL III 3685 = 10249. — S. LJUBIĆ, *VHAD* 1, 1879, 97-101. — UÖ, *VHAD* 5, 1883, 69. — A. MÓCSY: *Die Bevölkerung*, 224/1. — M. MIRKOVIĆ, *Sirmium* n. 89. — L. MROZEWICZ: *Arystokracja* PI-109.

D(is) M(anibus) | T(ito) Fl(avio) T(iti) fil(io) Quir<i>n(a tribu) Se|vero Gogaeno an(norum) | LVIII dec(urioni) colon(iae) Sir|⁵m(iensium) quaesto(ri) Ilviro | praefecto fabrum | h(ic) s(itus) e(st) | Fl(avia) Severina filia patri | pientissimo posuit.

Extra fines Siemiensium

403. Sírkő két töredéke.— a) M.: 70, st.: 75, v.: 32, és M. 57, sz.: 97, v.: 32. Betűnagyság: 6-6,8 cm. b) M.: 57, sz.: 97, v.: 32 cm. Betűk 5,8-7 cm. — Lelőhelyük: a Drina mellett, Lutvin Han és ettől 10 km-re, Tegare falu közelében, a római Domavium (Dalmatia) körzetében. — Kr. u. 2. sz. közepe / 3. sz. eleje. Pflaum Hadrianus vagy Antoninus Pius korára datálja. — Sarajevo, Museum (Lelt. sz. 136, 137). — F.

CIL III 12739 +12740. — S. PAŠALIĆ, *Naselja* 73. — SERGEJEVSKI, *GZM* 52, 1940, 23 skk. phot. 4, 5, 6. — *AE* 1948, 243. — H.-G. PFLAUM, *Lybica* 3, 1955, 126, n. 3. — UÖ.: *Les Carrières procuratoriennes équestres*. Paris, 1960-1961., p. 399, n. 3. — A. ET J. ŠAŠEL, *ILLug* 1963, n. 83. — G. ALFÖLDY, *Dalmatia* 162, 37.

- - -] | [.....] *arg(entariarum) Del|matica[rum qui ob honorem] magistratus | dena[rios dedit .. et]o filio dec(urioni) col(oniae) Sir|⁵mi(ensis) flmini [..... qui vixit] annis XXII mensi|bus II Aelia T[.....marit]o et filio karissi|m[is bene merentibusfe]cit.*

A feliraton bizonyos hogy a *procurator argentariarum Pannoniarum et Delmaticarum*ot említik, akit egy ephesosi feliratról is ismerünk, vö. *CIL* III 6575, nem dönthető el azonban, hogy itt ő maga, vagy valamelyik megbízottja szerepelt a feliraton, pl. egy *dispensator* vagy egy *commentariensis procuratoris*. — A szóbanforgó

ezüstbányák a dalmatiai Domavium (Srebrnica) mellett működtek. A kibányászott ércet a Drinán hajózták fel Sirmiumba, de a Drina mentén út is létezett. A kérdéshez, ld. O. HIRSCHFELD: *Die kaiserlichen Verwaltungsbeamten* 153 sk. A domaviai bányaprocuratorokhoz *CIL* III 12733 = 8363; 12734, 12736. –

404. Fogadalmi oltár. Anyaga mészkő. — M.: 89, sz.: 44,5, v.: 35 cm. Betűmagyság 6 cm. — Lelőhelye Belgrád (= Singidunum, Moesia superior), Cubura. A Kreml-féle szülőben került elő 1909-ben. — Kr. u. 138 után. — Belgrád, városi múzeum — F.

N. VULIĆ, *Spomenik* 47, 1909, 142, n. 62. (fotó is). — Uő., *JÖAI* 13, 1910, Beibl. 212, n. 26 (fotó). — *AE* 1910, 172. — DOBÓ 559. — L. BARKÓCZI, *AArchHung* 16, 1964, 169/39. — A. MÓCSY: *Moes. Sup.* 133 sk. — *IMS* I, 16. — M. MIRKOVIĆ: *Gradovi* 44. — Uő., *ANRW* II, 6 (1977), 8-9. — L. MROZEWICZ: *Arystokracja* PI-107, MS-66.

I(ovi) o(ptimo) m(aximo) et | Terrae Matri | Libero Pat(ri) et Libi|r<a>e (sic!) sac(rum)
⁵ *T(itus) Aur(elius) Atticus | vet(eranus) leg(ionis) IIII Fl(aviae) ex | sig(nifero)*
p(atrono) k(anabarium) q(uin)q(uennali) Sing(idunensium) | dec(urio) col(oniae)
Sirm<i>ens(ium) | v(otum) l(ibens) m(erito) p(osuit).

1. sor: háromögű interpunkció az egyes sigla közt, a sor elején és végén. — 2. sor: *R+I: matri* ligatura. — 3. sor: *I* parva, *O* parva: *Libero*; interpunkció az *ET* előtt és után; *I* parva, *I+B* ligatura: *Lib<i=e>r<a>e* — 5. sor: *T* és *AVR* között, valamint a sor végén interpunkció. — 6. sor: a szavak között interpunkció. *IIII*: a középső két hasta rövidebb. — 7. sor: *SIG · P · K · QQ · SING* között interpunkció; *AE*: *P? K?*. — Dobó *loc. cit.*: *p(atri) k(arissimo)*. — 8. sor: a szavak között interpunkció. A dedikáció több istenségnek szól, így az általa javasolt – egyébként sírfeliratokon szokásos – formula akkor sem illik a kontextusba, ha *Liber pater* vonatkoztatnánk. — VULIĆ, *loc. cit.* *p(raefectus) k(astrorum)?* ugyancsak nem lehetséges, mert ennek a beosztásnak a betöltése sokkal magasabb katonai rangot feltételez, mint amilyen T. Aur. Atticust a hadseregből elbocsájtották, vö. *IMS* I, *loc. cit.*, mellesleg a *castra*-t kappával sohasem

írták. – Legvalószínűbb a *p(atronus) k(anabarium)*. Ennek megfelelően *T. Aurelius Atticus* előjárója volt a singidunimi vicusnak, patronusa a szomszédos canabae-nak, továbbá tagja volt a Sirmiumi városi tanácsnak.

405. Lelőhelye Róma városa. — 2. sz. vége / 3. század.

CIL VI 32713. — *ILS* 2044.

D(is) M(anibus) s(acrum) Aur(elio) Vero mil(iti) c(o)hor(tis) | VI pr(a)et(oriae) (centuria) Blicisi stup(endiorum) (sic!) XIII nat(ione) | Pannon(io) pede Sirme(n)se pago M|artio vico Budalia q(ui) vixit an(nis) |⁵ XL m(ensibus) III d(iebus) XV mil(i)t(avit) in l(egione) I adiutrice stup(endiorum) III Aur(elius) Marcellus | et Aur(elius) Iustinus Aur(elius) Florinus Val(erius) | Avitianus et omnes com(m)anipuli sui | de re ipsius b(ene) m(erenti) f(ecerunt) ex (sestertiis) L milibus.

4. sor: *Budalia*: a Sirmiumot Cibalae-val összekötő út mentén, Sirmiumtól VIII m. p.-ra, vö. *Itin. Ant.* 268, 1., *Itin Hieros.* 563, 6 romlott alakban *Vedulia*.

CIVITAS SCORDISCORUM

406. Sírsztélé, anyaga kristályos mészkő. — M.: 61, sz.: 60, v.: 18, betűmagyság 5,5-2,8 cm. — Novi Slankamen határában, a várostól délre, Surduk, Novi Karlovci és Novi Slankamen határvonalának közelében, Marko Fijala tanyájánál került elő egy kiszáradt kanális mellett 1956-ban. — Kr. u. 1. század utolsó harmada – 1. sz utolsó harmada - 2. század eleje. — Zemun, Narodni Muzej, később Taurunum, Narodni Muzej. — F.

A. MÓCSY, *Historia* 6, 1957, 488 skk. — *AE* 1958, 73. — A. ET J. ŠAŠEL, *ILIug* 1963, n. 280. — L. MROZEWICZ: *Arystokracja* PI-94.

T(itus) Fl(avius) Proculu[s] | pr(inceps) praef(ectus) Scord(iscorum) | an[n(orum)] XXXXI | h(ic) [s(itus)] e(st). | T(itus) Fl(avius) [D]ulcis | pater [fili]o suo | pientissimo | fecit.

Bennszülöttek. *T. Flavius Dulcis* római polgárjogát a Flavius császárok alatt, Kr. e. 69 és 96 között szerezhette. Valószínűleg auxiliaris veterán volt, mert a *Proculus* cognoment általában azoknak a gyermekeknek adták, akik vagy hazájuktól távol születtek, vagy az apjuk születésükkor távol volt.

406a. Sírkőtöredék. — Lelőhelye: Petrovce, a tábor déli árka. — 2. század első fele, vagy még inkább a közepe. — Olvasat: a *CIL* és S. DUŠANIĆ alapján.

J. BRUNŠMID, *VHAD* n. s. 5, 149. — *CIL* III 15134. — N. VULIĆ, *Spomenik* 98, 1941-48, 209, n. 415. — A. MÓCSY: *Bevölkerung* 230/2. — S. DUŠANIĆ, *ŽA* 17, 1967, 197 skk.

[- - -]OD | [- - -]nis filia | [ann(orum)] XX M(arcus) Ulp[us] Dasius posuer⁵unt pater filiae| pientissimae et | Ulp[us] Lu[cca]ius | Capito prin[ceps] | Crescens | Pienti[- - -]

Ulp[us]: császárnevük, továbbá az apa *Dasius* cognomenje alapján ítélve illyr bennszülöttek, vö. H. KRAHE: *Lexikon altillyrischer Personennamen*. Heidelberg 1929, 37 sk; B. LÖRINC: *Onomasticon* II 93; — A szavak között interpunkció. — 5. sor. *N+T: posuer|unt* ligatura. — 6. sor: *N+T: pientissimae* ligatura. — M. MIRKOVIĆ: *Sirmium* I, 17. abból kiindulva, hogy a *Dasius* név nem kelta, hanem illyr, a felirat lelőhelyéről, a mai Petrovcénél lévő bennszülött településről úgy véli, hogy nem tartozhatott a scordiscusokhoz, hanem egy eddig egy ismeretlen nevű civitas központja volt, vagy még inkább az amantinusoké, akik a sirmiumi colonia alapítása, ill. a *Civitas Sirmiensem et Amantinorum* ezzel összefüggő átszervezése után valószínűleg önállóak lettek — Ptolemaios ugyanis önálló törzsként említi őket. *Ulp[us] Capito* ebből következően nem lehetett a civitas Scordiscorum princeps, hanem valószínűleg az *Amantini*é volt, vö.

BASSIANAE

Bassianae említése: *armat. leg. II. ad., o[r]iundus ex regione Bassianesi* CIL III 3336 (Dunapentele).

407. Oltártöredék mészkőből, erősen sérült. Talpazata és abacusa profilált. Abacusán két rozetta. A szöveg 4. során egyenes bevágás. — Lelőhely: Petrovce temetője, más források szerint Dobrinci. — M.: 118, sz.: 46, v.: 40 cm. — Kr. u. 3. század. — Novi Sad, Vojvodanski Muzej (Lelt. sz.: 3). — F.

S. LJUBIĆ, *VHAD* 5, 1883, 37-38. — J. BRUNŠMID - W. KUBITSCHKE, *AEM* 4, 1890, 112, no. 1. — *CIL* III 10203. — N. VULIĆ, *Spomenik* 98, 1941-48, 205. br. 408. — S. DUŠANIĆ: *Bassianae*, 67, t. IV, 8. — V. DAUTOVA-RUŠEVLJAN: *Rimski kameni spomenici* 11-12. — UŐ: *Rimska kamena plastika* n. 103, tab. 16/2. — L. BARKÓCZI, *AArchHung* 16, 1964, 172/3. — L. MROZEWICZ: *Arystokracja* PI-90.

I(ovi) o(ptimo) m(aximo) I(unoni) r(eginae) | M(arcus) Ant(onius) Procu|lianus de[c(urio)] | col(oniae) Bas[sian(ensium)] |⁵ v(otum) p(osuit) l(ibens) m(erito).

1. sor: Az *I, O, M, I, R* között interpunctio. 2. sor: A+N+T: *Ant(onius)* ligatura. — 3. sor: A+N: *Procu|lianus* ligatura. — *Proculianus*: a *Proculus*ból, ld. a 606. sz. felirathoz fűzött megjegyzést. M Ant. Proculianus idegen származású volt Bassianae-ban.

408. Sírkő. — M.: 90, sz.: 88 cm. — Petrovce, Szent Lukács templom, ahová valószínűleg Kupinovoból, valószínűleg másodlagos felhasználásból került. — Kr. u. 3. század. — F.

CIL III 15135. — J. Brunšmid, *VHAD* NS 4, 1899/1900, 198-199. — L. BARKÓCZI, *AArchHung* 16, 1964, 172/6. — L. MROZEWICZ: *Arystokracja* PI-93.

C(aio) Non(io) Marcello | q(ondam) C(ai) Nonii Marci dec(urionis) | fil(io) (qui) vix(it) an(nos) XX et C(aio) Non(io) Pris|ciano q(uon)d(am) nepoti (qui) vix(it) ann(os) |⁵ IX C(aius) Non(ius) Marcus dec(urio) col(oniae) | Bass(ianorum) et Ulp(ia) Valentina | mater vivi posuerunt.

1. sor: L+O: *Marcello*, ligatura. — C+I: *Marci*, ligatura. — 3. sor: R+T: *et*, ligatura. — 4. sor: C+I: *Pris|ciano*, N+E: *nepoti*, ligatura. — 5. sor: D+E: *dec(urio)*, ligatura. — 6. sor: U+L: *Ulp(ia)*, V+A+L, N+R: *Valentina*, ligatura. — 7. sor: T+E: *mater*, U+R, N+T: *posuerunt*. — *Nonius*: egyértelműen italicus név, de az itáliával szomszédos tartományokban is jelentősebb számban fordul elő, vö. B. LÖRINCZ: *Onomasticon* 104. — *Ulpia* bennszülött, esetleg Bassianae-ban letelepedő idegen auxiliaris leszármazottja.

409. Erősen sérült töredék. — A Petrovce melleti római táborban találták. — Gallienus császár uralkodása alatt, Cornelia Salonina Augustává emelése után: 254 (?) - 268. — Olvasat: a *CIL* alapján.

J. BRUNŠMID, *AEM* 4, 1879, 113. — S. LJUBIĆ, *VHAD* 5, 1883, 40. — *CIL* III 10206. — J. BRUNŠMID, *VHAD* 11, 1910/11 (1911) 122.

Corneliae | Saloni[nae s]an[ctis]|sim<a>e [A]ugustae | c]oniugi i[nvicti] |⁵ Aug(usti) n(ostri) r(es) p(ublica) Ba[ss(ianorum)] n[u]m(ini) [e]ius [devotissima?].

410. Töredék. — Petrovce temetőjében találták. — 3. század.

S. LJUBIĆ, *VHAD* 5, 1883, 38. — *CIL* III 10207.

- - - *col(onia)*] *Bass(sianorum)* | [- - -] *S* [- - - .

411. Oltár. — M.: 95, sz.: 63, v.: 32 cm. — Dobrinci, orthodox temető. — 2-3. század.
— Petrovce, Múzeum. — F.

CIL III 10204 = 14340¹ — *AE* 1901 (1902) 219. — S. LJUBIĆ, *VHAD* 5, 1883, 66. n. 1.
— S. FRANKFURTER, *AEM* 9, 1885, 137, no. 318. — J. BRUNŠMID, *VHAD* NS 1, 1895,
168. — J. BRUNŠMID, *VHAD* 11, 1910/11 (1911) 122, n. 743, fotó 743. — L.
BARKÓCZI, *AArchHung* 16, 1964, 171/1. — L. MROZEWICZ: *Arystokracja* PI-91, 92.

[*Si*] *lvan[o]* | *sacr(um)* | [*U*] *pi(i) Neratius* | *et Nigrinus* | *dec(uriones) col(oniae) et* |
Sabinus et | *Quintio* | *posuerunt*.

Neratius: ritka cognomen az ugyancsak ritka *Neratus*ból. Az utóbbit vö. *CIL* 10604,
Crumerum (Gyermely), egy azalus. Valószínűleg illyr, vö. A. HOLDER II, 719-726; B.
LŐRINCZ: *Omomasticon* II 98.

412. Oltár. — Lelőhelye Dobrinci. — Dátálása: III. Gordianus uralkodása alatt, 238-244.
— *CIL* alapján.

S. LJUBIĆ, *VHAD* 5, 1883, 38. — J. BRUNŠMID, *AEM* 4, 1890, 114. — *CIL* III 10205.

Imp(eratori) Caes(ari) | M(arco) Ant(onino) Gor|diano P(io) F(ideli) | Aug(usto) Patri
*|*⁵ *Patriae r(es) p(ublica) c(oloniae) Bassian(ensium) | devota n(umini) | maies|tatique*
*|*¹⁰ *eius*.

5. sor: *r(es) p(ublica) c(oloniae) Bassian(ensium)*, ld. fentebb, kat. 409.

413. Oltár. — Dobanovci. — 2/3. sz. — Belgrád, Nemzeti Múzeum. — F.

S. DUŠANIĆ, *AJ* 8, 1967, 78, 74. jegyz. — A. et J. ŠAŠEL: *ILJug* 1978, 1050.

I(ovi) o(ptimo) m(aximo) | Ael(ius) Vict|orinus de|c(urio) Bassian(ensium) |⁵ v(otum) l(ibens) s(olvit).

Aelius Victorinus: a határtartományokban tipikus név. Lehet bennszülött, vagy Bassianae-ban letelepedett auxiliáris veterán leszármazottja.

414. Mészkő sírtábla, szövege nehezen olvasható. — M.: 116, sz.: 99, v.: 25 cm, feliratos mező M.: 92, sz.: 80 cm, betűk: 4,5-3 cm. — A Novi Sadtól 18 km-re fekvő Krušedol falu temploma oltárának alapzata volt. — 2. század. — F.

S. DUŠANIĆ, *ŽA* 15, 1965, 85-91. — *AE* 1965, 303. — G. ALFÖLDY, *ŽA* 17, 1967, 201. — A. MÓCSY, *AArchHung* 21, 1969, 349. — A. et J. ŠAŠEL, *ILJug* 1978, 1048. — M. MIRKOVIĆ: *Sirmium I*, p. 17. — L. MROZEWICZ: *Arystokracja* PI-88.

[D(is) M(anibus)] | P(ublius) Ael(ius) Dasius dec(urio) m(unicipii) B(assianensium) | pont(ifex) munic(ipii) eiusd(em) | aedil(itate) functus mun(icipii) |⁵ Spodent(?) vixit annis | LXX et Aeli(i)s Licinio | et Honorato et Sila|no et I[u]stillo et Ai|[..]nat[o? ma]rit[o] et |¹⁰ [fili]is karissimis | Aelia Iusta viva | sibi et suis posuit.

2. sor: *Dasius*: illyr, Pannoniában az azalusoknál és Sirmium környékén fordul elő, vö. A. MÓCSY: *Bevölkerung* 171, továbbá H. KRAHE: *Lexikon altillyrischer Personennamen* 37; G. ALFÖLDY: *Die Personennamen* 185. — 4-5. sor: *municipium Spodent(- - -)* ismeretlen, más forrásban nem említett, lokalizálatlan város. Az *-a/e/u + nt-* suffixum jellegzetes hangcsoportja az illyr helyneveknek és törzsneveknek, vö. *Amantini*, *Solentia*, *Nerente*, *Dilunto*, *Salluntum*, de nem kizárólagosan illyr, ld. az itáliai *Nomentum*, a Gallia cisalpinai *Placentia*, a sicíliai *Agrigentum*, a hispaniai *Valentia*, a

noricum *Aguntum*, stb. példáit, vö. H. KRAHE: *Die alten Balkanillyrischen geographischen Namen*, 51 skk. A helynév nyelvi hovatartozásának megállapítása Pannoniában egyébként nem feltétlenül visz közelebb az adott helyen élő nép etnikumának meghatározásához, hiszen több kelták lakta település neve is a megelőző Halstatt-kori illyr népség helynévére megy vissza, ld. pl. Carnuntum vagy Aquincum, a két tartományi székhely, vagy Acumincum, a scordiscusok központja esetét. A scordiscusoknak egyébként – amennyiben Bassiana nem az ő municipiumuk volt – nem ismerjük még a városát, számolnunk kell tehát azzal a lehetőséggel, hogy *Spodent*(- -) Bassiana szomszédja volt. Nem feltétlenül biztos egyébként, hogy a municipium Pannoniában feküdt, ld. egyes sirmiumi decurióknak a moesia Singidunumban, vagy a dalmatiai Domaviában való érdekeltségeit, kat. 403, 404. Az azonosításnál gondolhatunk a Domaviától délre fekvő, több felirattal is dokumentált római város, *municipium S*(- -)-re is (Komino falu Plevlje mellett). — A feliratállító császárnevet visel, cognomenje jellegzetesen illyr, ld. a Petrovcén talált *princeps* nevét, kat. 406a.

415. Mészkő oltár. — M.: 94, Sz. 45 cm. — Lelőhelye Titel, ahol másodlagos felhasználásból került elő. — Caracalla kora, 212-217. FITZ J. *Herod.* 4,7 és *Cass. Dio* 77, 18, 2 alapján felveti a felirat 214-re való datálásának lehetőségét, ekkor ugyanis Caracalla anyja kíséretében Pannonián át utazott Keletre. — Temesvár, Múzeum. — F.

CIL III 6470⁴ = 10197 — *AE* 1968, 430. — K. TORMA, *AEM* 6, 1882, 134-135, n. 104. — J. FITZ, Il soggiorno di Caracalla in Pannonia del 214. *Quaderni di documentazione [Accademia d'Ungheria in Roma]* 2, 1961, 5. — UŐ., *AArchHung* 14, 1962. — L. BARKÓCZI, *AArchHung* 16, 1964, 175/3. — S DUŠANIĆ, *ŽA* 17, 1967, 202. — *AE* 1968, 430. — *ILJug* 1978, 1040. — L. MROZEWICZ: *Arystokracja* PI-89.

I(ovi) o(ptimo) m(aximo) | pro sa[l]ut[e] et reditu | Imp(eratoris) Marc(i) Aur(elii) Ant|onini Aug(usti) et [I]ul[i]⁵ae Aug(ustae) matris ca|strorum [et sena?]tus <A>e[l(ius)] | [S?]urus dec(urio) col(oniae) | Bass(ianensium) [et?] Ilvi[r i(ure) d(icundo)] | v(otum) m(erito) [p(osuit)].

Surus: a cognomen viselői lehetnek valóban szírek is, különösen a Severus korban, de népszerű a név a kelták lakta tartományokban, sőt Dalmatia illyr népessége körében is, vö.G. ALFÖLDY: *Die Personennamen* 303. Aelius Surushoz ld. Aelius Surinus mursai quinquennalist, kat. 375.

416. Oltár. — Titel. — Valerianus 254 dec. 10 –255 dec. 9. Dušanić, op. cit. 252 vége / 253 eleje. — Novi Sad, Vojvođanski Muzej. – Olvasat: Dušanić alapján.

CIL III 3255. — Az olvasatot revideálta S. DUŠANIĆ, *ŽA* 15, 1965, p. 92. — *AE* 1965 304.

Imp(eratori) Caes(ari) P(ublio) Lic(inio) | Valeriano P(io) f(elici) | Aug(usto) p(ontifici) m(aximo) trib(unicia) | pot(estate) III co(n)s(uli) p(atri) p(atriae) |⁵ proco(n)s(uli) ordo | col(oniae) pr(o) appar[a]t(u) d[ev]o|tus numini | eorum.

6. sor: a korábbi, *CIL*-ben közölt olvasat: *col(oniae) Prap(?)* vagy *Prad(?)* – ilyen nevű colonia létét azonban azóta sem sikerült bizonyítani sem Pannoniában, sem Daciában.

PAGUS TRAIANI: VICUS IGNOTUS

419. Sírkő. — Lelőhelye Róma. – 2. század.

CIL VI 37224. — Á. DOBÓ: *Inscriptiones* n. 10.

D(is) M(anibus). s(acrum). | Val(erius) Pat[er]nianus mi|lix (sic!) coh(ortis) X prae(toriae) (centuria) Boni qui | vixit annis XL m(enses) III |⁵ dies X militavit in le|gione annis XI in prae|tor[i]am (sic!) annu(m) et m(enses) V | natione Pannonica |

pago Traiani. Val(erius) Ve¹⁰recundus et Iul(ius) Pris|cianus (h)eredes huius | b(ene) m(erenti) f(ecerunt).

Valerius Paternianus valamelyik pannon törzs *civitas peregrinájához* tartozott. — 9. sor: *Pagus Traiani*: a praefecturának egy olyan pagusa, amelyet talán egy traianusi telepítéssel hoztak létre.

PANNONIA INFERIOR: CASTELLUM VIXILLUM

418. Sírkő. — Lelőhely: Róma városa.

CIL VI 2544. — ILS 2066. — DOBÓ: Inscriptiones n. 9.

D(is) M(anibus). | Pletorio Primo fisci | curator i coh(ortis) IIII pr(aetoriae) (centuria) | Silvani oriundus ex pro⁵vincia Panno(nia) inferiore | natus Castello Vixillo qui | vixit annis XXXV m(ensibus) IIII | mil(itavit) an(nis) VIII Veturia | Digna marito b(ene) m(erenti) f(ecit).

2. sor: *Pletorius*, másképpen *Plaetorius*: a *Plaetor*, vagy *Plator*, stb. névből. Illyrek és venétek körében előforduló név, vö. H. KRAHE: *Lexikon altillyrischer Personennamen* 91; J. UNTERMANN: *Die venetischen Personennamen*, K. 27; G. ALFÖLDY: *Die Personennamen* 109; ld még a 6. sorhoz citált daciai felirat állítójának nevét is! — 6. sor: *castellum Vixillum*: nem azonosított hely. — *Castellum*: nem önálló település, vö. Isid., *Etym.* 15,2,11: *Vici et castellae et pagi hi sunt qui nulla dignitate civitatis ornantur, sed vulgari hominum conventu incoluntur, et propter parvitatem sui maioribus civitatibus attribuuntur.* Castellum-típusú, megerősített településeket egyáltalán nem ismerünk Pannoniában. A bányavidékek jellegzetes településformája volt, ld. pl. a daciai Alburnus Maior = Roşia Montana / Verespatak illyr bányászainak települését: *CIL III 7821 = IDR III/3 383: Apollini Plator Planentis ex [v]oto castellanis*

...; Castellumok előfordulnak még Dalmatiában és Afrikában, vö. M. ZANINOVIC, *ANRW* II, 6, 798. Pannoniában nincs tudomásunk bányák és bányatelepek létezéséről, közismert viszont az észak-dalmatiai bányák és egyes Száva-völgyi városok, Siscia és Sirmium szoros kapcsolata. Lehet, hogy a Castellum Vixillum pannonia inferiorhoz való tartozása egy bányavidék, azaz a domaviai bányák Pannonia inferiorhoz való tartozását jelenti? Vö. egy sirmiumi decuriónak a Domavium körzetéhez tartozó Lutvin Hulban és Tegarében talált feliratát, kat. 403.

Tartalom

Emona	1
Neviodunum / Municipium Latpbicorum	22
Civitas Varcianorum	25
Andautonia	27
Civitas Colapianorum	33
Siscia	34
Civitas Oseriatium	46
Faustinianum	48
Municipium Iasorum / Aquae Balisae	49
Poetovio	54
Civitas Poetovionensis (?)	77
Halicanum	78
Salla	79
Savaria	80
Scarbantia	103
Civitas Boiorum	109
Carnuntum	111
Vindobona	133
Mursella (Pannonia superior)	134
Mogetiana	135
Civitas Azaliorum	140
Brigetio	142
Civitas Eraviscorum	168
Aquincum	175
Municipium Volg(---)	248
Mursa	250

Mursella (Pannonia inferior)	256
Cibalae	257
Marsonia	261
Civitas Cornacatium	263
Civitas Amantinorum	264
Sirmium	264
Civitas Scordischorum	273
Bassianae	274
Incertae	280
Pagus Traiani, vicus ignotus	280
Castellum Vixillum (Pannonia inferior)	281

Bevezetés

A dolgozat arra vállalkozott, hogy a római kori Pannoniából fennmaradt mintegy 400 feliratos emlék alapján – az ezekből származó adatokat kiegészítve a nem túl számos egyéb forrásból származó információkkal: az ókori szerzők elszórt megjegyzéseivel és az itinerariumok közléseivel – a pannoniai római kolonizáció és municipalizáció folyamatát, továbbá az e folyamat eredményeként létrejött városok igazgatását, és az igazgatásban meghatározó szerepet játszó vezető réteget jellemezze.

Mivel Pannonia létrejöttének az időpontja körül még nem fejeződtek be a viták, és nem tudjuk pontosan, hogy adminisztrációs-jogi szempontból mikor ért véget Illyricum tartomány története, és mikor kezdődött az önálló Pannoniáé valamint Dalmatiáé, vizsgálódásaim tárgyának tekintettem a pannoniai városfejlődés rövid Illyricumi előzményét is. Ezzel összefüggésben Emonát, melyet még Illyricumi városként alapítottak a rómaiak, s melyet valamikor a 2. század folyamán egy határmódosítás keretében az akkor már Pannonia tartománytól Itáliához csatoltak – mivel a forrásanyagában az 1-2. századi dokumentumok vannak túlsúlyban, és nem is lehet mindig a 2. századi feliratokat a 3. századiakól elválasztani – felvettem a vizsgált városok közé.

Város alatt a dolgozat a tartományi igazgatás által önálló adminisztratív egységként kezelt önkormányzatokat érti, vagyis a római jogúak mellett, az esetleges latin jogú, és a római jog szempontjából idegen, peregrinus közösségeket is. Ezeket több okból is célszerű volt együtt vizsgálni. Egyrészt azért, mert a birodalmi kormányzat szempontjából ezek minden időben az igazgatás egyazon szintjén működő, egymás mellett párhuzamosan létező, és bizonyos mértékig egymáshoz képest alternatívát jelentő megoldások voltak, napjaink szóhasználatával élve ezek valamennyien a helyi önkormányzatok voltak, még akkor is, ha jogállásuk, autonómiájuk mértéke, és rangjuk el is tért egymástól. Másrészt azért is szükséges volt az együttes vizsgálatuk, mert a bennszülött önkormányzatok, vagyis a *civitas peregrinák* és a latin jogú közösségek a római jogú városoknak: a *municipiumoknak* és *coloniáknak* minden tartományban

egyben a történeti előzményei is voltak. A korszakunk arról szól, hogy ezek fokozatosan római jogállású városokká fejlődnek..

A városok – vagy a várost organikus mozzanatai felől megközelítve – ezek az önmagukat kormányzó polgárközségek, az általános latin kifejezést használva civitasok, nem csupán eredetüket és központi településük alapításának technikáját illetően különbözhettek egymástól, hanem intézményrendszerükben és az általuk bírt autonómia mértékében is. A római hivatali nyelv a fenti okok miatt elnevezésükben is megkülönböztette őket egymástól: a magasabb fokú, vagy teljes autonómiával bíró római jogú közösségeket coloniáknak és municipiumoknak (*coloniae iuris Romani, municipia iuris Romani*), a helytartótól szorosabban függő, a bennszülött szokásjog alapján állókat pedig civitas peregrináknak, idegen polgárközségeknek nevezték. Egyes bennszülött civitasok Rómától latin jogot is kaphattak, idővel pedig a latin civitasból latin jogú municipium vagy colonia is lehetett (*coloniae iuris Latini* ill. és *municipia iuris Latini*, vagy másképpen *coloniae* ill. *municipia Latinorum*).

A latin jogú városok – a római polgárjog megszerzésének lehetőségét illetve – már egyfajta automatizmussal rendelkeztek: megválasztott tisztségviselőik hivatali évük leteltével családtagjaikkal egyetemben megkapták a római polgárjogot (*ius Latii*). A második században a jogszerzés lehetősége számos városban már a tanács tagjaira is kiterjedt (*Latium maius*). A romanizáció előrehaladtával, a római polgárjog bennszülöttekre és latinokra való kiterjesztésével, továbbá a bennszülött civitasok, és latin városok római municipiumok rangjára történő emelésével a városok tekintetében tartományi szinten kezdetben megmutatkozó nagyfokú változatosság jelentősen csökkent. Ez azonban csupán a különböző típusba tartozó városok egymáshoz viszonyított arányaiban idézett elő változást, a római és latin közösségek javára. A különböző városkategóriák (*colonia, municipium, civitas*) autonómiájának mértékében nem ment végbe kiegyenlítődés, még a római polgárjog Caracalla császár által történő általános kiterjesztésével, tehát a bennszülött és latin önkormányzatok megszűnésével, illetve rómaivá válásával sem. Változatlanul coloniák, municipiumok és civitasok léteztek tovább is. Ezt világosan jelzik a városok elnevezésében Kr. u. 212-öt követően változatlanul megmaradó megkülönböztetések, s még inkább a civitasoknak a municipiumi rang elnyerésére, ill. a municipiumoknak a colonia rang megszerzésére irányuló törekvései, valamint az ezek nyomán ténylegesen is bekövetkező “rangemelések” ugyanebben az időszakban. Ez az állapot valószínűleg Diocletianus közigazgatási reformjáig tartott, melynek – bár nincsenek erre vonatkozó közvetlen

forrásaink – egészen bizonyos, hogy volt egy a városi igazgatást egységesítő rendelkezése is: a 4. századi forrásokban – közelebbről pl. a vizsgálatainkhoz használt itinerariumokban is – már az egységes civitas megjelölést alkalmazzák. Ezzel a folyamattal kell tehát számolnunk Pannoniában is. A Kr. e. 49-ben született *lex de Gallia Cisalpina*, vagy közismert nevén *lex Rubria* a fentebb említett városfajták mellett még további, átmeneti félmunicipális szervezeteket is említ.¹ Ezek közül Pannoniában a *praefectura* módosult formában, a *civitas peregrinák* szervezeti kereteihez alkalmazkodva, a *praefectus civitatis* funkciójában van jelen. *Oppidum* – abban az értelemben, amit a római közigazgatási jog éretett alatta, és nem az általános szóhasználat² – csak egy van, *oppidum Scarbantia Iulia*, mely a Flaviusok alatti municipalizálását megelőzően létezett ebben a formájában. *Castellum*ot, mely a bányavidékek – mindenekelőtt nemesfémbányák vidékének – jellegzetes teletülési formája volt – ugyancsak ismerünk egyet. A *vicus*ok nem voltak önkormányzatok hanem az egyes városok alárendelt adminisztratív egységei voltak: ilyeneket néhány város esetében név szerint is ismerünk. A *vicus*okat kerületek, *pagus*ok fogták össze – ezek némelyikére ugyancsak vannak adataink. Nem tartalmazza a Lex Rubria a limesvidéknek, így Pannoniának is egyik jellegzetes településformáját, a *canabae*-t. ill ennek szervezetét, a *cives Romani consistentes* közösségét. Ezek a jogi értelemben városnak nem tekinthető, ugyanakkor azonban a valóságban virágzó, népes közösségek az 1-2-században párhuzamosan léteznek a jog által elismert városok szomszédságában, míg végül a 3. század elején, Septimius Severus uralkodása alatt betagolták őket a városi szervezetekbe: vagy egyesítették őket a már városi ranggal bíró szomszédjukkal, vagy önállóan municipalizálták őket.

Időben a dolgozat akkora korszakot ölel fel, amekkorát a városi igazgatás tárgykörével kapcsolatba hozható alapvető forrásaink, a feliratok egyáltalán dokumentálnak: nagyjából a római hódítás kezdeteitől a tetrarchia időszakáig tartó korszakot. Ezen belül a források nagyon egyenetlenül oszlanak meg: az 1. század első feléből és derekáról csak szórvány adataink vannak, s igazából csak a 2. századtól válnak számosabbá a feliratok. A feliratállítás csúcspontját – mint a dunai

¹ Ld. Paul., *sent.* 4,6,2: *oppidum, municipium, colonia, praefectura, forum, vicus, conciliabulum, castellum, territoriumve...*

² Hogy mit, azt sajnos nem tudjuk, de Plinius nagyon határozottan megkülönböztette ezeket a coloniáktól és municipiumoktól. Galliában, pl. az általa oppidumnak titulált városok jogállásukat tekintve latin coloniák voltak. Pannonia esetében Scarbantia Iuliát sorolja e kategóriába.

tartományokban általában minden vonatkozásban – a Severus-kor jelenti az általunk kutatott terület forrásaiban is, míg a 3. század második felében újra gyérül a számuk, úgyhogy a század végére – összefüggésben azzal, hogy a decuriók feliratállítása megszűnik, a mi forrásaink is eltűnnek.

A vizsgálatokba bevont források kiválasztásának az volt az alapvezető szempontja, hogy az összes városi igazgatásra vonatkozó adat egybegyűjtve áttekinthető legyen. Ezért a dokumentumgyűjteménybe bevettem minden olyan feliratot, amely a fentebb felsorolt városfajták bármelyikébe tartozó pannoniai városok alapításának körülményeire, jogállására, polgáira, adminisztratív intézményeire, ezen intézmények hatáskörének területi kiterjedésére, továbbá a vezetőrétegére vonatkozóan adatokat tartalmaznak. A vezetőréteg bevonása a vizsgálatokba elkerülhetetlen volt: a városi intézményeket ugyanis alapvetően a tisztségviselők karrierjéből, *cursus honorum*ából ismerjük, a városok jogállására pedig jórészt az ő személynévhasználatukból következtethetünk. A városok második ordóját alkotó *sevirek* és *Augustalisok*, vagyis a császárkultusz helyi papjai bevonását a vizsgálatokba a vezetőréteggel való összefonásuk, illetve a városi elit mobilitásának vizsgálata indokolta. Egyébként – legalábbis politikai-adminisztratív értelemben – nem tartoztak a vezetőrétegbe, hiszen sokuk, bármilyen gazdag is volt, származása miatt honort, vagyis városi vezető tisztséget nem tölthetett be. A császárkultusszal kapcsolatos feladataik vizsgálatától azonban – terjedelmi okok miatt – eltekintettem.

Az auctorok, elsősorban az idősebb Plinius és Ptolemaios Pannoniára vonatkozó leírásai – az itinerariumokhoz hasonlóan – a városok jogállására vonatkozó esetleges megjegyzések mellett elsősorban topográfiai adatokat tartalmaznak. Plinius Augustus-kori forrást, az Agrippa irányításával készült birodalmi összeírást felhasználva – vitatott, hogy a 79-ben bekövetkező halálát megelőzően mikor – írta meg a *Naturalis historia* harmadik könyvét, tehát abban az időszakban, amikor Pannonia római urbanizációja épp hogy csak elkezdődött, ráadásul az Agrippa halála utáni, bennünket érintő idősakra vonatkozó adatai megbízhatóságával kapcsolatban, több esetben is kétségek merültek fel. Ptolemaios a *Geógraphiké hyphégésist* valamikor Antoninus Pius korában, esetleg kicsit később alkotta. Nála – egyes helyek topográfia azonosítása mellett – az általa használt görög nyelv is gondot okoz, mert az a latin igazgatási nyelv terminológiai gazdagságát s ezzel az e fogalmak mögött rejlő finom jogi megkülönböztetéseket nem adja vissza maradéktalanul. Az itinerariumok: a *Tabula Peutingeriana*, az *Itinerarium Antonini*, az *Itinerarium Hierosolymitanum*, vagy a

névtelen *Geographus Ravennas* munkája koracsászárkori előzmények nyomán ugyan, de már az általunk vizsgált időszak után, a későantikvitásban keletkeztek. A bennük leírt útvonalak pontos nyomvonalát ma még nem mindig ismerjük, így az általuk megadott egyes állomásokat sem tudjuk mindig lokalizálni, sőt, egyes bennük említett települések kora-császárkori létezését sem sikerült még sok esetben igazolni. Az állomások fajtáit – mutatiók, mansiók és civitasok – melyekből esetleg a mellettük lévő települések nagyságára, vagy városi rangjára következtethetünk, csak az *Itinerarium Hierosolymitanum* adja meg maradéktalanul.

A jelen munka két részből áll: egy feliratkatalógusból, és egy leíró, elemző és értékelő értekezésből. A katalógus városonként, topográfiai elrendezésben tartalmazza az egyes feliratokat. Az ezekhez fűzött kommentárok már a vizsgálatainkhoz kapcsolódnak: az egy-egy felirat leírása keretében elvégezhető és elvégzendő elemzések, pl. a szemálynévelemzés, itt találhatók.

Az értekezés két részre oszlik. Az első fő rész az egyes városok leírását, s ezek sajátos problémáinak elemzését tartalmazza – már ahol az lehetséges – hármas tagolásban.

Az első egység a városalapítás körülményeit és a városi territorium topográfiai kérdéseit tárgyalja. A második az igazgatás intézményeit és struktúráját elemzi, a harmadik a városi vezetőréget vizsgálja és jellemzi. Az értekezés másik fő része az egyes kérdéseket tematikusan, az összes város anyagát egybevonva tekinti át. Összegzi a levonható tanulságokat és vázolja a pannoniai városfejlődés folyamatát.

Emona

Alapítása, jogállása, adminisztratív hovatartozása

Emona³ az Alpok magas nyúlványai között, a Száva völgyében feküdt, a Nauportus (ma Vrhnika) felől érkező, hasonló nevű folyó (Ljubljanica) torkolatánál, ott, ahol az Itáliából Aquileián, Longaticumon és az Ocra fennsíkján át érkező út⁴ északkelet és délkelet felé kettéágazott; azon a helyen, ahol a mai szlovén főváros, Ljubljana található. Az innen továbbinduló északkeleti út, az ősi Borostyánkő út a Dunához, s onnan a Barbaricumba tartott, a délkeleti a Szávát követve a Balkánon át a Keleti tartományok felé haladt. Emonát Itáliával egy másik út is összekötötte, mely Tergeste irányából, dél felől érkezett.

Mommsen nyomán az emonai colonia alapítását hosszabb időn át Octavianus iapod háborújáhozkapcsolta a kutatás,⁵ majd B. Saria érvelése vált széles körben elfogadottá, mely a deductiót Tiberiusnak tulajdonította.⁶ Abban is egyetértés uralkodott, hogy a várost később – az már viták tárgya volt, hogy mikor – Itáliához csatolták.⁷ Az utóbbi időben azonban mind az alapítását, mind az adminisztratív hovatartozását illetően erősen megoszlanak a vélemények. A jelenlegi szlovéniai kutatás Emonát egységesen Itália X régiójába sorolja, és még azt is kétségbe vonja,

³ Feliratokon szinte kizárólag Emona: kat. 4, 7, 19, *CIL* VI 2504, 2518, 2718, 32515, 32520 (2379), *CIL* 32638 (2382), 32640, *CIL* XIV 2952, *AE* 1964 120, néha *Aemona*: *CIL* III 3569, *CIL* XIV 4500, v. 15. Lakóinak neve: *Emonenses*, *Hemonenses*, kat. 20; Auctoroknál: *Haemona*: vö. *Pacat.*, *Paneg.* 37; További, romlott alakok: *Hemoma*, *Hennoma*: *Itin. Ant.* 259, 129.

⁴ *Itin. Ant.* 259,11; *Itin Hieros.* 567.

⁵ TH. MOMMSEN *CIL* III p. 489; E. KORNEMANN, *RE* IV 529, n. 100; PATSCH, *RE* V 2504

⁶ B. SARIA, *Laur. Aqu.* 249. E FORNI, *CJb* 1956, 13 sk; J. ŠAŠEL, *RE* Suppl. IX 564; Uő, *Historia* 19. 1970, 122 skk. A. MÓCSY: *Pannonia and Upper Moesia* 74; Uő, *MoT* 207, Uő., *PRK* 35, 53, 62

⁷ Hérodianos 8,1,4 Maximinus Thrax 228-as Itália elleni hadjáratának leírása kapcsán Itáliai városként említi. A Pannoniától való elcsatolását a *praetentura Italiae et Alpium* megszervezésével hozza kapcsolatba A. DEGRASSI: *Il confine* 109 skk; J. FITZ, *Historia* 15, 1966, 339 skk; Emona Itáliához való tartozását – az emonaiaknak a praetorianusok közötti magas arányára hivatkozva – már Hadrianus uralkodásától kezdve valószínűnek tartja J. ŠAŠEL, *Historia* 21, 1972, 474 skk.

hogy a város a története során valaha is Pannoniához tartozott.⁸ A kutatók egy része a Tiberius-kori alapítást is elveti, s a város létrehozását vagy Octavianusnak tulajdonítja, és az időpontot Kr. e. 27 előttre teszi,⁹ vagy pedig, újabban, a colonia deductió voltát is megkérdőjelezve, tituláris coloniát feltételezve jóval későbbre, esetleg akár Claudius korára.¹⁰ A vélemények ily nagyfokú megváltozása részben Emona Itáliai kapcsolatainak kutatásával, részben az Illyricum kettéosztásának, ill. Pannonia provincia létrehozásának időpontja körül meginduló vitákkal függött össze, és a források egy részének, mindenekelőtt az auctorhelyeknek a jelentős átértékelését – mindenekelőtt megbízhatóságuk megkérdőjelezését jelentette.

Emona alapításának időpontja nem hagyományozódott ránk. A város teljes neve elvileg *colonia Iulia Emonensium* lenne, a feliratokon azonban csak a colonia titulus nélkül, Iulia Emona formában fordul elő.¹¹ Polgárai a Claudia tribusba tartoztak¹² A városnév *Iulia* jelzője, mely az alapítóra utal, – Iulius Caesartól eltekintve – Octavianus-Augustustól vagy Tiberius császártól egyaránt származhat,¹³ a *Claudia tribus*¹⁴ pedig vagy Tiberiusra, vagy Claudiusra utal. Mindezek alapján a második princeps alatti colonia-szervezés valószínűnek látszik. Az ezt megkérdőjelező álláspont, az Augustus-

⁸ J. ŠAŠEL: Zur frühgeschichte der XV. Legion und zur Nordostgrenze der Cisalpina zur Zeit Caesars. In: *Römische Geschichte, Altertumskunde und Epigraphik. Festschrift A. Betz*. Wien, 1985, 547 skk; J. ŠAŠEL, *AArchHung* 41, 1989, 169-174. – Hasonlóképp M. ŠAŠEL KOS: *The Roman Inscriptions in the National Museum of Slovenia* 113, továbbá M. HORSTER 145: "valószínűleg Transpadanához, és nem Pannoniához tartozott."

⁹ Korábban már Kornemann is, aki a város alapítását Kr. e. 34-re tette, vö. *RE* IV p. 529 n. 100. Az Augustus kori alapítást vallja B. GALSTERER-KRÖLL, *ES* 9, p. 69 és 143. jegyzet. Vö. továbbá M. ŠAŠEL KOS, előző jegyzet.

¹⁰ Zs. MRÁV, *AAntHung* 41, 2001, 81-98.

¹¹ Kat. 19; *CIL* VI 32526 (2384), frag. a, col. I v. 19 = DOBÓ: *Inscriptiones* 67 (Róma); *CIL* VI 32526 (2384), frag. a, col. III. v. 28. = DOBÓ: *Inscriptiones* 67 (Róma); *CIL* XIV 4500, v. 15. = DOBÓ: *Inscriptiones* 68 (Róma); *CIL* XIV 2952 = DOBÓ 58 (Praeneste), stb.

¹² Kat. 4, 17; *CIL* XIII 8735 = DOBÓ: *Inscriptiones* 176 (Ulpia Novimagus): *G. Iulio Clau(dia tribu) Pudenti [I]u[l(ia)] E[m]ona*; *CIL* III 3569 (Vác): *C. Val. C. fil. Claudi(a) Secundo Aemon(a)*.

¹³ Elvileg még Caligulától is, arról azonban nincs tudomásunk, hogy ő a Száva völgye iránt érdeklődött volna.

¹⁴ Kat. 4, 17, továbbá *CIL* XIII 8735 (Ulpia Novimagus), *CIL* III 3838 = *AIJ* 152: *C. Clódius L. f. Clau(dia tribu). Clémens.* – apja, *L. Clódius C. f. Vel. Alpinus* még másik egy város, valószínűleg Aquileia polgára volt (Emona, 1-2. század), *CIL* III 3569: *C. Val. C. fil. Claudi(a tribu) Secundo Aemon(a)* (Vác), *CIL* VI 2504 = Dobó 56: *C. Poetilius C. f. Clau(dia tribu) Paullus Emona* (Róma, 2. század – A kérdéshez alapvetően ld. FORNI, *CJb* 1956, 13.

kori alapítás teóriája annak összefüggésében merült fel, hogy az Észak-Itália X. régiójában fekvő, *Claudia tribus*ba tartozó városok, Acelum, Concordia, Iulium Carnicum Tiberius-kori alapítása megkérdőjeleződött. Acelum esetében az Octavianus/Augustus-kori alapítás bizonyíthatónak látszik. Ebből kiindulva ezeknek a városoknak a létrehozását egységesen Octavianus-Augustusnak tulajdonítják, s alapításukat egy nagyszabású, időben Kr. e. 27 előttre tehető városfejlesztésként értelmezik.¹⁵ Mivel pedig Emona a 3. században az auctor források tanúsága alapján Itáliához tartozott,¹⁶ a 2. századból származó feliratos forrásanyaga pedig erős itáliai kötődéseket mutat, a *Claudia tribus*ba való tartozása alapján úgy vélik, hogy immáron a colonia történetének a kezdeti szakaszából is nyomós érveléssel rendelkezünk a város Itáliához tartozását illetően. Ha ugyanis Emona alapítása a szóbanforgó urbanizációs program része volt, akkor a város kezdetétől fogva Gallia Cisalpinához, illetve ennek csatolása után Itáliához (a későbbi X. régióhoz) kellett, hogy tartozzék.¹⁷ Egy másik álláspont nem veti ugyan el Emona alapításának korábban széles körben elfogadott időpontját, a város Illyricumhoz, ill. Pannoniához tartozását azonban igen – több dologgal is érvelve, pl. a vidék személynévanyagának jellegzetességeire, Emona geopolitikai helyzetére, Illyricum katonai jellegére, ill. a polgári igazgatás itteni hiányára hivatkozva – kétségbe vonja.¹⁸

A Caesar- és Augustus-kori városalapítások, főleg pedig a városok *tribus*-beosztása körül, kétségtelen, sok még a tisztázatlan kérdés.¹⁹ Bizonyos, hogy a polgárháborúk és a triumvirek időszakában a diktátoron és Octavianuson kívül más városalapítók is tevékenykedtek, akikről csak véletlenszerűen van tudomásunk, s az is, hogy az új városok *tribus*-beosztásánál ebben a monarchia felé tartó, átmeneti időszakban még nem feltétlenül az alapító polgárjogi besorolásához igazodtak, hanem talán valamilyen más szempontot is érvényesítettek.²⁰ Általában a kutatás abból indul

¹⁵ J. FITZ: *Pannonia születése* 51.

¹⁶ Hérodianos, 8,1,4; SHA, *vita Maximini* 21,1.

¹⁷ M. ŠAŠEL KOS: *The Roman Inscriptions in the National Museum of Slovenia* 113

¹⁸ Vö. J. ŠAŠEL, 8. jegyzet.

¹⁹ F. VITTINGHOFF, *Römische Kolonisation* 124, 2. jegyz. éppen az Illyricumi városok Tromentina ill. Sergia *tribus*hoz tartozása kapcsán. A Caesar által alapított coloniák: Salona, Narona, Epidaurum a Tromentina *tribus*ba lettek besorolva. Az Octavianus / Augustus által alapított városok, pl. Arba, Iader a Sergia *tribus*ba tartoztak.

²⁰ Pl. Caesar megbízásából alapította Gallia Narbonensisben Narbót és Arelatét Kr. e. 46-ban Ti. Claudius Nero, Augustus mostohafiainak apja, vö. Suet., *Tib.* 4. Az előbbi város polgárait a Papiria, az utóbbit a

ki, hogy az egyazon adminisztratív egységen belül létrehozott, egyazon tribusba tartozó városok egyszerre, egyazon törvény keretében nyerték el a városi alkotmányt.²¹ Ez az Emona Itáliához tartozását vallók álláspontját látszik erősíteni, szeretném azonban egy eddig elhanyagolt szempontra felhívni a figyelmet, mely a kérdést más megvilágításba helyezi. Az Északkelet-Itália felől kiinduló további római expanzióban három személy játszott kiemelkedő szerepet: Octavianus /Augustus, Tiberius és Claudius császár. Tevékenységüknek az Itália biztonságával összefüggő feladatok megoldása is része volt, így ésszerűnek tűnik, hogy az ekkortájt keletkezett itteni városok alapítóiként is elsősorban őket vegyük számításba. Octavianus Kr. u. 35-tel kezdődően, a Venetia szomszédságában élő iapodok, és Száva-völgyi pannon törzsek elleni hadjáratával összefüggésben intézkedhetett Itáliának ebben a részében triumviri, majd 31-től consuli minőségében, Kr. e. 27 – Kr. u. 14 között pedig már Augustusként, különleges felhatalmazásai révén a római állam kül- és biztonságpolitikájának egészét irányítva. Tiberius feltételezhető Észak-Itáliai aktivitása a Kr. e. 15-ben, Drusus öccsével közösen vezetett, alpesi tartományok elleni hadjáratával, majd Kr. e. 12 után a Noricummal szomszédos Illyricumban zajló hódításaival, Kr. u. 6-9 között a pannon-dalmata felkelés leverésével, Kr. u. 14-ben az Augustus halálakor kitört illyricumi legiós zendüléssel hozható összefüggésbe, Kr. u. 14 után pedig a római állam élén ő volt Augustus utóda.²² Claudius császárról mindenekelőtt a szomszédos Noricum anektálása, majd urbanizálása kapcsán feltételezhetjük, hogy estleg Észak-Itáliában is hozott létre városokat. Az Octavianus / Augustus kezdeményezésére létrehozott városok – úgy tűnik, a *Sergia* tribusba tartoztak. A feloldhatatlannak tűnő ellentmondás az egyes városok egyértelműen Augustus-korinak tűnő alapítása és a *Claudia tribus*ba való tartozása között nézetem szerint onnan ered, hogy a kérdéssel foglalkozók tévesen ítélik meg Tiberius Kr. u. 14 előtti államjogi helyzetét: a princeps alárendeltjének tekintik, s tevékenységét Augustus működésének részeként értelmezik, holott ez Tiberiusnak csak a korai, legatusi működésére igaz. Kr. u. 4-től, mostohaapja által történő adoptálása után önálló parancsnoki jogkört, imperium proconsularét és tribunicia potestast kapott, a hatalma formailag tehát az Augustusé mellé rendelődött.²³ Tribunusi és proconsuli

Teretina tribusba sorolták be, vö. G. RUPPRECHT 93 a régebbi irodalommal, továbbá 106 sk. Gallia Narbonensis latin joggal felruházott városai viszont egységesen a Voltinia tribusba tartoztak.

²¹ F. VITTINGHOFF: *Römische Kolonisation* 116, 2. jegyz.

²² Vell. 2,111.

²³ Vell. 2,103.

hatásköre lehetővé tette számára, hogy Itáliában és azon kívül, saját jogán, bármikor földosztást ill. colonia-alapításokat kezdeményezzen. Ily módon, az Augustus életében alapított, Claudia tribusba tartozó városokat minden nehézség nélkül akár Tiberiusnak is tulajdoníthatjuk, s nem feltétlenül kell a létrehozásukat – az augustusi érába látszólag nem illeszkedő Claudia tribus, vagy a városnevek Iulia jelzője mellől hiányzó Augusta megkülönböztetés miatt – kényszeresen a Kr. e. 27. év előtti időre datálnunk, s az “egyazon tribus = egyazon alapító törvény” elve alapján egyetlen nagyszabású városfejlesztő akció részeként értelmeznünk. Anélkül, hogy Octavianus Északkelet-Itália történetében játszott szerepét kissebbíteni akarnánk, vagy hogy az itteni városalapításainak a lehetőségét ki akarnánk zárni, ne felejtsük el, hogy az ő iapod-hadjárata viszonylag korlátozott hatókörű volt, s a triumvireket követő időszakban mégiscsak elsősorban Tiberius volt az, aki hosszú éveken át, tartósan foglalkozni volt kénytelen Északkelet-Itáliai biztonságának kérdésével. Itália veszélyeztetettsége egyébként, megítélésünk szerint nem elsősorban a polgárháborúk korában, hanem majd csak a pannon törzsek lázadása idején vetődött fel igazán élesen. A felkelés leveréséről szemtanúként és egyben hiteles katonai szakértőként tudósító Velleius leírásából ugyanis arra következtethetünk, hogy Illyricum és Itália határzónája ekkor még nem volt sem az egyik, sem a másik oldalon a betörő ellenség első csapásait feltartóztatni képes coloniákkal kellőképpen megerősítve.²⁴ A határokat biztosító komolyabb intézkedésekre mind Észak-Itáliában, mind Illyricumban valószínűleg majd csak a felkelés leverését követően került sor. Hogy pontosan mikor, nem tudjuk. A Varus katasztrófa, és a germániai események – Tiberius háborús elfoglaltsága, és a

²⁴ Vell. 2,110: “*Habiti itaque delectus, revocati undique et omnes veterani, viri feminaeque ex censu libertinum coactae dare militem. Audita in senatu vox principis, decimo die, ni caveretur, posse hostem in urbis Romae venire conspectum.*” Hogy ennek a 10 napnak komoly realitása volt, vagyis a betörő ellenséget feltartóztatni képes akadályra az eseményektől megriadt rómvárosiak nem számíthattak, mutatja a sebtében, felszabadított rabszolgákból felállított sereg. Nem látszott tudniilik elegendőnek a felkészülései idő egy rendes sorozás foganatosítására. Az észak-Itáliai coloniák közül Tergeste ekkor már bizonyosan létezett, ezt Kr. e. 33-ban Octavianus triumvirként városfallal erősítette meg, vö. *CIL* V 525; Tridentum, amely az Aquileiába vezető út mentén feküdt, valószínűleg 23/22 folyamán kapott városfalat, vö. *CIL* V 527; Arbát Kr. e. 11-ben erősítették meg. A szigeten fekvő municipium a szárazföldön vele átellenben fekvő Seniát biztosította, azt a kikötőt, ahová a Száva-völgyi Segestiké / Sisciából kiinduló út vezetett. Opitergiumről nem tudjuk, hogy Kr. u. 6-ban létezett-e már. Plinius nem említi coloniaként, amiből arra következtethetünk, hogy az Agrippa-féle birodalmi összeírás után alapították valamikor, Kornemann szerint majd csak Claudius vagy Nero alatt, vö. *RE* IV, 537, n. 142.

veteránelbocsájtások felfüggesztése²⁵ – nyilván lassították az ilyen jellegű munkálatokat.²⁶ Az bizonyos, hogy a határ túloldalán, Illyricumban a római uralmat megszilárdító intézkedések megtétele majd csak 14 nyarán került napirendre – ezzel állt ugyanis közvetlen összefüggésben Tiberiusnak az Augustus halála miatt félbeszakított küldetése²⁷ –, és áthúzódott Tiberius uralkodásának kezdeti időszakába is.

Itália X régiójának az urbanizációját tehát nem feltétlenül indokolt egyetlen kampányszerű, korai akcióként felfognunk. Sokkal valószínűbb, hogy itt is – mint másutt – a fokozatosság érvényesült. Azt nem vitatjuk, hogy a Claudia tribusba tartozó Emona alapítása elválaszthatatlanul a X regio városiasodásához kapcsolódott, hiszen az alapítása a többi városéval egyetemben egyazon biztonságpolitikai célokat szolgált. Mindebből azonban még nem következik, hogy az a terület, ahol a várost alapították, a szóbanforgó városokhoz hasonlóan, eredetileg Gallia Cisalpinához, majd ennek megszüntetése után Itáliához is tartozott.

Ha azokból a megfontolásokból indulunk ki, amelyek a rómaiakat a Felső-Száva vidékének megszerzése körüli évtizedekben a határvonalak kijelölésében vezérelték, akkor először is megállapíthatjuk, hogy a döntéseikben az etnikai szempontok²⁸ (egy-egy nép vagy törzs egyazon adminisztratív egységen belül való tartásának szándéka) a katonaiaknak mindig alárendelődtek. Arra vonatkozóan, hogy Itália határa ebben az

²⁵ Vö. a Germaniában és Illyricumban szolgáló katonák sérelmeit, Tac., *ann.* 1,17.

²⁶ Tiberiust a teendők 12 folyamán még Germaniában tartották, s az illyricumi győzelmeiért járó triumphusát majd csak 12 októberében tarthatta meg.

²⁷ Vell. 2,123.

²⁸ Itália és Illyricum közös határának megállapítása kapcsán a venét *Catari* és a noricum kelta *Taurisci* törzse hovatarozásának kérdése merül fel. ŠAŠEL többek között etnikai szempontokra is hivatkozik, amikor Emona vidékét Gallia Cisalpinához, ill. Itáliához sorolja. Számos, provinciahatár által kettévágott nép esete mutatja azonban, hogy egybentartásuk a rómaiak számára vagy közömbös volt, vagy a határok megvonásánál kifejezetten az egymástól való elkülönítésük, s így meggyengítésük szándéka érvényesült, ld. a Száva és Duna találkozásánál élő, egykor nagyhatalomnak számító *Scordisci* esetét, akiket három provincia: Pannonia, Dalmatia és Moesia (superior) között osztottak szét, vö. J. FITZ: *Verwaltung* p. 31. Ugyanez érvényes egyébként a szóbanforgó *Tauriscira* is. Függetlenül attól ugyanis, hogy a Száva völgyében élő csoportjukat Itáliához, avagy Pannoniához soroljuk egészen bizonyos, hogy nem alkottak egységet: a *Taurisci* jelentős része ugyanis Noricum területén élt, vö. Plin., *n. h.* 3,133: *quondam Taurisci apellati, nunc Norici*. A noricum *Taurisci* áttekintését és a *Taurisci* népnév jelentésváltozását ld. G. ALFÖLDY: *Noricum* 25 skk; A később Dalmatia és Pannonia közötti határ megvonásakor sem vettek tekintetbe etnikai szempontokat, s ha egyáltalán motiválta e rómaiakat valami ennek során, ez éppen az érintett bennszülött törzsek feldarabolása volt, vö. J. FITZ, *Latomus* 48, 1988, 13 skk.

időben hol húzódott, van elvi támpontunk: Velleius, a Maroboduus germán királysága felől Rómára leselkedő veszély ecsetelése kapcsán ugyanis megjegyzi, hogy Itália határait az Alpok legmagasabb csúcsai mentén vonták meg.²⁹ Ez Venetia térségében a Iuliai Alpok (legmagasabb pontja a Triglav 2863 m) és a Karszt hegység Javorniki vonulata (1796 m) közötti Okra fennsíkját jelenhette, melynek a legmagasabban fekvő része, ill. Itália felé a legszűkebb átjárója egyébként nagyjából ott található, ahol Kr. u. 169-ben, a Markomann-quad betörés nyomán a *praetentura Italiae et Alpium* erődvonalát valószínűleg megépítették, ahol a későantik erődítések ma is láthatók, a mai Raskovec alatt. Emona ezen a vonalon kívül esett, egy a Száva völgyével keleti irányba lejtő, s kelet felé nyitott medencében, 293 m-es tengerszin feletti magasságon. Ennek a területnek a római uralom alá kerülése pontos időpontját nem ismerjük. Bizonyos – Iulius Caesar közös, Gallia Cisalpina-béli és Illyricumi helytartósága a bizonyítéka ennek –, hogy Kr. e. 59-ben Gallia Cisalpina és Illyricum egymással határos provincia volt. E két tartomány biztosította Itália számára az Appenini-félsziget és a Balkán közötti szárazföldi hidat. Ennek az összeköttetésnek a szerepe Caesar balkáni polgárháborúja során felértékelődött, és folytak is errefelé hadműveletek, s ugyancsak e terület stratégiai fontossága indította Octavianust – természetesen egyéb okok mellett – ennek a szárazföldi hídnak a kiszélesítésére. Az a vidék azonban, ahol később Emonát létrehozták, a Száva felső folyásánál fekvő terület, ahol Strabón szerint a noricum-i törzsekhez tartozó tauriskusok szállásterülete volt,³⁰ mégha esetleg érintették is a szóbanforgó katonai akciók,³¹ úgy tűnik, hogy majd csak meglehetősen későn, Tiberius és Drusus Noricum elleni hadjárata során, Kr. e. 15-ben került szilárdan római uralom alá³² – tehát abban az időszakban, amikor Gallia Cisalpina már nem is létezett. Mint frissen meghódolt, romanizálatlan területet Itáliához nem csatolhatták. Ennek lehetőségét egyébként az itteni lakosság Kr. e. 15 utáni adózó státusza³³ ki is zárja. Az Alpok legmagasabb vonulatán kívül folyó római terjeszkedés – minden jel arra mutat –

²⁹ Vell. 2, 109. – Úgy tűnik, ez már Gallia Cisalpina határainak kialakításakor is követett, régi alapelv volt, vö. Liv. 25,35.

³⁰ Strab. 7,5,2 (C 314).

³¹ App. 3,16.

³² Strabón 4,6,9 (C 206). A háború a tőlük délkeletre élő *Iapodes*, vagyis illyr törzsek ellen folyt. A kelta *Taurisci* a dákoktól elszenvedett vereségük folytán, a boiusokhoz hasonlóan, valószínűleg nem jelentettek Róma számára zavaró tényezőt.

³³ Uo. Az adófizetés a tartományi földnek Itália földjétől eltérő jogállásából következett.

tartozott.³⁸ Figyelemreméltó, hogy mind Strabón, mind Velleius, mind pedig Tacitus megnevezi Nauportust, mint a szóbanforgó vidék fontos települését,³⁹ nem említi viszont Emonát. Strabónnál annak a helynek, ahol a Nauportus mellett elfolyó, hajózható Ljubljanica – nála tévesen Korkoras – a Saosba ömlik, vagyis ahol Emona keresendő, még nincs neve. Az általa leírtak az Octavianus lapod-hadjáratát, valamint Tiberius és Drusus Noricum elleni hájáratát követő, de még az Illyricum meghódítását megelőző, nagyjából a Kr. e. 33-15 utáni állapotoknak felelnek meg, Velleius leírása a Pannon-dalmata lázadás kezdete körüli időre, Kr. u. 6-ra vonatkozik, Tacitusé pedig a Kr. u. 15. év augusztusi-szeptemberi eseményeire rögzíti. Az auctorok egyöntetű hallgatásának az oka az lehet, hogy Emona colonia ekkor még nem létezett. Nem támasztja alá a korai, Octavianus-kori alapítás elméletét egyébként Emona pénzforgalmának elemzése sem.⁴⁰ A római település létezésének első biztosan datálható dokumentuma az a Kr. u. 14 utolsó harmada-15-eleje között állított, B. Saria, majd később J. Šašel, újabban Mráv Zsolt által is rekonstruált építési felirattöredék, melyet a szóbanforgó szerzők egybehangzóan – a hiányosan fennmaradt 5. sor *[murum turresq(e) d]ederunt*-ra történő kiegészítése alapján – az emonai városfal építési felirataként határoztak meg, s melyet J. Šašel, a colonia alapításával közvetlenül is összefüggésbe hozott.⁴¹ A szóbanforgó objektum adományozói Augustus és Tiberius

³⁸ Tac., *hist.* 3, 6.

³⁹ Strabón, 4, 6, 10, c 207 átrakóhely, 7, 5, 2, c. 314 a tauriscusok városa, ...□□□ □□□□□□□□ □□□□□ . □□□□□□□□□...; Tac., *ann.* 1, 20, 1: *municipii instar*, municipiumhoz hasonlatos hely, falvakkal a környékén, melyeket a katonák kifosztottak.

⁴⁰ P. KOS: *The Monetary Circulation in the Southeastern Alpine Region ca. 300 B. C. – A. D. 1000*, 1986, Uő., *FMRSI* I, és P. Kos – A. Šemrov, *FMRSI* III. – Hivatkozik rájuk M. ŠAŠEL KOS: *The Roman Inscriptions in the National Museum of Slovenia* 113 is.

⁴¹ Kat. 1. – J. ŠAŠELnél *[murum turresq(ue) d]ederunt*, vö. *Historia* 19, 1970, 122-124., ld. még MRÁV Zs., *AAntHung* 41, 2001, 81-98. A felirat értelmezése szempontjából kulcsfontosságú szövegrész egyetlen betű alapján történő rekonstrukciója első látásra ugyan merésznek tűnik, a kiegészítés helytálló voltát HORSTER nemrég megjelent munkája alapján ma már könnyen áttekinthető császárkori építési feliratok analógiái nyomán azonban szinte biztosra vehetjük. Az Itáliában és a nyugati provinciákban feliratokon dokumentált Augustus- és Tiberius-kori császári építkezések zöme ugyanis városfalak *mura*, s a hozzájuk tartozó *turres*, *portae* építése volt, a *dare* ige pedig kizárólag csak az ezeket megörökítő feliratok, miénkkel egyébként azonos sémájú szövegében fordul elő. *ILGaule* 263, Vienna (Gallia Narbonensis), Kr. e. 16/15?: *m]uros portas[que] [coloniae] dat*; *CIL* XII 3151, Nemausus (Gallia Narbonensis) Kr. e. 16-15: *portas muros[que] col(oniae) dat*; *CIL* III 3117, Arba (Illyricum, ill. Dalmatia), Kr. e. 11: *murum et turres dedit*; *IRCP* 292, Pax Iulia (Lusitania): *[muros] turres e[t p]ortas [dedit]*, etc. ilyenek még a *CIL*

császárok voltak. Tiberius titulaturájából azonban világosan kiderül, hogy az építést Augustus halálát követően már ő fejezte be.

Falat Augustus és Tiberius korában városi rangú települések, többnyire coloniák, ritkábban municipiumok kaptak, s ennyiben a felirat – nem feledkezve meg arról, hogy a perdöntő rész mégiscsak kiegészítés, még ha az az analógiák alapján eléggé egyértelműnek is látszik – a colonia létezésének is bizonyítéka lehet. Általában úgy vélik, hogy ez a felirattöredék nem feltétlenül visz közelebb bennünket magához az alapítás időpontjához. A városok alapítására és a városfal adományozására ugyanis nem feltétlenül egyszerre került sor: az alapítás akár több évtizedre meg is előzhette a városfal építését.⁴² Volt azonban egy közös vonásuk ezeknek a városfal-építéseknek, amit a kutatás eddig még nem méltányolt: olyan városokat erősítettek meg fallal, amelyek stratégiai szempontból fontos – vagy valamilyen aktuális esemény folytán fontossá váló – utakat biztosítottak, köztük is mindenekelőtt azokat, amelyek egy esetleges Itália-elleni felvonulás útvonalába estek.⁴³ Ebből következik, hogy Emona

III 2907 Iaderből Kr. e. 2 előtt (Illyricum, ill. Dalmatia), *CIL* XI 6218, Fanum Fortunae-ból Kr. u. 14-ből (Italia). Tiberius alatt még előfordulnak hasonló megfogalmazású építési feliratok, ezt követően azonban már nem, vö. M. HORSTER áttekintő táblázatát, 76 skk, továbbá 141 skk.

⁴² HORSTER, i. m.

⁴³ HORSTERrel ellentétben, vö. i. m. 394. A Gallia Narbonensisben fekvő Nemausus és Vienna megerősítése az alpesi tartományok elleni küszöbönálló hadjáratokkal függhetett össze, különösen Viennae, ahol az Alpokból érkező utak a Rhône-menti utat keresztezték. Tergeste, melyet Octavianus még a Iapod hadjárat lezárásakor, Kr. e. 33-ban alapított, a Száva völgyéből, Emona térségéből Itália felé vezető kijáratot zárta le a histriai partvidéken. Tridentum, ahol az Itália felől jövő út Raetia és Aquileia felé kettéágazott, Kr. e. 23-22-ben, talán az aquileiai leágazás megépítésekor kapott Augustustól városfalat. Arba és Iader a liburniai partokon zárta le a balkáni szárazföldi kijáratokat. Az azonos nevű szigeten fekvő Arba municipiuma, mely Kr. e. 11-ben, az Illyricumban zajló hódítások időszakában kapott falat, az Adriát a szárazföldön átellenben fekvő Senia felől biztosította, ahonnan Sisciába, ill. a Száva- és Dráva-völgyi hadszíntérre vezetett út. Iader, melynek városfalát Kr. e. 2 előtt valamikor – nem kizárt, hogy Arbával egyidőben – építették, már a római hódítást megelőzően is jelentős kikötőváros volt (ezt ismerte el Octavianus/Augustus a colonia rang adományozásával), további fontos balkáni utak csomópontja volt. Az Illyricumban zajló katonai események függvényeként sor került az Adria átellenben lévő, itáliai partvidékének fokozatos megerősítésére is, mindenekelőtt azokon a pontokon, ahonnan Róma felé utak vezettek. Hispellumban Octavianus valószínűleg még triumvirként alapított veteráncoloniát, a város fala azonban – melynek talán egy felirattöredéke is fennmaradt – Augustus korára datálható. Firmum Picenum, amely annak az útnak a végén feküdt, mely közvetlenül a via Salariára csatlakozott, Kr. e. 12-2 között, talán a tiberiusi hódítások lezárásakor kapott falat. Fanum Fortunae, az umbriai

alapításához annak az új útnak a kiépítése vihet közelebb, amely a via Postumia meghosszabbításaként Aquileából – a régi karavánút nyomvonalát követve – Longaticumon át Illyricumba vezetett. Ennek itáliai szakasza még Augustus életében elkészült.⁴⁴ Az építkezés az első princeps halálakor éppen Emona közvetlen közelében, Nauportusnál tartott,⁴⁵ erről Tacitus tesz említést az Augustus halálakor kirobbant pannoniai legiólázadás leírása kapcsán. Az útépítés illyricumi folytatása tehát minden bizonnyal azon lépések sorába tartozott, amelyek 14 folyamán kerültek napirendre Illyricumban, s amelyek Tiberius 14. nyarának végére tervezett itteni küldetésével is összefüggtek.

A Nauportusnál folyó munkákat Tacitus szerint három illyricumi legio vexillatiói közösen végezték,⁴⁶ ezek azonban csak egy részét képezték azoknak a feladatoknak, amelyek a három legio teljes egészének egyetlen közös nyári táborban való állomásoztatását szükségessé tették. Ezeket az építkezéseket, továbbá a Tacitus által, a zendülés kirobbanását előidéző okok között említett, veteránelbocsájtásokkal összefüggő sérelmeket, nevezetesen a hosszú szolgálat jutalmaként távoli vidéken kapott “nedves mocsarakat” és “műveletlen hegyoldalakat”⁴⁷ már annakidején J. Šašel és az ő nyomán mások is Emona folyamatban lévő alapításával hozták összefüggésbe.⁴⁸ A paludes és montes, mint egy-egy vidék terméketlenségének, és emberi lakhatásra való alkalmatlanságának szimbólumai ugyan gyakori irodalmi közhelyek voltak, ez esetben azonban valóban Emona vidékére illenek. A Száva völgyében fekvő coloniát két oldalról a Iuliai Alpok nehezen járható nyúlványai határolták, a folyótól délre eső területei pedig erősen mocsarasak voltak.⁴⁹ Az alapítás valószínűleg már a zendülés kirobbanása előtt megkezdődött, a zendülés leszerelését követő, Tacitus által részletezett intézkedések – a 16 évnél hosszabb ideig szolgálók elbocsájtása, pénzbeli

tengerparton, a via Flaminia végén a pannon-dalmata lázadás leverését követő stabilizációs intézkedések keretében kapott falat.

⁴⁴ Festus 7.

⁴⁵ Tac., *ann.* 1, 20: *manipuli Nauportum missi ob itinera et pontes et alios usus...* A hídverésből, és abból, hogy a munkákra három legio vexillatióit is mozgósították, arra következtethetünk, hogy nem egyszerű karbantartásról, hanem új út megépítéséről van szó.

⁴⁶ Tac., *ann.*, uo.

⁴⁷ *Ann.* 1,17,3: *uligines paludum vel inculta montium...*

⁴⁸ J. ŠAŠEL – I. WEILER, *CJb* 1963-64, 40, továbbá MÓCSY A.: *Pannonia and Upper Moesia* 40,

⁴⁹ Egyrészt az □□□□ □□□□□□, vö. Strabón 7,5,2, c 314, amely valószínűleg a mai Cerkljano jezeroval, és nem a várostól közvetlenül délre húzódó Ljubljana-i mocsárral azonos.

végkielégítés, a csapatok gyors visszairányítása téli táborhelyükre, stb. – ugyanis azt mutatják, hogy a katonaságnak 14 szeptembere után a városépítéshez már nem lehetett köze.

A veterándeductióra nincsenek olyan közvetlen bizonyítékaink, mint amilyenekkel Savariából, vagy Poetovióból rendelkezünk. A katonai tábor, melyről korábban feltételezték, hogy a *legio XV Apollinaris* Carnuntumba történő áthelyezése után az itt létesített veteráncolonia alapja lett,⁵⁰ eddig nem sikerült megtalálni. Egyáltalán az is kérdéses, hogy a XV Apollinaris legio valaha is Emonában állomásozott.⁵¹ Egyesek feltételezik, hogy Emona nem is deductiós colonia volt, hanem – némely illyricumi városokhoz hasonlóan, itt is egy már meglévő település nyerte el rangemeléssel – talán nem is ekkor, hanem később – az autonóm jogállást.⁵² A városfal azonban, melynek Kr. u. 14 végéről – 15 elejéről datált dokumentuma van, feltételezi a colonia létezését, ugyanakkor azonban Emonának nincsenek is a késői Augustus-kort megelőző, régészeti, vagy auctorforrásokkal igazolható komoly településelőzményei.⁵³ A szabályos négyszög alakú település és az egymásra merőleges utcahálózat sem spontán módon kialakult, hanem tervszerűen megépített városra utal.⁵⁴ Mindenképpen fogalmazva deductiós coloniával kell tehát számolnunk, mégpedig – Róma biztonságpolitikai gyakorlatát szem előtt tartva – a hasonlóképp elsődleges stratégiai fontosságú utak mentén alapított római városokhoz hasonlóan, veteráncoloniával. Az, hogy Augustus, illetve Tiberius nem az ekkor már városias jellegű Nauportust emelte municipiumi rangra, és vette körül védőfallal, hanem úgy döntött, hogy attól 20 km-re keletre egy új, megerősített coloniát alapít, azt bizonyítja, hogy Nauportus nem volt alkalmas arra a feladatra, amit Emonának szántak: ti. hogy kívülről, Illyricumból biztosítsa Italiát. A közelmúlt kellemetlen tapasztalatai nyomán (a Száva völgyében lakó pannon törzsek felkelése, a dák kérdés, és a Varus-katasztrófa) a megerősítés helyének kiválasztása is gondos mérlegelés tárgya volt. Emonát azoknak az

⁵⁰ B. SARIA, *Laur. Aqu.* (1938), 245-255, továbbá *GMDS* 22, 1941, 44-. A legio itteni állomásozásához Kr. u. 15-ig vö. A. MÓCSY, *AArchHung* 3, 1953, 180. A tábor létezését kezdettől fogva kétségbevonta W. SCHMID *GMDS* 22, 1941, 44-53.

⁵¹ M. Šašel Kos, *RIMNSI* 113.

⁵² J. FITZ: *Verwaltung* 30. Zs. MRÁV., i. h..

⁵³ A Gradašćica és Ljubljana összefolyásánál, a mocsár északi peremén lévő bennszülött (venét vagy karn) falut a rómaiak megjelenésükkor felszámolták.

⁵⁴ Emona topográfijához: C. PATSCH, *RE* V, 2504 skk; J. KLEMENC 333 skk; J. ŠAŠEL, *RE* Suppl. XI, 561 skk; PLESNIČAR-GEC: *Anti čki gradovi* 19 skk.

utaknak a találkozásánál alapították, amelyek a germánok és a pannonok földje felől egyaránt Itáliába tartottak. Ezzel az új városnak Itália védelmében a külső kettős hídfőállás szerepét szánták. Ebből az is következik, hogy mindaddig, amíg Emonának erre a funkciójára szükség volt, vagyis amíg Illyricum, ill. Pannonia nem integrálódott szervesen a birodalomba, és amíg a szóbanforgó utakat további római településekkel meg nem erősítették, addig reálisan nem is számolhatunk Emona Itáliához való csatolásával. Itáliai városként Emona először Hérodianosnál, Maximinus Thrax 338. évi, Itália elleni hadjáratának ismertetésénél szerepel.⁵⁵ A város Itáliához csatolását többben a markomann – kvád háborúk háborúk időszakára teszik, és Itália védelmének megerősítésével, a praetentura Italiae et Alpium létrehozásával hozták összefüggésbe.⁵⁶ J. Šašel ezt az eseményt egy korábbi munkájában – az emonaiaknak a praetorianusok soraiban való nagyszámú előfordulása alapján – valamivel korábbra, a 2. század elejére tette.⁵⁷ Egy ilyen korai időpontban történő átcsatolás talán Traianus adminisztratív intézkedésével, Pannonia kettéosztásával állhatott volna összefüggésben. Túl kevés a rendelkezésünkre álló adat azonban, hogy a kérdésben dönten tudjunk, és mindkét megoldás hagy maga után nyitott kérdéseket. Praetorianusokat a térségünkben a Száva völgyének más városaiban, és Dalmatiában is toboroztak. Úgy tűnik, ez a Flavius császárok valamilyen kiváltságával állhatott összefüggésben. A jelenleg megállapítható aránybeli különbségek, nem biztos hogy megfeleltek az egykoriaknak, s még ha el is fogadjuk, hogy eredetileg voltak ilyenek, azokat minden bizonnyal több tényező is befolyásolhatta: a Rómától való távolság, esetleges keretszámok, a megélhetési lehetőségek eltérései az egyes városokban, foglalkozásválasztási szokásokban megmutatkozó különbségek, a lakosság eredete, s talán a város adminisztratív hovatartozása is. A 2. században (Traianus vagy akár a markomann háborúk alatt) történő átcsatolás gyanúját néhány apró megfigyeléssel talán mi is megerősíthetjük. Az egyik az, hogy a Traianus alatt szervezett új császári lovastestőrség, az equites singulares Augusti soraiban – ahová a provinciák bennszülött lakosságából válogattak katonákat, s akik között feltűnően nagy számban találunk pannoniaiakat, mindenekelőtt savariaiakat, néhány esetben azonban poetovioiakat és sisciaiakat is – nem ismerünk

⁵⁵ Hérodianos 1, 4. Az itineráriumok is Itáliához sorolják, vö. *Itin. Hieros.* Wess. 560, 7.

⁵⁶ Ld. fentebb, 7. jegyzet.

⁵⁷ Ld. fentebb, ugyancsak az 7. jegyzet.

eddig egyetlen egy emonait sem.⁵⁸ A másik – Emona feliratokon való megnevezésének “itáliaias módja”, azaz a colonia rang jelölésének elhagyása, mely egy második század első felére – közepére datálható feliraton figyelhető meg először.⁵⁹

Emona városi – akkori terminológiával élve civitas – rangját a 4. században is őrizte.⁶⁰

Az igazgatás intézményei

városi tanács:

decretum decurionum: kat. 4, 9.

decurio: kat. 4, 13, 14, 19. — 2-3. század

tisztségviselők:

quaestor p(ecuniae) p(ublicae): kat. 17. — 2. század

aedilis i(ure) d(icundo): kat. 17. — 2. század

quattuorvir (?): kat. 2. — 1. század első fele?

duumvir i(ure) d(icundo): kat. 3, 17. — 2-3. század

duumvir i(ure) d(icundo) q(uin)q(uennalis): kat. 17. — 2. század

praefecti collegii:

praefectus collegii centonariorum: kat. 17. — 2. század

⁵⁸ M. SPEIDEL: *Denkmäler* 3. táblázata, az equites *domicilium* adatairól. Lehet azonban, hogy ez csak látszólagos hiány, ld. az egyik emonai származású praetorianus sírfeliratát, melyet örökösei állítottak: fivére, aki a *cohors XXI voluntario(rum)* katonája volt, és egy *eques sing. Aug. CIL XIV 2952* (Praeneste)

⁵⁹ Kat. 4, ld. továbbá 7, 13? 19. Az 1. századból sajnos nincsenek olyan felirataink, amelyek segítségével egyértelműen eldönthetnénk, hogy ez az írásmód egyszerűen csak egy helyi sajátosság-e, avagy valóban Emona Itáliához csatolásával áll összefüggésben. Mindenesetre feltűnő, hogy az emonaiakkal ellentétben az összes többi pannoniai város decurio feliratai mindig pontosan jelzik a polgárközség jogállását, illetve azok az esetek, ahol a municipium vagy colonia rang jelzése hiányzik, minden esetben a városi rang elnyerését megelőző időre datálhatók, vö. kat. 137. Iulia Scarbantia, az oppidum időszakából, ill. kat. 203, 204, 205 Brigetio a canabae időszakából.

⁶⁰ *Itin. Hieros.* Wess. 560, 7.

apparitores:

tabularius rei publicae: kat. 6. — 2. század vége/3. század

a császárkultusz intézményei:

sevir: kat. 5, 7, 8, 10, 15, 16, 18. — 1-3. század

Augustalis: kat. 2, 6, 7, 9. — 1-3. század

alárendelt adminisztratív egységek:

vicus:

Nauportus, magistri vici: kat. 11, 12. — Kr. e. 1. század⁶¹

Emona hosszú városi múltja ellenére kevés adattal rendelkezünk a városi önkormányzat intézményeiről. Csak néhány *decurióját*⁶² és választott tisztségviselőjét ismerjük. Egy töredékes felirat alapján felvetődik, hogy Emona élén az alapítását követően *quattuorvirek* álltak,⁶³ ami alapján a colonia kezdeti *latin* jogállását is mérlegelhetjük⁶⁴. A 2. században a városnak már biztosan *duoviri*-vezetése volt.⁶⁵ Ugyanebből az időből egy *quaestorját* és egy *aedilisét* is ismerjük⁶⁶. Az utóbbi rendkívüli formában, *aedilis i(ure) d(icundo)*-ként jelenik meg a feliratunkon. Analóg példát rá csak Itáliában, s ott is csak elvétve találunk a három *volscus* eredetű, háromtagú aedilisi testület-vezette itáliai városban, továbbá néhány, dictator által irányított városban Caesar reformja után, amikor a helyi dictatori funkció az *aedilis iure dicundo*-val kollegiálissá vált, olyan helyeken tehát, ahol az aedilisek az általános

⁶¹ Még az Emona alapítását megelőző időből származnak, nem emonai tisztségviselők. A kutatás Nauportust eddig Emona territoriumához számolta, a nemrég előkerült határkö alapján azonban valószínűleg Aquileiához tartozott. Mindenesetre, amíg pontos információink nincsenek az új leletről, nem láttam indokoltnak a nauportusi források kiemelését a vizsgált anyagból.

⁶² Kat. 4, 13, 14, 19. – az első három a 2., az utóbbi a 3-3. századból.

⁶³ Kat. 2. Nem egészen korrekt módon ránkagyományozódott szöveg az 1. sz. első feléből. – Caesar galliai latin coloniái élén következetesen *quattuorvirek* álltak, vö. VITTINGHOFF: *Römische Kolonisation* 29 és 3. jegyzet. Az illyricumi térségben hasonló jelenség egy sor colonia esetében megfigyelhető: Salona: *CIL* III 2073, 2083; Narona: *CIL* III 1774, 1832; Aequum: *CIL* III 2133, vö. VITTINGHOFF: *Römische Kolonisation* 35, 4. jegyz.

⁶⁴ Ld. az összefoglalás *Quattuorviri – duoviri* c. fejezetét

⁶⁵ Kat. 3, 17.

⁶⁶ Ugyanaz a személy, Kat. 17.

normáktól eltérően főmagistratusok voltak, s mint ilyenek a *iurisdictio* jogával rendelkeztek. A három volscus város, Fundi, Formiae és Apri municipiumai élén a három *aediles iure dicundo* másodlagos képződmény volt, melynek mintául a közép-italiai alárendelt territoriális egységek, a *pagusok* szervezete szolgált.⁶⁷ A *pagusok* ezen *aediliseinek* hatáskörében mindenekelőtt az volt a sajátos, hogy pl. a szakrális és az adminisztratív feladatkörök sem nem váltak szét még náluk.⁶⁸

Ebben az új összefüggésben rögtön jelentőséget kap az *emonai aedilis iure dicundo* feliratának lelőhelye, Ig, mely Ljubljától délre 10 km-re fekszik, és egykoron a bennszülött *Catari* egyik központja volt. Az Emona településének szomszédságában élő *Catariról* tudjuk, hogy egy olyan töredéktörzs volt, melyet a tartományhatár kettévágott. A Dalmatiába szakadt Catarit – ott *Cataliként* említik a források – Augustus Tergestéhez attribuíta, s ezek a *Carnival* egyetemben Tergeste egyik alárendelt territoriális egységét alkották.⁶⁹ Figyelemre méltó továbbmenve a rendhagyó sorrend is az *aedilis iure dicundo* karrierjében. Az összes pannoniából ismert feliraton a *quaestura* említése mindig megelőzi az *aedilitasét*, itt pedig fordítva van. Figyelemre méltó ezen kívül még a tisztségviselő egyedülálló, *Bassidius* gentiliciuma is: valószínű, hogy a Bassidus bennszülött névből származott. Ez a fajta, a latin jogállású területeken elterjedt névképzés egy ugyancsak Igen emléket maga után hagyott *sevir* hozzátartozóinál is megfigyelhető.⁷⁰ Mindent egybevetve, számomra valószínűnek látszik, hogy *C. Bassidius C. f. Secundus* mint *aedilis iure dicundo* az Emona territoriumán élő *Catari* attribuíta, *pagusba* szervezett közösségének volt az előjárója, még hozzá két alkalommal is.⁷¹ Ezt követően választották meg Emonában már egy

⁶⁷ H. RUDOLPH 47 skk 58 skk.

⁶⁸ I. m. 59.

⁶⁹ CIL V 532 = H. DESSAU: ILS 6680.

⁷⁰ Kat. 18.

⁷¹ A *pagus*, mint alárendelt territoriális egység Pannonia több városában is dokumentált, pl. Carnuntumban: kat. 157, Aquae Balizae-ban (= municipium Iasorum): kat. 62; Sirmiumban: kat. 405, Emonából azonban egyelőre nincsenek rá vonatkozó forrásaink. – Ami az *aedilis iure dicundo* tisztségét illeti, a Gallia Transpadana területén élő, attribuíta közösségeknél elsősorban *magistri iure dicundo*-val és *aedilesszel* találkozunk, viszont Vicetiában (Verona territoriuma) és Brixianban (Brescia) felbukkan két rejtélyes *IIIvir i. d. a(edilicia) p(otestate)* és egy *praef(ectus) i. d. aedilic(ia) potest(ate)* vö. CIL V 3102, 3938, AE 1954 75 = Ilt X 5, 1. Ezek a tisztségek mindenképpen az *emonai aedilis iure dicundo*-val analóg funkciók, mert az itteni *aedilisek* *iurisdictio*-ját bizonyítják. Ezek viszont a város és nem az alárendelt *pagus* tisztségviselőinek látszanak, mert *quattuorvirit* és *praefectit* csak municipiumokból és coloniákból

rendes városi magistratusra, a *quaesturára* s ezután már egy szabályos *cursust* abszolvált. A Tergestéhez csatolt *Carni* és *Catali* meglehetősen későn, Antoninus Piustól latin jogot kaptak, s ennek folytán előkelőik az *aedilisi* tisztség betöltése révén, *per aedilitatis gradum a civitas Romana* birtokába jutottak, továbbá felvételt nyertek a tergestei ordo-ba.⁷² C. Bassidius Secundus sajátos *aedilisi* tisztsége, rendhagyó sorrendű *cursus honorum*a, neve, továbbá az Emonában felbukkanó, latin jogra utaló *quattuorviri* tisztség alapján talán megkockáztatható a kijelentés, hogy Emona és a *Catari* esetében is a Tergestéből ismert jogviszony létezett.

A feliratokon egy-egy alkalommal bukkan fel a *duumvir iure dicundo quinquennalis* és a tűzoltóparancsnok, a *praefectus collegii centonariorum* tisztsége. Papi méltóságok közül is csak egy közelebbről nem meghatározott *sacerdos*t ismerünk, rangja alapján akár *sacerdos provinciae* is lehetett. Az *apparitores* testületeiből Emonában csupán egy *tabulariust* ismerünk.

Emona territoriuma

A colonia territoriumának kiterjedését délnyugati, Nyugati és északi irányban, ott, ahol a város határa a provincia határával egybeesett, többé-kevésbé pontosan meg tudjuk állapítani. Itália határa Nauportus, és Tergeste között húzódott, az Ad Pirum nevű állomásnál.⁷³ Azok az erődítések, melyek Itália védelmére épültek, Nauportus, és a tőle 6 római mérföldre nyugatra fekvő állomás, Longaticum⁷⁴ (Logatec) között kezdődtek, ott, ahol az Okra fennsíkja a legmagasabb pontját elérte, a mai Raskovec (656 m) és Ljubljanski vrh (819 m) közötti hágónál.⁷⁵ Innen észak felé haladva a határ az Alpes Iuliae (Julijske Alpe) legmagasabb csúcsait – valószínűleg mai Rodica (1962

ismerünk. A *lex Pompeia* alapján Kr. e. 89-ben latin jogot nyert Gallia Transpadana városai Caesartól római jogot kaptak, attribuíált közösségeik azonban latin jogúak maradtak, igazgatásához ld. A. ZACCARIA, in: *Kölner Forschungen* Bd. 4, 55 skk.

⁷² Ld. 67. jegyzet. A viszonyt részletesen elemzi U. LAFFI: *Adtributio e contributio* 36 skk.

⁷³ Vell. 2,110, ld. 34. jegyzet, továbbá B. SARIA, *RE* XVI 2008 skk, ŠAŠEL, *RE* Suppl. XI, 567. Ezideig a kutatás Nauportust egyértelműen Emonához sorolta, ennek megfelelően a határt Nauportustól nyugatra tette. Egy nemrégiben előkerült, de még nem publikált határkő szerint azonban Nauportus talán Aquileiához tartozott.

⁷⁴ Tab. Peut 4,5

⁷⁵ Ljubljana tengerszint feletti magassága 293 m.

m), Vogel (1923 m), Kuk (2086 m), Kal (2001 m), Triglav (2863 m), Škarlatica (2738 m) láncát – követte. Noricum felé, északon pedig a Caravanca mons (Karavanke / Karawanken) vonulata, továbbá a Kaminške Alpe volt a határ.⁷⁶ A Kaminška Bistrica völgye még a város territoriumához tartozhatott, a határátkelő Noricum felé Atransnál⁷⁷ (Trojana) volt. Keleten a Száva-menti Verneket (Litija mellett)⁷⁸ még Emonához, Stičnát⁷⁹ azonban már a szomszédos, Neviodunum területéhez sorolja a kutatás. Mócsy A. – abból kiindulva, hogy Emonát az itt élő törzsek, a *Taurisci* és a *Catari*⁸⁰ területén alapították, köztük, és Emona között egyfajta attributiót feltételezve, kelet felől a *Catari* és a *Latobici* szállásterülete között vonja meg a határt. Arra vonatkozóan, hogy ezek a bennszülött törzsek valóban Emona territoriumán belül, a városi önkormányzatnak alárendelve éltek, a tergestei analógián kívül arra is hivatkozhatunk, hogy Ptolemaios – nyilván, mert nem alkottak önálló közösséget – már nem említi őket. Az hogy Emona alapvetően italikus lakosságának és vezetőrétegének epigráfiai emlékei a Szávától északra és nyugatra fekvő, termékenyebb területekről kerültek elő,⁸¹ ezzel szemben a Szávától délre eső, mélyebben fekvő, mocsaras vidék személynévanyaga homogén, bennszülött jegyeket mutat, arra enged következtetni, hogy a *Carni* territoriális adminisztratív egységként elkülönülve léteztek at Emonai colonián belül.⁸² A *Catari* törzse által lakott, Szávától délre eső vidék központja az Emonától 10 km-re délre fekvő, a mai Ig nevű településnél feltárt ismeretlen nevű falu volt, melynek létezése több évszázaddal az Emona alapítását megelőző időre nyúlik vissza. Az Emona-környéki *Catari* és a Tergestétől északkeletre élő *Catali*⁸³ eredetileg mint fentebb már utaltunk rá, eredetileg egyazon törzs lehettek. Szállásterületükön haladt át az a karavánút, amely adriai Tergestét a Szávával Emonánál⁸⁴ és Nauportussal összekötötte.

⁷⁶ A noricum határhoz ld. E. POLASCHEK, *RE* XVII (1936) 982 sk., továbbá G. ALFÖLDY: *Noricum* 10.

⁷⁷ *It. Ant* 129,3; *It. Hieros* 569; Tab. Peut 4,2.

⁷⁸ *CIL* III 3896, 3897.

⁷⁹ Egy itt előkerült, Neviodunumtól számított mérföldkö alapján, vö. *CIL* III 4616 (11322).

⁸⁰ App. 3,16.; Plin., *n. h.* 3,138.

⁸¹ A. MÓCSY: *Die Bevölkerung* 18 skk.

⁸² Másképpen PRK 60, aki feltételezi, hogy a város alapításakor a *Catari* civitasa megszűnt. A. MÓCSY – Plinius adatait a Dimensuratio Agrippae-re vonatkoztatva – csak annyit mond, hogy a civitasuk Plinius korában valószínűleg már nem létezett, de még a 2. században is zárt, peregrinus csoportot alkottak Emona territoriumán.

⁸³ IHM, *RE* III, 1783-84; C. PATSCH, *RE* III 1785; *CIL* V 532 = ILS 6680, DEGRASSI: *Il confine* 82..

⁸⁴ Strabón 7,5,2 (C 314). Az útvonal rekonstrukciójához ld vö. W. SCHMID, *JAK* 7, 1913, 66.

Megélhetésük fő forrása az átmenő kereskedelem és a vidékükön előforduló vas kitermelése volt.⁸⁵ Helyzetükben megítélésünk szerint nem a colonia alapítása, hanem majd ezt követően valamikor Illyricum kettéosztása hozott alapvető változást. A két új tartomány, Dalmatia és Pannonia között megvont provinciahatár kettévágta a törzset. A Pannoniához kerülő Catari nem jelentettek számottevő etnikai csoportot. Emonához való attribuálásuk racionálisnak tűnik. Plinius inkább a Catari változatlan területi-adminisztratív különállását látszik megerősíteni.⁸⁶ Ignél ugyanakkor a colonia egyik *duumvirjének*⁸⁷ és *Augustalisának*⁸⁸ is előkerült egy-egy felirata. Ezek itteni bennszülött családba beházasodott, vagy innen származó, romanizált személyeknek látszanak.⁸⁹ Ez a Catari vagyonos családjainak Emona vezetőrétegébe való integrálódását jelzi. A Catari romanizációja a bennszülött névadás feladásában és a latin nevek használatának terjedésében is megfigyelhető. Bennszülöttek egyébként, szórványosan, kimutathatók a territorium északi, északnyugati részén is, és viszonylag jelentős számban fordulnak elő magában a városközpontban is. Ők bizonyosan a colonia csökkent jogú *incoláinak* tekinthetők. Ha római polgárjogot nyertek, Emona polgárai közé vették fel őket.⁹⁰

⁸⁵ J. ŠAŠEL: Prispjevki za zgodovino rimskega Iga. *Kronika* 7, 1959, 117-123.)

⁸⁶ *N. h.* 3,148. Pannonia városait követően a tartomány bennszülött népei között a *Taurisci*-t és a *Catari*-t is felsorolja – Plinius kritikájához ld. MÓCSY: *Bevölkerung* 16 sk., aki valószínűnek tartja, hogy a *Catarinak* Plinius korában már nem volt civitasa. Civitasuk Emonához csatolását a colonia alapításával hozza összefüggésbe. Hasonlóképp Lányi V. *PRK.*60. – Nem feltétlenül áll azonban a két dolog egymással ellentmondásban. Emonának a Kr. u. 1. század első feléből ismert *quattuorvirje* latin coloniát sejtet, ugyanakkor a Száva-völgyi bennszülött lakosság esetében gyanítható latin jog leginkább a Flaviusokhoz kapcsolhatónak látszik. Emona a 2. században már biztosan római colonia, mert *duumvirjei* vannak. Elképzelhető tehát, hogy mind a római colonia jogállásának elnyerésére Emona esetében, mind pedig a Száva-völgyi civitas peregrinák polgárai részére történő latin jog adományozására egyetlen átfogó intézkedés keretében került sor. Annál is inkább, mert az Emonával szomszédos municipium *Latobicorum* s az annak szomszédságában fekvő *Andautonia* municipiummá szervezése egyúttal az új municipiumok és a bennszülött lakosság viszonyának rendezését is szükségessé tette. Az attribúciót tehát ahhoz a későbbi időponthoz is köthetjük.

⁸⁷ Kat. 17.

⁸⁸ Kat. 18.

⁸⁹ Az ismeretlen *Augustalis* hozzátartozói a *Buius* nevet viselik, amely kizárólag e vidék bennszülött lakosságának személynévadásában fordul elő, itt azonban meglehetősen gyakorisággal.

⁹⁰ Emona bennszülött eredetű polgárságának személynévanyaga a civitas Romanának nem egyszeri, nagyszabású adományozására, hanem lassú, fokozatos romanizációra utal, vö. *CIL* XIV (Praeneste) *Titus Flavii Paternus et Severus*; *CIL* VI 32515 = DOBÓ: *Inscriptiones* 58/a (Róma): T. Flavius Lucanus; 32638 = DOBÓ: *Inscriptiones* 60 (Róma): T. Aurelius C. f. Iul(ia) Paternus, C. Iulius C. f. Iul. Statutianus, P.

A colonia territoriumának igazgatására vonatkozóan nem maradtak fenn írásos adatok. A Száva völgyében két jelentősebb falu létezéséről tudunk. Mindkettő jóval régebbi múltra tekintett vissza, mint maga Emona. A fentebb már említett Nauportus⁹¹ Emonához való tartozása épp a legutóbbi időben látszik megkérdőjeleződni. Mindaddig aníg a vicus Aquileiához való tartozását igazoló határkő nem kerül publikálásra, nem célszerű a kérdésben nyilatkozni. Nauportusból négy helyi előljárót, magistri vici-t ismerünk, az őket megörökítő feliratok azonban még a Kr. e. 1. század első feléből, legkésőbb a század derekáról, tehát még az Emona alapítását megelőző időszakból származnak.⁹² Azidőtájt Nauportus a birodalom határán fekvő kereskedőbázis és talán vámállomás lehetett, ahol itáliai főleg aquileiai üzletembereknek voltak érdekeltségei,⁹³ s ahol valamiféle *conventus civium Romanorum* létezhetett.

A colonia vezetőrétege

Emona vezetőrétege, amennyire ez a fennmaradt kisszámú feliratos emlék alapján megállapítható, a colonia lakossága italikus jellegével összhangban, alapvetően itáliai származású volt. *M. Oclatius Avitus*⁹⁴ talán egy deductiós veterán utóda volt. Észak-itáliai ill. aquileiai eredetű lehetett *L. Metell(i)us Clemens*,⁹⁵ aki anyósa révén a hasonló eredetű *Helvii*-vel, Emona egy másik vezető családjával került rokonságba.⁹⁶ *M. Titius M. f. Cl. Ti. Barbius Titianus*⁹⁷ az ugyancsak aquileiai *Barbi*ival ill. *Titi*ivel hozható összefüggésbe. E két család tagjainak, ill. libertusainak leszármazottai Noricumban, Dalmatiában és Pannoniában is elterjedtek, s többek között néhány

Aelius P f. Iul(ia) Victorinus; *CIL* VI 2518 (Róma): M. Ulpius M. f. Iulius Verus Emona; *CIL* VI 32640 = DOBÓ: *Inscriptiones* 60/a (Róma) Aelius P. f. Iul. Annamatus stb.

⁹¹ J. HORVAT: *Nauportus (Vrhnika)*. S prispjevkom M. Šašel Kos. Ljubljana 1990.

⁹² Kat. 11, 12.

⁹³ A. MÓCSY: *Bevölkerung* 1/1, 1/2.

⁹⁴ Kat. 13. talán *L. Oclatius Tarquiniensis*nek, a leg. XV Apollinaris veteránjának a leszármazottja, akiről sírköve 1. sz. első felére való datálása alapján feltételezhető, hogy a deductiós veteránok közé tartozott, vö. *CIL* III 3845. A név eredetéhez ld. SCHULZE 151; G. ALFÖLDY: *Personennamen* 104.

⁹⁵ Kat. 3.

⁹⁶ Kat. 14, vö. CALDERINI: *Aquileia* 505, továbbá MÓCSY: *Bevölkerung* 5/1 és 155 p.

⁹⁷ Kat. 4. vö. J. ŠAŠEL, *Eirene* 5, 1966, 117-137. Az aquileiai és tergestei kapcsolatokhoz újabban C. ZACCARIA in: *La Pannonia e l'impero Romano*, 55 skk.

Borostyánkőút- és Száva-menti város vezető rétegébe is beépültek,⁹⁸ *C. Bassidius C. f. Cl. Secundus*⁹⁹ és *C. Aurelius Firminus*¹⁰⁰ neve alapján bennszülött eredetű is lehet. Az emonai *Augustales* és *sevir*¹⁰¹ egy része aquileiai származásúnak tekinthető,¹⁰² így pl. a *Caesernii*, s valószínűleg *Iulius Fortunatus* is. A személynevek azonossága a két város második ordójának tagjai körében részben rokonságra, részben az aquileiai vállalkozók libertusainak Emonában folyó üzleti tevékenységére utal.¹⁰³ Ezt a gyanunkat erősíti egy aquileiai *sevir* – egy *Caesernius* emonai feliratállítása, egy emonai *sevir* és *Augustalis* egyidjű aquileiai – sőt, az ugyancsak Adria-parti Parentiumban való – tisztségviselése¹⁰⁴ továbbá egyes *sevires* collegiumokkal való kapcsolata is.¹⁰⁵ A Száván folyó hajózásban ill. szállításban és kereskedelemben lehettek érdekeltségei *Iulius? Fortunatus*nak, aki a hajósok collegiumának volt patronusa, vagy valamilyen tisztségviselője.¹⁰⁶ Tevékenységéből kifolyólag az ő esetében is feltételezhetjük az aquileiai érdekeltségeket. Iulii ugyanis Aquileiában is nagy számban éltek, sőt, egyes családok a város vezető rétegéhez tartoztak.¹⁰⁷ *T. Vellius Onesimus* parentiumi, aquileiai és emonai *sevir* és *Augustalis* megbízatása kiterjedt kapcsolatokat sejtet. Onesimus tevékenysége *C. Velius Rufus*nak, Pannonia Poetovióban székelő, *ducenarius procurator*ának e régióban folytatott hivatalos (és talán magántermészetű üzleti) tevékenységével is összefüggésbe hozható. Azt, hogy a tartományi adminisztrációban résztvevő személyek libertusait esetleg helyi funkciókra is megválaszthatták, arra *C. Vibius Maximus* és *L.*

⁹⁸ Siscia, *CIL* III 6476=AIJ 561: *C. Titius C. fil. Quir. ... flamen.* - *Arch. Ért.* 32, 1912, 405 =DOBÓ 447. Várhely (Sarmizegetusa): *C. Titius Agathopus, aug. col. Sisciae et Sarmizegetusae.* – A Barbiihez: J. ŠAŠEL, *Eirene* 5, 1966, 117-137. A Titiihez: SCHULZE 243, CALDERINI 553-554 (37 személy), MÓCSY, *Bevölkerung* p. 60, továbbá G. ALFÖLDY: *Personennamen* 66 és 127.

⁹⁹ Kat. 17. M. ŠAŠEL KOS: *RINMSlov* p. 263. SCHULZE 427 azon felvetése alapján, hogy a név esetleg venét eredetű is lehet, lehetségesnek tartja *Bassidius* bennszülött eredetét.

¹⁰⁰ Kat. 19.

¹⁰¹ Mindössze 4 *Augustales*t és 6 *sevir*t ismerünk, egyikük mindkét tisztséget viselte.

¹⁰² Kat. 7 *Vellius*, Kat. 2 *Fab(ius?)*, *Caesernius* Kat. 15, 16. *Iulius Fortunatus* esetében is feltételezhető aquileiai kapcsolat, Aquileiában nagy számban éltek Iulii, CALDERINI 109 esetet sorol fel.

¹⁰³ Kat. 16. libertus

¹⁰⁴ Kat. 7. *T. Vellius Onesimus* Emonában *sevir* és *Augustalis*, Aquileiában *sevir*, Parentiumban *Augustalis* volt. – Az eseteket legújabbban elemzi M. ŠAŠEL KOS, *Histria Antiqua* 5, 1999, 173 skk. *T. Vellius Onesimus*hoz 175 sk.

¹⁰⁵ Kat. 15: *decurialis coll(egii) fab(rum)*

¹⁰⁶ Kat. 8.: [*patronus? colle*]*gi(i) navicular(iorum)*

¹⁰⁷ CALDERINI 109-et sorol fel

Vibius Lentulus procuratorok megbízatása, és a *Poetovioi Vibii* esete is felhívja a figyelmünket, ld. lentebb. Az ismeretlen nevű seviri hozzátartozóinak a neve *Bui[- -]*, de nem kizárt, hogy a sevirt magát is így hívták.¹⁰⁸ Ez arra utal, hogy a seviri tisztség nemcsak a módos libertinusok, hanem a helyi bennszülött vezetőréteg közéletbe való bevonására is lehetőséget nyújtott. A császárkultusz intézményeiben való részvétellel ugyanakor a bennszülött lakosság a Róma iránti lojalitását is demonstrálta. Az eset ezen túlmenően még azért is tanulságos, mert azt a helyet is jelzi, melyet az asszimilálódó törzsi vezetőréteg Emona társadalmába való integrálódásakor elfoglalhatott: a második ordót, az alacsony származású, vagy kétes eredetű, ám vagyonos, és az alsóbb társadalmi rétegekben befolyással rendelkezők, így a közéletben nem nélkülözhetők csoportját. Hogy milyen volt a mobilitás a decuriók és az Augustalisok ordója között, s milyen esélyei voltak az Augustalisok gyermekeinek Emona politikai-társadalmi elitjébe való bekerülésre, arról keveset szólnak a források: feliratokon decuriók és sevirék ill. Augustalisok együtt nem jelennek meg, és a két réteg ismert tagjai között egyelőre névazonosságokat sem tudunk megállapítani, ami bizonyosfokú elkülönülésre utal.

Latobici, Varciani

Emonától keletre a Száva mentén két egymással valószínűleg közelebbi rokonságban álló kelta törzs élt: a *Latobici*¹⁰⁹ és a *Varciani*.¹¹⁰ Sorsuk a római hódítást követően nagyjából azonosan alakult: valószínűleg nem vettek részt a pannon-dalmata lázadásban, ezért azt követően komolyabb retorziók sem érték őket.¹¹¹ Egyidőben, a Flaviusok alatt került sor a területükön municipiumok alapítására is, és a városi

¹⁰⁸ Kat. 18: A gentiliciumuk alapján helybéli bennszülötteknek tekinthetők.

¹⁰⁹ Plin., *n. h.* 3,148.

¹¹⁰ Plin., *uo. Varciani*; Ptolem., *Geogr.* 2,14,2: □□□□□□□□□□ ; B. SARIA, *RE* 15A, 363-365. A *Varciani* kelta voltát többen megkérdőjelezték.

¹¹¹ Erre mutat pl. az is hogy önálló katonai alakulataikat – ld. lentebb – úgy tűnik, csak a Flaviusok alatt állították fel. Hasonlóképp B. SARIA, főleg abból a megfontolásból, hogy a szállásterületük legfeljebb a peremére esett a felkelésnek, i. m. 364. Másképpen A. ALFÖLDI, *L'antiquité classique* 17, 1948, 16.

igazgatásra vonatkoztatható csekély forrásanyaguk is hasonló kérdéseket vet fel, ezért az alábbiakban közösen tárgyaljuk őket.¹¹²

A *Latobici* szállásterülete nyugati és déli irányban nagyjából behatárolható: szomszédai a *Catari* voltak, akik legalábbis egyidő után Emonához tartoztak.¹¹³ A határ köztük a Szávánál a mai Vernek táján lehetett, s innen déli irányba húzódott, valamivel nyugatabbra az egykori *Praetorium Latobicorum*,¹¹⁴ valamint a Stična és az Ivančna Gorica közelében fekvő egykori Acervo nevű római statio vonalától.¹¹⁵ A déli határ bizonytalan: valószínűleg egybeesett a provinciahatárral, így a Colapis (Kupa) forrásvidéke és felső szakasza is a *Latobici*hez tartozott egészen Črnomelj és Loka térségéig,¹¹⁶ és nem csupán a Corcoras (ma Krka) völgye.¹¹⁷ A *Latobici* szomszédai délkeleten a Colapiani, keleten a *Varciani* törzse volt. Az utóbbival való közös határ valahol a Corcoras torkolatvidékén, esetleg attól valamivel keletre húzódott, források hiányában sajnos biztosan nem állapítható meg. A *Varciani* szállásterülete Ptolemaios szerint Sisciától keletre vagy nyugatra feküdt, tehát a Latobici és az *Oseriates* között, a Száva völgyében. Territoriumuk kiterjedtebb részét többen a folyó északi partjára lokalizálják, a Száva két mellékfolyója, a Sotla és a Lonja vidékére úgy, hogy esetleg még Dráva-mentén élő Iasi irányába is voltak elnyúló, s ily módon Sisciától keletre eső részei.¹¹⁸ A Száva bal partja azonban, az Andautoniával átellenben, s az azt követő szakaszon, ott, ahol a folyó erőteljes déli irányt vesz, már Siscia birtoka volt. Egy 233-ra datált, Ščitarjevóval átellenben, a Szávától 3-km-re, a mai Jelkovec falunál in situ

¹¹² A két civitashoz és a városokhoz alapvetően A. MÓCSY: *Bevölkerung* 21 sk.

¹¹³ Ld. a 84. jegyzetet.

¹¹⁴ A *Praetorium Latobicorum* beneficiárius-feliratai kizárólag pannoniai legiókat említene, ami azt jelenti, hogy ezt a területet már nem csatolták el Emonával, vö. HOFFILLER - SARIA, *AIJ* 108 sk.

¹¹⁵ M. ŠAŠEL KOS: *RINMSlov* 383

¹¹⁶ Uo.

¹¹⁷ Az utóbbi véleményen A. MÓCSY: *Bevölkerung* p. 22.

¹¹⁸ Ptolem., *geogr.* 2,14,2; Valószínűleg egyik településüket említi az *Itin. Ant.* 260,3 a Sisciából Cibalaen át Sirmiumba vezető út mentén *Variani* néven, ami a *Varciani* elírása lehet. A Száva északi partjára történő lokalizálásához ld. H. V. PETRIKOVITS, *Vjestnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 56-59, 1954-1957, 60 skk; B. SARIA, *RE* XV (1955) 363 sk. további irodalommal. Másképpen A. MÓCSY: *Bevölkerung* p. 24 és 26, aki a territoriumnak a Száva túlsó partjára való kiterjedését, nem egészen érthető indoklással, kétségbe vonja.

talált mérföldkö ugyanis Sisciától számítva adja meg a távolságot.¹¹⁹ A *Varciani* déli-délkeleti szomszédai a *Colapiani* törzse és Siscia városa voltak.

A *civitas Latobicorum*ot és a *civitas Varcianorum*ot magát nem említik források, és nem ismerjük e bennszülött közösségek tisztségviselőit sem. Egy Samariában, a Hadrianus alatti zsidó felkelés időszakában állított feliraton *mil(ites) vexil(lationis) coh(ortium) Pa(nnoniae) sup(erioris) cives Sisc(iani) et Varcian(i) et Latobici*¹²⁰ szerepelnek. Ezek tehát auxiliáris katonák voltak. Kérdés azonban, hogy *cives* megnevezésük hogyan értelmezhető: római jogú latobicusok voltak-e, vagy esetleg a *civitas* teljes jogú polgárai?¹²¹ Az utóbbi értelmezés meg is kérdőjelezheti azt a jelenleg általánosan elfogadott álláspontot, mely szerint a *municipiumi* rang Flaviusok alatt történő elnyerésekor a *civitas Latobicorum* ill. *Varcianorum* teljes territoriuma Neviodunum és Andautonia territoriumává vált, s ezzel a két *civitas peregrina* megszűnt létezni.¹²² Mócsy András a *municipiumok* megszervezésével egyidőben még egy, a bennszülöttek körében fogatosított polgárjogadományozást is feltételezett. Flaviusok – nem túl nagy számban – mind Neviodunumban, mind Andautoniában kimutathatók, ezek azonban – mint ahogyan a korábbi, vagy a későbbi császárnevet viselő személyek is – minden további nélkül lehettek itt letelepedő auxiliáris veteránok, vagy azok leszármazottai is. A civil lakosság körében fogatosított római polgárjogadományozás – ha volt ilyen egyáltalán, a Flaviusok csekély számából ítélve nem lehetett kiterjedt. A *Latobici* területén előkerült feliratok arról tanúskodnak, hogy peregrinus jogállásúak, vagy legalábbis nem római jogúak itt még a 2., sőt a 3.

¹¹⁹ *AIJ* 602.

¹²⁰ Kat. 52.

¹²¹ A *civis* egyes esetekben nem az egyéni jogállást, hanem a polgárjogi-adminisztratív hovatartozást jelölte, méghozzá egy bennszülött közösséghez való tartozást, vö. *T. F(lavius) Draccus | eq(u)es alae I F(laviae) D(omitianae) Brit(annicae) m(illiariae) c(ivium) R(omanorum), civi|s Sequanus*; *CIL* III 6485 = 11104, Aquincum: *Necca [- - -], | eq(ues) ala[e Tu]|ngro[r(um), tu]|rma Vi[- - -], | civis E[rav(iscus), ---],* ebben az alakulatban egyébként andautoniaiak is szolgáltak; Ld. még Kat. 254: *--- cives I?[asi? q(ui)] | milit(averunt) in le[g(ione) II adiut(ricae) p(ia) f(ideli)] | sub Iall(io) Ba[sso leg(ato)] Aug(usti) pr(o) pr(aetore) e[t - - - - -] | Martiale [leg(ato) leg(ionis) s(upra) s(criptae)] | quod ho(nesta) m[is(sione) mis(si) sunt]*. – Mivel az első és harmadik példánkból az is kiderül, hogy az illetők egyidejűleg a római polgárjoggal is bírtak – egyébként az adott alakulatban nem szolgálhattak volna – a *civitas Romana* és a *civitas peregrina* összeegyeztethetelensége miatt a *civis Sequanus* és a *cives I[asi?]* vagy *B[oii?]* esetében latin jogú közösségek tagjaira kell gondolnunk..

¹²² A. MÓCSY: *Bevölkerung* 23 sk.

században is éltek itt.¹²³ Arra vonatkozóan is vannak bizonyítékaink, hogy ezek közül többen majd csak a municipium alapítását követő időkben szereztek római polgárjogot. A bennszülött, lassan romanizálódó lakosság feliratos anyaga Neviodunumban lelőhelye alapján, területileg is elkülönül a municipium idegen, vagy veterán eredetű lakosságának feliratos anyagától. Az előbbi Neviodunumtól nyugatra, délnyugatra, az utóbbi Neviodunum körül, ill. attól keletre koncentrálódik.¹²⁴ Mindezek alapján úgy tűnik, hogy sem Neviodunum városi rangra emelésének kérdése, sem pedig Neviodunum és a *Latobici* viszonyának a kérdése nem egyszerű. Ha ugyanis a *civitas peregrina* egészét egyszerűen municipalizálták volna, egy ilyen jól érzékelhető elkülönülés, mégha a kezdeti időkben – az esetleges veterántelepítések, vagy a városközpont vonzása, a betelepülő lakosság Szávai kereskedelemben való érdekeltsége, stb. miatt – létezett is, nem konzerválódhatott volna. Az elkülönülés mind a lakosság kultúrájában mind pedig a személynévhasználatában nagyon határozottan megmutatkozik. A személynévhasználat pedig bizonyos mértékig a jogállást is jelzi, éppen ezért azonos jogállás a municipium polgárai és a *Latobici* között véleményem szerint nem feltételezhető.

A *Varciani* szállásterületéről feliratos emlékek még a Száva-partvidékéről is csak szórványosan kerültek elő, ennek megfelelően a territorium viszonyait szinte egyáltalán nem ismerjük. Az mindenesetre elgondolkodtató, hogy bár a *Varciani* területének terjedelmesebbik része a Szávától északra terült el,¹²⁵ a municipium központját mégis a folyó túlsó, déli partjára eső kisebbik területen, Andautoniában alakították ki a rómaiak.

Területi elkülönülés az idegenek és a romanizált lakosság között egyfelől és a bennszülöttek lakosság között másfelől tehát itt is megragadható.¹²⁶ Sajnos a két terület

¹²³ *AIJ* 239, 256, *CIL* III 3930, 3931, 10795, 13406, 10793, vö. A MÓCSY: *Bevölkerung* p. 24. – Névadásuk alapján azonban a peregrinusokat és a latinokat nem mindig lehet megkülönböztetni, mert az utóbbiak körében előfordul az egytagú név használata is, vö. G. ALFÖLDY, *Latomus* 25, 1966, 37 skk.

¹²⁴ Vö. A. MÓCSY: *Bevölkerung* 23. – Neviodunum a Corcoras völgyével való összeköttetése miatt mind közlekedési, mind stratégiai, mind mezőgazdasági szempontból a szóbanforgó területen belül a legértékesebb helyen feküdt, s hozzá képest a territoriumnak az a hegyvidéki része, ahol a bennszülött lakosság emlékanyaga megjelenik, peremhelyzetben van.

¹²⁵ Ld. fentebb, 116. jegyzet.

¹²⁶ Andautonia esetében Neviodunumnál sokkal bonyolultabb a helyzet. Már a *Varciani* szállásterületének topográfiai azonosítása körül is komoly bizonytalanságok vannak. Egyesek szerint a Száva déli partján fekvő területnek – tehát Andautoniának és környékének – a *Varciani*hoz való

lakosságának közelebbről való összevetését nem tudjuk elvégezni, mert arról a területről, ahová a bennszülött lakosságot lokalizálhatjuk, – ez is árulkodó jel persze – úgyszólván teljesen hiányoznak a feliratok.

Neviodunum, Andautonia

valamikori hozzátartozása is kétséges. Ezt a vitát a források hiánya miatt nem igazán lehet eldönteni. Az azonban tény, hogy ha ennek a településnek egy a *civitas Varcianorum* egészéből alakult város központja szerepét kellett volna betöltenie, akkor ennek a feladatnak az ellátásához – finoman fogalmazva – nem kifejezetten optimális helyen feküdt. Nem csupán a Száva válsztotta el a *Varciani* által lakott túlpárti területektől, hanem a szomszédos Siscianak az Andautoniával átellenben fekvő partra kelet felől benyúló territoriuma is. Ez alapján MÓCSY A. még azt is megkérdőjelezte, hogy az északi parton a városnak egyáltalán birtokai voltak-e. Hogy Andautoniának voltak-e, a rendelkezésünkre álló adatok alapján nem tudjuk megmondani. A *Varcianin*ak azonban bizonyosan kellett, hogy legyenek ott területei. Az általuk kiállítandó auxiliáris erő nagyságából – egy önálló, és egy a Latobicivel közösen adott cohors, szemben az utóbbiak töredék alakulatával – arra következtethetünk, hogy nyugati szomszédjuknál jóval nagyobb lélekszámú törzs lehettek, következésképp jóval kiterjedtebb szállásterülettel kellett rendelkezniük, vö. G. ALFÖLDY: *Hilfstruppen* 74 sk; A Száva déli partjának többé-kevésbe biztosan megállapítható etnikai viszonyai azonban nem teszik lehetővé egy ilyen kiterjedt terület ide való beillesztését, s melleleg Ptolemaios kijelentését sem tudnánk a déli partra vonatkoztatva értelmezni. Valószínűnek tűnik, hogy még a hódítást követően kialakult településviszonyokról lehet szó, és nem a sisciai colonia Andautoniát talán valamivel megelőző alapítása eredményezte a *Varciani* és Andautonia között kialakult furcsa helyzetet. Andautonia kikötője ugyanis bizonyos, hogy a Segestiké elleni felvonulásban fontos szerepet játszott, vö. J. ŠAŠEL, *RE Suppl.* XII (1970), 74. Segestiké, ez a *Varciani* keleti szomszédságában fekvő erős kereskedőváros a Száva déli partján, a Colapis (Kupa) torkolatánál feküdt. Siscia viszont, a rómaiak által később itt alapított colonia Flavia, eredetileg a különösen termékeny északi parton (Turopoljesíkság) lehetett. Egy itteni partszakaszon található helyről kapta a nevét, és a deductiójára utaló írott források is erről a vidékről kerültek elő. Mindezek alapján valószínűnek tűnik, hogy ezt a területet a rómaiak még a Segestiké bevétele követően foganatosított büntető, ill. biztonsági intézkedések során sajátították ki a *Varcianitól* (végső soron persze az sem kizárt, hogy magától Segestikétől) – hogy itt nem csupán a meghódított város, hanem a birtokbavett Száva-szakasz egészének az ellenőrzésére is, erős katonai bázist alakítsanak ki.

Neviodunum¹²⁷ - a kelta szó jelentése szerint Újváros – a Száva mentén feküdt, az Emonából Sisciába tartó út mentén, az itinerariumok távolságadatai szerint az előbbi várostól 64-65, az utóbbtól 28 római mérföldre,¹²⁸ a mai Drnovo falunál, Krškotól mintegy 6 km-re délre. A Száva menti útról itt két leágazás is indult: egyik északra, a noricum Celeia felé, másik délre a *Corcoras* (ma Krka) völgyét követve. A közlekedési csomópontot Neviodunumnál – a korai terra sigillata leletek tanúsága szerint - már a hódítás időszakától kezdve megszálló erő biztosította.¹²⁹

Neviodunum a város rangját megörökítő egyetlen fennmaradt felirat tanúsága szerint *municipium Flavium* volt.¹³⁰ A felirat a *Latobici* területéről származik. A *Latobici* szállásterületén előkerült feliratok egyikén ugyanakkor egy másik városi rangú település neve is felbukkan: a *municipium Latobicorumé*.¹³¹ Ennek alapítója ugyancsak valamelyik Flavius császár lehetett, mert a feliraton megnevezett városi tisztségviselő¹³² a Flaviiusok tribusába, a *Quirinába* tartozott. A városnak a törzs nevéből származó elnevezése alapján kézenfekvőnek tűnik annak a feltételezése, hogy ez a *municipium Latobicorum* a *civitas Latobicorum*-nak volt valamilyen formában – részben vagy egészben az utóda. Ugyanakkor ma már a *municipium Latobicorum*-nak a Neviodunummal való azonosságát is egyre határozottabban képviseli a tudomány. A törzs szállásterületének a nyugati szélén, a mai Trebnje mellett fekvő egykori *Praetorium Latobicorumról*¹³³ – melyről annakidején Th. Mommsen feltételezte a *municipium Latobicorum*-mal való azonosságát – mára már biztosan tudjuk, hogy nem város, hanem csak egy *beneficiarius* állomás volt.¹³⁴ A szállásterület nyugati részén, Velike Malence közelében található, Gradišče nevű kiterjedt lelőhelyről pedig – arról a helyről tehát, ahol a *municipium Latobicorum*-ot megörökítő felirat korábban előkerült, az ásatások során bebizonyosodott, hogy az sem egy város, hanem egy késő római erőd maradványa, melynek építőanyaga jórészt Neviodunumból, ill. annak környékéről

¹²⁷ Mindössze egy felirat dokumentálja a municipiumi rangját, ld. Kat. 22. Itinerariumokban *Noviodunum*, vö. *Itin. Anton.* 259, 14; Ptolem., *Geogr.* 2, 14,4: □□□□□□□□□□

¹²⁸ *Itin. Ant.* p. 259, 11-14: 65 római mérföld.

¹²⁹ B. LÖRINCZ: *Hilfstruppen* 57.

¹³⁰ Kat. 22. Pseudotribusa ugyancsak *Flavia*, vö. *CIL* VI 32671.

¹³¹ Kat. 23.

¹³² uo.

¹³³ *Itin. Ant* 259 és a Tab. Peut.

¹³⁴ Mommsen, *CIL* III p. 496.-

származik ¹³⁵ A *municipium Latobiorum* tisztségviselőjének feliratát tehát Neviodumból hurcoltál el. A *Latobici* szállásterülete egyébként viszonylag kicsi volt, jóval kisebb, mint pl. a szomszédos *Varcianié* (ld. lentebb), ezért márcsak ebből a megfontolásból sem tűnik valószínűnek, hogy a Flaviusok itt egyszerre két várost is alapítottak. Az itinerariumok sem tudnak a *municipium Latobiorum* létezéséről, azokban csak a Neviodunum késői alakja, Noviodunum fordul elő. A *municipium Latobiorum*-ot mindezek alapján többen nem egy másik városnak, hanem Neviodunum nem hivatalos, alternatív megnevezésének tekintik.¹³⁶ Mindezekhez még azt is hozzátehetjük, hogy a *municipium Latobiorum* duumvirjeként eredetileg tehát Neviodunumban vagy annak környékén feliratot állító *T. Eppius T. f. Quir. Latinus* – aki *Quirina* tribusa alapján akár neviodunumi polgár is lehetett – egyben neviodunumi lakosnak is tűnik: a hozzátartozói ugyanis szintén Neviodunumban éltek, a Gradišćére elhurcolt emléktárgyban egy további *Eppius* felirata is előkerült, aki – a személynév ritka előfordulása miatt – minden bizonnyal az ő rokona volt.¹³⁷ *T. Eppius Latinus* egyébként – a neve alapján, még hozzá gentiliája és cognomenje alapján egyaránt – akár egy helyi őslakos család leszármazottja is lehet, aki azonban polgárjogát nem auxiliáris szolgálat, hanem valamilyen más módon – cognomenje kínálja a megoldást – a latin jog alapján, tisztségviselés révén szerezhette. Az ő esete, akár szimbolizálhatja is a bennszülött lakosság, a *municipium Latobiorum* és a Neviodunum közötti kapcsolatot: Neviodunum és a *municipium Latobiorum* egyrészt azonos lehetett, másrészt a város alternatív, *municipium Latobiorum* elnevezése azt is valószínűsíti, hogy a territorium bennszülöttek lakta része, és a Száva-menti város ill. annak romanizált függeléke között – mindenfajta elkülönültség ellentéte intézményes kapcsolat volt. A kulturális különbségek, az eltérő névhasználat kizárja ugyan a város polgársága és a *Latobici* közösségének azonos jogállását, egy egyfokozatnyi különbség azonban – római jogú város és latin jogú *Latobici* – a *Latobici* attribúciója mellett – nem elképzelhetetlen. Egy ilyen rendszerben, ha a latin jogú *Latobici* auxiliáris szolgálat, vagy saját közösségükben való tisztségviselés révén római polgárjogot szereztek, Neviodunum teljes jogú polgárai lettek, így érthető lenne, hogy miért nevezték a várost a latobicusok *municipium*ának is. Egy ilyen jogviszony a neviodunumi *municipium* és a

¹³⁵ A. PREMERSTEIN – RUTAR, *Röm. Straßen und Befestigungen in Krain* 31skk. ezt vélte a *Latobici* *municipium*ának. Az ásatások eredményeit ld. B. Saria, *GMDS* 10, 1929, 11 skk, továbbá 11, 1930, 5 skk

¹³⁶ A. MÓCSY: *Bevölkerung* 23. a korábbi irodalommal.

¹³⁷ *CIL* III 3923.

Latobici között illeszkedne ahhoz a viszonyhoz is, mely a Neviodunum szomszédságában fekvő Emona és annak bennszülöttjei, a *Carni* viszonylatában bizonyos mozzanatok alapján sejthető. Ha még ehhez azt is hozzátesszük, hogy Neviodunum territoriumán a Latobicin kívül *Carni* is éltek,¹³⁸ a hasonló megoldás feltételezése még indokoltabbnak tűnhet. Hozzá kell tennünk, hogy mindez jól beleilleszthető a Flavius császárok polgárjogpolitikájába is, akik összefüggő régiókban adományoztak latin jogot bennszülött törzseknek. A Száva völgye Italiával közvetlenül határos volt. Az itt lakók több szolgálatot is tettek a Flavius császároknak: az innen sorozott flottakatonák tevékenyen járultak hozzá a Flavius-párt polgárháborús győzelméhez és Vespasianus hatalomra jutásához, de Domitianus germán valamint szarmata-dák háborúinak is biztos sorozóbázisát jelentették. Hogy a Flaviusok nem voltak hálátlanok, azt a négy Száva-menti városuk egyébként mutatja. További érvként hozható fel a *Latobici* Flaviusok alatt elnyert latin jogállása mellett még esetleg az is, hogy ekkor került sor (részben a *Varcianival* közösen) a *Latobici* önálló katonai alakulatának felállítására is. Mindezek mellett azonban teljes bizonyosságot a kérdésben csak a territoriumon folyó további kutatásoktól remélhetünk, így pl. a 80-as években, Neviodunumtól délre, a mai Črnomelj melletti Lokánál felfedezett nagy kiterjedésű római kori *vicus* ásásaitól.¹³⁹

Andautonia a Száva déli partján, Poetoviótól délkeleti irányban 46, Sisciától északnyugatra 37 római mérföldre,¹⁴⁰ a mai Zágrábtól 12 km-re délkeletre, a Zágráb elővárosának számító Ščitarjevónál feküdt. Itt keresztezte a Szávát a Siscia – Poetovio útvonal, mely az 1. sz. folyamán, a katonai táborok összeköttetése miatt kiemelt stratégiai jelentőséggel bírt.¹⁴¹ A település közvetlen környéke a Száva erős kanyarula miatt áradásos terület volt. Maga a város az árvizektől részben védett, elnyúló dombháton feküdt.¹⁴² Flaviusi alapítására a polgárai *Quirina* tribusba való besorolásából következtethetünk.¹⁴³ Az andautoniai település municipiumi rangra emelését egyesek *L.*

¹³⁸ *CIL* III 3915 = 10798, Krško. – a felirat tanúsága szerint Hadrianustól kaptak római polgárjogot.

¹³⁹ J. ŠAŠEL, *AV* 36, 1985, 325-336. A *vicus Loca* területén felfedezett temetőjéhez ld. J. DULAR: *Arheološka topografija Slovenije. Topografsko področje XI (Bela Krajina)*. 1985, 59-61.

¹⁴⁰ *It. Ant.* 266, 2 *Dautonia*.

¹⁴¹ Uo. – J. ŠAŠEL, *RE Suppl.* XII, 73,

¹⁴² J. ŠAŠEL, *RE Suppl.* XII, 73.

¹⁴³ Kat. 29. továbbá *Sex. Valerius Sex. F. Quirina Secundus Med(iolano) vet(eranus) leg(ionis) XIII gem(inae)*, lelőhelye Andautonia, Kr. u. 1. század. – vö. J. ŠAŠEL: Andautonia. *RE Suppl.* XII (1970), 74. – Municipiumi rangjához Kat. 31.

Funisulanus Vettonianus pannoniai helytartó közbenjárásának tulajdonítják.¹⁴⁴ Az alapot ehhez *Funisulanus Vettonianus* andautoniai városi *patronatusa*, és az a két katonai diploma adja, amely a helytartósága alatt Kr. u. 84, és 85 szeptemberében veteránelbocsájtásokat örökít meg. Mindkét diplomát Andautoniához közel eső területről származó katona számára állították ki, a második elbocsájtásra ráadásul Domitianus helyi germán háborújának sikeres lezárását követően került sor. A diplomák nem említenek *deductiót*, a *legio XIII gemina* egyik, Mediolanumból származó veteránjának Andautoniában előkerült felirata alapján azonban a város telepésekkel való megerősítésére is gondolhatunk.¹⁴⁵ A közeli helytartói székhelyen, Poetovióban állomásozó *legio XIII gemina* veteránjainak Neviodunumban való letelepítése magyarázná *Funisulanus Vettonianus* itteni *patronatusát*.

A municipiumnak mindössze egyetlen, közelebbről nem meghatározható tisztségviselőjét¹⁴⁶ és az előbb említett *patronusát*¹⁴⁷ ismerjük. Az *ordo decurionum* működését két *decretum decurionum* dokumentálja. Az egyik a város *patronusa* számára,¹⁴⁸ a másik Messius Decius császár tiszteletére¹⁴⁹ történő feliratállításról rendelkezett. Papi méltóságokról, sevirektől, Augustalisokról, az Andautonia territoriumán fekvő falvak¹⁵⁰ nevééről és igazgatásáról nem maradtak fenn források.

Siscia, Colapiani, Sisciani

A Colapis (ma Kupa) torkolatánál fekvő Segestiké városát Octavianus iapod-hadjáratában vették birtokukba a rómaiak. Az új szerzemények biztosítására a Száva bal partját erős helyőrséggel szállták meg – ennek a helynek volt a neve *Siscia* –, a

¹⁴⁴ Kat. 32.

¹⁴⁵ J. ŠAŠEL, *RE Suppl.* XII 74.

¹⁴⁶ Kat. 31.

¹⁴⁷ Kat. 32.

¹⁴⁸ ld. az előző jegyzetet.

¹⁴⁹ Kat. 33.

¹⁵⁰ Zagreb, Trnava, Hrušica, Velika Gorica, Novo Selo, vö. J. ŠAŠEL, *RE Suppl.* XII, 74.

városból és a szomszédságában élő illyr törzsekből¹⁵¹ pedig több kisebb civitas peregrinát szerveztek. A Colapis völgyében fekvő *civitas Colapianorum*ot Pliniuson és Ptolemaioson kívül egy felirat is említi.¹⁵² Az egykoron feltételezhetően a *Iapodes* törzséhez tartozó bennszülött közösség önálló civitasát valószínűleg a rómaiak mesterségesen alakították ki. Északon a *Varciani* szállásterületével ill. Andautoniával volt határos, nyugaton estleg a *Latobicivel*, illetve *Neviodunummal*, attól függően, hogy az utóbbiak territoriuma mennyire terjedt ki déli irányban. Déli határa a provinciahatárral esett egybe, keleti szomszédja az *Oseriates* civitasa, északkeleti Siscia volt. Egy Héliopolisban előkerült feliratról ismerjük a civitas egyik *praefectus*át, *L. Antonius Nasót* akinek ez a megbízatása valamivel 66/67 előttre tehető.¹⁵³ Ezek szerint a praefectus kiküldése a szomszédos Poetovióban állomásozó *legio XIII gemina* parancsnokának feladata volt. A civitas lakói auxiliákban szolgáltak.¹⁵⁴ A Colapis völgyéből csak szórványosan, főleg a 2-3. századból vannak feliratos emlékeink. Ezek a topuskói Silvanus szentélyhez, s a hozzá kapcsolódó bennszülött istenpár *Vidasus* és *Thana* kultuszához kapcsolódnak, és többnyire idegenektől, a határzónában szolgálatot teljesítő beneficiarius katonáktól származnak. Sisciai tisztségviselőknek nem kerültek elő erről a vidékről feliratai. Mindebből arra következtethetünk, hogy a Kupa völgyének bennszülött lakossága civitasának keretei között változatlanul, a saját szokásai szerint élt tovább és nem nagyon hagyott római módra nyomot maga után.

A karavánutak kereszteződésében kialakult kelta eredetű település, Segestiké már a római hódítást megelőzően is jelentős város volt.¹⁵⁵ A Colapis szávai torkolata előtt, annak utolsó nagy kanyarulatában feküdt. A hódítást követően civitas pergrinaként létezett tovább. Hogy pontosan milyen változást hozott a jogi helyzetében a sisciai colonia Vespasianus alatt történő megalapítása, adatok hiányában nehéz megítélnünk. Van azonban néhány kapaszkodónk Segestiké lakosai helyzetét illetően:

¹⁵¹ C. PATSCH, *RE* IV, 261; A. MÓCSY: *Bevölkerung* 24 sk.

¹⁵² Plin. *n. h.* 3,147; Ptolem., *Geogr.* 2,14,1; Kat. 35

¹⁵³ Kat. 35. Ld. a datálásához fűzött megjegyzéseket!

¹⁵⁴ CIL III 4372: *Bato Buli f(ilius), Colap(ianus), eq(ues) ala Pannoniorum*, Lelőhelye Arrabona, 1. sz. közepe; [- - -] *Crali f(ilius) Col(apianus) {a}equ(es) ala Panno(niorum)* valószínűleg ugyancsak Arrabonából, ugyancsak az 1. sz. közepéről.

¹⁵⁵ Strab. 4,6,10; 7,5,2 (c 313); 7,5,12 (c 314); az utóbbi helyen megkülönböztetve egymástól □□□□□□□□ és □□□□□□; App., *Illyr.* 10; Vell. 2,113,3: Siscia; Plin. *n. h.* 3,148. Ptolem., *Geogr.* 2,14,4; – Összefoglalóan: J. ŠAŠEL, *RE* Suppl. XV, 702 skk; A MÓCSY: *Bevölkerung* 24 skk. – Sajnos ez a Pannonia történetében nagyon fontos szerepet játszó város alig kutatott.

egyrészt kizárólag csakis sisciaiaknak nevezték őket, másrészt továbbra is auxiliákban szolgáltak,¹⁵⁶ harmadrészt, ha polgárjogot nyertek, a *colonia Flavia* polgárai lettek.¹⁵⁷ Ebből arra következtethetünk, hogy a coloniához csatolták őket, de római polgárjogot nem kaptak. Az attribuált közösség territoriumának keleti határát nem ismerjük. Talán az Una mentén lehetett, ez ugyanis a provincia déli határáig világos választóvonalat jelentene.

A Segestica ellenőrzésére, és a Száva völgyének biztosítására iderendelt helyőrséget a rómaiak a meghódolt várossal átellenben, a Colapis túlsó partján helyezték el, a Szávával nagyjából párhuzamosan folyó, s a Colapisba ömlő Odra nevű folyócska és a Száva között, azon a helyen, amelyet már idejöttüket megelőzően is Siscianak neveztek, s ahol már a kelta Segestikét megelőzően is település volt. Tiberius és Claudius alatt itt egy legio állomásozott.¹⁵⁸ Amikor a colonia alapításra sor került, a felhagyott tábor helyén már valamilyen település létezett. Siscia *colonia Flavia* volt.¹⁵⁹ Flaviusi alapítását a polgárai nevében számos esetben megjelölt *Quirina* tribus,¹⁶⁰ vagy a néhányszor előforduló Flavia pseudotribus¹⁶¹ is megerősíti. Vespasianus 71 ápr. 5-re keltezett diplomája, mely ravennai flottakatonák pannoniai deductióját említi,¹⁶² egy ravennai veterán sisciai síremléke,¹⁶³ és egy Kr. u. 73-ban kiadott, praetorianus diploma, melyen Siscia és Sirmium tanúk domusaként szerepel,¹⁶⁴ szinte bizonyossá teszi, hogy a

¹⁵⁶ Mint azt a fentebb már tárgyalt, Hadrianus korában állított samariai feiraton megjelenő *mil(ites) vexil(lationis) coh(ortium) Pa(nnoniae) sup(erioris) cives Sisc(iani) et Varcian(i) et Latobici* mutatják. Peregrinus jogállású sisciaiak az 1-2. század folyamán a Pannoniában állomásozó egyes auxiliákban is szolgáltak, *CIL* III 4373 = *RIU* 259: *Crispus Mac(- - -), Siscianus, eq(ues.) alae I Aravac(orum)*, lelőhelye Arrabona, ahol a csapat 92-106 között állomásozott, vö. LŐRINCZ, *Hilfstruppen*, p. 20 - olyan sisciaiakat is ismerünk, akik csak a 3. században nyertek római polgátjogot, vö. Kat. 50, továbbá *AE* 1941, 161, Tyana Cappadociae: *M. Aur. Saturnino annor. XXX domo Siscia ex Pannonia superiore*

¹⁵⁷ *CIL* VI 3180 = M. SPEIDEL: *Denkmäler* 320,

¹⁵⁸ A *legio VIII Augusta* – a rövid afrikai, Tacfarinas elleni bevetésétől (Kr. u. 20-24) eltekintve Tiberius uralkodásától kezdve Kr. e. 43-ig. Ekkor a britanniai hódító hadjáratba vezényelték el, vö. B. SARIA, *Laur. Aqu.* 245; E Ritterling, *RE* XII 1665.

¹⁵⁹ Kat. 48., *CIL* VI 3180, továbbá SPEIDEL: *Denkmäler* 677.

¹⁶⁰ Kat. 38, 40, 47.

¹⁶¹ *CIL* VI 2644, 2682, 2689, 37184= 32523, 32624 col. c, v. 11, uo col. d, v. 24, 32628, 32640,

¹⁶² *CIL* XVI 14

¹⁶³ *CIL* III 3971

¹⁶⁴ *CIL* XVI 18, 73 máj. 30: *C. Aconi Maximi Sisc.*, *T. Flavi Festi Sisc.*, *M. Lucili Saturnini Sisc.*, *M. Rutili Hermetis Sisc.*

coloniát Vespasianus, a 71. évi deductio keretében alapította.¹⁶⁵ A colonia territoriuma a Colapistól és a Szávától északra húzódott.

Későbbi feliratokon a város colonia *Septimia*,¹⁶⁶ egy esetben *Septimia Augusta*,¹⁶⁷ ami arra utal, hogy Septimius Severus újraalapította a várost. Mivel sem újabb *deductio*nak, sem valamiféle kiváltság, pl. a *ius Italicum* adományozásának a feliratos emlékeken nincs nyoma, az újraalapítást illetően elsősorban a civitas rangemelésére, és a két város egyesítésére gondolhatunk.

A városi önkormányzat intézményei

ordo decurionum:

decurio: colonia Flavia kat 48, colonia Septimia: kat. 40, 41, 47. — Kr. u. 2-3. század.

tisztségviselők:

quaestor rei publicae: kat. 40. — 3. sz. első fele.

duumvir i(ure) d(icundo): kat. 47, 48, 38? (rekonstrukció) — 2-3. század.

duumvir i(ure) d(icundo) q(uin)q(uennalis): kat. 48, 38? (rekonstrukció) — 106-193/211.

praefectus i(ure) d(icundo): kat. 42? — 2-3. század.

praefecti collegii:

praefectus collegii centonariorum: kat 40, 42? — 2-3. század

papi tisztségek:

flamen: kat. 38, 42, 48? (esetleg Savariában?) — 2-3. század

pontifex: kat. 38. — 2. század

augur: kat. 40 — 3. század első fele.

servus publicus: kat. 46

¹⁶⁵ Ezen a véleményen H. WOLFF, *BJ* 176, 1976, 105 skk.

¹⁶⁶ Kat. 40, 41, 44, továbbá *CIL* XIII 8035.

¹⁶⁷ Kat. 49.

a császárkultusz intézményei:

Augustales: 43, 45, 51, colonia Septimia: 44 — 2-3. század

Siscia élén alapításától kezdve *duoviri iure dicundo* álltak, ami az eddigi ismereteink szerint arra utal, hogy a Vespasianus által alapított város *colonia civium Romanorum* volt. Az alacsonyabb tisztségekről kevés adat áll rendelkezésünkre. Ez valószínűleg a fennmaradt feliratok műfajával is összefügg. Annyi mindenesetre megállapítható, hogy a *praefectura collegii centonariorum* (bizonyára létezett *praefectura collegii fabrum* is, de erre nincs forrás), a tűzoltóparancsnoki poszt betöltésére Sisciában hamar, már az első tisztség, a *quaestura* után sor kerülhetett.¹⁶⁸ Ugyancsak korán, még a *cursus honorum* elején valamikor lehetséges volt az auguratus betöltése is.

A városi vezetőrétegnek csupán néhány tagját ismerjük. A *Titii* és a *Domitii* gentiliciumai Észak-Itália, ill. Dalmatia lakosságával mutatnak kapcsolatot. Ugyanez az összefüggés a népesség alsóbb rétegeinek személynévanyagában is megfigyelhető, és alapjában véve természetes is, hiszen Siscia a Száva völgyén keresztül a Borostyánúttal, a Colapis révén pedig az istriai partvidékkel is összeköttetésben állt, de közvetlen kapcsolata volt a dalmatiai főmellőhelyekkel is. A sisciai *Titii* már Hadrianus idejében lovagrendűeknek tűnnek. *G. Titius Agathopus*, Siscia és a daciai Sarmizegetusa colonia Augustalisa valószínűleg a libertusuk lehetett.¹⁶⁹ Az utóbbi távolba nyúló kapcsolatai alapján gyaníthatjuk, hogy ugyanek a familiának a rokonai és libertusai lehettek némely más városok vezető rétegében jelenlévő *Titii* is, és hogy ugyanennek a családnak lehetett a tagja a vámbérlő C. Titius Antonius Peculiaris, Aquincum és Singidunum előljárója is.¹⁷⁰ A 2. században L. Valerius Verus is egyik meghatározója lehetett a város vezetésének, és tartományi főpapi méltósága a bizonyíték arra, hogy ismert személyiség volt Siscián kívül is.¹⁷¹ Ugyanerre az időre esik a poetoviói Valerii látványos felemelkedése is, akik között egy *L. Valerius Verus* két feliratról is ismerünk.¹⁷² A 2. században Valeriusok Savaria ordojában is megtalálhatók.¹⁷³

¹⁶⁸ Kat. 40.

¹⁶⁹ Kat. 51.

¹⁷⁰ *Titii* a Száva és a Duna-menti városokban már az 1. században kimutathatók: Neviodunum territoriumán CIL III 3932 férj és libertája; a városok vezető rétegében: Emona kat. 3, a 2. sz. közepén, a *Barbi*ival rokonságban.

¹⁷¹ Kat. 48.

¹⁷² Kat. 70.

Óhatatlanul felmerül itt is a kérdés: hogy pusztán névazonosságról van-e szó, vagy pedig nem véletlen, hogy ennek az egyébként másutt is előforduló névnek a viselői éppen a szóbanforgó városokban voltak a municipális arisztokrácia meghatározó tagjai. A tartományi főpapi méltóságra való megválasztásuk egyfelől közismertséget feltételez, másfelől, szélesebb gazdasági háttér, más városokban lévő érdekeltségek nélkül a poetoviói Valerii gyors, lovagrendbe való felemelkedése sem igazán képzelhető el. A sisciai *Domitii* talán később, a 3. században lettek lovagok. Egy 1. sz. végéről - 2. századból származó *tabula defixationis* minden bizonnyal *Domitius Victorinus* és felesége, *Lucilia Lucilla* felmenői nevét őrzi, akik a felirat tanúsága szerint éppen egymás közötti súlyos nézeteltérésüket zárták le. A valószínűsíthető felmenők – a táblán megnevezett további személyek származása alapján – veteránoknak tűnnek.¹⁷⁴ A 2. században egy Domitius a város egyik Augustalisának, *Pontius Lupus*nak volt valamilyen hozzátartozója.¹⁷⁵ A *Titii* és a *Domitii* kiterjedt befolyását egyes családtagjaiknak az itáliai esküdtek testületébe, a *quinque decuriae*-be való beválasztása¹⁷⁶ és a tartományi főpapi tisztsége¹⁷⁷ is jelzi.

Seviri-t a városból nem ismerünk, a négy Augustalis közül egy-egy a *Titii*-vel, és a *Domitii*-vel hozható összefüggésbe. Az előbbi a decurio család libertusának tűnik, az utóbb a decuriók felmenője is lehet. *Pontius Lupus* Augustalis írnoki megbízatása municipium Faustinianumban a Száva-menti városok vezető rétegének összefonódását, s egyben Siscianak a Száva menti városok közötti gazdasági súlyát is jelzi.

Apparitores feliratai nem maradtak fenn. A város egyetlen ismert rabszolgája, *Urbicus* a neve alapján az egyik decurio családdal, az *Urbiciivel* hozható összefüggésbe.¹⁷⁸

¹⁷³ Kat. 111, 113.

¹⁷⁴ *AIJ* 557: G. *Dometius Secundus* és *Luccillius Vallens*. Ld. továbbá: *Lucius Lar(c)io Ciba(lis)*, *Licinius Sura (H)ispan(iensis)* P. *Citronius Cicorellius Narbone*.

¹⁷⁵ Kat. 45.

¹⁷⁶ Kat. 38.

¹⁷⁷ Kat. 47.

¹⁷⁸ Kat. 46 és 41.

Civitas Oseriatium

Az illyr *Oseriates*¹⁷⁹ a Száva völgyében, Sisciától keletre, a *Breucitól* nyugatra éltek. Az utóbbiaktól őket egy Kr. u. 18-19 nyarára datált mérföldkő szerint a *Bathinus* (ma Bosna) folyó választotta el.¹⁸⁰ Pannonia Traianus alatti kettéosztását követően szállásterületük még Pannonia superiorhoz tartozott. Északi szomszédaik a Iasi voltak.¹⁸¹ Nyugati határukat nem ismerjük. Hogy itt eredetileg a *Segestanoi* voltak-e a szomszédaik, vagy a római hódítást megelőzően maguk is Segestikéhez tartoztak, nem tudjuk. Nevük latin képzése – a *Colapiani*hoz hasonlóan – ugyanis arra utalhat, hogy önálló civitas szervezetüket Segestiké territoriumának szétdarabolásával esetleg maguk a rómaiak alkották meg. Siscia keleti szomszédságában sajnos nem ismerjük a territoriális viszonyokat, azt sem tudjuk pl., bár gyanítható, hogy a rómaiak a hódítást követően sajátítottak-e ki ezen a vidéken, mindenekelőtt a Száva parján területeket, továbbá azt sem hogy municipium Faustinianum, melynek éppen egy sisciai Augustalis volt a scribája, s mely épp ezért valahol Siscia szomszédságában keresendő, pontosan hol feküdt, mikor alapították, s létrehozása mennyiben módosította az eredeti viszonyokat. Kézenfekvőnek tűnik a feltételezés, hogy a szóbanforgó municipiumot az *Oseriates* territoriumából, vagy annak egy részéből alakították ki, mert ezen kívül más olyan várost, mely a civitasszal összefüggésbe hozható lenne, nem ismerünk.¹⁸² A Sisciából Sirmium felé vezető, a Száva jobb partján haladó út mentén, azon a szakaszon, melyről feltételezhető, hogy valaha is az *Oseriates*hez tartozott, itinerariumokból ill. feliratos emlékekből a következő állomásokat ismerjük: *Servitiumot*, *Urbatét*, és *Marsoniát*.¹⁸³ Ezen a szakaszon csak Jasenovac térségében, az *Una* (mely talán a Pliniusnál említett Valdasusszal azonos) torkolatánál van olyan hely a térképen, ahová a *municipium Faustinianum* elvileg lokalizálható lenne, Sisciától keletre, nagyjából ugyanakkora távolságra, mint amekkorára tőle nyugatra Andautonia feküdt. *Servitium* a Dalmatiába vezető út leágazásánál feküdt, a mai Bosanska

¹⁷⁹ Plin., *n. h.* 3,148.

¹⁸⁰ Kat. 53.

¹⁸¹ Ptolem., *Geogr.* 2,14,2.

¹⁸² A. MÓCSY, *PRK* 61.

¹⁸³ A. MÓCSY – M. SZABÓ, *PRK* 122.

Gradiškánál, Urbate¹⁸⁴ az *Urpanus* (ma Vrbas) torkolatidékén, Marsonia pedig a mai Brod környékén. Az utóbbit egy 71. áprilisára keltezett katonai diploma a diploma tulajdonosának *domicilium*aként említi, ami Marsoniában önálló önkormányzatot feltételez. Marsonia, melyet eddig még szintén nem sikerült pontosan azonosítani, kisebb valószínűséggel, esetleg még számításba jöhet olyan városként, amelyet a *civitas* Oseriatium territoriumán szerveztek. Abban az esetben persze, ha a római település, ahol egyébként átkelőhely volt a Száván, s ahonnan északkeletre, Cibalae felé egy leágazás vezetett, a folyó jobb, és nem a balpartján feküdt, mert a Száva bal partja ezen a szakaszon már a *Breuci* szállásterületéhez tartozónak tűnik. Mindaddig, amíg az ásatások a településviszonyokat nem tisztázzák, csak sötétben tapogatózunk. Az *Oseriates* sorsáról, így *civitas*uk működéséről – azon túl, hogy a fentebb hivatkozott mérőföldkö, Plinius és Ptolemaios őket említő megjegyzése, és egy Podgraci Donjiban előkerült, 2. századra datálható sírkő peregrinus¹⁸⁵ nevei alapján megállapíthatjuk a létezésüket – semmit sem tudunk. Ez persze nem elégséges indok a *civitas*uk megszűnése feltételezéséhez.

Municipium Faustinianum¹⁸⁶

Mindeztideig még nem sikerült topográfiaiilag azonosítani. Egy *Faustinianum* nevű település Pannoniában való létezéséről két ró mavárosi,¹⁸⁷ és egy sisciai¹⁸⁸ feliratról

¹⁸⁴ *Itin. Ant.* 268, 6-7, a Servitium és Urbate közötti távolságot 25 római mérőföldben adja meg.

¹⁸⁵ *AIJ* 591: *Ursio, Sirmia, Potamilia, Proba, [?O]ginia mater.* – Kétségtelenül peregrinusok, bár a neveik számomra inkább keltáknak, mintsem illyreknek tűnnek, s ez számomra két lehetőség mérlegelését is felveti. Először is, hogy az *Oseriates* nyugati határa vagy már eredetileg sem az Una, hanem az Urbas folyónál lehetett – vagyis keletebbre, mint azt feltételezik – vagy, másodszor, eredetileg ugyan ez a vidék is az *Oseriates*é volt, ám az Una és Urbas közti területet a valahol ezen a Száva-szakaszon sejthető *Faustinianum* municipiumának kialakításakor a város territoriumaként az *Oseriates* területeiről leválasztották. Egy város lakossága mindig kevert, ez pedig megmagyarázná a kelták felbukkanását egy egyébként eredetileg már illyrek lakta vidéken.

¹⁸⁶ A. Mócsy, *PRK* 62.

¹⁸⁷ *Kat.* 54, 55.

tudunk. Ezekből annyit állapíthatunk meg, hogy *municipiumi* rangja volt, és Pannonia superiorban feküdt. A sisciai felirat a *municipium* egyik scribájának síremléke, aki egyben Siscia Augustalisa is volt. Ez alapján a kutatás a *municipiumot* Siscia szomszédságában keresi, s többnyire feltételezi, hogy az *Oseriates* civitasából hozták létre.¹⁸⁹ A *municipium* Dél-Pannoniában való fekvését a fenti megfontolásokon túl szerintem még egy további mozzanat is megerősíteni látszik: két polgára közül az egyik a *cohortes praetoriae*, másik az *equites singulares Augusti* soraiban szolgált, ez pedig – néhány Borostyánút-menti várostól eltekintve¹⁹⁰ – elsősorban a Száva- és Dráva menti városok katonai tradícióiba illik bele.¹⁹¹

Amennyiben a várost Siscia, illetve az *Oseriates* szállásterületének a környékén, a Száva völgyében keressük, abból indulhatunk ki, hogy a biztosan azonosított Száva menti városok: Neviodunum, Andautonia, Siscia, továbbá az itinerariumokból ismert, és a távolságadatok alapján többé-kevésbé elfogadhatóan lokalizált települések: Servitium, Urbate, Marsonia egymástól nagyjából egyenletes távolságra helyezkednek el. Ha a Neviodunum és Marsonia közötti teljes szakaszt vesszük, ezen voltaképpen egy hely van, ahonnan egy település hiányozni látszik, illetve ahová egy eddig lokalizálatlan város a távolságadatok figyelembe vételével minden nehézség nélkül beilleszthető: a mai Jasenovac környéke, vagy esetleg a Jasenovácnál a Szávába ömlő Una torkolatvidéke. Ez a hely nagyjából akkora távolságra van Sisciához, mint Siscia Andautoniához, ill. ez utóbbi Neviodunumhoz, és alig valamivel nagyobbra, mint a tőle keletre fekvő Servitium és Urbate közötti távolság. Azt persze nem tudjuk, hogy hol húzódott a határ Siscia és az *Oseriates* territoriuma között. A mérföldkövön említett Bathinus (Bosna) folyó, mint az *Oseriates* és *Breuci* határa biztosabb támpont a lokalizálásukhoz, mint az ókori geográfusok megjegyzései, ugyanakkor a Bathinustól nyugatra eső, Una és a Bathinus közötti sáv igen szélesnek látszik. Ekkora területen minden további nélkül elférhetett egymás mellett egy *municipium* és egy *civitas* is.

A három személy, akiről tudjuk, hogy a *municipium* Faustinianum lakosa vagy polgára volt, származását tekintve nehezen meghatározható: ketten latin nevet viselnek a harmadikuk *Iulius*, tehát korán romanizált provinciális. *Pontius Lupus*, a város

¹⁸⁸ Kat. 45.

¹⁸⁹ DOBÓ: *Inscriptiones* 37, p. 24; A. MÓCSY, *PRK* 60 sk. Ld. még fentebb, az *Oseriates*ről szóló fejezetet, és a 185. jegyzetet.

¹⁹⁰ Emona, Poetovio, Savaria. Ennek a vidéknek a topográfiai vivonyai azonban világosabbak.

¹⁹¹ Vö. pl. M. SPEIDEL 3. sz. összehasonlító táblázatát a lovastestőrök domus-adatairól, *Denkmäler* 15.

scribája, s egyben Siscia Augustalisa felszabadított is lehet. Iulius N(?) lehet bennszülött származású is, mert a Száva völgye a terület meghódításától kezdve a flották és az auxiliáris erők fontos sorozóbázisa volt.¹⁹²

Az igazgatás intézményei

municipium: kat. 45. — 2. sz. vége – 3. század.

civis: kat. 55. — 3. sz.

scriba: kat. 45. — 2. sz. vége – 3. század.

Aquae Balisae / Municipium Iasorum

A *municipium Iasorum*ot említő felirat, hasonlóképp a *res publica Iasorum*ot említő emlékekhez, Daruvárról került elő, arról a helyről, ahová egyébként az itinerariumok által említett *Aquae Balisae*¹⁹³ lokalizálható. *Municipium Iasorum*ot nem ismernek az itinerariumok. Mindezek alapján a kutatás a két nevet egyazon város alternatív elnevezésének tekinti, hasonlóképp, mint a fentebb már tárgyalt municipium Latobicorum és Neviodunum párhuzamos elnevezéseit.¹⁹⁴ A municipium Pannonia kettéosztása után Pannonia superiorhoz tartozott.¹⁹⁵ Mint azt a város elnevezése mutatja, a *municipium Iasorum* a Iasi törzsének szállásterületén lett alapítva. Városi jogú önkormányzatát a polgárközség valószínűleg Hadrianusnak köszönhette. Erre utal –

¹⁹² A két katona sírfeliratán további, örökösként megnevezett katonatársak jelennek meg. Egyikük, *Aurelius Dasius* illyr cognoment visel, s ez alapján valószínűsíthető, hogy ő is valahonnan Faustinianum környékéről származott, vö. kat. 54.

¹⁹³ *Itin. Ant.* 265,7 – a Siscia-Mursa útvonalon, az előbbitől 53, az utóbbihoz 79 római mérföldre.

¹⁹⁴ G. ALFÖLDY, *Epigraphica* 26, 1964, 107;

¹⁹⁵ Kat. 62.

bár ez önmagában még nem bizonyíték – a municipium decuriójának hadrianusi újpolgársága, és mindenekelőtt a város quattuorviri által történő vezetése, ami a hadrianusi municipiumokra jellemző a dunai tartományokban. Magát a *civitas Iasorum*ot sem a municipium alapítását megelőzően, sem azt követően nem említik feliratok. A municipium alapítását megelőzően azonban biztos, hogy létezett, mert a civitas kapott – részben vagy egészben municipiumi rangot. Pliniusnak a Iasira vonatkozó adatából, és a fennmaradt településnevekből arra következtethetünk, hogy a Dráva és Száva között igen kiterjedt szállásterületük volt: északnyugaton a *Serretes* és *Serrapilli* ill. *Poetovio*, délnyugaton a *Varciani* és Siscia colonia, délen a Száva, ill. az Oseriates, keleten a Breuci ill. Marsonia és az *Andizetes* voltak a szomszédaiak.¹⁹⁶ A municipium és a civitas egymáshoz való viszonyának részleteit források hiányában nehéz tisztázni. Mindenesetre a *Iasi* és a municipium esetében is ugyanazt a topográfiai jellegzetességet figyelhetjük meg, mint az eddig tárgyalt municipiumok illetve civitasok esetében: a municipium központja a törzs szállásterületének szélén helyezkedett el. A gyanú azonban, hogy *Aquae Balisae* esetleg csak a szóbanforgó terület keleti felének lett a központja, vagy másképpen fogalmazva, hogy Hadrianus alatt esetleg csak a civitas egyik részét municipalizálták,¹⁹⁷ nem igazolható. A Severus-korban – minden valószínűség szerint még a Constitutio Antoniniana előtt – *Aquae Balisae* / municipium Iasorum territoriuma a *Iasi* szállásterületének egészére kiterjedt.¹⁹⁸ A territorium

¹⁹⁶ Plin., *n. h.* 3,148. *Aquae Iasae*, mely a neve alapján biztos, hogy eredetileg a *Iasi*hoz tartozott, és a *Iasi* központja, *Aquae Balisae* légvonalban 100 km-re feküdt egymástól.

¹⁹⁷ Mint pl. a *civitas Boiorum* esetében Carnuntumot, vagy a *civitas Eraviscorum* esetében Aquincumot ld. lentebb

¹⁹⁸ *Aquae Iasae*-val (Varaždinske Toplice, Horvátország) kapcsolatban felmerültek kételyek: fürdőhely volt, s ezzel összefüggésben H. V. PETRIKOVITS, in: *Studien zur europäischen Vor- und Frühgeschichte*, 118 sk feltételezi, hogy valószínűleg katonai létesítmény volt. Analóg példái: *Aquae Granni* (=Aachen, építése: 80 körül, sok a legiós téglabélyeg + katonafeliratok; óriási fürdőkomplexum), *Aquae Sulis* (Bath, Britannia – ez is óriási), *Aquae* (Baden-Baden, Germania superior, 85 körül a hadsereg itt épít valamit) – *Apulum* (Alba Julia – Dacia), továbbá *Lambaesis* (Africa). *Aquae Iasae* leégett fürdőjét I. Constantinus állította helyre: CIL III 4121: *Aquas Iasas vi ignis consumptas cum porticibus et omnibus ornamentis restituit*. Az érvelése tetszetős, *Aquae Iasae* esetében azonban a feltételezését nem tartjuk valószínűnek. A császári építkezés önmagában nem érv a kincstári tulajdon és a katonai rendeltetés mellett: *Aquae Iasae* gyógyulást remélő vendégei feliratokat is hagytak maguk után, melyek tanúsága szerint itt civilek is, pl. a városi elit tagjai is kúrálták magukat, - de az is lehetséges, hogy az itt feliratot állító decurió itt is laktak - ami kizárja a létesítmény katonai rendeltetését, vö. Kat. 60, 103. Még az is feltételezhető, hogy az *Aquae*

északnyugati részén fekvő *Ioviát* (a mai Urbanovec és Vukovec környéke, a Mura torkolata közelében)¹⁹⁹ ugyanis *Aquae Balisae* egyik alárendelt *pagusa* központjaként említi egy felirat.²⁰⁰ Ugyanez a felirat a *pagus Iovista* egyik *vicusát*, *Cocconetest* is megemlíti. A falu a Dráva jobbpartján haladó út mentén, valahol a mai Barccsal átellenben keresendő.²⁰¹

Annak következtében, hogy a Balkán és Itália valamint a nyugati tartományok közötti forgalom súlya a Száva menti útról fokozatosan a Dráva-mentire helyeződött át, megnövekedett a Dráva partján fekvő *pagus*-központ, *Iovia* jelentősége is, és a település valamikor a 4. században önkormányzati jogot, *civitas* rangot kapott.²⁰² *Aquae Balisae* ebben az időben is létezett,²⁰³ nem tudjuk azonban – az *Itinerarium Antonini* nem jelöli ugyanis a települések statusát – hogy a két település viszonyában valójában mi is történt: *Iovia* egyszerűen csak átvette *Aquae Balisae*tól a központ szerepét, de megmaradtak a régi adminisztratív keretek, vagy a *pagus*ával egyetemben kivált *Aquae Balisae* territoriumából és önálló várossá lett.

Az igazgatás intézményei

municipium: kat. 60. — 2. sz. közepe

res publica: kat. 57, 58, 59. — Kr. u. 180-244

civis: kat. 63 (rekonstrukció, bizonytalan, lehetnek a *civitas* polgárai is) – 2. sz. közepe

ordo decurionum:

decurio: kat. 60, 61. — 2. sz. közepe – 3. sz.

Iasae-hoz igen közel fekvő *Iovia* 4. századi fellendülése és önkormányzati önállósodása is összefüggésben állt a fürdőkomplexum helyreállításával, és a “gyógyturizmus” fellendülésével.

¹⁹⁹ *Itin. Ant.* 130, 2; *Itin. Hieros.* 561, 10, a távolságadatokat és a likalizálást ld. Kat. 62 megjegyzéseiben.

²⁰⁰ Kat. 62. Az *Aquae Balisae* territoriumának beosztására vonatkozó adatok valószínűleg a *Constitutio Antoniniana* előtti állapotokat tükrözik. ld. a felirat datálását!

²⁰¹ *Itin. Hieros.* 562, 4; *Geogr. Rav.* IV,19, p. 57, 2, 11. (Schnetz): a Mursa-Poetovio útszakaszon a 8. állomás *Lentulis* és *Sirote* között. Az *Itin. Ant.* 130-131 csak a két előbb említett, szomszédos állomást adja meg, Anonymus Ravennashoz képest fordított, de valószínűleg a helyes, sorrendben, vö. *Itin. Hieros.* 562, 2-5. a távolságadatokat és a lokalizálást ld. a Kat. 62. megjegyzéseiben.

²⁰² Vö. *Itin. Hieros.* 561,10: *civitas Iovia*.

²⁰³ *Itin. Ant.* 265, 7.

tisztségek:

IIIvir: kat. 60. — 2. sz. közepe

apparitores:

scriba: kat. 60. — 2. sz. közepe

alárendelt adminisztratív egységek:

pagus Iovista: vicus Cocconetium: kat. 62. — 2-3. sz. fordulója-3. sz. eleje.

A *municipium Iasorum* élén *quattuorvirek* álltak – a *municipium Latobiorum* élén viszont *duumvirek* Látszólag tehát következetlen volt a római közigazgatási gyakorlat, amikor a *civitas peregrinákat* municipalizálta és megalkotta számukra a *lex municipiit*. Valószínű azonban, hogy nem így volt, és az eltérés oka a két *municipium* előtörténetében keresendő. Neviodunum esetében a *municipiumi* rangot minden jel szerint egy katonai tábor mellett kialakuló *cives Romani consistentes* jellegű körösség kapta, – a *municipium Iasorum* esetében pedig egy nem római *civitas*. Az előbbi esetben a *civitas peregrina* területét a *municipium* számára voltaképpen kisajátították, a bennszülöttek közösségét pedig valószínűleg latin joggal kárpótolva a *municipium* alá rendelték. A *municipium Iasorum* esetében a *civitas* teljes egésze alakult át római *municipiummá*. A városi rang elnyerését a *Iasi* romanizációja készítette elő – ez pedig a törzs férfijainak a római auxiliáris alakulatokban való rendszeres katonáskodásának eredménye volt. Hogy ez milyen mértékben járt együtt a *civitas* teljes jogú polgárai részére történő római polgárjogadományozással, nem tudjuk.

Poetovio

A Borostyánút mentén, a drávai átkelőnél fekvő Poetovio (Ptuj, Szlovénia) legiós táborhely volt, talán már a római hódítás kezdetétől.²⁰⁴ A coloniát Traianus

²⁰⁴ Tac., *ann.* 1,3. A tábor maradványait mindmáig nem találták meg, valószínű azonban, hogy a folyó jobboldali, déli partján, a Spodnja Hajdinán lehetett, mert ott kerültek elő nagy számban legionáriusok emlékei, vö. B. SARIA, *GMDS* 20, 1939, 150.; továbbá MÓCSY: *Bevölkerung* p. 28

alapította veterándeductióval²⁰⁵ azt követően, hogy a legiós helyőrséget a Dunához, Vindobonába helyezte át. A *deductió*t F. Grelle még a dák háborúk előtti időre teszi.²⁰⁶ Poetovio a veteránok számára később is vonzó volt: *missio nummariával* elbocsájtott kiszolgált katonák a deductiót követően is telepedtek le a városban.²⁰⁷ A város szabályos névformája Poetovio,²⁰⁸ teljes hivatalos neve *Colonia Ulpia Traiana Poetovionensium* volt, feliratokon az esetek túlnyomó többségében mindig így szerepel.²⁰⁹ A város polgárai a *Papiria* tribusba tartoztak.²¹⁰ A terület, ahol a város kialakult, a római hódítástól kezdve Pannoniához, majd annak 106-ban történő kettéosztása után Pannonia superiorhoz tartozott.

A Dráva-parti város északi-északkeleti szomszédságában az *Arabiates*, a *Serretes* és a *Serapilli* törzse éltek. Itt később a Poetoviótól 31 római mérföldre felvő Halicanum²¹¹ (Dolnja Lendava = Alsólendva, Szlovénia) municipiumi rangot kapott. Délnyugaton a város a *Iasi*, délen a *Latobici* szállásterületével illetve Neviodunum és Andautonia municipium territoriumával érintkezett. Nyugaton, Poetoviótól mindössze 7 római mérföldre, ott, ahol a hegyek elkezdődtek, már a noricum határ húzódott. Noricumba egyébként – két Deutsch-Freistritz közelében előkerült mérföldkö tanúsága szerint a Mura völgyében közvetlen út vezetett Poetovióból, mely Solván áthaladva északon a Virunum – Ovilava közötti főútra csatlakozott.²¹²

Kiterjedése: Poetoviohoz tartozott a mai Starše vidéke –Ptujtól északnyugatra 16 km-re (kat. 93) –, Aqua viva, a mai Majerje (Horvátország) – Ptujtól 32 km-re a Mursába vezető drávai út mentén, a mai Varaždin közelében, ahol egy leágazás is volt Siscia felé

²⁰⁵ Kat. 66. - ALFÖLDI A., *Századok* 70, 1936, 20; RITTERLING, *RE* XII 1287; B. SARIA, *GMDS* 20, 1939, 150.

²⁰⁶ F. GRELLE: *L'autonomis cittadina* 4,-31.

²⁰⁷ Kat. 67, 68, 69.

²⁰⁸ A Poetovio formát használják a korai auctorok is, vö. Tac., *hist.* 3, 1.- Tab. Peut.: *Petavio*; Geogr. Ravennas 216,1: *Petavio*,

²⁰⁹ Kat. 66, 71, 72, 73, 75, 77, 80, 83, 85.

²¹⁰ *CIL* II 4147 = G. ALFÖLDY, *RIT* 178 = M. SPEIDEL: *Denkmäler* 752 (Tarragona), *CIL* VI 32624 = DOBÓ: *Inscriptiones* 53/g; *CIL* VI 32626 = DOBÓ: *Inscriptiones* 54;

²¹¹ *Itin. Ant.* 262, 4.

²¹² O. CUNTZ, *MZK* 4, 1906, 92 skk; és 98 skk. ld. továbbá E. WEBER: *SE* n. 35 (Macrinus uralkodása, 218 máj. 18 előtt), és n. 36 (Kr. u. 229-235 között, valószínűleg 231-ből) további irodalommal. Ld. még J. KLEMENC – B. SARIA: *Archaeologische Karte* 92 sk.

–, Klenovnik²¹³ – Ptujtól délkeletre, légvonalban 22 km-re –, és Križovljan²¹⁴. Varaždinske Toplice, annak ellenére, hogy itt poetovióiak által állított feliratok is előkerültek,²¹⁵ valószínűleg már nem Poetovióhoz, hanem, mint azt római kori neve, az Aquae Iasae is mutatja, a *civitas Iasorum*hoz, illetve később ennek utódához, a municipium Iasorumhoz tartozott, az itt feliratot állító *decurio municipii* ugyanis ez utóbbi tisztségviselője lehetett.²¹⁶

A 4. századi szerzők és az *itinerarium Hierosolymitanum* Poetoviót már noricum városként említik. A Pannoniától való elcsatolására valószínűleg Diocletianus közigazgatási reformjai során került sor. Városi rangját későantikvitásban is őrizte: *civitas* volt.²¹⁷ az önkormányzatának működésére vonatkozóan azonban ebből az időből már nincsenek adataink.

A városi igazgatás intézményei

civis: kat. 101, 101a.

a városi tanács:

ordo decurionum: kat. 65, 85, 99 — 2-3. század.

decurio: kat. 70, 71, 72, 73, 74 (apa és fia), 75, 76 (fivérek), 77, 80, 84, 85, 86, 89? 91, 92, 93?

honoratus ornamentis decurionalibus: kat. 99 — Kr. u. 161-169.

²¹³ Kat. 91.

²¹⁴ Kat. 92.

²¹⁵ Kat. 95, 96.

²¹⁶ Kat. 61. Ez utóbbi, bár kézenfekvőnek tűnik, *Aquae Iasae* gyógyfürdőhely jellege miatt nem teljesen biztos. Ugyanakkor egy másik, itt feliratot állító előljáró, *L. Cl(audius) Ti. f. Quirina Moderatus* (Savaria és municipium Salla decuriója, kat. 103) *Flavia tribusa*, melynek sem Savariához, sem Sallához nincs köze, összefüggésbe hozható a *civitas Iasorum*mal, amennyiben az a Flaviusoktól tényleg latin jogot kapott volna, ld. lentebb.

²¹⁷ Amm. 14,11,20; Priscus frg. 8 = FHG IV p. 84; *Itin. Hieros.* 561,4. – A Geogr. Rav. 216,1 Pannoniához sorolja, ami azzal magyaráztató, hogy régebbi forrásból merítette az adatait. – A kérdéshez: J. KLEMENC – B. SARIA: *Archaeologische Karte* 92.

tisztségviselők:

quaestor: kat. 70, 73 (rekonstruált), 80, 91 — 2-3. század

aedilis: 70, 73, 80, 87? (rekonstruált) — 2 sz. – 3. sz. eleje

quattuorvir iure dicundo quinquennalis: kat. 72 — 2. sz. első fele

duumvir iure dicundo: kat. 70, 71, 80, 86. — 2. sz.-3. sz. eleje

duumvir iure dicundo quinquennalis: kat. 72, 78, 92, 97, 98 (azonos a 97-tel)

honoratus ornamentis duumviralibus: kat. 99 — Kr. u. 161-169

praefectus iure dicundo: kat. 73, 90, 91 — 2-3. század

praefectus collegii fabrum: kat. 70, 72, 80, 94 — 2-3. század

curator rei publicae: kat. 92. — 2-3. század

papi méltóságok:

pontifex: kat. 70, 80. — 2. század

augur: kat. 80 — 3. század eleje

a császárkultusz papjai:

Augustalis: kat. 81, 82, 83, 88, 94 — 2-3. század.

sevir: kat. 88. — 3. század.

A poetoviói feliratokon mind az *ordo decurionum*, mind az egyéves felhatalmazással, választás útján betöltött tisztségek dokumentáltak. A város élén *duoviri iure dicundo* álltak, ami a római jogú coloniák sajátossága volt. Gondot egyetlen, 2. sz. első felére datálható felirat értelmezése okoz, amely kifejezetten *IIIvir i. d. quinquennalist* említ. A *quattuorviri* latin jogállású, gyakran tituláris coloniák élén megszokottak, ezért a szóbanforgó felirat nehezen értelmezhető Poetovio vonatkozásában, hiszen itt a legiós veteránok letelepedését, sőt deductióját a feliratok is kifejezetten megerősítik. Mivel az a köemlék a város történetének korai időszakából származik, amit nemcsak a külső formai sajátosságai erősítenek meg, hanem maga a feliraton szereplő személy is, aki előbb *quattuorvir quinquennalis* volt, később azonban már maga is *duumvir quinquennalis* lett, szerintem lehetséges a felmerült ellentmondások feloldása. Valószínű, hogy Poetovio alapítása nem egy, hanem több szakaszban történt. A *legio XIII gemina* Vindobonába való elvezénylésére ugyanis Kr. u. 97 körül háborús körülmények között került sor. Valószínű azonban, hogy már ekkor világos volt, vagy legalábbis rövidesen kiderült, hogy a legio Poetovioból való távozása

végleges, mert a vindobonai határszakasz erősítésére a bellum Suebicum lezárását követően is szükség lesz. Az elhagyott poetoviói tábor melletti civil település nyilván ennek összefüggésben – akár egy közeli *deductio* kilátásba helyezésével is - colonia rangot kapott, részben azért, hogy a katonák hozzátartozóit megnyugtassák, és maradásra késztessek, részben pedig azért, mert a katonai felügyelet megszüntetése miatt szükség volt ennek a *canabae*-szerű településnek az átszervezésére. Nem kizárt az sem, hogy már a legio elvezénylésekor sor került egy kisebb *missio agrariára* – nyilván azok köréből, akiknek a szolgálati ideje letelt. Erre abból következtethetünk, hogy az a veterán, akit *deductus*nak neveznek a sírfeliratán, a *missio secunda agrariával*²¹⁸ lett Poetovióban letelepítve. Nyilván e mozzanat hangsúlyozásának határozott jelentése volt Poetovióban. Az illetőről még halála után is tudatni akarták, hogy a második földosztással került a coloniába. És mivel ő a *legio II adiutrix* beneficiarius volt, tehát nem Poetovio házilegiójának a veteránja, az a következtetés is levonható a feliratából, hogy a *missio secunda agraria* széleskörű volt, és minden bizonnyal nagyobb szabású, és talán nagyvonalúbb is, mint az első, az sem kizárt, hogy az ekkor letelepítettek már háborús veteránok voltak.²¹⁹

Ami a város kezdeti *quattuorvirek* által történő vezetését illeti, az egyrészt közvetlenül, vagy közvetett módon a latin jogállásra utalhat, másrészt nem teljesen meglepetésszerű ebben a térségben: Emona colonia történetének korai szakaszában is felbukkan ez a tisztség, valamint Carnuntum municipiuma első korszakában is, az utóbbiból jól dokumentálva. A poetovió keleti szomszédságában éső Iasi municipiuma élére is *quattuorvirek* kerültek. Emona, és mint láttuk, Neviodunum esetében más összefüggésben is felmerült a bennszülött lakosság latin jogállásának a fontolóra vétele. Nos, Poetovio és környékének esetleges latin státusza, mely a colonia esetében mindenképpen átmeneti volt - a *deductiót*, vagy a *missio secunda agrariát* követően a város római coloniává alakult át és ennek megfelelően az élére *duoviri iure dicundo* kerültek – megmagyarázná a telepes lakosság szomszédságában élő bennszülöttek, a

²¹⁸ vö. kat. 66. ...*vet(eranus) leg(ionis) II Adi(utricis) | deduct(us) c(oloniam) U(lpiam) T(raianam) P(oetovionensem) mission(e) agr(aria) II...* A *missio agraria secunda* valószínűleg szorosan Poetovióra vonatkozik, csak itt van ugyanis értelme a második alkalom elsőtől való megkülönböztetésének. Ha az egész tartományra, vagy az egész hadseregére kiterjedő eljárást jelölt volna, akkor ehhez más támpontot kellett volna adni: pl. háborút, amely után a veterántelepítésre sor került, vagy a császár nevét, aki foganatosította.

²¹⁹ Ld. a *bellum Svebicum*ot követően Traianus dák háborúit.

Serretes és Serrapilli önálló civitasának²²⁰ eltűnését a forrásokból. Latin jogúként attribuálhatták, vagy esetleg contribuálhatták őket a Colonia Ulpia Traianához. Ez megmagyarázná azt is, hogy auxiliárisként vagy az equites singulares Augusti soraiban szolgálva miért poetoviói domiciliumot adnak meg az itteni bennszülöttek, s miért nem a natiojukat. Ez magyarázná továbbá az egyik eques singularis feliratán felbukkanó civitas Poetovionensis megnevezést is.²²¹

Az alacsonyabb rangú tisztségeket, a quaesturát és az aedilitast az előjárók nem feltétlenül említik felirataikon, ha viszont igen, akkor mindkettőt, amiből arra következtethetünk, hogy Poetovióban elvárták a duumviratusra pályázóktól, hogy előzetesen az összes alacsonyabb tisztséget betöltsék. Ezekbe az alacsonyabb tisztségekbe a praefectura fabrum is beletartozott. Ennek nem volt szigorúan rögzített helye a cursus honorumban: úgy tűnik lehetett a legelső elnyert funkció is, de állhatott közvetlenül a duumviratus előtt is. Egy teljesnek mondható karrierbe rendszerint egy papi tisztség is beletartozott. Ez utóbbiak halmozása nem volt jellemző. A legmagasabb méltóságot, a quinquennialitast – úgy tűnik – csak szociális szempontból magas státuszúak: az *equites Romani*, a *sacerdotes provinciae* számára volt elérhető.

A többi városhoz viszonyítva Poetovióban gyakran bukkan fel feliratokon a *praefectus iure dicundo* tiszte. Az esetek többségében a feliratállítók pontosan meg is jelölik, hogy praefectus pro duobus viris-ről van szó, a polgármesterek helyetteséről, vagyis rendkívüli tisztségviselőről. A *lex Salpensana* fennmaradt idevágó rendelkezéséből tudjuk, hogy ezeket – mindig kettőt – a két *duumvir* egyidejű, legalább egy napnál hosszabbra várható távolléte esetén, a másodikként távozó duumvir nevezte ki teljes kompetenciájú helyettesnek a 30 éven felüli ordo tagok közül, s addig maradtak hivatalban, amíg az egyik duumvir vissza nem tért.²²² *Praefecti iure dicundót*, legfeljebb fél éves felhatalmazással a városi tanács is választott, abban az esetben, ha a hivatali év folyamán – elhalálozás vagy visszalépés folytán – mindkét duumvir helye megüresedett.²²³ Poetovióban a gyakori helyettesítés talán a duumvirek magas társadalmi rangjával és egyébirányú elfoglaltságával is összefügghetett, de talán azzal

²²⁰ Plin., *n. h.* 3,147. Csak Plinius említi őket, Ptolemaios már nem.

²²¹ Kat. 101.

²²² *Lex Salpens.* c. 24.

²²³ CIL X 858: *praef(ectus) i(ure) d(icundo) ex d(decreto) d(ecurionum) lege Petron(ia)*, vö. TH. MOMMSEN, *Röm. Staatsrecht* I, 650, 1; W. LIEBENAM, *RE* V 1818; LANGHAMMER 64.

is, hogy a város 164 római mérföldre feküdt a carnuntumi helytartói székhelytől,²²⁴ ennek folytán pedig még az egyszerűbb ottani ügyintézés is legalább egy hetet vett igénybe.

Tiszteletbeli tanácstagságra egyetlen példánk van Poetovióból. Ilyeneket a városi ordók rendszerin az olyan személyek közül választottak, akik anyagi támogatásuk, vagy befolyásuk folytán fontosak voltak a város számára, ám ott, idegen illetőségük, vagy a *ius honorum* hiánya miatt, tisztséget nem vállalhattak. *T. Iulius Capito – honoratus ornamentis decurionalibus et duumviralibus* – nem átlagos, hanem lovagoknak, sőt senatoroknak kijáró megtiszteltetésben részesült. Poetoviói aktivitása vámbérlői tevékenységével függött össze, a város mellett ugyanis vámállomás működött.²²⁵

A poetoviói feliratokon egyetlen esetben felbukkanó curator minden bizonnyal curator rei publicae, a városi pénzügyek felügyeletére, és főleg rendbetételére kinevezett császári biztos volt, akit abban az időben, amelyből a feliratunk is származik a császárok már gyakran a helyi előljárók közül választottak ki.²²⁶

Az alárendelt adminisztratív egységek irányításáról semmit nem tudunk. Az illyr- kelta települést, amely a rómaiak megjelenése előtt a Dráva partján valahol létezett, a rómaiak felszámolták. Poetovio területén egynevű peregrinusokat nem nagyon ismerünk, romanizált *Ulpii* viszont, akikben elsősorban helyi bennszülötteket sejtethünk hagytak hátra feliratot maguk után.²²⁷ A későbbi császárnomenek viselői között bennszülöttek és bevándorlók egyaránt lehettek. Mint fentebb már említettem egy 3. századi felirat, melyet a császári lovastestőrség katonája számára állítottak, a civitas Poetovionensist jelöli meg a katona származási helyeként.²²⁸ Ez, mint fentebb már ugyancsak utaltam rá, egy Poetovio keretein belül élő, bennszülött, de már valószínűleg latin jogállású közösséget is jelenthet, de azt sem zárhatjuk ki, hogy a

²²⁴ *Itin. Ant.* 262, 1

²²⁵ *c(onductori) p(ortorii) p(ublici) Illyric(i) [e]t r(ipae) T(hraciae)*, kat. 99. L. Mrozewisz feltételezi, hogy lovagrendű volt. Az oescusi feliratállítók azonban igen jól informáltak *T. Iul. Capito* távoli városokban kapott megtiszteltetéseit illetően is, úgyhogy nem valószínű, hogy egy ilyen fontos adatot lefelejtettek volna egy ilyen fontos ember feliratáról, ez felért volna egy sértéssel. Az én véleményem szerint, mivel *T. Iulius Capito* mindenütt csak *ab ordine honoratus*, vagy *ornatus* és egyetlen egy rendes madistratust sem tölt be sehol, sokkal valószínűbb, hogy még a *ius honorum*mal sem rendelkezett, vagyis egy nagyon gazdag libertus volt.

²²⁶ LANGHAMMER, 165 sk. Megállapítását a mi feliratunk is megerősíti.

²²⁷ Pl. *AIJ* 456 (Hraščina), CIL III 4010 (Križovljan)

²²⁸ Kat. 101.

feliratállító a civitas kifejezést az általános 'város' jelentésében használja, amely az akkori szóhasználatban már terjedőben volt.

A városi vezetőréteg

Poetovio lakossága több csoportból tevődött össze: alaprétegét azok az itáliai származású veteránok, és őket kiszolgáló, részben italicus, részben dél-pannoniai, dalmatiai kereskedők adták, akik a tábor mellett kialakuló vicusban telepedtek le. Ilyen elemeket még a deductio is jócskán hozott magával, és a város később is beletartozott az észak-itáliai és dalmatiai kereskedelem hatókörébe. A feliratokon a második század első felében alapvetően ez az italicus lakosság jelenik meg, s bár a romanizált provinciális réteg súlya a második század végi - 3. századi emléanyagban növekszik, a meghatározó később is ez a réteg marad. A városi arisztokrácia hagyatéka ettől eltérő képet mutat. A provinciális elem benne ugyanolyan súllyal jelenik meg, mint az italicus, sőt, ha a decuriók rangját, magasabb társadalmi körökkel való kapcsolatát tekintjük, ez utóbbiak tűnnek dominánsnak.

Legjobban informáltak a *Valeri*ről vagyunk. Összesen 8 olyan felirat maradt utánuk, amely a városi igazgatásban játszott szerepüket dokumentálja. Származásukról nehéz lenne közelebbit mondani. A *Valerius* névvel kapcsolatban Mócsy A. felvetette, hogy birtokosaik a császárnevet viselőkhöz hasonlóan romanizált újpolgárok, ill. ezek leszármazottai lehettek,²²⁹ ami a név általános elterjedtsége miatt nem elképzelhetetlen. A család egyes tagjai már a colonia alapítása körüli időszakban magas posztot töltöttek be, és még a 2. sz. első felében a lovagrendbe emelkedtek, s közülük került ki Commodus uralkodása alatt Pannonia első senatora is, aki még poetoviói tisztségviselőként, pontifexként kezdte a cursus honorumát. A poetoviói *Valerii* valószínűleg a sisciai²³⁰ és a savariai *Valeri*ivel is rokonságban álltak,²³¹ *C. Val(erius) Tettius Fuscus* nevéből ítélve pedig, a második század utolsó évtizedeiben a valószínűleg ugyancsak lovagrendű *Tetti*ivel is rokonságba kerültek.²³²

²²⁹ A. MÓCSY: *A római személynév mint társadalomtörténeti forrás*. Budapest, 1985, 18.

²³⁰ Kat. 48, ld. fentebb.

²³¹ A savariai kapcsolatokhoz: H. DEVIJVER, *PME* V 43, p. 835. Ld. továbbá fentebb,

²³² ld. *C. Tet[t]ius Secundus*, *CIL* XIII 11959, *AE* 1964, 150 (Germania superior), akinek *militia equestre* kapcsolatba hozható Pannoniával, vö. H. DEVIJVER, *PME* T 16.

A *Publii Aelii* – két testvér, *Marinus* és *Marcianus* – szintén lovagrendűek voltak, s ugyancsak poetovioi származásúak.²³³ Nem tudjuk, hogy velük, vagy a *Titi Aeliivel*, *Patrinusszal* és *Celerrel*²³⁴ hozható-e összefüggésbe a harmadik poetovióból ismert *Aelius* nevű decurio familia,²³⁵ az is lehet azonban, hogy egyikükkel sem álltak rokonságban.

A harmadik lovagrendű család a *Marci Aurelii* voltak, *Ceionus*²³⁶ és *Maximinus*.²³⁷ Lehet, hogy testvérek, lehet, hogy unokatestvérek, lehet, hogy apa-fia voltak, cognomenjük ugyanis szinte bizonyos, hogy *Ceius Maximus*²³⁸ nevéből származik, akitől leányai révén öröklődhetett tovább. *Ceius Maximus* gazdag libertus volt, aki vagyonával nem csupán az Augustalisi méltóságot nyerte el, hanem leszármazottai előkelő társadalmi helyzetét is megalapozta. Feliratának viszonylag korai, 2. sz. első felére történő datálása miatt az *Aurelii* polgárjogukat még Antoninus Piustól, vagy Marcus Aureliustól kellett, hogy szerezzék, vagy talán nem is provinciálisok, hanem egy Itáliából kivándorolt *Aurelius* leszármazottai voltak.

Provinciális eredetű, bár Poetovioban valószínűleg bevándorlók, és nem helyi bennszülöttek leszármazottja volt *C. Iulius Magnus* (a *Iulius* nomen Caesar Callia-Cisalpina-béli polgárjogadományozása révén elterjedt volt a közeli Észak-Itáliában), feleségének viszont még friss volt a római polgársága. Mivel *auxilia* nem állomásoztak a város környékén, a nem túl nagy számú poetoviói *Ulpii* többségében helyi bennszülött lehetett.²³⁹ A flaviusi polgárjoggal rendelkező *Titi Flavii* feliratának rekonstrukciója feltételes, ők nem biztos, hogy aedilisek voltak.²⁴⁰

A colonia vezetőrétege provinciális eredetű részének polgárjoga nem tűnik sokkal régebbi keletűnek, mint a kiemelt pozíciója.²⁴¹ Minden bizonnyal a környékbeli

²³³ Kat. 74.

²³⁴ Kat. 76.

²³⁵ Kat. 86.

²³⁶ Kat. 84.

²³⁷ Kat. 92.

²³⁸ Kat. 94. A *Ceii* gazdag aquileiai kereskedőfamiliájába tartozott, vö. legújabban C. Zaccaria, in: La Pannonia e l'impero Romano 56 sk.

²³⁹ Vö. pl. *CIL* III 4083: *M. Ulp. M. f. Cutio*, 4084: *Ulp. Totor*, akiknek a cognomenje is kelta eredetre utal. A. MÓCSY: *Bevölkerung* p. 30.

²⁴⁰ Kat. 87.

²⁴¹ *Publii Aelii*: a 2. század közepe táján, az *Aurelii* a század második felében már lovagrendűek.

bennszülött arisztokrácia rejlik e réteg mögött, amely “életformát váltva” vagyonát, és társadalmi befolyását az új viszonyok között is gyorsan érvényesíteni tudta.

M. Messius, Tiberinius Faventinus, C. Clodius Avitus, Octavius Ingenuus a poetoviói ordo italikus eredetű részéhez tartozott. *M. Messius* valószínűleg az apja, vagy legalábbis valamelyik nagyon közeli hozzátartozója volt *M. Messius Messornak*, Pannonia superior centenarius rangú procuratorának, aki két császár együttes uralkodása idején – valószínűleg a Severus korban – töltötte be tisztét a procuratori székhelyen, Poetovioiban.²⁴² *Tiberinius Faventinus* az Aquincumban ornamenta decurionalia-ival kitüntetett [*Va*]l(erius) *Lupercusszal* állt valószínűleg rokonságban.²⁴³ Az utóbbi nomenje olvasatát, és a két család összetartozását is megerősíti egy másik síremlék, *P. Val(erius) Tib(erinius) Marcianus* iunior felirata.²⁴⁴ Az *Octavii* már az 1-2. században kimutathatók Emona, Siscia és Poetovio lakosságában. *Octavius Ingenuus* felirata a 3. századra datált. Talán nem véletlen, hogy az *Octavii* jelenlétét ugyanebben az időben Savaria ill. Carnuntum vezetésében is feliratok dokumentálják²⁴⁵ Ismert alakjuk, a savariai Faustinianus római lovag volt.

Poetovio egyes vezető családjai tartományi szinten is befolyással bírtak. Rokonaik, üzlettársaik voltak Siscia, Savaria, Carnuntum ordojában (*Valerii, Octavii*), egyikük Aquincum tanácsában a tiszteletbeli tagság kitüntetésében részesült,²⁴⁶ s hármójukról is tudjuk, hogy a concilium provinciae tartományi főpapi méltóságra választotta meg őket. Több generáció sorsába csak az *Aurelii*, a *Messii* és a *Valerii* esetében teszük lehetővé a felirataink a bepillantást: az előbbieket részben libertus származásúak, de valószínűleg már a harmadik generációjuk lovagrendű volt. *M. Messius*nak leszármazottja, valószínűleg a fia ugyancsak lovagrendű lett, s császári szolgálatot vállalva procurator lett. A *Valerii* sorsát több, mint egy évszázadon keresztül, több generáción át követni tudjuk. Négyőjükről tudjuk, hogy római lovag lett, egyikük pedig egészen kivételes lovagi pályafutás után felvételt nyert a szenatori rendbe.

²⁴² Kat. 78. *M. Messius Messor* pannoniai megbízatását DOBÓ: *Verwaltung* p. 174 n. 265 egy korábbi időpontra, Marcus Aurelius és Lucius Verus együttes uralkodásának idejére teszi.

²⁴³ Kat. 362. egyazon síremléken szerepelnek.

²⁴⁴ CIL III 4030, a *Tib.* nem a filiatio csonka maradványa, hanem nomen, az apa neve ugyanis *P. Val. Marcianus* volt. Valószínűleg adoptálta fiát. A felirat datálása Caracalla esetleg Elagabalus kora.

²⁴⁵ Kat. 164. – Kr. u. 219

²⁴⁶ Kat. 362.

Poetovio rangban második ordoját a seviri és Augustales alkották. Az egyetlen ismert sevirünk Flaviusi polgárjoggal bíró provinciális.²⁴⁷ Az Augustalisok nomenje italikus, cognomenjük azonban többségükénél libertus státuszt sejtet.²⁴⁸ Patronus-cliens viszonyt egyetlen esetben sem tudunk a városi elit és az Augustalis testület egyes tagjai között megállapítani. Beházasodást azonban igen, ami úgy tűnik, jelentősen megjavította az egyik Aurelius család anyagi helyzetét, és elősegítette a lovagrendbe való felemelkedését.²⁴⁹ Mint ahogyan már az emonai Vellius esetében is felmerült, Poetovioban a *Vibii* kapcsán vetődik fel a Pannoniában működő procuratorok, jelen esetben *C. Vibius Maximus* és *L. Vibius Lentulus* tevékenysége, és ezek esetleges libertusainak augustalisi megbízatása közötti összefüggés.

Civitas Poetovionensis

Egy *eques singularis* Augusti számára az itáliai Sena Gallicában állított sírfelirat említi a katona származási helyeként 193 után.²⁵⁰ Mivel az emléket az elhunyt leánya és fivére állították, akik közül az utóbbi maga is valószínűleg a császári lovastestőrség katonája volt, abból kell kiindulnunk, hogy ismerték a származási helyük pontos jogállását, s ennek megfelelően korrekt módon adták meg, és egyébként sem fűződött érdekük ahhoz, hogy a származásukat Itáliában a valóságnál előnytelenebbnek tüntessék fel. Ez alapján tehát a colonia melletti poetoviói civitas létezését fontolóra vehetjük. Kézenfekvőnek tűnik annak feltételezése, hogy a civitast nyilván a Dráva mentén élő *Serretes* és a *Serrapilli* törzséből²⁵¹ szervezték egyetlen közösséggé a rómaiak. Az új neve azt is jelzi, hogy valamilyen formában a Portoviói coloniához tartozott. A civitas lakói nem nagyon hagytak maguk után írásos emléket, de egészen bizonyos, hogy

²⁴⁷ Kat. 88.

²⁴⁸ Biztosan libertus: Kat. 94, nagy valószínűséggel 82, 83.

²⁴⁹ Ld. *Cei*us Maximus és az *Aurelii*: Kat. 94, 84, 92. – Ezzel szemben *Novellius Vitalis*nak semmi nem utal libertus helyzetére, de cognomenje alapján felesége, *Valeria Satonia* sem tűnik a lovagrendű *Valerii* hozzátartozójának, legfeljebb a libertájuk lehetett, vö. kat. 81.

²⁵⁰ Kat. 101.

²⁵¹ Plin. *n. h.* 3,147.

léteztek, mert később, a 2. sz. végén és a 3. században polgárjogot szerző Aureliivel mind a Poetovioban és környékén állított feliratokon, mind pedig az innen távolba származott katonák emlékein nagyobb számban találkozunk.

Halicanum

Halicanumot az *Itinerarium Antonini* a Poetovio – Vindobona, illetve a Poetovio – Carnuntum közötti útszakaszra helyezi, Poetoviótól 31, Sallához 30, Arrabonához 40 római mérföldre.²⁵² *Municipiumi* rangjáról egyetlenegy felirat tudósít. Helyét az Alsólendván, és a túlparti Rédicsen előkerült számottevő római emlékek alapján már a 19 század elejétől kezdve egészen az utóbbi időkig Dolnja Lendava – Dolga Vas (= Alsólendva – Hosszúfalu) környékére valószínűsítették.²⁵³ Az 50-es és 60-as években Hosszúfalu területén folytatott ásatások találtak is itt egy kisebb, 1-2. századi, valószínűleg a markomann háborúk idején elpusztult, majd a 3-4. század folyamán újraépített települést. Az *itinerarium Antonini* Poetovio - Halicanum közötti távolságadatának és a Poetovio - Lendava közötti tényleges távolság jelentős eltérése miatt azonban J. Šašel kezdettől fogva elvetette a Lendva-Hosszúfalu Halicanummal való azonosságát, és a Murán, Muraszerdahely vagy Veržej táján egy másik átkelőhelyet is feltételezett. A Borostyánút nyomvonalának pontosítása után a Muraszerdahelytől 3 km-re nyugatra fekvő *Martin na Muri* (Muraszentmárton, Horvátország) tűnt a legvalószínűbbnek, melynek egyébként a távolságadatai is megfeleltek az *Itinerarium Antonini* adatainak, s itt M. Fulir régész fel is fedezte azt a római települést, amely gazdag leletanyaga alapján minden jel szerint az ókori Halicanummal azonos.

Jogállásán kívül Halicanum municipiumáról semmit sem tudunk. Az *itinerariumok* adataiból kézenfekvőnek tűnik, hogy a Mura völgyében feküdt, nyugati

²⁵² *Itin. Ant.* 261, 9-262, 2 a *Alicano Poetovione m. p. XXXI*; 262, 4-5: a *Halicano Salle m. p. XXXI*. – Említi még: *Geogr. Rav.* 4,19,5,3: *Ligano*.

²⁵³ Alsólendva környékére helyezi SOPRONI S., *FA* 30, 1979, 91 sk.

határát pedig a noricum-pannoniai provinciahatár képezte. A tőle délre lakó Serretestől és Serrapillitől, illetve Poetoviótól a Dráva, és talán a Slovenske Gorica vonulata választotta el. Mivel Halicanum északi szomszédjára, Sallára vonatkozóan hasonlóképp nem állnak rendelkezésünkre a határ megállapításához források, leherőségként a természetes határokat vehetjük számításba. Ilyen a Mura, és a Kerka patak. Az, hogy a Mura balpartja, vagyis a Zalai dombság déli része (hozzávetőlegesen a Kerka és a Cserta összefolyásától ill. a Páka-Pusztaderics vonaltól délre eső terület) Halicanumhoz tartozhatott-e – minthogy a Balatontól délre eső terület római kori településviszonyait végképp nem ismerjük – nem tudjuk még csak megbecsülni sem.

A fentebb nagyjából körvonalazott területről előkerült feliratok a municipiumi rang elnyerésének időpontjára vonatkozóan sem nyújtanak semmiféle támpontot. A Soproni Sándor által feltételezett hadrianusi alapítás mindenféle komolyabb alapot nélkülöz.²⁵⁴

Salla

Az Borostyánút mentén feküdt, Halicanum és Savaria között, az *Itinerarium Antonini* szerint az előbbtől 31, az utóbbihoz 30 római mérföldre.²⁵⁵ Az utóbbi évtizedekben a mai Zalalövő településnél sikerült azonosítani. A terület a római hódítás előtt a kelta *Boii* szállásterületéhez tartozott, s az itteni folyami átkelőnél már a rómaiak megjelenése előtt egy kisebb falu létezett, melyet a rómaiak valószínűleg felszámoltak, amikor itt auxiliaris tábornokot létesítettek. A municipium alapítására az auxilia elvezénylését követően került sor. Salla territoriuma nyugaton a noricum-pannoniai provinciahatárig terjedt, a túloldalon Flavia Solva volt a szomszédja. Északon Savaria felől valószínűleg az Arrabo (Rába) képezte a határt. Északkeleti szomszédja Mogetiana

²⁵⁴ Személyneveket is tartalmazó feliratunk mindössze kettő van. Ezek egyenű peregrinus, egy hadrianusi polgárjoggal bíró romanizált bennszülött, és két italicus nő szerepel: *AII* 447 (Murska Sobota – 2. század) *P. Aelius Viator*; *CIL* III 4149 (Dolnja Lendava – 1. sz. vége) *Vibenus* – kelta bennszülött. A municipiumot említő feliraton szereplő, Halicanumból Aquincumba elszármazott nő egy Iulia. Ez a kevés, amit tudunk, beleillik abba a képbe, ami a Borostyánút menti városok lakosságát jellemzi.

²⁵⁵ *Itin. Ant.* 262, 4-6, ld. továbbá *Geogr. Rav.* 4, 19, 5, 4.

volt, itt egy szakaszon a Zala jelenthette a határt. Balatontól délre sajnos a településviszonyokat nem ismerjük.

Salla municipiumi rangot Hadrianus alatt kapott, erre a municipium Aelium jelzője utal.²⁵⁶ *Municipium civium Romanorum* lehetett, mert a császárkultusznak a római önkormányzatokra jellemző intézménye, a sevirek testülete itt is megtalálható volt.²⁵⁷

A városi igazgatás intézményei:

municipium: kat. 104 — Kr. u. 117-2. sz. közepe

a császárkultusz intézményei:

sexvir: kat. 103 — Kr. u. 117 után

Egyetlen eddig megismert decuriója, *L. Cl(audius) Ti. f. Quirina Moderatus*, tartományi viszonylatban is fontos személyiség volt: Savariában is tanácsos volt, tartományi főpap volt, és az öt decuriából álló itáliai bírói testületnek is tagja volt. Nem volt sallai polgár, ugyanakkor azonban savariai sem²⁵⁸ *Quirina* tribusa Flaviusi alapítású városra utal, ahonnan vélhetően elszármazott, mert ottani tisztségeket nem említ.²⁵⁹ Sallai és Savariai méltóságai betöltésének *incolatus* volt a feltétele, amely Moderatusnak ezekben a

²⁵⁶ *Municipium Aelium*, vö. Kat. 104.

²⁵⁷ Kat. 103.

²⁵⁸ Kat. 104. A *Quirina* tribusba tartozott, ezzel szemben Salla – hadrianusi alapításából következően – a Sergiába., Savaria pedig a Claudiába. Mivel azonban a feliratát *Aquae Iasae*-ban állította, nem zárhatjuk ki azt a lehetőséget sem, hogy odavaló volt. *Aquae Iasae* viszont a *municipium Iasorum*hoz tartozott, ld. fentebb, mely Sallához hasonlóan ugyancsak Hadrianus alatt nyerte el a municipiumi rangot. A *municipium Iasorum* létrehozásával kapcsolatban – annak mérlegelése során, hogy miért kapott quattuorviri vezetést, felmerült, mint lehetséges magyarázat a *civitas Iasorum* latin jogállásának lehetősége is. Emonánál és Neviodunumnál a latin jog mérlegelésekor a Flaviusi adományozás tűnt a legvalószínűbbnek. Amennyiben a flaviusi latin jog lehetőségét a *civitas Iasorum* esetében is számításba vesszük, akkor az ott polgárjogot szerzett, vagy ottani illetőségűvé lett római polgároknak a *Quirina* tribusba kell tartoznia, mint ahogyan a hispaniai latin közösségek is a *ius Latii* Kr. u. 73/74 –ben történő kiterjesztése után kivétel nélkül a *Quirina* tribusba lettek besorolva, vö. R. WIEGELS, *Tribusinschriften* 6, és 8. Mivel *L. Cl(audius) Ti. f. Quirina Moderatus* felirata a Kr. u. 2. sz. a 2. sz. első feléből származik, polgárjoga a *civitas municipiumi* rangra emelésétől minden további nélkül lehet régebbi keletű.

²⁵⁹ MÓCSY A., *Savaria* 16, 1982 [1983], 309 sk. afrikai származásúnak véli.

városokban lévő *domicilium*án, ill. az ehhez jogalapot biztosító házán vagy földbirtokán kellett, hogy alapuljon.²⁶⁰

Savaria²⁶¹

Hivatalos neve a feliratokon *colonia Claudia Savaria*²⁶² vagy *colonia Claudia Savariensium*²⁶³ volt. A Borostyánút mentén, Salla és Scarbantia között feküdt, az *Itinarium Antonini* szerint előbbiről 31, az utóbbtól 34 római mérföldre,²⁶⁴ a mai Szombathely helyén. A Borostyánútnak több leágazása is volt ezen a helyen: Arrabona és Aquincum irányába, valamint Sopianae felé. Egy másodlagos jelentőségű út innen közvetlenül Noricumba is vezetett.²⁶⁵ Claudius császár alapította, erről mind a városnév *Claudia* jelzője, mind pedig a polgárok *Claudia tribus*ba való besorolása egyöntetűen tanúskodik²⁶⁶ A coloniát a császár a boiusok egykori szállásterületén hozta létre, mely eredetileg a Drávától északra, a mai Dunántúl nyugati, és Ausztria keleti határsávjában egészen a Dunáig terjedt, de ebben az időben már csak gyéren lakott volt: Plinius egyszerűen csak *deserta Boiorum*ként említi.²⁶⁷ Mivel a Caesar korában még katonailag

²⁶⁰ CIL II 2135: *incola ex d(ecreto) d(ecurionum)*; Cod. Iust. 10, 40, 7; *cives quidem origo manumissio adlectio adoptio, incolas vero, sicut et divus Hadrianus edicto suo manifestissime declaravit, domicilium facit.*

²⁶¹ A feliratokon csaknem kivétel nélkül *Savaria*, irodalmi forrásokban gyakran *Sabaria*. Itinerariumokban nem következetes a használata, vö. *Itin. Ant.* 262, 6: *Savaria*, de 233,5, 261,7, 262,6, 266,4: *Sabaria*. – Hasonló következetlenség néha egyazon feliraton is előfordul vö. *CIL* 32627 Roma, v. 8 és v. 25, *Saba(ria)* szemben a v. 25-tel, ahol *Savar(ia)*.

²⁶² Kat. 104, 108, stb.

²⁶³ Kat. 117.

²⁶⁴ *Itin. Ant.* 262, 5-7.

²⁶⁵ Egy Kochfidischnél talált mérföldkö dokumentálja, vö. *BHbl* 1, 1932, 77, n. 82.

²⁶⁶ *Colonia Claudia*: kat. 89, 104, 107a, 111, 114, 124, 127, 129, 132, 133, 136, továbbá *CIL* VI 3272 (Róma), 32830 (Róma), SPEIDEL: *Denkmäler* n. 128 (Róma, publikálatlan). *Colonia Claudia Augusta*: kat. 164. — *Tribus Claudia*: kat. 111, 136, továbbá *CIL* VI 37206, 32640, (Róma), DOBÓ: *Inscriptiones* 47, 47h (Róma)

²⁶⁷ Plin. *n. h.* 3,146: *deresta Boiorum*. – Mivel a *Boii* a római hódítás időszakában a noricum királyság vazallusai voltak, többen úgy vélik, hogy Savaria colonia alapítására Noricum provinciává szervezése, és

igen erős Boii a római hódítás időszakában már a noricum királyság vazallusainak tűnnek, és mivel Pliniusnak a *deserta Boiorum* helyzetének jellemzésével kapcsolatos szóhasználata szerencsétlen módon rossz fordításban ment át a köztudatba,²⁶⁸ többen úgy vélik, hogy Savaria colonia alapítására Noricum provinciává szervezése, és az ehhez kapcsolódó városalapítások keretében került sor,²⁶⁹ s majd csak ezt követően valamikor csatolták át Pannoniához. Az emellett való érvelésekben az az állítás is szerepet játszik, miszerint Pannonia azidőtájt még nem is volt provincia, hanem csupán katonai igazgatási körzet, ezért ott eleve nem is lehetett várost alapítani.²⁷⁰ Ez azonban nem állja meg a helyét: a *lex provinciae* ugyan nem maradt fenn, Augustus önéletírásának idevágó fejezete azonban ebben a tekintetben világos útmutatást ad: a későbbi tartománynak nevet adó pannonok földjét a rómaiak egy már meglévő tartományba kebeleztek be, vagyis egy már meglévő tartomány határait tolták ki a Duna folyóig.²⁷¹ A későbbiek során pedig ezt, a már meglévő tartományt osztották ketté, ugyanúgy, ahogyan ezt más tartományok esetében is tették. Egyébként az sem valószínű, hogy az Augustus-kori hatalmi viszonyok a Borostyánút térségében még Claudius korában is változatlanul érvényben lettek volna. Az Itáliát a Dunán túlról

az ehhez kapcsolódó városalapítások keretében került sor, s majd csak ezt követően csatolták át Pannoniához.

²⁶⁸ Plin., *n. h.* 3,146 nevezetes helyét, vö. *Noricis iunguntur lacus Pe<I>so, deserta Boiorum...* többen úgy fordítják, hogy a *deserta Boiorum* Noricumhoz tartozott, így pl.. E. TÓTH, *AV* 31, 1980, 82: “*Plinius setzt auch die von Claudius gegründete Savaria colonia und Scarbantia in das norische Gebiet (n. h. III 146)...*”, pedig a *iungo* ige szenvedő alakját Plinius nagyon egyértelműen az ’egymás mellé csatlakozik, egymás mellé illeszkedik’ jelentésben használja vö: 3,136: *Raetis iunguntur Norici*, továbbá 3,148: *Pannoniae iungitur provincia, quae Moesia appellatur...*

²⁶⁹ Virunum, Celeia, Teurnia, Aguntum és Iuvavum alapításával egyetemben.

²⁷⁰ J. Šašel, *RE Suppl.* XI 573 *Illyricum inferius* polgári igazgatásának bevezetését Vespasianus korára tette. Ugyanezt az érvelést ld. fentebb Emona Itáliához tartozása mellett. Noricum Kr. e. 15-ben vazallus területként került római uralom alá, s nem kapott megszálló csapatokat. Római tartománnyá csak Claudius alatt szervezték. Ha Savaria alapítását egyesek – azon oknál fogva, hogy nézetük szerint Pannonia akkor még nem provincia, hanem csupán egy katonai igazgatási körzet volt – nem tudják másképpen kivitelezhetőnek elképzelni, csak a Claudius alatt frissen szervezett noricum provincia keretei között, ugyanezt a logikát követve, az oppidum Iulia Scarbatia Tiberius-kori megeremlítését sem lehet – ezt valóban egészen bizonyos, hogy nem lehet – a *regnum Norici* keretei között elképzelni. Ha Scarbantiát Tiberius alatt telepésekkel erősítették meg, akkor az egészen bizonyos, hogy Tiberius alatt már nem Noricumhoz, hanem Illyricumhoz, vagy ha már azt kettéosztották, annak északi jogutódjához, Pannoniához tartozott. Oppidum Scarbantia Iulia, vö. Plin., *n. h.* 3,146.

²⁷¹ ... *protulique fines Illyrici ad ripam fluminis Danuvii...* *RgDA* 30.

fenyegető germán veszély elhárítása már Kr. u. 6-ban sürgős beavatkozást kívánt, és Tiberius hadműveleti tervéből eléggé világos, hogy rómaiak nem tisztelték a noricum-i vazallus királyság felségterületét.²⁷² A vállalkozást félbeszakító pannoniai lázadás tovább növelte Itália veszélyeztetettségének érzését, és a térség katonai fontosságát. Mindezek fényében nem valószínű, hogy a Dunához vezető felvonulási utat – ha még addig nem tették volna meg – ekkor ne vonták volna szilárdan római ellenőrzés alá. Ezt egyébként az *oppidum Scarbantia Iulia* létezése északon, a Fertő mellett is bizonyítani látszik. A legiók pontos elhelyezkedését ebben az időben nem ismerjük. Néhányan viszont azt is mérlegelik, hogy a *legio XV Apollinaris* a pannon-dalmata lázadás leverését követően a Száva völgyéből – ahol egyébként a rómaiak sokkal könnyebben és gyorsabban boldogultak a felkelőkkel, mint a délebbre lakó dalmát törzsekkel – a Borostyánút mellé, Savariába, vagy annak környékére helyezték át, és a Claudius-kori savariai veterándeductio a legiónak innen tovább, Carnuntumba történő áthelyezésével állt volna összefüggésben.²⁷³ Egy biztos: a veterándeductiót, melyben minden kétséget kizáróan a *legio XV Apollinaris* kiszolgált katonái vettek részt, feliratok bizonyítják.²⁷⁴

Savaria nyugati határa a noricum-pannoniai provinciahatárral esett egybe. Északon Scarbantiától a Répce (Rabnitz) választotta el. Itt a két várostól közel azonos távolságra fekvő Fertőrákos hovatartozása vitatott. Északkeleten a civitas Boiorum ill. Mursella, délkeleten Mogetiana, délen Salla volt a szomszéd. Keleten és talán délen is a határt az Arrabo (Rába) képezte.²⁷⁵

A colonia vallási-adminisztratív központ volt. A közeli határátkelő miatt a város szélén a *portorium publicum Illyrici* egyik vámállomása működött.²⁷⁶ Ez utóbbi biztonságát egy beneficiarius állomás szavatolta.²⁷⁷ Tovább növelte Savaria jelentőségét, hogy Pannonia kettéosztása után Traianus császár itt, a városfalon kívül, a Perinth túlsó partján építette fel az *ara Augusti Pannoniae superioris*, a tartományi kultusz és az ehhez kapcsolódó concilium provinciae központját.

²⁷² Vell. 2,109,3: ...a Carnunto, qui locus Norici proximus ab hac parte erat...

²⁷³ Vö. TÓTH E., AT 24, 1977, 196, 26. jegyz., újabban J. FITZ: *Verwaltung* 119 sk.

²⁷⁴ Kat. 122, 126, 131.

²⁷⁵ Vö. A. MÓCSY: *Bevölkerung* p. 36, L. BARKÓCZI, *AArchHung* 16, 1964, 264 sk; A. MÓCSY – T. SZENTLÉLEKY: *Steindenkmäler* 20 sk, továbbá I. TÓTH, *SSz* 25, 1971, 214-230, Uő, *Arch. Ért.* 100, 1973, p. 254, és az 52. jegyzet. Az Ausztria területére eső lelőhelyeket ld. ugyanitt, továbbá HILD, *SE* 1 skk., és E. WEBER: *Die römische Inschriften der Steiermark*. Graz, 1969.

²⁷⁶ RIU 1, 3, 19.

²⁷⁷ RIU 1 5, 6, 11.

Az adminisztráció intézményei

városi tanács:

decretum decurionum: kat. 134 — 1/2. század

decurio: kat. 104, 105, 111, 113, 123, 124, 132, 136, 164 — 1. sz. második fele - 3. század.

ornatus ornamentis decurionalibus: kat. 134 — 1/2. század

választott tisztségviselők:

quaestor: 105, 136 — 1. század második fele - 2. század

aedilis: 116, 118, 124, 136. — 2-3. század

duumvir i(ure) d(icundo): 105, 116, 117, 136. — 1. század második fele - 3. század eleje

duumvir i(ure) d(icundo) q(uin)q(uennalis): 117, 136. — 2. század

praefectus i(ure) d(icundo): 118? — 2/3. század

curator rei publicae: ? 110. — 2. század második fele /3. század

omnibus honoribus functus: 115. — 2. század vége /3. század

candidati: 118? — 2/3. század

praefectus collegii fabrum centonariorum: kat. 124 — 3. század

praefectus collegii centonariorum: kat. 117. — 2/3. század fordulója

apparitores:

scriba: 120 ?

vil(icus) kal(endarii) Septimi|[a]ni: kat. 119. — 3. század első fele

servi publici: kat. 119, RIU 1, 22, II 14 (2 fő), V 23. — Kr. u. 188 - 3. sz. első fele

alárendelt igazgatási egységek:

vicus:

Voleuciones: kat. 135. — 3. század

papi méltóságok:

pontifex: 105, ?108 (rekonstruált) — 1. század második fele –103/111

augures: 108. — 103/111

flamen: 136. — 2. század

a császárkultusz tisztségviselői:

sevir: 107, 114. — 1/2 - 2/3. század

Augustalis: 106, 128 (2 fő), 134. — 1–2. század

Savaria minden jel szerint *colonia civium Romanorum* volt: Claudius császár legiósveteránok számára alapította, önkormányzatának élén *duoviri iure dicundo* álltak, feliratok igazolják a császárkultusz intézményeinek, a *sevires* és *Augustalisok* testületeinek a városban való működését, és főleg: a polgárai legiókban és a *praetorianusok*nál szolgáltak, jelentős létszámú bennszülött lakosság pedig nem mutatható ki a *territoriumán*. Másfél évszázaddal az alapítása után, a Severus császárok alatt jogállásában valamilyen további kedvező változás következett be, amire a *colonia Claudia* jelzőjének Augustával való bővüléséből következtethetünk.²⁷⁸ Emögött egészen bizonyos, hogy olyan intézkedés rejlik, amely Pannoniának több városát is hasonlóképpen érintette,²⁷⁹ és valamilyen formában a város részleges újraalapítását,²⁸⁰ vagy talán még inkább a privilegizálását jelentette. Esetleg a *ius Italicum* kiváltságának adományozására gondolhatunk, amely – annak fényében, hogy ebben a kiváltságban Septimius Severustól, ill. dinasztiaja későbbi tagjaitól több afrikai város mellett például, egészen véletlen elszólásból tudjuk, hogy öt daciai város is részesült – , olyan városok esetében, melyek Septimius Severusszal már a helytartósága idején is közelebbi kapcsolatban álltak, nagyon is érthető lenne.²⁸¹ Bizonyítékunk azonban nincs rá. Talán

²⁷⁸ Kat. 164. B. GALSTERER az Augusta jelzőt Iulia Domnával hozza összefüggésbe, Scarbantia azonban *municipium Augustum* volt.

²⁷⁹ Kat.:*Colonia Septimia Siscia Augusta; municipium Flavium Aug(ustum) Scarbant(ia)* - B. GALSTERER az Augusta jelzőt Iulia Domnával hozza összefüggésbe, Scarbantia esete mutatja azonban, hogy nem a császárné titulusa nyert felvételt ezeknek a városoknak a nevébe, vö. ES.....

²⁸⁰ Semmiképp nem teljeset, mert akkor az alapító császárra utaló jelzőt egy másik váltotta volna fel, mint Aquincum vagy Carnuntum nevében a *colonia* rangra emelésükkel összefüggésben a Septimia jelző.

²⁸¹ Ld. a syriai Heliopolis esetét, melynek nevében először Kr. u. 213-ban tűnik fel a *Iulia Augusta Felix* jelző (CIL III 202), és hasonlóképp a *ius Italicum* adományozásával hozzák összefüggésbe, vö. B. GALSTERER, *ES* 9, Bonn, 1972, p. 69. és 145. jegyzet.

az ún. *kalendarium Septimianum*²⁸² is ezzel állt összefüggésben, melynek Savariából egy *servus villicus*-át ismerjük. Bizonyos, hogy a császár valamilyen alapítványa volt. Hogy miféle lehetett, ahhoz a *kalendarium* eredeti jelentése visz közelebb. Az adóskönyvet, egészen pontosan: a hónap *calendae*-jén esedékes kamatok megfizetésének kimutatását nevezték így. A *kalendarium Septimianum* tehát kölcsönöket folyósíthatott. Császár által nyújtott kölcsönök kapcsán pedig óhatatlanul az *alimentatio* intézménye jut eszünkbe. Erre gondoltak már mások is a császárkori forrásokban néhány helyen felbukkanó *curatores calendarii* kapcsán,²⁸³ akik, elnevezésükből következően nyilvánvalóan a mi *servus villicus*unkkal azonos feladatkörben, valószínűleg a *kalendarium* főnökeiként tevékenykedhettek. Egy az itáliai *alimentatio* rendszeréhez hasonló intézmény tartományi városban való működtetése azonban – a kölcsönnyújtás zálogjogi vonatkozásai miatt (zálogjogot ti. csak a korlátlan földmagántulajdonra lehetett bejegyezni), csak az itáliaihoz hasonló földtulajdonviszonyok közepette volt lehetséges.²⁸⁴ Ilyeneket viszonyokat pedig csak a *ius Italicum* teremtett. Ezzel természetesen nem azt akarom mondani, hogy a *servus villicus calendarii Septimiani* savariai felbukkanása a város itáliai jogállásának a bizonyítéka is, hanem azt, hogy a kérdés mérlegelésénél ezt a lehetőséget sem szabad figyelmen kívül hagyni. Az valószínűnek látszik, hogy nem az *alimentatio*-s alapítvánnyal azonos intézmény volt a *kalendarium Septimianum*, egy itáliai feliraton ugyanis egyazon személy *q(uaestor) kal(endarii) r(ei) p(ublicae) et aliment(orum)* volt.²⁸⁵ A megbízatások egy személy kezében való összekapcsolódása azonban arra utal, hogy rokon intézményekről lehet szó. Nos, az *alimentatio*-k mellett Itáliában szegény sorsú gyermekek támogatására magánalapítványok is működtek,²⁸⁶ s néhány hasonló célú intézmény létezéséről a provinciákban is tudunk.²⁸⁷ Valami ezekhez hasonlóra kell gondolnunk, és nem a városi

²⁸² Kat. 119.

²⁸³ B. KÜBLER, ZSS 13, 1892, 164 skk. LANGHAMMER 165.

²⁸⁴ WERNER ECK: *Staatliche Organisation* 180, 143. jegyzetében éppen a tartományok Itáliától eltérő tulajdonjogi helyzetére hivatkozva zárja ki, hogy a *curatores calendarii* *kalendarii*-nak köze lehet az *alimentatio*-hoz. Ezt valóban így lehetett, mert az a néhány provinciabeli város, ahonnan a császári *alimentatio*-ra bizonyítékaink vannak, *ius Italicum*-mal rendelkezett, pl. Athén vagy az egyiptomi Antinoopolis.

²⁸⁵ CIL XI 7265.

²⁸⁶ Plinius maga is fáradozott egy ilyen alapítvány létrehozásán, vö. ... *sed annuos sumptus in alimenta ingenuorum pollicebamur*... Plin. ep., 1,8,10-.

²⁸⁷ A példákat ld. W. KUBITSCHKE, RE I. Stuttgart 1894, 1484 skk.

kinntlevőségeket nyilvántartó számadáskönyvek általános felügyelőjére, vagyis a *curator rei publicae* előfutárára,²⁸⁸ ezt márcsak a *calendarium* konkrét személyre utaló *Septimianum* jelzője is kizárja.²⁸⁹

A *duumviratus* és a *quinquennialitas* mellett Savaria vezető tisztségei között az alacsonyabbak: a *quaestura* és az *aedilitas* ritkábban bukkannak fel a feliratokon. A magasrangú tisztségviselők többsége ezek közül előzetesen csupán az egyiket töltötte be, ami azt jelzi, hogy mindkettő nem volt kötelező.²⁹⁰ A *duumviratust* a *praefectura fabrum et centonariorum* is megelőzte,²⁹¹ ez azonban szintén nem volt kötelező állomása a *cursus honorum*nak. A *praefectura fabrum et centonariorum* elnevezés valószínűleg nem azt jelenti, hogy a fabrinak és centonariinak egy közös collegiuma lett volna, hanem azt, hogy a két tűzoltási feladatokat ellátó collegium élén egy kéttagú testület állt, tehát a *praefectura collegii* kollegialitását hangsúlyozták. A gyakorlatban a fabri és a centonarii parancsnokság szempontjából Savariában is elkülönültek egymástól.²⁹² Az adminisztratív tisztségek mellett betöltött papi méltóságokat Savariában – úgy tűnik – nem halmazták, de nem is nagyon említik őket őket a feliratokon. Ez nyilván azzal függ össze, hogy a városból többnyire olyan feliratok maradtak fenn, melyek megszövegezésében inkább csak a *cursus honorum* legmagasabb tisztségeinek megjelölésére szorítkoztak. Legfeljebb a *pontifex*, vagy a *flamen* magas méltósága illett ezek közé, a *sacerdotium arae Augusti* azonban – melyről meglepően sok, összesen öt savariai *decurio* esetében van tudomásunk – többnyire még ezeket is kiszorította.²⁹³ Az *auguri* méltóságot, pl. csak egy csoportosan állított felirat dokumentálja.²⁹⁴

²⁸⁸ Ez utóbbi véleményt képviseli W. ECK, i. m. 229.

²⁸⁹ Az alimentán belül el elkülönülhette egymástól egyes különalapítványok: Traianus alatt a *pueri puellaeque Ulpiani* még az egyetlen rendszeren belül kedvezményezett gyermekeket jelentették, vö. *CIL* XI 4351, a későbbiek során azonban több egymás mellett létező alapítvány együttese alkotja majd az ellátási rendszert, vö. *puellae Faustinianae*, mely Antoninus Piusnak elhunyt hitvese emlékére tett különalapítványát dokumentálja, vö. *SHA vita Pii* 8,1, továbbá *pueri et puerae Antoniniani* vö. *SHA vita Diad.* 2,10 és *pueri et puellae Mammaeani et Mammaeanae* vö. *SHA vita Alex. Sev.* 57,7. – Jó lenne tudni, hogy nevezték ezeknek a különalapítványoknak a számadáskönyveit.

²⁹⁰ *Quaestura*: kat. 105, 136, *aedilitas*: kat. 116,

²⁹¹ Kat. 118, 124.

²⁹² Kat. 117.

²⁹³ Kat. 104, 110, 113, 115, 164 és egy további esetben feltételezhető.

²⁹⁴ Kat. 108.

Savariában a tisztségviselésnek vagy nem volt feltétele a helyi polgárjog, vagy nem alkalmazták a szabályt túl szigorúan, ha egy gazdag és befolyásos idegen megbízatásból a közösségnek haszna származott. A városhoz való tartós kötődés azonban az idegen civitasszal rendelkezők esetében is megállapítható, vagy legalábbis gyanítható.²⁹⁵ Talán éppen ez volt az egyik döntő mozzanat annak elbírálásában, hogy ki nyerhetett el Savariában rendes tisztséget, s ki csupán ornamenta decurionaliat. Az egyetlen példánk ez utóbbira, a tiszteletbeli decurionatusra [Sta]tinius Trophimus esete. Nála azonban valószínűleg nem is annyira a Savariától való távoli lakóhelye – gazdag aquileiai kereskedőnek tűnik, aki Savariában, nyilván a város közlekedési csomópont jellege miatt, üzleti bázissal rendelkezett – hanem inkább a libertus státusza zárhatta ki a rendes tanácstagságot. Felszabadított voltát a családja aquileiaia felirathagyatéka alapján valószínűsíthetjük.²⁹⁶ Az ornamenta decurionalia adományozásáról az ordo decurionum döntött.²⁹⁷ A tisztségviselők választásának a városban egyetlen dokumentuma maradt fenn: egy hivatalos lista töredéke, melyre a tisztségre alkalmasnak bizonyult pályázók nevét jegyezték fel.²⁹⁸ A választást vezető tisztségviselő ez esetben a duumvireket helyettesítő praefectus és az egyik aedilis volt.

Talán a tisztségviselők munkáját segítő apparitores közé tartozott az a scriba, akinek csupán töredékes feliratát ismerjük.²⁹⁹ Városi tulajdonban lévő rabszolgák, *servi*

²⁹⁵ Kat. 104: Savariában és a szomszédos Sallában decurio, tribusa alapján azonban máshonnan költözött ezekbe a városokba. Tartományi főpapi méltósága – legalábbis egyideig – bizonyos, hogy Savariához kötötte. Az öt decuriába való tartozása azt sugallja, hogy gazdag földbirtokos volt, s akár mindkét városban lehettek javadalmai. Kat. 105: Aquileiai illetőségű, szabályos, többlépcsős városi vezetői karriert azonban Savariában futott be. 132: Katonai szolgálat révén került el galliai szülőföldjéről Pannoniába. Veteránként valószínűleg Savariában telepedhetett le, egykori szolgálati helyével, Carnuntummal azonban élete végéig megőrizte a kapcsolatát, mert kívánságára ott temették el. Mivel egy közönséges veterán vagyona elbocsájtásakor általában nem volt elegendő egy jelentősebb város elitjébe való bekerüléshez, gyanítható, hogy C. Iulius Veranus Carnuntumhoz kötődő vállalkozása révén gyarapította meg tőkéjét. Örököse egykori katonatársa, egy Valerius volt, talán épp annak a Valerius családnak a tagja, amely a 2. században meghatározó szerepet játszott Savaria vezetésében.

²⁹⁶ 134

²⁹⁷ uo.

²⁹⁸ Csekély a valószínűsége, de teljesen nem zárható ki, hogy a candidati mégiscsak egy collegium, nevezetesen egy collegium iuventutis tisztségére vagy tagságára pályázók voltak.

²⁹⁹ Kat. 120.

colonorum vagy másképpen *servi coloniae* Savariában több esetben is kimutathatók.³⁰⁰ Ilyen volt egyébként a *calendarium Septimianum* alkalmazottja is.

Savaria territoriumáról a feliratos emlékek és a *villa rusticae* egyaránt, elsősorban a városközpont környékéről és a territorium északkeleti-keleti részéről kerültek elő.³⁰¹ A nyugati határsávban, összefüggő tömbben kelta bennszülött lakosság élt, ezt többnyire tumulusaik tanúsítják. Hogy milyen jogviszony fűzet őket a coloniához, nem tudjuk. A territorium *pagus*-beosztását nem ismerjük. A kisebb igazgatási egységek közül csupán egyetlen falu neve maradt fenn, *Voleucionae*, mely topográfiaiilag mindeddig még nem azonosított. Egyelőre kiterjedtebb, falut sejtető lelőhelyről a territoriumon sincs tudomásunk. Az itinerariumok a Borostyánúton Savaria és Salla, ill. Savaria és Scarbantia között nem említenek statiót. A leágazások mentén Savaria szomszédságában említett települések közül legfeljebb a brigetiói úton fekvő Bassiana³⁰² tartozhatott az *ager Savariensis*hez – amennyiben valóban a Rába bal partján feküdt, és a mai Sárvárral azonosítható, ezt azonban a kutatás egy része kétségbe vonja.³⁰³

A városi vezető réteg

Savaria helyi arisztokráciája a lakosság egészéhez hasonlóan alapvetően italikus származású, vagy esetleg korai romanizált provinciális – elsősorban nyugati és dalmatiai bevándorló volt.³⁰⁴ Általában is jellemző volt a Bostyánút-menti városokra, Savariában azonban, a város közlekedési csomópont jellegéből fokozottabban adódott, hogy az italikus vezetőrétegen belül az aquileiai kereskedő vállalkozók külön említésre

³⁰⁰ *CIL* III 4150.

³⁰¹ E. TÜRRE, *Arch. Ért.* 80, 1953, 130; T. P. BUOCZ, *Arch. Ért.* 90, 1963, 268, 270; E. B. THOMAS: *Römische Villen* 287, 289 skk, 297.

³⁰² *Itin. Ant.* 262, 10. Savariától *m. p.* XVIII vagyis 26,5 km-re. Az Aquincumba vezető út mentén fekvő legközelebbi statio, *Mestrianae*, *Itin. Ant.* 263, 4. Savariától *m. p.* XXX. azaz 44,5 km-re már Mogetiana territoriumára esett.

³⁰³ P. BUOCZ in: *Sárvár monográfiája* 67. Ezzel szemben TÓTH E. Sárvárral átellenbe, a Rába jobb partjára teszi, vö. *Arch. Ért.* 104, 1977, 74.

³⁰⁴ 105, 117, 164,

méltó szerepet játszottak. *Ti. Barbius Valens* és *[M? Sta]tinius Trophimus* aquileiai illetőségű volt, a *Caesii*, a *Canii*, és talán még az *Octavii* esetében is aquileiai származásuk feltételezhető.³⁰⁵ A 2. század elején jelentek meg a pannoniai limes-vidék forgalmában a Rajnán tevékenykedő germán kereskedők, a *Treveri*, *Tungri*,³⁰⁶ *Agrippinenses* stb., akik mozgásterüket rövidesen a Borostyánút északi és középső szakaszára is kiterjesztették, s az aquileiaiaknak komoly konkurrenséivé váltak.³⁰⁷ Savariában való működésüket *T. Cl. Tongrorum lib. Eutyclus* szoborbázisa,³⁰⁸ valamint *Q. Claudius Lucanus* és fia közös építési felirata dokumentálja. Ez utóbbi a *Genius coloniae* számára egy templom építését és egy szobor adományozását örökíti meg. Az apa Augusta Treverorumnak és Savariának a fia csak Savariának volt Augustalisa.³⁰⁹ A tunger Eutyclus ugyancsak Augustalis volt. Esetük arra is fényt vet, hogy miért érte meg a városnak idegeneket megtisztelő megbízatásokhoz juttatni. A távolsági kereskedelemben közismerten aktív szerepet játszó népek és városok fiai mellett Emonaiaknak is működött Savariában egy csoportja.³¹⁰

A kereskedelem révén felhalmozott tőke, majd birtokvásárlás jelentette a decurióvá válás egyik lehetséges útját Savariában.³¹¹ Az üzleti életben tevékenykedő libertusok az Augustales között szerezhettek méltóságot,³¹² a seviri közé azonban – úgy tűnik – már csak a szabad születésűeknek volt jó esélye bejutni.³¹³ Az elitbe való bekerülés másik lehetőségét a katonai szolgálat révén történő társadalmi felemelkedés jelentette. Ez Savariában, a deductiós veteránokat követő későbbi generációk során már nem tűnik tipikusnak. Mindössze két veteránt ismerünk a savariai ordóban: *C. Iul. C. fil. Vol. Veranus* decurio felirata tanúsága szerint a *legio XIII gemina* egyszerű

³⁰⁵ Kat. 105. és 134. A *Caesii*-hez és az *Octavii*-hez vö. CALDERINI: *Aquileia* 473 sk, 527 sk. Canius: Kat. 143.

³⁰⁶ A *Tungrit* a korábbi kutatás egyöntetűen Belgicába helyezte. Egy néhány éve előkerült felirat azonban *municipium Tungrorum*ot említ, vö. AE 1994, 1279, aminek következtében – azon az alapon, hogy Belgicában nem voltak municipiumok – a *Tungrit* Germania inferiorhoz sorolják, vö. M.-TH. RAEPSAET-CHARLIER, *Latomus*, 54, 1995, 361-369.

³⁰⁷ Ld. Aquincum.

³⁰⁸ Kat. 106.

³⁰⁹ Kat. 128.

³¹⁰ Kat. 125.

³¹¹ Vö. BALLA L. AT 9, 1962, 85 sk.

³¹² Vö. p. 106.

³¹³ *Q. Mullius Marcellus* sevirnek már az apja is szabadszületésű savariai polgár volt.

veteránja volt, *L. Val. L. fil. Cl. Censorinus* pedig beneficiarius consularisként fejezte be katonai pályafutását.³¹⁴ Elképzelhető azonban, hogy az előbbi tanácstagi méltósága nem csak az elbocsátásakor kapott veteránjavadalmazásán alapult, hanem volt valamiféle üzletből származó jövedelme is: ez megmagyarázná a Savariában való letelepedése után is megmaradó carnuntumi kapcsolatát. Az utóbbi altiszti rangjával már nem tekinthető átlagos veteránnak: zsoldja már a szolgálata alatt is másfél-kétszerese volt egy közlegényének, így már akkor nagyobb összeget tudott az elbocsátása utáni időkre megtakarítani, és a *honesta missio* során kapott veteránjutalma is a rangjával arányos volt. Sírfeliratán megemlíti libertusait és libertáit – ám *C. Iul. Veranushoz* hasonlóan ő sem említ a decurionatusán kívül egyéb városi tisztségeket. Valószínű, hogy ilyet egyikük sem töltött be: a tanácson belül a rangnélküliek, az ún. *pedan*³¹⁵i csoportjába, a városi vezetés alsó rétegébe tartoztak. A harmadik decurio, akinek katonai szolgálatáról tudomásunk van, lovag volt, *[O]ct(avius) Faustinianus* a *militia equestris*t teljesítette, ami számára a magasabb társadalmi körökkel teremtett kapcsolatot. Szolgálata után a helytartói székhelyen, Carnuntumban is vezető pozíciót szerzett, és a tartományi főpapi méltóságot is betöltötte.³¹⁶

Mint már fentebb, néhány esetben láttuk, egyes savariai decuriók illetve családjaik saját pozícióval, vagy rokonokkal rendelkeztek más pannoniai városok ordojában is. Az *Octavii* Savariában és Carnuntumban kétlakiak voltak, de Poetovio ordojában is valószínűleg voltak rokonaik.³¹⁷ Hasonóképp mindkét említett városban lakóhellyel rendelkezett az ismeretlen nomenű *Aprilis* is, akinek monumentális síremléket nem is ezekben, hanem a Mogetiana territoriumára eső balácai birtokán, villája tőszomszédságában állítottak,³¹⁸ ilyen volt továbbá *Ti. Claudius Moderatus* is,³¹⁹ aki Savaria mellett, a szomszédos Sallában is decurio volt, és ugyanez gyanítható a savariai Augustalitasa valamint scarbantiai decurionatusa alapján *M. Canius*ról is. A *Valerii* egyidejűleg Carnuntum, illetve Siscia és Poetovio ordojában is meghatározó szerepet játszottak, a nevük gyakorisága miatt azonban a rokonságot köztük nem lehet

³¹⁴ Kat. 111.

³¹⁵ Ld. a canusiumi ordo decurionum legalsó rangcsoportját, CIL IX 338 (Kr. u. 223)

³¹⁶ 164, és talán a 110. sz. felirat ismeretlen állítója is ő volt.

³¹⁷ Kat. 164, neki tulajdonítják azonban a 110. sz. feliratot is, ld. továbbá Savariában a 117., Poetovioban a 90. sz. feliratot.

³¹⁸ Kat. 133.

³¹⁹ Kat. 104.

bizonyítani. Kapcsolat gyanítható *C. Calpurnius Secundinus sexvir* és *C. Calpurnius Eutyclus* poetovioi *Augustalis* között is.³²⁰ A savariai decuriók és Augustalisok más városokkal való kapcsolataiban az 1-2. században a Savaria - Savaria-környéki kisebb városok, és a Savaria – Savariától délebbre fekvő városok közötti relációk voltak a jellemzőek, a 2. század végére – 3. századra pedig a Savaria – Carnuntum közötti kapcsolat került előtérbe. A colonia vonzóereje nyilvánvalóan összefüggött a városnak a fekvéséből fakadó regionális gazdasági központ szerepével és a tartományi császárkultusz székhelyének Savaria melletti kialakításával. A város, egy *collegium Genii provinciae Pannoniae superioris* működtetésével maga is igényt tartott a tartományi kultuszközpont szerepére,³²¹ emellett azonban az Isis-szentélye révén is regionális jelentőségre tett szert. A decuriók migrációjában megmutatkozó fokozatos északi irányú súlypont-eltolódás a katonaság, és vele együtt a helytartói székhely északra tartó mozgásának, és a limes-vidék gazdasági fellendülésének volt a következménye.

Scarbantia³²²

A város a Borostyánút mentén, Savaria és Carnuntum között feküdt, az *Itinerarium Antonini* szerint az előbbtől 34, az utóbbtól 38 római mérföldre,³²³ a mai Sopron helyén. Ezen a ponton a Borostyánútról Vindobona felé is volt egy közvetlen leágazás, melyet mindenekelőtt a Balkán és a Nyugat közötti távolsági kereskedelem használt.³²⁴ Scarbantia neve kelta eredetű, és az a hely, ahol a város feküdt, a fentebb

³²⁰ Kat. 128, Poetovioiban 82.

³²¹ *CIL* III 4168 = *ILS* 7118 = *RIU* 1, 31, Kr. u. 228-ból.

³²² Irodalmi szövegekben *Scarabantia* is, vö. Plin., *n. h.* 3, 146, feliratokon csak *Scarbantia*.

³²³ *Itin. Ant.* 262,6-8

³²⁴ Vindobonát Scarbantiából két úton is meg lehetett közelíteni. Az *Itin. Ant.* 261,4-6 szerint az *Aquae* nevű állomáson keresztül a távolság összesen 59 római mérföld volt. A másik út a 266,5-7 szerint valamivel rövidebb, összesen 54 mérföld hosszúságú, és a *Mutenum* nevű állomáson keresztül vezetett. Az előbbi Baden bei Wiennel, az utóbbi talán Leithaprodersdorffal azonosítható, vö. G. PASCHER, *RLÖ* 19, Wien, 1949, 203 skk, 218 sk.

tárgyalt Savariához hasonlóan egykoron a *Boii* szállásterületéhez tartozott, ahhoz a részhez, melyet az idősebb Plinius *deserta Boiorum*ként említ. A római *municipium* közvetlen történeti előzményét képező, Plinius által *oppidum*ként meghatározott település azonban valószínűleg már nem a városnak nevet adó kelták települése volt. *Scarbantia Iulia* jelzője³²⁵ és a későbbi város lakosságának italikus jellege ugyanis inkább egy Tiberius által létrehozott, megerősített telepre enged következtetni, melynek feladata a Borostyánút biztosítása lehetett abban az időszakban, amikor az út északi szakasza is közvetlen római ellenőrzés alá került.³²⁶ Ez nem áll ellentmondásban a település nevének kelta eredetével.³²⁷ Az oppidum földbevájt kunyhókból álló falusias települése több ponton is megragadható a későbbi *municipium* első század végi – második század eleji építési rétege alatt.³²⁸ Az 1. század derekán – második felében kezdték Scarbantiában az első kőépületeket emelni, s ugyanebből az időből valók a helyi, félmunicipális önkormányzat első feliratos dokumentumai is.³²⁹ Ez utóbbiak ugyancsak arra utalnak, hogy a település ekkor már kívül állt a bennszülött *civitas Boiorum* – egyébként ugyancsak a rómaiak által kialakított – adminisztratív keretein. Hogy meddig terjedt az oppidum, majd az ebből kialakított *municipium Flavium Scarbantia* territoriuma, pontosan nem tudjuk. Egyedül abban ért vita nélkül egyet a

³²⁵ Nem egyedülálló az Alpok térségében, vö. *Alpes Iuliae, Iulium Carnicum, Forum Iulii, colonia Iulia Concordia, Colonia Iulia Parentium*, stb. és nyilvánvaló, hogy a *Gens Iulia* tagjainak itteni erőteljes aktivitásával áll összefüggésben, a kérdéshez ld. J. ŠAŠEL, *Atti VII – Ce.S.D.I.R. –1975-1976*, 601 skk. – Ugyanakkor már a *Iulii* alatt sem pusztán kitüntető címek osztása folyt, hanem – mindenekelőtt politikai megfontolásból a jogok és kiváltságok többféle fajtájának adományozása már a hódítás közvetlen időszakában is, a kérdéshez B. GALSTERER-KRÖLL, *Chiron* 3, 1973, 285 skk.

³²⁶ Auxiliáris veteránok Tiberius alatti Scarbantiába telepítését egyelőre nem lehet bizonyítani. A borbolyai sírkő tulajdonosáról, *Ti. Iulius Rufus*ról jelenleg úgy tartja a kutatás, hogy az *ala Scubulorum* katonájaként csak 46-49 között kerülhetett Moesiából Gorsiumba, vö. *Arch. Ért.* 25, 1905, 418 = *AE* 1909, 198. = *ILS* 9137, továbbá B. LÖRINCZ: *Hilfstruppen* p. 23, n. 23. Az *ala* Moesiába vezénylését megelőzően azonban Kr. u. 15-ig Illyricumban állomásozott, vö. BENEŠ: *Auxilia Romana* p. 91, így egy Borostyánút menti Tiberius-kori veterántelepítésnek az állomáshely elvileg nem képezheti akadályát. A sírkövön említett rendkívül hosszú szolgálati idő egyébként épp az Augustus korának hadseregét jellemezte, és a Tiberius által megörökölt, megoldásra váró feladatok egyike volt.

³²⁷ Számos példát ismerünk olyan helyek régi neveinek továbbélésére melyeket az őslakosság a hódításkor kénytelen volt kiűriteni, és a római hatóságoknak átadni. Példa erre Siscia esete, ld. fentebb.

³²⁸ PÓCZY K, *AArchHun* 23, 1971, 97.

³²⁹ Kat. 137, 143 – két *decurio Scarbantiae* még a *municipiumi* rang elnyerése előtti időből, ld. lentebb.

kutatás, hogy délen, Savaria felől a Répce képezhette Scarbantia határát.³³⁰ Az északi szomszéd egyideig még a municipium Flavium kialakítása után is a *Boii* civitasa volt. A törzs szállásterülete ezen a vidéken a Bécsi-medencétől az Azali civitasáig húzódott.³³¹ A hódítást követő időszakban ugyan itt is számolnunk kell a *Boii* területeinek megnyírbálásával, a kisajátítások azonban, mivel katonai táborok territoriumának kialakítását célozták,³³² elsősorban a közvetlen határzónát érinthették, s valószínűleg nem módosították a Scarbantia északi szomszédságában fekvő vidék adminisztratív viszonyait. Jelentős változást itt majd csak a limes-vidék Hadrianus-kori urbanizálása hozott: Scarbantia északi szomszédja a *Boii* civitasából szervezett Carnuntum lett. Scarbantia északi határának hozzávetőleges felvázolásához csupán ezt követően rendelkezünk támpontokkal. A Lajta hegység déli lábánál fekvő Oslip bizonyosan Carnuntumhoz tartozott, a településtől nyugatra ugyanis Carnuntumtól számolt mérföldkő került elő. A vidék Carnuntumhoz való tartozását egyébként a közeli Eisenstadt határában feltárt villa feliratos anyaga is megerősíti: amennyiben a felirat kiegészítése helytálló, a villa tulajdonosa egyidőben egy carnuntumi előljáró volt. Két további carnuntumi decurio felirata ezektől a helyektől valamivel északabbra, a Lajta-hegység túloldalán fekvő Au am Leitha határában, ill. a Lajta menti Leithaprodersdorfnál került elő. Scarbantia északi határa mindezeknek megfelelően a Wulka ill. Mühlgraben patak, vagy a tőlük kissé délre fekvő, a várost félkaréjban övező hegyek lehettek. Ez utóbbi esetben az egykori városhatár nagyjából ott húzódott, ahol ma az osztrák-magyar országhatár van.³³³ A város nyugati irányban sem terjedhetett jelentős mértékben a mai államhatár vonalán túlra, a Lajta völgye ugyanis, mely benyúlt Scarbantia és a

³³⁰ MÓCSY: *Bevölkerung* 36; elfogadja BALLA L: *Steindenkmäler* 23,-. ld. továbbá MÓCSY – BARKÓCZY, *RIU* 1, 13 p., valamint I. TÓTH, *Arch. Ért.* 100, 1973, p. 254, és az 52. jegyzet.

³³¹ Ld. lentebb

³³² A Borostyánút a germánok elleni felvonulás fő útvonala is volt, melyet Claudius uralkodásától kezdve mindkét oldalon növekvő számú auxiliáris helyőrség biztosított (Klostenburg, Vindobona, Ala Nova, Carnuntum, Gerulata) Különösen érvényes ez a carnuntumi legióra, mely Claudius uralkodásától kezdve már bizonyosan állandó helyőrséget jelentett a Borostyánút dunai átkelőjénél, és a Domitianus alatt Vindobonába helyezett legióra, melyekhez kiterjedt territoriumok tartoztak, vö. A. MÓCSY *AAntHung* 29, 1972, 133 skk.

³³³ Kérdéses lehet a határon fekvő Fertőrákos környéke, ahol a tó menti Mithraeumból többek között egy carnuntumi decurio oltára (Kat. 179) is előkerült. Egy szentélyben állított ilyen felirat azonban nem bizonyíték a hely hovatarozásának meghatározásában.

provinciahatár közé, Carnuntum birtokában lévőnek látszik,³³⁴ de számolhatunk itt még a vindobonai legio territoriumával, ill. a Severus kortól a Vindobonai municipiumnak is a noricum Solva határáig benyúló birtokaival. A város territoriumát keleti irányban a Fertő-tótól délre villák és városi előjárók síremlékei jelzik Hegykő, Nagylózs, Sopronhorpács vonaláig. Hogy a tó kelet oldala, a mai Fertőzug, és az attól északra eső terület fel egészen Neusiedler am See-ig Scarbantiához tartozott-e, nem tudjuk biztosan. Az utóbbi településen előkerült síremlék, melyet egy scarbantiai előjárónak és családjának állítottak, nem feltétlenül perdöntő bizonyíték a szóbanforgó terület Scarbantiához való tartozásához, hiszen a városi előjáróknak házasság, öröklés, vásárlás, stb. folytán nem ritkán a szomszéd városban is voltak birtokai. Mócsy A. úgy véli, hogy ezt a területet Scarbantia később, a Carnuntumi municipium kialakításakor, ill. a *civitas Boiorum*nak ezzel egyidőben történő felszámolásakor kapta meg. Ez elképzelhető, ugyanis ezen a vidéken a Boius őslakosság hagyott hátra feliratos emlékeket, ami nem jellemző Scarbantia egyéb területeire, ugyanakkor innen kétségtelenül hiányoznak a carnuntumi vonatkozású dokumentumok is. A feliratok megoszlása alapján még az is elképzelhető, hogy ekkor az egész Fertő-vidék Scarbantiához került. Scarbantiától keletre a Pliniusnál³³⁵ romlott névalakban szereplő *Arabiates* éltek. Itt valószínűleg a Répce lehetett Scarbantia határa.

Scarbantia a Flaviusok alatt kapott municipiumi rangot, erre utal a municipium Flavium jelzője. Mint fentebb azonban utaltam rá, már a városi rangra emelését megelőző időkből is rendelkezünk a település önkormányzatára vonatkozó adatokkal.³³⁶ *C. Sexlilius Senecio* és *M. Canius* decuriók síremlékét ugyanis nem csupán a feliraton említett Scarbantia municipiumi rangja megjelölésének hiánya, valamint külső formai jegyeik alapján datálhatjuk az oppidum időszakára, hanem az illetők társadalmi helyzete alapján is. Mindkét decurio aquileiai származású volt, *C. Sextilius Senecio* apjának *Lemonia* tribusa, s az elhunytak *Canius* nomenje (mindkét feliraton) erre mutat. A *Canius* név a Borostyánút menti városokban az aquileiai vállalkozó család libertusai

³³⁴ A Wiener Neustadtól nyugatra, Muthmansdorfnál másodlagos felhasználásból előkerült feliratot, melyen egy carnuntumi decurio szerepel, lehet, hogy építőanyagként máshonnan szállították ide, Wiener Neustadtot és környékét azonban ennek a vidéknek a bennszülött feliratanyaga miatt is nyugodtan Scarbantián kívül esőnek számíthatjuk,

³³⁵ Plin., *n. h.* 3,148: *Arviates*

³³⁶ Kat. 137, 143.

révén terjedt el.³³⁷ Senecio anyja *Kania Urbana* maga is liberta volt, de libertus jogállást sejtethetünk *M. Canius* esetében is. Ezek az emberek rendes körülmények között nem lehettek volna egy város tanácsának tagjai, mint ahogyan Savariában *M. Canius* maga is csupán *Augustalis* lehetett, Scarbantiának azonban ő volt az első embere. Mindezek fényt vetnek a korai település jellegére is. Bázis volt a Carnuntum ellátásában szerepet játszó, ill. a Barbaricummal üzletelő negotiatores számára,³³⁸ akik a település vezetésében is hangadó szerephez jutottak, mivel ott nem léteztek a hivatalok betöltésével kapcsolatban olyan szigorú, származásra, társadalmi jogállásra, életkorra, stb vonatkozó előírások, mint a városi rangú közösségekben.

A fennmaradt írásos emlékek alapján a municipiumi rang elnyerésének csak időszáját tudjuk meghatározni. Mivel a városi jog adományozása mind a 68/69-es polgárháborút követő vespasianusi, mind pedig a dunai háborúkkal összefüggő domitianusi intézkedések sorába beleillik, a történelmi körülmények sem nyújtanak támpontot az időpont közelebbi meghatározásához. A flaviusi alapítás következtében város tribusa elvileg a *Qurina* kellett hogy legyen, eddig azonban még egyetlen polgár feliratán sem fordult elő. A városnév alapítóra utaló *Flavium*³³⁹ jelzője egy későbbi feliraton, melyet valószínűleg a tartományi kultusz székhelyén, hivatalosan állítottak, *Flavium Augustum* formában szerepel. Az *Augustum* / *Augusta* kiegészítő jelző más városok nevében is előfordul Pannoniában (ld. fentebb). Felbukkanása a Severus korra tehető, s megjelenése legelfogadhatóbb magyarázatának a szóbanforgó városok valamilyen ekkor történő kiváltságolása, vagy részleges újraalapítása tűnik Scarbantia esetében mérlegelhetjük azt a lehetőséget is, hogy a limes-vidék kiterjedt katonai territoriumainak Septimius Severus alatti felszámolása során területet kapott. Figyelemre méltó azonban, hogy bár Pannoniában a Severus császárok több municipiumot is coloniává szerveztek, Scarbantia nem volt közöttük.

³³⁷ Egy másik *Canius* a *M. Canius* sírkövének lelőhelyéről, Hegykőről a Kr. u. 1. század első feléből-közepéről: *T. Canius T. l. Cinnamus negotiator*, a Kr. u. 1. sz. első feléből, közepéről.

³³⁸ Egy további negotiator felirata Sopronból a Kr. u. 1. sz. első feléből-közepéről *CIL* III 4251, G. ALFÖLDY, *ZPE* 81, 1990, 207-212.

³³⁹ Pseudotribusként is: *CIL* III 10935 (=4225, Klostermarienbergről): *domo Fl. Scaebantia*.

A municipium adminisztratív intézményei

municipium: kat. 139, 147, 144, 145. — 2. század

a tanács:

decuriones: kat. 139, 141, 144? — 2. század – 2-3. sz. fordulója

decretum decurionum: kat. 140. — 2/3. század

tisztségviselők:

quaestor: kat. 139, 141. — 2. század – 2-3. sz. fordulója

aedilis: kat. 139, 141. — 2. század – 2-3. sz. fordulója

duumvir: kat. 139, 140? 141. — 2. század – 2-3. sz. fordulója

magister ludorum: kat. 138. — 1. sz. második fele – 2. sz. első évtizedei

papi méltóságok:

augur: kat. 139, (140?). — 2. század

a császárkulrusz intézményei:

seviri: 145 — 1. század vége / 2. század.

Augustales: 145 — 1. század vége / 2. század

Scarbantiában az alapvető tisztségeket, a quaesturát, aedilitast és a duumviratust feliratok dokumentálják. A cursus honorum – a két ismert esetben – a duumviratus előtt a quaesturát és az aedilitast egyaránt magában foglalta. Az adminisztratív tisztségek teljes karrier esetében itt is kiegészültek papi méltósággal. Az utóbbiak presztízse Scarbantiában magas lehetett: *Ti. Iulius Quintilianus* duumviralisként nyerte el az auguratust.³⁴⁰

A magister ludorum tiszte más pannoniai városokból nem dokumentált. A ludi, vagyis a törvény által előírt ünnepek és játékok megrendezése a duoviri, az aediles és az egyes papi méltóságok, flamines, pontifices, augures stb. kötelezettsége volt, melynek

³⁴⁰ Kat. 139.

részleteit a *lex municipii* pontosan szabályozta.³⁴¹ A játékokkal kapcsolatos rendészeti feladatok megoldása elvileg az aedilisek hatásköre volt. A játékok lebonyolítását többnyire vállalkozóknak adták ki. Az ünnepségek magas költségei miatt egyébként az is szokás volt, hogy a játékok egy részének a megrendezését a város *munus* formájában a vagyonos polgárookra terhelte.³⁴² A *magister ludorum* tiszte Scarbantiában nem számíthatott a rendes magistratusok közé, mert egyfelől hiányzik az ismert municipális tisztségviselők többfokozatú *cursus honorum*ából, másfelől *Cotoni* *Campanus*, aki ezt a tiszte betöltötte, síremléke tanúsága szerint ezen kívül soha semmilyen másfajta hivatalt nem viselt. Abból mindenesetre, hogy veteránus volt, tehát mentességet élvezett mindenfajta közteher alól, arra következtethetünk, hogy vagy olyan személy volt, aki a megbízatást a polgáltársak javára önként vállalta, vagy vállalkozó volt, aki a munkájáért a várostól anyagi ellenszolgáltatást kapott. Egyszerűbben fogalmazva: tiszte nem *munus*, hanem vagy honor, vagy privát foglalkozás volt. Valószínű, hogy az előbbi, s a *magister ludorum* (állandó, vagy alkalmi) önálló funkciójának a megteremtésével a város célja a rendes magistratusok tehermentesítése volt. A tisztség legközelebbi analógiái a keleti városokban gyakori , vagy lehettek.

A sevirek és Augustalisok testületének scarbantiai létezését egyetlen felirat bizonyítja. *L. Flavius Fortunatus* mindkét tisztséget betöltötte, és a sevirekre jellemzően császárnevet viselt.³⁴³

Scarbantia vezetőrétegéről kevés feliratos emlék maradt. Amit ezekből a származására vonatkozóan megállapíthatunk, az beleillik abba a képbe, amit a municipium lakosságának egészéről eddig a kutatás kialakított. Más Borostyánút-menti városokhoz hasonlóan Scarbantia lakossága is erős itáliai kötődést mutat. Az itáliaiakat vagy a kereskedelem vonzotta ide, mint azt már fentebb az oppidum vezető családjaihoz tartozó *Canii* esetében is láttuk, vagy legiós szolgálat útján kerültek erre a vidékre. Legiós veteránok már az 1. sz. közepétől kimutathatók Scarbantiában,³⁴⁴ s ezek alkalmasint megjelennek a város vezetőrétegében is, mint azt a carnuntumi legio

³⁴¹ Vö. *Lex col. Genet. Iul.* c. 70, 71, 128.

³⁴² Vö. a *curator muneris publici* (Hadria, *CIL* IX 5016), vagy egyszerűen csak *munerarius* (Aquae Sextiae, *CIL* XII 522), *munificus* (Luceria, *CIL* IX 804), stb. tiszte, vagy *cura muneris gladiatorii* említését (Formiae, *CIL* X 6090, Puteoli *CIL* X 1785). A kérdéshez: W. LIEBENAM: *Städteverwaltung* 371 skk, továbbá W. LANGHAMMER 155 sk.

³⁴³ Kat. 145.

³⁴⁴ Pl. *CIL* III 4247 (Scarbantia): *M. Vibius C. f. Aniensis vet. leg. XV Apol.*

veteránjának *[C]otonius G. f. Pol(lia)* Campanusnak, a magister ludorumnak az esete mutatja.

A romanizált provinciálisok első generációját Scarbantiában a *Ti. Iulii* jelentik. Nem dönthető el, hogy környékbeli benszülöttek, vagy bevándorlók, esetleg idetelepítettek voltak-e. A néhány név szerint is ismert scarbantiai előjáró egyike éppen egy *Ti. Iulius*, ezek valamelyikének 2. századi leszármazottja volt.³⁴⁵ A municipium territoriumán Hadrianus koráig – a civitas Boiorum Fertő-tó melléki területének a városhoz történő esetleges csatolásáig – nem élt bennszülött népcsoport. A Pelso-vidékkel a város gyér, részben már a romanizáció útjára lépett lakosságot kapott. Publius Aelius Severus, akinek családi síremléke Neusiedler See-n került elő, a romanizált boius vezetőréteg köréből származott.³⁴⁶

Scarbantia territoriumán jelentősebb számban éltek Flaviusok. Ha a feliraton kiírták a praenomenjüket, úgy az kivétel nélkül Titus. Cognomenjük, a feliraton szereplő társaik, a feliratok lelőhelye kivétel nélkül bennszülött eredetre utalnak. A sevir Augustalis L. F(lavius) Fortunatus valószínűleg közülük származott.

Civitas Boiorum

A kelta *Boii* a Kr. e. első század első felében a noricum-i törzsek keleti szomszédságában számottevő hatalmi tényezőnek számítottak. Kiterjedt szállásterületük a Murától a Dunáig a mai Ausztria területén az Alpok keleti lejtőit és a Bécsi-medencét, Magyarországnak pedig a Dunántúl nyugati részét foglalta magában. Azt, hogy korábban a noricum-i királyságtól mennyiben függtek, nem tudjuk pontosan: a Boirebistas dák királyságával folytatott háborújukban elszenvedett súlyos vereségeik után azonban már bizonyosan noricum-i fennhatóság alatt álltak. Ezt a helyzetet tükrözi Velleius Paterculus történelmi munkája, aki a Kr. u. 6. év egyik fontos eseményének, a Maroboduus elleni hadjárat előkészítésének leírása kapcsán a boiosok egyik központját, Carnuntumot

³⁴⁵ Kat. 139.

³⁴⁶ Kat. 144.

noricumi városként említi.³⁴⁷ A Velleiushoz időben legközelebb álló későbbi forrásban, az idősebb Pliniusnál a *Boii* már csak a *deserta Boiorum*, a boiusok elhagyott pusztaságai összefüggésében szerepelnek. Plinius a *deserta Boiorum*ot a noricumiak szomszédságában, a *lacus Pelsoval* (Balaton) együtt említi. A szerző a *deserta Boiorum*-ról még azt is megjegyzi, ott azóta már, az isteni Claudius coloniájában Savariában, és Iulia Scarbantia oppidumában (emberek) laknak.³⁴⁸ Szóhasználatából arra következtethetünk, hogy a szóbanforgó terület Scarbantia és Savaria létrejöttét megelőzően lakatlan volt. A kutatás a *deserta* kialakulását a Boii dákoktól elszenvedett vereségeivel magyarázza.³⁴⁹ Nem szükséges azonban a terület feladását kizárólag a dákok rovására írunk: a mai Dunántúl Drávától északra eső vidéke a római hódítás előestéjén nem volt teljesen lakatlan, az sem elképzelhetetlen tehát hogy a rómaiak kényszeríthették a boiusokat egyes területeik feladására akkor, amikor őket Noricumról leválasztva Illyricumhoz (vagy ha ennek a kettéosztását Tiberius korára datáljuk, már Pannoniához) csatolták, mint azt a Sala átkelőjénél lévő kelta település sorsa is mutatja.³⁵⁰

A Boii római uralom alá Noricum meghódításakor, Kr. u. 15-ben kerültek, a *regnum Noricum* részeként. Lakóhelyük Kr. u. 6-ban még bizonyosan Noricumhoz tartozott, ezt követően azonban valamikor Tiberius alatt Pannoniához csatolták őket. A római kori *civitas Boiorum*, melyet két felirat is említ, Pannonia északnyugati sarkában feküdt. Nyugati határa Pannonia és Noricum közös határával esett egybe, mely Vindobonától valamivel nyugatabbra húzódott. A mai Klosterburg, melynek korabeli nevét nem ismerjük biztosan, már Pannoniához tartozott. A nyugati határsávban, déli irányban egészen a Mura vidékéig boiusok éltek.³⁵¹ A Lajta völgyiek még biztosan a rómaiak által mesterségesen kialakított közösséghez, a *civitas Boiorum*hoz tartoztak, a Semmeringtől délre lakók azonban a colonia alapítása után valószínűleg már Savariához. A Lajta folyó völgye és a Lajta-hegység boius terület volt. A *civitas Scarbantiával* közös határa a hegység déli lábánál húzódott. A Fertő-tó környéke, és a

³⁴⁷ *Carnuntum, qui locus Noricus...*, ld. fentebb.

³⁴⁸ Plin., *n. h.* 3,146: *Noricis iunguntur lacus Pelso, deserta Boiorum; iam tamen colonia Divi Claudii Scarbantia et oppido Scarbantia Iulia habitantur.*

³⁴⁹ Vö. A. MÓCSY: *Pannonia and Upper Moesia* 19.

³⁵⁰ Ld. Salla esetét, ahol a folyami átkelőnél lévő bennszülött falut a rómaiak azt megelőzően számolták fel, hogy ott *auxiliaris* tábornok létesítettek.

³⁵¹ Vö. MÓCSY: *Bevölkerung* n. 143/1, 146/1, 148/1, 2, 121/1, 122/1, 123/1, 2, 124/1, 2, 3, 4, 125/1

Rábaköz, az Arrabo folyó torkolatvidéke a nagyjából idáig nyúló, illyr Azali területéig elvileg tehát a civitas Boiorum territoriuma volt, a gyakorlatban azonban a Carnuntumtól keletre eső terület gyéren lakott volt.³⁵² Ezen kívül északon, a dunai limes mentén meglehetősen sűrűn sorakoztak a táborok. Ezek környékén, mindenekelőtt a carnuntumi és a vindobonai legionál kiterjedt katonai territoriumokkal is számolnunk kell, különösen a Carnuntumtól keletre eső parti sávban,³⁵³ a Répcétől délre pedig a Fertő-tó és a Rába között kiterjedt mocsárvidék húzódott. Egészen bizonyos azonban hogy egyes partszakaszok a *Boii* birtokában voltak, erre következtethetünk abból, hogy a civitas egyetlen ismert *praefectura*, *praefectus ripae Danuvii et civitatum duarum Boiorum et Azaliorum* volt.³⁵⁴

A *praefectus civitatis* posztját egy olyan parancsnoknak tartja a kutatás, akit a helytartó bízott meg egy civitas katonai felügyeletével.³⁵⁵ Ebből kiindulva általánosan elfogadott, hogy a civitates peregrinae a hódítást követően még több évtizeden át, egészen a Flaviusok koráig katonai felügyelet alatt álltak.³⁵⁶ Nagyjából a Flaviusok korára datálható a fent említett *praefectus civitatum duarum Boiorum et Azaliorum* működése is.³⁵⁷ *Cursus honorum*ában, mint láttuk, két poszt szerepel egymás mellett. amelyeknek a (földrajzi értelemben vett) területi kompetenciája egymással szorosan összefüggésbe hozható: a *praefectus ripae* és a *praefectus civitatum duarum Boiorum et Azaliorum*. A *praefectus ripae Danuvii* valóban katonai parancsnok volt,³⁵⁸ a *praefectus civitatis* funkciója azonban nem ennek a megbízatásnak volt része, hanem egy mellette párhuzamosan ellátott megbízatás volt. Az utóbbi ráruházását a *praefectus ripae*-re az tette kézenfekvővé, hogy az a posztjából fakadóan már amúgy is azon azon a partszakaszon mozgott, amely a szóbanfordó civitasok területére esett. Az azonban hogy mint *praefectus civitatis*nak a civitasok katonai felügyelete lett volna a feladata –

³⁵² A két civitas közös *praefectus*-át ld. kat. volt, aki ezt a megbízatását mellékfeladatként láthatta el a *praefectus ripae Danuvii* posztja mellett, vö. kat. 149. Ez azt jelenti, hogy az *Arabiates*, akiket valószínűleg a *Boii*-ről leválasztva szervezték a rómaiak önálló civitassá, s akikről a nevük alapján úgy gondoljuk, hogy az Arrabo (Rába) mentén éltek, a Rába torkolatvidékét nem tarthatták birtokukban, mert különben beleestek volna a *praefectus* útvonalába.

³⁵³ A. MÓCSY: *AAntHung* 20, 1972, 144 sk.

³⁵⁴ Kat. 149. DEVLIVER, *PME* V 124; J. FITZ: *Verwaltung* 268, n. 141.

³⁵⁵ Mindenekelőtt A. MÓCSY alapvető munkája, *Historia* 6, 1957, 492 skk.

³⁵⁶ i. m. 495.

³⁵⁷ WACHTE, K., *Historia* 15, 1966, 247; A MÓCSY, *AArchHung* 23, 1971, 45. továbbá J. FITZ i. m..

³⁵⁸ vö. W. ENBLIN, *RE* XXII (1954) 1335.

számomra kétséges. Mert ugyan mit csináltak akkor a part mentén állomásozó legiók, cohorsok és alák?

A törzs romanizációja korán elkezdődött. Az első feliratokkal dokumentált újpolgárok Claudiusok.³⁵⁹ Kiterjedtebb polgárjogadományozásra került sor a Boii körében a Flaviusok alatt. Kézenfekvőnek tűnik, hogy feltételezzük, ez Scarbantia municipiumi rangra emelésével állt kapcsolatban. Lehet, hogy a lépés kompenzáció volt a városalapítás céljára kisajátított boius területekért. A polgárjogadományozást ezen kívül még Domitianusnak a *Boii* határszakaszát is érintő germán háborúival is összefüggésbe hozhatjuk, s esetleg auxiliárisok letelepítésével. Veszteséget jelenthetett a civitas számára a Poetoviából Vindobonába helyezett legio territoriumának a kialakítása, s az ehhez szükséges földeknek a civitas területéből való kihasítása. Erre a Traianus uralomra lépésekor, a dák háborúk előkészítésének keretében került sor. A lakosságot valószínűleg hasonlóképp kártalaníthatták, mint Scarbantia megszervezésekor, vagyis római polgárjoggal, mert a benszülött eredetű Ulpiai Civitas Boiorumnak csak a területi változások által érintett nyugati sávjában fordulnak elő.³⁶⁰ Az új határt – amint arra a civitas Boiorumból később létrehozott Carnuntum territoriumának kiterjedéséből következtethetünk, Schwechattól valamivel nyugatabbra vonták meg. A törzsi arisztokrácia viszonya a rómaiakhoz a Flaviusok koráig valószínűleg még ambivalens volt. A köreikben előforduló jelentősebb számban Flaviusokkal kezdődő császárnomenek arra utalnak, hogy ez a szilárd anyagi bázissal rendelkező réteg, melynek gazdagságáról kiterjedt rabszolga-tartása, és tumulusainak drága sírmellékletei alapján alkothatunk fogalmat, csak fokozatosan adta fel a hódítókkal szembeni tartózkodását. A határvédelem megerősítése a Dunai határ e szakaszára nehezedő nyomás miatt persze a Boii érdekeit is szolgálta, és a nagylétszámú katonaság megjelenése számukra is anyagi előnyöket is ígért. Ugyanakkor a tartományi kormányzatnak is fokozottabban volt szüksége a helyi lakosság támogatására. A kölcsönös érdekek, kölcsönös előnyök és kölcsönös közeledés nagyjából másfél generációval azt követően, hogy a Boii egykori déli területeiből Scarbantia municipiumát kialakították, Hadrianus császár alatt sor került magának a civitasnak római municipiummá történő átalakítására. A civitas Boiorum Schwechattól keletre

³⁵⁹ *CIL* III 4548, vö. MÓCSY: *Bevölkerung* p. 46.

³⁶⁰ *CIL* III 4554 (Muthmannsdorf – carnuntumi decurio a municipiumi rang elnyerését követően), *CIL* III 4548 (Neukirchen), FÖ 1, 55 (Neukirchen)

megszűnt létezni. Azt viszont nem tudjuk, hogy a Schwechattól nyugatra élő boius lakosság milyen keretek között élt tovább.

A *Boii* önkormányzatára vonatkozóan nem maradtak fenn emlékek. Egyik princepsét, *M. Coc[c]ei* *Caupianus*t viszont ismerjük.³⁶¹ Felirata a Carnuntumtól 12 km-re délre fekvő Parndorf (Pándorfalu) mellett felfedezett villa ásatásai során került elő. A kutatás őt tartja a villa építtetőjének és első tulajdonosának. A villa Pannoniában a maga nemében az egyik legfigyelemreméltóbb építmény. Impozáns mérete és igényes kivitelezése bepillantást enged a boius arisztokrácia gazdagságába, a megépítésének helye pedig, helytartói székhely közelében, ugyanúgy, mint építtetőjének friss római polgársága, a bennszülött arisztokrácia tartományi vezetőrétegbe való integrálódását illusztrálja.

Carnuntum

A város a Borostyánút dunai átkelőjénél feküdt, az *Itinerarium Antonini* tanúsága szerint Scarbantiától 38,³⁶² a limes-menti Arrabonától – ad Flexumon át – 55 római mérföldre,³⁶³ a mai Petronell mellett. Névadója a carnuntumi legiotábortól mintegy 10 km-re keletre, Braunsbergnél fekvő, illyr eredetű kelta falu volt, mely a római hódításkor megsemmisült. A helynevet a tábor nyugati oldalán, annak szoros szomszédságában kialakuló *canabae*-település, és az a *vicus* vitte tovább, mely ezektől kissé távolabb még nyugatabbra, a katonai területen kívül, már a *civitas* területén, a római uralom időszakában keletkezett. A két település nemcsak jogi helyzetében, hanem jellegében, és lakossága összetételében is jelentősen eltért egymástól. A *canabae* kereskedő telep volt, a *vicus* lakosságában pedig a bennszülött elem dominált. Ez később ugyan, az idegenek betelepődése következtében veszített súlyából, de azért jelentős maradt. A városi rang elnyerésekor az akkorra már urbanizált külsőt öltő *vicus*ból alakították ki az adminisztráció központját, a *territorium*ot pedig a *civitas*

³⁶¹ Kat. 149.

³⁶² 262, 7-8,

³⁶³ 267, 10-12.

Boiorum territoriumából. A határt – amennyiben ezt már korábban, a vindobonai legióstábor létesítésekor nem tették meg – Scwechatt nyugati szomszédságában vonták meg. Az új város déli, s a Fertő-tó vidékén valószínűleg keleti szomszédja is Scarbantia municipiuma volt. Nyugaton a civitas Boiorum maradéka határolta mindaddig, amíg Septimius Severus alatt ebből a vindobonai municipiumi territoriumát meg nem szervezték. Kelet felől, Deutsch Altenburgnál a carnuntumi legio állomásozott, és – a canabae-val együtt – a territorium legionis feküdt.

Carnuntum³⁶⁴ *municipium Aelium*³⁶⁵ volt. Polgárai a *Sergia* tribusba tartoztak,³⁶⁶ pseudotribusaként az *Aelia* fordul elő.³⁶⁷ Mindezek együttesen arra utalnak, hogy városi rangot Hadrianus császártól kapott. A municipiumi rang adományozását érthetővé teszi, hogy Carnuntum már közel egy évszázada legiós bázis volt, sőt, a helyőrségét a Flavius korban még egy ala quingenariával is megerősítették.³⁶⁸ Legalább egy negyed százada már a helytartó is itt székelte. Mellette határátkelő is működött. Nem csupán a kiszolgált veteránok maradtak itt szívesen, a település a kereskedőket is vonzotta. Az sem mellékes, hogy a boiusok társadalma elég fejlett és differenciált volt ahhoz, hogy könnyen alkalmazkodják az új viszonyokhoz és átvegye a hódítók civilizációs vívmányait. Vezetőrétegük gazdag volt, és a végeredmény is mutatja: jó érdekérvényesítő készséggel rendelkezett.

Septimius Severus – akit Pannonia superior helytartójaként 193. ápr. 11-én itt Carnuntumban kiáltottak ki császárrá,³⁶⁹ a tábor melletti canabae-val együtt colonia rangra emelte a várost.³⁷⁰ A megváltozott közjogi helyzet a város nevének új, Septimia jelzőjében is kifejezésre jutott.³⁷¹ Rómavárosi feliratokon ezt követően a Septimia pseudotribusként is előfordul.³⁷² A rangemelés pontos időpontját nem ismerjük. Annyit tudunk, hogy Pannonia inferior helytartói székhelye, Aquincum, 193 szept. 11. és 198

³⁶⁴ Gyakori írása Karnuntum, vö. Kat. 153, 155, 163, 164, 165, 167, 171, 174, 175, 177, 179, 181, 183, 184, 186.

³⁶⁵ Kat. 160, 186.

³⁶⁶ Kat. 165, 178; a város nevének jelzőjeként: Kat. 184: *dom(o) Sergia Karnunto*

³⁶⁷ DOBÓ 39/b.

³⁶⁸ H. STIGLITZ, *CJb* 1986, 193 skk, a tábor datálásához 204.

³⁶⁹ *SHA*, *Sev.* 5.

³⁷⁰ *Colonia*: 166, 167, 171, 179, 183.

³⁷¹ *Colonia Septimia*: 163.

³⁷² DOBÓ 39/c.

ápr. 22. között lett colonia,³⁷³ az utóbbinál későbbi dátumot Carnuntum esetében sem feltételezhetünk. A Severus dinasztia második császára, Caracalla is kitüntette a várost. Nem tudjuk azonban, hogy pusztán arról a kegyről volt-e szó, hogy Carnuntum a nevében az ő nevét is viselhette, vagy a városnévben felbukkanó új, kiegészítő jelzőknek³⁷⁴ valamilyen igazgatásjogi vonatkozása is volt. Mindenekelőtt a *Ius Italicum* elnyerésének a lehetősége vethető fel, ebben a kiváltságban a dinasztia alatt ugyanis nem csupán a Severusok szülőföldjén, Afrikában, hanem még Daciában is több város is részesült. Bizonyítékunk azonban nincs erre a kiváltságra..

Az igazgatás intézményei

civis / municeps: kat. 155, 178. — 2. század

a tanács:

decretum decurionum: kat. 178, 183. — 178. szept. 1 – 193/217.

decurio: kat. 153, 156, 160, 178, 181, 185, 162?, 163, 164, 165, 175, 178, — 2. sz. első fele -3. század (178. szept. 1; 209; 219, aug. 23.)

tiszttségviselők:

quaestor: kat. 163 (ketten), 170, 174 – Kr. u. 2. sz. (a municipium időszakából is) - Kr. u. 209.

aedilis: kat. 161, 170, 173 — 2. század (178).

quattuorvir: kat. 159 — Kr. u 2. sz. dereka: Antoninus Pius kora

quattuorvir i. d. — kat. 181, 182 — Kr. u 2. sz. első fele – 2. század

quattuorvir aedilici(i)s p(otestatibus): kat 182 — 2. század

duumvir: kat. 176. — 2. sz. vége-3. század

praefectus fabrum: kat. 182, 164, 168? — 2. sz. – 219. aug. 23. – 243. dec. 25?

praefectus centonariorum: kat. 225.

curator r(ei) p(ublicae): kat. 185 — 2. század (a municipium időszakában)

omnibus honoribus functus: kat. 133?, 165 — 2. sz. vége / 3. század eleje

³⁷³ Kat. 264 és 266.

³⁷⁴ *Colonia Septimia Aurelia Antoniniana*: Kat. 164, 165, vö. B. GALSTERER-KRÖLL, *ES* 9, 1972, p. 124, Nr. 351; HILD: *SE* n. 34.

curator thermarum: kat. 169 — 2. század

papi méltóságok:

augur: kat. 178 — (178. szept. 1.) 173? (inkább augur) — 2-3- sz.

flamen: kat. 165. — 3. sz. eleje

a császárkultusz intézményei:

sevir: kat. 171 — 2/3. sz. fordulója

Augustalis: kat. 158, 166, 167? (valószínűbb, hogy Augustalis), 169, 186 — 2. sz.
(Commodus: 180-192, Kr. u. 232)

alárendelt adminisztratív egységek:

pagus Aelenus: kat. 157 — 2. század

vicus Gallorum:

a canabae szervezete

magistri montis: kat. 152, 153 — Kr. u. 159, 166.

A carnuntumi municipium élére az alapítást követően *quattuorviri* kerültek. Ez azért is figyelemre méltó, mert Alsó-Pannonia helytartói székhelye, Aquincum Carnuntummal egyidőben *duoviri*-vezetést kapott. A *quattuorviri* közül a maior potestással rendelkező két tisztségviselő hivatalos címe Carnuntumban is *quattuorviri i(ure) d(icundo)*, a két *collegae minores*-é pedig *quattuorviri aediliciis potestatibus* volt.³⁷⁵ Még a municipium időszakában megjelentek a város tisztségviselői között a quaestorok,³⁷⁶ és a *quattuorviri aediles* titulusa is egyszerűen *aedilis*re módosult.³⁷⁷ Egy 2. sz. végére datált töredékes felirat pedig talán *duumvir Carnuntensium*ot említ. Ebből arra következtethetünk, hogy megváltozott a municipium státusza, quaestorokat ugyanis csak *duoviri* által vezetett városokból ismerünk. Kérdés, hogy mikor? A 2. század derekán épült polgárvárosi amphitheatrum felirata még a *quattuorviri* számára fenntartott helyeket jelölte. A Kr. u. 178-ra datált, *ob honorem aedilitatis* állított felirat

³⁷⁵ Vö. Kat. 182.

³⁷⁶ Egy további, csonka felirat külső formai jegyei alapján ugyancsak a 2. századra datálható.

³⁷⁷ Kat. 161, 173.

pedig már az új viszonyokat jelzi. A változást a markomann háborúkkal hozhatjuk összefüggésbe.³⁷⁸ Valószínű, hogy a város a barbár invázió során oly súlyos károkat szenvedett, hogy a regenerálódáshoz külső segítségre – pl. népességének pótlására – volt szüksége.

A municipium időszakára tehető az egyetlen felirattal dokumentált *curatores thermarum* tevékenysége. Azon fajtájú tisztségek közé tartozhatott, mint a Savariából ismert *magister ludorum*, vagyis a rendes magistratusok kompetenciájáról választották le kisebb önálló tisztséggé, azzal a szándékkal, hogy azokat tehermentesítsék.³⁷⁹ Ez annál is inkább így lehetett, mert a fürdővel kapcsolatos teendők jól elkülöníthető feladatkört alkottak: a *cura operis thermarum*-ot egy itáliai felirat is említi.³⁸⁰ Más volt a megnevezése, de a mi curatorainkkal azonos lehetett a funkciója annak a *curator balineum*-nak, aki egy hispaniai feliraton bukkan fel, és a Philostratos által említett *curator balneum*-nak is.³⁸¹ A konkrét fürdőfenntartást a városok általában úgy oldották meg, hogy a teendőket részfeladatokra bontva a városlakókra terheltek *munera personalia* formájában.³⁸² Valószínű, hogy a *curatores thermarum* feladata éppen az ilyen munusoknak az összehangolása és ellenőrzése lehetett.³⁸³ Carnuntumban a *curatores thermarum* önálló tisztségnek látszanak. Az, hogy ketten voltak, a vezetői méltóságokra, a város élén álló honoresre emlékeztetnek bennünket. Kérdés, hogy vajon az ő esetükben munusról, vagy honorról van-e szó. Az előbbi mellett szólna az, hogy az a két személy aki a curatori posztot betöltötte, egyben *Augustalis* is volt.³⁸⁴ Az *Augustalis*okról pedig köztudomású, hogy gyakran igen gazdagok voltak, de a *libertus* státuszuk, és az ebből fakadó *ius honorum* hiánya miatt nem kerülhettek be az *ordo decurionum*-ba, és a munusok alól sem voltak mentesek. Nem volt azonban minden

³⁷⁸ Kat. 161.

³⁷⁹ A különböző *curák*, illetve a hozzájuk kapcsolódó *curatori* megbízatásokhoz ld. W. LANGHAMMER 162.

³⁸⁰ *CIL* IX 1419.

³⁸¹ *CIL* II 4610 (Iessos); Philostr., v. *Apoll.*

³⁸² vö. *Dig.* 50, 4, 1, 2: *personalia civilia sunt ... munera calefactionis thermarum...* A kérdéshez ld. *Liebenam: Städteverwaltung* 95.

³⁸³ Annak ellenére, hogy minden városban fürdők működtek, miért ritka kivételek a fürdőfelügyelők, valószínű azzal magyarázható, hogy az *ordo decurionum* a különböző *curákat* többnyire egyesítette, és azokra egyetlen *curator operum publicorum*-ot választott, vö. *CIL* XI 3258; *CIL* XIV 171 = *ILS* 2741. A kérdéshez: LANGHAMMER 178.

³⁸⁴ H. STIGLITZ, *ANRW* II. 6 (1977), 594.

Augustalis törvényszerűen libertus, és a szóbanforgó curatoraink libertus helyzetét sem tudjuk bizonyítani. Valószínűleg ugyanúgy, mint maguknak az egyes curatoroknak az elnevezésében és hatáskörében, a kinevezésekben is a ró mavárosi curator i posztok kínálták az előképet a városok számára: Rómában ezek a méltóságok azon posztok közé tartoztak, amelyek lefelé nyitottak voltak, vagyis a curator i collegiumokba a senatorok mellé lovagokat is kineveztek. Nem kizárt, hogy a városok is ezt a gyakorlatot követték a maguk helyi léptékeiben, és ezeken a posztokon a helyi társadalom második rétegének is helyet biztosítottak.

A municipium időszakában egy rendkívüli tisztségviselő is felbukkan a feliratos emlékekeken, egy curator rei publicae. Ilyet rendszerint válságos helyzetben lévő – többnyire pénzügyi csődbe kerülő – városok élére a császár nevezett ki. Carnuntum a század első felében virágzó városnak tűnik, jómódú, és adakozó kedvű vezetőréteggel, s nem tartjuk valószínűnek, hogy ekkor külső beavatkozásra szorult volna. Figyelemre méltó, hogy a curatort a császár a helyi elit köréből nevezte ki; ez arra utal, hogy a nehézségekért nem a városi vezetést tartotta felelősnek. A bajok minden bizonnyal a markomann háborúkkal álltak összefüggésben. Carnuntum történetében a 2. század derekának germán háborúi talán a legsúlyosabb időszakot jelentették. A barbár invázió idejére datált égésnyomok mindenütt pusztulást, a háború utáni lakosság jelentős térszében megváltozó személynévanyaga pedig nagyon súlyos embervesztéseket jeleznek. Feliratos anyagunkból az is kiderül, a szomszédos katonai vezetés a háború időszakában egyesek támogatásával maga is befolyásolta a választásokat. Ez valószínűleg arra irányult, hogy a kritikus időszakokban a város élén harci tapasztalatokkal is rendelkező emberek álljanak.³⁸⁵ A Duna-parti város ugyanis egy a barbár oldalról meglepetésszerűen indított támadással szemben a legio szomszédsága ellenére is védtelen volt.

³⁸⁵ vö. *Sall(ius) Optatus*nak és *Ulp(ius) Senecio*nak az aedilitas elnyerése alkalmából, *A. Iulius Severus* jólétéért, a castra via quintanaján állított feliratát. *A. Iulius Severus*nak a titulusát ugyan nem ismerjük, minden jel arra mutat azonban, hogy ekkor ő volt az Aquincumban állomásozó XIII legio parancsnoka. A választásokra a barbároktól a tavasz folyamán elszenvedett súlyos vereséget követően került sor (pl. Aquincumot, és Gorsiumot is ebben az időszakban érte támadás), a nyár folyamán, ld. T. Flavius Probus *ob honorem auguratus* állított, szept. 1-re datált feliratát - valószínűleg még a sikeres római ellentámadást megelőzően. *Ulp(ius) Senecio* valószínűleg azonos volt azzal a duplicariuszal, aki egy másik carnuntumi felirat említ, vö. Kat. 161.

A veszteségek mellett a háborúnak előnyei is voltak: a császárnak és stábjának jelenléte Carnuntumban a háború hosszabb-rövidebb időszakában a vezető réteg számára a felsőbb körökkel való személyes kapcsolatok kiépítésének lehetőségét kínálta. Megkezdődött a helyi előkelőknek a birodalmi elitbe való integrálódása: T. Flavius Probus fia a lovagrendbe került,³⁸⁶ más családok pedig talán ekkor anyagilag alapozták meg a későbbi, Severus-kori felemelkedésüket. Carnuntum ugyanis nem csupán a környéken dúló háború idején volt főhadiszállás, hanem a Pannoniából quad földre indított expedícióknak is bázisa volt, s így a hadiszállítók tevékenységének is fontos célpontja lehetett. A pisaurumi illetőségű *L. Apuleius Brasidas* valószínűleg közéjük tartozhatott, és ahogyan azt már más Borostyánút-menti városokban, más itáliai ill. nyugati kereskedők esetében is láttuk, ő is az augustalisi méltóság megszerzésével – s ezen keresztül a város anyagi támogatásával – biztosította be carnuntumi bázisát. Vállalkozása természetét egyébként nem csupán a felirata datálása, hanem a germán háborúkat befejező Commodustól kapott ritka privilégiuma, a *ius quattuor liberorum* alapján gyaníthatjuk. A háború után visszatért szülővárosába, és ott töltött be további tisztségeket.³⁸⁷

A tábortól egy leugán belül fekvő *canabae*³⁸⁸ a katonaság felügyelete alá tartozott, így adminisztratív szempontból nem volt, s nem is lehetett köze a municipiumhoz. Kvázimunicipális szervezetéről nem sok emlék maradt fenn. Az élen álló másutt is szokásos *magistri canabiarum*-ot Carnuntumban *magistri montis*-nak nevezték. Egyszerre négyen töltötték be ezt a posztot, és egy nemrégiben előkerült feliratból az is kiderül, hogy a kompetenciájuk egymásétól területileg – a négy kerület szerint – különült el. Ez idegen az autonóm városok gyakorlatától, mert ott a főmagistratusok között elvileg nem létezett hatáskörmegosztás. Az eredetileg jogállásában, lakossága összetételében és funkciójában, de még településszerkezetében és építészetében is különböző két település, a municipium és a *canabae* idővel külső megjelenésében közelíteni kezdett egymáshoz. Lakosságuk egy része – kihasználva a két település nyújtotta eltérő előnyöket – mindkét helyen érdekeltséget szerzett: a

³⁸⁶ Kat. 178. A fiú augurrá való megválasztása idején nem biztos, hogy a császár már Carnuntumban tartózkodott, mint ahogyan azt H. STIGLITZ, *ANRW* II. 6 (1977) 595 véli. A Rómából aug. 3-án elinduló császárok először Sirmiumba mentek, és ott a békefeltételekről a szarmatákkal tárgyaltak.

³⁸⁷ Kat. 186.

³⁸⁸ A *canabae* megnevezése Carnuntumban *cives Romani consistentes Carnunti intra leugam*, vö. kat 152, 153, 154.

canabaeban üzlethelyiséget vagy műhelyt, a municipiumban házat, földbirtokot. Ez a szimbiózis ragadható meg az egyik feliraton, mely egyébként abba a sorozatba tartozik, melyet a császár üdvéért szokásos módon évente a négy magister állított a canabae lakói nevében: Kr. u. 166-ban a magistri montis közül ketten a municipiumnak is decuriói voltak. Az összefonódás így érthetővé teszi a Septimius Severus alatti egyesítést.

A colonia Septimia vezetése 2-2 duoviri iure dicundo-ból, aedilusből és quaestorból állt. Az omnibus honoribus functus kifejezés Carnuntumban két feliraton is felbukkan. Ennek értelmezése általában gondot szokott okozni, itt azonban világos, hogy az előbbi három tisztség egymás utáni betöltését jelentette, és a papi méltóságokat már nem értették bele.³⁸⁹ Az utóbbiaknak egyébként Carnuntumban is magas lehetett a presztízse: ismert augurjaink és flamenünk a karrierjük csúcsán nyerték el a papi tisztségét, s kettejüknek magas társadalmi rangja is megállapítható.³⁹⁰

Az Augustalisok Carnuntum második ordoját alkották. A polgárváros aphitheatrumában (II. sz. amphitheatrum) előkerültek azok a feliratos kváderkövek, melyek a részükre fenntartott ülőhelyeket jelezték.³⁹¹ A fentebb már említett *L. Apuleius Brasidas* nem carnuntumi illetőségű volt – ez nagy valószínűséggel nem volt feltétele a megválasztásnak. Libertus voltuk az általunk ismert sevirek és Augustalisok nem jelölték a feliratukon. Kiváltsága alapján³⁹² azonban egészen bizonyos hogy Brasidas felszabadított volt. A két sevir – mint az már a fentebb tárgyalt városok esetében is megfigyelhető volt, császárnevet viselő romanizált polgár volt – mindkettő Lucius Septimius – ez pedig itt is azt a benyomásunkat erősíti, hogy a császárkultusz eme két testületének a tagsága egymástól eltérő társadalmi milliöből rekrutálódott.³⁹³

Carnuntum városának vezetőrétege után kevés emlék maradt. Annyi mindenesetre megállapítható, hogy a romanizált boius arisztokrácia szerepet játszott a város irányításában. Közülük egyes családok már a Flaviusok alatt római polgárjogot nyertek,³⁹⁴ mások azonban esetleg csak jóval később adták fel a hódítókkal szembeni

³⁸⁹ Kat 165.

³⁹⁰ 167? 173, 178.

³⁹¹ Kat. 158.

³⁹² *Ius quattuor liberorum* ld. a kat. 186. számú feliratához fűzött megjegyzéseket.

³⁹³ Az eltérésekre már R. DUTHOY is felhívta a figyelmet, vö. *Epigraphica* 36, 1974, 134. Ebben a vonatkozásban régióként egymástól eltérő gyakorlattal is számolhatunk, vö. ABRAMENKO: Die munizipale Mittelschicht 16 sk.

³⁹⁴ Kat 178.

tartózkodásukat.³⁹⁵ A romanizált bennszülöttek mellett itáliai kivándorlók leszármazottai is megtalálhatók az ordóban.³⁹⁶ Ezek jelentős része már nem közvetlenül Itáliából, hanem valamelyik korábban alapított Borostyánút-menti városból származott, vagy származhatott Carnuntumba.³⁹⁷

Ami a vezetőréteg szociális helyzetét illeti, megállapítható hogy már a 2. század derekán nagyon gazdag emberek is voltak köztük, pl. az Antiochiából származó G. Domitius Zmaragdus, aki a városnak saját költségén amphitheatrumot építtetett,³⁹⁸ s Kr. u. 178-ban már *T. Flavius Probus* is tagja volt a quinque decuriae-nak, fia pedig már lovagrendű volt. A 2-3. század fordulóján a városi vezetésnek már egy magas státuszú gazdag magja volt: *C. Vallius C. f. Serg. Scribonianus*, *C. Iulius Magnus*, *Oct(avius) M. f. Faustinianus* lovagrendűek voltak, s az előbbi kettő ugyancsak a quinque decurie-nek volt tagja, míg az utóbbi, amellet, hogy a *militia equestris* is abszolválta, tartományi főpapi tisztséget töltött be, és Savariában is decurio volt. Valószínű egyébként, hogy onnan származott, ld. fentebb. Nemcsak az ő pályája, hanem a baláciai villa tulajdonosának, vagy a mursellai decurionak, *M. Iulius Proculusnak*³⁹⁹ az esete is azt jelzi, hogy a tartomány feltörekvő családjai ekkor már határozottan a tartományi székhely felé orientálódtak: időszakosan ott laktak, gyermekeiket vagy unokáikat ott taníttatták, s esetenként a carnuntumi városi vezetésben is szerepet vállaltak. *C. Iulius Magnus*, felirata egyes carnuntumi családok és a tartományi katonai vezetés kapcsolattartásának is bizonyítéka.⁴⁰⁰

³⁹⁵ *M. Aurelius Dignus*, a colonia decuriója, vö. kat. 175. Bár Carnuntumban az ala-tábor miatt auxiliáris veteránok rendszeres letelepedésével is számolnunk kell, s így a császárnoment viselők idegenek is lehetnek, feliratának lelőhelye alapján – Au am Leithaberg, ahol egy boius település volt, homogén bennszülött lakossággal – helyi származása valószínűbbnek látszik. Ugyanezt mondhatjuk el a Leithaprodesdorfi *Aurelii*-ről is. Ezzel szemben Aurelius Bassus feliratának lelőhelye már nem nyújt támpontot a származása közelebbi meghatározásához., kat. 156. Bennszülöttek lehettek esetleg még a L. *Septimii* is, kat. 171-172, és elvileg a *Iulii*-nál sem zárhatjuk ki azt a lehetőséget, hogy felmenőjük helyi előkelő volt, aki a hódítás időszakában kapott polgárjogot, valószínűbb azonban, hogy észak-itáliai vagy Dalmatiai bevándorlók voltak, ld. a canabae vezetői között ketten is, kat. 153, továbbá 162, 183.

³⁹⁶ Kat. 163: *Lamponii*, Kat. 164: *Octavius*, Kat. 165: *Vallius*; Kat. 174: *Vedius*, Kat. 179: *Avitius*.

³⁹⁷ Ld. az előző jegyzetből *Octavius Faustinianus* Savariából, a *Valliust* ugyancsak onnan, *Vediust* valószínűleg Poetoviából.

³⁹⁸ Kat. 160.

³⁹⁹ Kat. 190: Unokáit Carnuntumban temette el. Figyelemreméltó, hogy 13 évesen elhunyt unokája már római lovag volt.

⁴⁰⁰ Kat 183, carnuntumi decurio.

Vindobona

Vindobona a dunai limesút mentén feküdt Carnuntumtól nyugatra, a pannoniai-noricumi határ mellett. A Borostyánútról – a Carnuntum felé tett felesleges kitérő nélkül Scarbantiánál letérve is megközelíthető volt.⁴⁰¹ Környékén, nevezetesen a mai Bécsi-medencében és a Wienerwald keleti részén, az északi limes mentén sűrűn elhelyezett katonai táborok szomszédságában a bennszülött *Boii* éltek. A vidék római hódítást követő hovatarozásáról, ill. Pannoniához csatolásáról a *civitas Boiorum*ról szóló fejezetben már szóltam. A terület az 1. század folyamán valószínűleg a *civitas Boiorum*hoz tartozott. Biztosan nem állíthatjuk, mert nincsenek rá írásos bizonyítékaink, csupán a boius lakosság régészetiileg ezen a vidéken is megragadható hagyatékából következtetünk erre. Carnuntum municipiumi rangra emelésével a mai Schwechattól, ill. Wiener-Neustadt (Bécsújhely) környékétől keletre a *civitas Boiorum* megszűnt létezni. Azt, hogy a *civitas* Bécsi-medencében fekvő maradékával mi történt, pontosan nem tudjuk. Könnyen elképzelhető, hogy azt a határt, amely Carnuntum nyugati határaként funkcionált, nem a municipium alapításakor vonták meg, hanem már korábban, még a *Civitas Boiorum* időszakában, annak kapcsán, hogy Traianus a pannoniai limes északnyugati szakaszának megerősítésére a vindobonai dunai átkelőhöz egy legiót helyezett. Ennek a legiónak ugyanis ki kellett alakítani a territoriumát. Így tehát, amennyiben a határövezet nem állt közvetlen katonai igazgatás alatt, mert mondjuk a hódításkor nem sajátították ki azt - ami egyébként valószínűnek látszik⁴⁰² – akkor azt

⁴⁰¹ *Itin. Ant.* 233,6-7; 266,4-7.

⁴⁰² Ezt sajnos nem tudjuk. A rómaiak a hódításkor bizonyos részeket kiürítettek, egyes helyeken azonban engedélyezték a megtelepedést. A *civitas Boiorum* keleti részén éppen Carnuntum példája bizonyítja, hogy a Duna jobb partja nem volt összefüggő katonai övezet. Vindobona környékén egyelőre csak a Leopoldsbergi magaslati település lerombolása, és az itteni kelta lakosság áttelepítése ragadható meg, mely a római hódítás időszakára tehető, és az első, még auxiliaris tábor létesítésével hozható közvetlen összefüggésbe, vö. O. HARL, 20 sk. Ez viszont azt bizonyítja, hogy a rómaiak Vindobona környékén sem jártak el másképpen, mint Carnuntum esetében – ld. ott a Braunsbergi település lerombolását – így nincs okunk feltételezni, hogy a vindobonai limes-zónában már a hódításkor

civil területekből, nevezetesen a civitas Boiorum territoriumából kellett kihalásítani.⁴⁰³ A civitas Boiorum tehát Vindobona környékén, illetve a Duna mentén minden bizonnyal már az 1-2. század fordulóján is komoly területi veszteségeket szenvedett, s ehhez járultak azok a további veszteségek, amelyek Carnuntum territoriumának kialakításából adódtak. Úgy véljük azonban, hogy mindezek ellenére a civitas valószínűleg nem szűnt meg létezni, mint ahogyan azt Mócsy András korábban feltételezte.⁴⁰⁴ A peregrinus jogállású bennszülött lakosság 2. századi továbbélését ugyanis a Bécsi-medencében számos feliratos sírkő, és ugyanitt, továbbá Wienerwald területén, mely a külső hatásoktól jobban el volt zárva, ún. noricum-pannon halomsíros temetkezések egész sora bizonyítja.⁴⁰⁵ Ez utóbbiakat a kutatás a boiusokkal hozza összefüggésbe. Régészeti igazolható egy nagybirtokos vezetőréteg jelenléte is ezen a területen. Ne felejtjük el azt sem, hogy Domitianus és Traianus, amikor az ala milliariat illetve a legiot Vindobonába vezényelte, azt nem büntető, hanem védelmi intézkedésként tette. Nem feltétlenül indokolt tehát feltételeznünk, hogy a Schwechattól nyugatra eső vidék teljes egészében territorium legionis-szá vált. Zárt katonai területet mindenestre, olyat, ahol a bennszülöttek letelepedése tilos volt, csupán a tábor közvetlen körletében igazolnak az ásatások. Ez nagyjából a mai Bécs területével esik egybe.⁴⁰⁶

Vindobona municipiumi rangját a kutatás hosszú ideig némi fenntartással kezelte, mivel azt csupán egyetlen, másolatban fennmaradt feliratos szöveg dokumentálja.⁴⁰⁷ A századfordulón előkerült ugyan egy felirattöredék, amely minden bizonnyal egy városi tisztségviselőt, *duumvirt* említ, perdöntő bizonyíték azonban az sem lehet, mert letört róla a szövegnek az a része, amely a város nevét és rangját tartalmazta.⁴⁰⁸ Az óvatosság persze indokolt, mert carnuntumi decurio felirata is

nagy kiterjedésű, összefüggő katonai területet alakítottak ki, ami egyben azt is jelenti, hogy nincs okunk a *civitas Boiorum* itteni továbbélését kétségbe vonni.

⁴⁰³ Az inzersdorfi mérföldkövek – *CIL* III 4649, 4651-4653 – részben Antoninus Pius korából, azt jelzik, hogy Vindobona katonai territoriumon feküdt, és a schwechati mérföldkövek ugyancsak, *CIL* III 4641, 4644, 4645

⁴⁰⁴ *Bevölkerung* 52.

⁴⁰⁵ Ez a számos megválaszolásra váró kérdést felvető temetkezési forma a Kr. u. 1 sz. közepe és a Kr. u. 2. sz. közepe között a noricum-pannoniai határvidéken volt elterjedt

⁴⁰⁶ Legutóbb O. HARL: *Vindobona* 101.

⁴⁰⁷ Kat 187.

⁴⁰⁸ Kat 188.

kerülhetett Bécsbe.⁴⁰⁹ Egy további felirat – sajnos ez is sérült – római polgár domiciliumaként jelöli meg Vindobonát.⁴¹⁰ Ha azonban a fentiekhez még a helynek, mint legióstábornak a jelentőségét is hozzászámítjuk, továbbá a tábor melletti település kiterjedését és lakosságának ez alapján becsülhető nagyságát, akkor nem tűnik teljesen megalapozatlannak Vindobona városi rangjának elfogadása.

A municipiumi rang elnyerése a Severus korra tehető.⁴¹¹ Valószínűleg Septimius Severus volt a városi rangot adományozó császár, s az is valószínű, hogy Vindobona nem az aquincumi és vélhetően carnuntumi rangemeléssel egyidőben, 193. szet. 11. és 198 ápr. 22. között valamikor lett municipium, hanem később, Brigetióval és Apulum II-vel egyidőtájt, Kr. u. 205. körül valamikor. Ennek okai nem személyes természetűek lehettek,⁴¹² hanem alapvetően a tábor melletti civil település gyengeségével, és önkormányzatra való alkalmatlanságával függtek össze: a lakossága szegény volt, romanizáltsága alacsony fokon állt, a boius nagybirtokos arisztokrácia távolságtartása, és a canabae nagyobb vonzereje miatt nem volt gazdaságilag erős, vezetésre alkalmas rétege.⁴¹³ Csak úgy válhatott várossá, ha a canabae is városi rangot kapott, ennek az adminisztratív-jogi feltételeit azonban csak Septimius Severus teremtetette meg.

Az igazgatás intézményei

municipium: kat. 187. — 3. század

quaestor: kat. 187. — 3. század

⁴⁰⁹ vö. Kat. 183.

⁴¹⁰ O. HARL, 141.

⁴¹¹ Így O. HARL, *Wiener Geschichtsblätter* 36, 1981, Heft 4, 173, L. BARKÓCZI, *AArchHung* 16, 1964, 266. Ezzel szemben KUBITSCHKEK, *Xenia Austriaca* 1893, 1, 30, majd az ő nyomán többen is, pl. BETZ, *Aus Österreichs Vergangenheit* 1956, 20, vagy HILD, *Supplementum epigraphicum* p. 255 hadrianusi alapításúnak tartják.

⁴¹² Többen ezt úgy értékelik, hogy a késlekedésben Septimius Severus amiatti neheztese nyilvánult meg, hogy a *legio X gemina* nem egészen egyértelműen támogatta őt, amikor a pannoniai csapatok 193. ápr. 9-én Carnuntumban császárrá kiáltották ki. Ezt az érvelést azzal is alátámasztják, hogy a *X gemina* hiányzik Severus 193-ban vert azon pénzeiről, melyen az őt támogató legiók nevét örököltette meg. A *legio X gemina* megbízhatatlanságával kapcsolatos elképzelést nézetem szerint O. HARL: *Vindobona* 118 skk. meggyőzően cáfolta.

⁴¹³ O. HARL: *Vindobona* 104 skk, továbbá 136 skk.

aedilis: kat. 187. — 3. század

duumvir i. d.: kat. 187. — 3. század

duumvir quinquennalis: kat. 188. — 3. század

praef. coll. fabr.: kat. 187. — 3. század

A W. Lazius által ránkhagyományozódott másolat tanúsága szerint Vibdobona municipiuma élén duumvirek álltak. A duumviri vezetést a töredékfeliratunk is megerősíti, mely duumvir quinquennalist említ.

Arabiates

A Pliniusnál⁴¹⁴ romlott névalakban szereplő *Arabiates* Scarbantia keleti szomszédai voltak. Az Arrabo folyó nevéből eredeztethető elnevezésükből ítélve, a fentebb már említett *Colapianihoz* hasonlóan, őket is a rómaiak szervezhatték önálló közösséggé – esetleg éppen a *Civitas Boiorum*-ról való leválasztásukkal. Az Arabiates és Scarbantia között, az utóbbi feliratainak szóródásából, ill. az előbbieké feliratainak hiányából ítélve valószínűleg a Répce lehetett a határ. Az *Arabiatés*ről szinte semmit sem tudunk. Ha azonban a köztük, és valamelyik szomszéd város között az adminisztratív kapcsolat lehetőségét mérlegeljük, akkor elsősorban a Rábához közelebb fekvő, Hadrianus alatt létrehozott Mursella jöhet számításba, és kevésbé Scarbantia.

Mursella

⁴¹⁴ Plin., *n. h.* 3, 148: *Arvirates*

A Savariából Arrabonán át Brigetióba vezető út mentén feküdt, az Itinerarium Antonini szerint Savariától 52, Arrabonához 20 római mérföldre.⁴¹⁵ A hozzávetőlegesen 1 km²-nyi kiterjedésű, alig kutatott lelőhelye a mai Árpás község Dombiföld nevű határ részében van⁴¹⁶

A hely a kelták által már a Kr. u. 1. század közepe előtt lakott volt. A rómaiak az 1. század közepén telepedtek le itt – megjelenésüket nagymennyiségű korai datálású importtárgy jelzi. Szőnyi E. ezt azzal magyarázza, hogy Claudius alatt ide egy auxiliáris alakulatot helyeztek, amelynek feladata a Savaria és a Arrabona között ekkortájt épült út egy szakaszának, és itteni folyami átkelőjének ellenőrzése volt. Arról egyelőre sejtésünk sincs, hogy melyik lehetett ez a csapat, azt azonban tudjuk, hogy a Quadrata és Brigetió közötti limesszakaszon, melynek vonzásába Mursella beletartozhatott, római polgárok alakulatai állomásoztak⁴¹⁷

Nem tudjuk, hogy mikor kapott municipiumi rangot. A kutatás feltételezi, hogy a belső pannoniai városokkal egyidőben, Hadrianus alatt került erre sor, akkor, amikor egyébként a tartomány belsejében fekvő auxiliáris táborokat is felszámolták. Az időpontot ennél korábbra nem nagyon tehetjük: amennyire az eddigi ásatásokból ugyanis megállapítható, a településnek az építési rétege, amely a 2. század derekán, minden bizonnyal a markomann háborúk időszakában pusztult el,⁴¹⁸ még kunyhó-jellegű épületekből állt. Mursella akkor még inkább falusias, mint városi külsővel rendelkezett. A scribe felirata alapján azonban, mely nem jelzi még Mursella városi rangját, s amely Kr. u. 140-nél korábbra bajosan datálható,⁴¹⁹ egyelőre még nem zárhatjuk ki akár a városi rang esetleges későbbi, Antoninus Pius, vagy Marcus Aurelius alatti elnyerésének a lehetőségét sem.

⁴¹⁵ 262, 9-263,2, Mursella említése 262, 11.

⁴¹⁶ Mommsen a *CIL*-ben az akkor még egyetlen felirat – vö. kat. 189. – alapján ismert municipiumot a felirat lelőhelye alapján Lovászpatonánál kereste. Azonosításához: LOVAS E., *Arch. Ért.* 91, 1927, 206 sk. A korábbi szakirodalomban a lelőhely neve Mórighida-Kisárpás. Az újabb kutatásokhoz: E. T. SZŐNYI, *Comm. Arch. Hung.* 1981, 87-113.

⁴¹⁷ Arrabona (Győr): *ala I Ulpia contariorum ∞ civium Romanorum* 106-tól, Ad Statuas (Ács-Vaspuszta) *cohors IIII voluntariorum civium Romanorum* vö. B. LŐRINCZ: *Hilfstruppen* 78 sk.

⁴¹⁸ Vö. E. T. SZŐNYI, *op. cit.* 94.

⁴¹⁹ Kat. 189 – a datálás indoklását ld. ott. – Pannoniában nagyon ritkán fordul elő, hogy nem jelzik a város neve mellett a rangját, de csak Emona esetében bizonyítható hogy ennek nincs jelentősége.

Mursella a későantikvitásban megerősített település volt,⁴²⁰ a benne élő közösség jogállásáról azonban semmit sem tudunk.

A városi igazgatás intézményei

municipium: kat. 190 — Kr. u. 3. sz.

decurio: kat. 190 — Kr. u. 3. sz.

scriba: kat. 189 — 2. sz. közepe – második fele.

Mind a scriba és családja, mind a decurio provinciális eredetű volt. Az előbbiek auxiliaris veteránok leszármazottjainak tűnnek. *C. Iulius Proculus*, egy gazdag, feltörekvő család tagja volt, akinek unokája 13 évesen már római lovagként húnyt el. A decurio a síremléket Carnuntumban állította, valószínűleg azért, mert a hozzátartozók részben ott éltek. Figyelmet érdemel az unoka nagyapjától eltérő, *Marcus* praenomenje. A *Marcus* és *Caius* praenomen két Iulii esetében egy másik, Kr. e. 166-ban állított Carnuntumi feliraton is előfordul.⁴²¹ A Kr. u. 2. században a praenoment többnyire a név örökletes elemeként kezelték, van azonban olyan esetekről is tudomásunk, hogy egyazon családon belül két praenoment használtak. Mindketten a carnuntumi municipium decuriói voltak, és egyidejűleg mindketten a canabae magisteri tisztségét is betöltötték. Az ilyen funkciópárosítás nagy vagyonnal és kiterjedt kapcsolatokkal rendelkező üzletembereket sejtet, akik nagyon megfelelőnek látszanak egy olyan lovag felmenőinek, aki az ordo equesterbe való felvételét nem a személyes teljesítményének köszönhette.

Mogetiana⁴²²

⁴²⁰ Vö. E. T. SZÖNYI, *op. cit.* 88.

⁴²¹ Kat. 153. *Sergia* tribusuk megjelölésével a municipiumi polgárságukat is hangsúlyozzák.

⁴²² Feliratokon a neve *M(ogetiana)* kat. 191, 194, 196; *Moge(tiana)* kat. 192, 197; *Moget(iana)* kat. 193.

Az Itinerarium Antonini szerint az Augusta Treverorum – Sirmium útvonalon, a Savaria – Mursa közötti útszakaszon, Savariától 36 római mérföldre⁴²³ a Savaria – Aquincum útvonalon pedig Savariától 55⁴²⁴ római mérföldre feküdt. Az utóbbi az előzőtől legalábbis részben különböző útvonal lehetett, a Savariától 30 mérföldre fekvő, Mestrianæ nevű állomáson keresztül haladó kitérővel.⁴²⁵ A távolságadatok alapján nem lehet a mogetianai település helyét egyértelműen azonosítani. A kutatás egyideig Tüskevár környékén kereste,⁴²⁶ újabban pedig Somlóvásárhellyel tekinti azonosnak.⁴²⁷ Mogetiana északi szomszédja Mursella, nyugati Savaria és Salla, keleti a *Civitas Eraviscorum* illetve az ennek helyébe lépő Aquincum volt. Délen talán a Zala és a Balaton volt a határa, északon a civitas Azaliorum, majd ennek megszűnte után Brigetio.

A Mogetiana igazgatását dokumentáló feliratos emlékek közül több Brigetio territoriumáról került elő. Kovács Péter ennek magyarázataként nemrég azt a gondolatot vetette fel, hogy a két Pannonia közötti határ Caracalla alatti módosítása, mely a brigetiói legio Pannonia inferiorhoz való átcsatolását célozta, s mely ezzel összefüggésben együtt járt Brigetio municipiumának Pannonia superiorból Pannonia inferiorhoz való átcsatolásával is, Mogetiana territoriumának keleti részét is érinthette.⁴²⁸ A határ kérdésének a felvetése adta számonra az ösztönzést Mogetiana és Brigetio viszonyának, és ennek függvényében Mogetiana territoriumának újragondolására.

A mogetianai decuriók e kérdés kapcsán számításba jövő feliratainak lelőhelye – kiegészítve a felirat típusával és datálásával – a következő: Billegpusztá (sírkő) – 2. sz. második fele,⁴²⁹ Billegpusztá és Ács között – 2. század,⁴³⁰ Almásfüzitő (sírkő) – 3. század⁴³¹, Császár, 3. század,⁴³² Császár (sírkő) – 3. század⁴³³ Tokod (sírkő) – 2-3.

⁴²³ 233,4-5.

⁴²⁴ 263,3-5.

⁴²⁵ *Mestrianæ* Zalaszentgróttal való azonosításához ld. SIMONYI D., *EPhK* 71, 1948, 20 sk.

⁴²⁶ RIU 2, p. 15.

⁴²⁷ MÓCSY, *PRK* 62.

⁴²⁸ Előadás, mely a 3. Epigraphikai Kerekasztalon hangzott el, Debrecenben 2001 nov. 25-én.

⁴²⁹ Kat. 192

⁴³⁰ Kat. 193.

⁴³¹ Kat. 194.

⁴³² Kat. 195.

⁴³³ Kat. 195a. – nem decurio ugyan, de mogetianai.

század,⁴³⁴ Óbuda (szarkofág) – 3. század.⁴³⁵ Nos – az óbudai szarkofágfelirattól eltekintve – ezekben a feliratokban szerintem nem az a közös, hogy Brigetio, hanem az, hogy az Azali territóriumáról származnak. Ez világosan megmutatkozik abban, hogy egyrészt több felirat még a 2. századból, tehát a Brigetio alapítását megelőző időszakból való, másrészt, hogy többségük lelőhelye kifejezetten az Azali telepei körül szóródik: Azaum környékén (Billepuszta, Almásfüzitő) és Solva közelében (Tokod), ahonnan egyébként a civitas princepsét is ismerjük.⁴³⁶ Úgy tűnik tehát, hogy a mogetianai municipium előkelői különösen vonzódtak az azalusok lakta településekhez, még temetkezésük helyeként is ezeket részesítették előnyben. De megfordítva is megfogalmazhatjuk a megfigyelésünket: a kékkúti scribe feliratának lelőhelyétől eltekintve a mogetianai tisztségviselők feliratai csak az általunk azalusként nyilvántartott területen kerültek elő. Ebből pedig egyelőre az következik, hogy az Azali városa nem Brigetio volt, hanem Mogetiana. Emellett egyébként még további érvek is felhozhatók: 1. Mogetianáról még mindig semmit nem tudunk. Az ásatások a Somlóvásárhellyel való azonosságát még nem erősítették meg. A Somlóvásárhely körül Mogetiana territoriumaként számontartott területet keltának véli ugyan a kutatás, de igazából nem tudunk ezzel a területtel egyetlenegy pannoniai kelta törzset sem összefüggésbe hozni, ugyanakkor feltűnően hiányoznak erről a vidékről a keltákkal összefüggésbe hozható halomsírok is,⁴³⁷ ugyanúgy egyébként, mint ahogyan az Azali területéről is hiányoznak.⁴³⁸ Maga a városnév talán kelta eredetű, de lehet római képzésű is,⁴³⁹ a településnév egyébként sem mérvadó a benne lakók etnikumának meghatározásához. A város decuriói között 4 császárnevet visel, tehát provinciális eredetű, a cognomenjük azonban nem alkalmas etnikumukra való következtetések levonására. 2. Valamilyen formában – legalább részlegesen – minden törzs területéből kialakult egy-egy város Pannoniában legkésőbb a 2. század derekán. Indokolatlan lenne tehát azt feltételezni, hogy egy olyan nagy törzs területén, mint az *Azali* ne szerveztek

⁴³⁴ Kat. 196.

⁴³⁵ Kat. 197.

⁴³⁶ Kat. 197, 198.

⁴³⁷ K. PALÁGYI – L. NAGY, 165. térk., továbbá 171. A szerzőpáros a halomsírok etnikai vonatkozásait vizsgálva megállapította, hogy a halomsírokkal kapcsolatba hozható nevek többnyire kelta gyökerűek, illyr név eddig csupán a karinthiai St Thomas esetében fordult elő.

⁴³⁸ A. MÓCSY: *Bevölkerung* 57.

⁴³⁹ A MÓCSY, i. m. 54.

volna illet, vagyis hogy az *Azali* municipalizálása az alapvetően idegen – méghozzá erős keleti lakosságcsoporttal rendelkező brigetiói *canabae* municipalizálásának függvénye lett volna. 2. Ha az *Azalit* civitasát Mogetiánával párosítjuk, megoldódik Brigetio municipiumának is az egyik rejtélye, hogy ti. a neki tulajdonított territoriumról – vagyis a civitas Azaliorum területéről miért nem ismerünk brigetiói decuriókat, vagy hogy a brigetiói *canabae*-ből miért nem ismerünk azalus auxiliáris veteránokat.⁴⁴⁰ Az Azali és Brigetio lakossága között nem érzékelhető ugyanis olyan kapcsolat ami az összetartozásukra mutatna. Ha viszont Mogetiana az Azali városa volt, megmagyarázható lenne Brigetio késői municipalizálása is: tudniillik a város kialakításához már nem volt a környéken szabad, igénybevehető terület.

Mogetiana municipiumi rangot valószínűleg Hadrianustól kapott, erre egyik polgárának Aelia pseudotribusából következtethetünk.⁴⁴¹

A városi igazgatás intézményei

municipium: kat. 192, 193, 194, 197. — 2-3. század

decurio: kat. 192, 193, 194, 195, 196, 197. — 2-3. század

quattuorvir: kat. 195, 196 — 2-3. század

quattuorvir quinquennalis: kat. 192 – 2. század második fele

apparitores:

scriba: kat. 191.

papi méltóságok:

flamen: kat 195 — 3. század

alárendelt adminisztratív egységek:

vicus Lucas⁴⁴²

Caesariana?⁴⁴³

⁴⁴⁰ A. MÓCSY, i. m. 58.

⁴⁴¹ Kat. 195a.

⁴⁴² A balácai villa tégláiról ismerjük.

Figyelemre méltó Mogetiana *quattuorviri* által történő vezetése. Ez egyrészt arra utal, hogy *municipium civium Romanorum* volt, másrészt arra, hogy idegen polgárközségből szervezték *municipiummá*, és nem egy *conventus civium Romanorum* képezte a rangemelés tárgyát. *Quattuorviri* vezetést Pannoniában a civitas Boiorum városa, Carnuntum, a civitas Iasorum központja, Aquae Balisae és Mogetiana kapott. Ez pedig ismételten Mogetiana és az *Azali* összetartozására hívja fel a figyelmünket. Az *Azali* Mogetiana *municipiummá* szervezését megelőzően – figyelembe véve az Észak-Itáliában, és az alpesi tartományokban *quattuorviri* vezetést kapott városok jogállását – valószínűleg már latin jogúak voltak.

A *vicus Lucus* valahol Baláca környékén lehetett, mert a falu nevét őrző téglák a balácai villába voltak beépítve.

A város feliratokról eddig megismert tisztségviselői egy kivételével császárnevet viselnek. Az *Aelii* esetében gondolhatunk a városalapítás idején foganatosított részleges polgárjogadományozásra, valószínűbb azonban hogy ők is, mint *Aurelius Valerianus*,⁴⁴⁴ auxiliaris veteránok, vagy azok leszármazottai voltak. Az egyetlen bizonyíthatóan auxiliáris múltú decurióink nem közönséges gregalisként fejezte be katonai pályafutását: decurio alae volt. A tapasztalataink azt mutatják, hogy a dunai provinciák városaiban egy ilyen rang már eséllyel alapozta meg a későbbi municipális karriert.

Civitas Azaliorum

Az *Azali* népét Plinius az alfabetikus felsorolásában említi⁴⁴⁵ Katonai diplomák ugyancsak őrzik a közülük sorozott katonák nevét.⁴⁴⁶ Egy *princeps civitatis* után két felirat is maradt Esztergomban. Ismerjük a civitas Azaliorum egyik – a civitas Boiorummal közös lovagrendű praefectusát (ld. lentebb). Ennek az északra szakadt,

⁴⁴³ *Itin. Ant.* 263,6. A Savaria – Aquincum útvonalon fekvő, Mogetiával szomszédosnak jelölt állomás 30 római mérföldre feküdt Mogetianától, és nem biztos, hogy Mogetianához tartozott.

⁴⁴⁴ Kat 194.

⁴⁴⁵ *N. h.* 3, 148, ld. még Ptolem., *Geogr.* 2,14,2.

⁴⁴⁶ CIL XVI 49, 96, 97, 99, 104, 178, 180.

vagy északra telepített illyr törzsnek a szállásterülete a Duna partján, Arrabona táján, attól talán kissé keletre kezdődött, és a Duna könyökig húzódott. Keleti szomszédságukban az *Eravisci* éltek, nyugati szomszédjuk Mursella volt. A civitas Azaliorum határa utóbbi felé valószínűleg a Bakonyér lehetett. Keleten az *Eravisci*, illetve az ezek szállásterületén szervezett *aquincumi municipium* felé pedig a Vértes hegység vonulata volt a határ, mely 212-ig a két Pannoniát is elválasztotta. Esztergom, Sárísáp, Csév, Piliscsaba, Csapdi és Öskü vonala a civitas Azaliorum keleti peremét jelentette.⁴⁴⁷ Délen nagyon nehéz megvonni a határt. Amennyiben Mogetiana az Azali municipiuma volt, és a lokalizálása is helytálló, akkor a Balaton északi partja jelentené a határt. Ez ugyan nagy területnek tűnik, de a iasok és a boiusok territoriuma sem volt ennél kisebb.

A törzs központja eredetileg a mai Dunaalmás – Neszmély térségében volt.⁴⁴⁸ Az itt található Halstatt-kori temetők és tumulusok velük hozhatók kapcsolatba. A központ tőszomszédságában, a mai Almásfüzitőnél a rómaiak auxiliáris tábort létesítettek⁴⁴⁹ Az illyr helynevet – Odiavum / Azaum – a tábor, ill. a tábor és az auxiliáris vicus vitte tovább.⁴⁵⁰ A táborról, és közvetlen környékéről azonban – az itt létesült ipari üzem miatt – már nem valószínű, hogy valaha is további információkat tudunk szerezni.

A 2. században intenzívvé vált az azalusok sorozása az auxiliáris alakulatokba, ez pedig a római polgárok számának növekedését segítette.⁴⁵¹

A civitas igazgatásának intézményei

princeps civitatis: kat. 198, 199 — Flaviusok kora

praefectus civitatis: Kat. 149 — 1 sz. második fele / 2. sz. eleje

⁴⁴⁷ A. MÓCSY: *Bevölkerung* p. 54 sk.

⁴⁴⁸ BARKÓCZI: *Brigetio* 12 sk.

⁴⁴⁹ A táborban valószínűleg az *ala I Batavorum* állomásozott itt a korai időkben, Hadrianus korában került ide az *ala III Thracum*, mely aztán a római uralom alatt végig itt is maradt.

⁴⁵⁰ Az *Azaum* valószínűleg latinizált forma a törzs neve után, eredeti neve *Odiabum* lehetett (vö. *Not. Dign. Occ.* XXXIII, 29, ld. ehhez még az *Odiavenes* alakot egy publikálatlan almásfüzitői feliraton) s ennek torzult változata az *Adiabum*, vö. *lin. Ant.* A kérdéshez ld. L. Barkóczi, - S. Soproni, *RIU* 3, p. 13.

⁴⁵¹ Ld. az azalusok számára kiadott katonai diplomákat. A legioban viszont a markomann háborúig nem nagyon találunk helyi bennszülötteket, vö. MÓCSY: *Bevölkerung* 58.

quaestor:201?

A civitas Azaliorumnak a 3. századból nincsenek dokumentumai. A kutatás ezért azt feltételezi, hogy Brigetio municipiumi rangra emelésével átalakult a municipium territoriumává.⁴⁵² Egyelőre azonban úgy tűnik, inkább Mogetiana municipiumával hozható összefüggésbe ld. fentebb.

Brigetio⁴⁵³

Az *Itinerarium Antonini* szerint Arrabonától 30, Crumerumtól 18 római mérföldre feküdt⁴⁵⁴ a dunai limes mentén, a mai Szőnynél (korábban Ószőnynél). A hely stratégiai jelentőségét az adta, hogy átellenben itt torkollik a Dunába a Vág, mely a túlsparti népek katonai akcióiban mindig az egyik fontos felvonulási útvonal volt. Ennek megfelelően már Claudius korától kezdve itt egy auxiliáris tábor létesült. A Kr. u. 97. évi *bellum Suebicum* idején pedig már egy legiot vezényeltek ide. Ettől kezdve Brigetio megszakítás nélkül a későantikvitásig legiobázis volt, a *legio I adiutrix* pedig – leszámítva azt a két évtizedet, melyet Traianus dák háborúiban, majd a parthus háborúban Keleten töltött, amikor is a helyébe a *XI Claudia* majd a *XXX Ulpia Victrix* került⁴⁵⁵ – a legiotábor állandó helyőrséget jelentette. Brigetiának nem voltak a római kort megelőző településelőzményei. Az *Azali* törzsének, melyhez a terület a római hódítást megelőzően tartozott, Brigetiótól pár km-re keletre, Dunaalmás és Neszmély határában volt a központja. A brigetiói tábor épületkomplexumához, mely a mai községtől mintegy 2 km-re keletre feküdt, déli-, és nyugati irányban csatlakozott a katonaváros.⁴⁵⁶ A canabaetól nyugatra feküdt a vicus, ott, ahol a mai falu központja van.

⁴⁵² BARKÓCZI L.: *Brigetio* p. 28.

⁴⁵³ Írásmódja a feliratok túlnyomó többségén *Brig(etio)*: kat. 204, 208, 209, 210, 212, 213, 214, 215, 216, 128, 219, 220, 223, 227, 230, 231, 232, 233, 237, 240; *Breg(etio)*: 217, 236, 238, – 3. sz. – ritkán rövidítik egy betűvel, vö. kat. 222, 229, *Itin. Ant.* 262, 9, továbbá 263, 2 és 246, 4: *Bregetio*

⁴⁵⁴ Ld. az előző jegyzetet,

⁴⁵⁵ BARKÓCZI: *Brigetio* 14.

⁴⁵⁶ A tábor keleti oldalán a canabae temetője, és ipari létesítmények helyezkedtek el.

Brigetio – a *canabae* és a *vicus* együttesen – municipiumi rangot pannoniai viszonylatban későn, Seprimius Severus alatt kapott. Első bizonyítéka ennek egy Kr. u. 205-re datált felirat.⁴⁵⁷ Brigetio késői várossá válásának valószínűleg nem politikai okai voltak. Ezt mi sem mutatja jobban, mint az, hogy a másik Pannonia superior-beli legiós táborhely, Vindobona is későn, valószínűleg Brigetióval egyidőben kapott városi rangot, és az Apulumi *canabae* municipalizálása is a brigetióval azonos időpontra esik. Valószínű, hogy adminisztratív jogi akadályai voltak a várossá válásnak, amelyeket nem lehetett egyik napról a másikra elhárítani. Fentebb, a mogetianai *decuri*ók feliratai lelőhelyeinek elemzése, mint láttuk, arra mutat, hogy Mogetiana volt az Azali városa, amiből az is következik, hogy az azalusok *civitas*át nem használhatták fel Brigetio territoriumának kialakításához, hanem azt katonai területekből kellett kihasítani. Érdemes fontolóra vennünk azt is, hogy a Brigetióval hasonló helyzetben lévő, *norici*umi város, Lauriacum is csak későn, Caracalla alatt kapott municipiumi rangot – és még akkor is csak latin jogot.⁴⁵⁸ Az alapító Septimius Severus császár volt, a *Septimium* jelző azonban – bár magát a várost elég sok felirat említi – sohasem szerepel a nevében. Ennek a magyarázatát a város egy alkalommal felbukkanó Antoninianum jelzőjében⁴⁵⁹ kell keresnünk. Új császári jelző került tehát Caracalla alatt a város nevébe, amit a brigetióiak a császár halála után – nyilván annak rossz megítélése miatt – inkább elhallgattak.⁴⁶⁰ Az viszont, hogy nem lehetett minden további nélkül visszatérni a régi jelzőhöz, azt mutatja, hogy az új név nem egy kisebb jelentőségű privilégizálást juttatott kifejezésre, hanem – ahogyan ezt más esetekben is tapasztaljuk – a város nagyobb szabású átalakítását. Azt, hogy ez mivel állhatott összefüggésben, nem tudjuk.

Brigetio a harmadik század folyamán – valószínűleg a század második felében vagy végén – *colonia* lett. Nem ismeretes, hogy ez csak egyszerű, *gestus* értékű rangemelés volt-e, vagy a lépésnek voltak igazgatásjogi-adminisztratív vonatkozásai is.

⁴⁵⁷ Kat. 236.

⁴⁵⁸ A *lauriacumi* tábor területén előkerült városi alkomnánytöredék Lauriacumra vonatkozását többen kétségbe vonják, az errő folyó viták áttekintését ld. R. WENEDIG 50 sk.

⁴⁵⁹ Kat. 227.

⁴⁶⁰ Caracallát ugyan nem sújtották *damnatio memoriae*-val, nevét azonban helyenként kivakarták a feliratokból.

Az igazgatás intézményei

a municipium előzménye:

canabae:

decurio: kat. 203, 204, 205. — 2. század

quaestor: kat. 203. — 2. század

magister canabarium: kat. 203, 205. — 2. század

conventus civium Romanorum

c(urator) c(ivium) R(omanorum): kat. 231. — 2. század

decurio: kat. 231? — 2. század

a municipium, később colonia szervezete:

municipium: kat. 208-210, 212, 213, 215-223, 229, 230, 232, 233, 234, 236-240. — 3. század

colonia: kat. 214. — 3. század

Brigetionenses: kat. 206, 207, 238. — 198. jan. / 211 – 3. század

a tanács:

ordo municipii: kat. 234. — 220 vége/221 eleje – 222 márc. 11.

decretum decurionum: kat. 206, 241. — 198. jan. / 211 (Kr. u. 207).

decurio: 208-207, 224? 231?, 232 (valószínűleg), 237-240. — 3. század

tisztségviselők:

duovir i. d.: kat. 212. — 3. század.

praefectus collegii centonariorum: kat. 223. — Kr. u. 217, 220.

a császárkultusz intézményei:

Augustales: kat. 212, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 227, 228, 229, 230, 233, 236 — 3. század (Kr. u. 205).

Brigetio városának elődje egyrészt a tábor mellett letelepedő római polgárokat összefogó *conventus civium Romanorum* volt, melynek központja valószínűleg a tábortól nyugatra fekvő brigetioi vicusban lehetett, másrészt a tábor tőszomszédságában, katonai területen kialakuló canabae-szervezet. A civitas Azaliorum számomra kétséges,

hogyan a város létrejöttében szerepet játszott volna.⁴⁶¹ A 2. sz. második felében a tábor menti települések fejlődését megakasztották a markomann-kvád háborúk: Brigetiót, illetve a *civitas Azaliorum* területét már az első, 166/67-re datált langobard-obius betörés érintette, a kvádok elleni hadműveletek súlypontja pedig éppen erre a térségre esett. A canabae, a vicus, sőt maga a tábor is elpusztultak.⁴⁶² A háborúk után a canabae fejlődött ütemesebben, s elsősorban itt alakult ki egy városvezetésre alkalmas, gazdag réteg, ami magyarázatul szolgál a canabae Septimius Severus alatti municipalizálásához.

Brigetio municipiumának nagy számban ismerjük a decurióit, választott tisztségviselőiről azonban – egyetlen duumvirt leszámítva – nincsenek adataink. Ennek okát keresve nem kell azonban feltétlenül arra gondolnunk, hogy a késői várossá válás hátterében esetleg a városfejlődés viszonylagos elmaradottsága állt, és ezzel összefüggésben talán nem is lehetett a municipiumnak túlságosan differenciált vezetése. A canabae-ról ugyanis, mely a brigetiói municipiumnak közvetlen előzménye volt tudjuk, hogy quaestorai is voltak, élén tehát minimum hattagú választott testület állt. A karrierok elhallgatása elsősorban a feliratszövegezési szokásokkal, ill. a brigetióból fennmaradt sírfeliratok azon véletlen sajátosságával függ szorosan össze, hogy ezeket többségükben nem a decurióknak állították, hanem a decuriók állították őket hozzátartozóiknak.⁴⁶³ A municipális tisztségeket illetően csupán egy dolog tűnik kikövetkeztethetőnek: Brigetióban a *praefecti collegii* kompetenciája valószínűleg meg volt osztva a tűzoltásban szerepet játszó collegiumok szerint: a collegium centonariorum élén ugyanis csak egy praefectus állt,⁴⁶⁴ s nyilván ugyanez feltételezhető a collegium fabrum-ról is, melynek sajnos a városban nem maradtak fenn emlékei.

A városi vezetőréteg

⁴⁶¹ Ld. fentebb, Mogetana és a civitas Azaliorum leírásánál.

⁴⁶² A háborúval áll az 1925-ben Szőnyben előkerült éremlelet, mely 167-tel záródik. A háborúhoz: Bp. az ókorban I, 188, BARKÓCZI: *Brigetio* 16; Uő, *AArchHung* 16, 1964, 271. A tábor pusztulása a háború első szakaszára, 169-172 közé tehető, mert Marcus Aurelius már újjáépíttette.

⁴⁶³

⁴⁶⁴ Kat. 223.

Brigetio vezető rétegeiről csupán torzót alkothatunk. Feltűnő, hogy hiányzik a feliratos anyagból a territoriumon élő, földbirtokos elem hagyatéka: ha vannak is Szőnyön kívül előkerült decurio- és Augustalis-felirataink, azokat többnyire középkori építkezésekre Szőnyből hurcolták el.⁴⁶⁵ Ez összefügghet a kutatások egyenetlenségével is: lovagok ugyanis vannak a decuriók között,⁴⁶⁶ kérdés persze, hogy mennyiben voltak ezek földbirtokosok. A Brigetióra vonatkozó felirataink túlnyomó többsége Szőnyben került elő, s már amennyire ezen belül a pontos lelőhelyük meghatározható, elég jelentős részt a canabae területéről, így erőteljesen annak sajátos társadalmi miliőjét tükrözik.⁴⁶⁷ Az is igaz persze, hogy a táborváros nélkül Brigetio – a háborús veszteségek miatt – valószínűleg nem lett volna képes a 3. század elején várossá válni, így a feliratok területi megoszlása valamelyest a várost alkotó részek súlyát is tükrözi. A canabae irányításában szerepe volt azoknak a kiszolgált katonáknak, akik a vezetésre való alkalmasságukat már a hadseregben is bizonyították.⁴⁶⁸ A katonasághoz később a municipium egyes vezetőit is személyes kapcsolatok fűzték: a lovagjaink közül ketten is a militia equestris abszolvták,⁴⁶⁹ három Augustalis hozzátartozója pedig altiszt volt a *legio I adiutrix*-nél, Brigetio “házi” legiójánál – nyilván az átlagosnál magasabb iskolázottságuknak köszönhetően, a parancsnoki *officium*okban adminisztratív beosztásban.⁴⁷⁰ A decuriók és Augustalisok közötti másutt is megfigyelhető társadalmi különbségek két brigetiói feliraton is jól érzékelhetők: a *patronus* decurio, a *libertusa* Augustalis volt.⁴⁷¹ A decuriók és Augustalisok többsége *domus*, vagy *natio* adata, továbbá személyneve alapján bevándorlónak, illetve bevándorlók leszármazottjának

⁴⁶⁵ Környe, Buda, Székesfehérvár, Győr lelőhellyel: székesegyházak, erődök építőanyagaként

⁴⁶⁶ Kat. 209, 237, mindketten brigetiói decuriók. Lehet, hogy a Neszméllyel átellenben, a Duna bal partján előkerült feliraton szereplő három lovag ugyancsak brigetiói volt, a Plotius név ugyanis előfordul más feliraton is a városban, vö. CIL III 4350 = 11075 = RIU 3, 737 (Radvaň, Szlovákia = Dunaradvány, Virtpuszt): *Plot(iis?) (H)igino et Polideuco | equitibus Romanis | Aur(elius) Fl(a)vus cons|obrinis carissimis | f(aciendum) c(uravit)*. – Plotii: *Plotia Ulpia* RIU 508. – Helybélinek tűnik *Cass(ius) Crescentianus, a militis* is, akinek felirata Bánomnál néhány éve került elő, vö. B. Lőrincz, *Specimina nova* 11, 1995, 127-129.

⁴⁶⁷ 203, 205, 207, 209, 216, 220, 222, 223, 224.

⁴⁶⁸ 203, 205. – Korábbi beosztását csak egyiküknek ismerjük: signifer, tehát altiszt volt.

⁴⁶⁹ Kat. 209.

⁴⁷⁰ Kat. 218: unokaöccse *custos armorum*, kat. 230: a fia *adiutor officii cornicularii legati*, kat. 233: itt az Augustalis libertusa egy volt *cornicularius tribuni*-nak.

⁴⁷¹ Kat. 212, 233 (itt a decurio lovag is).

tűnik. Az egyik Augustalis a feleségével együtt Raetiából származott.⁴⁷² A betelepedés a Brigetióba és környékére vezényelt csapatok mozgásával és kiegészítésével, és ezek folyamatos ellátásával egyaránt összefüggésbe hozható. Az Arrabona és Cirpi közötti limes-szakaszon állomásozó ala Ityraeorum és a legio I adiutrix keleti expedíciójával orientálisok kerültek a városba, és ezek a decuriók közé is bekerültek⁴⁷³ Még a császárnoment viselők egy része is határozottan idegennek látszik Brigetóban, és a város mellett élő azalusok törzsi arisztokráciája integrálódásának nincs nyoma. Szemben az Augustalisok viszonylag magas számával, sevíreket egyáltalán nem ismerünk a városból. Ennek a legkézenfekvőbb magyarázata az lehet, hogy ilyenek nem is voltak Brigetióban.

A katonai táborok mellett fekvő városok tipikus foglalkozását, a kereskedőét, egy Augustalis fia, *Titius Dominus Passer* képviseli.⁴⁷⁴ A Titii Siscia és Aquincum, sőt a moesiai Singidunum és a daciai Sarmizegetusa ordojában és Augustalis területében is jelen vannak a 2. század végén és a 3. században. Kereskedőt, ill. vállalkozó üzletembert sejtethetünk azonban azon Augustalisok esetében is, akik collegiumok gazdag patronusai, ill. előjárói voltak, mint pl. az ismeretlen nomenű *Rufus*, vagy *Q. Ulpus Felix*.⁴⁷⁵ Az utóbbi egyébként nem csupán a collegium centonariorum javára tett bőkezű adományokat, hanem a város számára is: felépíttette, majd egy jó évtized múlva renováltatta *Apollo Grannus*⁴⁷⁶ templomát, de ezen kívül még egy porticust is építtetett, ami arra utal, hogy tartósan Brigetióban telepedett meg, és nyilvánvalóan nem a vagyona, hanem feltehetően a *ius honorum* hiánya volt az akadálya annak, hogy a városi tanácsnak a tagja legyen.⁴⁷⁷

⁴⁷² 219: C. Dignius Secundianus.

⁴⁷³ A. MÓCSY: *Bevölkerung* 58, továbbá L. BARKÓCZI, *AArchHung* 16, 1964, 272; kat. 216, 217, 224.

⁴⁷⁴ kat. 221.

⁴⁷⁵ [- - -]s *Rufus Aug(ustalis) pa|[tro]nus ma[gister]* a collegium opificerum élén, vö. kat 228; *Q. Ulpus Felixet* ld. kat. 223, 225, 226, 236.

⁴⁷⁶ Apollo Grannus a nyugati keltaság istene volt: emlékei szórványosan fordulnak elő Galliában és Raetiában, importált istenként a kontinensről átkerült Britanniába, sőt, még Róma városába is. Brigetióba közvetlenül Raetiából vagy Augusta Treverorumból kerülhetett. A városnak ugyamis mindkét irányba voltak üzleti kapcsolatai, ld. a raetiai *Pons Aeniből* való nauceros brigetiói feliratát, vö. Mráv Zsolt,

⁴⁷⁷ A traianusi újpolgárok szokásos *Marcus* praenomenjétől eltérő *Quintus* praenomenje is azt sejteti, hogy nem romanizált bennszülött, hanem azok egyikének felszabadítottja volt.

Az Augustalisok többnyire italikus noment viselnek, nem egy esetben nagy múltú genszek neveit, s csupán a felszabadítottakra jellemző cognomenjük – pl. a *Fortunatus*,⁴⁷⁸ vagy *Callistio*⁴⁷⁹ – alapján gyaníthatjuk esetenként libertus státusukat.

Civitas Eraviscorum

Az *Eravisci*⁴⁸⁰ törzse az *Azali* keleti szomszédságában kiterjedt szállásterülettel rendelkezett. Az utóbbiaktól a Vértes-hegység vonulata választotta el. Pannónia Traianus alatti kettéosztása után Pannónia superior és inferior közös határa is itt húzódott egészen a Kr. u. 214-ben sorra kerülő határmódosításig, ezért a katonai diplomákon, valamint az egyéb, csapatokat említő feliratok, továbbá a mérőföldkövek segítségével viszonylag nagy bizonyossággal tudjuk a vonalát megrajzolni: ezek szerint Pilisszántó, Pilisvörösvár és valószínűleg Szentendre is már Pannónia inferiorhoz, illetve az *Eravisci*hez tartozott.⁴⁸¹ A határvonal délnyugati irányban haladva a Balaton keleti partjához tartott. Több nehézséget okoz a déli határ megállapítása. Azt az álláspontot, mely a tumulus-temetkezések kiterjedése alapján a civitas *Eraviscorum* déli határát Simontornyánál ill. a Mecsek-hegységnél vonta meg,⁴⁸² ma már elveti a kutatás. Nagy T. és Mócsy A. a feliratos emlékekből és a szeménynévanyagból kiindulva Alsószentivántól valamivel délre lokalizálták a határt. Mócsy A. utóbb ezt pontosítva a Siónál vonta meg – tehát nagyjából ott, ahol már a 19. század végi kutatás is – akkor elsősorban az ókori természeti viszonyokból, a Duna és a Balaton között húzódó, emberi lakhatásra kevésbé alkalmas mocsaras, és kiterjedt erdőkkel borított vidékből kiindulva – feltételezte.⁴⁸³

⁴⁷⁸ *M. Aem(ilius) Fortunatus* 230, *T. Atoni(us) Fortunati* 222,

⁴⁷⁹ *Cusius Callistio* 229.

⁴⁸⁰ Az auctoroknál: Tac., *Germ.* 28, *Aravisci*; Plin., *n. h.* 3, 25, 148; *Eravisci*; Ptolem. 1, 15, 3; 1, 296-303; 2, 15: □□□□□□□□. – Feliratokon többnyire *Eravisci*: J. FITZ, *AArchHung* 24, 1972, 44 = AE 1972, 435; *Flavia Tattunis filia Usaiu Eravisca*. – Pénzeken: *Ravisci*, *Ravit*. A civitas megjelölése: *c(ivitas) Er(aviscorum)*, vö. kat. 245, 247, esetleg *c(ivitas) E(raviscorum)* kat. 46.

⁴⁸¹ A. MÓCSY: *Bevölkerung* 54 sk.

⁴⁸² SÁGI K., *SSz* 9, 1955, 3-4, 51.- a tumulus-temetkezések alapján.

⁴⁸³ HAMPEL J., *Bp. Rég.* 4, 1892, 44. Legújabbban ugyanezen a véleményen FITZ J. is a RIU 6. kötetének bevezetőjében.

Római megszállás alá az Eravisci Claudius alatt kerültek. Óbudára, Aquincumba, a Vizivárosba,⁴⁸⁴ továbbá Gorsiumba⁴⁸⁵ egy-egy auxilia került. Ekkorra tehető a törzs gellérthegyi központjának is a felszámolása.⁴⁸⁶ Az Eravisci önállósága egyébként a római uralom első időszakában elég jelentősnek tűnik: ekkorra datálódik – és nem korábbra, a függetlenség időszakára – az önálló pénzverésük, és minden jel szerint katonákat sem soroztak még közülük a római hadseregbe. Önálló auxiliáik bizonyos, hogy nem voltak. Ezzel is összefügg, hogy a lakosság személynévanyagában csak szórványszerű a korai időszakból származó császárnomenek előfordulása, s ezek viselő is többnyire idegen, nyugatról származó betelepülők, nem pedig helyi újpolgárok.⁴⁸⁷ A Rómával való kapcsolataik gazdasági téren is minimálisnak tűnnek: importáruk a civitas területén – és nem a katonai táborok melletti vicusokban – csak az 1. század végén jelennek meg.⁴⁸⁸ Talán a civitates liberae kategóriájába tartoztak, és a bennszülött közösségeket felügyelő, Pannoniában más törzsek esetében feliratokkal dokumentált praefecti civitatist is ezért nem ismerünk tőlük.

A civitas szervezete

civis: kat. 242. — Kr. u. 1. sz. 80-as évei

⁴⁸⁴ A Vizivárosba valószínűleg az *ala I Hispanorum* került, vö. NAGY T., melyet Kr. u. 69 körül az *ala I Hispanorum Auriana* váltott fel. Ezt lehet, hogy már Domitianus alatt, de legkésőbb 107-ben elvezényelték, és a tábor felszámolták.

⁴⁸⁵ RÓMER F. feltételezését, hogy ti. Gorsiumba római megszálló alakulat állomásozott – vö. AK 1866, 103 – FITZ JENŐ ásatásai igazolták, beszámolóját ld. *Alba Regia* 8/9 1967/68, 223. Ez az alakulat esetleg az *ala Scubulorum* ill. a *cohors I Alpinorum equitata* lehetett, vö. VITTINGHOFF, *Studien zur europäischen Vor- und Frühgeschichte*. 1968, 141. A tábor megszüntetése részben a római uralom megszilárdulásával, és a belső megszállás feleslegessé válásával, részben pedig a Duna-menti védelem erősítésének a késő Flavius kortól felmerülő követelményével állt összefüggésben. erről bővebben: B. GEROV, *AAntHung* 15, 1977, 91-101.

⁴⁸⁶ É. B. BÓNIS: *Die späteltische Siedlung Gellérthegy-Tabán in Budapest*. Arch. Hung. 47, Budapest 1969; NAGY T., *Bp.T* 86. további irodalommal.

⁴⁸⁷ MÓCSY: *Bevölkerung* 69.

⁴⁸⁸ Uo.

civitas Eraviscorum: kat. 245, 246, ?248, 298, 299, 343, 345, 350-57⁴⁸⁹ — 1. század – 281. jun. 11.

princeps: 243, 250 — Kr. u. 1. század - 2. század eleje

decurio: 244. — Kr. u. 1-2. század

arm(?): 345 — Kr. u. 2. század

tabularius: 247 — 117/138 után

?vicus Basoretensis — kat. 251.

A *civitas Eraviscorum* belső szervezetére a többi pannoniai bennszülött közösséghez képest valamivel több adatunk van. Élén *princeps*ek álltak. Ezek a Caesar feljegyzéseiben szereplő galliai princepszekhez hasonlóan egyfajta választott fejedelmek lehettek. A princeps 'előkelő'-ként 'arisztokrata'-ként való értelmezése kizárható, mert a princepszek fiai nem voltak princepszek,⁴⁹⁰ vagyis princeps nem egy meghatározott társadalmi csoportba tartozó személyt jelölt, hanem egy funkciót. A következetes egyes számban való használata arra is következtetni enged, hogy nem kollegiális, hanem egyszemélyi vezetői tiszte. Az első ilyen, akit feliratról az 1. századból ismerünk, *Viator* a fiaival együtt még egytagú peregrinus nevet viselt.⁴⁹¹ Egy másik, későbbi, *M. Cocceius Ma[t]umari f. Florus* már római polgár volt; polgárjogot – a civitas Boiorum princepséhez hasonlóan – Nervától kapott. Ez, valamint az Eravisci körében ekkortájt – az 1. sz. végén, második század elején – meginduló sorozás már szorosabb viszonyt jelez Róma és a törzs kapcsolatában. A változás a Duna vonala, s ezzel együtt Aquincum katonai jelentősége felértékelődésével és a Domitianusszal kezdődő új védelmi politikával állt összefüggésben. Princepsen kívül az Eraviscinek egy *decuri*óját és egy *tabularius*át is ismerjük.⁴⁹² Az előbbi a tanács meglétét bizonyítja, az utóbbi az írásbeli ügyvitelt a civitas igazgatásában, ami már a római követelményekhez való igazodást tükrözi. Egy intercisai feliratról egy *arm*(?) elnevezésű tisztséget is ismerünk,

⁴⁸⁹ Összesen 14 Bölskén előkerült felirat, melyet még nem publikáltak, ezért a pontos szövegük sem ismeretes, csupán SOPRONI S. *Comm Arch. Hung.* 1990, 134 skk. előzetes jelentéséből lehet annyit tudni, hogy az uralkodó császárok és a *civitas Eraviscorum* üdvéért állították őket az aquincumi duumvirek jun. 11-én, és egy részük a 3. század második feléből származik.

⁴⁹⁰ Kat. 243, 245.

⁴⁹¹ Kat. 243.

⁴⁹² Kat. 244

amit kelta szóként valószínűsít a kutatás.⁴⁹³ Egy további, töredékes felirat nagy valószínűséggel a civitas Eraviscorum polgárát említi.⁴⁹⁴ Az eraviscus polgárjog hangsúlyozásának nem csupán az Aquincum térségében egyre nagyobb számban megjelenő idegennel, hanem a civitas csökkent jogú lakóival, a törzsi társadalom függő helyzetű elemeivel szemben is jelentősége lehetett. A civitasnak még Kr. u. 268-ban is határai, illetve elkülönült territoriuma volt ugyanis ekkor a *finēs Eraviscorum* épségéért állítottak oltárt Iuppiter Teutanusnak Aquincum duumvirjei.⁴⁹⁵

Igazi, város-jellegű települései az eraviscusoknak nem voltak. Falvaik közül néhányat név szerint is ismerünk. Ilyen volt a rómaiak által felszámolt gellérthegyi központ, Aquincum, melynek nevét majd a római tábor mellett keletkezett új, már nem kelta település vitte tovább. Ilyen volt Gorsium,⁴⁹⁶ amely mellett a megszálló auxilia elvezénylése után Traianus Pannonia inferior tartományi kultuszának központját alakította ki. Aquincumon és Gorsiumon kívül az Itinerarium Antonini még két további helynevet is említ a törzs egykori szállásterületén, melyek nevük alapján ugyancsak nem római eredetre utalnak, a *Iasulones*⁴⁹⁷ és az *Osones*⁴⁹⁸ nevű állomásokat. Mindkét helynév többes számú szó, és egy-egy népcsoportot jelöl. Az azonban, hogy ezek az *Eravisci* egy-egy nemzetségének a nevei voltak-e, már nem biztos. Analóg képzésű csoportnév, a *vicani Basoretenses* egy a Nemzeti Múzeumban őrzött, ismeretlen lelőhelyű feliraton is előfordul.⁴⁹⁹ Feltételezhetően ez a falu is a Civitas Eraviscorum vagy az aquincumi municipium territoriumán feküdt. Talán közelebb visz a megoldáshoz a *vicus Caramantesium* et villa neve, mely egy Intercisába hurcolt feliraton fordul elő.⁵⁰⁰ A felirat eredeti lelőhelye ismeretének hiányában ugyan nem állíthatjuk biztosan, hogy ez a falu Aquincum territoriumán feküdt – Intercisában ugyanis az egyelőre lokalizálatlan *municipium Volg(um)* területéről származó feliratok

⁴⁹³ A. MÓCSY, *Arch. Ért.* 1978, 107 skk., legújabban P. KOVÁCS, *Antaeus* 24, 1999, 283 skk.

⁴⁹⁴ *CIL* III 6485 + 11104 *Necca* [----] ... *civis E[rav(iscus)]*,

⁴⁹⁵ A *finēs* szó helyes értelmezésére KOVÁCS P. hívja fel a figyelmet, vö. *Antaeus* 24, 1999, 284 sk.

⁴⁹⁶ *Itin. Ant.* 264, 4, a Sopianaeből Aquincumba vezető út mentén, a mai Tác község mellett

⁴⁹⁷ *Itin. Ant.* 264, 5. Gorsiumtól XXV m. p. az Aquincumba vezető úton.

⁴⁹⁸ *Itin. Ant.* 263, 7 a Savaria – Aquincum útvonalom, Mogetianától Caesarianán keresztül 58 római mérföldre, Aquincumhoz 56 mérföldre. Mivel a szomszédos, 26 mérföldre fekvő Floriana egy felirat alapján Csákvár környékére lokalizálható, hozzávetőlegesen tudjuk, hol keressük, vö. FITZ J. in *RIU* 6, p. 17.

⁴⁹⁹ Kat. 251.

⁵⁰⁰ Kat. 249.

is felbukkannak – a *Caramantes*ről, helyesebben *Garamantes*ről azonban biztosan tudjuk, hogy nem Eraviscusok, de még csak nem is pannoniaiak voltak. Törzsük Tripolitanában, Lepcis Magna szomszédságában élt.⁵⁰¹ Falujuk valahol Intercisa környékén – Aquincum vagy a municipium Volg(um) területén – nyilvánvalóan auxiliáris veterántelep volt, hasonló, mint a Carnuntum territoriumán fekvő *vicus Gallorum*. A *Basoretesszel* és *Iasulonesszel* már nem ilyen egyszerű a helyzet: ilyen nevű népcsoportokat ugyanis máshonnan nem ismerünk. A nevek akár torzult alakok is lehet. Az utóbbit nyelvi okokból nehéz lenne a keltákkal összefüggésbe hozni: a *Ias-* tő inkább az illyrre, vagy a sémi nyelvekre jellemző, talán a *Iasus* kicsinyítőképzős formája.⁵⁰² Az *Osones* viszont lehetek kelták, de az ő esetükben is felmerül annak a lehetősége, hogy auxiliáris veteránok voltak, akiket a rómaiak az eraviszkusztól kisajátított területen telepítettek le.⁵⁰³ A *Iasulones* nevű statiót a Sopianae – Aquincum útvonalon említi az Itinerarium Antonini, a Gorsium után következő állomásként. A kutatás a távolságadatok alapján Baracska vidékére lokalizálja.⁵⁰⁴ Amennyiben pedig ez helytálló, akkor a statio minden valószínűséggel a municipium Aquincensium territoriumán⁵⁰⁵ feküdt, pontosabban azon a területen, amit a civitasból valamikor a

⁵⁰¹ Kat. 249. Nem lokalizált. – Másképpen A. MÓCSY: Bevölkerung 72, továbbá J. FITZ: A római kor Fejér megyében 170 (14).

⁵⁰² Aquincum és a Iasi összefüggésében megemlíthetjük azt az aquincumi legióstábor közelében előkerült feliratot is, amely honesta missióval elbocsájtott a *cives Ifasi* ...-t említ, amennyiben a kiegészítés helyes.

⁵⁰³ vö. *Ossi*, akinek éppen pannoniai - vagyis kelta - nyelvét hozza a fel érvként Tacitus germán voltok cáfolására. Ők viszont a dunai limestől északra, a kvádok és markomannok hátában éltek, és hol ezektől, hol a jazygoktól függtek, ld. *Germ.* 43. Hogy vajon ezek az *ossusok* azonosak lehettek-e a *gens Sossorum*mal, melynek a markomann háborúk időszakában *M. Rossius M. fil. Pupin(i)a Vitulus*, a leg. II adiutrix korábbi tribunusa volt a parancsnoka Caracalla kvádok és markomannok elleni expedíciójában (*AE* 1914, 248 = *ILA* 445, Bulla Regia) – miként azt M. BASSIGNANO: *Il flaminato* 153, 192. jegyz. – a felirat kapcsán felveti, nem lehet eldönteni. Az *Ossi* esetleges letelepítése, pontosabban betelepítése Pannoniába egyébként beleillene a markomann háborúkat követő rendezésbe – ld. az *Ossi* szomszédait, az ugyancsak kelta *Cotinit*, akik Délkelet-Pannoniában kaptak új hazát, és a Severus korban már a praetorianusok közé is soroztak körükből, vö. kat. 387.

Az *Ossi* és az *Osones* azonosítása azonban nyelvi szempontból nem egészen egyértelmű. Az *Osones* harmadik declinációs mássalhangzós, n-tővű főnév, a gyöke tehát nem ugyanaz, mint az *Ossinak*. Ugyanez a gyök fordul viszont elő a lusitaniai *Ossonoba*, vagy a baeticai *Sosontigi* nevében (*Itin. Ant.* 416,6; 426,2, Plin. *n. h.* 3,7: *Ossonoba* vagy *Onubia*, vö. R. WIEGELS, *Die Tribusinschriften* p. 70, Anm. 2). Az *Osones* kelta név tehát, de nem Pannonia térségében, hanem Hispaniában fordulnak elő analógiái.

⁵⁰⁴ FITZ J.: *A római kor Fejér megyében* 190 (34). MÓCSY A. – SZILÁGYI M., *PRK* 122.

⁵⁰⁵ A lokalizálását ld. lentebb.

hadrianusi alapítást megelőzően kihasítottak. Itt pedig számolhatunk idegen veteránok letelepítésével. Az *Ossonés* nevű állomás a Savaria – Aquincum útvonalon feküdt⁵⁰⁶ Caesariana és Florianá között. A kutatás Öskü és Várpalota közé, az előbbi közelébe teszi, az egész útvonal lokalizálásában azonban sok a bizonytalanság.⁵⁰⁷ Az Ossoinesszel nyugat felől szomszédos Caesariana állomás – Nagyvázsöny – Tótvázsony táján⁵⁰⁸ – neve alapján ítélve császári birtokon feküdhetett. Az Ossoines másik szomszédját, Florianát – a Savaria – Aquincum és a Sopianae – Brigetio útvonal rövid ideig egybeeső szakaszán – Csákvárnál⁵⁰⁹ valószínűsíti a kutatás. Florianát római neve és fekvése alapján⁵¹⁰ ugyancsak az aquincumi municipium territoriumához, és nem a civitas Eraviscorumhoz kell sorolnunk. Mindezek után nem tűnik valószínűnek, hogy a fiscushoz tartozó Caesariana és a municipium területére eső Florianá közé beékelődő Ossoines nevű állomás és környéke a municipium megszervezését követően a maradék területein továbbélő civitas Eraviscorum territoriumához tartozott volna. Annál is inkább nem, mert dél felől, a Balaton észak-keleti parti sávjában Csajág környéke – melyet az itt előkerült aquincumi decuriók felirata, s a sajnos még feltáratlan villamaradványok⁵¹¹ alapján nagy valószínűséggel ugyancsak a municipiumhoz tartozhatott – elvágtá az összeköttetését a Gorsium⁵¹² alatt, a Sárvíz környékén húzódó, bennszülöttek-lakta területtől.

A településviszonyok elemzéséből kitűnik, hogy Róma Északkelet-Pannonia katonai megszállásával kezdődően területeket sajátított ki az eraviszkuszoktól.⁵¹³ Ez azonban egészen bizonyos, hogy nem egyetlen lépésben történt. Az első ilyen akció a katonai territoriumok kialakítását célozta. A törzs gellérthegyi központját biztonsági okokból ugyanekkor lerombolták, ennek környéke azonban, melynek változatlanul Aquincum volt a neve, az 1-2. század fordulóján még mindig a civitas Eraviscorum

⁵⁰⁶ *Itin. Ant.* 263,3-9.

⁵⁰⁷ Öskü és Bántapuszta határában valóban van egy feltáratlan római kori rommező, amely leginkább egy sűrűn lakott falusi település lehet, vö. E. B. THOMAS, *Römische Villen* p. 108 sk.

⁵⁰⁸ MÓCSY A. – SZILÁGYI M. loc. cit.

⁵⁰⁹ FITZ J.: Florianá. *RE Suppl.* IX (1962).

⁵¹⁰ A lokalizálása körüli bizonytalanságok a hovatartozás egyértelműségét nem befolyásolják.

⁵¹¹ E. B. THOMAS: *Römische Villen* 27.

⁵¹² Gorsium, ahol Traianus Pannonia inferior tartomány kultuszközpontját hozta létre, nem tartozott sem a civitashoz, sem a municipiumhoz.

⁵¹³ NAGY L., *Magy. Múz.* 1946, 6; MÓCSY: *Bevölkerung* 69.

territoriumához tartozott.⁵¹⁴ A *Iasulones*, az *Ossones*, s esetleg a *Garamantes* és a *Basoretenses* telepeinek létrehozása az utak mentén létesített stációk biztosítását és működtetését szolgálhatta. Ezek keletkezését részben a municipium alapítását megelőző időre kell tennünk.⁵¹⁵ A municipium territoriumán viszonylag már jelentős számban kimutatható *Ulpii* sem feltétlenül csak a szülőföldjükre visszatért kiszolgált eraviszkusz harcosok vagy az Aquincumban és környékén állomásozó auxiliáris alakulatok önként itt letelepedő veteránjai, illetve ezek leszármazottai lehettek, hanem szervezeten telepített veteránok is, illetve ilyenek leszármazottai.⁵¹⁶ Az a tíz falu, mely *ob salutem Hadriani* közösen állított oltárt Iuppiter optimus maximusnak, ilyen telepítés eredménye lehetett.⁵¹⁷ A felirat valószínűleg municipiumi rang elnyerését közvetlenül megelőző állapotokat tükrözi. Római kori birtokszerzésre utal még az Aquincum északi szomszédságában fekvő *vicus Vindonianus*⁵¹⁸ neve is, bár maga a település a római kort megelőző időbe nyúlik vissza. Ezek a telepítések közvetlen előzményei voltak Aquincum Hadrianus alatti municipiumi rangra emelésének.

Mivel feliratok bizonyítják municipium és a civitas egyidejű létezését, az előbbi territoriuma az eredeti törzsi szállásterületének csak egy részét foglalhatta el. A határt a két adminisztratív szervezet között nagyon nehéz megvonni, az eraviszkuszok régészeti hagyatéka ugyanis a municipium territoriumán is jelen van. Ez érthető is, hiszen a terület eredetileg hozzájuk tartozott. A municipium territoriumán továbbélő bennszülött lakosság is kimutatható helyenként még egy ideig, pl. Szentendre környékén, ahol két

⁵¹⁴ *Senio Comatonis f. nat. Era(viscus) ... in c(ivitate) Er(aviscorum) in Aq(uinco) d(efunctus)*, vö. kat. 245.

⁵¹⁵ A *Garamantes* falujának keletkezését valószínűleg későbbre, az afrikai csapatok megjelenése utáni időszakra, vö. a kat 249 feliratához fűzött megjegyzéseket, de lehet, hogy ennek a falunak a telepítése már a *mun. Volg(?)* municipalizálásához kapcsolódik.

⁵¹⁶ A Szentendre határában számos helyen megfigyelhető, némely esetben fel is tárt villamaradványok a leletanyag alapján általában a 2. század elejéről származnak, és építésüket Taraianus-kori veterántelepítésekkel hozza összefüggésbe a kutatás, vö. SOPRONI S.: *Szentendre a rómaiak korában* 45 sk. A közeli Pomáz Lugi-dűlő villájának építése ugyancsak az 1. század végére, 2. század elejére datálható, vö. E. B. THOMAS, *Arch. Ért* 86, 1959, 204, továbbá UÖ: *Römische Villen* p. 250. Pomázon további villák is vannak, melyek építése ugyancsak erre az időre valószínűsíthető, op. cit. 255. skk. -

⁵¹⁷ Kat. 315. Itt minden bizonnyal nem tíz falu, hanem a *tíz falu* állította együttesen az oltárt, amelyeket Hadrianus egyébként jól ismert – talán még részese is volt a létrehozásuknak – hiszen cca. 106-108 között ő volt Aquincumban Pannonia inferior első helytartója.

⁵¹⁸ Kat. 316.

telephelyük is ismert, vagy pl. Pomázon,⁵¹⁹ sőt, a municipium és a civitas lakossága között is szoros volt a kontaktus. A civitas területén is egyre fokozódó mértékben találkozunk romanizált bennszülöttekkel, és betelepülő idegenekkel. Mindazonáltal a betelepülő idegenek anyagának szóródása nyújthat némi támpontot a város és a civitas elkülönítéshez, különösen a 2. században, amikor az *Eravisci* még viszonylag elzártan éltek,⁵²⁰ hasonlóképp segírihet az aquincumi decuriók és egyéb tisztségviselők territoriumon állított feliratainak és villáinak lelőhelye is,⁵²¹ mivel ezek mozgáskörét, lakóhelyét, vagy birtokait jelezheti. Nem mellékes az sem, hogy hová súlyozódik a territoriumon a bennszülött ill. az idegen népesség hagyatéka, mely területek romanizáltsága előrehaladottabb, s ezek az eltérő arculatú vidékek a municipális adminisztráció központjának fekvéséhez viszonyítva hol helyezkednek el.⁵²² Mindezeket figyelembe véve úgy tűnik, hogy a municipiumot az Eraviscusok egykori szállásterületének északi részéből hozták létre, azon a területen, ahol a római utak is koncentrálódtak.⁵²³ A határt a municipium és a civitas között Csajág – Tác (Gorsium) – Velencei-tó – Érd vonalától valamivel délre valószínűsítjük.⁵²⁴

Fél évszázada, azóta, hogy Mócsy András a császárnoment viselők aquincumi ordón belüli magas arányára keresve a választ felvetette a civitas Eraviscorumnak az aquincumi municipiumhoz való attribúciójának lehetőségét,⁵²⁵ a város és a civitas Eraviscorum viszonyának kérdése vissza-visszatérő viták tárgya. Mócsy a valóban

⁵¹⁹ Ld. a Szentendrén előkerült, 1. sz. végére / 2. sz. első felére datálható síremlékeiket, melyeken még egytagú, peregrinus nevet viselnek, NAGY L., *Arch. Ért* 1942, 3 skk. - Pomázon az 1. század végén – 2. század elején épült villa egy Kr. u. 1. századi bennszülött település mellett épült, és a település ill. a villa egymás mellett élése egy ideig még megállapítható, vö. E. B. THOMAS: *Römische Villen* p. 250.

⁵²⁰ vö. ZS. BÁNKI: Kelten und Eraviskergräbe in Sárbogárd. *Comm. Arch. Hung.* 1998. 65-98 - Ld. 1. sz. táblázat.

⁵²¹ ZS. BÁNKI, i. m. 2. sz. táblázat

⁵²² Az eravisci szállásterületének súlypontja a Velencei tótól délre esik: a Sárvíz mentén húzódik le egészen Sárbogárd – Cece vonaláig. Ez a vidék kelták által olyannyira sűrűn lakott volt mind a római hódítást megelőzően, mind pedig azt kövözően, hogy az egyes telepeket rendkívül nehéz egymástól elkülöníteni. Emellett Rácalmásnál és Dunaújvárosnál is volt egy jelentősebb településük. A Velencei tótól északra eső kelta településnyomok vö. F. PETRES ÉVA: *A kelták Fejér megyében* 132 (10), J. FITZ, *AArchHung* 23, 1971, 41 skk.

⁵²³ Hasonlóképp J. FITZ: *A római kor Fejér megyében* 190 skk.

⁵²⁴ FITZ J. a municipiumot a Poetovio Aquincum között húzódó főúttól északra teszi, op. cit. 192, továbbá *AArchHung* 23, 1972, 47 sk.

⁵²⁵ *Arch. Ért* 78, 1951, 107-110.

nagyon egyértelműen megállapítható jelenségre a választ a municipium és a civitas között egy olyan viszony feltételezésében vélte megtalálni, amilyen a tergestei (Trst = Triest) colonia territoriumán élő két kis bennszülött törzset, a *Carnit* ill. *Catalit* coloniájukhoz fűzte. Ezt a viszonyt a fentebb, Emona tárgyalása során már idézett ama feliratról ismerjük, mely a tergestei ordo decurionum határozatát örököltette meg a Carni és Catali előkelők római polgárjogának és a tergestei ordoba való bekerülésének tárgyában.⁵²⁶ Mócsy egy intercisai feliratból, melyet egy hadrianusi újpolgár Hadrianusnak az aedilitas elnyerése alkalmából, *ob honorem aedilitatis* állított,⁵²⁷ - a tergestei példa nyomán arra a következtetésre jutott, hogy az eraviszkusz előkelők Aquincumban is az aedilitas elnyerése révén szerezhettek római polgárjogot, és nyertek felvételt az ordo decurionumba.⁵²⁸

Arra már másutt felhívtuk a figyelmet, hogy a szóbanforgó felirat Intercisába ismeretlen helyről került, így – mivel a szövegében Aquincumot nem említik - Aquincumot illetően eleve nincs bizonyító ereje.⁵²⁹ Emellett a feliratállítás *ob honorem* formulával történő megokolása sem tartalmaz a hasonló indoklású feliratokhoz képest semmi olyan többletet, amiből *P. Ael. Firmus, Rusconis f.* római polgárjoga elnyerésének körülményeire következtethetnénk. Az ilyen feliratok nem ritkák a római városokban⁵³⁰ hiszen azt, hogy a megválasztott tisztségviselő hálából a város javára valamilyen bőkezű adományt tegyen, elég erős elvárás volt a közvélemény részéről. *P. Aelius Firmus* egyébként, Mócsyt helyesbítve, nem Hadrianusnak volt hálás a megválasztásáért – a császár neve ugyanis nem dativusban hanem genitivusban áll a talpazaton – hanem, – az ilyen megfogalmazások tapasztalata alapján – császárszobrot állított. Ilyenek egyébként minden magára valamit is adó város forumán álltak, és az esetek egy jó részében hasonlóképp a város gazdag polgárainak adományai voltak.

⁵²⁶ *CIL* V 532.

⁵²⁷ Kat. 347. MÓCSY, *Arch. Ért* 78, 1951,

⁵²⁸ A. MÓCSY: *Bevölkerung* 70 sk.

⁵²⁹ E. SZABÓ, *HPS* 6,

⁵³⁰ A pannoniai városi előljáróktól 9 ilyen felirat maradt fenn: Kat 372: *ob honorem flaminatus* (Mursa), kat. 403: *ob honorem] magistratus dena[rrios dedit* (Lutvin Han ill. Tegare, Dalmatia, sirmiumiak), kat. 80: *ob honor(em) trib(unatus)* (Poetovio), Kat. 90: *ob hon[o]re[m] pr(a)efectur(a)e*, kat. 139: *<ob honorem> auguratus* (Scarbantia), kat. 140: *ob h[onorem Ilvir?]atu[s - - -]* (Scarbantia) Kat. 141: *ob honorem Ilviratus* (Scarbantia), kat. 178: *ob honorem auguratus* (Carnuntum). Daciából 12 esetet ismerünk.

Mócsy A. szerint a civitas Eraviscorum a Constitutio Antoninianát követően beolvadt az akkor már colonia ranggal bíró Aquincumba. Ennek néhány adat már akkor is ellentmondani látszott, az újabb, Bölszén előkerült feliratok pedig egyértelművé teszik a civitas Eraviscorum fennállását Kr. u. 212-től követően is.⁵³¹ A civitas központját a municipium létrehozását követően Kovács P. a Vizivárosi vicusba helyezi.⁵³²

Ebből a tényből pedig a Civitas Eraviscorum 212 előtti állapotára is visszakövetkeztethetünk. Ha ugyanis az igazgatása az aquincumi municipium ill. colonia alá lett volna rendelve, akkor a Constitutio Antoninianát követően valóban meg kellett volna szűnnie. A civitas lakóinak római polgárrá válásával ugyanis megszűnt volna az oka az Eravisci városon belüli elkülönítésének. Ha fennmaradt, ez a korábbi önállóságából következett.

Aquincum⁵³³

A civitas Eraviscorum északi részéből szervezték municipiummá Hadrianus alatt. Aquincumnak eredetileg az eraviszkuszok rómaiak által felszámolt gellérthegyi központját nevezték. Az az Aquincum azonban, amely ezt a nevet továbbvitte, s amely később a municipium, majd a colonia központi települése lett, nem ennek romjain, a Gellérthegynél alakult ki, hanem ettől északra, az aquincumot megszálló ala táborának függvényeként, a tábortól 1 km-re északra, a mai Budapest III. kerületében. A Vespasianus uralkodása alatt keletkezett auxiliáris vicus fejlődése Domitianus alatt, a legio II adiutrix Aquincumba való vezénylésével vett lendületet.⁵³⁴ A vicustól délre, a legio tőszomszédságában egy canabae település is kialakult, melynek fejlődése a

⁵³¹ A civitas Eraviscorumot említő, 212 utánra datált feliratok, pl.: kat. 349, 350.

⁵³² Antaemus 24, 1999, 288 skk.

⁵³³ *Itin. Ant.* 245,7; 263,3; 264,1; 264,6.266,8. – Ptolem. 2,15,3. – *Not. Dign. occ.* 33,54. – A város nevének rövidítése feliratokon túlnyomórészt *AQ*. néha *AQV*, ennél hosszabb formában többnyire csak az idegenben állított feliratokon a félreérthetőség elkerülése végett.

⁵³⁴ A városfejlődéshez ld. T. NAGY, *AArchHung* 23, 1972, 59 skk, E. MÁRITY, *Comm. Arch. Hung* 1992, 65 skk. P. ZSIDI in: *La Pannonia e l'impero Romano* 213 skk.

vicusával párhuzamosan haladt. Traianus alatt veterántelepítésekre is sor került Aquincum környékén, aminek eredményeként további, villa rusticák laza halmazából álló vicusok keletkeztek.⁵³⁵ A letelepítettek jelentős része auxiliáris veterán lehetett, erre következtethetünk az *Ulpus* nevet viselők viszonylagos magas számából az aquincumi lakosság és a vezető tisztségviselők körében. Traianus uralkodása alatt az aquincumi vicus határozottan városias külsőt kezdett ölteni, Hadrianus császártól pedig municipiumi rangot kapott. Territoriumát egészen bizonyos, hogy legkésőbb ekkor elhatárolták a civitas Eraviscorumtól. Az sem kizárt egyébként, hogy az északi rész bizonyos fokú elkülönítéséről és római célokra történő felhasználásáról már a hódítást követően valamiféle döntés született. A római hódítók aktivitása ugyanis, pl. útépítés, telepítések, a municipium létrejöttét megelőző évtizedekben következetesen és célzottan a civitasnak ebbe a régiójába irányult, míg a déli részt, amely később, a municipium alapítását követően a civitas Eraviscorum kisebbre szabott territoriumát jelentette, úgy tűnik, hosszú időn keresztül érintetlenül hagyták. A határ, mint a civitas tárgyalása során már említettük, valószínűleg Csajág – Tác (Gorsium) – Velencei-tó – Érd vonalától valamivel délre húzódhatott. A városalapítást követően Aquincum határaitra vonatkozóan nyugat felé is biztosabb adatokkal rendelkezünk: a Papkeszi – Öskü – Inota vonal látszik a legvalószínűbbnek.⁵³⁶

Aquincum Hadrianustól kapott városi rangot, az alapító nemzetsége azonban nem bukkan fel a város nevében egyetlen feliraton sem. Azt, hogy valóban ő volt az alapító, a város tisztségviselőinek az *Sergia* tribusba való besorolása jelzi,⁵³⁷ egy Germaniában állított feliraton pedig ez a tribusnév áll a városnév jelzőjének helyén,⁵³⁸ egy lambaesis feliraton viszont az *Aelia* pseudotribusszal találkozunk.⁵³⁹ Mint ahogyan a császár gensét nem jelölték felirataikon a városuk nevében, takarékoskodtak az aquincumiak a tribusuk megadásával is. A provinciabeli városok kutatója ilyenkor óhatatlanul a város esetleges latin jogát veszi fontolóra, több ok azonban mellett szól, hogy a város nem latin, hanem római jogú volt, és hogy egyszerűen csak helyi szokás

⁵³⁵ Ld. fentebb, többek között az 517. jegyzetet.

⁵³⁶ KOVÁCS P., *Balácai Közlemények* 7, 2002, 314.

⁵³⁷ Kat. 358 továbbá *CIL* VI 32624, col. c. v. 2.

⁵³⁸ T. NAGY, *Germania* 16, 1932, Taf. 16, 2; Új olvasat: R. EGGER: *Bemerkungen* 210-213, *L(ucio) Vupintania L lib(rario) Serg(ia) Aq(uinco) ...*

⁵³⁹ T. Aurelius T. f. *Aelia Vibius Acuinci* – *CIL* VIII 2826 (Lambaesis) – 2-3. század.

volt – a kutatás szempontjából nézve természetesen rossz szokás – nem jelölni a személynevekben a tribushovatartozást.⁵⁴⁰

A municipiumi rang elnyerésének pontos időpontját nem ismerjük. Főleg a korábbi munkákban gyakran Hadrianus pannoniai látogatásához kapcsolták az alapítást, és Kr. u. 124-re tették. Mindamellett azonban, hogy nincs arra bizonyítékunk, hogy a városi rang adományozására a császár személyes jelenlétében került volna sor, Hadrianus 124. évi aquincumi látogatásával kapcsolatban is komoly kételyek merültek fel. Kr. u. 118 első felében azonban, az Al-Dunánál és a jazyg fronton kialakult súlyos helyzet folytán azonban a császár valóban személyesen ellenőrizte a dunai határ jazyg szakaszát. Mivel ez a szemle a Duna alsó és középső szakaszán nagyszabású átszervezések fogantatásával is járt,⁵⁴¹ melyek a hatékony védelem kialakításán túl a lakosság megnyugtatását, s ezzel együtt a rómaiak erejének a demonstrálását is célozták, nem elképzelhetetlen hogy ekkor került sor – az ellenség arcvonalaiban mintegy kihívásként Aquincum municipiumi rangra emelésére. Hadrianus egyébként jól ismerte Aquincumot, hiszen 106-108 között ott helytartóskodott, s részese volt a daciai háborút követő rendezésnek, többek között a háborút követő veteránelbocsátások fogantatásának is. Az aquincumi municipium létrehozásával valószínűleg egyidejűleg sor került a carnuntumi vicus municipiumi rangra emelésére is.

A korábbi kutatás Aquincum (és Carnuntum) municipiumi rangra emelésének magyarázatakor rendszerint azt emelte ki, hogy Pannonia kettéosztása után, ahhoz, hogy ezek a helyek helytartói székhelyként működhessenek, szükség volt a városi rangra emelésükre. Ez azonban így nem helytálló. Az már ugyan a köztársaság korának végére kialakult követelmény volt, hogy a helytartónak legyen valamelyik városban kijelölt állandó székhelye, a hangsúly azonban nem a városon volt, hanem az állandóságon.⁵⁴² A városbont sem szó szerint kell értenünk, hanem úgy, hogy egy jelentős, forgalmas, könnyen, gyorsan és jól megközelíthető, a helytartói hivatal felkeresők számára pedig

⁵⁴⁰ Az, hogy amit nem vésettek fel a feliratra, nem biztos, hogy nem létezett, bizogytja *C(aius) Tit(ius) C(ai) fil(ius) Serg(ia tribu) Antonius P[er]culiaris* esete (kat. 289), aki a másik feliratán (kat. 358) nem adta meg a tribusát, sőt, nem jelölte azt a hivatalos vámpécsettjén sem. (kat. 361).

⁵⁴¹ vö. I. PISO: *Fasti provinciae Daciae* I. Bonn 1993, 30 skk.

⁵⁴² Strabón, 4,3,5: pl. Durikotta a rhemusok városa, mint helytartói székhely. Az persze érthető, hogy a hódítás időszakában nem álltak rendelkezésre római jogú városok, azonban ez később sem volt kizárólagos követelmény, ld. Moesia inferior helytartói székhelyét, Tomit. A kérdéshez: R. HAENSCH: *Capita provinciarum* 18 skk.

megfelelő ellátást és szállást biztosítani képes település mellett, ahhoz kapcsolódva. Vagyis a helykiválasztás kritériuma nem a székhely római értelemben vett városi jogállása (*municipium* v. *colonia* státusza), hanem a kapcsolattartás optimális biztosítása volt egyrészt a birodalmi központtal másrészt a tartomány lakóival. A kényes helyzetben lévő határtartományokban azonban a katonai szempontok – akár tartósan is – minden más egyéb mérlegelést megelőzhettek. A helytartói palota fizikailag lehetett tehát akár a városban is, a benne székelő hatalom adminisztratív-jogi szempontból akkor sem volt a városnak része, vagyis a helytartó a helyi önkormányzatban elvileg semmivel sem volt illetékesebb, mint a tartománya más városaiban (az más kérdés, hogy az állandó jelenléte a városra milyen befolyást gyakorolt). Az elkülönülés azonban fordítva is igaz: a helytartónak helyet biztosító városnak sem volt semmi köze a tartományi igazgatáshoz: sem intézményei, sem polgárai nem vettek részt benne, – az apparátust a hadsereg biztosította –, vagyis önkormányzata nem volt a tartományi igazgatás működésének elengedhetetlen létfeltétele.

Septimius Severus Aquincumot – megint Carnuntummal egyidejűleg – *colonia* rangra emelte. A várost ez alapján a tituláris coloniák közé szokták sorolni, azon városok közé tehát, akik elsősorban presztízs okokból kaptak *colonia* címet. Aquincum – és természetesen Carnuntum – esetében azonban ennél mindenképpen többről volt szó: Septimius Severus alatt a polgárváros mellett létező katonavárost, a *canabae*-t is kivonták a katonai ellenőrzés alól, és a coloniával egyesítették. A *municipium colonia* rangra történő emelésére – két feliratunk tanúsága szerint Kr. u. 193. szept. 11. után⁵⁴³ és 198. ápr. 22. előtt⁵⁴⁴ került sor. A *canabae* csatolására azonban – mivel a legio ellátását biztosító katonai territorium problémáját is érintette – nem biztos, hogy már ekkor következett. A brigetiói, az apulumi és a vindobonai *canabae* municipalizálására ugyanis ennél később, valószínűleg 205-ben,⁵⁴⁵ Septimius Severus katonai reformjainak megszületését követően került sor. Aquincumban persze (és Carnuntumban) – lévén ott már egy működő város – a *canabae* territoriumszükséglete, legalábbis formailag és átmenetileg könnyebben áthidalható volt. Ehhez elegendő volt a *canabae* lakott területének, egészen pontosan a *canabae* által elfoglalt földnek az átminősítése és kivonása a katonai territoriumból. Ez a hadseregellátás szempontjából

⁵⁴³ Kat. 264. – a *municipium* utolsó datált említése.

⁵⁴⁴ Kat. 266. – a *colonia* első datált említése.

⁵⁴⁵ Brigetiót és Apulum II-t is egy-egy Kr. u. 205-re datált felirat említi először *municipium*ként, vö. kat. 236 és *CIL* III 1051 = *IDR* III/5, 164 (Apulum = Alba Julia, Románia), 205. május. 23.

nem okozhatott komoly veszteséget, hiszen a canabae által elbitorolt, beépített területből amúgy sem biztos, hogy a legiónak komoly haszna származott.⁵⁴⁶ A kérdés másik oldala, a canabae lakossága földszükségletének kielégítése – legalábbis ami a vezető réteget illeti – már a két településforma egymás mellett élésének időszakában, egyfajta szimbiózis révén megoldást talált.⁵⁴⁷ Természetesen ez nem enyhítette magának a városnak a gondját, mely a közellátás megszervezéséhez szükséges anyagi fedezet előteremtésénél nem nélkülözhetette a közföldeket. Azt nem tudjuk tehát biztosan eldönteni, hogy a két település mikor egyesült, az azonban valószínűnek látszik, hogy a canabae a beépített területén kívül is kapott a császártól valamennyi útravalót. A colonia időszakában jelennek meg ugyanis Aquincum határának déli-délkeleti karéjában – Budakeszin,⁵⁴⁸ Budaörsön,⁵⁴⁹ Törökbálinton,⁵⁵⁰ – a város decurióinak a feliratai, és a 3. század elejétől kezdődően épülnek itt a villák is. Az ezektől délebbre fekvő Érd viszont, úgy tűnik, már a municipiumnak is territoriuma volt.⁵⁵¹

A Severusi rangemelés a város nevében is kifejezésre jutott: Aquincum colonia Septimia lett.⁵⁵² Azonban, hogy ezen kívül a város kapott-e még valamilyen privilégiumot is, nem tudjuk egyértelmű adatokkal alátámasztani. Frölich Róbert az Aquincum-kutatás hőskorában, egy 201-re datált, Silanus szobor adományozását megörökítő felirat kapcsán – abból kiindulva, hogy Seilénost a rómaiak Marsyasszal azonosították, Marsyas szobra pedig a provinciákban lévő városokban a ius Italicumot demonstrálta,⁵⁵³ Aquincum esetében is feltételezte, hogy Septimius Severustól ius Italicumot kapott. Mivel Septimius Severus és utódai ezt a kiváltságot több afrikai és daciai városnak is megadták, nem tűnik teljesen extrémnek a gondolat, hogy ilyen privilégiumot a Severusok abban a két tartományban is osztottak, amelyek a hatalomra

⁵⁴⁶ Itt azért nem árt az óvatosság. Nem tudjuk, hogy a canabae-ban folyó iparűzésből vagy kereskedésből nem származott-e anyagi haszna a legiónak pl. a *conductio* közbeiktatása révén, vö. *conductor pascui, salinarum et commerciorum* CIL III 1209 (Apulum = Alba Julia, Románia).

⁵⁴⁷ Üzletemberek, kereskedők a canabaeban felhalmozott tőkéjüket a municipiumban birtokszerzésre fordították. A két településforma vezető rétegének összefonódására ld. a kat. 261.

⁵⁴⁸ Budakeszi, 3. század, Budajenő és Telki között villa rustikákból álló laza falusi település, vö. E. B. THOMASZ, *Römische Villen* 216

⁵⁴⁹ Kat. 319, 320

⁵⁵⁰ Kat. 321.

⁵⁵¹ Kat. 322? 323.

⁵⁵² Kat. 289, 297.

⁵⁵³ FRÖLICH R., *Bp. Rég.* 3, 1891, p. 162, nr. 21.

kerülésükhöz a közvetlen ugródeszkát jelentették, egyelőre azonban más forrás nem erősíti meg a szóbanforgó bizonytalan adatot.⁵⁵⁴

A pannoniai városok közül Aquincum pontos jogállása dokumentált a legkésőbb időkig: egy 305/311 közé datálható felirat még mindig coloniaként említi.⁵⁵⁵

A canabae szervezete

Valamennyi felirat a 2. századból származik.

canabae: kat. 255, 261

canabenses: kat. 257

veterani et c(ives) R(omani) consistentes ad leg(ionem) II ad(iutricem): kat. 252.

ordo k(anabarium): kat. 256.

decurio kan(abarium): kat. 253, 261.

decretum ordinis k(anabarium): kat. 256.

magister kanabarium: kat. 252, 253, 254, 256, 322.

A városi igazgatás intézményei

municipium: 258, 259, 261, 262, 264, 298, 322-324, 326, 327 (178. jun. 11), 331, 332, 345, 346, 348 (182. jun. 11), 357.

colonia: 260, 265, 267-69, 272, 273, 275-283, 285, 288-290, 292, 294-297, 300, 302, 303, 306-308, 312, 315,-317, 319-321, 325, 329, 332, 334, 335, 336, 338-340, 342, 344, 349, 350, 358-360.

res publica: 309. — 3. század

civitas: 363 — Caracalla - Alexander Severus kora

polis: 364 — Severus kor

a tanács:

ordo decurionum: 327 (178. jun. 11)

⁵⁵⁴ Pannonia superior egyes városai esetében a Severus korban felbukkanó *Augusta* / *Augustum* jelző indít hasonló találgatásokra, biztos adatunk a *ius Italicum*ra azonban ott sincs.

⁵⁵⁵ Kat 296.

d(ecretum) d(ecurionum): 304, 347, 362. — Kr. u. 117 – 3. század

decurio /decuriones:

a municipium kora: 258, 259, 261, 263, 264 (193. szept. 11), 322? 323, 324, 326, 331, 332? 345, 357.

a colonia kora: 260, 293 (213/214), 265, 266, 272, 273, 275, 276, 278-281, 283? 287, 289, 290, 291, 295-297, 300, 302, 303, 307, 308, 314? 316, 317, 319, 321, 325, 328, 332? 336, 337, 340, 344, 358, 363, 364.

honorati / ornatu ornamentis decurionalibus: 271, 362 — 2-3. század

tisztviselők:

quaestor: 272, 273, 277, 282, 287. — 3. század.

aedilis – municipium: 264 (ketten, Kr. u. 193), 347, 311. — colonia: 265, 275, 276, 278-281 (ugyanaz a személy), 282, 297, 302, 307, 312, 351

duumvir i(ure) d(icundo) – municipium: 258, 259, 264, 298, 327 (2 fő), 346, 348 (2 fő), – colonia: 260, 275, 276, 282 (2 fő), 284, 296 (Kr. u. 305/311), 299 (2 fő), 317, 320, 328, 340, 343 (2 fő), 349 (2 fő), 350 (2 fő), 351, 352 (2 fő), 344 (2 fő), 354 (2 fő), 358.

duumvir i(ure) d(icundo) q(uin)q(uennales) – municipium: 261, 263, 286, 323, 326. – colonia: 266 (Kr. u. 198), 282 (2 fő), 285 (2 fő), 312, 328 (qq. designatus Kr. u. 213), 355.

praefectus pro duumviris: ? 304 (valószínűbb azonban, hogy a collegium Augustalium praefectura) — Kr. u. 137-171.

curator rei publicae: 309 — 3. század

apparitores:

scriba: 267-269 (ugyanaz a személy) — 2. sz. vége – 3. sz.

alárendelt adminisztratív egységek:

v(ici?) X: 305. — 2. sz.

vicani: 316 — 3. sz.

vicus Vindonianus: 316 — 3. sz.

papi méltóságok:

augur: 299 (Kr. u. 244), 355 (Kr. u. 244/268)

pontifex: 282 (Kr. u. 259), ?284, 319.

flamen: municipium: 261, 263 (azonosak). – colonia: 325, 340, 351 (Kr. u. 250), 358.

a császárkultusz intézményei:

sevir: 265, 313, 318, 329, 342, 360. – csak a colonia időszakából, a Kr. u. 194/7 utáni időből.

Augustalis: 262, 270, 271 (rekonstrukció), ?272, 294, 302, 36, 315, 333, 338, 339, 359.

Aquincum élén *duumvirek* álltak. Ezt az teszi különösen érdekessé, mert a vele minden bizonnyal egyidőben városi rangra emelt Carnuntumot – amely teljesen hasonló adottságokkal rendelkezett: ugyanúgy helytartói székhely volt, és hasonlóképp egy bennszülött civitas területének egy részéből alakítottak ki – *quattuorvirek* vezették. Minden igyekezet ellenére eddig még nem sikerült kideríteni, hogy mi állhatott az eltérő megoldás hátterében. Ennek elsősorban az lehet az oka, hogy a kutatásnak egyelőre még azt nem sikerült tisztáznia, hogy milyen közigazgatásjogi összefüggései voltak a vezető városi tisztségviselők egyes városokban egymástól eltérő megnevezésének. Aquincumban emellett az figyelemre méltó, hogy a municipium időszakából nem ismerünk quaestorokat. Nem kizárt tehát, hogy a municipiumot irányító tisztségviselők száma ugyanúgy négy volt, mint az alapítást követő évtizedekben Carnuntumban. A quaestorok persze, mint alacsonyabb rangú tisztségviselők, mindenütt rosszabbul dokumentáltak a feliratokon, mint a magasabb rangúak, sőt az is igaz, hogy a 2. századból általában kevesebb a feliratunk, mint a 3. századból. Épp ezért ebből a megfigyelésből nem szabad messzemenő következtetést levonni. A quaestorok esetleges hiánya azonban nem változtat azon a tényen, hogy a lényegében azonos hatáskörű tisztségviselőket Aquincumban és Carnuntumban másképpen nevezték. A tisztségviselők elnevezése pedig nem tetszés függvénye volt, mert azt a feladatkörükkel együtt a lex municipii hosszú távra meghatározta. Ha pedig egyazon régióban, és egyazon időben municipiumi rangot kapott két város számára két különböző alkotmányt választottak, minden hasonlóság ellenére kellett, hogy legyen valami alapvető különbség a két városjelölt helyzetében. A rómaiak számontartották ezeket a különbségeket, és a városok megnevezésében (municipium, colonia), s valószínű, hogy a város élén álló tisztségviselők elnevezésében is ez jutott kifejezésre. Szembeszökően eltérő körülményt a két város viszonyai között azonban csak kettőt tudunk említeni. Először is a municipiumoknak területet adó két törzs, a Boii és az Eravisci eltérő

fejlettségét. A boius társadalom erősen differenciált volt, kifejlett rabszolgatartással, gazdag, a fényűzést sem nélkülöző arisztokráciával. A törzs romanizációja már folyamatban volt. Az eraviszkuszok törzse ezzel szemben szegény és elmaradott volt. Másodszor: a carnuntumi legióstábor körül több évtized alatt, jórészt természetes fejlődés eredményeként alakult ki az a helyzet, ami a városi rang elnyerését eredményezte, Aquincumban pedig az jórészt telepítésekkel felgyorsított fejlődés eredménye volt. Carnuntumban a bennszülött elem beépülése a városi arisztokráciába jelentős lehetett, Aquincumban — fentebb már részben láttuk, s lentebb majd más vonatkozásban még látni fogjuk — a bennszülöttek perifériára szorultak, és meghatározó a római telepes elem lehetett. Az is sejthető — de ezt még a további kutatásoknak kell bizonyítani — hogy Carnuntum a civitas Boiorum területén keletkezett, jog szerint tehát idegen település volt, míg Aquincum kisajátított földön, formailag tehát római alapításúnak számított.

A *quaestura* megléte a colonia időszakában már elegendő számú felirattal bizonyított. A *quaestura* és az *aedilitas* egymáshoz viszonyított helyét a *cursus honorum*ban Aquincumban nagyon nehéz megítélni. Felirataink zömét ugyanis a tituli sacra teszik ki, amelyeken általában nem szokták a teljes karriert közölni. Néhány esetből mégis egyértelműen arra következtethetünk, hogy a *duumviratus* elnyeréséhez elegendő volt a két kisebb tisztség egyikének, a *quaesturának* vagy az *aedilitasnak* az előzetes betöltése.⁵⁵⁶

A városi karrier csúcsát a *quinquennialitas* jelentette. Több *quinquennalis*unk felirata datált, ezek alapján pedig meg tudjuk határozni az aquincumi census ötéves ciklusait is. A kiindulópontot egy *quinquennalis designatus* 213-ra keltezett felirata jelenti.⁵⁵⁷ Ez alapján bizonyosra vehető, hogy a 214. évben Aquincumban census-év volt. A 214. évet egy további datált felirat is megerősíti,⁵⁵⁸ és felirat igazolja a 259. évet is.⁵⁵⁹ Az ötéves lustrumok tehát 214 után szabályosak voltak. Nem illik viszont ebbe a 3. századi sorozatba a colonia első census éve, a 198. év.⁵⁶⁰ A törést valószínűleg a *colonia* és a *canabae* egyesítése okozta. Fentebb, a kérdés gazdasági és katonai

⁵⁵⁶ aedilis és duumvir: Kat. 275, 276 (ugyanaz a személy); 282: egy quaestor – duumviralis és egy aedilis – duumviralis.

⁵⁵⁷ Kat. 328

⁵⁵⁸ Kat. 285.

⁵⁵⁹ Kat. 282.

⁵⁶⁰ Kat. 266.

vonatkozásait mérlegelve már felvetettük annak lehetőségét, hogy az egyesítésre nem a municipium colonia rangra emelésével egyidőben, hanem majd csak azt követően később került sor. Az új város működőképességének feltétele egy átfogó census megtartása volt. Jegyzékbe kellett venni a canabae népes lakosságát, egy új, a jövevényeknek is helyet biztosító tanácsot kellett összeállítani, stb. Ha a későbbi szabályos periodicitást a 214. év előtti időszakra visszavetítjük, akkor ezt a nevezetes census évet a 209. a 204. vagy a 199. évre valószínűsíthetjük. A három időpont közötti választásban – mivel az átszervezés egy általános rendezés része volt - a canabaeból municipiummá alakított Brigetio és Apulum II. (Dacia) idevágó adatai segíthetnek. A municipium Brigetionensium, és a municipium Septimium Apulensium szabályos, hivatalban lévő tisztségviselővel – vagyis már működő városként – datált feliraton először 205-ben jelenik meg.⁵⁶¹ A működésfeltétele ezekben a városokban is egy ezt megelőzően megtartott census volt. Ennek időpontja pedig egybevág a mi 204. évünkkel. Összegezve: az aquincumi municipium, a polgárváros 193 és 198 között valamikor Septimius Severustól colonia rangot kapott. A polgárváros és a táborváros egyesítésére majd csak ezt követően, a 204. év folyamán került sor, Septimius Severusnak egy ezt megelőző általános intézkedése folyományaként.

A *collegium Augustalium*ot említő feliratot egy *praefectus* nevével datálják. Kérdés, hogy ez a praefectus a collegiumhoz tartozott-e, vagy a város élén állt. A duumviri tisztségre megválasztott császárt ugyanis rendszeren egy személy, titulását tekintve egy *praefectus pro duumviris* helyettesítette, a praefectus sine collega felbukkanása a feliratunkon tehát elvileg ezzel megmagyarázható lenne. Ennek ellenére nem tartom valószínűnek, hogy itt a császár, illetőleg a *duumvirek* helyetteséről lenne szó. A duumvirekkel ugyanis – bár úgy tartják számon, hogy a tisztség eponymus volt – a pannoniai feliratokon sohasem datálnak, ellenben megteszik ezt a collegiumok praefecturaival és magistereivel.⁵⁶² Ennek megfelelően a szóbanforgó praefectus is inkább egy ilyen collegiumi előjáró lehetett.

Praefectusok Aquincumban a *collegium fabrum* és a *collegium centonariorum* élén is kimutathatók. Ebbe a funkcióba az *ordo decurionum* nevezte ki őket a saját

⁵⁶¹ Kat. 236, továbbá CIL III 1051 = IDR III/5, 164 (Apulum = Alba Julia, Románia), 205. május. 23.

⁵⁶² Ld. kat. 236 (Brigetio),

soraiból.⁵⁶³ Része volt tehát a tisztség a *cursus honorum*nak, és úgy tűnik, hogy ennek betöltésére az *aedilitas* vagy a *duumviratus* után került sor.⁵⁶⁴

Rendkívüli tisztségviselőt Aquincumból csupán egyet ismerünk: egy *curator rei publicae*-t a 3. századból.⁵⁶⁵ Ezt a császár nevezte ki – többnyire válságos pénzügyi helyzetben. Azt nem tudjuk, hogy Aquincumban mi idézte elő ezt a rendkívüli helyzetet. A nehézség valószínűleg átmeneti lehetett, mert a 3. századból nagy számban ismert aquincumi tisztségviselők között a *curator* többször nem bukkan fel.⁵⁶⁶

Aquincum városi tanácsának megnevezése *ordo Aquincensium* volt.⁵⁶⁷ A tanács határozatát – itt is mint másutt – *decretum decurionum*nak nevezték. Rendelethező tevékenységét két tárgykörben tudjuk felirataink segítségével megragadni: szobrok, emlékművek közterületen való felállításának engedélyezésénél,⁵⁶⁸ és a tiszteletbeli tanácstagság adományozásánál.⁵⁶⁹

A tanácsstagok birodalmi viszonylatban is figyelemre méltó nagy számban hagytak emléket maguk után. Mivel azonban a *decurionatus* önmagában még nem jelölte pontosan kinek-kinek az *ordo*-beli rangját, a tanácsstagok a feliratukon többnyire az *ordo*-tagságuk mellett az addig elért legmagasabb tisztségüket is megadták.⁵⁷⁰ Olyan esetekből tehát, amikor a választott tisztség említése elmarad, többnyire arra következtethetünk, hogy az illető nem is viselt olyat, vagyis az *ordonak* az ún. *pedani* csoportjába tartozott.⁵⁷¹ Sajnos az aquincumi feliratok túlnyomó többségén a karrier

⁵⁶³ A collegiumi praefectusok sohasem töltenek be más collegiumi tisztséget, ugyanakkor a collegium egyéb tisztségviselői sem jelennek meg soha praefectusi funkcióban. A praefectura collegii emellett mindig a városi tisztségviselők karrierjében jelenik meg. A kérdéshez ROYDEN 12 skk.

⁵⁶⁴ Kat. 307, 276.

⁵⁶⁵ Kat. 309.

⁵⁶⁶ Ez annál is inkább figyelemre méltó, mert a nyugati tartományok városai alén a tisztség a 3. században már állandósulni látszik, vö. LANGHAMMER 161 skk, különösen a 172.

⁵⁶⁷ Kat. 327.

⁵⁶⁸ Kat. 304, 347 – Mindkettőt az alapító, Hadrianus kapta. A Papkeszin előkerült síremlék egy érdemes polgár számára állíttatta az özvegye a tanács határozatára Kr. u. 197-ben.

⁵⁶⁹ 362.

⁵⁷⁰ Az említett rangcsoportok: quaestor, quaestorius, aedilis, aedilicius, duumvir, duumviralicius, quinquennalis, quinquennalicius, flamen, flaminicus, sacerdos, sacerdotalis.

⁵⁷¹ Az erre a csoportra alkalmazott terminus technicus a Kr. u. 223-ra datált canusiumi (Italia) *album decurionum* tartalmazza, ld. CIL IX 338. – Valószínűsíthető, hogy a felirata állításakor még csak *decurio* volt, tehát a *pedani* csoportjába tartozott: kat. 331, 332. – A tartományi atisztokrácia szűkebb, felső rétegébe tartozó személyek feliratai sem alkalmasak a karrier finom részleteinek tanulmányozására. Az

közlése hiányos, így mindössze két esetben tudjuk valószínűsíteni, hogy az ordoba való felvételre nem a tisztség betöltése után, hanem azt megelőzően került sor. A megfigyelésünk megfordítva is igaz: az *aedilitas* vagy a *quaestura* megelőző betöltése – a szóbanforgó két felirat tanúsága szerint – nem volt feltétele az ordo-tagságnak Aquincumban.⁵⁷²

Városi elöljáróink adminisztratív funkcióik mellett papi méltóságokat is viseltek. Az ezeket jelölő adjektív formák (már amennyiben léteztek a latin nyelvben egyáltalán ilyenek, pl. *flaminalis*, vagy az Aquincumban használt formájában *flaminicus*, *sacerdotalis*, főleg ha egyazon karrieren belül más tisztségek megnevezésének főnévi formáival váltakoznak,⁵⁷³ egy már abszolvált tisztségre utalnak. Ebből viszont nemcsak a *cursus honorum* sorrendjére, hanem e papi méltóságok betöltésének időbeli korlátozottságára, annuus voltára is következtethetünk. A flamen méltósága felirataink tanúsága szerint korlátozott időtartalmú, egyéves megbízatás volt Aquincumban, ebből pedig nagy bizonyossággal arra is következtethetünk, hogy a pontifexé és az auguré is ilyen lehetett. Az egyes papi méltóságok számáról – mely városonként eltérő lehetett – semmit nem tudunk. Az sem derül ki az aquincumi feliratos anyagból, hogy milyen módon: népgyűlésen történő megválasztás, vagy a tanács által történő kinevezés útján nyerték-e el felhatalmazásukat.⁵⁷⁴ A *cursus honorum*ban elfoglalt helyük alapján a legmagasabb rangú városi méltóságok közé sorolhatjuk őket: a *flaminatus*ra valamikor a *duumviratus* és a *quinquennialitas* betöltése között került sor.⁵⁷⁵ Ugyanez gyanítható a töredékes feliratok alapján, az augurok és pontifexek esetében is.

ilyen személyek számos funkciójuk miatt az információ közlésnél erősen szelektáltak, vagy a tisztségük helyett a lovagrendbe való tartozásukat adták meg, mert az rangban és presztízisben az összes városi tisztséget felülmúlta, vö. kat. 290. – Voltak olyan feliratműfajok, vagy helyzetek, amikor a *pietas* vagy az illem parancsolt kötelező visszafogottságot, pl. a hozzátartozók számára történő síremlék állításánál, az oltárokon, vagy a mások - pl. császárok – tiszteletére állított feliratokon, vö. kat. 324, kat. 300, 303, 308, 314, 321, 336, stb. – Sajnos az aquincum felirataink túlnyomó többsége ebbe az utóbbi nagy csoportba tartozik.

⁵⁷² Ugyanígy NAGY T.: *Bp. tört.* I., 129

⁵⁷³ Vö. kat. 261: *Ilvir q(uin)q(uennalis)*, *flamin[i]c[u]s*. vagy kat.: 263 *Ilvirum q(uin)q(uennalis) flaminic(us)* – fordítva is, Kat. 340: *flame<n=m> (sic!) du(u)mviralis*

⁵⁷⁴ A kérdéshez: D. LADAGE: *Städtische Priester und Kultämter*, különösen 69 skk.

⁵⁷⁵ 340, 358, 261, 263,

A tanács és a tisztségviselők munkáját segítő *apparitores* közül mindössze egy scribát ismerünk Aquincumból.⁵⁷⁶

Mivel az aquincumi római város territoriumát a civitas Eraviscorum északi részéből alakították ki, az itteni, falusi települések is a város irányítása alá kerültek. A civitas településviszonyainak tárgyalása során már láttuk, hogy ezeknek a telepeknek jó része a római hódítást követően keletkezett, részben az auxiliáris, majd legiós veteránok letelepedése vagy letelepítése, részben pedig az eraviscus népesség spontán idevándorlása következtében.⁵⁷⁷ Írásos bizonyítékunk sajnos nincs arra vonatkozóan, hogy ezek a vicusok az aquincumi municipiumnak, majd a coloniának alárendelt adminisztratív egységei lettek volna, falusi előljárók feliratai ugyanis nem maradtak fenn. Keletkezésük körülményeiből és fekvésükből azonban nyilvánvaló az Aquincumhoz való tartozásuk. A *vicus Vindonianus* (Békásmegyer) esetében felirat is igazolja, hogy ott az aquincumi decurióknak birtokaik voltak.⁵⁷⁸ Míg a vicusok esetében a városnak való alárendeltség, latin szóval *attributio* természetes és magától értetődő, a római város adminisztratív strukturájából fakadó jelenség volt,⁵⁷⁹ Aquincum városa és a civitas Eraviscorum között egy ilyen viszony lehetőségét nem tartom valószínűnek.⁵⁸⁰

Az Augustalisok testülete már a municipium időszakában is létezett Aquincumban.⁵⁸¹ Más városokban a testületet leggyakrabban, az egyszerű pluralis formát alkalmazva *Augustales*nek, ritkábban *ordo Augustalium*nak nevezték. Az aquincumi szervezet formája, a *collegium Augustalium* egyelőre példa nélküli az egész birodalomban.⁵⁸² Élén – a *collegium fabrum*hoz és a *collegium centonariorum*hoz hasonlóan – egy *praefectus* állt.⁵⁸³ Róla – épp az előbbi collegiumok praefectusai példája nyomán – joggal feltételezhetjük, hogy a városi tanács nevezte ki a testület élére. Kérdés, hogy honnan: az előbbi praefectusokhoz hasonlóan a decuriók soraiból,

⁵⁷⁶ Kat. 267, 268, 269.

⁵⁷⁷ Osones, Iasulones, esetleg a Garamantes, Gorsium, Florianae, vicus Vindonianus, vicus Basoretensis.

⁵⁷⁸ Kat. 316.

⁵⁷⁹ Isid. *Etym.* 15, 2, 11: *Vici et castellae et pagi hi sunt qui nulla dignitate civitatis ornantur, sed vulgari hominum conventu incoluntur, et propter parvitatem sui maioribus civitatibus attribuuntur*”

⁵⁸⁰ Vö. Kovács P. *Antaeus* 24, 1999, 278 skk, továbbá E. Szabó, *HPS* 6,

⁵⁸¹ Kat. 262, 333,

⁵⁸² Rokon viszont vele az Augustales Galliában felbukkanó *corporati* jelzője. A seviri és Augustales ordóként való megjelenéséhez ld. pl.: *CIL* XIV 2410 (Bovillae), *CIL* X 1249 (Nola), *CIL* XIV 367, 373, 421, stb. (Ostia), stb. A kérdéshez: ABRAMENKO: *Die Munizipale Mittelschicht* 163 skk.

⁵⁸³ Kat. 304.

vagy a collegium tagjai közül. Mivel a nagy számban ismert aquincumi decurió között senki sem viselt ilyen tisztséget, első látásra úgy tűnik, hogy a kinevezésre nem közülük, hanem az Augustales soraiból került sor. Azonban a centonariinek is csak egy, s a fabrinak is mindössze csak két parancsnokát ismerjük az aquincumi decuriók között, pedig ez a két tisztség egészen bizonyosan a municipális elit cursus honorumához tartozott.⁵⁸⁴ Mivel azonban a decuriók számára a collegiumi praefectura csupán egy alacsonyabb tisztség volt, melyet nem feltétlenül említettek meg feliratukon, ezzel szemben az Augustales számára ugyanez a tisztség a közönséges Augustalitasnál mindenképpen rangosabb lenne, amit minden valószínűség szerint említenének a felirataikon, a viszonylag nagy számú Augustales hallgatását a praefectura vonatkozásában egyfajta indirekt bizonyítékként foghatjuk fel arra vonatkozóan, hogy a praefecturát – a többi collegiumhoz hasonlóan – az ő collegiumok esetében is a decuriók töltötték be.

A sevirek és Augustalisok között nincsenek olyanok, akik mindkét tisztséget betöltötték volna. A seviratus egyébként előkelőbbnek is látszik az Augustalitasnál.: úgy tűnik, a sevireknek volt némi esélye arra, hogy bekerüljenek a decurio testületbe,⁵⁸⁵ az Augustalisoknak viszont nem, legfeljebb csak a fiaiknak.⁵⁸⁶ Ez egybevág a birodalom más területein tapasztaltakkal is.⁵⁸⁷ Különleges érdemek esetén a legmagasabb kitüntetés az utóbbiaknak legfeljebb az ornamenta decurionalia lehettek⁵⁸⁸ ami – más forrásiból tudjuk – nem jelentett tényleges tanácstagságot, az ilyeneknek pl. szavazati joga sem volt.⁵⁸⁹

A vezető rétegek

⁵⁸⁴ Az okot – hogy ti. az aquincumi decuriók feliratállítása többnyire olyan speciális alkalmakhoz kapcsolódik, melyek nem engedték a karrierjük részletezését a feliraton – fentebb, más összefüggésben már említettük.

⁵⁸⁵ Kat. 265.

⁵⁸⁶ Kat. 302.

⁵⁸⁷ ABRAMENKO, i. m. 14 skk.

⁵⁸⁸ Kat. 271.

⁵⁸⁹ Kat. 99, ahol az ilyen típusú kitüntetések mellett külön privilegiumként jelenik meg a *ius sententiae dicumdae*. A kérdéshez: W. LANGHAMMER 201.

Az aquincumi municipium decurióinak bennszülött származásáról – Mócsy András nyomán – sokat írt a kutatás. Császárnevet viselők valóban nagy számban fordulnak elő a decuriók, sőt még a sevirek között is. Azt persze Mócsy A. is elismerte, hogy az 1. században nem kerülhetett sor nagyobb arányú polgárjogadományozásra az *Eravisci* körében, követlezésképp a *Iulii*,⁵⁹⁰ a *Claudii*, és a *Flavii* Aquincumban idegen betelepedők leszármazottai voltak. *C. Iulius Viatorinus* a canabae-ból származhatott, ott működött valamikor a 2. század második felében egy *Iulius Viator* nevű magister, akinek *Viatorinus* valószínűleg a fia volt.⁵⁹¹ *T. Iulius Mercator* felirata – közvetett módon – a decurio nyugati kapcsolataira utal, és azt sejteti, hogy valóban kereskedő volt.⁵⁹² Két bizonytalan olvasatú névtől eltekintve egyetlen Claudius ismerünk az aquincumi ordoban, *Claudius Frontót*. Felirata a bulgáriai Starazagora Dolichenumában került elő Alexander Severus korára datált szír kereskedők oltárainak társaságában. A Duna Aquincum alatti szakaszának forgalma hellenizált szír kereskedők kezében volt, akik bázisukat a pontosi városokban építették ki. Claudius Fronto feliratának tanúsága szerint pragmateutés volt, tehát ezek valamelyikének a megbízottjaként tevékenykedett. Valószínűleg ő is szír származású volt. A Flaviusok közül csupán egy Augustalis körülményeit ismerjük közelebbről. Gazdag libertus volt. Ulcisia castrán az auxiliáris tábor mellett temetkezett népes családjával együtt, valószínű tehát, hogy ott élt, és ott üzletelt – kívül tehát Aquincum territoriumán. Augustalítása Aquincumban a városban lévő bázisával, vagy ott működő, megbízóival ill. patronusaival magyarázható.⁵⁹³ Az *Ulpit*, az *Aeli* és az őket követő *Aureli* és *Septimi* Mócsy András elsősorban helyi bennszülötteknek tartotta, és az aquincumi ordoba való bekerülésüket a civitas Eraviscorum *attributió*jával magyarázta. A császárnév azonban önmagában még nem bizonyíték a bennszülött származásra: ami többé-kevésbé biztos az ilyen esetekben (eltekintve a nagy itáliai gensz libertusainak tartományokba kivándorolt leszármazottaitól), az az illető provinciális eredete. Az aquincumi császárnoment viselő decuriók túlnyomórészt latin cognoment viselnek. Ezek, ld. *Crispus*, *Decoratus*, *Dubitatus*, *Firmus*, *Florus*, *Maximus*, *Maturus*, *Mercator*, *Optatus*, *Perpetuus*, *Praesens*, *Proculus*, *Quadratus*, *Respectus*, *Perpetuus*, *Septimus*, *Valens*, *Valentinus*, *Victorinus*, stb. általánosan elterjedtek, és a viselőik közelebbi

⁵⁹⁰ Kat. 264, 266, 282.

⁵⁹¹ 256, 307.

⁵⁹² Kat. 308.

⁵⁹³ Kat. 315.

származására vonatkozó következtetések levonására alkalmatlanok. A *Ianuarius* név használata esetében a kutatás feltételezi a kelta hátteret.⁵⁹⁴ A *Polideuces*, *Epigonus*, *Aepictetianus* görög nevek, ill. azok római szuffixummal továbbképzett formái. Jellemző, hogy ezek az aquincumi decuriók nevei között későn, csak a 3. században bukkannak fel és a viselőik többnyire hellenizált keletiek.⁵⁹⁵ A császárnév mellett nem római eredetre utaló cognomen ezen kívül még egy sevirnél, *M. Ulpus Gaddas*nál fordul elő. A *Gaddas* analógiái sémi nyelvterületen találhatók. Ulpus Gaddas szír származása minden további nélkül megmagyarázható a szírek egyik alakulatának, a *cohors I Hemesenorum (milliaria) c(ivium) R(omanorum)*-nak Aquincum-közeli, intercisai jelenlétével.

A császárnevet viselő aquincumi decuriók köréből – nem cognomenje, hanem filiatója alapján - csupán egyetlen egy személy kelta származása biztos, *P. Aelius Firmus Rusconis f(ilius)*-é, a Mócsy A. által az attributio egyik bizonyítékaként citált felirat állítójaé. A *Rusco* név azonban Pannoniában többször nem fordul elő, és nem lelhetők fel itt az analógiái sem, ellenben, ha nem is túl gyakran, jelen vannak az analóg alakjai: a *Ruscus*, a *Rusens*, a *Ruso*, *Rusus*, stb., a nyugati kelta területeken, mindenekelőtt Noricumban. Nem bizonyítható tehát egyértelműen *P. Aelius Firmus* eraviscus származása. Elképzelhető ellenben, hogy ő is azzal nyugati kelta népelemmel került Aquincumba, amelynek jelenléte a város territoriumán több jelből is kimutatható, s amelynek hagyatéka számos tekintetben elkülönül az Aquincumtól délre fekvő civitas Eraviscorum lakosságának hagyatékától. A bennszülött lakosság beépülését Aquincum lakosságába vagy akár annak vezető rétegébe természetesen értelmetlen dolog lenne kizárni, az integrációhoz azonban nem szükséges az attributio feltételezése. Az Eravisci területe a Domitianus- és Traianus-kori dák háborúk közvetlen hátországát és sorozóbázisát jelentette, így az *Ulpii* és *Aelii* akár nagyobb számban is lehettek helyi származású auxiliaris veteránok, ill. ezek leszármazottai is. Ugyanakkor azonban az auxiliák idegen származású veteránjai letelepedésének vagy letelepítésének – lehetőségét sem szabad kizárnunk, hiszen Aquincum közelében, a későbbi municipium területén, vagy annak közelében folyamatosan több auxilia is állomásozott: *Ulcisia castrán*, *Albertfalván*, *Camponán*, *Matricán*, *Intercisában* ⁵⁹⁶ Az ezek vicusaival való

⁵⁹⁴ Kat. 327, Kr. u. 178-ból. A cognomenhez ld. a kat. 16. sz. feliratához fűzött megjegyzéseket.

⁵⁹⁵ Ld. pl. a brigetióban előforduló hasonló nevű előljárók *domus*-adatait ,

⁵⁹⁶ Ld. fentebb, a territoriumon megjelenő nyugati kelta jellegzetességeket, vagy az itinerariumokban említett statiók problémáját. Az auxiliárisok “végkielégítéséről” egyébként igen keveset tudunk: általában

kapcsolattartás néhány császárnevet viselő előjáró esetében közvetlenül is igazolható.⁵⁹⁷ Császárnevet viselők a 2. századtól már a legiósveteránok között is egyre növekvő arányban fordulnak elő. Egy ilyen veterán fia volt *M. Ulpius Victorinus* quaestor is. Az ismeretlen cognomenű *M. Ulpius* maga abszolválta figyelemre méltó karriert a legióknál, mielőtt Aquincum és Mursa decuriója és sacerdos provinciae lett volna.⁵⁹⁸ A császárnevet viselő decurióink egy része a canabae területén hagyott hátra feliratot maga után, némely esetben valószínűsíthetően a canabaeból is származott, ami ugyancsak a hadsereggel, és nem a civitas Eraviscorummal való kapcsolatát húzza alá Aquincum vezető rétegének.⁵⁹⁹ A császárnevet viselők között egyébként van olyan is, akiről egyértelműen megállapítható, hogy idegen volt: pl. *T? Aurelius T. fil. Papiria Flavinus*, aki oescusi polgár, az ottani *princeps ordinis* volt.

A nem császárnevet viselők egy jelentős része itáliai eredetű volt: így a decuriók közül *C. Roscius Crispinus*,⁶⁰⁰ *C. Fabius*,⁶⁰¹ *P. Petronius Clemens*,⁶⁰² az Augustalisok közül *Sextus Iuventius Fortunatus* Aug.⁶⁰³ továbbá a *Gai Atilii: Polio*, az Augustalis, aki valószínűleg az apa volt, és *Polianus*, a decurio, aedilicius,⁶⁰⁴

Valószínűleg nyugati kelta származásúak voltak *Acc(ius) Maximus*,⁶⁰⁵ *L(ucius) Atticius Atticinus* és *C(aius) Atticius Verecundus*,⁶⁰⁶ *L. Seranius Serotinus*,⁶⁰⁷ és az Augustalis *Decimius Dionisius* vagy pontosabban az ő patronusa, mert ő maga a görög cognomenjéből ítélve valószínűleg felszabadított lehetett.⁶⁰⁸ A *Foviaciusok*⁶⁰⁹ neve

úgy tartja a kutatás, hogy az ő jutalmuk elsősorban a civitas Romana és a conubium volt, és nem a földbirtok, ezért elbocsájtásuk után elsősorban a szolgálati idejük alatti megtakarításaikra hagyatkozhattak, vö. L. WIERSCHOWSKI: *Heer und Wirtschaft* 100 skk, ezzel szemben P. A. BRUNT, *PBSR* 18, 1950, 66.

⁵⁹⁷ Kat. 315: *Flavius Felicio* Ulcisia castrán, vagy kat. 346: az ismeretlen cognomenű *M. Ulpius* sacerdos apja, akinek a hagyatékát a vetussalinai canabae lakói számára a fia rendezte el.

⁵⁹⁸ Kat. 346.

⁵⁹⁹ 277,

⁶⁰⁰ Kat. 303.

⁶⁰¹ Kat. 284

⁶⁰² Kat. 264.

⁶⁰³ Kat. 294.

⁶⁰⁴ Kat. 302.

⁶⁰⁵ Kat. 312.

⁶⁰⁶ Kat. 314.

⁶⁰⁷ Kat. 265.

⁶⁰⁸ Kat. 306.

másutt nem fordul elő. Egy alkalommal, egy elveszett feliratról valószínűleg romlott Foniacius formában hagyományozódott ránk⁶¹⁰ A Foviacius analóg alakja egy a civitas Boiorum területén, Wöllersdorfban előkerült feliraton fordul elő, melyet a bennszülött *Fovea Seccae f(ilia)* állított. Ez alapján a Foviacii a nyugat-pannoniai-noricumi bennszülöttek romanizált leszármazottainak tekinthetők. A Fovea feliratán említett Tatuca M. Acioni neve alapján felvetődik annak a lehetősége is, hogy az aquincumi *Acc(ii?)* eredetét is ugyanebben a körben kell keresnünk. Noricumi kapcsolatokra utal a canabae egyik magisterének, *Bellicius Firminus*nak a neve is.⁶¹¹ E csoport névadásában a névválasztás sajátosságain túl még az a további jellegzetesség is megfigyelhető, hogy az említett nevek viselői (vagy valamelyik ősük) úgy jutottak a civitas Romana birtokába, hogy közben nem vettek fel császárnoment. Ez a latin jog birtoklásából adódó polgárjogszerzési lehetőség révén volt lehetséges. Kérdés, hogy hol került erre a polgárjogszerzésre sor: még a korábbi hazájukban (ők, vagy felmenőik), vagy már Aquincum területén. Az utóbbi két lehetőség mérlegelését jelenti: Aquincum, vagy a civitas Eraviscorum latin jogállását. A kérdés tárgyalását ld. lentebb.

Bár neve itáliai eredetű, annak általános elterjedtsége folytán közelebből nem határozható meg *M. Petilius Clementinus* decurio⁶¹² és *C. Cornelius Corinthus*,⁶¹³ Augustalis származása. Jól elkülöníthető csoportot alkotnak viszont az Antonii,⁶¹⁴ a *Titii*, az utóbbiak az *Antoniival* egyesülve is,⁶¹⁵ továbbá a *Valerii*.⁶¹⁶ Idegen eredetük Aquincumban biztos, itteni képviselőik közelebbi származását azonban nehéz lenne meghatározni. A közös bennük az, hogy Aquincumon kívül más pannoniai, sőt, pannonián kívüli város vezetésében is szerepet játszottak. Gyanítható, hogy egy részük között rokoni, vagy patronus-cliens viszony létezett, ezt azonban nehéz bizonyítani.

A fentiekből kitűnik, hogy az aquincumi decuriók zöme idegen származású, de alapvetően provinciális eredetű volt. Ez még a császárnevet viselő decuriók Augustalisok és sevirek egy részénél is megállapítható, vagy valószínűsíthető. Ennek

⁶⁰⁹ Kat. 261, 263.

⁶¹⁰ Kat. 286.

⁶¹¹ Kat. 256.

⁶¹² Kat. 287.

⁶¹³ Kat. 270.

⁶¹⁴ Kat. 278, 279, 280, 281, 297, 320. 351, továbbá egy Augustalis 339.

⁶¹⁵ Kat. 289, 358, 361, továbbá egy 262.

⁶¹⁶ Már a canabae-ban is, vö kat. 352. Kat. 264, 291, 295, 317, 284.

megfelelően az az éles kettősség – bennszülött vezető réteg egyfelől, és tisztán idegen collegiumi tagság másfelől, és a bennszülöttek teljes hiánya a középső rétegekből és a városi közéletből – melyet Mócsy András a császárnevet viselők bennszülöttekkel való téves azonosítás következtében megállapított, nem létezett az aquincumi társadalom felső és középső rétege között.⁶¹⁷

Az aquincumi vezetőréteg gazdagságát és a tartományon vagy régióon belüli hatalmi súlyát a városon kívül betöltött funkciói jelzik. A legmagasabb, tartományon belüli poszt, amit egy városi előjáró elérhetett, az évente összeülő concilium provinciae-n elnöklő *sacerdos provinciae* vagy más néven *sacerdos arae Augusti* méltósága volt. Az aquincumi előjárók között hét tartományi főpapot ismerünk.⁶¹⁸

Ugyancsak tartományi szintű, de rendkívüli megbízatás volt a praepositus annonae tisztsége, melyet *M. Ulp. Quintianus* egy sirmiumi lovaggal együtt töltött be. A tisztségviselők feladata Caracalla császár pannoniai látogatásához kapcsolódott. Az ő feladatuk volt a császár és népes kísérete élelmiszerszükségletének biztosítása.⁶¹⁹

Néhányan más városban is vezető posztot szereztek. A municipium és canabae eltérő lehetőségeinek együttes kiaknázását kínálta az itt is, ott is egyidejűleg viselt funkció. A Foviaciusok a municipium polgárai voltak. *M. Foviacius Verus iunior* ordo tagsága a canabae-ban személyes érdekeltségeivel függhetett össze. A két település vezető rétegének ilyesfajta összefonódásból persze – épp az ő feliratai mutatják, melyeket a canabae és a municipium közös vízvezetékének kútházában maradtak fenn – nemcsak az egyének, hanem a két település maga is hasznot húzott, és nem utolsósorban ezek a közös érdekeltségek készítették elő a két település egyesítését is. Az ismeretlen cognomenű *M. Ulpus* Aquincumban és Mursában volt egyidejűleg decurio. Előzetesen a legióknál szolgált, azonban a katonai karrierje egyetlen megadott, utolsó állomását a felirata töredékessége miatt nem ismerjük. A későbbi civil életben elfoglalt magas pozíciója alapján a kutatás azt feltételezi, hogy primuspilus, vagy még inkább, hogy tribunus legionis, vagyis lovas volt. Ulpus neve, aquincumi tisztsége, továbbá az apjának az aquincum-közeli, vetussalinai auxiliáris vicusszal való kapcsolata alapján arra következtethetünk, hogy eredetileg aquincumi polgár volt. A Hadrianus, vagy Antoninus Pius által alapított Mursában – melyről azt feltételezi a kutatás, hogy az utolsó deductiós coloniák egyike volt – vagy telepesként, vagy az apja már kiépített

⁶¹⁷ *Bevölkerung* 71.

⁶¹⁸ Kat. 274, 286, 309, 316, 334, 346, 358.

⁶¹⁹ Kat. 328.

nyomdokain haladva, üzletemberként⁶²⁰ szerzett vezető pozíciót. A Duna-menti katonai táborok ellátása nagy üzlet volt,⁶²¹ amelybe a folyam mentén fekvő városok vezető rétege is bekapcsolódott. Egy ilyen személy vagy önálló vállalkozó lehetett, mint pl. *Aurelius Flavinus*,⁶²² saját libertusokkal, akik működési területükön maguk is közéleti méltóságot, Augustalitast szereztek, vagy a régiót ellenőrzésük alatt tartó nagyformátumú üzletemberek alkalmazottja, mint pl. *Claudius Fronto*.⁶²³ A kereskedelmi érdekeltségek láncolatában Aquincum különösen fontos állomás volt, amit a szakirodalom számos vonatkozásban már tárgyalt,⁶²⁴ és amit – a mi tárgykörünkön belül – a más városbéli decuriók és Augustalisok itteni hivatali pozíciók megszerzésére irányuló törekvése is jelez.⁶²⁵ Hogy a kereskedelem mennyire jövedelmező vállalkozás volt, azt mi sem mutatja jobban, mint az, hogy az itt felhalmozódó tőke sikerrel versenyzett az állam kínálta üzleti lehetőségekért is, pl. a vámbérletért. *C. Titius Antonius Peculiaris*, Pannonia nyolcadvámbérlője, aki Aquincum mellett a Moesia superiorban fekvő Singidunumnak is tanácsosa volt – első helyen említett aquincumi decurionatusa, *Sergia tribusa*, a Pannonia inferiorban betöltött tartományi főpapi méltósága, továbbá a két Pannoniára kiterjedő üzleti tevékenysége alapján – biztos ugyanis, hogy aquincumi, és nem singidunumi illetőségű volt.⁶²⁶ Az aquincumi ordóból

⁶²⁰ Az apa elsőgenerációs római polgár volt. A vetussalinai (Adony) környezetéből ítélve, melyhez olyan szoros kapcsolat fűzte, hogy arról még végrendeletében is megemlékezett, nagy valószínűséggel auxiliáris veterán volt. Az a 10 000 sestertius értékű adomány, amit az itteni canabae-ban élő római polgárookra hagyott, pannoniai viszonylatban a jelentősebb összegű munificentia körébe tartozott, amit az adományozó aligha a zsoldjából takarított meg egykoron, egy cohorsban szolgáló katona ugyanis azidőben évi 400 sestertiust kapott, vö. B. DOBSON, *Anc. Soc.* 3, 1972, 193 skk, továbbá Uő., II (1974), 408.

⁶²¹ Ld. a *cives Agrippinenses* feliratát a canabae-ból, akik – mint azt a kollektív adományuk mutatja – valamiféle corpust, vagy societast alkothattak, vö. kat. 255. A kérdéshez L. WIERSCHOWSKI: *Heer und Wirtschaft* 110 skk; G. WALSER: *Corpus mercatorum cisalpinorum et transalpinorum*. In: *Studien zur Alpengeschichte in antiker Zeit*. Stuttgart 1994, 79 sk

⁶²² Kat. 363 valószínűleg.

⁶²³ Pragmateutés, vö. kat. 364.

⁶²⁴ vö. K. SZ. PÓCZY, *AArchHung* 13, 1961, 97 skk; továbbá G. WALSER, i. h.

⁶²⁵ Kat. 363, 271, 362.

⁶²⁶ Kat. 361, 289, 358. – *C. Titius Antonius Peculiaris* adoptálás révén kerülhetett a Titii családjába, akik a Flaviusok alatt alapított Száva-menti városokban építették ki még az első század végén, második század elején bázisaikat, s kapcsolataik Daciáig nyúltak. Az Antoniusok a *publicum portorium Illyrici* bérletében játszottak meghatározó szerepet a 2. század második felében. *C. Titius Antonius Peculiaris* vállalkozása

és az Augustalisok testületéből további Antoniusokat és Titiusokat is ismerünk, a két vámbérlő familiával azonban nem bizonyítható a kapcsolatuk⁶²⁷ Más decuriók privát tevékenységükről nem hagytak ilyen nyilvánvaló nyomot hátra, egyes családok gyors, lovagrendbe való felemelkedéséből azonban arra következtethetünk, hogy ezek is sikereiket üzleteléssel alapozták meg későbbi magas státuszukat, és nem földbirtokaikkal, Aquincum territoriumán ugyanis kifejezett nagybirtokkal nem nagyon számolhatunk⁶²⁸

Ami az ordoba kerülési esélyeket illeti, a Traianus – Hadrianus korában formálódó város még lehetőségeket kínált – a decuriók császárnevéből legalábbis erre következtethetünk – a veteránok ordoba való bekerülésére is. Hogy az auxiliárisok számára volt-e erre esély, vagy csak majd a legiós szolgálatot vállaló fiaik számára adatott ez meg – nem tudjuk. A markomann háborúk alatt elszenvedett népességveszteség feltételezhetően az ordót is megnyitotta a feltörekvők előtt, és a colonia időszakában a város vezetésében markáns szerepet játszó Aurelii⁶²⁹ is azt mutatják, hogy a bejutási lehetőség – ha nyilván nem is egyenletesen – a 2. században, és a 3. század elején még valóban adva is volt. A várakozások ellenére Aquincum 3. századi ordojában a decuriók nagy száma mellett sem ismerünk egyetlen egy veteránt sem. A vezető réteg mindemellett nem tűnik, már a 2. században sem szegénynek, és főleg nem látszik annak a 3. században. Aquincum decuriói között öt, vagy valószínűleg inkább hat lovagot ismerünk,⁶³⁰ s mint fentebb már említettük, hét tartományi főpapot. Ez vajon azt jelentené, hogy a veteránoknak nem volt esélye a bejutásra? – Többször hangsúlyoztuk már, hogy az aquincumi feliratokon közölt karrierok többnyire csupán a feliratállítás pillanatában viselt funkciókat tükrözik, és nem tartalmaznak utalást a megelőző tisztségekre, így emiatt nem tudjuk ezt a kérdést teljes bizonyossággal

ennek a nagy üzletnek tulajdonképpen csak egy része volt. Nem lehet nem észrevenni, hogy a pannoniai – de Pannonián kívül egyébként még más duna-vidéki városok – decuriói és Augustalisai között a Titius és az Antonius név elég sűrűn előfordul. Rokoni, libertusi kapcsolatokat ugyan nem lehet köztük bizonyítani, nem is feltétlenül tartozhattak mindannyian e két familia kötelékébe, tendenciaszerűen azonban jól jelzik e két család hatalmát.

⁶²⁷ *Antonii*: kat. 278-281, 297, 320 (ugyanaz a személy), aki a táborváros Mithraeumában hagyott hátra több feliratot, a birtoka és villája pedig Budaörsön, a Kamaraerdő-dűlőn volt. Kat. 351, továbbá egy Augustalis kat. 339. Titius: egy Augustalis, kat. 262.

⁶²⁸ Vö. ALFÖLDY G., *AT* 6, 1959, 19 skk.

⁶²⁹ Kat. 285, 290, 299, 309, 321, 296, 300, 344, 349, 350, 352,

⁶³⁰ Kat. 260, 290, 295, 316, 353, s talán a 346.

megválaszolni. Tanulságos viszont az a néhány családi síremlék, amely a vezető réteg tagjaitól fennmaradt. Ezek szerint a colonia egyik quaestorának az apja,⁶³¹ egyik sevirjének ugyancsak az apja,⁶³² egy augustalisának valamilyen közelebbről meg nem határozható hozzátartozója,⁶³³ egyik lovagrendű decuriójának pedig az anyai nagyapja volt az aquincumi legio II adiutrix egy-egy veteranusa.⁶³⁴ Az egyik duumviralis pedig egy centurio leányát vette feleségül.⁶³⁵ Ezek alapján úgy tűnik, hogy egy közönséges veteránnak valóban nem volt esélye az ordóba való bekerülésre, de ha jól forgatta a tőkét, gyermekeit megfelelő pályára terelte és jól kiházasította, akkor a fiai a sevicek között, vagy az ordo alacsonyabb rangcsoportjában már megkapaszkodhattak, unokái pedig már magas rangba is juthattak. Ha a kérdést a decuriók fiai katonai beosztása felől közelítjük meg, az egyik idevágó adatunk alátámasztja az előbbi megállapításunkat: a decurio fia librarius consularisként halt meg, vagyis szolgálata során a helytartói hivatal írnokaihoz tartozott, akik rangban a csapat taktikai beosztásai fölött álltak⁶³⁶

Az aquincumi vezető réteg feliratos emlékanyaga elég gazdag ahhoz, hogy segítségével néhány esetben megkíséréljük a rétegen belüli rokoni összefonódásokat, vagy patronus-libertus kapcsolatokat meghatározni. Ebben az is segítségünkre lehet, hogy Pannoniában elég elterjedt névadási szokás volt az, hogy a gyerekek cognomenjét a szülők gentiliciumából deriválták. Rokonságra utalhat tehát az, ha egy-egy decurio egy másik decurio jellegzetes gentiliciumából képzett cognoment visel. A praenomen a gentiliciummal együtt általában öröklődött, így az eltérő praenomenek gyakran az azonos nevű családok megkülönböztetését szolgálták. A szokás azonban nem volt kizárólagos, az 1-2. századból még a praenomenek váltására ismerünk példákat.

A *Iulii* körében két, esetleg három decurio családot tudunk egymástól elhatárolni. A *Caii Iulii Victorin*inek Kr. u. 193-tól kezdve három generációját – a legifjabb Kr. u. 259-ben már lovagrendű volt, egyik libertusukat, és annak (nagy valószínűséggel) a fiát aki a colonia scribe lett.⁶³⁷ A *Caii. Iulii Victorini* rokonságban

⁶³¹ Kat. 277.

⁶³² Kat. 313.

⁶³³ Kat. 306

⁶³⁴ Kat. 295.

⁶³⁵ Kat. 340.

⁶³⁶ A. V. DOMASZEWSKI: *Die Rangordnung* 37. - A colonia egyik egyszerű, magasabb posztba nem került decuriójának *miles legionis* volt a fia, nem ismerjük viszont közelebbről a rangját és beosztását, vö. kat. 273.

⁶³⁷ Kat. 267, 268, 269.

áltak egy másik decurio családdal, a *Valerius*okkal: a 193-ban állított feliraton szerepelnek először együtt. A valamikor a 3. században élő *Valerius Iulianus* majd a tetrarchia idején feliratot állító *Iulius Valerianus* neve már az összefonódásukra utal.⁶³⁸ A híressé vált orgona adományozója, *C. Iulius Viatorinus* a *canabae*-ből származhatott, ott működött ugyanis valamikor a 2. század második felében egy *Iulius Viator* nevű magister. Viatorinus nagy valószínűséggel a fia volt.⁶³⁹ A további Iuliusok között nem valószínűsíthető rokonság.⁶⁴⁰ A *Flavius*ok közül – a névadási szokások alapján – *T. Flavius Lucius* és *T. Flavius Lucianus* összetartozását valószínűsíthetjük. Az utóbbi fia lehetett az előbbinek.⁶⁴¹ *Lucianus* kortársa volt – talán még rokona is – *T. Flavius Tit(i)anus*.⁶⁴² Feleségként és anyaként *Flaviák* is felbukkannak *aquincumi* decuriók családjában, egy Flavia volt, pl. *Petilius Clementinus* quaestor felesége is.⁶⁴³ Nem szabad azonban a *similis simile* elve alapján valamennyi, a vezető rétegben felbukkanó Flaviust kényszeresen közös ősré visszavezetni, vagy a meglévő vezető rétegből származtatni: a bevándorlás a legio jelenléte miatt folyamatosan erős volt Aquincumban, és az itt szerencsét próbálók számára elég jók voltak a felemelkedési lehetőségek. Jól mutatja ezt *Flavia Secundina* esete. A legio II adiutrix veteránjának volt a leánya, fia, *C. Valerius Seranus* pedig viszont már lovagrendű decurio volt.⁶⁴⁴ Annyi bizonyos, hogy a *Marci Ulpii* sem egy családba tartoztak. *M. Ulpius Victorinus*, a colonia quaestorja az *aquincumi* legio veteránjának volt a fia. Hozzá tartozóival együtt a *canabae*-ban temették el. Az esetleges lovag Victorinusnál nagyjából egy generációval korábban élt. Az *Aelii* népes csoportján belül talán *P. Aelius Fronto*, ill. felesége, *Septimia Decorata*, továbbá *P. Aelius Septimus* és *Decoratus* között feltételezhető szülő-gyermek kapcsolat.⁶⁴⁵ Családi kapcsolat feltételezhető még *L. Seranius Serotinus* sevir aedilis és a lovagrendű *C. Valerius Seranus* decurio között.⁶⁴⁶ és talán *Cl. Pompeius Faustus* valamint *M. Aur. Pompeius* között.⁶⁴⁷

⁶³⁸ 296, 291.

⁶³⁹ 256, 307.

⁶⁴⁰ Kat. 304: az *ordo Augustalium* praefectusa, 342: egy sevir.

⁶⁴¹ kat. 272, 282.

⁶⁴² 299. Hasonlóképp magas pozíciókat töltött be.

⁶⁴³ Kat. 287.

⁶⁴⁴ Kat. 295.

⁶⁴⁵ Kat. 325, 345.

⁶⁴⁶ Kat. 265, 295.

⁶⁴⁷ Kat. 375, 376, 300.

Amellett, hogy nincsenek közvetlen bizonyítékaink Aquincum esetleges latin jogállására, közvetlen adatok és egyéb megfontolások mellett szólnak, hogy nem is rendelkezett ilyennel. Amikor a város municipiumi rangot kapott, már hosszabb ideje legio állomásozott mellette, és a város egyik “feladata” éppen az lett, hogy e legio utánpótlási szükségletét megfelelő számú római polgárral biztosítsa. Erre egy latin jogú város a maga viszonylag szűk, római polgárjoggal bíró elitjével nem lett volna alkalmas. Emellett a városban letelepedni szándékozó legiósveteránokról is polgárjogi helyzetüknek megfelelően kellett gondoskodni. Ellentmond a latin jognak a római vallás papjainak, a flameneknek a megléte,⁶⁴⁸ ilyenekkel pedig Aquincumnak már a municipium időszakából rendelkezünk, továbbá az is, hogy Aquincum, ill. annak vezető rétege igen aktív szerepet játszott a concilium provinciae munkájában.⁶⁴⁹

Municipium Volg(ensium?)

Lokalizálatlan municipium. Két Dunapentelén másodlagos felhasználásból előkerült feliraton bukkan fel a neve. Valószínűleg közel feküdt Intercisához. A Dunántúlnak a Balaton és Dráva közé eső területének római kori települési viszonyait nem ismerjük. Valahol itt feltételezi a kutatás a Hercuniates civitasát is. Számításba vehetjük tehát, mint a Hercuniates municipiumát is.

⁶⁴⁸ A latin joggal rendelkező hispaniai colonia Genetiva Iulia (Urso) csak pontifexekkel és augurokkal rendelkezett, vö. *Lex col. Genet. Iul.* c. 46, 47, c. 66, c. 91. – Ezzel szemben: R. ÉTIENNE: *Le culte impérial* 223, továbbá 245, aki úgy véli, hogy flamenek peregrinus közösségekben is előfordultak, továbbá LADAGE: *Städtische Priester- und Kultämter* 38 sk. – A császárkultuszt reprezentáló Augustalitas ellenben csupán az autonóm státuszhoz kötődött, a municipium vagy colonia ranghoz, tehát az nem mérvadó.

⁶⁴⁹ Tartományi főpapokká – a birodalom más részén előkerült források tanúsága szerint – peregrinus közösségek tagjait is megválaszthatták. Az aquincumi elöljárók meghatározó szerepe eléggé egyértelműnek látszik.

Az igazgatás intézményei

municipium: kat. 367, 368. – 3. század

decurio: kat 367, 368 (ugyanaz a személy) – 3. század

Mursa

Hivatalos neve colonia *Aelia Mursa*⁶⁵⁰ vagy *colonia Aelia Mursensium* volt. A későantikvitásban az itinerariumok jelölése szerint civitas, vagyis önálló város volt.⁶⁵¹ Feliratokon a rövidítése többnyire MVRS,⁶⁵² ritkán M.⁶⁵³ Lakói magukat *Mursenses*nek nevezték.⁶⁵⁴ Az Aqua Viva – Sirmium közötti útvonalon, a Dráva mentén feküdt, Vereis állomás és Cibalae városa között, az Itinerarium Antonini szerint az előbbtől 26, az utóbbtól 23 római mérföldre.⁶⁵⁵ Romjai a mai Osijek (Eszék) észak-keleti negyedében, a vasúti hídtól kifelé kezdődő partszakasz mentén találhatók. Mursánál fontos átkelőhely volt a Dráván, amelyet a hódítás időszakától kezdve a rómaiak megszálló helyőrséggel biztosítottak.⁶⁵⁶ A Flavius császárok uralkodásától kezdve a szarmaták felől fenyegető veszély erősödésével, majd a dák és szarmata háborúk során a dunai limes alsó szakaszát fokozatosan auxiliáris csapatok láncolatával erősítették meg. Legkorábban éppen Mursa arcvonala, a Dráva – Vuka közötti folyamszakasz kapott

⁶⁵⁰ CIL III 3560.- ez a város *Aelia* jelzőjének egyetlen előfordulása. – A várost az ókori szerzők közül elsőként Ptolemaios említi, vö. I2,15,4, valamint 8,7,7. M. FLUSS, *RE* XVI (1935) 670 skk, továbbá *TIR* L 34 Budapest, 82.

⁶⁵¹ *Itin. Ant.* 131, 1: *Mursa civitas*. *Itin Hieros.* 562,13: *civitas Mursa*.

⁶⁵² Kat. 346, 371, 372, 374, 287, *CIL* VI 2385, frag. 1-a, v. 27, 32640 col. I v. 29, v. 43 stb.

⁶⁵³ Kat. 373, 375

⁶⁵⁴ Kat. 369, 370.

⁶⁵⁵ *Itin Ant.* 130,6-031,2.

⁶⁵⁶ Az Augustus korától megjelenő terra sigillátakon kívül egy korai katonai felirat is megerősíti, Mursa legkorábbi megszálló alakulata az *ala II Hispanorum Arvacorum* volt. Az 1. század közepétől kezdve a *cohors II Alpinorum equitata* állomásozott itt. , vö. D. PINTEROVIĆ: *Mursa* 200, továbbá B. LÖRINCZ: *Hilfstruppen* 57 skk. – A rómaiak által épített köhídhöz ld. D. Pinterović, *OZ* 5, 1956, 58, 59.

egy-egy auxiliát Teutoburgiumnál (Dalj), és Cornacumnál (Vukovár). Pannonia kettéosztása után Mursa Pannonia inferiorhoz tartozott.

A coloniát Hadrianus alapította.⁶⁵⁷ J. Brunšmid az alapítás időpontját – elképzelését Hadrianusnak egy építési feliratára alapozva – Kr. u. 133-ta tette.⁶⁵⁸ A szóbanforgó felirat azonban csupán Hadrianusnak és a *legio II adiutrix* katonáinak a város felépítésében való közreműködését jelzi, Mursa alapításának időpontjára vonatkozóan nincs egyértelmű bizonyító ereje, még akkor sem, ha nyilvánvaló, hogy ez az építkezés nagy általánosságban az egész mű, a *colonia* része volt. A colonia alapítása mindenképpen össze kellett, hogy függjön a Mursát megszálló auxilia elvezénylésével, és a katonai tábor felszámolásával, hiszen ez teremtette meg a feltételeket a terület polgári célokra történő felhasználásához. Ezt viszont a kutatás a szarmaták által előidézett válságos helyzet megoldására fogatosított nagy átszervezésekhez kapcsolja, azaz a 118/119 körüli időszakra valószínűsíti.⁶⁵⁹ *Deductio*ra utaló közvetlen adatok nem állnak rendelkezésünkre. A mursai auxiliaris tábor mellett a katonai megszállás évszázada alatt már kialakult egy vicus, amely a város közvetlen településelőzményét jelentette. Mivel azonban nem ezt emelte Hadrianus municipiumi rangra, hanem mellette coloniát alapított, a kutatás – teljes joggal – Mursában veterántelepítést feltételez.⁶⁶⁰ Ezt sugallja egyébként Mursa lakosságának személynévanyaga is, mely elég határozottan elválík a környező illyr lakosságétól.

A colonia olyan területen jött létre, amely korábban az illyr pannonok egyik törzséhez, az *Andizetes*hez⁶⁶¹ tartozott. A törzs eredetileg a Dráva mindkét partját birtokolta: szállásterületének északi határa a Mecsek vonulatánál, keleti a Dunánál, déli a Vuka folyónál húzódott. Nyugati szomszédságukban a Iasi éltek. A rómaiak a hódítástól kezdve – úgy tűnik – a Drávától délre fekvő területen rendezkedtek be. Itt épült ki a Poetoviót Sirmiummal összekötő út, itt épült meg az auxiliáris tábor, s ez a terület alkotta később a colonia territoriumát is.

⁶⁵⁷ Kat. 369, továbbá Steph. Byz. 2,458: □□□□□□ □□□□□□□□□□.

⁶⁵⁸ J. BRUNŠMID: Mursa. *VHAD* 4, 23 sk. A szerző a véleményét egy Bellyén 1783-ban előkerült (Mursa romjaiból odahurcolt), akkor még ép állapotban Katančič által leírt építési felíratra alapozza, vö. CIL III. 3280: *Imp. Caesar Di[vi Trai]ani Parthici fil. Divi [Nervae] | nepos Traianus [Hadrianus] Aug. pontifex Ma[ximus] | tribunicia potes[tate] | XVII cos. III [per] | legi(onem) I[I adi.]*. A felíratot MOMMSEN Hadrianus 16. tribunicia potestasa és 3. consulatusa alapján 133-ra datálta.

⁶⁵⁹ B. LÖRINCZ: *Hilfstruppen* 27. -

⁶⁶⁰ E. KORNEMANN, *RE* IV 546, n. 224. A. MÓCSY: *Bevölkerung* 75.

A colonia polgárai alapítójuk után a *Sergia tribusba* tartoztak.⁶⁶² Idegenben állított feliratokon bukkan fel gyakran helyette az *Aelia pseudotribus*, a második század második felében és a 3. században, mindenekelőtt Mursa környékéről származó praetorianusok Severus-kori feliratain.⁶⁶³

A város adminisztratív intézményei

colonia: kat. 371, 372, 373, 375, 376. — 117/138 – 2/3. század
civitas: ?377, 378 — Severus-kor – 3. sz.

a városi tanács:

decurio: kat. 346, 371, 372, 373, 375. — 2-3. század.

tisztségviselők:

duumvir designatus: kat. 373 — 2/3. század.

duumvir i(ure) d(icundo): kat. 445 — 2/3. század.

quinquennalis designatus: kat. 375 — 2/3. század.

praefectus collegii centonariorum: kat. 373 — 2/3. század.

papi méltóságok:

flamen: kat. 372 — 2. század (167 előtt).

a császárkultusz intézményei:

Augustalis: kat. 374, 376. — 2-3. század.

sevir: Kat. 374a — 2/3. sz.

Mursából nagyon kevés feliratos emlék marad fenn, még annyi sem hogy valamennyi városi intézmény legalább egy-egy felirattal dokumentálva legyen. Ráadásul az előljáróknak eddig egyetlen egy síremléke sem került elő, így a cusrus

⁶⁶¹ Plin., *n. h.* 3,147; Ptolem., *geogr.* 2,15,2: □□□□□□□□□□, vagy □□□□□□□□□□

⁶⁶² Kat. 372.

⁶⁶³ Kat. 379, 387; *CIL* VI 32640 col. I v. 29, v. 43. = DOBÓ: *Inscriptiones* 19.

honorumokat sem ismerjük teljesen. A colonia élén *duumvirek* álltak, Mursa tehát *colonia civium Romanorum* volt. Az alacsonyabb rangú tisztségviselőkről, a quaestorokról és az aedilisekről egyelőre nincsenek adataink. A tűzoltóparancsnokok közül csak a praefectus centonariorum dokumentált. A felirat tanúsága szerint Mursában ez a kisebb tisztségek közé tartozott, és a betöltésének ideje közvetlenül csatlakozhatott a rendes magistratushoz, vagyis a hivatal ideje alatt szabad volt egy szorosabb értelemben vett városi tisztségekre (pl. esetünkben a quinquennialitasra) pályázni, választáson indulni.⁶⁶⁴

A császárkultusz mindkét intézménye, az Augustalitas és a seviratus is létezett Mursában.

Azok a decuriók, akik emléket hagytak maguk után, neveikből, s a rájuk vonatkozó egyéb adatokból ítélve Mursában idegen származásúak lehettek.⁶⁶⁵ Csupán egyikük, *Aelius Surinus* esetében valószínűsíthető a helyi bennszülött eredet.⁶⁶⁶ A két Augustalis hasonlóképp idegen származásúnak látszik.⁶⁶⁷

Az idegenek meghatározó szerepe Mursában nem csupán a város feltételezhető telepes lakosságával hozható összefüggésbe, hanem Mursa kereskedelmi csomópont szerepével is. A drávai vízi út és a folyó partját követő szárazföldi út Poetovió és Mursa között a birodalom egyik fő közlekedési útvonala volt, mely Italiát a szárazföldön át a Balkánnal és a keleti tartományokkal összekötötte. Ugyanezen az útszakaszon keresztül bonyolódott egyre inkább a nyugati és a keleti tartományok közötti forgalom is. A kelet-nyugati irányú utat Mursánál egy észak-déli irányú távolsági útvonal is keresztezte, mely dél felé Cibalae-n és Sirmiumon át Dalmatia belseje felé tartott, észak felé pedig a limes-útra csatlakozott. Ezen kívül Mursát a Borostyánút menti Savariával is út kötötte össze, mely Antianán, Sopianae-n és Mogetianán át haladt. Mindezek következtében Mursában már a második század első felében kimutatható az észak-italiai és dalmatiai kereskedők tevékenysége.⁶⁶⁸ A mursai decuriók közül néhányan maguk is kapcsolatban álltak a kereskedelemmel. *C. Aemilius Homullius* a flameni méltóság elnyerése alkalmából a városa számára saját költségén egy 50 elárusítóhelyből álló, dupla

⁶⁶⁴ Kat. 375.

⁶⁶⁵ Kat. 346: *aquincumi*, apja a *vetussalini* *canabae*-val állt kapcsolatban. Ld. még a Kat 371, 372, 373.sz feliratokhoz fűzött megjegyzéseket!

⁶⁶⁶ Kat. 375.

⁶⁶⁷ Ld. a Kat. 374, 376. sz. feliratához fűzött megjegyzéseket.

⁶⁶⁸ A. MÓCSY: *Bevölkerung* 74 sq., D. PINTEROVIĆ: *Mursa* 115 skk.

oszlopsorral ellátott üzletsort építtetett.⁶⁶⁹ Talán nem járunk messze az igazságtól, ha *M. Ulpius* egyidejű *Aquincumi* és *Mursai decurionatusa* háttérében is kereskedelmi tevékenységet feltételezünk. Apja kapcsolata a két város között fekvő vetussalinai *canabae*-val azt sejteti, hogy a *decurio* a Duna-menti *canabae*k ellátásában játszhatott szerepet.⁶⁷⁰

A *colonia* Pannoniában keletkezett feliratos anyagából tehát a város nagyfokú kifelé való nyitottsága, a lakosság és a vezető réteg idegen eredete, továbbá az olvasható ki, hogy sem a lakosságnak, sem magának a *mursai coloniának* nem volt intenzív kapcsolata a bennszülöttekkel: az *Andizetes* elzárkózva éltek *Mursa* szomszédságában, feliratos emlékeket saját területükön nem nagyon hagytak maguk után, és nincs igazán nyoma a város lakosságába való integrálódásuknak sem. Mindezek alapján bajosan feltételezhetünk intézményes kapcsolatot a *mursai colonia* és a *civitas peregrina* között. Azt, hogy a kettő egymástól független volt, *Ptolemeios* is megerősíteni látszik, aki a 2. század derekán *colonia* mellett a törzset is külön említi.⁶⁷¹ *Mursa* azonban ókori jelentőségéhez képest kevésbé kutatott város: az innen származó feliratok száma elég kevés, és nem kellően tisztázottak sem a város, sem a *civitas peregrina* territoriumának viszonyai sem. A *mursaiak* Pannonián kívül hátrahagyott feliratos emlékei mindenesetre árnyalhatják a helyi forrásanyag alapján kialakítható egyszerű képet: azt sejtetik, hogy a *colonia* territoriumán csökkent jogú *peregrinusok* is éltek. Erre a feliratokon szereplő személyek *mursai* illetőségéből, és vitathatatlan *peregrinus* származásából következtethetünk. Egyikük a 2. század derekán a császári lovastestőrség, az *equites singulares Augusti* soraiban szolgált. A *pannonok* valamelyik törzséből származott, vagyis környékbeli *illyr* volt. Ennél közelebbit azonban nem árul el a felirata, ezért az *Andezitesszel* feltételezhető kapcsolata nem bizonyítható.⁶⁷² A *Septimius Severus* által felállított új legiók egyikében, a Róma ellenőrzésére rendelt *legio II Parthica*-ban is felbukkan egy *mursai* polgár, akinek *illyr cognomenje* van.⁶⁷³ Azok a *praetorianusok*, akik egy 223-ban állított feliraton a *mursai coloniát* jelölték meg származási helyükként – *Aelia pseudotribusuk* minden más értelmezést kizár – és valamennyien a *Marcus*

⁶⁶⁹ Kat. 372.

⁶⁷⁰ Kat. 346, ld. feljebb is *Aquincumnál*.

⁶⁷¹ Ld. a 661. jegyzetet, továbbá 2, 15,4: □□□□□□ □□□□□□, ld. még 8, 7,7.

⁶⁷² Kat. 379.

⁶⁷³ Kat. 377.

Aurelius nevet viselték, *cives Cotin*nak nevezték magukat.⁶⁷⁴ Ahhoz a kelta néphez tartoztak tehát, amelyet a markomann háborúk során, Marcus Aurelius alatt telepítettek be Pannoniába a mai Szlovákia területéről, azt követően, hogy ott súlyos vereséget mértek rájuk.⁶⁷⁵ Polgárjogszerzésükkel ezért Marcus Aurelius alatt semmiképp sem, hanem majd csak később, Caracalla constitúciója keretében számolhatunk.⁶⁷⁶ Mivel a szóbanforgó feliratot állító *Cotini* között több cibalae-i polgár is van, feltételezhető, hogy a két város határvidékén, azok közt megosztva kaptak annakidején új hazát, vagyis Róma nem akarta őket önálló civitas keretében egybentartani. Mursa és Cibalae területének telepítésre való kijelölésében valószínűleg súllyal esett latba, hogy 171 után Mursa áldozatul esett a barbárok támadásának, a várost elpusztult, és ugyanez feltételezhető Cibalae esetében is.⁶⁷⁷

Az idegenben állított feliratokon felbukkan a civitas Mursa megnevezés is. Nem bizonyítható azonban, hogy ez azonos lenne az Andezites civitas pergrinájával, vagy annak esetleges, 212 utáni római jogú folytatásával. A két civitas Mursát említő feliratnak legalábbis nincs vitathatatlan bizonyító ereje.⁶⁷⁸

Mursella

⁶⁷⁴ Kat. 387. – További *cives Cotini* a praetorianusok között: *CIL* VI 32544 = Á. DOBÓ: *Inscriptiones* 23 Severus Alexander korából, valamint *CIL* VI 32557 = Á. DOBÓ: *Inscriptiones* 24. Messius Decius uralkodása idejéből (249-251).

⁶⁷⁵ A szállásterületükhöz Tac., *Germ.* 43. A Markomann háborúban való részvételükhöz és betelepítésükhöz: Fronto (Haines II (1920), 303 sk, Cass. Dio 71,12,3; A. MÓCSY, *RE* Suppl. IX, 533-534, 558-559, 562, 710-711. – A praetorianusok között ismert további, császárnevet viselő mursaiaknak a helyi bennszülöttekkel való kapcsolata csak sejthető, de nem bizonyítható, vö. *CIL* VI 32628 (2397) v. 9 (Róma): *P. Aelius P. f(ilius) Ael(ia) Scantius, Murs(a)*; *CIL* VI 32536 (2385) = *EE* IV 896, frag. C, col. I v. 43 (Róma): *M. Au[r]eli(us) Aelianus, Murs(a)*, stb.

⁶⁷⁶ Gentiliciumaik ezt bizonyos mértékig meg is erősítik: kizárólag csak *Marci Aurelii*.

⁶⁷⁷ M. BULAT – D. PINTEROVIĆ, *OZ* 13, 1971, 87 skk.

⁶⁷⁸ A 377. sz. felirat elvileg egy ilyen értelmezést lehetővé tenne, amennyiben *Aurelius Dasius* sorozásának időpontjára vonatkoztatjuk a származás megjelölését, bizonytalan azonban a felirat olvasata. A 378. sz. felirat viszont a későantikvitásból származik és már az akkori szóhasználatot tükrözi.

Mursella,⁶⁷⁹ vagy más néven Mursa minor⁶⁸⁰ a Poetovio – Mursa közötti útszakaszon, Mursa szomszédságában feküdt, attól 10 római mérfölddel nyugatra.⁶⁸¹ Egy római település maradványai az Osijekhez tartozó Petrijevcijél (Horvátország) találhatóak, a kutatás ezzel azonosítja.⁶⁸² Mursella területe a feltételezések szerint eredetileg ugyanúgy az Andizetés szállásterületéhez tartozott, mint Mursae.⁶⁸³

Surdukban, az ókori Rittium területén került elő két azonos szövegű oltár, melyet egy *dec(urio) m(unicipii) Murselensium* állított. A kutatás a feliraton említett Mursellát többnyire a Rittiumhoz közeli Mursa minorral, és nem a Pannonia superior területén fekvő Mursellával azonosítja, s ezzel az előbbi városi rangját is feltételezi.⁶⁸⁴ Okot, amely ezt a feltételezést kizárná, egyelőre nem tudunk megnevezni. A Pannonia inferior területén fekvő Mursella városi rangját a későantikvitásban készült itinerariumok ugyan nem erősítik meg, de ebből még nem következik, hogy korábban ilyen ne lehetett volna. A további kutatásoknak kell eldöntenie, hogy a municipiumi rang feltételezése helytálló-e.

A városi igazgatás intézményei:

municipium: kat. 380. — 3. század.

decurio: kat. 380 — 3. század.

Civitas Cornacatium

⁶⁷⁹ Ptolem., *Geogr.* 2,14,163: □□□□□□□□. Itin. Hieros 562,12: *Mersella*.

⁶⁸⁰ *Tab. Peut.* 6,1.; *Geogr. Rav.* 4,19.

⁶⁸¹ *Itin. Hieros.* 562,12-13: Mersellát *mutatió*ként említi a vele szomszédos Iovalióval együtt, Vereis mansio és Mursa civitas között. Az *Itinerarium Antonini* Mursellát nem adja meg, csak a Mursától 26 mérföldre felvő Vereist. A Vereis – Mursa között megadott távolsága egyébként megegyezik az *It. Hieros.* Vereis – Iovalia – Mersella – Mursa közötti összesített távolságával.

⁶⁸² *TIR* L 34 Budapest, 82.

⁶⁸³ A. Mócsy: *Bevölkerung* 74.

⁶⁸⁴ A Mócsy: *loc. cit.* Idem., *RE* IX Suppl.

Plinius a betűrendes felsorolásában, a kisebb pannoniai törzsek között említette a *Cornacatest*.⁶⁸⁵ Központjuk a Duna-menti Cornacum (Šotin) lehetett. Lokalizálásukban egy cornacas származású veterán számára Kr. u. 54-ben kiállított katonai diploma is segít, mely a *Bacunthius* (Bosut) folyó szávi torkolatánál, Bijela Crkvánál került elő.⁶⁸⁶ Szállásterületük ezek szerint a Duna és a Száva közötti vidéken, a Bosut folyó mentén lehetett, az *Andizetes* és *Breuci* keleti szomszédságában.⁶⁸⁷ Valószínűleg illyrek voltak, a katonai diploma tulajdonosa legalábbis, *Dasses, Dasmeni f. Cornac.* neve alapján ítélve egyértelműen az volt.⁶⁸⁸

A *civitas Cornacatium* létezését két, az itáliai Taurinumban előkerült töredékes felirat bizonyítja, melyet a civitas patronusának, *Q. Glitius Atilius Agricolának* állított. Ptolemaios nem említi a törzset, ezért Mócsy A. feltételezte, hogy a civitas peregrina a szerző művének megírásakor már nem létezett. A megszűnését Sirmium territoriumának bővítésével magyarázta.⁶⁸⁹ A feltételezése szerint a *Cornacates* civitasából lett Cibalae municipiuma is.⁶⁹⁰ Cibalae municipiummá szervezésére azonban Traianus koránál jóval később került sor – ld. lentebb – ezért Traianus korában a civitas peregrina megszűnésével még nem nagyon számolhatunk.

Cibalae

A város a Mursa – Sirmium közötti útszakaszon feküdt, Mursa déli szomszédságában, attól 23 vagy 24 római mérföldre,⁶⁹¹ a mai horvátországi Vinkovcinál. Neve az irodalmi forrásokban Cibalis vagy Cibalae, a feliratokon Cibalae formában fordul elő.⁶⁹² Valószínűleg az utóbbi volt a helyes forma. Feliratokon CIB⁶⁹³

⁶⁸⁵ Plin. *n. h.* 3,148.

⁶⁸⁶ *CIL* XV 2.

⁶⁸⁷ A. MÓCSY: *Bevölkerung* 76. Uő, *RE* IX. Suppl. (1968) 737.

⁶⁸⁸ KRAHE 35; 36; G. ALFÖLDY: *Personennamen* 185, továbbá L. BARNABÁS: *Onomasticon* 93.

⁶⁸⁹ *Bevölkerung*, uo.

⁶⁹⁰ *PRK* 60.

⁶⁹¹ *Itin. Ant.* 131.2, *Itin Hieros.* 563.2.

⁶⁹² Eutrop. 10,5: *Cibalae*, Ptolem. II 16,7: □□□□□□, *CIL* VI 32542, frag. b, v. 9 és 12. (Roma, Kr. u. 223) = DOBÓ: *Inscriptiones* 29/c. = Kat. 387: *Cibalae*

⁶⁹³ Kat. 381, 385,

vagy CIBAL⁶⁹⁴ formában rövidítették. A város hivatalos neve municipium ill. colonia Cibalsium volt. Pannonia inferiorhoz tartozott. Az itinerariumok tanúsága szerint civitas, vagyis város volt a későantikvitásban is.⁶⁹⁵

Nem tudjuk biztosan eldönteni, hogy Cibalae területe eredetileg melyik civitas peregrinához tartozott: tőle délre a breucusok, keletre pedig a cornacasok éltek.

Cibalae municipiumi rangja elnyerésének időpontjára nincsenek közvetlen adataink. Nem maradt fenn feliratokon sem a város nevének császári jelzője, sem a polgárok tribusa, amelyek kapaszkodót jelenthetnének az esemény időpontjának meghatározásához. Kísérletek persze történtek erre vonatkozóan: J. Brunšmid éppen kereken száz évvel ezelőtt Hadrianus korára tette a városalapítást.⁶⁹⁶ Mócsy András a municipium egyetlen ismert decuriójának traianusi polgárjoga alapján ugyancsak Hadrianus korára valószínűsítette.⁶⁹⁷ Nem sokkal később, Mócsy érvelését követve, a város három Ulpus nevű decuriójára hivatkozva Z. Virc már úgy vélte, hogy a municipiumnak traianusinak kellett lennie.⁶⁹⁸ A 80-as években Mócsy A. már – joggal – óvatosabban fogalmazott, és a municipiumi rang elnyerését a 2. századon belül határozta meg.⁶⁹⁹ Ennél azonban rövidebb időszakaszra is szűkíthetjük a rangemelés lehetséges idejét, ám ebben nem a decuriók, ill. az ő felmenőik római polgárrá válásának az ideje a mérvadó, hiszen az egyének polgárjogszerzése és a városi autonómia elnyerése között sohasem volt szoros összefüggés, hanem a cibalaei polgárok eddig senki által észre nem vett, és ki nem aknázott pseudotribusa. Pseudotribusszal leginkább a Constitutio Antoninianát követő időszakban, hazájuktól távol szakadt újpolgárok – többnyire katonák – feliratain találkozunk. Egy Kr. u. 223-ra datált róma városi feliratnak – számos mursai származású praetorianus katona mellett – négy cibalaei testőr is állítója volt. A mursaiak nevében következetes módon az Aelia, a cibalae-beliekében pedig az *Aurelia* pseudotribus szerepel. A gens Aureliába eredendően Antoninus Pius tartozott. A Hadrianus által történő adoptálása révén átkerült ugyan a gens Aeliába, az Aurelius nemzetségnevet azonban ezt követően is használta. Az uralkodása alatt római polgárjogot nyert katonák egy része – datált

⁶⁹⁴ Kat. 383, 384,

⁶⁹⁵ *Itin. Ant.* 131.2, *Itin Hieros.* 563.2.

⁶⁹⁶ VHAD n. s. 6, 1902.

⁶⁹⁷ A. MÓCSY: *Bevölkerung* 76. Uő, *RE IX Suppl.* 599.

⁶⁹⁸ Z. VIRC: *Struktura uprave u Cibalama.* 159 sk.

⁶⁹⁹ MÓCSY, *PRK* 62.

feliratok bizonyítják – a *T. Aurelius* nevet kapta. 161-től Antoninus Pius két utóda *Marcus Aurelius* és *L. Aurelius* volt. M. Aurelius fia, Commodus ugyancsak a *L. Aurelius* nevet viselte 191-ig, majd azt követően a *L. Aelius Aurelius*. Az *Aurelia pseudotribus* kizárja tehát Cibalae hadrianusi városi rangját, Hadrianus utódai közül azonban alapítóként elvileg bármelyik császár számításba jöhet. Természetesen ez alatt a jó ötven év alatt voltak olyan események, amelyekkel különösképp meg tudnánk indokolni Cibalae-ban a nevezetes eseményt, így pl. a település súlyos pusztulása a markomann háborúk alatt, amellyel valószínűleg a *Cotini* betelepítése is összefügghetett, és amely az újrakezdéshez akár római polgárok letelepítését is szükségessé tehetette. Ez egyébként inkább a colonia státuszt magyarázná, s így előzetesen a municipiumi rangot feltételezné Antoninus Pius alatt. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy nem volt szükség semmiféle rendkívüli eseményre a municipiumi rang elnyeréséhez. Elegendő volt a római polgárok megfelelő száma, a városközpont bizonyos fokú urbanizáltsága, de ezek fogyatékoságait is ellensúlyozhatták a jó kapcsolatok, vagy a tartománypolitika szempontjai. A két Pannoniában Hadrianus korában már hozzávetőlegesen 10 település eleget tett a fenti kritériumoknak. Valójában az szorul magyarázatra, hogy Cibalae miért olyan későn, csak Hadrianus után nyerte el a municipiumi rangot, hiszen a Breuci törzse a rómaiakkal Augustus korától kezdve kontaktusban állt. Erre a válszt a hódítók és meghódítottak területi érdekszférái pontosabb körülhatárolása, és a benszülöttek integrációs folyamatának jobb megismerése után remélhetjük.

A városi igazgatás intézményei

municipium: kat. 381. — Kr. u. 138/191

colonia: kat. 382, 384, 386. — 3. század

decurio: kat. 382, 384 — 138/191-3. század

tisztviselők:

quaestor: kat. 383, 384. — 3. század

praefectus collegii fabrum: kat. 383? — 3. század

praefectus collegii centonariorum: 383? — 3. század

papi méltóságok:

flamen: kat. 385 – 3. század

Annak ellenére, hogy csupán hat – az is részben töredékes – felirat dokumentálja Cibalae igazgatását, és nincs is mindegyik intézményről írásos bizonyítékunk, a város intézményrendszere – legalábbis a *colonia* időszakában – differenciáltnak tűnik: voltak quaestorok, így a város élén 6, egy évre megválasztott tisztségviselő állt.⁷⁰⁰

A *collegium fabrum* és a *collegium centonarium* külön szervezettel bírt, a praefectura collegiit azonban mindkét szervezet élén csak feltételezhetjük.

Cibalae eddig név szerint is ismert 7 decuriójából hat császárnevet viselt: egy *Cocceius*, kettő *Ulpus*⁷⁰¹ kettő *Aelius*, egy pedig *Aurelius* volt.⁷⁰² Provinciálisok voltak tehát, cognomenjük azonban már latin, nem utal közelebbi eredetükre. A császárnevek ilyen nagyfokú szóródása egyébként megfelelne a breucusok vagy cornacasok fokozatos, katonai szolgálat révén történő romanizálódásának. A *Cocceius*ok, vagyis olyanok, akiknek a római polgárjoga Nerva császárra vezethető vissza, a *principes civitatis*, vagyis a törzsfőnökök, fejedelmek körében bukkannak fel Pannoniában.⁷⁰³

A néhány előjáró között egy lovag és egy tartományi főpap is van, akik egyidőben éltek. Ebből arra következtethetünk, hogy Cibala elitje gazdag volt, vagy legalábbis ennek az elitnek volt egy tartományi viszonylatban is súllyal bíró rétege, amit talán érthetővé is tesz a város kedvező fekvése és nagy átmenő forgalma.

Civitas Breucorum

⁷⁰⁰ Aedilist, duumvirt és quinquennialist ugyan eddig egyet sem ismerünk Cibalaeból. Az aedilitas és duumviratus vagy ezek alternatívájaként a quattuorviratus létezésével kapcsolatban azonban nem merülhetnek fel kételyek. Ezek mindegyik provinciabeli római vagy latin városban adva voltak. A quaestura meglétéből pannoniai tapasztalataink alapján arra is következtethetünk, hogy a város élén *duumvirek*, s alattuk aedilisek álltak, nem pedig quattuorvirek.

⁷⁰¹ *Cocceius*: kat. 385, *Ulpus*: kat. 381, 385, *Aelius*: kat. 282, 283, *Aurelius*: kat. 384.

⁷⁰² A hetedik név olvasata a felirat töredékessége miatt meglehetősen bizonytalan.

⁷⁰³ Kat.

A *Breuci* törzse a pannon törzsszövetségéhez tartozott, és az Andizetes déli, valamint az Oseriates keleti szomszédságában, a Száva völgyében élt.⁷⁰⁴ Részt vett a pannon-dalmata lázadásban, emiatt súlyos megtorlások érték; mindenekelőtt nagy számban soroztak közülük katonákat a római hadseregbe: nyolc *cohors Breucorum* felállításáról van tudomásunk a hódítás utáni időszakban, szolgáltak ezen kívül breucusok a pannonok aláiban is, sőt, még a flottáknál is.⁷⁰⁵ Feliratos emlékek a területükről nem nagy számban kerültek elő, az egyéb leletek azonban 2. század első évtizedeire a romanizáció előrehaladását mutatják. A *Breuci* civitasának szervezetéről nincsenek forrásaink. Mivel azonban jelentős törzsről van szó, amely a 2. században már – úgy tűnik – bizonyos kiváltágokkal is rendelkezett – azok közé a törzsek közé tartozott, amelyek a császári lovastestőrségbe, az *equites singulares Augusti* soraiba is adtak katonákat – nem vonhatjuk kétségbe náluk sem a más civitas peregrinák esetében is csak szórványosan dokumentált törzsi önkormányzati szervek meglétét. Mivel tehát a *Breuci* törzse nagy és erős volt, kiterjedt szállásterülettel rendelkezett, s romanizációja – az intenzív sorozások következtében már a Iulius-Claudius dinasztia alatt megkezdődött, épp ezért furcsa lenne, ha éppen ennek a törzsnek a területén nem alakult volna municipium. Bár Cibala-t a *Cornacates* civitasának municipalizálásával magyarázza a kutatás – ld. fentebb –, a város fekvése alapján nem zárható ki teljesen azt sem, hogy a *Breuci* szállásterületén alakult. A másik település, amelyről esetleg ugyanez feltételezhető, az Marsonia.

Marsonia

A *Tabula Peutingeriana* szerint a Sisciából Cibala-ba vezető úton feküdt, Cibalaétól 49 római mérföldre, azaz 72,5 km-re. *Anonymus Ravennas* a Bassantis

⁷⁰⁴ Strabón VII, 314: □□□□□□. Ptol. *Geogr.* II 15, 3; Plin. *n. h.* III 147. Suet., *Tib.* 9.

⁷⁰⁵ A népet említik: kat. 53., ld. fentebb, továbbá DOBÓ: *Inscriptiones* 493, 581, Breucus katonákat: DOBÓ: *Inscriptiones* 212, 217, 456, 457, 458, flottakatonákat: J. Miškov, *Vjesnik arheoloskog muzeja u Zagrebu* 1997-98, Breucus származású személyt: CIL III 203*. Személynévként említik: *M. Flavius Breucus*: CIL VIII 20150, Cuicul, *Ulpus Breucus*: CIL III 11150 (Carnuntum), vö. A. MÓCSY: *Bevölkerung* 75, *Dassius Breucus*: CIL III p. 940 sk., tabella cerata VII, Kr. u. 142. máj. 16., rabszolga, ill. libertus névként: CIL III 7830 (Alburnus Maior), CIL XIII 5378 (Arretium).

(Bosna folyó?) nevű állomás és Mursa Maior közé tette.⁷⁰⁶ J. Miškov a települést a Vinkovcától 70 km-re fekvő Brod környékére lokalizálta.⁷⁰⁷

Marsonia neve a két itinerariumon kívül csupán egy nemrég előkerült katonai diplomán, egy ravennai flottakatonáé, *Liccaius Birsi f. centurio domusaként* fordul elő.⁷⁰⁸ Marsonia a pannon törzsekhez tartozó Beuci területére lokalizálható. Liccaius diplomáján a tanúk között két breucus veterán is szerepel. Liccaius neve illyr, azon belül is elsősorban a pannon törzsekre jellemző, és diplomája Slavonski Šlamac-nál Slavonski Brodtól 30-km-rel keletre került elő a Száva folyóból – ugyancsak a Breuci törzséhez sorolható területen. Mindezekből következik, hogy Liccaius maga is breucus származású volt. Ennek ellenére származási helyeként nem a natióját adta meg, mint a két breucus tanu, hanem a domusát. Domusként – hivatalos okmányokon – eddigi tudomásunk szerint csak római jogú városokat volt szokás megjelölni. Ebből pedig az következik, hogy Marsonia is városi rangú település kellett, hogy legyen. Mindaddig persze, amíg más források nem erősítik meg ezt az alapvetően tapasztalaton alapuló következtetést, Marsonia városi rangját óvatosan kell kezelnünk. Nem befolyásolja azonban a település városi státusza körüli bizonytalanság azt a diplománkból kiolvasható tény, hogy Marsonia a diploma kiállításakor kívül esett a civitas Breucorum területén. Mint folyami átkelő, és esetleges flottabázis, valószínűleg a bennszülöttektől kisajátított, római ellenőrzés alatt álló területek közé tartozott.

Civitas Siscianorum et Amantinorum

Plinius közös civitas peregrinában említi a két törzset Sirmium lokalizálása kapcsán.⁷⁰⁹ A közös adminisztratív szervezetet gyaníthatóan a rómaiak alakíthatták ki,

⁷⁰⁶ A *Tab. Peut.* Siscia felől a Servitium – Urbate – Marsonia – Cirtisa – Cibalae állomásokat adja meg. Servitiumtól az út a Száva bal partján haladt. *Geogr. Rav.* 4, 19 A Bassianis – Fossis – Sirmium állomások után a Drinum (Drina folyó?) – Saldis – Bassantis (= Bathinus? / Bosna?) Marsonia állomásokat közli. – Nem kizárt, hogy ez az útszakasz már a Száva jobb partján haladt. vagyis Marsoniánál átkelőhely volt.

⁷⁰⁷ *VAMZ* 3. s. 30-31, 1997-98, 98.

⁷⁰⁸ Kat. 388.

⁷⁰⁹ Plinius, *n. h.* 3,148.

hiszen a civitas peregrinák megszervezésekor másutt sem mindig a természetes törzsi egységeket vették alapul. A civitas a *Cornacates* déli, a *Scordisci* nyugati és a *Breuci* keleti szomszédságában feküdt a Savus mindkét partján. Az *Amantini* belső szervezetéről egy 1. századi felirat tudósít: eszerint a törzs nemzetségekre, a nemzetségek pedig századokra tagolódtak.⁷¹⁰ A civitasból alakították ki a Flaviusok alatt Sirmium colonia territoriumát. Valószínűleg azonban nem vették igénybe a civitas teljes területét. Az *Amantini* ugyanis – vagy legalábbis egy részük – úgy tűnik, hogy a colonia alapítását követően önálló civitassá váltak, Ptolemaios ugyanis említi őket,⁷¹¹ amiből arra következtethetünk, hogy a 2. század derekán, a szerző földrajzi műve megírásának idején még volt önálló adminisztratív szervezetük.⁷¹² Egy Basssianae-ban előkerült, Traianus korára, vagy azt követő időre datálható felirat, mely egy *princeps*et említ,⁷¹³ megerősíteni látszik a Ptolemaios adatközléséből levonható következtetést. A princeps ugyanis illyr neve alapján nem tekinthető a közeli civitas Scordiscorum vezetőjének, hanem minden bizonnyal egy másik civitas – lokalizálása alapján minden bizonnyal az *Amantini* főnöke volt.⁷¹⁴ Az értelmezési nehézségeket valószínűleg az okozza, hogy az eddigi kutatás kisebbnek vélte az *Amantini* területét annál, mint amekkora valójában volt, és nem számolt a Szávától esetleg délre eső területeikkel. Ott elvileg lenne még szabad hely, ráadásul a Szávapart mocsaras területei magyaráznák is az *Amantini* egy részének a fejlődésből való kimaradását. A kérdést a további régészeti kutatások tisztázhatják. Hogy vajon a *Sirmienses* területeit milyen mértékben vették igénybe a colonia alapítása céljára, biztosan nem tudjuk. A Szávától délre fekvő területek leletanyaga – kivéve a gazdaságilag fontos, a forgalom által erősen igénybevett Drina völgyét – eléggé homogén bennszülött lakosságra enged következtetni, ami az elkülönülés mellett szólhatna. Ptolemaios azonban nem említi őket Sirmium mellett külön, ezért valószínű, hogy a sirmiumi colonia kereteibe tartoztak.

⁷¹⁰ CIL III 3224 (Putince, 1. sz.) ... *cemaes Liccav[i] f. Amantinus gente Undius centuria secunda ho[b]se[s] in flumen perit Hemona 10, Liccaua pater, Lorigus et Licaios cognati pos.*

⁷¹¹ Az ellentmondást MÓCSY A. Ptolemaios tévedésével magyarázza: szerinte a szerző összetévesztette az *Amantin*it az *Eravisciv*el, vö. PRK 59, bár a jegyzetben megjegyzi, hogy a lokalizálás a korrekció után sem lenne jó, mert így tőlük délre esnének a scordiscusok.

⁷¹² Ptolem., *Geogr.* 2,15: □□□□□□□□

⁷¹³ Kat. 391a.

⁷¹⁴ Vö. M. MIRKOVIĆ: *Sirmium* I, 17.

Sirmium

A Savus (Száva) mentén a Bacuntis (Bosut) torkolatánál feküdt, a drávai út Cibalae felől érkező folytatásának, és a Száva menti útnak a találkozásánál.⁷¹⁵ A város hivatalos neve *colonia Flavia Sirmiensium* volt.⁷¹⁶ Feliratokon többnyire SIRM-nek,⁷¹⁷ vagy SIRMI-nek⁷¹⁸ rövidítették. Polgárai a *Quirina* tribusba tartoztak.⁷¹⁹ Egyetlen feliratokon említik a *Flavia pseudotribust*.⁷²⁰

A sirmiumi coloniát – a városnév császári jelzője, a polgárok tribusa (és pseudotribusa) alapján ítélve – a Flavius császárok valamelyike alatt alapították. Mivel egy Kr. u. 73-ra kiállított töredékes praetorianus diplomán a tanúk között olyan személyek szerepelnek, akik Sisciát és Sirmiumot *domusukként* jelölik meg, Mócsy A. e két város alapítását Vespasianus Kr. e. 71-re datált pannoniai deductiójával hozta összefüggésbe.⁷²¹ Mások sokkal óvatosabbak, így pl. M. Mirković a Sirmiumról írt történeti áttekintésében: a domicilium ügyében kitér az állásfoglalás alól, hivatkozik viszont az idősebb Pliniusra, aki Pannoniában csak két coloniát ismert, Emonát és Savariát, Sirmiumot viszont oppidumnak titulálta. M. Mirković ennek alapján a colonia alapítását a Plinius 79-ben bekövetkezett halála utáni időre tette.⁷²² Az idősebb Pliniusról már bebizonyította a kutatás, hogy forrásként az Agrippa-féle Augustus-kori

⁷¹⁵ *Itin. Ant.* 131,4.

⁷¹⁶ *CIL* VI 32862 = SPEIDEL: *Denkmäler* 291, továbbá SPEIDEL: *Denkmäler* 309.

⁷¹⁷ Kat. 328, 391, 393, 402, Á. DOBÓ: *Inscriptiones* 32, 34, 35, stb.

⁷¹⁸ Kat. 397, 403, Á. DOBÓ: *Inscriptiones* 33, 35a, 35b. stb.

⁷¹⁹ Á. DOBÓ: *Inscriptiones* 31.

⁷²⁰ Á. DOBÓ: *Inscriptiones* 32. – Kr. u. 183-184; *IMS* 34 Kr. u. 150 után;

⁷²¹ *CIL* XVI 18, egy 73 máj. 30-ra keltezett töredékes katonai diploma, mely a szöveg fordulatai alapján egyértelmű, hogy egy praetorianus katona számára lett kiállítva. A ravennai flottakatonák pannoniai deductiójáról rendelkező császári constitutióról egy 71 ápr. 5-re keltezett, Salonában (Dalmatia) előkerült katonai diplomából van tudomásunk., melyet egy a maezaei törzsébe tartozó katona számára állítottak ki, vö. *CIL* XVI 14. – Siscia és Sirmium 71-es deductiójához ld. MÓCSY, *Bevölkerung*, 77, később Uő., *PRK* 62., hasonlóképp H. WOLFF, *BJ* 176, 1976, 105, 178. J.,

⁷²² M. MIRKOVIĆ: *Sirmium* I, 15. – Hasonlóan már a korábbi szerzők közül is pl. ASSMANN: *De coloniis oppidisque Romanis quibus imperatoria nomina vel cognomina imposita sunt*. Langensalcae 1905, 108; A. GRAF 55;

birodalmi összeírást használta, és műve – mai szóhasználattal élve – nem minden elemében up date, de a *Naturalis historia* keletkezésének pontos idejét sem ismerjük, nem tudjuk tehát, hogy mennyire kérhető számon a szerzőn a 70-es évek eseményeinek pontos ismerete. Azt azonban mégiscsak tényként kell elfogadnunk, hogy Pannonia vonatkozásában rendelkezett saját korára vonatkozó, aktuális információkkal, hiszen a colonia létezéséről Sisciában tudott, és a kérdéses szöveghelyen pedig a két várost – hasonló fekvésük alapján – éppen párhuzamba állította. Plinius tehát *oppidum*nak nevezte Sirmiumot, és bár maga nem mondta ki róla, hogy a *civitas Sirmiensem et Amantinorum* központja volt, közlése a névazonosság alapján, kézenfekvő módon így értelmezhető.⁷²³ Sirmiumot Mócsy A. nyomán deductiós coloniának tartja a hazai kutatás.⁷²⁴ A *deductio* tényét egy adsignatiót, birtokosztást jelző határkő is alátámasztani látszik, mely Beočinnál, az Amantininek tulajdonított területről került elő, és külső formai jegyei alapján az 1. század végére datálható.⁷²⁵ A *terminus* a *vicus Iosista* földjét, *Ti. Cl. Priscus*, praefectus alae számára kiosztott földnek, *ager adsignatus*nak nevezi. Beočin Sirmiumtól északra, a dunai limesút közvetlen közelében, a Cornacum és Rittium közti római útszakasznak nagyjából a felezőjénél fekszik. Ez pár km-re keletre esik Banoštortól, a római Bononiától, attól a ponttól, ahol a Sirmiumból – az Alma mons-on (Fruska gora) át – jövő út egykoron a limesútra csatlakozott. Az ala I c(ivium) R(omanorum) a Flaviusok korától kezdve – eltekintve Traianus a dák háborúiban való részvételétől – Pannoniában, a dunai limes Intercisától délre eső szakaszán állomásozott: 101-ig valószínűleg Cornacum-ban (Sotin), majd Daciából 113/14-ben visszatérve valószínűleg Rittiumban, 118/19-től pedig talán Burgenaeen.⁷²⁶ Az ala parancsnoka részére történő *adsignatio*ra pedig legvalószínűbben akkor kerülhetett sor, amikor az alakulat közvetlenül ezt a környéket felügyelte, vagyis a Flaviusok ill. Traianus korában. A feliraton megörökített adsignatióban az a figyelemre méltó – ami talán a pannoniai városalapítások körülményeinek tisztázásához is egy lépéssel közelebb visz –, hogy az eljárás során a római hatóságok egy egész bennszülött falu sorsáról szabadon rendelkeztek. Ez azt jelzi, hogy *Iosista* falu a törzstől, talán az *Amantinitól* kisajátított területen feküdt, vagyis a

⁷²³ Plin. n. h. 3, 138.: *alter amnis Bacuntis in Saum Sirmio oppido influit, ubi civitas Sirmiensem et Amantinorum...* vö. A. MÓCSY: *Bevölkerung* 76.

⁷²⁴ A. MÓCSY: *Bevölkerung* 77. Uő, *RE IX Suppl.* 597; Uő, *PRK* 62.

⁷²⁵ Kat. 401.

⁷²⁶ B. LÖRINCZ: *Hilfstruppen* p. 18.

földjét a kiosztás előtt a fiscus kezelte. Minthogy azonban a falunév használata folyamatos – nem feltétlenül egy is üritett, tehát parlagon heverő, művelés alatt nem álló helynek kell felfognunk. Vagyis a bennszülött lakosság régészeti hagyatékának a jelenléte egy-egy területen önmagában véve még nem bizonyítéka az adott területnek egy civitas peregrinához való tartozására, de arra sem, hogy azt a várost, amelynek territoriumán ilyen földek észlelhetők, szükségszerűen egy civitas peregrinából átszervezett városnak kell gondolnunk. Általános tanulságokon túl azonban a beočini határkőből semmiféle konkrét következtetést nem tudunk levonni Sirmium alapítására vonatkozóan. Kellett, hogy legyen telepítés Sirmiumban, hiszen csak így érthető, hogy a város colonia, és nem municipium lett, emellett erre mutat a város idegen eredetűnek látszó lakossága is. Nyitva marad azonban a kérdés, hogy a telepítésre egyszeri alkalommal, deductio formájában került-e sor, avagy a kisajátított terület többszöri, folyamatos viritim adományozások formájában történő felhasználásával. A iosistai adsignatio körülményei és datálása mindkét lehetőséget megengedik. A Domitianus alatti alapítás azonban, melyre M. Mirković is inkább hajlott, számomra is valószínűbbnek tűnik. Nemcsak azért, mert a Plinius szöveghely a Vespasianus alatti alapításnak ellentmondani látszik, hanem amiatt is, mert Sirmium előterében és a Duna alsó szakaszán Domitianus volt az, aki éveken át hadműveleteket folytatott a szarmaták és a dákok ellen. Ezek a háborúk többek között a legiók nagyfokú koncentrációját is jelentették a pannoniai limes szerémségi, dákok elleni szakaszán: a 80-as évek második felében két, 89-ben átmenetileg (amíg a XXI Rapax meg nem semmisült) három legió is állomásozott itt,⁷²⁷ Sirmiumban magában is tartózkodtak csapatok hosszabb-rövidebb ideig, még ha az egyidőben feltételezett legióstábornak nem is igazolta a kutatás. A legiók megjelenése már csak azért sem mellékes, mert biztos adataink eddig csak legiósveteránok számára történő földosztásokról vannak, auxiliárisok telepítéséről viszont - ez utóbbiak adták a Dunai limes alsó szakaszának, Sirmium környékének a korábbi helyőrségét is - egyelőre nincsenek. Ellentmondani látszik a vespasianusi alapításnak a pannoniai urbanizáció térbeli kiteljesedésének a folyamata is, melynek alapvető jellemzője Augustustól kezdve a fokozatos, lépésről lépésre történő előrenyomulás volt, és nem az arcvonalba előretolt hídfőállások kiépítése.

A sirmiumiak coloniájának territoriumát a civitas Sirmiensem et Amantinorum szállásterületéből alakították ki. M. Mirković a *Cornactes* territoriumát is - a

⁷²⁷ C. PATSCH: *Der Kampf um den Donaauraum unter Domitian und Trajan*. Wien, 1937.

kezdetektől - Sirmiumhoz sorolja,⁷²⁸ míg Mócsy A. szerint ezek szállásterületét, a Bacuntius völgyét majd csak egy Traianus-kori területrendezéskor csatolták a sirmiumi coloniához. Nem sorolja ezzel szemben Mirković az Amantini Kelet-Szerémségben fekvő területeit a sirmiumi coloniához, szerinte ugyanis a mai Petrovce melletti bennszülött település (ahol majd később Bassianae megalakul) eredetileg nem a scordiscusokhoz, hanem az amantinusokhoz tartozott, akik a colonia alapításakor vagy önállóvá váltak, vagy ami még valószínűbb, a scordiscusokkal szervezték őket egy közös civitas peregrinába.⁷²⁹ Sotin (az ókori Cornacum) és Jarak (a római Fossae) egy-egy sirmiumi előljáró feliratának a lelőhelye,⁷³⁰ Hopovónál pedig egy sirmiumi származású centurio síremléke került elő, ami alapján ezeket a helyeket a sirmiumi coloniához sorolhatjuk. Ezek szerint a colonia északi határa valószínűleg a Duna volt, nagyjából a mai Sotin – Petrovaradin (Újvidék közelében) közötti szakaszon. Valahol Beočin és Petrovaradin között hagyta el a Dunát és déli irányba fordulva, a mai Hopovótól keletre, Rumától valamivel nyugatabbra haladva Jarak, a római Fossae felé tartott. Fossae még a coloniához tartozott.⁷³¹ A Szávától délre eső területet egészen a provinciahatárig, ugyancsak Sirmiumhoz sorolja a kutatás.⁷³² A Cornacates területe feliratokban szegénynek, és elkülönültnek tűnik. Ugyanezt mondhatjuk el a Száva jobbpartján elterülő területekről. Itt a folyó patrjához szorosan tapadva tradicionális életmódjukat folytató kelták települései figyelhetők meg.⁷³³ Egyéb területeken a bennszülött lakosság hagyatéka ill. megállapítható telepei keverednek az idegenek hagyatékával. Feliratos emléket a város territoriumán a peregrinus jogállású bennszülött lakosság nem nagyon hagyott maga után. Idegenben állított feliratokon azonban megjelennek⁷³⁴

A városi igazgatás intézményei

⁷²⁸ M. MIRKOVIĆ: *Sirmium* I, 17.

⁷²⁹ M. MIRKOVIĆ, *loc. cit.*

⁷³⁰ Kat. 402, 399.

⁷³¹ M. MIRKOVIĆ: *Sirmium* I, 16 sk.

⁷³² M. MIRKOVIĆ, *op. cit.* 17.

⁷³³ M. MIRKOVIĆ, *op. cit.* 22.

⁷³⁴ Ld. pl. CIL VI 31140 = M. SPEIDEL: *Die Denkmäler* n. 3. (Róma, Kr. u. 132): *M. Ulp. Crescens Fl. Sirmi.*- CIL VI 31146 = M. SPEIDEL: *Die Denkmäler* n. 10 (Róma, Kr. u. 138): 4 honesta missioval elbocsájtott sirmiumi, hárman *P. Aelii.*,

A város rangja:

colonia: kat. 328, 391, 393, 394, 395, 399, 402, 403, 404. — 2. század eleje – 3. század.

a tanács:

ordo decurionum: kat. 392

decretum decurionum: kat. 396 — 2/3. század

decurio: kat. 328, 391, 393, 394, 395, 399 (ketten), 402, 403, 404 — 2. század eleje – 3. század

tisztségviselők:

quaestor: kat. 402. — 2. század eleje

duumvir i(ure) d(icundo): kat. 391, 402. — 2. század eleje – 2/3. század

duumvir i(ure) d(icundo) q(uin)q(uennalis): kat. 394. — 3. század

omnibus honoribus functus: kat. 396? — 2/3. század

omnibus honoribus honoratus: kat. 91

praefecti collegii:

praefectus collegii fabrum: kat. 402. — 2. század eleje.

papi méltóságok:

flamen: kat. 403. — 2. század közepe – 3. század eleje.

alárendelt adminisztratív egységek:

Pagus Martius: vicus Budalia: kat. 405, Itin. Ant. 268., Itin Hieros. 563.

— 2. század vége / 3. század

Pagus ?: vicus Iosista: - kat. 401. — 1. sz. második fele.

A sirmiumi colonia élén *duumvirek* álltak, ez arra utal, hogy *colonia civium Romanorum* volt. Aedilisek emlékei nem maradtak fenn – csak az omnibus honoribus functus ill. honoratus kifejezések utalnak burkoltan a tisztség meglétére. Annyi a kisszámú feliratunk alapján is világos, hogy a duumviratusra való pályázásnak nem volt feltétele mindkét alacsonyabb magistratus előzetes betöltése.⁷³⁵ A collegiumi

⁷³⁵ Vö. Kat. 402.

praefectura helyét a karrierben – az egyetlen erre vonatkozó feliratunk alapján nem tudjuk egyértelműen megállapítani. Hiányoznak a papi méltóságok feliratai, és sem sevireket, sem Augustalisokat nem ismerünk a városból.

A decurio testület működését egyetlen decretum decurionum említése dokumentálja. A határozat egy dedikáció engedélyezése tárgyában született.

Sirmium territoriuma pagusokra, kerületekre oszlott, a pagusok vicusokat, falvakat fogtak össze. A Pagus Martius Sirmiumtól nyugatra feküdt, ennek egyik név szerint is említett faluját, Budaliát ugyanis – melyet Decius császár szülőhelyeként tart számon a történetírás – itinerariumkból és auctorforrásokból egyaránt jól ismerjük.⁷³⁶ A Sirmiumot Cibalaival összekötő út mentén feküdt, Sirmiumból kifelé haladva rögtön az első mutatióként. Az Itinerarium Hierosolymitanum 8 római mérföldes távolságadata alapján az állomás a mai Martinci falunál lokalizálható.⁷³⁷ Az állomás mellett, a mai Kuzmin közelében található az állomásnak nevet adó kelta-illyr falu maradványai.⁷³⁸ A vicus Iosista pagusának nevét nem ismerjük, maga a falu – mint fentebb már láttuk - a colonia territoriumának keleti peremén, Beočinnál feküdt.⁷³⁹ Itinerariumokból több olyan állomást is ismerünk, amely valószínűsíthetően Sirmium territoriumán feküdt, s melynek bennszülött eredetű, vagy római nevéből – éppen Budalia példája nyomán – szomszédos bennszülött, vagy római településre következtethetünk. A Cibalae felé vezető úton a Budaliát követő állomás Hispaneta vagy Spaneta volt, mely talán a colonia egyik veterán telepescsoportja után kapta a nevét, és a távolságadatok alapján Sirmiumtól 16 római mérföldre, valahol a mai Kukujevcinél keresendő.⁷⁴⁰ Ulmus Sirmiumtól 26 római mérföldre feküdt, a mai Šid és Tovarnik között. Azonos lehet az Ammianus Marcellinus által említett villa publicával, mely a szerző szerint a Pistrensis nevet viselte.⁷⁴¹ Az Itinerarium Antonini egyik helyén Ulmos vicusnak nevezi, az állomás mellett tehát egy bennszülött falut is kell keresnünk. Az Sirmiumtól északkeletre fekvő Alma monson át a Dunához vezetett az út. A part mentén említett

⁷³⁶ Kat. 405. – *Itin. Ant.* 268; *Itin Hieros.* 563, amely *Vedulia* formában, *mutatió*ként említi; Eutrop. 9,4; Aur. Victor 29,1; *Epit. de Caes.* 29,1; ld. továbbá C. PATSCH, *RE* III 988; *TIR L 34 Budapest*, 42.

⁷³⁷ J. Jung, *VHAD* 12, 1890, 96.

⁷³⁸ M. MIRKOVIĆ, *op. cit.* 18.

⁷³⁹ Kat. 401.

⁷⁴⁰ *It. Ant.* 268,2; *I. Hieros.* 563,5; Tab. Peut. VI 3,4; vö. M. FLUSS, *RE* VI A (1927) 1261; A. GRAF 54; *TIR L 34 Budapest* 105; M. MIRKOVIĆ, *op. cit.* 19.

⁷⁴¹ *Itin. Ant.* 131,3 (Ulmos vicus); 232,4; 268,3; *Itin. Hieros.* 563,5 (*Mansio Ulmo*) - *TIR L 34 Budapest* 115,

állomások Bononia, vagy más néven Malata, Cuccium és Cornacum voltak.⁷⁴² Bononiánál (Banoštor) Domitianus korában auxiliáris tábor létesült.⁷⁴³ Nem tudjuk, hogy a tábor melletti vicus Sirmiumhoz tartozott-e avagy katonai területen feküdt.⁷⁴⁴ Cuccium⁷⁴⁵ a mai Ilok közelében és Cornacum⁷⁴⁶ a mai Sotinnál a Cornacates törzsének faluja volt, az utóbbi törzsi központ. Cucciumnál a Duna átelles partján, Bačka Palankanál római település nyomai kerültek elő, ami azt mutatja, hogy Sirmiumnak a Barbaricummal is voltak közvetlen kapcsolatai. Ilok közvetlen közelében, Suseken egy sirmiumi decurio, *T. Fl. T. fil. Quir<i>n(a) Severus Gogaenus* síremléke került elő. Flaviusi polgárjoga és kelta cognomenje alapján ítélve cornacas előkelő lehetett, és ez a törzs Sirmiumhoz való tartozására utalhat. Egy tergesteihez hasonló attribúcióra azonban a karrierje alapján nem következtethetünk. Cornacumban Domitianus alatt ugyancsak auxiliáris tábor létesült, de hogy aztán ez állandó tábor maradt-e a 2. század folyamán is, kétséges.⁷⁴⁷ A Cornacates Duna parti falvainak Sirmiumhoz való csatolását egyébként a Domitianus-kori háborúk is előkészíthették: pl. a települések területének katonai célokra történő igénybevétele és az ezekkel járó esetleges kisajátítások, a főhadiszállás körül élő bennszülött lakosság fokozottabb igénybevétele (pl. sorozása), stb. Fossae (Jarak) Sirmium keleti szomszédságában, a Bassianae felé vezető út mentén, nagyjából félúton feküdt⁷⁴⁸ A ránk hagyományozódott nevét a Probus császárnak tulajdonított csatorna után kapta, mely a közelében torkollott a Szávába.⁷⁴⁹ Valamiféle, a leletekből ítélve valószínűleg kelta település azonban már ezt megelőzően is létezett itt.⁷⁵⁰ A Sirmiumtól délre eső területek viszonyairól nincsenek biztos adataink. A Száva

⁷⁴² Itin Ant. 243,1-3. - *Malata* a hely preroman illyr neve lehetett, melyet valószínűleg a római fül számára baljós csengése miatt a rómaiak változtattak Bononiára, mint ahogyan ez hasonló helyzetekben másutt is megfigyelhető, vö. M. MIRKOVIĆ, op. cit. 19.

⁷⁴³ B. LÖRINCZ: *Hilfstruppen* 69.

⁷⁴⁴ Az itteni leletekhez és ásatásokhoz az irodalmat ld. M. MIRKOVIĆ, op. cit. 19, 97. jegyzet.

⁷⁴⁵ Itin. Ant. 242,2; Geogr. Rav. IV 17; Tab. Peut. VII. C. PATSCH, RE IV 1901;

⁷⁴⁶ Ptolem. geogr. 2,15,1; Itin. Ant. 243,3; Geogr. Rav. 4, 20; Tab. Peut. 6,2; - PATSCH, RE IV 1246; A. MÓCSY: RE Suppl. IX 651;

⁷⁴⁷ Az állandó helyőrséget Pannonia kettéosztása és a markomann háborúk közti időszakban valószínűleg a *cohors I. Montanorum* volt, vö. B. LÖRINCZ: *Hilfstruppen* 39. Másképpen M. MIRKOVIĆ, op. cit. 21, aki csak ideiglenes tábor feltételeit itt Domitianus háborúi alatt.

⁷⁴⁸ Geogr. Rav. 4,19 (*Fossis*); Itin. Hieros. 563,10 (*mutatio Fossis*), vö. TIR L 34 Budapest 59; M. MIRKOVIĆ, i. m. 22.

⁷⁴⁹ SHA, *vita Probi* 21,2.

⁷⁵⁰ J. BRUNŠMID, *VHAD* n. s. 6, 1902, 84.

mentén is vezetett egy út nyugat felé. Ennek az útnak az első állomása, Ad Drinum (Srmska Rača) a Száva bal partján, a Drina torkolatával átellenben feküdt.⁷⁵¹ Az állomás mellett egy kisebb település is létezett. A túlparton a Drina mentén dél felé haladt egy út, mely Sirmiumot Domavia (Srebrenica) ezüstkitermelő bányavidékével kötötte össze. Itt, Bosanska Gradiška környékén feliratok is kerültek elő, amelyeken egytagú illyr és latin nevek egyaránt előfordulnak. M. Mirković itt városi előjárók birtokait feltételezte.⁷⁵² A feltételezésére a sirmiumi előjárók Domaviában, ill. Észak-Boszniában előkerültfeliratai, ill. egy a Bosanska Gradiška lelőhelyéről előkerült feliraton említett Sirmia nevű nő adott alapot, akiről azt feltételezte, hogy a város felszabadítottja volt. Sirmia státuszát azonban semmi nem jelzi, és társának egytagú illyr neve alapján nagyobb a valószínűsége annak, hogy peregrinus volt. Abban azonban igaza lehet Mirkovićnak, hogy egyes sirmiumi előjáróknak ezen a vidéken birtokaik, vagy üzleti bázisaik lehettek, ezeknek ugyanis a domaviai ezüstkitermelésben voltak érdekeltségeik. Így – bár a Száva déli partján alapvetően bennszülöttek éltek, a Drina torkolatvidékén és a szállítás útvonala mentén érthető a lakosságkeveredés.

Ahhoz képest, hogy Sirmiumot a 3. sz. első felében író Hérodianos Pannonia legnagyobb városának mondta, meglepően kis számú és adatokban szegény a város vezetőrétegétől fennmaradt feliratos anyag. Igen érdekes az, ami megállapítható belőle, ugyanis – ellentétben Sirmium lakosságának alapvetően idegen, italikus arcúlatával,⁷⁵³ ami egyébként teljesmértékben összhangban lévőknek látszik a város telepes colonia jellegével és szoros itáliai gazdasági kapcsolataival – Sirmium arisztokráciája inkább bennszülött, vagy legalábbis provinciális jelleget mutat. Kilenc név szerint is ismert decuriójából hét császárnevet viselt. Hárman ugyan olyanok, akiknek a polgárjoga még a colonia alapítás előtt uralkodó császároktól származott – a két *Cai Iulii, Civilis* és *Florus* és *Ti. Claudius Priscus*⁷⁵⁴ – ők valószínűleg Sirmiumban letelepedett idegeneknek tekinthetők, száz százalékig azonban ez nem biztos, mert a Száva völgyi bennszülött lakosság körében már Augustus korától kezdve soroztak auxiliárisokat és flottakatonákat. Ugyanígy az egyetlen italikus név viselői, a két *Marci Titii, Proculus* és *Proclinus* itáliai származása sem teljesen egyértelmű, mert a *Titius* név a Dalmatiában – mellyel Sirmiumnak különösen szoros kapcsolata volt – az illyr lakosság körében is

⁷⁵¹ *Tab. Peut.* 6,3-4; *Geogr. Rav.* 4,19 (*Drinum*) – *TIR L 34 Budapest* 24.

⁷⁵² Sirmium I 22.

⁷⁵³ A. MÓCSY: *Bevölkerung* 77.

⁷⁵⁴ *Kat.* 401.

előfordul.⁷⁵⁵ A Sisciában meghatározó szerepet játszó *Titii*-vel azonban valószínűleg nem közvetlen rokonok, mert azok *Cai Titii* voltak. Flaviust egyet, esetleg kettőt ismerünk - de az idősebbik *C. Iulius*nak is egy *Flavia* volt a felesége –, egy Ulpiust, esetleg egy Aeliust – *Aelia* volt ezen kívül az egyik ismeretlen nevű decurio felesége is – és egy Titus Aureliust. Belsőszülött származásra egyértelműen azonban csak *T. Fl. Quir. Severus Gogaenus* neve utal, a többiek már latin cognoment viselnek. Az előbbi helyi származását felirata lelőhelye is megerősíti, Susek a *Cornacates* törzsének egykori központja közelében fekszik. *Gogaenus* nemcsak neve, hanem felirata korai, 2. század eleji datálása miatt is első generációs római polgárnak látszik. Az ő esete arra hívja fel a figyelmünket, hogy a sirmiumi Flaviusok között – akiket egyébként nagyobb számban hagytak maguk után nyomot, mint pl. az Aeliusok –, az itt letelepedő, vagy esetleg letelepített, idegen származású auxiliáris veteránok mellett sirmium környéki bennszülöttekkel is feltétlenül számolnunk kell. Ezek vagy auxiliáris szolgálat révén, vagy a háborúk során szerzett egyéb érdemeik jutalmaként kapták meg a római polgárjogot, vagy esetleg Róma így kompenzálta a törzs előkelőit a colonia alapítás céljára igénybe vett területeikért.⁷⁵⁶ Mivel a Sirmium territoriumán élő bennszülöttek közül a későbbiek során is folyamatosan soroztak katonákat, és mivel Sirmium határzónájában nem legiók, hanem auxiliáris alakulatok állomásoztak, a későbbi császárnevek viselőinek is nehéz meghatározni eredetét.

A sirmiumi előjárók vagyoni helyzetéről – közvetett módon – két felirat árulkodik. *T. Aurelius Atticus* a Sirmiumhoz közeli singidunumban állomásozó *legio IIII Flavia* veteránja, a singidunumi canabae quinquennialisa és – minden valószínűség szerint – patronusa, s mindezek mellett Sirmium decuriója volt.⁷⁵⁷ Katonai pályája – signiferként nyert elbocsátást – önmagában nem alapozhatta meg azt a két városban is

⁷⁵⁵ Kat. 391

⁷⁵⁶ Minden jel arra mutat hogy Sirmium Domitianus szarmata és dák háborúi időszakában a pannoniai front hadműveleteit irányító parancsnokság főhadiszállása volt, de maga Domitianus is ide vonult vissza téli szállásra., vö. M. MIRKOVIĆ, i. m. 33.

⁷⁵⁷ A markomann háborúk során a legiókban feltűnő *T. Aurelii*-t eddig a kutatás utánpótláshiánnyal magyarázta, vagyis bennük olyan peregrinusokat látott, akik a legiókba való beléptetés szükségessége miatt előzetesen – tehát még a katonai szolgálat előtt – kapták meg a római polgárjogot. *T. Aurelius*okkal azonban elsősorban Antoninus Pius alatt számolhatunk, és találkozzunk is ilyenekkel datálható feliratokon, ami azt jelenti, hogy a Marcus Aurelius alatti *T. Aurelius*ok már másodgenerációs polgárok is lehettek.

kivívott magas társadalmi státuszt, amelyben a felirata állításakor volt.⁷⁵⁸ Karrierje hátterében olyan vállalkozás sejthető, amely a canabae-ban lévő üzletek ellátásával és a katonák szükségleteinek kiszolgálásával állt összefüggésben. A másik, egy ismeretlen nevű sirmiumi decuriónak és apjának a síremléke a domaviai (Dalmatia) bányavidéken került elő. Az apa vagy procurator argentariarum Delmaticarum et Pannoniarum vagy a procuratori hivatal valamelyik alkalmazottja lehetett.⁷⁵⁹ A bányavidéknak a forgalmasabb vidékekkel az összeköttetését a Drina folyó biztosította. A kitermelt ércszállítmányok elsődleges célállomása Sirmium volt, ahol fémfeldolgozás is folyt. A család kétlakisága mögött ugyancsak gazdasági érdekeltségeket sejthetünk.

Civitas Scordischorum

A scordiscusok nagymúltú, eredetileg kelta, később illyrekkel keveredett törzsét a rómaik által megvont provinciahatárok három részre vágták. Pannoniai töredékük a Száva torkolatától nyugatra, a Száva és a Duna által határolt területen élt.⁷⁶⁰ Önálló civitasukat a hódítók mesterségesen alakították ki. Nyugati szomszédaik a *Cornacates* és az *Amantini* törzsei voltak. A szállásterületük nyugati határait illetően, attól függően, hogy a Sirmium és a *Scordisci* határzónájába eső lakosságot ki-ki hogyan azonosítja,

⁷⁵⁸ A rajnai és dunai tartományok városaiban a decuriók feliratos hagyatékában igen alacsony a veteránok részesedése, L. MROZEWICZ átlagosan 5,8 %ra teszi, vö. *Eos*, 77, 1989, 65 skk. A veteránok alacsony részvételét a városi ordókban R. ARDEVANNak a Daciára vonatkozó vizsgálatai is megerősítik, vö. *Eos* 77, 1989, 81-90. Ch. WITSCHEL ehhez hasonló eredményre jutott a dél-numidiai Thamugadi társadalmát vizsgálva. A várost a legio III Augusta veteránjaival alapították, s később is az afrikai legio fontos toborzóterülete, s a veteránok kedvelt letelepedési helye volt, ami megmutatkozik a katonai elemnek város lakosságán belüli magas, 10 %-os részesedési arányában. Ennek ellenére, a város vezető rétegébe a veteránok egészen a 4. századig alig jutottak be, vö. *Klio* 77, 1995, 266-331.

a 2 %-ot sem éri el a veteránusok részesedése, de hasonló eredményre vezetett a numidiai Thamugadi (Timgad) feliratos anyagának elemzése is. Az utóbbiból a városi társadalom egészének rétegződésére vonatkozó adataink is vannak. Thamugadi Numidia egyetlen legiójának a fő sorozóbázisa, és a legióból elbocsájtott katonák leginkább preferált letelepedőhelye volt. A városból származó katonák, illetve a városban élő veteránok az összes, Thamugadiból név szerint is ismert szelmélyek 10 %-át teszik ki,

⁷⁵⁹ Kat. 403.

⁷⁶⁰ Plinius, *n. h.* 3,148. – A. MÓCSY, *Historia* 6, 1957, 489.

megoszlanak a vélemények. Mócsy A. szerint Sirmium territoriumának kialakítása során scordiscus területeket is igénybe vettek, ami nem tűnik valószínűnek, mert a sirmiumi colonia keleti szomszédságában – egy Traianus uralkodását követő időből származó felirat tanúsága szerint, mely egy princepsét említ – Bassiana központtal egy olyan civitas feküdt, amely nem azonosítható a scordiscusok civitasával, hanem, minden bizonnyal az önállósodó amantinusuké volt,⁷⁶¹ vagyis a scordiscusok szállásterülete nem is érintkezett Sirmium territoriumával.

A civitasnak egyetlenegy princepsét és egyszemélyben praefectusát ismerjük.⁷⁶² Ez azért figyelemre méltó, mert más civitasok feliratainak tanúsága szerint a praefectus civitatis funkcióját a római hadsereg tisztjei töltötték be, itt pedig a törzsi előljáró, a princeps, ami egyébként már római polgár is. A feliratunk elvileg a Kr. u. 1. század utolsó harmadára, 2. század első két évtizedére datálható, valószínűbbnek azonban a késő-flaviusi korban, ill. Traianus uralkodása alatti keletkezése tűnik. Ez azt jelentené, hogy Domitianus korában változás történhetett a praefectus civitatis kinevezési gyakorlatában. A helytartó a tisztséggel a törzs vezetőjét bízta meg.

Elképzelhető, hogy a *civitas Scordiscorum* a 2. század közepén már nem állt fenn, mert Ptolemaios nem említi. A megszűnése időben egybeesni látszik Bassianae municipiumának létrejöttével. Az összefüggés⁷⁶³ kézenfekvőnek látszik, néhány mozzanat azonban mégis ellene szól. A *Scordisci* szállásterületének súlypontja a Duna mentén, Acumincum (Slankamen) környékén volt.⁷⁶⁴ Bassianae ezzel szemben nem is a *Scordisci*, hanem egy másik törzs, valószínűleg az Amantini területén feküdt. Egy ilyen megfeleltetés esetén tehát az a furcsa helyzet állna elő, hogy miközben a *Scordisci* területét egy idegen törzs településéből kialakított központ mellé rendelik az új municipium territoriumaként, a központhoz tartozó törzs egy része kimarad a municipiumból. Lehet persze, hogy ennek az ellenmondásnak a valóságban nem volt akkora jelentősége. Bassianae egy római út mellett feküdt, vonzhatta az idegen betelepülőket, lazulhatott a kapcsolata a civitasszal. Az is lehet azonban, hogy más lesz a megoldás az ellentmondás feloldására. Felerülhet ugyanis – egyelőre csak ötletként, mert semmi sem bizonyítja – hogy az *Amantinival* egyidőben a *Scordisci* területén is

⁷⁶¹ M. MIRKOVIĆ, op. cit. 17.

⁷⁶² Kat. 406. Vö. A. MÓCSY, *Historia* 6, 1957, 488 skk.

⁷⁶³ Mócsy A. bár későbbre, Septimius Severus korára datálta, a civitas Scordiscorum megszűntét ugyancsak Bassianae alapításával hozta összefüggésbe, vö. Bevölkerung 78.

⁷⁶⁴ Ld. pl. a princeps praefectus feliratának lelőhelyét, Novi Slankament is, kat. 406.

várost szerveztek. Az egyik bassianae-i decurio ugyanis Bassianae-n kívül egy eddig más forrás által eddig még nem említett, lokalizálatlan városban, municipium *Spodent*(--)-ben is tisztséget viselt.⁷⁶⁵ A kérdés tisztázása az elkövetkező régészeti kutatások feladata lesz. A bassianae-i decuriók származását, és a *civitas Scordischorum*mal való kapcsolataik lehetőségének mérlegelését ld. lentebb,

Bassianae

Bassianae⁷⁶⁶ Sirmium és a moesiai határ túloldalán fekvő Singidunum között feküdt nagyjából félúton, a mai Petrovcihoz tartozó Petrovačka radinánál. (Jugoszlávia). A város helyes névformája Bassianae⁷⁶⁷ volt, a feliratokon rendszerint BASS⁷⁶⁸ vagy BASSIAN formában rövidítették, adjektív formája *Bassianensis* volt.⁷⁶⁹ *Municipiumi* rangot a 2. században, Hadrianus vagy Antoninus Pius alatt kapott, mert Ptolemaios a 2. század közepén írt földrajzi művében már a polisok között említi.⁷⁷⁰ Mócsy András az alapján, hogy egyik decurióját P. Aeliusnak hívták, hadrianusi municipiumnak vélte,⁷⁷¹ a polgárok vagy decuriók polgárjogszerzésének időpontja azonban – mint fentebb Cibalae kapcsán már megjegyeztük – nem bizonyíték a városi rang elnyerésének időpontjára.

Territoriumát az *Amantini* és talán a *Scordisci* területéből alakították ki. Az utóbbi feltételezés nagyon kézenfekvőnek tűnne: Ptolemaios ugyanis a scordiscusok létezéséről már nem tud, így a *civitas* megszűnését a bassianae-i városalapítás magyarázná. Bonyolítja azonban a dolgot, hogy a geográfus az *Amantinit* viszont még említi. Ebből arra következtethetünk, hogy a bassianae-i municipium kialakítása után is maradhattak még területeik a *civitas peregrina* keretén belül. A municipium eredetét,

⁷⁶⁵ Kat. 414.

⁷⁶⁶ Ptolem. 2,15,4: □□□□□□□□; Tab. Peut. VI 4: *Bassianis*; It. Hieros. 563,11: *Civitas Bassianis*; *Itin. Ant.* 131,5: *Bassianis civitas*.

⁷⁶⁷ J. BRUNŠMID, *VHAD* n. s. 11, 1910-11, 122, továbbá DUŠANIČ, *ŽA* 15, 1965, 87 + 3. jegyzet.

⁷⁶⁸ Kat. 408, 410, 415, CIL VI 32561 frag. 12, v. 3. = DOBÓ: *Inscriptiones* 36/a

⁷⁶⁹ CIL III 3336 = RIU 6 1552a; *Not. Dign. occ.* XI 46.

⁷⁷⁰ Ptolem., *Geogr.* 2,15,4

⁷⁷¹ A. MÓCSY, *PRK* p. 62. + 12. jegyz.

pontosabban azt a kérdést, hogy lehetett-e létrejötte a scordiscusokhoz egyáltalán valami köze, talán a város decurióinak származása tisztázhatja. Az *Amantini* ugyanis illyr törzs volt, a *Scordisci* viszont kelta, bár kétségtelen, hogy a történelme során erős illyr hatások érték, ezért a vizsgált korszakunkban homogén kelta népességgel náluk már nem nagyon számolhatunk. A Bassianae decuriók etnikai hovatartozását ld. lentebb. A város territoriumát – abban az esetben, ha Bassianae a *civitas Scordiscorum* municipalizálásával jött létre – északon, keleten és délen a Duna és a Száva határolhatta, a nyugati határa pedig Sirmiummal volt közös: a mai Petrovaradin táján indult dél felé a Dunától. és Krušedol,⁷⁷² Ruma vonalától valamivel nyugatra haladt. Amennyiben azonban a scordiscusokat sikerülne a bassianae-i municipium alapításából kizárnunk, a határt köztük a mai Putincitól keletre vonhatjuk meg. A falunál ugyanis amatinusok síremléke került elő, mely még az 1. századból származik, tehát abból az időszakból, amikor az eredeti etnikai viszonyokat még kevésbé bolygatta meg a római jelenléthez kapcsolódó népességmozgás.⁷⁷³

Bassianae-t egy Caracalla korából származó felirat már coloniaként említi.⁷⁷⁴ A rangemelés közelebbi időpontját nem ismerjük.

Bassianae polgársága a későantikvitásban is önálló, városi jogú közösség, *civitas* volt.⁷⁷⁵

A városi igazgatás intézményei

municipium: kat. 414. — 2- század

colonia: kat. 407, 408, 411, 412, 415, 416. — 3. század, 212/217.

res publica Bassianensium: kat. 409, 412. — Kr. u. 238-244, 268.

a tanács:

ordo coloniae: kat. 416. — 252 vége / 253 eleje

decuriones: kat. 407, 408, 411 (ketten), 413, 414, 415. — 2-3. század.

⁷⁷² Kat. 414, egy bassianae-i decurio felirata

⁷⁷³ *CIL* III 3224.

⁷⁷⁴ Kat. 415.

⁷⁷⁵ Ld. fentebb a jegyzetet

tisztségviselők:

duumvir i(ure) d(icundo): Kat. 415. — 212/217.

papi méltóságok:

pontifex: kat. 414 — 2. század.

A bassianae-i colonia élén *duumvirek* álltak. Csupán decurióit és egy pontifexét ismerjük, így a megfelelő adatok hiánya miatt a városi igazgatás intézményeiről és működéséről további részleteket nem tudunk megállapítani.

A város néhány ismert decuriója közül ketten itáliai származásúak,⁷⁷⁶ ami nem meglepő, hiszen a város a birodalom egyik fő útvonala mentén feküdt. Ketten illyrek,⁷⁷⁷ a maradék kettő eredetét viszont – bár császárnevük alapján lehetnek akár bennszülött származásúak is – már nem lehet biztosan eldönteni.⁷⁷⁸ Nem ragadhatók meg tehát egyelőre Bassianae vezető rétegében a scordiscusok, és a decuriók feliratainak lelőhelyei sem utalnak arra, hogy közülük lett volna a scordisci területeihez.

Összefoglalás

1.) Civitates peregrinae

A hódítás lezárásaként a rómaiak az Illyricum ill. Pannonia területén meghódított törzseket ún. civitas peregrinákba szervezték. Ezek az önkormányzat számottevő mértékével bíró közösségek – mint a kutatás arra már számos helyen rámutatott – nem egyenes folytatásai voltak a korábbi törzsi szervezeteknek. Biztonsági szempontok miatt az erős törzsek megosztásával Róma mesterséges közösségeket hozott létre.⁷⁷⁹ A civitas peregrinák a következők voltak: a Száva völgyében a Catari, a Latobici, a Varciani, a

⁷⁷⁶ Kat. 407, 408.

⁷⁷⁷ Kat. 411, 418.

⁷⁷⁸ Kat. 413, 415.

⁷⁷⁹ A. MÓCSY, *Historia* 6, 1957, 489; G. ALFÖLDY, *Klio* 41, 1963, 187-195; J.FITZ: *Verwaltung* 23 skk.

Sisciani, a Colapiani, az Oseriates, a Breuci, a Sirmienses et Amantini és a Scordisci. A Dráva völgyében a Serretes és Serrapilli, a Iasi, az Andizetes és Cornacates, a Duna nyugat-keleti folyása mentén: a Boii, az Arabiates, az Azali, az észak-déli folyása mentén: az Eravisci, és talán itt, talán bentebb, a Balaton déli parja és a Mecsek között a Hercuniates.

A Pannonia-kutatásban általánosan elfogadott álláspont szerint a pannoniai civitas peregrinák a hódítást követő időszakban egészen a Flavius császárok koráig katonai felügyelet alatt álltak. A közvetlen ellenőrzésüket a hadsereg közepes rangú tisztjei, lovagrendű praefectusok (kat. 149) vagy centuriók (kat. 35) látták el praefecti civitatis megbízatással. Mindamellet, hogy elég nehéz elképzelni, miféle katonai felügyeletet volt képes gyakorolni a legio XIII gemina centuriója csapatától távol, megfelelő akár egy századnyi katonával is egy megyényi terület felett, vagy még inkább a lovagrendű praefectus ripae Danuvii et civitatum duarum Boiorum et Azaliorum a nagyjából Bécstől a Dunakanyarig tartó, fél magyarországnyi széles régióban, a praefectus civitatis fenti értelmezése a katonai kompetenciák és parancsnoklási hierarchia egész rendszerét is végiggondolatlanul hagyta. Az egyszemélyes praefectus civitatum duarum Boiorum et Azaliorum-nak pl. a működése időszakában – a felirata datálási időszávjának nagyjából a közepén, a 70-es években – egy teljes legióval és hozzávetőlegesen nyolc auxiliával kellett volna konkurrálnia, ha feladatát jól akarja végezni. Figyelmen kívül hagyta továbbá a fenti értelmezés a tartományi igazgatás ama alapvető jellegzetességét is, hogy a helytartó jogköre a hatalom összes elemét egyesítette magában: a legfőbb katonai kompetencia mellett a közigazgatási és bírósági funkciókat is, és figyelmen kívül hagyta továbbá azt is, hogy a helytartó mindenfajta jogköre gyakorlásához csak katonákból álló apparátust, vagyis a hadsereg tisztjeit és altiszteit vehette igénybe; civilekből álló bürokrácia a tartományokban ugyanis nem létezett.

A praefectus egy praefectura élén állt. Az a praefectura⁷⁸⁰ pedig, amelyről a mi esetünkben is szó van, a római területi igazgatásnak nagyon régi intézménye volt, kialakulása még az itáliai hódítások időszakába nyúlik vissza. Egy-egy nagyjából municipium nagyságú területre kiterjedő bírósági körzetet jelentett olyan vidékeken, ahol nem volt municipium vagy colonia. A praefectus iure dicundót a praetor urbanus

⁷⁸⁰ A köztársaságkori praefectura definícióját ld. Festus p. 233. – Th. Mommsen: *RStR* I, 191, 223, 226; II, 228; III, 581, 769, 812 sq; H. RUDOLPH: *Stadt und Staat* 166 sqq; W. ENSSLIN: Praefectura. *RE* XXII 1313; W. LANGHAMMER: *Die rechtliche und soziale Stellung der Magistratus municipales* 3 sk.

nevezte ki a saját helyetteseként egy évre történő felhatalmazással, és elsődleges feladata a kerületén belüli jogszolgáltatás volt. Kompetenciája nagyjából akkora mértékig terjedt, ameddig a municipiumok előjáróié. Itáliából a császárkor kezdetére eltűntek az effajta praefecturák a kerületek urbanizálódása és municipalizálása következtében. A tartományokban viszont, helyenként, a hódítás időszakában és azt követően az 1. század folyamán felbukkannak a praefecti gentium vagy a praefecti civitatum. Véleményem szerint, több mint valószínű, hogy ezek a hagyományos római praefecti iure dicundo tartománybéli utódai. Vagyis a tartományunkban felbukkanó praefecti civitatis a helytartó bíraskodási jogkörét látták el a számukra kijelölt körzetben a római polgárok ügyeiben – a bennszülötteknek ti. megvoltak erre a megfelelő intézményeik – ott, ahol a polgárok számára még nem léteztek municipiumok és coloniák, melyek előjárói városuk autonómiájából fakadóan alsó szinten maguk gyakorolhatták volna e jogkört. A helytartó a praefectus civitatis posztjára saját belátása szerint bárkit kinevezhetett a római polgárok közül, akik társadalmi rangjuk, képzettségük, igazgatási-jogszolgáltatási gyakorlatuk alapján alkalmasnak látott erre a feladatra. Ilyen személyek érthető módon a hadseregben voltak. A feladat ellátása nem feltétlenül folyamatos, de mindenképpen periódusosan visszatérő elfoglaltságot jelenthetett, amit más, utazással járó beosztás mellé is lehetett társítani – ld. pl. a praefectus ripae Danuvii beosztását. A centuriók társadalmi rangja egyébként nagyjából megfelelt a municipális arisztokrácia rangjának, ráadásul centurióból több mint tízszer annyi volt a legiónál, mint a kevésbé nélkülözhető tribunusokból, ezért érthető, hogy a helytartók elsősorban inkább közülük neveztek ki praefecti civitatis. Mint ahogyan a praefecti civitatis nem katonai ellenőrző feladatokat láttak el, úgy a törzsi előkelők felbukkanása a praefectusi funkcióban az 1. század végén sem a civitasok katonai felügyeletének a megszüntetését jelentette, hanem azt, hogy a törzsi előkelők között már voltak olyan személyek, akik római polgárjoguk mellett iskolázottságuk, továbbá a római jogban és igazgatásban való jártasságuk folytán is alkalmasnak látszottak arra, hogy a civitas területén élő római polgárok ügyében ítéelkezzenek. Nem volt egyébként törvényszerű, hogy ezzel a rómaiak több generációt várjanak: az alpesi törzsek leigázása után Kr. e. 14-ben Cottius saját királyságát praefectus civitatum-ként kapta vissza,⁷⁸¹ majd ugyanezt a megbízatást ruházta Claudius császár egyik leszármazottjára is, M. Iulius Cottiusra. Az utóbbi Iulius neve azt is elárulja, hogy római polgár volt, de nem

⁷⁸¹ Ammian. 15,10,2. ld. még a susai ív feliratát, *CIL* V 7231.

csak ő, hanem valószínűleg már a felmenője, az exkirály is. Ehhez persze az is kellett, hogy a törzsi arisztokrácia feladja a hódítókkal szemben ellenállását és romanizálódjék. E tekintetben Pannoniában a Flaviusok kora hozta meg a fordulatot. Praefectusokra egyébként ezt követően is szükség volt⁷⁸² – ez is azt mutatja, hogy nem katonai természetű feladatuk volt, és nem is a civilizálatlan és államéletben járatlan barbárokat kellett az új, magasabb követelményekhez szoktatni.⁷⁸³

Maguknak a civitasoknak a belső kormányzásáról nem sokat tudunk. A civitasoknak voltak teljes jogú polgárai. Élükön princepsok, minden jel szerint 1-1 princeps állt.⁷⁸⁴ Volt tanács.⁷⁸⁵ A későbbi időszakban, a 2. század elején már írásbeli ügyvitel folyt.⁷⁸⁶ A civitas Eraviscorum arm(---) elnevezésű funkciójáról⁷⁸⁷ – azon túl, hogy feltételezzük, hogy ez egy bennszülött tisztséget jelöl – nem tudunk semmit.

2.) A városok fajtái: coloniae - municipia

25 polgárközség városi jogállására vonatkozóan rendelkezünk közvetlen forrással Pannoniából, 1-re pedig közvetett adatokból következtethetünk. 24 közösség városi rangját pontosan ismerjük: 6 várost coloniaként alapítottak (Emona, Savaria, Siscia, Sirmium, Poetovio, Mursa), 20-at municipiumként (Scarbantia, Neviodunum = municipium Latobicorum, Andautonia, Halicanum, Salla, Mursella, Mogetiana, Carnuntum, Aquincum, Volg(ae? -um?), Aquae Balizae = municipium Iasorum, Mursella, Faustinianum, Cibalae, Bassianae, municipium Spodent(ia?, -um? -iana?). Ebből a 20-ból idővel, a Severus korban vagy azt követően 5 ugyancsak colonia lett (Carnuntum, Aquincum, Cibalae, Bassianae, Brigetio). Ezeket a kutatás ún. tituláris coloniákként tartja általában számon. A városnevek alapítóira utaló jelzője – már ahol ezt ismerjük – 9 esetben változott. A jelzőváltozásokat, ha magyarázzák, többnyire a rangemelésekkel hozzák összefüggésbe. Valószínű azonban, hogy egyetlenegy esetben

⁷⁸² Ld. a Scordiscusok praefectusát a 2. század elején, kat. 406.

⁷⁸³ Vö. ENBLIN: *RE* 22, 1954, 1202.

⁷⁸⁴ Kat. 148 (civitas Boiorum), 198, 199 (civitas Azaliorum) 243 (civitas Eraviscorum), 391a (civitas Amantinorum), 406(civitas Scordiscorum)

⁷⁸⁵ Kat 244 (civitas Eraviscorum)

⁷⁸⁶ Kat. 247: tabularius (civitas Eraviscorum)

⁷⁸⁷ Kat. 345

sem pusztán címváltozásról van szó, hanem, – legalábbis az egyes városok léptékeiben mérve – nagy horderejű változásról, mely az érintettek súlyát és tekintélyét jelentősen megnövelte. Carnuntum és Aquincum municipiuma a táborvárossal, a canabae-val egyesült, ami a városközpont kiterjedésének megsokszorozódását és a territorium bizonyos fokú bővülését eredményezte. A változás lényegében egy újraalapítást jelentett, és ez jutott kifejezésre a város neve császári jelzőjének megváltozásában. A két tartományi székhely átalakítása készlet arra bennünket, hogy Siscia és Sirmium colonia új Septimia jelzője mögött is hasonló mértékű, és hasonló jellegű átalakítást feltételezzünk. Siscia számára a rendezetlen kérdést ugyancsak két, eltérő jogállású közösség léte jelentette: A Száva északi partján alapított colonia Flaviáé, amely római jogú volt, és a déli parti óvárosé, az egykori Segestikéé, melyet Siscia alapításakor valószínűleg a coloniához csatoltak, mely azonban alárendelt helyzetű volt. Sirmium esetében lakosai pedig a colonia alapításkor “bekebelezett” bennszülött Sirmienses. Nincsenek azonban megragadható adataink e két colonia esetében a Septimius Severus alatti átalakítás tisztázásához. Kimutathatók ugyan Septimii mindkét város territoriumán, de nem nagyobb arányban, mint más császárnevet viselők, kiterjedt polgárjogadományozásra tehát Septimius Severus alatt egyik városban sem került sor, ami egyben azt is jelenti, hogy ha egyáltalán jogállásbeli problémák rendezésére került sor, akkor a megoldások nem az egyének szintjén születtek. A két további rangemelés közelebbi időpontját nem ismerjük: Cibalae és Bassianae adataink szerint vagy Septimius Severus, vagy Caracalla alatt nyerte el a colonia rangot. Szinte bizonyos azonban, hogy ez a lépés a Constitutio Antoniniana következtében beállott helyzet rendezésével állt összefüggésben, ez a következőkből világos: Bassianae alapítását követően az Amantini maradékának még volt önálló civitas peregrinája, Polemaios ugyanis még említi őket (ld. a város leírásánál). Újabb városról Bassianae mellett azonban az itinerariumok már nem tudnak, következésképp a civitas peregrina Caracalla rendelete folytán római polgárjogot nyert lakói nem őrizték meg immáron római civitasként az önállóságukat, hanem visszacsatolták őket “eredeti” közösségükhöz.. A municipium és a civitas egyesülve, együttesen colonia rangot kapott, ami egyúttal a volt civitas privilegizálását is jelentette. Cibalae esetében az a gond, hogy igazából nem tudjuk, hogy a Breuci, avagy a Cornacates területén alakították ki, emellett a Cornacatesnak és Breucinak is tisztázatlanok a területiális viszonyai is, de mindenképpen a bassianae-éhez hasonló okokat sejtünk a rangemelése mögött.

Brigetiának Caracalla alatt nem a rangja változott, hanem a nevének császári jelzője. Nem dönthető el, mi állt mögötte.

A kiegészítő császári jelzők egyes városok nevében, pl. colonia Claudia Augusta (Savaria), municipium Flavium Augustum (Scarbantia), colonia Septimia Aurelia Antoniniana (Carnuntum), colonia Septimia Siscia Augusta⁷⁸⁸ melyek a Severus-korban bukkannak, kézenfekvőnek tűnik, hogy valamilyen privilégizálással állnak összefüggésben. Felmerülhet a ius Italicum lehetősége is, mert tudjuk, hogy a Severus császárok a korábbi szokásokkal ellentétben bőkezűbben éltek ezzel a lehetőséggel, Septimius Severus pl. a daciai Napocát, Apulumot és Potaissát is ebben a kiváltságban részesítette,⁷⁸⁹ Carnuntum pedig mégiscsak az hely volt, ahol Severus császársága megszületett. Megragadható egyértelmű bizonyítékkal azonban a ius Italicumra vonatkozóan egyetlen pannoniai városból sem rendelkezünk.

3.) Duumviratus, quattuorviratus és a város jogállásának összefüggései

A rómaiak nemcsak azt tartották fontosnak, hogy a város jelölésére használt szavaikban a városok eltérő jogállása kifejezésre jusson, hanem azt is, hogy abból még a város eredete is kiolvasható legyen. Hasonlóképp nemcsak megjelölő, hanem megkülönböztető funkciója is volt a város élén álló választott tisztségviselők megnevezésének is. Egy régi keletű felfogás szerint az eredeti szabály Italiában az volt, hogy a municipiumok élén quattuorvirek, a coloniák élén pedig duumvirek álltak.⁷⁹⁰ A kutatás azonban éppen ennek az ellenkezőjét igazolta. Az eredeti állapotokat a sokszínűség jellemezte, és csak később, a szövetséges háborút követő nagyarányú átszervezések idején – melyek során a szövetséges államok római municipiumokká alakultak át – kerültek túlsúlyba Itáliában a quattuorvirek vezette municipiumok.⁷⁹¹ Ami azonban Itáliában éppen leegyszerűsödött, azt a tartományokban a latin jog egyre szélesebb körű alkalmazása rögtön bonyolulttá is tette. Így utólag, a feliratokon

⁷⁸⁸ Kat. 49, 146, 164, 165, 147,

⁷⁸⁹ Ulp., *dig.* L 15,30,9.

⁷⁹⁰ H. RUDOLPH: *Stadt und Staat* 166; A. DEGRASSI, *Atti della Accademia Nazionale dei Lincei*. Ser. VIII vol. II. Roma, 1950, fasc. 6.

⁷⁹¹ A kérdéshez alapvetően: W. LIEBENAM: *Städteverwaltung* 255; H. RUDOLPH: *Stadt und Staat* 87 sq; LANGHAMMER 62 sqq;

megjelenő titulusokból átlátható szabályrendszert kihámozni – a történeti háttér, a jogi szabályozottság valamint a földbirtoklási viszonyok pontos ismeretének hiánya miatt – nehéz feladatnak tűnik. Akadályoz azonban ebben bennünket a modern korunk gyors változásaihoz szokott szemléletünk is. A Caesar és Augustus korában zajló nagyszabású hódításokat, és a császárság megszületését hajlamosak vagyunk úgy értékelni, mint világrengető változásokat, melyekkel egy gyökeresen új világ született. Pedig a hagyományoknak – mégpedig az Itáliában gyökerező hagyományoknak – a városi adminisztráció területén alapvető szerepe volt,⁷⁹² épp ezért hiszem, hogy a kérdés tisztázásához a késő köztársaságkori itáliai gyakorlatból, a latin jog vonatkozásában pedig a Gallia Cisalpinában alkalmazott megoldásokból kell kiindulnunk, hiszen ezek szolgáltak közvetlen mintául a tartományokban éppen akkortájt, Caesar, majd Augustus alatt lendületet vett kolonizációnak és municipalizációnak. A kérdés tehát: milyen esetekben álltak duumvirek, és milyenekben quattuorvirek a városok élén?

- A *coloniae iuris Romani* élén a római történelem során mindig duumvirek álltak.⁷⁹³ Ezzel szemben a latin jogú kolóniák élén – a gyakorlati tapasztalatok ezt meglehetősen következetesen alkalmazott szabálynak mutatják – quattuorvirek álltak.⁷⁹⁴

⁷⁹² A városi igazgatás kereteit mindenütt a *lex provinciae* határozta meg, márpedig ezek a késő köztársaság korában született alaptörvények a császárkorban is érvényben voltak, vö. Plin., *ep.* 10, 79 (83), 1: *Cautum est, domine, Pompeia lege, quae Bithynis data est, ne quis capiat magistratum neve sit in senatu minor annorum triginta, eadem lege comprehensum est....* stb. – Pannonia Illyricum részeként került a birodalomba, Illyricum provinciává szervezésére pedig valamikor Kr. e. 119-117 körül kerülhetett sor, L. Caecilius Metellus consulnak a Segestanei és Dalmatai ellen vívott hadjáratát követően, Metellus két éves proconsuli megbízatása alatt, vö. App. 3,10-11; G. ZIPPEL 188, újabban J. FITZ: *Verwaltung* 23. A később meghódítottakkal kapcsolatban újabb, konkrét szabályozások is születtek, amelyek ugyancsak hosszú távon érvényben maradtak, vö. a tergestei ordo decurionum fentebb már említett határozatát, mely Augustus rendezésére hivatkozik, *CIL* V 532 = *ILS* 6680. A szabályozásra a iapod hadjáratot követően, Kr. e. 33-32 során került sor, és az – a felirat tanúsága szerint – még Antoninus Pius korában is érvényben volt. A Kr. e. 1. században kialakult viszonyok alapján rögzült, tapasztalatból ismert itáliai viszonyok mellett a tartományi igazgatás számára – a latin jogot illetően – a Gallia Cisalpinában Caesar által alkalmazott megoldások lehettek a mérvadóak.

⁷⁹³ H. RUDOLPH: i. m. 88; F. VITTINGHOFF: *Römische Kolonisation* 22.

⁷⁹⁴ Ld. pl. F. VITTINGHOFF: i. m 29, 2. jegyz, továbbá 65, 1. jegyz. – kétségtelen, már az 1. században kivételekkel is számol. Ld. még A. DEGRASSI: *Quattuorviri* 304 skk, és a 19. jegyz. – Amennyiben egy latin colonia római coloniává alakult, a quattuorvirir vezetőst duoviri vezetés váltotta fel, vö. Aquae

- A municipiumoknál a quattuorviratus – ellentétben a coloniákkal – a római jogállású municipiumokat jellemezte.⁷⁹⁵ A quattuorviratus fénykora, vagyis amikor leggyakrabban konstituáltak olyan municipiumokat, amelyek élén quattuorvirek álltak, az a szövetséges háborút követő, és a lex Iulia municipalist megelőző időszak a római történelemben.⁷⁹⁶ Caesar egységesítő szándékokat is hordozó törvénye már bizonyos fokig a duumvirek általi vezetést preferálta, és az azt követő időben visszaszorult az ilyen városok alapítása. Igazából véve Hadrianus támasztotta fel, amit némelyek a császár régi dolgok iránti vonzódásával magyaráznak. Nos, véleményem szerint semmiképp sem véletlen, hogy a quattuorviratus kérdése a városok élén éppen az ő uralkodása alatt került előtérbe, de ennek semmi köze a császár kuriózumok iránti érdeklődéséhez, sokkal inkább a municipiumok eredetéhez. Quattuorvirek Italiában az intézmény klasszikus időszakában, a szövetséges háborút követően olyan városok élére kerültek, amelyek római municipiummá válásukat megelőzően vagy latin városok, vagy szövetségesek, tehát szuverén államok voltak.⁷⁹⁷ Ugyanezt az alapelvet követték Gallia Cisalpina latin jogú közösségeivel szemben is, amikor Kr. e. 49-ben Caesartól megkapták a római jogot, és római municipiumokká alakultak át.⁷⁹⁸ Duumviri-vezetést ellenben olyan municipiumok kaptak, amelyeket az ager Romanuson szerveztek római polgárok kisebb településeiből: forumokból, conciliabulumokból, praefecturákból, elsorvadt városokból, melyeket előzetesen római telepésekkel erősítettek meg deductio nélküli újraalapítással.⁷⁹⁹ Ha ezeket az alapelveket szem előtt tartjuk, világos, hogy a tartományokban miért Hadrianus Hadrianus alatt került előtérbe a quattuorvirek általi vezetés problémája. Caesar és Augustus alatt még elsősorban kolonizáció folyt. A Flavius császárok, Caesar kezdeményezését folytatva a latin jog adományozásával éltek bőkezűen, és az ő polgárjogpolitikájuk gyümölcse érett be a Kr. u. 2. század első évtizedeire, másképpen fogalmazva: a flaviusi alapokkal

Sextiae (CIL XII 524, CIL XII 529), Avennio, Ruscino, Vienna, stb. esetét, ld. B. GALSTERER, *Chiron* 3, 1973, 292.

⁷⁹⁵ Vö. Cic., *Att.* 5,2,3 (Kr. e. 51.május): *eratque rumor de Transpadanis eos iussos quattuorviros creare...* Cicero megjegyzése a római polgárjog megadására irányuló törekvésekre utal.

⁷⁹⁶ Vö. H. RUDOLPH, i. m. 99 skk.

⁷⁹⁷ Vö. H. RUDOLPH, i. m. 89.

⁷⁹⁸ Vö. Cic., *Att.* 5,2,3 (Kr. e. 51.május): *eratque rumor de Transpadanis eos iussos quattuorviros creare...* Cicero megjegyzése valószínűleg a római polgárjog megadására irányuló törekvésekre utal.

⁷⁹⁹ Vö. H. Rudolph, i. h..

megerősített helyi közösségek “önerős fejlődés” eredményeként hozzávetőlegesen ekkorra romanizálódtak, és váltak alkalmassá arra, hogy római jogú municipiumként elismertessenek. Ehhez természetesen Hadrianus újszerű szemlélete is kellett, amely szakított a hagyományos Róma- és Italia-központú felfogással, és a császár legfőbb kötelességének a birodalomlakókról való gondoskodást tekintette.

Pannoniában 15 városból van adatunk a város élén álló választott tisztségviselőkről. 11 város élén duumvirek álltak (Emona, Poetovio, Savaria, Scarbantia, Vindobona, Brigetio, Aquincum, municipium Latobicorum, Siscia, Sirmium, Bassianae, Mursa), három város élén pedig quattuorvirek (Carnuntum, Mogetiana, Aquae Balisae = municipium Iasorum), de ezen kívül Emonában és Poetovióban is felbukkan egy-egy quattuorvir, mindkettő a colonia születését követő időszakból. A carnuntumi duumvir olvasata ugyancsak bizonytalan. A quattuorvirek és duumvirek megoszlása az egyes városok között a következő: Az összes coloniánk élén duumvirek álltak, kezdetben azonban kettőnek, Emonának és Poetoviónak egy ideig quattuorviri vezetése volt, és csak később kapott duumvir-alkotmányt. Duumvirek álltak ezen kívül Scarbantia, a municipium Latobicum = Neviodunum, Vindobona, Brigetio és Aquincum municipiumai élén is.

A coloniákra vonatkozó adatainkat szembesítve az Itáliából és Gallia Cisalpinából ismert szabályokkal illetve gyakorlattal megállapíthatjuk, hogy a pannoniai coloniák – eltekintve a Severus-korban colonia rangot kapott Cibalae-tól és a 3. század végén rangemelésben részesült Brigetiótól, melyekről nincsenek adataink – név szerint: Emona, Savaria, Siscia, Sirmium (e két utóbbi mind a flaviusi, mind a septimiusi korszakában), Poetovio, Mursa, majd a Severus-kori rangadományozást követően Carnuntum, Aquincum, és Bassianae római jogú coloniák voltak. Emona és Poetovio azonban ezt az állapotot megelőzően már latin colonia volt. Poetovióban a legióstábor felszámolásakor a canabae kaphatott latin colonia rangot, a későbbi státuszváltás pedig veterántelepítéssel állt összefüggésben, ezt egy vet(eranum) leg(ionis) II adi(utricis) deductus formulát tartalmazó felirat is megerősíti,⁸⁰⁰ Emona alapításánál – hasonlóképp, mint Poetoviónál – ugyancsak szóbajön egy legióstábor felszámolása. Egyelőre azonban a tábornak még nem találták meg, és ezért a felszámolt tábornak a városalapításban játszott szerepéről és a deductióról vitatkozik a tudomány. Ahhoz azonban nem fér kétség, hogy

⁸⁰⁰ Kat. 66

a tábor valahol a közelben volt, és ahhoz sem, hogy ebben az időben a meghódolt területeket, különösen a fontos utak mentén és a határzónában veteráncoloniákkal erősítették meg. Carnuntum és Aquincum pedig, amellett, hogy municipium volt, coloniává válása előtt már mintegy másfél, ill. száz éven át legiós táborhely, és ebből fakadóan a legiősveteránok első számú letelepedési helye volt. Savaria esetében a lakossága itáliai eredete szól a római jog mellett, Siscia, Sirmium, és Mursa esetében veterán deductióval kell számolnunk.

Öt municipium élén duumvirek (Scarbantia, a municipium Latobicorum = Neviodunum, Vindobona, Brigetio, és Aquincum), 3 élén viszont quattuorvirek (Carnuntum, Mogetiana, Municipium Iasorum) álltak. Az itáliai és galliai gyakorlat nyomán a pannoniai quattuorvirek-vezette városok esetében két lehetőséget kell tehát mérlegelnünk: a szövetségi státuszt, ami a hódítás korában a Boii kapcsán még fel is vetődhet, hiszen a Római csapatok a Maroboduus ellen Kr. e. 6-ban tervezett hadjáratukhoz a Boii területét vették igénybe,⁸⁰¹ Claudius korától kezdve azonban, amikortól római katonai alakulatok kerültek a térségbe már teljesen irreális. A Iasi a lázadó pannon törzsek közé tartoztak, és emiatt még megtorló intézkedések is sújtották őket, úgyhogy a rómaiakkal való szövetség gondolata velük kapcsolatban fel sem merülhet. A Száva és a Dráva völgye a lázadás leverését követően megszállás alatt állt, három legió felügyelte. Marad tehát a carnuntumi, mogetianai és Aquae Balisae-beli municipiumok alapját képező civitas Boiorum, civitas Azaliorum és civitas Iasorum latin jogállásának a mérlegelése. A latin joggal egy kicsit más a helyzet, mint a szövetséggel. Ennek lehetősége, egészen más összefüggésben, mint láttuk, két Borostyánút menti colonia, Emona és Poetovio esetében is felmerült, továbbá, az Emona és Neviodunum territoriumán élő bennszülöttek igazgatása illetve katonáskodási szokása vonatkozásában is. Emonában a municipium Latobicorumban, Poetovióban és Carnuntumban a város vezetői esetében – igaz hogy csak szórványosan – a személynévképzésnek a latin tartományokra jellemző típusa is kimutatható.⁸⁰²

⁸⁰¹ Vell. 2,19,3: *Sentio Saturnino mandatum, ut per Cattos, excisis continentibus Hercinae silvis, legiones Boiohoemum, (id regioni, quam incolebat Maroboduus, nomen est) ipse a Carnunto, qui locus Norici regni proximus ab hac parte erat, exercitum, qui in Illyrico merebat, ducere in Marcomannos orsus est.*

⁸⁰² Újra kellene vizsgálni a lakosság személynévanyagát, és megnézni, hogy azok a gentiliciumok amelyek bennszülött – kelta, vagy illyr –nevekből deriváltak, tényleg valóban nyugati, vagy dalmatai

Emonánál esetleg már alapításától, Augustus–Tiberius uralkodásától kezdve, Neviodunum bennszülött lakossága esetében később, a Flaviusoktól kezdve – amikor a területén municipium alapítására került sor – számolhatnánk a latin joggal. Mint fentebb már szóba került, a Latobici és a Varciani minden bizonnyal azonos jogállásúak voltak, mert a Flaviusok alatt közös katonai alakulatot állítottak fel a két törzs számára. A Varciani szállásterülete pedig már a Iasiéval érintkezett. A Iasi, a Boii, és az Azali esetében is elsősorban a Flaviusok jöhetnek számításba a latin státusz adományozásánál. A Flaviusok aktivitása egyébként is erős volt a tartományban. A Száva völgyében eddigi tudomásunk szerint négy, a Borostyánút mentén egy várost alapítottak, Scarbantiát. A civitas Boiorum területén nagyobb számban Flavius nevűek is kimutathatók Flaviusok. Utalhatunk azonban a tartományhatár noricumi túloldalán, a Mura völgyében fekvő Solva municipiumának megalapítására is, sőt még azt is számításba vehetjük, hogy a Mura pannoniai szakaszán, a borostyánúti átkelőnél is van egy római város, Halicanum, amelynek nem tudjuk az alapítási időpontját, ugyanakkor – a Száva völgyében követett urbanizációs politikájuk, és az Emona – Savaria közti nagy távolság miatt – logikusnak tűnne a flaviusi alapítása.

Egy egész nyugat Pannoniára kiterjedő latin jog feltételezése a Flaviusok alatt nem olyan merész vállalkozás, ha tekintetbe vesszük, hogy a Flaviusok korában Italiát már latin tartományok gyűrűje vette körül,⁸⁰³ ugyanakkor több, önmagában nehezen értelmezhető mozzanatot egy ilyen háttér jobban meg is magyaráz.⁸⁰⁴ A szóbanforgó terület latin jogállása mindenesetre megmagyarázná a quattuorvirek jelenlétét az adott municipiumokban. A latin jog pannoniai meglétének igazolása, vagy a quattuorviratus és a latin jog szoros korrelációjának bizonyítása viszont még további – esetenként

eredetűek-e, nem mutathatók-e ki mégis a város, vagy a szűkebb régió bennszülött lakosságának személynévanyagában a szóbanforgó gentiliciumok alapjául szolgáló nevek.

⁸⁰³ Az első Itálián kívüli terület, Gallia Cisalpina Caesartól már római jogot kapott. Caesar és Augustus alatt Sicilia, Gallia Narbonensis, Alpes Cottinae, Alpes Maritimae, Aquitania és Baetica egészben vagy részben latin jogállású lett, Nero egész Alpes Maritimae-re, Vespasianus egész Hispaniára kiterjesztette a latin jogot, vö. A. STEIWENTER, *RE* X (1916) 1269; F. VITTINGHOFF: *Römische Kolonisation* passim; M. I. HENDERSON, *JRS* 32, 1942, 1skk.

⁸⁰⁴ Vannak azonban olyan jelenségek is, amelyek közösek, és ugyancsak e vidéknek a kivételezettségét sejtetik: pl. a Borostyánút menti és Dráva-Száva-völgyi városok római polgáraiból elég jelentős számban soroztak katonákat a praetorianusok közé, és e vidék bennszülött lakosságának alakulataiból nagy számban válogattak katonákat a császári lovastestőrségbe, az *equites singulares Augusti* soraiba.

Pannonián kívüli – vizsgálatokat tesz szükségessé, ezek azonban meghaladják a dolgozat kereteit.

A duumvirek vezette municipiumok közös sajátossága volt, hogy római polgárok településeiként keletkeztek. Egyes duumviri vezetés alatt álló municipiumok azonban latin jogállásúak is lehettek (*municipia iuris Latini*).⁸⁰⁵ Ez utóbbiakkal elsősorban azon a vidéken számolhatnánk, melynek latin jogállása valószínűnek tűnik, és ahol a város nem különül el nagyon a bennszülött lakosságtól. Ilyeneket egyelőre nem tudunk megragadni. Az valószínűnek tűnik, hogy a katonai táborok mellett kialakult *cives Romani consistentes* közösségeiből kifejlődő városok római municipiumok lettek. Ezt a kérdést véglegesen megoldani a jelenlegi tudásunk szintjén nem lehet.

4.) A városi intézmények

Ordo decurionum

A pannoniai városi tanácsok létezését többnyire a tanácsok tagjait említő feliratok jelzik. Az auctorforrásokból, jogi dokumentumokból és más tartományok feliratos hagyatékából tudjuk, hogy a tanács döntött a városban minden fontos ügyben. Ennek nem sok nyoma maradt a pannoniai feliratokon. A városi tanácsok létezését többnyire a tanács tagjai által, vagy a tanács tagjai részére állított feliratok, ritkábban az ordo üdvéért⁸⁰⁶ állított feliratok jelzik. A tanács működéséről többnyire a nyilvános helyeken felállított feliratos emlékművek *l(oco) d(ato) d(ecreto) d(ecurionum)* záróformulájáról szerzünk tudomást,⁸⁰⁷ A tanács döntött a császárok vagy partonusok tiszteletére történő feliratállításról,⁸⁰⁸ a kitüntetésekről, pl. *ornamenta decurionalia* vagy *duumviralia* adományozásáról,⁸⁰⁹ vagyis a tiszteletbeli tanácstagságról, vagy egyéb tiszteletbeli tisztségekről.

⁸⁰⁵ Vö. F. VITTINGHOFF, i. h., 43 skk.

⁸⁰⁶ Kat. 327

⁸⁰⁷ Kat. pl. kat. 4, 178, 183.

⁸⁰⁸ Kat. 32, 33, 206, 207, stb.

⁸⁰⁹ Kat. 99, 271, 362.

Duoviri iure dicundo⁸¹⁰

A tisztségviselő leggyakoribb megnevezése a duumvir vagy hivatalos formában a duumvir i(ure) d(icundo) volt. A tisztségre való pályázás feltétele – az általános, tisztségviselésre vonatkozó előírások mellett – a két alacsonyabb rangú tisztség egyikének, a quaesturának vagy aedilitasnak a betöltése volt. A pannoniai városok vezető tisztségviselőinek feliratai többnyire privát jellegűek, ezért sokoldalú feladatkörükből csak néhány ragadható meg, pl. a közösség üdvéért történő oltárállítás, ami lehetett alkalmi jellegű, vagy bizonyos ünnepekhez kapcsolódva évi rendszerességgel visszatérő tevékenység. Hivatalos eljárást sejthetünk az éppen uralkodó császár üdvéért történő feliratállításnál, főleg ha azt a collegák közösen tették. A város élére minden ötödik évben a duoviri helyett duoviri iure dicundo quinquennalest választottak. Feladatkörük a duumvirek feladatköre mellett a helyi censori teendők ellátása volt. Pannoniában erre a méltóságra rendszerint volt duumvireket választottak, így az egyben a duumviri tisztség magasabb szinten való iterációját és egyben a városi cursus honorum csúcsát is jelentette.

Praefecti iure dicundo

A duumvireket alkalmanként praefectusok helyettesítették, más forrásokból tudjuk, hogy teljes kompetenciával. Szabályos megnevezésük a praefectus iure dicundo vagy a praefectus pro duumviris volt.⁸¹¹ Mivel a két collega egymástól függetlenül a tisztség valamennyi kompetenciájával rendelkezett, így egyikük távollétében (halálakor, lemondásakor) a másik minden fennakadás nélkül vihetett tovább az ügyeket. Helyettes kinevezésére tehát csak akkor került sor, ha az ügyeket egyedül intéző decurió is távozni kényszerült. A távozni készülő a 30 éven felüli tanácsstagok közül kellett, hogy helyettest nevezzen meg maga helyett. A helyettes kompetenciája teljes körű volt, de csak addig tartott, ameddig a duumvirek közül valamelyik haza nem tért.⁸¹² Létezett a praefecti iure dicundónak egy másik fajtája is: amikor a polgárok a császárt választották

⁸¹⁰ W. LANGHAMMER 62 skk.

⁸¹¹ Egy városon belül is különbözőképpen használják, vö. kat. 73 és 91.

⁸¹² *Lex Salpens. c. 24.: De iure praef(ecti), qui a Iivir(o) relictus sit.*

városuk élére, akkor a császár vagy maga nevezett meg egy helyettest, vagy a polgárok belátására bízta a döntést. Az ilyen praefectus mindig sine collega töltötte be a tisztségét.⁸¹³ Praefectusokat Poetoviából hármat, Savariából,⁸¹⁴ Sisciából⁸¹⁵ talán egyet-egyet ismerünk,⁸¹⁶ de nem állapítható meg hogy melyik fajtához tartoztak.

Quattuorviri⁸¹⁷

A négytagú testület tagjait ritkán nevezték egyszerűen csak quattuorvireknek, mert az általunk vizsgált korszakban a szó igazi értelmében már nem alkottak valódi kollégiumot.⁸¹⁸ A quattuorvirek két magasabb rangú quattuorviri i(ure) d(icundo)-ból és két alacsonyabb potestasszal bíró quattuorviri aediles-ből álltak. Mímt fentebb már más vonatkozásban szóba került, Emonában, Poetovióban, a municipium Iasorumban, Carnuntumban és Mogetianában találkoztunk velük. Emonában, Poetovióban és Carnuntumban átmenetiek voltak. Duumvirekkel való felváltásuk a város alapstatutumában bekövetkezett változással állt összefüggésben.

Aediles

Az aedilis a duumvirhez képest kisebb hatalommal, minor potestasszal rendelkezett. Aedilist évente kettőt választottak minden városban, ennek ellenére csak a városok egy részében maradtak fent emlékeik.

Speciális tisztségviselő volt az aemonai aedilis iure dicundo. Hatásköre a colonia territoriumán élő, külön pagusba vagy praefecturába szervezett bennszülött Catari igazgatásával függhetett össze, analógiái Gallia Transpadana egyes városaiban felbukkanó duumvir iure dicundo aedilicia potestate, vagy praefectus iure dicundo

⁸¹³ Uo, továbbá *SHA*, Hadr. 19.

⁸¹⁴ Kat. 118.

⁸¹⁵ Kat. 42.

⁸¹⁶ Kat. 73, 90, 91

⁸¹⁷ H. RUDOLPH 87 skk.

⁸¹⁸ H. RUDOLPH 99 skk, különösen 105 skk.

aedilicia potestate lehetnek, akik tevékenysége ugyancsak az attribuált törzseik igazgatásával lehetett kapcsolatos (ld, fent Emonánál).

Quaestores

A feliratokon meglehetősen ritkán fordul elő, csak néhány városban van nyoma. Elképzelhető, hogy nem is létezett mindenütt, a hiányát azonban óvatosan kell kezelnünk. A quattuorvirek mellett quaestorok Pannoniában nem mutathatók ki. Carnuntumban, melynek élén eredetileg quattuorvirek álltak, a 2. század végén az előjárók között megjelentek a quaestorok, de ez a lex municipii megváltozásával, és a duumvirek által történő vezetésre való áttéréssel állt összefüggésben. A tisztségviselők többnyire egyszerűen csak quaestoroknak nevezték, a hivatalos titulusuk quaestor p(ecuniae) p(ublicae) volt.

Curatores

A különböző curák, illetve a hozzájuk kapcsolódó curatori megbízatásokat W. LANGHAMMER három csoportba sorolja. Az elsőben azokat az eseteket különíti el, amikor a cura szó az egyes magistratusok speciális kompetenciáját jelöli, vagyis itt a cura itt nem önálló megbízatás, hanem részfeladat volt. A másodikba azokat a curákat sorolja, amelyeket az ordo decurionum az egyes magistratusok hatásköréből leválasztott, és azokat munus personale formájában magánszemélyekre testálta. A harmadik típusú cura a császár, vagy a helytartó által kinevezett magasrangú curatorok feladatköre volt. Ez utóbbiakról úgy véli, hogy a pénzügyi ellenőrzéssel voltak kapcsolatosak⁸¹⁹ A rendszerezés logikusnaknak tűnik, és beleillik abba a képbe is, amivel a ró mavárosi curák és curator i intézmények történeti fejlődése kapcsán rendelkezünk. Magistratusi kompetenciák curaként megnevezve nem jelennek meg a pannoniai feliratokon – hozzá kell tennünk, hogy a magistratusok feladatainak tartalmi részéről egyáltalán nem is informálnak bennünket a feliratok. A carnuntumi curatores thermarum talán a Langhammer által elkülönített második csoportba sorolandók. Az

⁸¹⁹ W. Langhammer 162 skk.

kétségtelen, hogy megbízatásuk – a ró mavárosi történeti előképek nyomán – magistratusi részkompetenciából, az aedilisekéből önállósult. Mindamell ett kollegiális megbízatásnak tűnik, épp ezért nem valószínű, hogy munus personale volt, sokkal inkább egy kisebb állandó városi tisztség lehetett.

Curator rei publicae⁸²⁰

Pannoniában curator civium Romanorumnak is nevezték.⁸²¹ Rendkívüli tisztségviselő volt, akit a császárok (majd később a helytartók is) neveztek ki a város élére akkor, ha az súlyos anyagi helyzetbe került, modern korunk csődbiztosának volt egyfajta előfutára. A tisztség Itáliában az 1-2. század forduláján, Traianus császár alatt jelent meg, majd a 2. század folyamán egyre gyakoribbá vált.⁸²² A század második felében a tartományokban is megjelent, s midő n a pénzügyi nehézségek a városokban krónikussá váltak, a curator i megbízatások is állandósulni látszanak.⁸²³ A tisztség 3. századi továbbfejlődésének megítélése eltérő: Többen – az Abbott és Johnson szerzőpáros, Langhammer, Cassarino – úgy látják, hogy fokozatosan helyi tisztségviselővé vált: a tanács nevezte ki saját tagjai közül, ám megerősítése a császártól függött, és a császárnak volt felelős.⁸²⁴ A curatores rei publicae itáliai forrásanyagát feldolgozó W. Eck ezt a változást kétségbe vonja.⁸²⁵ Az intézménynek a pozitív vonatkozása mellett – a pazarlás, a korrupció, a hozzá nem értés vi sszaszorítása - negatív oldala is volt. A autonómiát sértette, és a császár, ill. a helytartó számára a városok ügyeibe való beavatkozás eszkö zévé vált.

⁸²⁰ W. LIEBENAM, *Philologus* 56, 1897, 291 skk; E. KORNEMANN, *RE* IV, 1806 skk; TH. MOMMSEN: *RSiR* II, 1087; W. LANGHAMMER 165 skk;

⁸²¹ Kat. 231

⁸²² A curatores rei publicae itáliai tevékenységéről ad áttekintést W. ECK, *Die staatliche Organisation* 190 skk

⁸²³ SHA, vita Marci 11,2.

⁸²⁴ A. F. Abbott – A. Ch. Johnson: *Municipal Administration* 90 sk; W. LANGHAMMER i. h.; S. CASSIRANO: Il “curator rei publicae” nella storia dell’impero romano. *Annali Catania* 2, 1947/48, 338 skk.

⁸²⁵ W. ECK, *Die staatliche Organisation* 199.

Pannoniában a következő városokban van nyoma a tevékenységüknek: Carnuntumban,⁸²⁶ Poetovióban,⁸²⁷ Aquincumban,⁸²⁸ Brigetióban,⁸²⁹ és az egyik savariai feliratnak is *curator rei publicae* az egyik lehetséges kiegészítése.⁸³⁰ Carnuntum már a 2. században a municipium időszakában segítségre szorult. A század derekán még virágzó városnak látszik, ekkor épül – egyik *decurio*ja nagyvonalú adományaként – a polgárváros *amphitheatruma* is. Egy Kr. u. 178-ban állított feliraton változások tapasztalhatók a municipium vezető intézményeiben, amiből a megelőző időben császári beavatkozásra következtethetünk. Valószínű, hogy a *curator* kinevezését kiváltó súlyos helyzet, és a municipium átszervezése is a markomann háborúk alatt elszenvedett veszteségekkel áll összefüggésben, a beavatkozás célja pedig ezeknek a károknak a helyreállítása volt. Egy ilyen értelmezés mellett szól az is, hogy a *curatori* posztra a császár nem pártatlan idegent nevezett ki, hanem egy helyi tanácstagot, vagyis a kialakult helyzetért nem a városi vezetést hibáztatta, ellenkezőleg, úgy ítélte meg, hogy egy helybéli az adott esetben egy idegennél alkalmasabb a feladatok megoldására. A markomann háborúkat követő időszakban, egészen a Severus-kor végéig – ellentétben a nyugati és a keleti tartományokkal – nincs tudomásunk Pannoniában gazdasági nehézségekről, ellenkezőleg: a dunai tartományokban éppen ez volt a nagy fellendülés időszaka volt. A konjunktúra és a korrupció persze nem zárja ki egymást, figyelemre méltó azonban az is, hogy a pannoniai *curatorok* mind helyi előljárók voltak, márpedig ezek – éppen a helyi érdekeltségeik és elfogultságaik miatt – nem a legalkalmasabbnak tűnő személyek a *curatores rei publicae* eredeti feladatainak ellátására. A mi eseteink tehát inkább a *curatori* intézmény átalakulását igazolják.⁸³¹ A kinevezett személyek körének változása folytán azonban a tisztség tartalmának módosulásával is számolnunk kell. Mindehhez még azt is hozzátehetjük, hogy a pannoniai városi elitnek – legalábbis a feliratokkal jól dokumentált 2. század végén és 3. század első felében – volt egy gazdagodó, feltörekvő rétege, melynek magatartását, jól érzékelhető módon, a pozíciószerezés jellemezte (Ld. lentebb). Úgy vélem, hogy ennek a

⁸²⁶ Kat. 185 – 2. sz. – helyi *decurio* volt.

⁸²⁷ Kat. 92 – 2. sz. vége / 3. sz. – helyi előljáró, *sacerdos provinciae*, rangja alapján valószínűleg *curator rei publicae*.

⁸²⁸ Kat. 309 – 3. század. – egy *sacerdos provinciae* – helybéli.

⁸²⁹ Kat. 231 – 3. sz. – ő is helyi *decurio*.

⁸³⁰ Kat. 110 – 2. sz. második fele. –

⁸³¹ Ld. fentebb,

rétegnek érdekében állhatott a curator rei publicae posztjának a megszerzése, illetve ennek a iposztznak az állandósítása a városban mert az számára a tartományi, illetve. birodalmi kormányzattal dendszeres kapcsolatot biztosított..

Papi méltóságok

Feliratainkon a városi papok közül az augur,⁸³² a pontifex,⁸³³ a flamen,⁸³⁴ és sacerdos, gyűjtőalakban a sacerdotēs⁸³⁵ megnevezése fordul elő. A velük kapcsolatban felmerülő alapvető kérdések: az egyes papi kollégiumok létszáma, a papok felhatalmazása (cooptatio vagy nép által történő választás útján kerültek-e megbízatásukba) a méltóságok betöltésének feltételei, időtartama (élethossziglanra szóltak-e, vagy egy évre), rangjuk és helyük a cursus honorumban – csupa olyan kérdés, amire – a legutolsót kivéve – szinte lehetetlen válaszolni a pannoniai tartományainkból fennmaradt feliratok alapján. Mivel az egyes városok idevágó szabályai egymástól eltérhettek, a városi papi méltóságok betöltésével kapcsolatos kérdésekben D. Ladage munkája – amely mindmáig az egyetlen mű, mely a birodalom nyugati tartományaira kiterjedő forrásfeldolgozáson alapul – is csak részleges segítséget nyújthat számunkra.⁸³⁶ Ladage megfigyelései szerint ezek a méltóságok is kollegiálisak voltak. Ezt egy savariai és egy aquincumi felirat is megerősíti, mely [pont(ifices) a]ugur(es) sacer[dot]l(es) ex colonia | [S]avaria-t említ. illetve két pontificest említ.⁸³⁷ A méltóság betöltésének véges időtartamára vagyis volt papra a flamen három, és a sacerdos egy alkalommal előforduló adjektív akakja utal. Ez ugyancsak egybevág Ladage megfigyeléseivel, aki úgy vélte, hogy a városi flamenek és sacerdosok – ellentétben a számukra mintául szolgáló rómvárosi méltóságokkal – valószínűleg egyéves

⁸³² Aquincum: kat. 299, 355; Carnuntum: 173, 178; Poetovio: 80; Savaria: 108 (augures); Scarbantia: 139; Siscia: 40;

⁸³³ Aquincum: kat. 282, 284, 319; Bassianae: 414; Poetovio: 70, 97, 98 (azonos a 97-tel); Savaria: 105; Siscia: 38;

⁸³⁴ Aquincum: kat. 261, 263 (ugyanaz a személy, flaminicus), 325, 340, 351, 358 (flamen); Carnuntum: 165; Cibalae: 385; Mogetiana 195; Mursa: 372; Savaria: 136; Sirmium: 403; Siscia: 38, 48;

⁸³⁵ Emona: Kat. 3?; Savaria 108 (sacerdotales – tartományi főpapok?)

⁸³⁶ D. LADAGE: *Städtische Priester- und Kultämter im Lateinische Westen des Imperium Romanum zur Kaiserzeit*.

⁸³⁷ Kat. 282 (Aquincum)

felhatalmazással bírtak, míg a pontifexek és augurok – márcsak feladataik jellegéből fakadóan is – élethossziglanival.⁸³⁸ Ezt két, egymással összefüggésbe hozható mozzanat is megerősíteni megerősíteni látszik: egyrészt az, hogy az egyes auguroknak a testületbe való felvételére a *cursus honorum* egymástól nagyon eltérő pontján került sor,⁸³⁹ másrészt egy arra utaló adat, hogy az *auguratus* esetleg egyazon családon belül “öröklődött” tovább.⁸⁴⁰ Az utóbbi egyébként megfelel annak a gyakorlatnak, melyet a senatori rend a késői köztársaság korában az azonos nevű papi testületek megüresedő helyeinek betöltésénél folytatott. Vagyis az egyes vezető családoknak a tartósan birtokolható méltóságokat illetően volt valamiféle hosszútávra szóló megállapodása, ami alapján azt tudni lehetett, hogy mely családok tagjai, esetleg személy szerint is kik jönnek majd számításba a megüresedő helyek betöltésénél, azt azonban – épp a tisztség élethossziglanisága miatt – nem lehetett előre kiszámítani, hogy pontosan mikor kerül majd erre sor. A pontifexeknél teljesen ugyanazokat a jelenségeket tapasztaljuk, mint az auguroknál, amelyeket legkézenfekvőbben itt is a méltóság élethossziglan történő betöltésével magyarázhatunk.⁸⁴¹ A flamenek többsége *duumviralis*,⁸⁴² a lovagrendű *decuriók* azonban már fiatalon is elnyerhették.⁸⁴³

Az augur, a pontifex és a flamen méltóságát Pannoniában alapvetően a szűkebb elit tagjai töltötték be. Haruspexeket a tartományból nem ismerünk.

A tisztségviselés feltételei⁸⁴⁴

⁸³⁸ D. LADAGE, i. m. 79 sk.

⁸³⁹ Előfordult, hogy olyan fiatalember nyerte el a méltóságot, aki ugyan már *decurio* volt, de még nem töltött be semmilyen más tisztséget – nyomós érvként szólhatott azonban mellette, hogy római lovag volt, vö. kat. 178 (Carnuntum), hasonlóképp a karrierje kezdetén egy *sisciai decurio* is, ld. kat. 40 (Siscia), míg mások már a *duumviratuson* is túl, vagyis a karrierjük csúcsán voltak, kat. 80 (Poetovio), 139 (Scarbantia).

⁸⁴⁰ Kat. 299, 355 (Aquincum)

⁸⁴¹ Kat. 97-98: a lovagrendű, később senator M. Valerius Maximianus, az azonos nevű *sacerdotalis* fia municipális karrierje kezdetén lett pontifex; 70, 284: a *duumviratus* előtt; 105: a *duumviratus* után. A méltóság egy családon belüli “öröklődését” a poetoviói Valeriusoknál ragadhatjuk meg.

⁸⁴² Kat. 340, 351, 358, 195, 48, 136,

⁸⁴³ Kat. 165, 403: egy *procurator* fia, 22 éves.

⁸⁴⁴ Lex Iul. mun. v. 89-.

A *ius honorum*on, a feddhetelen életmódon, a megfelelő nagyságú vagyonon kívül – melyekből a feliratainkon legfeljebb csak annyit tudunk megragadni, hogy *libertusok*⁸⁴⁵ nem voltak a pannoniai városok ordóiban – a megfelelő életkor is feltétele volt a tisztségviselésnek. Augustus a 25. életévben határozta meg a tisztségviselés alsó korhatárát.⁸⁴⁶ – Ezt pannóniában – úgy tűnik, betartották.

A tisztségviselés további feltétele a *civitas* volt, melyről tudjuk, hogy – legalábbis a 2. századig – elvileg szigorúan egy városhoz kötődött.⁸⁴⁷ A teljes joggal bíró bíró polgárok általános megjelölése Pannóniában a *civis* volt, a *colonus* szót a feliratokon egyáltalán nem használták, a *municipes*et pedig többnyire csak a katonai szolgálat vonatkozásában, más jelentésben. Vigyáznunk kell azonban, mert az autonómia alacsonyabb fokával bíró közösségek, pl. a *civitas peregrin*ák is a *civisszel* jelölték saját teljes jogú tagjaikat. A *civitasszal* nem bíró városlakók, az *incolák*⁸⁴⁸ – ezt a hispaniai Malaca alaptörvényéből tudjuk – csupán a *ius suffragii*-val rendelkeztek,⁸⁴⁹ a Kr. u. 2. századtól érzékelhetővé váló időnkénti felbukkanásukat a *decuri*ók soraiban a nyugati tartományok kutatói a polgárok tisztségviselési kedvének lanygulásával magyarázzák, mely megítélésük szerint a tisztségviselőkre rótt terhek növekedésével állt összefüggésben.⁸⁵⁰ Az *incolatus* a *decurio* testület által adományozott státusz volt,⁸⁵¹

⁸⁴⁵ A Kr. u. 24-ben született *lex Visellia* a *ius honorum* feltételül az *ingenuitast* írta elő., vö. E. WEISS, *RE* X 1231. Az *ingenuitashoz*: *Lex Malac.* c. LIV.

⁸⁴⁶ Plin., *ep.* X 79 (83), 2: ... *edictum divi Augusti, quo permisit minores magistratus ab annis XXV capere.* A 25. életévet ld. még *Lex Malac.* LXIV: *dum ne cuius comi|tis rationem habeat, qui Ilviratum pe|tet qui minor annorum XXV erit...* Ulp., *Dig* L 4,8: *Ad rem publicam administrandam ante vicensimum quintum annum, vel ad munera quae non patrimonii sunt vel honores, admitti minores non oportet...* - A *lex Malacitana* alapján úgy tűnik, hogy a kisebb tisztségekre esetleg már a e5. életév betöltése előtt szabad volt pályázni.

⁸⁴⁷ Cic., *pro Balbo* II, 28: *duarum civitatum civis ese nostro iure civili nemo potest.* - A polgárrá váláshoz: CIL XI 1617: *Colon(us) adlect(us) d(ecreto) d(ecurionum) Florent(inorum)*

⁸⁴⁸ A polgár és az *incola* meghatározását ld. *Cod. Iust.* 10,40,7: *cives quidem origo manumissio adlectio, adoptio, incolae vero, sicut et divus Hadrianus editio suo manifestissimo declaravit, domicilium facit.* Az *incola* meghatározásához ld. még *Lex col. Genet. Iul.* 98.: *qui in es colon(is) intrave eius colon(iae) fines domicilium praediumve habebit...*

⁸⁴⁹ *Lex Malac.* 53.

⁸⁵⁰ Azt, hogy egyesek csak kényszer hatására vállalták a tanácstagságot (*inviti*), Plinius is említi, vö. Plin. *ep.*, 10, 112.

ennek jelölése azonban ritkán fordul elő a feliratokon. Az incolákat számunkra általában az idegen tribusuk és származási adataik jelzik.⁸⁵²

A pannoniai decuriók helyi polgárjogát gyakran nem tudjuk megállapítani, mert a tribusukat viszonylag ritkán jelölik. Jó néhány esetben viszont alapos okkal feltételezhetjük, hogy incoláról, vagy kettős polgársággal bíró személyről van szó: ilyen az a 9 előjáró, aki egyszerre két vagy több városban is tanácstagságot töltött be, vagy tisztséget viselt.⁸⁵³ Néha súlypontja is van az ilyen karriereknek, vagyis az illető decurionatussal ugyan két városban is bírt, magistratust, vagy magistratusokat azonban csak az egyikben töltött be, amiből, kellő körültekintéssel a civitasára is következtethetünk. Kettős helyi polgárjogra utaló adattal – adlectio vagy két tribus említése – Pannoniában nem rendelkezünk⁸⁵⁴ A több városban való egyidejű

⁸⁵¹ Dig. 50,16,239,2: “ *Incola est qui aliqua regione domicilium suum contulit: quem Graeci . . . appellant.*” A. BERGER: *Incola*. RE IX, 1249 skk. LEONHARDT: *Domicilium*. RE V 1299 skk. LANGHAMMER 22,

⁸⁵² Így pl. *T. Aurelius T. fil. Papir. Flavinus*, aki a moesiai Oescusban volt princeps ordinis, *Papiria* tribusából következően oescusi polgár volt, emellett azonban a Gallia Belgicában található civitas Tungrorumban, a moesiai Tyrasban, Dionysiopolisban, Marcianopolisban és még Aquincumban is decurio volt, vagy *Ti. Barbius Ti. fil. Vel. Valens* savariai decurio Velina tribusa, kat. 105; *L. Cl. Ti. f. Quirina Moderatus* tribusa alapján ítélve mindkét városban idegen volt, kat. 104.

⁸⁵³ Mint pl. Faustianus Savariában és Carnuntumban, a balácai villa tulajdonosa, és egy ismeretlen nevű decurio ugyancsak e két városban (kat. 110), egy további ismeretlen Savariában és Poetovióban, *T. Flavius Moderatus* Sallában és Savariában, *M. Ulpius* Aquincumban és Mursában, *P. Aelius Dasius* Bassianae-ben és Spodent(---)-ben, *C. Titius C. Fil. Sergia Ant(onius) Peculiaris* pedig Aquincumban és a moesiai Singidunumban. Ha jelölik a tribusukat, akkor csak egyet adnak meg, így megállapítható illetőségük. Olyan esetet, hogy valaki egyszerre két tribust is megadna a nevében, Pannoniában nem ismerünk. Két tribus egyazon személy nevében, mely egyértelműen kettős polgárságot jelent, az egész birodalom területén összesen három esetben fordul elő, vö. *CIL* II 4249 + p. 973 = DESSAU *ILS* 6933 = *RIT* 309: *M. Valerio | M. fil. Gal(eria tribu), | Aniensis (tribu) | Capelliano | Damanitano, adlectus in coloniam | Caesaraugustanam ex benefic(io) Divi Hadriani, omnib(us) honorib(us) in utraq(ue) re p(ublica) funct(o) ...*. Az idézett felirat alapján arra következtethetünk, hogy ezek kivételes helyzetek voltak, melyek csak külön császári engedély folytán jöhettek létre. Másképpen fogalmazva: az ordo decurionumnak vagy a népgyűlésnek nem volt joga korlátozás nélkül bárkit felvenni a polgárai közé. Ezt Plinius is megerősíti egyik Traianushoz írt levelében, vö. *Plin., ep.* 10,114. (115.), 1: *Lege, domine, Pompeia permissum Bithynicis civitatibus adscribere sibi, quos vellent, cives, dum ne quem earum civitatum, quae sunt in Bithynia*. Valószínű, hogy nem volt az egész birodalomra érvényes, egységes szabályozás a kérdésben, hasonló korlátozások azonban – ld. a hispaniai példát – másutt is lehettek.

⁸⁵⁴ HPS 2 (1997) 194 skk.

tisztségviselés tehát valószínűleg az incolák tisztségviselésének speciális megnyilvánulása volt.

Egyazon személy két helyen történő tisztségviselése a municipium és a szomszédságában fekvő canabae, ill. a municipium és a szomszédos civitas viszonylatában is megállapítható. Mivel azonban a canabae lakossága a római jog értelmében nem alkotott önálló közösséget, itt a kettős civitas, vagy a civitas – incolatus kérdése legfeljebb a decurió eredeti hazája és a municipium viszonylatában merülhetne fel, ha idegen lenne az illető, és nem már eleve a canabae melletti municipium polgára.⁸⁵⁵ A canabae előjárói egyébként nem törvényszerűen a szomszéd városból származtak, hiszen a tábor melletti település kialakulása többnyire megelőzte a municipium előzményéül szolgáló vicusét.⁸⁵⁶

Olyanok, akik városi jogú közösségben és civitas peregrinában egyaránt tisztséget viseltek, mindössze ketten vannak, de ezek feliratának is bizonytalan az értelmezése.⁸⁵⁷ Mivel a pannoniai városok többnyire egy-egy civitas peregrina területéből alakultak, és polgáraik egy része is – kisebb vagy nagyobb arányban – a törzs romanizált elemeiből került ki, az ilyen típusú, két helyen történő tisztségviselés hiánya mindenképpen feltűnő. Ez amellet szól, amit a birodalom más területein végzett vizsgálatok is alátámasztani látszanak: hogy a Cicero által megfogalmazott római alapelv a kettős polgárjog kizárásáról a későbbi időben is, egészen a Constitutio Antoninianáig változatlanul érvényben volt.⁸⁵⁸ Ez pedig – visszaulva a civitates peregrinae igazgatásának fentebb már tárgyalt kérdésére – egyúttal a praefecti civitatis

⁸⁵⁵ Ld. *M. Foviacius iunior magister canabiarum decurio municipii* esetét! M. Foviacius Verus iunior apja M. Foviacius Verus *sacerdotalis* volt, aki ugyancsak hagyott hátra emléket Aquincumban, így a decurió polgárjoga az aquincumi municipiumban nyilvánvaló. – A egyes decuriók két vagy több városban egyszerre történő tisztségviseléséhez ld. E. SZABÓ, *HPS* 2 (1997), 169 skk.

⁸⁵⁶ *T. Aurelius Atticus*, a sirmiumi decurio is idegen volt – legalábbis származását tekintve – a singidunumi canabaeban.

⁸⁵⁷ *Dec(uriones) et arm(?) civitatis Er(aviscorum)*.

⁸⁵⁸ Cic., *pro Balbo* 11,28: “*duarum civitatum civis esse nostro iure civili nemo potest...*” A kettős polgárjog vonatkozásában főleg a gazdagabb forrásanyaggal rendelkező görögök helyzetét vizsgálta a kitérés, és arra az eredményre jutott, hogy a római polgárjognak a más polgárjogok való összeférhetetlenségét a rómaiak komolyan gondolták. Az újpolgárok esetében azonban mindig körültekintően jártak el: az alapelv az volt, hogy római polgárjoga megszerzéséből fakadóan hátrány vagy kár nem érheti, azért bizonyos elemei a régi polgárjogának mé érvényben maradhattak, vö. E. Weiss, *Rocznik Papirologii Prawniczej* 7-8, 1953-1954, 71 skk, különösen 81 sk.

funkciójának általunk történő értelmezését is alátámasztja. Az őslakosság katonai szolgálatra történő igénybevételével, és a tartományban állomásozó hadsereg veteránjainak letelepedésével, a civitates peregrinae területén egyre növekvő számban éltek római polgárok, akiknek a maradéktalan visszailleszkedése a régi közösségükbe, vagy akiknek a befogadása abba a közösségbe, amelynek területén letelepedtek és családot alapítottak, a jogi akadályok miatt lehetetlen volt. Mivel pedig a római joggyakorlat azt az alapelvet követte, hogy a római polgárjogot elnyerőket polgárjogszerzésük folytán kár nem érheti,⁸⁵⁹ ez Rómára nézve is teendőket rótt: meg kellett teremteni az átmeneti adminisztratív kereteket az e polgárok részére történő jogszolgáltatáshoz, ez pedig a praefectura volt, amihez kézenfekvő, hogy a civitas szolgáltatta a kereteket.

Pannoniában az incolák tisztségviselésének – mint másutt arra már rámutattunk – alapvetően nem az volt az oka, hogy csökkent a városi polgárság hivatalviselési hajlandósága, hanem a limes-mentén érvényesülő tartós konjunktúra. Az incolák két körből verbuválódtak: az egyik a belső pannoniai városok gazdag földbirtokos rétege volt, mely arra törekedett, hogy a limes-menti városokban, mindenekelőtt a tartományi székhelyen is pozíciót szerezve haszonélvezője legyen a gazdasági fellendülésnek. Birtokai, ha úgy tetszik fő gazdasági bázisa, változatlanul a tartomány belsejében volt, mint pl. a balácai villa egyik tulajdonosának. A másik kör a Dráva- Száva- és Duna-menti városok kereskedő és hajós vállalkozó rétege volt, amely a nagy táborok mellett törekedett bázisai kiépítésére. Itt idegenekkel is konkurrálnia kellett: a Duna Aquincumig terjedő szakaszán főleg nyugatiakkal, raetiaiakkal, rajnaiakkal, a 2. század végétől pedig a pontusi városokban és Moesia inferiorban bázist kiépítő keletiekkel, akik a limes-menti városokban – főleg Brigetióban és Aquincumban hasonlóképp pozíciószerezésre törekedtek.

A választásokra vonatkozóan nagyon kevés adattal rendelkezünk. egy Savariában előkerült töredékes tábla talán a candidatinak a proscriptiós listáját

⁸⁵⁹ A római polgárjog megszerzése a patria potestas, a patronus – cliens viszony, és az örökösödési jog megszűnését eredményezte volna. A nehézségek áthidalására szolgáló megoldást ld. a *Lex Salpensana* áthidaló rendelkezéseiben a következő fejezetek alatt: col. I, r. 22, *Ut qui civitat(em) Roman(am) consequantur, maneat in eorundem m(ancipio) m(anu) | potestate ...* illetve col. I, r. 23, *Ut qui c(ivitatem) R(omanam) consequentur, iura libertorum retineant...*, CIL II 1963 = DESSAU: ILS 6088 = BRUNS 30a = ABBOTT – JOHNSON 64

tartalmazza.⁸⁶⁰ A felirat tanúsága szerint a pályázók alkalmasságát a város élén álló helyettes praefectus és egy aedilis vizsgálta meg. Egy Aquincumi felirat quinquennalis designatust említ.

A hivatalbalépés feltételeként a pályázó által a városnak fizetendő summa honorariá-ról⁸⁶¹ nincsenek adataink. Az ezen felül tett adományokról azonban néhány ob honorem aedilitatis, duumviratus etc. megokolású felirat tudósít.⁸⁶² Az auguratus elnyeréséért egy scarbantiai elöljáró a Silvanus szentélyt állíttatta helyre,⁸⁶³ A flameni méltóság elnyerére alkalmából egy mursai decurio a városnak egy 50 üzlethelységből álló tabernae-t építtetett,⁸⁶⁴ egy másik a praefectusi a kinevezéséért oltárt állított Iuppiter Dolochenusnak.⁸⁶⁵

A cursus honorum

A pannoniai feliratos anyag alapján a következőképp rekonstruálhatjuk: az első állomás a quaestura vagy aedilitas volt. Az egyik közülük mindenképpen feltétele volt a duumviratusnak, számos nyugat-pannoniai városban azonban szokás volt mindkettőt abszolválni. Ilyenkor a sorrend a quaestura, aedilitas volt. Ezt követte a duumviratus. A két tűzoltóparancsnoki funkció, a praefectura collegii fabrum (másképpen praefectura fabrum) és a praefectura collegii centonariorum nem szoros értelemben vett honor volt. A praefectusokat nem a polgárok választották, hanem a tanács nevezte ki a saját soraiból. Az utóbbi mozzanat fontos: olyan adatunk nincs, amely azt bizonyítaná, hogy a tanácson kívülálló személy töltötte volna be. Sírfeliraton mindig más tisztség társaságában fordul elő. A karrierben vagy közvetlenül a duumviratus előtt, vagy utána következett. Feltételezésem szerint az aquincumi collegium Augustalium élén egy alkalommal felbukkanó praefectus is hasonló módon kinevezett tisztségviselő volt. A

⁸⁶⁰ Annak lehetőségét, hogy a felirat collegiumi választásra vonatkozik, teljes bizonyossággal nem zárhatjuk ki.

⁸⁶¹ J. MARQUARDT: *Römische Staatsverwaltung* I, 180 skk; W. LIEBENAM, *Städteverwaltung* 54 skk; P. GARNSEY, *Historia* 20, 1971, 309 skk.

⁸⁶² Töredékek, melyekről az adomány nem állapítható meg: kat. 140, 141, 178, 347,

⁸⁶³ Kat. 139. – ld. még két töredéket, kat. 140, 141, 178, 347,

⁸⁶⁴ Kat. 372.

⁸⁶⁵ Kat. 90,

papi méltóságok vallási tevékenységének vizsgálata nem tárgya a dolgozatomnak, ezek a témám szempontjából most csak mint közfunkciók érdekesek, melyek a vezető réteg cursus honorumának alkalmanként egy-egy állomását jelentették. A duumviratus után a városon belül elérhető legmagasabb méltóságot a quinquennialitas jelentette. Normális körülmények között a kettő között, esetleg a quinquennialitas után került sor a flamen méltóságának betöltésére. A papi méltóságok részei voltak a cursus honorumnak, de nem számítottak a szorosan vett magistratusokhoz. Nem vonatkoztak rájuk a magistratusokra vonatkozó életkori előírások, az auguratus és pontificatus valószínűleg élethossziglanra szóló felhatalmazást jelentett. E két utóbbi elnyerésének időpontjában nem is mutatható ki semmiféle szabályszerűség. A flamen méltóságát, mint fentebb említettem a decuriók többnyire a pályájuk csúcsán nyerték el, a lovagrendűek azonban velük ellentétben rendszerint már fiatalon, a municipális karrierjük kezdetén.

A városi arisztokrácia városon kívül viselt funkciói

Választott méltóság volt, és egy évre szóló felhatalmazást jelentett a tartományi főpap, a sacersos provinciae vagy más néven sacerdos arae Augusti⁸⁶⁶ tiszte. Nem városi funkció volt tehát, ugyanakkor mégiscsak a városokhoz kapcsolódott, mert a városok küldöttei választották saját soraikból. Egy decurio számára, ha nem volt lovagrendű, ez jelentette a legmagasabb elérhető megtiszteltetést. A tartományi kultuszközpontok létrehozása Savaria mellett és Gorsiumban Traianus császár nevéhez fűződik. Ekkortól kezdve Pannonia superiorból 9 esetleg 10, Pannonia inferiorból 8 tartományi főpapot ismerünk.⁸⁶⁷

Praepositi annonae: az elnevezésük miatt valószínűbb, hogy a helytartó által kinevezett rendkívüli, élelmiszerellátási felelősök voltak, és nem a városok által választott tisztségviselők.⁸⁶⁸ Megbízatusuk kiváltó okát nem nevezték meg a feliratukon,

⁸⁶⁶ Kat. 4? 108? 358, 386

⁸⁶⁷ Pannonia superiorból, Siscia: 47, 48, Poetoviából: 84, 92, 98, Savaria: 104 (Sallában is decurio), 113, 115, 110? Carnuntum: kat. 164 (savariai is), Pannonia inferiorból, Aquincum: Kat. 274, 286, 309, 316, 334, 346 (Mursában is decurio), 358, Cibalae: 386,

⁸⁶⁸ Kat. 328.

így azt két eseménnyel is összefüggésbe hozhatjuk: a 213. évi germán háborúval,⁸⁶⁹ és Caracalla 214. évi pannoniai látogatásával,⁸⁷⁰ vagy esetleg a kettőből együttesen adódott rendkívüli helyzettel. Caracalla közismerten költséges utazásai, melyek még a senatori rend tagjai számára is megterhelőek voltak, önmagában véve is indokolhatják az előrelátó és gondos felkészülést.⁸⁷¹ Az eseményre Aquincumban is lázasan készültek, az omladozó amphitheatrumot is helyreállították⁸⁷² Rendkívüli megbízatásokra a császárok utazásainak történetében másutt is ismerünk példát.⁸⁷³ A két praefecti annonae megbízatása minden jel szerint az ilyen esetekben az állam által a városok polgáira kirótt munusokhoz kapcsolódott: ők voltak a felelősök a teljesítésekért, és nekik kellett a császár és népes kísérete ellátását – ha szükség volt rá, akár saját forrásaikból is – biztosítani.

Seviri, Augustales

A császárkultusz városi papjai. Tevékenységük nem tartozik szorosan a városi adminisztráció körébe, ezért azzal a jelen dolgozatban keretében – terjedelmi okokból nem foglalkozunk. A municipális arisztokrácia származásának és civil tevékenységének a vizsgálata azonban mindenképpen szükségessé tette a feliratos hagyatékuknak a vizsgálati anyagunkba való bevonását. A tevékenységük részletes vizsgálatát a jelen dolgozat készülőben lévő, bővített változata fogja tartalmazni.

Megállapítható, hogy két különálló testületet alkottak. Tagjaik nem ugyanabból a társadalmi körből kerültek ki. A sevirek egy-két kivételtől eltekintve császárnevet viseltek. Ebből arra következtethetünk, hogy a pannoniai városokban esetleg ezt a

⁸⁶⁹ A római győzelem valamikor 213 szeptemberére tehető, arról azonban, hogy a határ menti területek szenvedtek-e károkat, nem tudjuk. Egy biztos, az aquincumi amphitheatrum 214. évi helyreállítása nem háborús károkkal állt összefüggésben - vö. *vetustate conlapsum* (kat. 285) - , mint ahogyan Fitz J.: PRK. 43. feltételezte.

⁸⁷⁰ Így J. FITZ: *Verwaltung* 425 p.

⁸⁷¹ Cass. Dio 77,9,5-7. – Caracalla utazásának keleti állomásaihoz és a vendéglátása során az ottani városi vezető rétegre háruló terhekhez vö. H. HALFMANN: *Itinera principum* 134.

⁸⁷² Kat. 285.

⁸⁷³ Vö. *CIL* II 4202 = *RIT* 264. A felirat által említett *curator templi* és *praefectus murorum* rendkívüli megbízatását ALFÖLDY G. a felirathoz fűzött megjegyzésében Hadrianus látogatásával hozza összefüggésbe.

testületet a romanizált bennszülött középréteg számára tartották fenn. Az Augustalisok között vannak libertusok, bár a feliraton szereplő felszabadított státuszát gyakrabban csak a görög cognomenjéből sejthetjük. Nem feltétlenül helyi származásúak kerültek a testületbe – vannak köztük kifejezetten idegen kereskedők is, akiket nyilván az üzleti érdek kötött átmenetileg, vagy tartósan a városhoz.

Apparitores

A városi adminisztrációt segítő apparitores, vagy más szóval oficiales (scribae, accensi, lictores, haruspices, viatores, librarii, tabularii, tibicenes, praecones, servi publici)⁸⁷⁴ közül csupán scribákat és tabulariusokat, valamint néhány servi publicit vagy más néven servi colonorumot ismerünk.⁸⁷⁵

A Iasi municipiumában a scribea tisztsége – mely normális körülmények között az apparitores, a város fizetett alkalmazottai, hivatalszolgái kategóriájába tartozott – egy Daruváron előkerült feliraton egy decurio karrierjében jelenik meg. Ezt a rendhagyó cursus honorumot a felirat publikálója, Mócsy A. azzal magyarázta, hogy a kisvárosokban valószínűleg nem volt kellő számú, megfelelő jelentkező a tisztségekre, így a scribákat is funkcióba engedték.⁸⁷⁶

Nincsenek ugyan biztos adataink arra vonatkozóan, hogy mekkora is volt a Iasi municipiuma, egyes mozzanatokból azonban, pl. a civitas Iasorum kiterjedt területeiből, arra következtethetünk, hogy nem lehetett jentékteklen közösség. Az okokat valószínűleg máshol kell keresnünk: Hasonló jelenség ugyanis Daciában, Sarmizegetusában is előfordul,⁸⁷⁷ sőt, bizonyos tekintetben ebbe a körbe tartozik a valószínűleg a Iasi déli szomszédságába lokalizálható Faustinianum egyik scribáját is, aki egyúttal Siscia Augustalisa is volt. A sarmizegetusai, a daruvári és egy további, az itáliai Neapolisban dokumentált eset alapján Balla L. úgy vélte, hogy egyes városokban a scribatus honor volt.⁸⁷⁸ Nos, ha ezzel teljesen nem is értek egyet – a daciai feliraton ob

⁸⁷⁴ Vö. LANGHAMMER 155 skk.

⁸⁷⁵ Kat. 119, *RIU* 1; kat. 46.

⁸⁷⁶ A. MÓCSY, *Arch. Ért* 91, 1964, 16 skk.

⁸⁷⁷ H. DAICOVICIU – I. PISO, *ANM* 12, 1975, 159-163; *AE* 1976 561: ... *L. Apul. Marcus dec. col. quaes. | porticus cum cubibulis a vii (!) hostium exustos pacunia | sua ob scribatum restituit | permittente ordine.*

⁸⁷⁸ BALLA L., *ACD* 15, 1979, 67 skk., megj. még in: Uő: *STUDIA DACICA* 161 skk.

scribatum, és nem ob honorem scribatus áll, és a faustinianumi eset is arra mutat, hogy a tisztség társadalmi presztízse a honores alatt volt – a scribát mindenképpen olyan városi tisztségviselőnek ítélem meg, aki a közönséges hivatalszolgák fölött állt. Ezt egyébként a tisztség gyakorlásához szükséges írni-olvasni tudás, esetleges nyelvtudás, hivatali ügykezelési ismeretek kellőképpen indokolni is látszanak. Számomra úgy tűnik, hogy ezekben az esetekben az alkalmazotti teendők ellátásának költségkímélő megoldásával van dolgunk. Az olcsó adminisztrációra törekvő város a preferált posztokra, Augustalitasra, vagy rendes honoresra pályázóktól elvárta, hogy azok előzetesen a scribák teendőit a város javára ingyen lássák el. A sarmizegetusai esetből – a pályázó nagyvonalú adományából - azonban arra is következtethetünk, hogy nem a tisztségre pályázók hiánya okozta kényszer megoldásról volt szó, hanem épp ellenkezőleg, a jelentkezők bősége, és a riválisok legyőzése érdekében tanúsított fokozott áldozatvállalási készsége kínálhatta a város számára ezt a kedvező lehetőséget.

5.) A városi arisztokrácia

a) Etnikai összetétele

Mócsy András és Barkóczi László népességtörténeti kutatásai nyomán a következő főbb megállapítások ma már széles körben elfogadottak: a pannoniai városok népessége alapvetően két forrásból rekrutálódott: bevándorolt idegenekből és bennszülöttekből. Az idegenek között az itáliai származásúak, elsősorban észak-itáliaiak alkották a többséget.⁸⁷⁹ A nyugatiak többnyire a 2. század elején jelentek meg: a Szávavölgyi városokban elsősorban dél-galliaiak, északon, a Duna mentén pedig elsősorban Rajna-vidékiek.⁸⁸⁰ Keletiek a Duna mentén, elsősorban Aquincumban - már az 1. század második felében felbukkantak, akkor még főleg a kelet-balkáni térségből,⁸⁸¹ a nagyobb számban történő bevándorlásuk azonban a Marcomann háborúkat követő időre tehető, amikortól kezdve a pannoniai csapatok gyakran vettek részt a keleti hadjáratokban, és a tartományi haderőbe is bekerültek keleten sorozott csapatok.⁸⁸² A

⁸⁷⁹ A. MÓCSY: *Bevölkerung* 94 sk.

⁸⁸⁰ i. m., cit. 100 sk; ld. még K. PÓCZY, *AArchHung* 13, 1961, 97 sk.

⁸⁸¹ i. m. 102 sk.

⁸⁸² Barkóczi, *AArchHung* 16, 1964, 205 sk, továbbá L. BALLA, *AArchHung* 15, 1963, 225-237.

bennszülött lakosság alapvetően a császárgentiliciumok, a bennszülött cognomenek és a natio adatok segítségével különíthető el a tartományba bevándorolt provinciális rétegtől. Az egyes városok lakosságát ezek az elemek eltérő arányban alkották: Az észak-itáliai kereskedelem vonzáskörébe tartozó Borostyánút menti városokban: Emonában, Poetovióban, Savariában, Scarbantiában az italikus elem dominált, a városoknak pedig egy másik csoportjában, melyeket egy-egy civitas peregrinából szerveztek várossá, ilyen volt Aquincum, Mogetiana, a municipium Iasorum, a municipium Latobicorum, Andautonia, a bennszülött romanizált volt a meghatározó. Két város, Aquincum és Carnuntum megítélésétől eltekintve – az indoklást ld. lentebb – a fenti megállapításokkal nagyjából én is egyetértek.

Mivel a városi társadalom felső rétegei a város lélekszámában való százalékos részesedésüknél jóval nagyobb arányban hagytak hátra feliratos emléket, mint az alsóbb rétegek – az utóbbiaknak egyes csoportjai akár hiányozhatnak is a feliratokról – arra a kézenfekvő kérdésre, hogy az egyes városok arisztokráciája egyszerű leképezését jelenti-e a teljes városi lakosságnak, azaz nagyjából ugyanazok az etnikai elemek, ugyanazon arányban voltak-e képviselve benne, mint az összlakosságban, vagy voltak a vezető rétegeknek esetleg olyan elemei is, amelyek a városi társadalom alsóbb rétegeiből hiányoztak, megnyugtató módon nem lehet válaszolni. Csak bizonyos mozzanatok ragadhatók meg, amelyekből arra következtethetünk, hogy ilyen eltérések lehettek: azokban a városokban, amelyek a távolsági kereskedelemnek fontos célállomásai voltak – ezek mindenekelőtt a nagy katonai táborok melletti települések, ott az idegen kereskedők,⁸⁸³ vagy ezek családtagjai, ügynökei,⁸⁸⁴ esetleg libertusai beépültek a vezető rétegbe – az utóbbiak természetesen csak az Augustalisok soraiba. Főleg nyugatiak esetében számolhatunk eltéréssel, mert a birodalomnak abból a részéből a társadalom alsóbb rétegeiben nem volt bevándorlás. Keletiek esetében szélesebb rétegeket érintő bevándorlással kell számolnunk.

⁸⁸³ Ld. az oescusi princeps ordinis, *T. Aur. Flavinus* decurionatusait saját városán kívül a civitas Tungrorumban, Aquincumban, és a pontusi görög polisokban: Tyrasban, Marcianopolisban és Dionysiopolisban, melyek ezidőtájt már a keleti üzletemberek bázisai voltak, kat. 363. Működése a Severus kor második felére esett. Az 1-2. században ez a fajta magatartás még inkább az Augustalisokra jellemző, ld. *T. Vellius Onesimus* sevir és Augustalis működését az észak-itáliai Aquileiában, Parentiumban és Emonában, vagy *Q. Cl. Lucanus* Augustalisét Augusta Treverorumban és Savariában, kat. 128. (Gallia Belgica és Germania inferior kereskedői előnyben részesítve a Rajna és Duna vízi útvonalát, a Borostyánúton közelítették meg Italiát.)

⁸⁸⁴ Claudius Fronto *pragmateutés*

Az ismert nevű tisztségviselők számához viszonyítva a császárnevet viselők száma a következőképp oszlik meg:

Város neve:

Császárnevet visel:

Emona:

decurio, magistratus:	8	ebből	1 (kat. 19) ⁸⁸⁵
sevir:	6		1 (kat. 18) ⁸⁸⁶
Augustalis:	2		-
összesen:	16		2

Savaria:

decurio:	13		1 (esetleg 3)
sevir:	2		-
Augustalis:	4		3 (kat. 106, 128)
összesen:	19		4 (esetleg 6)

municipium Latobicorum:

decurio:	1		-
----------	---	--	---

Andautonia:

decurio:	1		1 kat. (egy Iulius)
----------	---	--	---------------------

Siscia:

decurio:	7		-
Augustalis:	4		-
összesen:	11		-

⁸⁸⁵ A kat. 19. felirat egy *C. Aureliust* említ, aki praenomenje miatt inkább italicus, mint provinciális eredetű lehetett.

⁸⁸⁶ A kat. 18. sz. feliratán a Iulius név bizonytalan olvasatú.

Sirmium:

decurio:	8	6
----------	---	---

Poetovio

decurio:	21	9
sevir:	1	1
összesen:	22	10

Carnuntum:

decurio:	18	10
sevir:	2	2
Augustalis:	4	-
összesen	24	12

Aquincum:

decurio:	84	64
sevir:	6	5
Augustalis:	10	3
	100	72

Mogetiana

decurio:	6	4
sevir:	-	-
Augustalis:	-	-

Salla

decurio:	1	1
----------	---	---

Mursella

decurio:	1	1
----------	---	---

Brigetio

decueiones:	15	9
seviri	-	-
Augustalis	9	-
összesen:	24	9

Mun. Volg(um)

decurio	2	2
---------	---	---

Mursa (Pannonia superior)

decurio	4	2
Augustalis	2	2
összesen	6	4

Mursella (Pannonia inferior)

decurio	1	1
---------	---	---

Cibalae

decurio	7	6
---------	---	---

Sirmium

decurio	5	4
---------	---	---

Az összesítésből mindenekelőtt két összefüggés olvasható ki. 1. Minél korábbi alapítású volt egy város, és minél közelebb feküdt Itáliához – és megfordítva: minél

távolabb a limeshez – annál kisebb arányban mutathatók ki a vezető rétegében a császárnevet viselők. Ez érthető is, hiszen a nyugat-pannoniai deductiós coloniák alapításakor még a letelepített veteránok körében is jelentős volt az italikus elem, emellett azonban a folyamatos Itáliából történő kivándorlás az italikus népességelemnek a későbbiek során is utánpótlást biztosított. Ezzel szemben a limes menti városok lakossága folyamatosan a katonaelemből táplálkozott, mely az előrehaladó romanizáció, továbbá a megváltozott sorozási szokások folytán a 2. században már a legióknál is egyre növekvő mértékben császárnevet viselt. Kérdés persze, hogy mennyiben tekinthetők a nem császárnevet viselők italikusnak, nyugatinak, stb., egyszóval bevándorlóknak, s mennyiben a császárnevet viselők romanizált bennszülöttek.

Sokan hivatkoznak rá, hogy jelentős különbség van a nyugati tartományok és a dunai tartományok névadási szokásaiban, komolyan azonban még senki sem vizsgálta meg ezeknek az eltéréseknek okait.⁸⁸⁷ Dolgozatomnak természetesen nem feladata ennek a hiánynak a megoldása, egy mozzanatra azonban szeretném felhívni a figyelmet. Császárnevet újpolgárok csak a császártól kaphattak. A lakosság császárnevet viselő csoportjába tehát azok (vagy azok leszármazottai) tartoztak, akik auxiliáris katonai szolgálat, vagy viritim polgárjogszerzés révén szereztek polgárjogot.⁸⁸⁸ A város felszabadítottjai a várostól kaptak nevet.⁸⁸⁹ Azok, akik a latin jog birtokában per honorem, tehát egy tisztség betöltése révén lettek római polgárok – a tapasztalat azt mutatja – hogy a korábbi nevüket vitték tovább, amennyiben már latinizált nevet használtak, vagy meglévő nevükből alakítottak ki egy latin nevet. Gentiliciumukat apjuk, vagy valamelyik felmenőjük egytagú peregrinus nevéből alakították ki a nevet egyszerűen a latin -i- suffixummal továbbképezve, ritkébben a barbár névük latin fordítását, vagy egyszerűen csak egy hasonló hangzású latin nevet vettek fel.⁸⁹⁰ Ilyen neveket pedig a Borostyánút-és Száva-menti városok vezető rétegében, de még Aquincumban⁸⁹¹ is találunk. Id. C. Bassidius C. f. Cl. Secundus és C. Bui[(us) ---] nevét Emonában, az utóbbi egy sevir hozzátartozója, vagy T. Eppius T. f. Quir. Latinusét a municipium Latobicorumból, C. Vallius C. f. Serg. Scribonianusét és L. Avit(ius)

⁸⁸⁷ Vö. MÓCSY A.: *A római név mint társadalomtörténeti forrás*. Budapest 1985, különöses 12 skk.

⁸⁸⁸ Az egyéni polgárjogszerzés módjához vö. Plin., *ep.* 10, 5 (4) - 6 (22).

⁸⁸⁹ Vö. a gentilicium képzésének *Publicus* → *Publicius* (kat. 6), *Urbicus* → *Urbicius* eseteit (kat. 46, 41).

⁸⁹⁰ A latin jogúak névadásához vö. G. Alföldy, *Latomus* 25, 1966, 37 skk

⁸⁹¹ Az utóbbiak kétségtelenül nyugat-pannoniai noricum-i kötődéseket mutatnak, ami egyébként lehet az eraviscusok egyik sajátossága.

Maturusét Carnuntumból, M. Foviacius Verusét vagy Acc(ius) Maximusét Aquincumból⁸⁹² Kérdés, hogy ezek bevándorlók tekinthetők-e olyan tartományokból, amelyekben tudjuk, hogy volt latin jog pl. Dalmatiából, Hispaniából,⁸⁹³ a tres Galliae-ből,⁸⁹⁴ Alpes Maritimae-ből,⁸⁹⁵ Alpes Cottiae-ből, Alpes Poeninae et Graiae-ből⁸⁹⁶ vagy helyi, bennszülött származásúaknak. Mivel ezeknek a neveknek az előfordulási helyén, vagy annak környékén egyúttal azok a bennszülött cognomenek is kimutathatók, amelyek e nevek gentiliciumai képzésének alapjául szolgáltak – sőt némelyik kifejezetten csak az adott vidéken fordul elő⁸⁹⁷ – alapos okunk van feltételezni, hogy a szóbanforgó személyek, vagy felmenőik annak eredményeként jutottak sajátos nevük birtokába, hogy egy latin jogú közössében – nevezetesen a Boii, a Latobici, a Catari, a Poetovionenses, s esetleg az Eravisci civitasában – tisztséget viseltek. Tehát a decuriók személynévanyagának egyes sajátosságai is arra mutatnak, hogy Nyugat-Pannonia széles sávja latin jogállású lehetett.

A császárnevet viselői provinciálisok, de csak egy részüknek tudjuk – egyéni mérlegelést követően – a származását közelebbről meghatározni.

b) A városi arisztokrácia rétegződése

A municipiumok települési előzményét képező vicusba meglehetősen vegyes lakosság települt, mely a rangemeléskor sem származását, sem foglalkozását, sem vagyoni helyzetét tekintve nem volt homogén. Ezekhez képest a veteráncoloniák lakossága – legalábbis az alapításkor – első látásra egyneműnek tűnik, de ez csak látszat. Mint azt a sirmiumi vicus Iosista adsignatiós felirata⁸⁹⁸ mutatja, az egyszerű

⁸⁹² Kat. 17, 18, 23, 165, 261, 312,

⁸⁹³ Plin., *n. h.* 3,30: *universae Hispaniae Vespasianus imperator Augustus iactatum procellis rei publicae Latium tribuit.*

⁸⁹⁴ Plin., *n. h.* 3,32, 3,35, 3,36, 3,37.

⁸⁹⁵ Tac., *ann.* 15,32, a 63/64. évre vonatkozóan: *Eodem anno Caesar nationes Alpium maritimarum in ius Latii transtulit.*

⁸⁹⁶ Plin., *n. h.* 3, 135: *... sunt praeterea Latium donati, ut Octodurenses et finitimi Ceutrones, Cottianae civitates ...* - A latin jog adományozását e tartományokban Augustusszal és Claudiuszsal hozzák összefüggésbe, vö B. GALSTERER, *Chiron* 285 skk.

⁸⁹⁷ Ld. a katalógusban citált példákat és szakirodalmat!

⁸⁹⁸ kat. 401.

veteránok mellett lovagrendű tisztek is kaptak a coloniában birtokot. A városi társadalom tehát, beleértve a vezető réteget is, már a kezdet kezdetén is vagyoniilag differenciált volt.

A már kezdetben is meglévő szociális különbségek két-három generáció alatt igen látványossá váltak. A 2. század első felében - derekán a nyugat-pannoniai városokban: Sisciában, Poetovióban, Savariába, s rövidesen majd Carnuntumban, Mursellában (Pannonia superior), Mursában, a 2. sz. végén-3. században pedig már Cibalaiban, Aquincumban is megjelennek a feliratokon a lovagok.⁸⁹⁹ Mellettük a róma városi öt bírói decuriába bevásztottak, az *allecti in V decurias* (más néven *allecti in V decuriis*) és a fentebb már más vonatkozásban tárgyalt, egy-egy személy által egyszerre két- vagy több városban abszolált *cursus honorumok*, továbbá az egyes városok javára tett bőkezű magánadományok⁹⁰⁰ is jelzik a nyugat-pannoniai városi elit erősödését.⁹⁰¹ Néhányan a birodalmi arisztokráciába emelkedtek: egy *neviodunumi decurio procurator* lett, egy *sirmiuminak* az apja volt *procurator*, M. Valerius Maximianus poetovioi lovag pedig a tartományból elsőként került a senatori rendbe.

A látványos növekedés jelentős földbirtokkoncentrációt feltételez. A Borostyánút és egyes Száva-menti városokban (Emona, Siscia, Savaria, Scarbantia), ahol egyes decuriók és Augustalisok szoros kapcsolatát az aquileiai vállalkozó familiákkal a névazonosság is jelzi (vö. *Barbii*, *Caesernii*, *Canii*), a kereskedelem révén felhalmozott tőke vándorolt a földbirtokba.⁹⁰² Míg a Kr. e. 1. század első felében és derekán az Aquileiaiak és természetesen a helybeliek számára is még a Borostyánút menti táborok, ellátása jelentette a nagy üzletet, az 1. sz. végétől kezdve a Duna vonalához felsorakozó katonaság kínálta ugyanezeket a lehetőségeket. A veteránok egy része kihasználta a katonai szolgálata során szerzett helyismeretét és *canabae*-beli kapcsolatait, ld fentebb, a több helyen történő tisztségviselés kérdésének tárgyalásánál. A *limes* mentén – úgy tűnik – egyes városokban, pl. Aquincumban nem is alakult ki

⁸⁹⁹ Siscia: 38, 47 (apa és fia), Poetovio: Kat. 72, 74, 97, 98, 84, Savaria: 110, 164, Carnuntum: 178, 183, 164, 165. Cibala: 385, Aquincum: 346, 371, Mursa: M. Bulat – D. Pinterović, OZ 13, 1971, 105-106, n. 4. (Osijek), 346, 371. Mursella: 190, Sirmium: 328, 401, Aquincum: 260, 290, 295, 316, 346, 353, Brigetio: 209, 327.

⁹⁰⁰ pl. *Domitius Zmaragdus*, aki Carnuntumnak amphitheatrumot épített, vagy *C. Aemilius C. f. Sergia Homullinus*, aki 50 bolt számára helyet adó üzletsort Mursában.

⁹⁰¹ Savaria – Salla: 104, Carnuntum, 165, 178, 183,

⁹⁰² Vö. BALLA L. AT 9, 1962, 85 skk.

nagybirtok⁹⁰³ Az itteni decuriók gazdagságának forrását fokozottabban az üzlet jelentette. Egyes familiák, pl. a Titii, Antonii a vámbérletekben is részesedést szereztek. A 3. századra némely pannonia városok vezető familiáinak kapcsolatai már átnyúltak a provincia határokon, és Moesia, Dacia hasonló helyzetben lévő családjaival egyetemben a dunai tartományokban egy regionális arisztokrácia kezdett formálódni.⁹⁰⁴

c) A veteránok részvétele a városi vezetésben

Az, hogy a katonai táborok mellett kialakult városok lakossága jórészt veteránokból rekrutálódott, nem igényel különösebb bizonyítást. Ezért is feltűnő, hogy milyen alacsony a veteránok részvétele ezeknek a városoknak az ordojában. Mindösszesen 11 városi előljáró felirata említi a katonai szolgálatot. Ezek fele lovag volt, tehát nem egykori hivatásos katona. Ők a rendjük számára fenntartott militia equestris első, vagy második fokozatát teljesítették, vannak azonban arra is példáink, hogy valamennyit, sőt egyikük procurator lett, másikuk pedig éppen a katonai rátermettsége folytán a senatori rendbe is felvételt nyert. Olyan városi előljáró, aki a municipális karrierjét megelőzően hivatásos katona volt a római hadseregben, csupán 5 található az általam vizsgált személyek körében. Ez a vezető rétegnek nem egészen 2 %-át jelenti, ami a városok nagy számú veterán lakosságához képest nagyon alacsony részesedés. Hogy azonban nem valamiféle tévedésről van szó, azt L. Mrozewicznek a rajnai és Dunai tartományokra, és R. Ardevannak a Daciára vonatkozó vizsgálatai is megerősítik: Mrozewicz átlagosan 5,8 %ra teszi a veteránok ordo-beli arányát. Utalhatok azonban a birodalomnak egy távolabb eső vidékére is, a dél-numidiai Thamugadi társadalmát vizsgáló heidelbergi Witschel ennél még kontrasztosabb eredményeire is.⁹⁰⁵ A veteránoknak a pannoniai városi ordokban való

⁹⁰³ G. ALFÖLDY: *AT* 6, 1959, 19

⁹⁰⁴ L. MROZEWICZ: *Arystokracja Municypalna* 177 skk.

⁹⁰⁵ R. ARDEVAN: *Sargetia* 20, 1986-87, 117-126; L. MROZEWICZ, *Eos* 77, 1989, 65-80 – CH. WITSCHERL, *Klio* 77, 1995, 266-331.

Thamugadit a legio III Augusta veteránjaival alapították, s később is az afrikai legio fontos toborzóterülete, s a veteránok kedvelt letelepedési helye volt, ami megmutatkozik a katonai elemnek város lakosságán belüli magas, 10 %-os részesedési arányában. Ennek ellenére, a város vezető rétegébe a veteránok egészen a 4. századig alig jutottak be.

alulreprezentáltsága okait kutatva, mindenekelőtt a forrásaink korlátozott információs értékére szeretnék hivatkozni. A kérdés kapcsán vizsgált feliratok kétharmadánál a decurióink saját életpályájukat illetően visszafogottan nyilatkoznak: többnyire csak a társadalmi rangjuk és éppen aktuális funkciójuk megjelölésére korlátozódnak (hozzátartozóiknak állított sírfeliratok, oltárok). Egyes városokban az ilyen feliratok abszolút túlsúlyban vannak, pl. Brigetióban ahonnan szinte kizárólag csak olyan sírfeliratok maradtak fenn, amelyeken a decuriók temetik hozzátartozóikat.⁹⁰⁶ Aquincumból, ahol szintén legio állomásozott, hasonlóképp nem ismerünk veteránt az ottani ordoban, pedig itt 80 városi előljáró hagyott hátra maga után emléket. Valószínűleg ez sem véletlen, mivel itt, a karrierek szempontjából információszegénynek minősíthető felirattípusok az anyag 78 %-át jelentik

Levonva a tanulságot, feltétlenül számolnunk kell azzal, hogy a forrásaink a rajtuk szereplők életpályáját illetően nem tükrözik reálisan az egykori valóságot, hanem abból az esetek jelentős részében biztos, hogy kevesebbet mutatnak meg. A katonai szolgálatot teljesítők alulreprezentáltság tehát részben látszólagos lehet. Hangsúlyozni szeretném azonban, hogy csak részben látszólagos, részben ugyanis mindenképpen valós is volt. Ennek oka a veteránok származásával és a nem megfelelő vagyoni helyzetével függhetett össze. Ezt a következők támasztják alá: a katonai szolgálatra utaló adatokat tartalmazó decurio-feliratok a városfejlődés korai, 1-2. századi időszakából valók, abból az időből, amikor a városok lakosság még nem volt vagyoniilag erősen differenciált. Ide sorolnám a 3. századból származó brigetioi esetünket is, ugyanis ez a város a későn, csak a Severus korban nyerte el a municipiumi rangot. Egy kivételével egyébként már ezek, a korai idősakra datálható veteránok sem egészen átlagos kiszolgált katonák voltak, hanem volt altisztek és centuriók: egyikük beneficiarius consularis, másikuk decurio alae, egy centurio, aki a praefectus praetorio irodafőnökeként fejezte be katonai szolgálatát, ex corniculario pr(aefecti) pr(aetorio). Ezek a rangok ill. beosztások a hivatásos katonai szolgálatnak a csúcsát jelentették, ahová a közkatonáknak a hosszú szolgálat során csupán néhány százaléka jutott el. Az ő zsoldjuk már többszöröse volt a közkatonákénak, a honesta missio során pedig a

⁹⁰⁶ Mindezek következtében az innen származó tucatnyi feliraton még a municipális magistratusok megnevezése sem fordul elő, nemhogy bármiféle katonai funkcióé – leszámítva egy lovagot – pedig Brigetióban Domitianustól kezdve legio állomásozott.

gregalisoknak juttatott földbirtok, vagy pénzösszeg többszörösét kapták.⁹⁰⁷ A veteránok eme tiszti, altiszti rangból honesta missióval elbocsájtott rétege számára a városi elitbe való bejutást – a szolgálata során szerzett rangja és a nem lebecsülendő vagyona mellett – az is megkönnyítette, hogy az ebbe a csoportba tartozók már rendszerint az ún. jó családból is származtak - ezt mutatják Breeze, Dobson és mások altisztek ill. centuriók körében végzett ezirányú kutatásai,⁹⁰⁸ s ezt erősíti meg a mi néhány feliratunk is.⁹⁰⁹ A pannoniai veteránok többsége azonban annakidején nem a társadalom középső, hanem – úgy tűnik – annak inkább az alsó rétegéből rekrutálódott, s ez bizony komoly akadályt lehetett annak, hogy a municipális elit soraiba bejusson. A Kr. u. 2. század derekára, először a Borostyánút és Száva menti kereskedelembe résztvevő városok társadalma, a század végétől már a limes-mentieké is erősen differenciálódott: a vezető réteg kezén ekkorra már jelentősebbnek mondható vagyon halmozódott fel, amit a lovagrendűek megjelenése és számuk gyarapodása fémjelez, ld. fentebb. Ebbe a társadalom alsó rétegeitől egyre nagyobb távolságra kerülő rétegbe bejutni egy veteránnak még kisebb esélye volt, mint korábban. Ezt a csekély forrásanyagunk ellenére is érzékelhető fejlődési tendenciát a pannoniainál valamivel jobban dokumentált Dacia viszonyai is megerősítik.⁹¹⁰ Azt, hogy a veteránok és a városi előljárók nem egészen ugyanazzal a társadalmi befolyással és presztizzsel bíró réteghez tartoztak, az utóbbiak katonai pályát választó hozzátartozóinak katonai rangja is bizonyítja: ezek a hozzátartozók a magasabb rangú altisztek, centuriók között találhatók, az ambiciózusabb apák pedig a fiaikat a lovagrendbe igyekeztek bejuttatni, s ezek már a militia equestris abszolvátk.

Végezetül a veteránok városi ordókban való alacsony részesedésének az sem teljesen mellőzhető oka lehetett, hogy nem is biztos, hogy ez a réteg vágyott az aktív közéleti szereplésre s az azzal járó anyagi terhek viselésére. Ezt a veteránprivilegiumok azon csoportja bizonyítja, amely éppen a városi közterhek vállalása alól adott

⁹⁰⁷ Csekély számú pannoniai adatunkkal egybecseng mindaz, amit a daciai Sarmizegetusa deductiojáról tudunk: az ottani tanácsstagok első generációja a centuriók ill. a magasabb rangú altisztek köréből rekrutálódott, egy gregariusként elbocsájtott veteránnak, úgy tűnik, nem volt sok esélye oda bejutnia.

⁹⁰⁸ DOBSON, B.: *ANRW* II, 1. (1974), 392-434.

⁹⁰⁹ *M. Titius M. f. Cl. Ti. Barbis Titianus* a két ismert aquileiai kereskedődinasztiához, a *Titii*-nek és a *Barbii*-hez tartozott, rokonai, akik a Borostyánút menti és Száva-parti városok kereskedelmében meghatározó szerepet játszottak, rendszerint ott voltak ezeknek a városoknak az ordojában is. M. Ulpius apja ugyancsak vagyonos ember volt, mert a vetussalinai canabae lalkóira 40000 HS-t hagyott, ami pannoniai viszonylatban a bőkezű adományok sorába tartozik.

⁹¹⁰ R. ARDEVAN. i. m. továbbá *Viața municipală* 347 sk.

mentességet. Hozzá kell tenni, hogy éppen ezeket a privilégiumokat adományozták a legszélesebb körben – úgy tűnik, még az auxiliárisok számára is – ami összefüggött azzal is, hogy ez a fiscus számára nem került semmibe – így Hartmut Wolff⁹¹¹ -, de szerintem azzal is, hogy a városi lakosságra nehezedő terhek folyamatos növekedése miatt nagy is lehetett az ilyen mentességek elnyerésére az igény.

6.) Kolonizáció, municipalizáció

Röviddel a hódítást követően megkezdődött Illyricum északi részének kolonizálása. Róma Pannonia területén összesen hat telepes coloniát alapított: Emonát Augustus ill. Tiberius, Savariát Claudius, Sisciát és Sirmiumot a Flavius császárok – az előbbi valószínűleg Vespasianus, az utóbbit inkább Domitianus – Poetoviót Traianus, Mursát Hadrianus.

A coloniákat bennszülöttektől kisajátított területen alakították ki. A telepített lakosság régészeti hagyatéka ezeken a mesterségesen létrehozott településeken egy tömbben jelenik meg a territoriumon, határozottan elkülönülve a szomszédságában továbbélő őslakosság hagyatékától. A coloniák közonti települései a tartomány főbb közlekedési csomópontjaiban, közvetlenül a főutakhoz csatlakozva, szabályos négyzethálós utcarendszerben épültek fel, a területükről kiszorított bennszülöttek az utaktól, csomópontoktól távol, és az új településhez képest peremhelyzetbe kerültek.

A municipiumok esetében két fejlődési típust különíthetünk el: az egyik csoportba azok sorolhatók, amelyek központi településének a kialakulását a római jelenlét indukálta. Katonai tábor melletti vicusként, római polgárok településeként keletkezett – a bennszülött lakosságnak a terület kiürítésére kényszerítését és településének lerombolását követően, ami pl. Halicanumnál, vagy Aquincumnál régészetileg is megragadható – és a lakosságában a meghatározó elemet a későbbiek során is az önkormányzatot spontán módon magukhoz ragadó cives Romani consistentes játszották. Mivel ezek a katonai alakulatok a folyami átkelőket, és a közlekedési csomópontokat szállták meg és ellenőrizték a hódítás és a tartomány pacifikálása időszakában, az adott helyek kedvező fekvése később, a településnek éltető erőt adó katonaság elvezénylése után is fejlődőképessé tette a mellettük kialakult

⁹¹¹ H. WOLFF: *Veteranprivilegien* 68 skk.

falvakat. Azt nem tudjuk, hogy a táborok felhagyását követően sor került-e valamilyen veterántelepítésre is. Elképzelhető, mert pl. a 71. apr. 5-re datált, Vespasianus által kiadott katonai diploma pannoniai deductiót említ, a hely közelebbi megjelölése nélkül, amiből arra következtethetünk, hogy a telepítés egyszerre több helyre is irányult.⁹¹² Nos ilyen előzetes fejlődés eredményeként nyerhette el a municipiumi rangot a már említett Sallán és Aquincumon kívül a Pannonia superiorban fekvő Mursella, Brigetio, Vindobona és feltételezhetően Scarbantia és Halicanum is, továbbá a Száva völgyében fekvő Neviodunum, Andautonia, és esetleg még Marsonia (az utóbbi municipiumi jogállása mellett csak közvetett adatok szólnak).

A municipiumok másik csoportjába azokat az eseteket sorolnám, ahol egy civitas peregrina municipalizálására került sor. Ilyen volt Carnuntum, mely a civitas Boiorum területének egy részéből szerveződött, ilyen Aquae Balisae vagy más néven municipium Iasorum, és ilyen Mogetiana, mely minden jel szerint a civitas Azaliorumból jött létre,

A városszerveződések egyik nehezen tisztázható mozzanata a colonia vagy municipium számára nélkülözhetetlen territorium kialakításának kérdése. A legióstáborokat övező kiterjedtebb katonai területek, melyeket még a hódítás során, vagy a pannon-dalmata lázadást követő megtorló akciók során sajátított ki Róma, a legio elvezénylése után ilyen célra felhasználhatókká váltak. Ez volt a helyzet Emonánál, (amennyiben eredetileg állomásozott ott legio), Poetoviónál. Nem feltételezhető nehézség Savaria alapításánál sem, mert itt a deserta Boiorum elegendő helyet kínált a colonia kialakítására. Más esetekben, elsősorban felhagyott auxiliáris táboroknál, ahol nem volt elegendő hely a város territoriumának kialakításához, és főleg a későbbiek során amikor a viszonyok már rendezettekké váltak, a helybeli bennszülött lakossággal valamilyen módon meg kellett egyezni, hogy az ne büntető akcióként élje meg a városalapítást, ennek megfelelően az esetlegesen igénybe vett területekért kompenzálni kellett őket. Az egyik megoldás – főleg kisebb töredéktörzsek esetében a bennszülöttek területének a város territoriumához való csatolása, s ezzel egyidejűleg közösségüknek külön adminisztratív egységként a város önkormányzatának való alárendelése, attribuíálása volt. A kompenzáció a civitas teljes jogú polgárai számára a latin jog megadása lehetett, mely egyben a bennszülött vezetőréteg számára a római

⁹¹² CIL XVI 14. (Salonae, Dalmatia) egy a Szávától délre élő, Maezaei törzsébe tartozó ravennai flottaveterán számára.

polgárjog elnyerésének a lehetőségét, és a colonia vezető rétegeibe való integrálódás perspektíváját jelentette. Emona esetében – több mozzanat is arra utal, hogy ez volt a megoldás.⁹¹³ Siscianál is úgy tűnik, hogy a bennszülött lakosság – vagyis a Segestanoi = Sisciani – a colonia alapítását követően annak keretein belül folytatta tovább életét, és Neviodunum, és Andautonia esetében is inkább ez tűnik valószínűbbnek. Ezek a Pliniusnál még önállóan említett bennszülött törzsek Ptolemaiosnál már nem szerepelnek. Eltűnésük a Flavius-kori városszervezésekkel hozhatók összefüggésbe. Sirmiumot igen nehéz megítélni. Egyrészt nem ismerjük pontosan sem az alapítás körülményeit sem időpontját, másrészt nem tudjuk azt sem, hogy milyen alakulatok veteránjaiból állt össze a colonia telepesközössége. Az hogy civitas peregrinák területeit, a Sirmiensesét, a Cornacatesét, s talán részlegesen az Amantiniét is igénybe vették, elég nyilvánvalónak látszik, mint ahogyan az is, hogy a colonia vezetésében az érintett törzsek vezetőrétege is szerepet kapott. Mivel azonban a Szerémség bennszülött lakosságából a megelőző évtizedekben erőteljesen soroztak – a környékbeli principes civitatis és a sirmiumi ordo-tag cornacas előkelő is császárnevet visel, ami auxiliáris szolgálat révén történő polgárjogszerzésre utal, és mivel a colonia decuriói maguk is többségükben császárnevet viselő provinciálisok, joggal feltételezhetjük, hogy a helyi romanizált elemet is bevonták az új közösségbe. Ebben a helyzetben azonban eléggé nehéz kérdésnek látszik a törzs másik, romanizálatlan fele alávételének problémája. A civitas peregrina teljes teljes jogú polgára a római coloniában ti. automatikusan jogfosztottá vált. A nehézségek áthidalását jelenthette egy kiterjedtebb polgárjogadományozás – a Flaviusok jelentős számaránya Sirmium személynévanyagában ennek mérlegelését lehetővé teszi – , a latin jog adományozása a peregrinusok részére, vagy pedig a maradék területen a romanizálatlan elemek számára a civitas peregrina fenntartása. Sirmiumban valószínűleg a három megoldást kombinálva alkalmazták: a Sirmienseset Ptolemaios már nem említi, csupán az Amantini-t, ami arra utal, hogy az előbbieket civitasa megszűnt, az Amantini-t, vagy legalábbis egy részüket viszont önálló civitasszá szervezték. Poetovionál, úgy tűnik – a colonia kezdeti quattuorviri vezetése megengedi a következtetést – a canabae legionis átmenetileg latin colonia lett (a borostyánút menti lakosság körében a Flaviusoktól kezdve valószínűleg latin joggal számolhatunk, ld. fentebb), majd egy rövidesen ezt

⁹¹³ Kezdetben latin jogú colonia, quattuorviri vezetéssel – a 2. század elején már duumvirek állnak az élén., és iurisdictióval bíró aedilisek gyakorolták az önálló adminisztratív egységet (pagust, praefecturát?) alkotó bennszülött közösség felett.

követően foganatosított deductio után római coloniává alakult. A Serretes és Serrapilli civitasai – Plinius még említi őket – ezt követően, eltűnnek a forrásokból, felbukkan viszont egy civitas Poetovionensis egy eques singularis Augusti 3. századi feliratán. Ebből az valószínűsíthető – ha egyáltalán hitelt adunk a feliraton szereplő civitas megnevezésnek – hogy a colonia alapítása során a két törzset a maradék területeiken egy közös civitasba szervezték, és a poetoviói coloniához kapcsolták. A feliraton szereplő személyek neve alapján az is felvethető, hogy ennek az új közösségnek latin joga volt, mint ahogyan Poetovio municipális arisztokráciája egy részének személynévadásában is megfigyelhető a nyugati tartományok latin közösségeire jellemző névadás, ami a bennszülöttek – más összefüggésben fentebb már felmerült - latin jogállásának lehetőségét valószínűsíti. Scarbantia territoriumának kihalásáért cserébe a Boii valószínűleg latin jogot kaptak. Erre következtethetünk vissza a későbbi carnuntumi municipium quattuorviri vezetéséből (ld. fentebb), és a latin jogú közösségek vezetőire jellemző névadásnak a Carnuntum vezetőrétege személynévanyagában való felbukkanásából. A civitas Boiorumnak római municipium rangjára történő emelésére majd csak a pannoniai municipalizáció második nagy hullámában, Hadrianus alatt került sor. A civitas polgárainak latin jogállása ezt a fordulatot már előkészítette. Mogetiana hasonlóképp quattuorvirek által történő vezetése, továbbá az, hogy a civitas Boiorum és Azaliorum sorsa már korábban, a közös praefectus alatt is egybekapcsolódhatott, az Azali esetében is felveti a latin jog lehetőségét. Ugyancsak a municipium quattuorviri vezetése, és esetleg az egyik lakos Quirina tribusa a latin jog lehetőségét a civitas Iasorum esetében is jelzi. A brigetiói és vindobonai táborhelyek mellett kialakult települések municipalizálása bonyolultabb kérdés volt. Egyrészt a megelőző időben a törzsi arisztokráciát inkább Carnuntum, a helytartói székhely vonzotta, majd Carnuntum és Mogetiana municipiumi rangra emelésével a civitasok értékes része római várossá vált. A városszervezésből kimaradt terület jórészt katonai territorium volt, az azon kívül eső vidék pedig elmaradt. A tábor közeli polgári vicus – a táborvároshoz mérve gyenge és szegény volt. A Boii maradék területén a nyugati határsávban a nagybirtok dominált, s az itteni gazdag földbirtokos réteg távoltartotta magát Vindobonától. A parasztlakosság viszont szegény volt, egyszerű körülmények között élt. Egyedül a táborvárosok fejlődtek a maguk sokszínű, sokféle jogállású, gyakran kétes eredetű lakosságukkal. A canabae-k városi rangra emelésének azonban amiatt, hogy ezek katonai területen alakultak ki – komoly jogi-adminisztratív akadályai voltak, melyek a katonai igazgatás és hadseregellátás

kérdését is érintették, ezért – mivel ez nem csupán két település, hanem az egész Duna- és Rajna-vidék problémája is volt – átfogó reformra volt szükség a municipalizálásuk feltételeinek megteremtéséhez.⁹¹⁴

Mindezekből kitűnik, a pannoniai kolonizáció és municipalizáció többfázisú folyamat volt. Nem csupán municipiumok és coloniák alapítását jelentette, hanem – minden jel arra mutat, hogy a latin jognak a bennszülött lakosságra való kiterjesztése is része volt. Ez Nyugat- és Észak-Pannonia széles sávjában valószínűsíthető: a Száva és a Dráva völgyében legalábbis Sisciáig és a civitas Iasorumig, a Borostyánút mentén Poetovio, a Boii továbbá ezek keleti szomszédja, az Azali esetében. Pannonia délkeleti, keleti sávjáról nincsenek elegendő információink. A latin jog adományozása nagy valószínűséggel a Flaviusok municipalizációs politikájának része volt. Scarbantia és Marsonia Flaviusoknál korábbra datálható, civitas-szervezetten való kívülállása vetheti fel esetleg azt, hogy a latin jog kiterjesztésének, elszórt szigetenként akár előzményei lehettek. Nincs egyébként benne semmi meglepetésszerű hiszen Itáliát a Flaviusok korában legalább háromnegyed körében olyan tartományok vették körül, amelyek lakossága latin jogú volt. Épp ezek, főleg az alpesi tartományok esetei mutatják, hogy a jogkiterjesztésnek nem feltétlenül a bennszülött társadalmak fejlettsége és előrehaladott romanizáltsága volt a mozgatója, hanem a politika. A 68/69-es polgárháború a kései Augustus-kor és Tiberius uralma után újra megnövelte a pannon-dunai térség jelentőségét és aztán a Pannonia határain kezdődő háborúk ezt már az elkövetkezőkben mindig magas szinten tartották. Ez azt is jelenti, hogy Pannoniai urbanizációja – már ami az itt alkalmazott technikákat és jogeljárásokat illeti – cseppet sem különbözött a nyugati tartományokban alkalmazott gyakorlattól, legfeljebb – a régió stratégiai jelentősége folytán, és az itt koncentrálódó veterán-eredetű lakosság folytán – gyorsabb volt annál és sűrűbb városhálózatot eredményezett.

⁹¹⁴ F. VITTINGHOFF, *ANRW* II.6, 3 skk.

Rövidítések

AAntHung	<i>Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae</i> (Budapest).
AArchHung	<i>Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae</i> (Budapest)
ACD	<i>Acta Classica Universitatis Scientiarum Debreceniensis.</i> (Debrecen)
AE	<i>L'Année Épigraphique</i> (Paris).
AEM	<i>Archaeologisch-Epigraphische Mitteilungen aus Österreich-Ungarn.</i> (Wien)
AIJ	<i>Antike Inschriften aus Jugoslawien. Heft 1. Noricum und Pannonia superior.</i> Bearb. VIKTOR HOFFILLER – BALDUIN SARIA. Zagreb, 1938.
AJ	<i>Archaeologia Jugoslavica.</i> (Beograd)
AJA	<i>American Journal of Archeology</i> (Boston)
AJPH	<i>American Journal of Philology</i>
AMN	<i>Acta Musei Napocensis.</i> (Cluj-Napoca)
AIACN	<i>Annuarul Instiruluise Istorie și Arheologie.</i> Cluj-Napoca.
Arch. Hung.	<i>Archaeologia Hungarica.</i> (Budapest)
Arch. Közl.	<i>Archaeologiai Közlemények.</i> (Pest)
AUD	<i>Acta Universitatis Debreceniensis.</i> Debrecen
ALFÖLDY, FH	ALFÖLDY, G.: <i>Fasti Hispanienses. Senatorische Reichsbeamte und Offiziere in den spanischen Provinzen des Römischen</i>

	<i>Reiches von Augustus bis Diocletian.</i> Wiesbaden 1969.
ALFÖLDY: Personennamen	ALFÖLDY G.: <i>Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatia.</i> Heidelberg 1969.
Anc.Soc.	<i>Ancient Society</i>
ANRW	<i>Aufstieg und Niedergang der römischen Welt.</i> (Berlin – New York)
Arch. Ért.	<i>Archaeológiai Értesítő.</i> (Budapest).
Arch. Közl.	<i>Archaeológiai Közlemények</i>
AT	<i>Antik Tanulmányok.</i> (Budapest)
AV	<i>Arheološki Vestnik</i>
BARKÓCZI: Brigetio	BARKÓCZI, L.: <i>Brigetio.</i> Budapest, 1944-1951. (Dissertationes Pannonicae, II, 22.)
BARNES	BARNES, TIMOTHY D.: <i>The New Empire of Diocletian and Constantine.</i> Cambridge MA 1982.
BHBI	<i>Burganländische Heimatsblätter</i>
BJ	<i>Bonner Jahrbücher</i> (Bonn)
Bp. Rég. / Bp.R.	<i>Budapest Régiségei</i> (Budapest)
BRGK	<i>Bericht der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts.</i> (Frankfurt am Main)
BVC	<i>Bericht des Vereins Carnuntum</i> (Wien 1887- 1937)
CIL	<i>Corpus Inscriptionum Latinarum.</i> (Berlin)
Comm. Arch. Hung.	<i>Commentationes Archaeologicae Hungariae.</i> (Budapest)
CSIR	<i>Corpus Signorum Imperii Romani</i>
ČEŠKA – R. HOŠEK	JOSEF ČEŠKA – RADISLAV HOŠEK: <i>Inscriptiones Pannoniae Superioris in Slovacia Transdanubiana asservatae.</i> Brno, 1967. (Opera Universitatis Purkynianae Brunensis, Facultas Philosophica nr. 125.)

ČZN	Časopis za zgodovino in narodopisje. Izd. Zgodovinsko društvo v Mariboru (Maribor, 1, 1904-, n. v. 1, 1965-.)
DEGRASSI: <i>Il confine</i>	DEGRASSI, A.: <i>Il confine nord-orientale dell'Italia Romana</i> . Bern, 1954.
DEGRASSI: <i>Quattuorviri</i>	DEGRASSI, A.: Quattuorviri in colonie romane e in municipi retti da duoviri. <i>Atti della Accademia Nazionale dei Lincei</i> , ser. VIII vol. II. Roma, 1950, fasc. 6.
DESSAU: ILS	HERMANN DESSAU: <i>Inscriptiones Latinae selectae</i> . I-III. Berlin, 1902-1916.
Diss. Pann.	<i>Dissertationes Pannonicae ex Instituto Numismatico et Archaeologico Universitatis de Petro Pázmány nominatae Budapestinensis provenienteae</i> . Budapest.
DOBÓ: <i>Inscriptiones</i>	ÁRPÁD DOBÓ: <i>Inscriptiones extra fines Pannoniae Daciaeque repertae ad res earundem provinciarum pertinentes</i> . Budapest – Amsterdam, 4 th , enlarged ed., 1975.
DOBÓ: <i>Portorium</i>	ÁRPÁD DOBÓ: <i>Publicum portorium Illyrici</i> . Budapest, 1940. (Diss. Pann. II, 16.)
ed.	edition
ES	<i>Epigraphische Studien</i>
FA	<i>Folia Archaeologica</i> (Budapest).
GMDS	<i>Glasnik Musejskega Društva za Sloveniju</i> .
GRAF	GRAF, A.: <i>Übersicht der antiken Geographie von Pannonien</i> . Budapest, é. n. (Diss. Pann. I. 5).
HILD, SE	<i>Supplementum epigraphicum zu CIL III. Das pannonische Niederösterreich, Burgenland und Wien. 1902-1968</i> . Diss. Univ. Wien

HOLDER	HOLDER A.: <i>Alt-Celtischer Sprachschatz</i> . Leipzig 1896-1914.
HOŠEK	HOŠEK, R.: <i>Tituli Latini Pannoniae Superioris annis 1967-1982 in Slovacia reperti</i> . Universita Karlova, Praha 1984.
HPS	<i>Hungarian Polis Studies</i> . Debrecen
IDR	<i>Inscriptiones Daciae Romanae</i> . (Bukarest)
ILA	R. CAGNAT – A. MERLIN – L. CHATELAIN: <i>Inscriptions Latines d'Afrique (Tripolitaina, Tunisie, Maroc)</i> . Paris 1923.
ILCV	H. DIEHL: <i>Inscriptiones Latinae christianae veteres</i> . Berlin, 1925-1931.
ILJug	Šašel, A. - Šašel, J.: <i>Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMXL et MCMLX repertae et editae sunt</i> . Ljubljana, 1963.
JAI	<i>Jahrbuch des Archäologischen Instituts</i>
JA/ JbA	<i>Jahrbuch für Altertumskunde</i>
JMVW	<i>Jahrbuch des Museumvereins Wels</i>
JÖAI	<i>Jahreshefte des österreichischen archäologischen Institutes</i> (Wien).
JRS	<i>The Journal of Roman Studies</i>
Kádár – Balla	Kádár Z. – Balla L.: <i>Savaria</i> . Budapest 1958.
KJE	<i>A Jókai Közművelődési és Múzeumi Egyesület hivatalos értesítője</i> . Komárom.
KNNÖ	<i>Kultur und Natur in Niederösterreich</i>
KRAHE	KRAHE, H.: <i>Lexikon Altillyrischen Personennamen</i> . Heidelberg 1929.
KUBITSCHKE: <i>Römerfunde</i>	W. KUBITSCHKE: <i>Römerfunde von Eisenstadt</i> . Sonderschriften des Österreichischen Archäologischen Institutes in Wien, Bd. 9. Wien, 1926.

KUZSINSZKY: <i>Aquincum</i>	KUZSINSZKY B.: <i>Aquincum. Ausgrabungen und Funde</i> . Budapest 1934.
LANGHAMMER	LANGHAMMER, W., <i>Die rechtliche und soziale Stellung der Magistratus municipales und der Decuriones in der Übergangsphase der Städte von sich selbstverwaltenden Gemeinden zu Vollzugsorganen des spätantiken Zwangsstaates (2.-4. Jahrhundert der römischen Kaiserzeit)</i> . Wiesbaden, 1973.
LF	<i>Listy Filologické</i> (Praha).
Laur. Aqu.	<i>Laureae Aquincenses V. Kuzsinszky dedicatae</i> . Budapest 1938-1942.
MBHNV	<i>Mitteilungen des Burgenländischen Heimat- und Naturschutzvereines</i>
MÓCSY: <i>Bevölkerung</i>	MÓCSY, A.: <i>Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen</i> . Budapest 1959.
MÓCSY, <i>MoT</i>	MÓCSY A., in: <i>Magyarország története tíz kötetben I. Magyarország története. Előzmények és magyar történet 1242-ig</i> . Szerk. Bartha Antal. Budapest, 1984.
MÓCSY: <i>Pannonia and Upper Moesia</i> .	A. MÓCSY: <i>Pannonia and Upper Moesia. A History of the Middle Danube Provinces of the Roman Empire</i> . London, 1974.
MRT	<i>Magyarország régészeti topográfiája</i> .
MZK	<i>Mitteilungen der Zentral Kommission</i> .
NF	neue Folge
n. v.	nova vrsta (= új sorozat)
NOLL	R. NOLL: <i>Griechische und lateinische Inschriften der Wiener Antikensammlung</i> . Wien, 1962.

OMRTÉ	<i>Az Országos Magyar Régészeti Társulat évkönyve</i>
OZ	<i>Osječki Zbornik. Muzej Slavonije. (Osijek)</i>
PAPE	<i>Wörterbuch der Griechischen Eigennamen. Braunschweig 1884.³</i>
PAR	<i>Pro Austria Romana. (Vien)</i>
PAULOVICS: <i>Topográfia</i>	PAULOVICS ISTVÁN: <i>Savaria – Szombathely topográfiaja. Szombathely, 1943.</i>
H.-G. PFLAUM: <i>Carrières</i>	PFLAUM, H.-G: <i>Les carrières procuratoriennes équestres sous le Haut-Empire romain. I-IV. Paris 1960-61</i>
PIR	<i>Prosopographia Imperii Romani.</i>
PREMERSTEIN	PREMERSTEIN, A. v.: <i>Römische Strassen in Krain. 1899.</i>
PRK	MÓCSY A. – FITZ J. (Szerk.): <i>Pannonia régészeti kézikönyve. Budapest, 1990.</i>
RE	<i>Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft (Stuttgart)</i>
RIL	<i>Rendiconti dell'Istituto Lombardo di Scienze e Lettere.</i>
RINMSI	ŠAŠEL KOS, M.: <i>The Roman Inscriptions in the National Museum of Slovenija.</i>
RIU	<i>Die römischen Inschriften Ungarns</i> Hg. A. MÓCSY et al. (Budapest 1972-)
RLÖ	<i>Römische Limes in Österreich</i>
SCHOBER	A. SCHOBER: <i>Die römischen Grabsteine von Noricum und Pannonien. Wien, 1923.</i>
SCHULZE	SCHULZE, W.: <i>Zur Geschichte lateinischer Eigennamen. Abh. Akad. Göttingen N. F. V:2. Berlin, 1904. (Abdruck: 1966).</i>
SOLIN – A. SALOMIES: <i>Repertorium</i>	H. SOLIN – A. SALOMIES: <i>Repertorium nominum gentilium et cognominum Latinorum. Hildesheim, 1988. (ALPHA – OMEGA Reihe A. Lexika, Indizes,</i>

	Konkordanzen zur klassischen Philologie, 80.)
Spomenik	<i>Spomenik Srpske Akademije Nauki i Umjetnosti.</i>
E. STEIN: <i>Beamten</i>	E. STEIN: <i>Die Kaiserlichen Beamten und Truppenkörper im römischen Deutschland unter dem Prinzipat.</i> Wien, 1932.
SPFFBU, r. Arch-Kl.	<i>Sbornik Praci Filozofické Fakulty Brnenské University, Rada Archeologicko-Klasická supplementum</i>
Suppl.	
M. ŠAŠEL KOS: <i>Nauportus</i>	M. ŠAŠEL KOS: <i>Nauportus: antični literarni in epigrafski viri. In: J. Horvath (ed.): Naupotrus (Vrhnika).</i> Ljubljana 1990, 17 skk.
VAMZ	<i>Vjesnik arheološkog muzeja u Zagrebu</i>
Vermaseren: CIMRM	J. M. VERMASEREN: <i>Corpus Inscriptionum et Monumentorum Religionis Mithriacae.</i>
VHAD	<i>Vjestnik Hrvatskog Arheološkog Društva (Zagreb).</i>
VMMK	<i>A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei (Veszprém)</i>
VORBECK: <i>Militärinschriften</i>	E. VORBECK: <i>Militärinschriften aus Carnuntum.</i> Wien, 1980 ² ,
VREÉJ	<i>A Vasmegyei Régészeti Egylet Évi jelentése (Szombathely).</i>
VSz	<i>Vasi Szemle (Szombathely).</i>
WEBER: RIST	EKKEHARD WEBER: <i>Die römerzeitlichen Inschriften aus Steiermark.</i> Ungedr. Diss. Graz, 1969.
VHAD	<i>Vjesnik hrvatskog arheološkog društva</i>
WOLFF: <i>Veteranprivilegien</i>	H. WOLFF: <i>Die Entwicklung der Veteranenprivilegien vom Beginn des 1. Jahrhunderts v. Chr. bis auf Konstantin d. Gr. In: Heer und Integrationspolitik. Die</i>

	<i>römische Militärdiplome als historische Quelle.</i> Hg. v. Eck, W. - Wolf, H. Köln - Wien, 1986. 44-115.
ZPE	<i>Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik.</i>
ZSS	<i>Zeitschrift für Savigny Stiftung</i>
ŽA	<i>Živa antika.</i> (Skoplje

Bibliográfia

- Cuntz O. (ed.): *Itineraria Romana Vol. I. Itineraria Antonini Augusti et Burdigalense*. Lipsae 1929.
- Schnetz, J. (ed.): *Itineraria Romana. Vol. II. Ravennatis Anonymi Cosmographia et Guidonis Geographica*. Lipsae 1940.
- ABBOTT, F. F. – JOHNSON, A. C.: *Municipal Administration in the Roman Empire*. Princeton 1926. (repr. New York 1968.)
- ABRAMENKO, A.: *Die munizipale Mittelschichten im kaiserzeitlichen Italien. Zu einem neuen Verständnis von Sevirat und Augustalität*. Frankfurt 1993.
- Die Wirtschaftskrise des 3. Jh. n. Chr. und das Ende der Augustalität. *ZPE* 99, 1993, 207-215.
 - Nächte zu Sevirat und Augustalität in der Gallia Narbonensis. *ZPE* 103, 1994, 217-222.
- ABRAMIĆ, M.: *Poetovio. Führer durch die Denkmäler der römischen Stadt*. Wien 1926.
- Novi natpisi iz Petovija. *ČZN* (Maribor) 26, 1931, 177-202.
 - Opaske o nekim spomenicima staroga Poetovija. *ČZN* (Maribor) 28, 1933, 129-144.
- ALFÖLDI A.: Pannónia rómaiságának kialakulása és történeti kerete. *Századok* 70, 1936, 1-.
- Epigraphica III. *Arch. Ért* 3, 1, 1940, 195-235.
 - Epigraphica IV. *Arch. Ért* 3, 2, 1941, 30-59.
 - Budapest az ókorban. In: *Budapest története*. 1-2. köt. Budapest, 1942.
 - Zur Geschichte des Karpatenbeckens im 1 Jh. v. Chr. *Archivum Europae Centro-Orientalis* 8, 1942, 1-51, vagy *Ostmitteleuropäische Bibliothek* Bd. 37, 1942).
- ALFÖLDI A. – TOMPA F. – NAGY L.: *Budapest története. I. köt.: Budapest az ókorban*. Budapest, 1942.
- ALFÖLDY, G.: Contribution au culte de Mithras à Aquincum. *AT* 5, 1958,
- Collegium-Organisationen in Intercisa. *AAntHung* 6, 1958, 177-198.
 - Augustalen und Sevirat in Pannonien. *AAntHung* 6, 1958, 433-458.
 - A municipális középirtok Aquincum környékén. *AT* 6, 1959, 19-30.
 - Studia Pannonica. *Arch. Ért.* 88, 1961, 23-31.
 - Die Sklaverei in Dalmatien zur Zeit des Prinzipats. *AAntHung* 13, 1961, 121-151.
 - Die Auxiliartruppen der Provinz Dalmatien. *AArchHung* 14, 1962, 259-26.

- Einheimische Stämme und civitates in Dalmatien unter Augustus. *Klio* 41, 1963, 187-195.
- Des territoires occupés par les scordisques. *AAntHung* 12, 1964, 107-127.
- Municipium Iasorum. *Epigraphica* 36, 1964, 95-106.
- Municipium Iasorum. *Arch. Ért.* 91, 1964, 218-221.
- Valerii in Poetovio. *AV* 15/16, 1964/65, 137-144.
- Epigraphica. II. Revidierte Inschriften aus Poetovio und Aquae Balissae. *Situla* 8, 1965, 99-108.
- Epigraphisches aus Nordwestpannonien. *LF* 88, 1965, 264-271.
- Municipium Iasorum. *Epigraphica* 26, 1965, 95-106.
- *Bevölkerung und Gesellschaft der römischen Provinz Dalmatien*. Budapest, 1965.
- Notes sur la relation entre le droit de cité et la nomenclature dans l'empire romain. *Latomus* 25, 1966, 37 skk.
- *Die Hilfstruppen der römischen Provinz Germania inferior*. Düsseldorf, 1968. (Epigraphische Studien, 6).
- *Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatia*. Heidelberg, 1969. (Beiträge zur Namenforschung. NF. Beiheft 4).
- P. Helvius Pertinax und M. Valerius Maximianus. *Situla* 14/15, 1974, 199-215. Megj. még: Uő: *Römische Heeresgeschichte* 326-348.
- *Noricum*. Transl. by A. Birley. London – Boston 1974.
- *Stadt, Land und raumordnende Bestrebungen im römischen Weltreich. Stadt-Land-Beziehungen und Zentralität als Problem der historischen Raumforschung*. Veröffentlichungen der Akademie für Raumforschung und Landesplanung. Hannover, 1974. (Forschungs- und Sitzungsberichte 88, Historische Raumforschung 11). = Megj. még in: *Römische Gesellschaft. Ausgewählte Beiträge*. 212-.
- *Die römischen Inschriften von Tarraco*. Bd. 1-2. Berlin 1975.
- Die römische Gesellschaft - Struktur und Eigenart. *Gymnasium*, 83, 1976. 1-25.
- L'Onomastique de Tarragone. In: *L'Onomastique Latine*, Paris, 1977, 293-95.
- Nochmals Octavius Faustianus. *ZPE* 51, 1983, 230-236. (Megj. még: Uő: *Römische Heeresgeschichte*, 229-236.
- *Römische Sozialgeschichte*. Wiesbaden, 1984. 3. völlig überarb. Aufl. (Wissenschaftliche Paperbacks 8. Sozial- und Wirtschaftsgeschichte). Magyarul megj.: *Római társadalomtörténet*. Budapest, 1996. p. 160.

- Die römische Gesellschaft: Eine Nachbetrachtung über Struktur und Eigenart. In: - Alföldy G.: *Die römische Gesellschaft. Ausgewählte Beiträge.* 69-81.
 - Die Stellung der Ritter in der Führungsschicht des Imperium Romanum. In: - Uő: *Die römische Gesellschaft. Ausgewählte Beiträge.* 162-209.
 - Stadt, Land und raumordnende Bestrebungen im römischen Weltreich. In: Alföldy G.: *Die römische Gesellschaft. Ausgewählte Beiträge.* 212-238.
 - Drei städtische Eliten in Hispanien. In: Uő, *Die römische Gesellschaft. Ausgewählte Beiträge.* 239-284.
 - *Die römische Gesellschaft. Ausgewählte Beiträge.* Stuttgart, 1986. (HABES 1).
 - *Römische Heeresgeschichte.* Amsterdam, 1987.
 - *Römisches Städtewesen auf der neukastilischen Hochebene. Ein Testfall für die Romanisierung.* Heidelberg, 1987.
- ALZINGER, W.: Das Municipium Claudium Aguntum. Vom keltischen Oppidum zum frühchristlichen Bischofssitz. *ANRW* II. 6 (1977), 380-413.
- ANDREAU, J.: Der Freigelassene. In: Giardina, A. (Hg.): *Der Mensch der römischen Antike.* Frankfurt, 1991, 200-225.
- ARDEVAN R.: Patroni coloniei Ulpia Traiana Sarmizegetusa. *Sargetia* 14, 1979, 185-190.
- Aediles si quaestores la Ulpia Traiana Sarmizegetusa. *Sargetia* 20, 1986-87, 127-132.
 - Veterani si decurioni municipali în Dacia romana. *Sargetia* 20, 1986-87, 117-126.
 - Veteranen und städtische Dekurionen im römischen Dakien. *Eos*, 77, 1989, 81-90.
 - Flamini municipali în Dacia Romana. *AIACN* 29, 1989, 365-374.
 - *Viață municipală în Dacia Romană.* Timișoara 1998.
- AUBIN, A.: Der Rheinhandel in römischer Zeit. *BJ* 130, 1925, 1-37.
- AUSBÜTTEL, F. M.: *Untersuchungen zu den Vereinen im Westen des römischen Reiches.* Kallmünz, 1982.
- *Die Verwaltung der Städte und Provinzen im spätantiken Italien.* Frankfurt 1988.
- BAATZ, D.: Zur Beurteilung der augusteischen canabae legionis. *Germania*, 42, 1964, 260-265.
- BALLA L.: A szombathelyi hatszögű bázis és Savaria történetének néhány kérdése. *AUD* 6. 1, 1959-1960, 201-208.
- Savaria lakossága a II. század végén és a III. század első felében. *AUD Series*

- Historica* 1, 1962, 17-29.
- Kereskedelmi tőke és a földbirtok kapcsolata Savariában. *AT* 9, 1962, 85-91.
 - Savaria invalida. Bemerkungen zur Geschichte der Städte in Pannonien unter Valentinianus I. *AUD ser. hist.* II, 1963. 35-47. – Magyarul: Savaria invalida. Megjegyzések a pannoniai városok Valentinianus-kori történetéhez. *ArchÉrt* 83, 1963, 75-79.
 - Östliche ethnische Elemente in Savaria. *AArchHung* 15, 1963, 225-237.
 - Deorum prosperitati. (A pannoniai városok Severus-kori történetéhez. *AT* 12, 1965, 260-269.
 - Zwei epigraphische Beiträge zur Geschichte der Städten von NW-Pannonien. *ACD* 2, 1966, 89-99.
- BALLA L. - KÁDÁR Z.: *Savaria*. Budapest 1958.
- Adatok Savaria (Szombathely) szíriai kapcsolatainak kérdéséhez. *AT* 6, 1959, 112-116.
- BARB, A.: Die römischen Inschriften des südlichen Burgenlandes. *BHBl* 1, 1932, 3. 75-80.
- Die römischen Ausgrabungen von Donnerskirchen und das älteste Denkmal christlichen Kults in Österreich. *BHBl* 15, 1953.
- BARKÓCZI, L.: A brigetioi tábor és *canabae* topográfiája. *AntHung* 1949, 67-72, 72-77.
- *Brigetio*. Táblák. Budapest - Leipzig, 1944. (Dissertationes Pannonicae, ser. II. no. 22)
 - *Brigetio*. [Szöveg]. Budapest, 1951. (Dissertationes Pannonicae, II, 22).
 - Beiträge zum Rang der Lagerstadt am Ende des II. und Anfang des III. Jahrhunderts. *AArchHung* 3, 1953, 201-203.
 - Barkóczi L.: *FA* 8, 1956, 84-.
 - Etnische Zusammensetzung der pannonischen Bevölkerung am Ende des II. und der ersten Hälfte des III. Jahrhunderts. *AAntHung* 7, 1959, 167-175.
 - The population of Pannonia from Marcus Aurelius to Diocletian. *AArchHung* 16, 1964, 257-357.
- BARNES, T. D.: *The New Empire of Diocletian and Constantine*. Cambridge MA 1982.
- BÁNKI, ZS.: Kelten und Eraviskergräbe in Sárobgárd. *Comm. Arch. Hung.* 1998. 65-98
- BÁNÓ J.: *Arch. Ért.* 32, 1912, 405-.
- BECK, A.: Das Weihdenkmal des Faustinianus. *CJ* 1960, 29-35.
- Nachtrag zum Weihdenkmal des Faustinianus. *CJ* 1961/62, 86-87.

- BEDON, R - CHEVALLIER, R. - PINON, P.: *Architecture et urbanisme en Gaule romaine*.
T. 1.: *L'architecture et villes en Gaule romaine*. T. 2. *L'urbanisme en Gaule romaine*. Paris, 1988.
- BENDER, H.: Verkehrs und Transportwesen in der römischen Kaiserzeit. in: Jankuhn, H.
- Kimmig, W. - Ebel, E. (Hg). *Untersuchungen zu Handel und Verkehr der vor- und frühgeschichtlichen Zeit in Mittel- und Nordeuropa*. Teil V: Der Verkehr.
Verkehrswege, Verkehrsmittel, Organisation des Verkehrs. Bericht über die
Kolloquien der Kommission für die Altertumskunde Mittel- und Nordeuropas in den
Jahren 1980 bis 1983. Göttingen, 1989. (Abhandlungen der Akademie der
Wissenschaften in Göttingen. Philologisch-Historische Klasse. Dritte Folge, 180).
- BENEŠ, J.: *Auxilia Romana in Moesia atque Dacia. Zu den Fragen des römischen Verteidigungssystems im Unteren Donaauraum und den angrenzenden Gebieten*.
Praha, 1978.
- BERCHEM, D. VAN: Avenches colonie latine? *Chiron*, 11, 1981, 221-228.
- BERNHARDT, L.: Immunität und Abgabepflichtigkeit bei römischen Kolonien und
Munizipien in den Provinzen. *Historia* 31, 1982.
- BEŠEVILIEV, V.: *Personennamen bei den Thrakern*. Amsterdam, 1970.
- BETTINI, M.: *Familie und Verwandtschaft im antiken Rom*. Frankfurt – New York 1992.
- BETZ, A.: Die beschrifteten römischen Steindenkmäler im städtischen Museum von
Wels. *JMVW* 1, 1954.
- Epigraphischer Anhang. Das Weihdenkmal des Faustinianus. *CJb* 1960 [1962].
- BLEICKEN, J.: *Verfassungs- und Sozialgeschichte des Römischen Kaiserreiches*. I-II.
Paderborn, 1978.
- BOPPERT W.: *Militärische Grabdenkmäler aus Mainz und Umgebung*. Mainz, 1992.
(CSIR, Deutschland II, 10).
- BORMANN, E.: Ausgrabungen in Carnuntum. III. Inschriften. *AEM* 12, 1888. 166-174?
- *BVC* 1887-1888,
- Epigraphischer Anhang. *RLÖ* 2, 1901, 140-159. = *BVC* 1899 [1900] 140-159.
- Epigraphischer Anhang. *RLÖ* 5, 1904, 127-140. = *BVC* 1902 [1904] 127-140.
- BOUNEGRU, O.: Über die cives Romani consistentes von Scythia Minor. in: *MBAH* V 1,
1986, 59-73.
- BÖGLI, H.: *Studien zu den Koloniegründungen Caesars*. Diss. Univ. Basel, 1966.
- BRANGA, N.: *Italicii si veteranii din Dacia. Matturii epigrafice si arheologice*. [le
peuple italique et les vétérans de Dacie. Témoignages epigraphiques et

- archéologiques.] Timisoara, 1986.
- BROUGHTON, T. R. S.: Municipal Institutions in Roman Spain. *Cahiers d'Histoire Mondiale* 9, 1965, 127-.
- BRUNŠMID, J.: Arheološke bilješke iz Dalmacije i Panonije. *VHAD* NS 1, 1895, 168-.
- *VHAD* n. s. 5, 1901, 122.
 - Colonia Aurelia Cibalae. *VHAD* n. s. 6, 1902,
 - Kameni spomenici hrvatskoga narodnoga muzeja u Zagrebu. *VHAD* n.s. 8, 1905, 65-68.
 - Kameni spomenici hrvatskoga narodnoga muzeja u Zagrebu. *VHAD* n.s. 9, 1906/7 [1907].
- BRUNT, P. A.: Pay and Superannuation in the Roman Army. *PBSR* 18, 1950, 50-71.
- BUOCZ, P. T., *VSz* 1962 II, 85.
- *Savaria topográfija*. Szombathely 1968, 148 p.
 - A szombathelyi Savaria Múzeum kötára. 2. közlemény. Szombathely, 1961. (A Savaria Múzeum Közleményei, 15).
 - A szombathelyi Savaria Múzeum kötára. Hatodik közlemény. Szombathely, 1963. (A Savaria Múzeum Közleményei, 24).
 - A szombathelyi Savaria Múzeum kötára. Kilencedik közlemény. Szombathely, 1964.
 - In: Sárvár monográfiája. Szombathely, 1978.
 - *Lapidarium*. Savaria Múzeum. Szombathely, 1994.
- BURGER A. SZ.: *Die Skulpturen des Stadtgebietes von Sopianae und des Gebietes zwischen der Drau und der Limesstrecke Lussonium-Altinum*. Budapest 1991.
- CABALLOS RUFINO, A., *Chiron* 23, 1993, 157-169.
- CALDERINI, A.: Aquileia Romana. Milano 1930.
- CARY, M.: The Municipal Legislation of J. Caesar. *JRS* 27, 1937, 48-53.
- CELESTIN, V.: Epigrafski prilozi iz Murse. *VHAD* 6, 1902, 101-.
- CHASTAGNOL, A.: *L'album municipal de Timgad*. Bonn, 1978. 109 p. (*Antiquitas*, 22).
- CHEVALLIER, R.: Cité et territoire. Solutions romaines aux problèmes de l'organisation de l'espace. Problematique 1848-1973. In: *ANRW* II, 1. Berlin – New York, 1974. 649-788.
- CHRIST, K.: Zur augusteischen Germanenpolitik. *Chiron* 7, 1977, 149-205.
- CLAVEL-LÉVEQUE, M. - LÉVEQUE, P., Villes et structures urbaines dans l'occident romain. Paris, 1971.

- CORBIER, M.: City, territory and taxation. In: *City and Country in the Ancient World*.
Ed. by Rich, John – Wallace-Hadrill, Andrew. London – New York, 1994, 211-239.
(Leicester-Nottingham Studies in Ancient Society, vol. 2).
- CUMONT, F.: Textes et monuments figures relatifs aux mystères de Mithra II. 1896.
- CUNTZ, O.: Römische Inschriften aus Emona. *JbA* 7, 1913, 195-.
- ČEŠKA, JOSEF – HOŠEK, R.: *Inscriptiones Pannoniae Superioris in Slovacia Transdanubiana asservatae*. Brno, 1967. (Opera Universitatis Purkynianae Brunensis, Facultas Philosophica nr. 125.)
- DAHLHEIM, W.: Die Funktion der Stadt im römischen Herrschaftsverband. In: *Stadt und Herrschaft. Römische Kaiserzeit und hohes Mittelalter*. Hg. v. Vittinghoff, Fr. 13-74.
- DAUTOVA-RUŠEVLJAN, V: *Rimski kameni spomenici u Vojvodanskom muzeju*. Novi Sad 1977.
- *Rimska kamena plastika u Jugoslovenskom delu provincije donje Panonije*. Novi Sad, 1983.
- DEGRASSI, A.: I fasti consolari dell'Impero romano. Roma 1952.
- *Il confine nord-orientale dell'Italia Romana*. Bern, 1954. (Dissertationes Bernenses I, 6).
 - *L'Amministrazione delle città. Guida allo Studio della civiltà Romana antica I*. Napoli, 1959, 301-330.
 - Quattuorviri in colonie romane e in municipi retti da duoviri. *Atti della Accademia Nazionale dei Lincei*, Ser. VIII vol. II. Roma, 1950, fasc. 6.
- DAHLHEIM, W.: Die Funktion der Stadt im römischen Herrschaftsverband. in:
Vittinghoff, F. (Hg.): *Stadt und Herrschaft. Römische Kaiserzeit und hohes Mittelalter*. München, 1982. (Historische Zeitschrift, Beiheft 7).
- DEMOUGIN, S.: Les juges des cinq décuries originaires de l'Italie. *Anc. Soc.* 6, 1975, 143-202.
- DERCSÉNYI D.: *Sopron és környéke műemlékei*. Budapest, 1956.
- DESSAU, H.: *Inscriptiones Latinae selectae*. I-III. Berlin, 1882-1916.
- DEVIJVER, H.: *Prosopographia militiarum equestrium quae fuerunt ab Augusto ad Gallienum*. I-III. Leuven, 1976-1980. (Symbolae Facultatis Litterarum et Philosophiae Lovaniensis. Series A, vol. 3.).
- *The equestrian officers of the Roman imperial army*. Amsterdam, 1989. (Mavors. Roman army researches, 6).
- DIDU, I., Annali della Facolta de Lettere e Filosofia de Cagliari. n. s. 6 (43) 1983-84, p.

53-92.

DIETZ, K., Zur Verwaltungsgeschichte Obergermaniens und Rätians unter Mark Aurel. *Chiron*, 19, 1989, 407-447.

DIEZ, E.: *Flavia Solva. Die römischen Steindenkmäler aus Schloß Seggau bei Leibnitz*. Hg. v. Österreichisches Archäologische Institut. 1959.²

DIEZ, E. (Hg.): *Corolla memoriae E. Swoboda dedicata*. Graz 1966.

DOBIAŠ, J.: Novy napis ze Zany (Diana Veteranorum). *LF* 80, 1957, 179 skk.

DOBÓ, Á.: *Publicum portorium Illyrici*. Budapest, 1940. (Diss. Pann. II, 16).

- *Die Verwaltung der römischen Provinz Pannonien von Augustus bis Diocletianus. Die provinzielle Verwaltung*. Budapest 1968.

- *Inscriptiones extra fines Pannoniae Daciaeque repertae ad res earundem provinciarum pertinentes*. Budapest 1975⁴.

DOBSON, B.: The significance of the centurion and 'primipilaris' in the Roman army and Administration. *ANRW* II, 1. Berlin – New York 1974, 392-434. Különösen a 426-427. oldal: IV. The Centurion and 'primipilaris' in Society.

DOMASZEWSKI, A. v.: *Die Rangordnung des römischen Heeres*. Köln – Graz 1967².

DRÄGER, M.: *Die Städte der Provinz Asie in der Flavienzeit*. Frankfurt a. Main 1993.

DUNCAN-JONES, R. P.: City population in Roman Africa. *JRS* 53, 1963, 85-90.

- Human numbers in towns and town-organisations of the Roman Empire. The Evidence of Gifts. *Historia* 13, 1964, 199-208.
- Equestrian rank in the cities of the African provinces under the principate: an epigraphic survey. *PBSR* 35 (n. s. 23), 1967, 147-188.
- Patronage and City Privileges. The Case of Giufi. *Epigraphische Studien* 9, 1972, 12-16.
- *The Economy of the Roman Empire*. Quantitative Studies. Cambridge, 1974.

DULAR, J.: *Arheološka topografija Slovenije. Topografsko področje XI (Bela Krajina)*. 1985.

DUŠANIC, S.: Aspects of Roman Mining in Noricum, Pannonia, Dalmatia and Moesia Superior. *ANRW* II. 6. Berlin – New York 1977, 52-94.

- Bassianae and Its Territory, *AJ* 8, 1967, 67-81.
- Tri epigrafski priloga. *ŽA* 15, 1965, 85-108.
- Novi i revidirani natpisi istočnog Srema. *ŽA* 18, 1967, 198-.

- DUTHOY, R.: Quelques observations concernant la mention d'un patronat municipal dans les inscriptions. *L'Antiquité Classique*, 50, 1981, 295-305.
- DUVAL, N. - BRIQUEL, D. - HAMIAUX, M. (éd.): *L'Onomastique latine. Actes du Colloque International sur L'Onomastique latine organisé a Paris du 13 au octobre 1975*. Éd. Paris, 1977. (Colloques internationaux du Centre National de la Recherche Scientifique, no. 564).
- ECK, W.: *Die Staatliche Organisation Italien in der hohen Kaiserzeit*. München, 1979. (Vestigia 28).
- ECK, W. – GALSTERER, H. - WOLF, H. (Hgg.): *Studien zur antiken Sozialgeschichte. Festschrift Fr. Vittinghoff*. Hrsg. v. Köln – Wien, 1980. (Kölner historische Abhandlungen 28).
- EGGER, R.: Das zweite Amphitheater. *RLÖ* 16, 1926, 69-158.
- Bemerkungen zum Territorium pannonischer Festungen. Wien, 1951.
- ENGESSER, F., Der Stadtpatronat in Italien und den Westprovinzen des Römischen Reiches bis Diocletian. Freiburg, Diss. Univ. Freiburg, 1957.
- ERDÉLYI, G.: *ArchÉrt* 77, 1950, 72-.
- ERDÉLYI, G. - FÜLEP, F.: *Katalog der Steindenkmäler. Intercisa I*. Arch. Hung. 33, Budapest, 1954.
- ERTEL, CHR. – PALÁGYI, S. – REDŐ, F.: *Die Skulpturen des Stadtgebietes von Salla und Mogetiana sowie des Balaton-(Plattensee-) Oberlandes in den Kómitaten Zala und Veszprém*. Budapest, 1999. (Corpus Signorum Imperii Romani – Corpus der Skulpturen der Römischen Welt, Bd. 8).
- FELDMANN R.: Zur Rekrutierung der Praetorianer aus Pannonien. Eine epigraphisch-onomastische Untersuchung anhang der 'laterculi praetorianorum'. *AUD. Sect. classica* 8, 1980. 47-57.
- FERENCZY E.: Rechtshistorische Bemerkungen zur Ausdehnung des römischen Bürgerrecht und zum Ius Italicum unter dem Prinzipat. *ANRW* II, 14. B. Berlin – New York, 1981. 1017-1058.
- Die rechtliche Lage der Städte des Römischen Reiches am Ende des 4. Jahrhunderts. *Klio* 63, 1981, 609-615.
- Zu Caesars Bürgerrechtspolitik. In: *Studi in onore di Cesare Sanfilippo IV*. Milano, 1983. 209-222.
- FETTICH, N.: *OMRTÉ* 1, 1924, 58?
- Colonia Claudia Savaria. *VSz* 6, 1939, 113-.

FITZ, J.: *Alba Regia* 7-8, 1968.

- Epigraphica II. *Alba Regia* 8-9, 1967-68 (1968) 292-294.
- Epigraphica IV. *Alba Regia* 11, 1970,
- A római kor Fejér megyében. In: *Fejér megye története I. Az őskortól a honfoglalásig*. Szerk. Fitz J. Székesfehérvár 1970.
- Epigraphica V. *Alba Regia* 12, 1971, 254-258.
- Le iscrizioni del Capitolium di Gorsium. *Rivista Storica dell'Anrichita* 1, 1971.
- The Excavations in Gorsium. *AArchHung* 24, 1972, 3-52 + Plates I-XVI.
- *Les syriens à Intercisa*. Coll. Latomus vol. 122, Bruxelles, 1972.
- Grenzberichtigung im Jahre 214 zwischen Pannonia Superior und Inferior. *Alba Regia* 16, 1978, 71-86.
- Epigraphica IX. *Alba Regia* 16, 1978.
- La division de l'Illyricum. *Latomus* 48, 1988, 3-25.
- Noricum und Pannonien zur Zeit der römischen Okkupation. *Röm. Öst.* 17, 1989-90, 79-86.
- Die Verwaltung von Pannonien. I-IV. Budapest 1995.
- *Die Römischen Inschriften Ungarns*. 5. Lief. Intercisa. Bonn – Budapest 1991.

FITZ, J. – MÓCSY A. – SOPRONI S.: *Die Römischen Inschriften Ungarns*. 6. Lief. Das Territorium von Aquincum, die Civitas Eraviscotum und die Limesstrecke Mareica Annamantia un das Territorium von Gorsium. Bonn – Budapest 2001.

FLORESCU, R.: Urbanizarea Daciei romane. *Sargetia* 18-19, 1984-85, 110-167.

FLUSS, M.: Mursa. *RE* 16, Stuttgart 1935, 670-676.

- Mursa minor (Pannonia inferior). *RE* 16, Stuttgart 1935, 676-677.
- Mursa minor (Pannonia superior). *RE* 16, Stuttgart 1935, 677.

FORBIS, E.: *Municipal Virtues in the Roman Empire*. Stuttgart - Leipzig, 1996. (Beiträge zur Altertumskunde, Bd. 79).

FORNI, G.: Le tribù romane in Pannonia. In: E. Swoboda (Hrsg.): *Carnuntina*. Graz, 1956, 40-. (Első rész.)

- Die römischen Tribus in Pannonien. In: *CJb* 1956, 13- (Römische Forschungen in Niederösterreich, Beiheft 2. Wien, 1957). – Második rész.

FRANÇOIS, J.: *Les Citées de l'Occident romain: du Ier siècle avant J.-C. au VIe siècle après J.-C. Documents*. Paris 1960.

- La questure municipale dans l'Afrique du Nord romaine. *Bull. Archéol.* 17, (fasc. B) 1981. 211-224.

- *La Privilège de liberté: politique impériale et autonomie municipale dans les cités de l'Occident romain 161-244*. Ecole française de Roma, 1984. XXXVI, 868 p
- FRANKFURTER, S.: Epigraphischer Bericht aus Oesterreich. *AEM* 9, 1885, 137, 139-253,
- Neue und revidierte Inschriften aus Ungarn, Steiermark, Krain und Kärnten. *AEM* 11, 1887, 73-.
- Aus Westungarn. *AEM* 16, 1893, 29-.
- FREDERIKSEN, M. W.: The Republican Municipal Laws: Errors and Drafts. *JRS* 55, 1965, 183-198.
- FREI-STOLBA, R.: Die Römische Schweiz: Ausgewählte Staats und verwaltungsrechtliche Probleme in frühen Prinzipat. *ANRW* II, 5, 1976, 358-364.
- FREMERSDORF, FR.: Rheinischer Export nach dem Donaauraum. In: Laureae Aquincenses. Budapest, 1938, 168-182. (Dissertationes Pannonicae II, 10).
- FRERE, SH.: Civitas - A Myth? *Antiquity* 35, 1961, 29-.
- FREYBERGER, B.: Die Entwicklung Südgalliens zwischen Eroberung und augusteischer Reorganisation. (125/22 bis 27/22 v. Chr.). *Gymnasium*, 104, 1997, 319-343.
- FRÖLICH R.: Römische Inschriften aus Pannonia Inferior und Superior. *AEM* 14, 1891, 50-.
- Aquincumnak római feliratai II. *Bp. Rég.* 4, 1892, 125-156.
- GABLER, D.: Munera Pannonica. *Arch. Ért.* 93, 1966, 20-.
- Scarbantia és környékének római köplasztikai emlékei. *Arrabona* 11, 1969.
- Die Eroberung Pannoniens im Spiegel der Sigillaten. *AArchHung* 23, 1971, 83-91.
- Pannonia megszállásának néhány kérdése a terra sigillaták tükrében. *Arch. Ért.* 106, 1979, 199-217.
- Zum Anfangsdatum des römischen Carnuntum. *Mitteilungen der Gesellschaft der Freunde Carnuntums*. 3, 1981, Heft 3, 2-32.
- GALSTERER, H.: Zu den Bürgermunicipien in den Provinzen. *Epigraphische Studien* 9, 1972, Bonn 37-43.
- Stadt und Territorium. In: *Stadt und Herrschaft. Römische Kaiserzeit und hohes Mittelalter*. Hg. v. Fr. Vittinghoff. 75- 106.
- Municipium Flavium Irnitum: a Latin town in Spain. *JRS* 78, 1988, 78-90.
- GALSTERER, B. und H.: Zur Stadtrecht von Lauriacum. *BJ* 171, 1971, 334-348.
- GALSTERER-KRÖLL, B.: Untersuchungen zu den Beinamen der Städte des Imperium Romanum. *Epigraphische Studien* 9, 1972 (Bonn), 44-145.

- Zu den römischen Bürgermunicipien in den Provinzen. *Epigraphische Studien* 9, 1972, 37-43.
 - Zum ius Latii in den keltischen Provinzen des Imperium Romanum. *Chiron* 3, 1973, 277- 306.
- GARCÍA Y BELLIDO, A.: Las colonias romanas de la provincia Lusitania. *Arqueología e Historia* 8, 1958, 13-.
- Las colonias romanas de Hispania. *Anuario de Historia del Derecho. Español* 29, 1959, 447-.
- GARNSEY, PETER: Legal privilege in the Roman Empire. In: *Studies in Ancient Society*. Ed. by Finley, M. I. 145-165.
- Honorarium decurionatus. *Historia* 20, 1978, 309-325.
- Aspects of the decline of the urban aristocracy in the Empire. In: *ANRW* II, 1. Berlin – New York, 1974, 229-252.
- GEROV, B.: Die Invasion der Carpen im Jahre 214. *Acta of the Fifth Intern. Congresses of Greek and Latin Epigraphy*, 1967. Oxford, 1971, 432-436.
- Zum Problem der Entstehung der römischen Städte am Unteren Donaulimes. *Klio*, 59, 1977.
 - *Beiträge zur Geschichte der römischen Provinzen Moesien und Thrakien*. Gesammelte Aufsätze. Amsterdam, 1980.
- GORDON, M. L.: The freedman's son in municipal life. *JRS* 21, 1931, 65-77.
- GRADENWITZ, O.: *Die Gemeindeordonanzen der Tafel Herakleia*. Sitzungsberichte der Heidelberger Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Klasse. Jg. 1916, 14. Abh.
- GRAF, A.: *Übersicht der antiken Geographie von Pannonien*. Budapest [1936]. (Diss. Pann. I, 5).
- GRELLE, F.: *L'autonomia cittadina fra Traiano e Adriano. Teoria e prassi dell'organizzazione municipale*. Napoli 1972.
- GROBLER, M. V.: Das Lager von Carnuntum. *RLÖ* 2, 1901, 15-84.
- GROENEMAN, W. VAN: Urbanisation and the North-West Frontier of the Roman Empire. In: *Roman Frontier Studies*, 1979. ed. By, Hanson W. S. - Keppie, L. J. F. Oxford 1980, 1037-1044.
- GRÜNEWALD, M.: Zur Frühzeit des römischen Carnuntum. *AnzWien* 116, 1979, 2-9.
- HAMP, E. P.: On the Celtic Names of Ig. *Acta Neophilologica* 9, 1976, 3-8.
- Further Remarks on the Celtic names of Ig. *Acta Neophilologica* 11, 1978, 57-63.

- HAMPEL J.: Az eraviscus nép és emlékei. *Bp. Rég.* 4, 1892, 31-72.
- *A Nemzeti Múzeum legrégibb pannoniai sírtáblái.* Budapest 1906.
- HAMPL, F.: Zur römischen Kolonisation in der Zeit der ausgehenden Republik und des frühen Prinzipates. *Rh. Mus.* 95, 1952, 52-.
- HARDY, E. G. (transl. introd. notes): *Roman Laws and Charters.* Oxford, 1912.
- *Three Spanish Charters and other Documents.* Oxford, 1912. (Repr. 1975)
 - *The Table of Heraclea and the Lex Iulia Municipalis.* *JRS* 4, 1914, 65-110. (Repr. 1975).
- HARL, O.: *Vindobona. Das römische Wien.* Wien - Hamburg, 1979. (Wiener Geschichtsbücher, 21/22.)
- *Die römische Epoche. Wiener Geschichtsblätter* 36, 1981, Heft 4, 165-174.
- HENDERSON, M. I.: Iulius Caesar and Latium in Spain. *JRS* 32, 1942, 1-.
- *The Establishment of the equester ordo.* *JRS* 53, 1963, 61-72.
- HILD, F.: *Supplementum epigraphicum zu CIL III. Das pannonische Niederösterreich, Burgenland und Wien. 1902-1968.* Diss. Univ. Wien. Gépelt kézirat.
- HOLDER, A.: *Alt-Celtischer Sprachschatz.* Leipzig 1896-1914.
- HOFFILLER, V. – SARIA, B. Id. *Antike Inschriften aus Jugoslawien I.* Zagreb, 1938.
- HOFMANN, H.: *Römische Militärgrabsteine der Donauländer.* Wien 1905.
- HOLDER, P. A.: *Studies in the Auxilia of the Roman Army from Augustus to Trajan.* BAR Intern. Ser. 70. Oxford 1980.
- HOPKINS, K.: Élite mobility in the Roman Empire. *Past and Present* 32, 1965, 12-26.
- HORVAT, J.: *Nauportus (Vrhnika).* S prispevkom M. Šašel Kos. Ljubljana 1990.
- HORSTER, M.: *Bauinschriften römischer Kaiser. Untersuchungen zu Inschriftenpraxis und Bautätigkeit in Städten des Westlichen Imperium Romanum in der Zeit des Principats.* Stuttgart 2001.
- HORSTKOTTE, H.: Das Album von Timgad und die Bindung von Staatsbeamten an die Kurie. *ZPE* 78, 1988, 237-246.
- *Dekurionat und römisches Bürgerrecht nach der Lex Irnitana.* *ZPE* 78, 1989, 169-177.
- HOŠEK, R.: M. Valerius Maximianus im unteren Donauraum in den Jahren 176-178 u. Z. In: *Sbornik Praci Filozofické Fakulty Brnenské University, Rada Archeologicko-Klasická*, 8, 1959, 84-92.

- *Tituli Latini Pannoniae Superioris annis 1967 -1982 in Slovacia reperti*. Universita Karlova, Praha 1984.
- HUDECZEK, E.: Flavia Solva. *ANRW* II. 6 (1977), 411-471.
- HUNYADY, I.: A kelták a Kárpát-medencében. Budapest, 1942-1944. (Diss. Pann. II, 18).
- IHM: Catali. *RE* III. Stuttgart 1899, 1783-1784.
- INSTINSKY, H. U.: Senatus in Gemeinwesen peregrinen Rechts. *Philologus* 96, 1944, 201-.
- JANKUHN, H. - KIMMIG, W. - EBEL, E. (Hgg): *Untersuchungen zu Handel und Verkehr der vor- und frühgeschichtlichen Zeit in Mittel- und Nordeuropa. Teil V: Der Verkehr. Verkehrswege, Verkehrsmittel, Organisation des Verkehrs. Bericht über die Kolloquien der Kommission für die Altertumskunde Mittel- und Nordeuropas in den Jahren 1980 bis 1983*. Hrsg. v. Göttingen, 1989. (Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen. Philologisch-Historische Klasse. Dritte Folge, 180).
- JARRET, MICHAEL G.: The African Contribution to the Imperial Equestrian Service. *Historia* 12, 1963, 209-226.
- JEVREMOV, B.: Vodnik po lapidariju. Ptuj, Pokrajinski muzej 1988. 148 p. (Zbirka Vodniki, 1).
- JOBST, W.: Carnuntum, Pfaffenberg. *Mitteilungen der Gesellschaft der Freunde Carnuntums*. 5, 1983, Heft 1, 4-8.
- JOHNSTON, D.: Munificencia and Municipia: Bequest to Towns in Classical Roman Law. *JRS* 75, 1985, 105-125.
- JONES, A. H. M.: The Cities of the Roman Empire. *Recueils de la Société Jean Bodin*. Bd. 6. La ville. Teil 1: *Institutions administratives et Judiciaires*. Bruxelles, 1955, 135-.
- *The Cities of the Eastern Roman Provinces*. Oxford, 1971².
- ЈОСИФОВИЋ, С.: [ЈОСИФОВИЋ, S.]: Римски муниципиум Cibalae. [Rimski municipium Cibalae]. *Zbornik Matice Srpske, Serija društvenih nauka*, 10, 1955, 5-14.
- КАВА М.: *Die römische Orgel von Aquincum*. Budapest, 1976.
- Aquincum a régészeti ásatások tükrében. In: *Óbuda évszázadai*. Főszerk. Kiss Cs. - Mocsy F. Budapest, 1995.
- KAJANTO, I.: *Supernomina. A Study in Latin Epigraphy*. Helsinki - Helsingfors, 1966. (Commentationes Humanarum Litterarum, Societas Scientiarum Fennica, 40, 1.).

- *The Latin Cognomina*. Helsinki - Helsingfors, 1965. (Societas Scientiarum Fennica, Commentationes Humanarum Litterarum, 36, 2).
- KAJAVA, M.: *Roman Female Praenomina. Studies in the Nomenclature of roman Women*. Rome – Helsinki, 1994-1995. (Acta Instituti Romani Finlandiae vol. 14).
- KALINKA, E. – SWOBODA, A.: Bericht über eine Reise im Gebiete der Drau und Save. *AEM* 13, 1890, p.13-.
- KENNER, F.: Das Mithraeum von Kroisbach. *MZK* 12, 1867, 119-132.
- KEPPIE, L.: *Colonisation and Veteran Settlement in Italy 47-14 BC*. XV, 233. 8 Bilds. London, Wasmuth, 1983.
- KERMAN, S. B.: Halicanum-Lindolverschirichun ali Lendava? (Halicanum-Lindolverschirichun vagy Lendava? In: *Študie ozgodovini Lendava 1192-1992. (Tanulmányok Lendva történelméből)* Lendava 1994. (Lendavski zvezki – Lendvai füzetek) 12-15, 54-57.
- KIENAST, D.: *Römische Kaisertabelle. Grundzüge einer römischen Kaiserchronologie*. Darmstadt 1996. (2. durchges. u. erw. Aufl).
- KLEMENC, J.: *Archaeologische Karte von Jugoslavien. Blatt Zagreb*. Beograd 1938.
- *Zgodovina Emone*. In: *Zgodovina Ljubljane I*. Ljubljana 1955.
- Typen der Grabdenkmäler aus St. Peter in Savetale. *Arhaeologia Jugoslavica* 3, 1959, 55-59.
- KLEMENC, J. – SARIA, B.: *Archaeologische Karte von Jugoslavien. Blatt Ptuj*. Beograd - Zagreb 1936.
- KLIMA, L. – VETTERS H.: Das Lageramphitheater von Carnuntum. *RLÖ* 20, 1953, 59-.
- KNEISSL, P.: Entstehung und Bedeutung der Augustalität. Zur Inschrift der ara Narbonensis (CIL XII 4333). *Chiron* 10, 1980, 291-326.
- KNIBBE, D.: Der Gott des Pfaffenberges, Kaiser Mark. Aurel und Carnuntum im Lichte neuerer inschriftlichen Evidenz. *Mitteilungen der Gesellschaft der Freunde Carnuntums* 4, 1982, Heft 3, 3-20.
- KOLB, F.: *Die Städte im Altertum*. München, 1984. 141-.
- KOLBE, H.-G.: Die Laufbahn des Faustianus aus Carnuntum. *CJb* 1963/64, 48-54.
- KORNEMANN, E.: Coloniae. *RE* 4. Stuttgart 1900, 520-.
- Curatores. *RE* IV. Stuttgart 1901, 1774-.
- Municipium. *RE* XVI. Stuttgart, 1933, 590-.
- KOTULA, T.: *Les Curies municipales en Afrique romaine*. Travaux de la Société des

- Sciences et de Lettres de Wroclaw. (Serie A., Nr. 128.) Wroclaw, 1968.
- KOTULA, T. – ŁADOMIRSKI, A. (réd.): *Les Élités provinciales sous le Haut-Empire romain*. Wrocław, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1997. (Antiquitas, 22. Acta Universitatis Wratislaviensis n. 1874)
- KOVÁCS PÉTER: A “katonai territorium” és a veterani et cives Romani szervezet. *Arch. Ért.* 123-124, 1996-1997, 49-62.
- Civitas Eraviscorum. in: Vaday, A. (ed.): *Pannonia and Beyond. Studies in Honour of László Barkóczy*. Antaenus. Communicationes ex Insrituto Atchaeologico Academiae Scientiarum Hungaricae 24, Budapest 1999.
 - Civitas and castrum. *Specimina Nova* 16, 2000 (202) 169-182.
 - Újabb római feliratos emlék Veszprém megyéből. *Balacai Közlemények* 7, 2002, 213-216.
- KOVAČIŠ, FR.. Petovij v zgodovini Južne Štajerské. *čzn (Maribor)*, 5, 1908.
- KRAHE, H.: *Lexikon altillyrischer Personennamen*. Heidelberg 1929.
- *Die alten balkanillyrischen geographischen Namen*. Heidelberg 1925.
- KREMER, G.: Der Grabaltar des C. Iulius Veranus in Carnuntum. *CJb* 1997 (1998), 83-97.
- KRIER, J.: *Die Treverer außerhalb ihrer Civitas. Mobilität und Aufstieg*. Trier 1981.
- KUBITSCHKE, W.: Vindobona. *Xenia Austriaca* 1, 1893, 1-.
- Alimentatio. *RE* I. Stuttgart 1894, 1484-.
 - Imperium Romanum tributim descriptum. Pragae -Windobonae – Lipsiae 1889.
 - *Zur Geschichte von Städten des römischen Kaiserreiches*. Epigraphisch-numismatische Studien. Wien 1916.
 - *Römerfunde von Eisenstadt*. Wien, 1926. (Sonderschriften des Österreichischen Archäologischen Institutes in Wien, Bd. 9).
- KUBITSCHKE, W. – FRANKFURTER, S.: Führer durch **Carnuntum**.....
- KUZSINSZKY B.: A legújabb aquincumi ásatások. 1887-1888. *Bp. Rég.* 1, 1889, 39-170.
- Az aquincumi muzeum és kömlékei. *Bp. Rég.* 5, 1897, 95-164.
 - Aquincum Római feliratai. III. *Bp. Rég.* 5, 1897, 109-150.
 - Újabb kömlékek az Aquincumi Múzeumban. *Bp. Rég.* 7, 1900, 3-66.
 - Mikor szállották meg a rómaiak a Dunántul északkeleti részét? *Arch. Ért.* 1898, 115.
 - *A Balton környékének archaeológiája*. Budapest 1920.
 - *Aquincum. Ausgrabungen und Funde*. Budapest, 1934.
- KÜBLER, B.: Curator kalendarii. *ZSS* 13, 1892, 156-.

- LADAGE, D.: *Städtische Priester- und Kultämter im Lateinischen Westen des Imperium Romanum zur Kaiserzeit*. Köln, 1971.
- LAFFI, U.: *Adtributio e contributio. Problemi del sistema politico-amministrativo dello Stato Romano*. Pisa, 1966. (Studi di lettere, storia e filos. pubbl. dalla Scuola Normale Superiore di Pisa, 35)
- L'amministrazione di Aquileia in età romana. *Antichità altoadriatiche* 30, 1987, 39-62.
- LAMBERTI, F. *Tabulae Irnitanae: municipalità e ius Romanorum*. Napoli, Jovene 1993, VII, 662. (Szöveg, fordítás: 265-273).
- LANGHAMMER, W., *Die rechtliche und soziale Stellung der Magistratus municipales und der Decuriones in der Übergangsphase der Städte von sich selbstverwaltenden Gemeinden zu Vollzugsorganen des spätantiken Zwangsstaates (2.-4. Jahrhundert der römischen Kaiserzeit)*. Wiesbaden, 1973.
- Laureae Aquincenses memoriae V. Kuzsinszky dedicatae*. Budapest, 1938-1942. (Diss. Pann. II, 10-11.)
- LENGYEL, A. – RADAN, G. T. B. (eds.): *The Archaeology of Roman Pannonia*. Lexington – Budapest 1980.
- Lex Irnitana: *AE* 1986, no. 133. (az ellenőrzött szövege)
- LIEBENAM, W., *Städteverwaltung im römischen Kaiserreiche*. Leipzig 1900.
- LIPP VILMOS: Fölrattanulmány. *Arch. Ért.* 8, 1874, 80-92.
- LJUBIĆ, S.: Aquae Iasae (Toplice Varaždinske). *VHAD* 1, 1879, 69-.
- Arheologička izkapanja na Petrovačkoj gradini u Srijemu, gdje tobož starorimska Bassianis. *VHAD* 5, 1883, 65-70.
- LOCHNER-HÜTTENBACH, F.: Die antiken Personennamen aus Ig bei Ljubljana. *Situla* 8, 1965, 15-45.
- LOMAS, K.: The idea of a city: élite ideology and the Evolution of urban form in Italy, 200 B.C – AD 100. In: *Roman Urbanism. Beyond the consumer city*. Ed. by. Parkins, H. M. 1997, 21-41.
- LORENZ, T.: *Römische Städte*. Darmstadt 1987.
- LOVAS E.: Kisárpási domborműves scriniumlemezek. *Arch. Ért.* 91, 1927, 204-209.
- LOVENJAK, M: Novi i revidirani rimski napisi v Sloveniji. *AV* 48, 1997, 63-88.
- LÖRINCZ B.: *Vezető a Dunaújvárosi Múzeum kőtárához*. Székesfehérvár 1975,
- Bemerkungen zu zwei Inschriften aus Aquincum. *Alba Regia* 15, 263-264.
 - Ein neuer Ritter aus Pannonien. *Specimina nova* 11, 1995, 127-129.

- *Onomasticon provinciarum Europae Latinarum*. Vol. II. Cabalicius – Ixus. Wien, 1999.
 - *Onomasticon provinciarum Europae Latinarum*. Vol. III. Labareus – Pythea. Wien, 2000.
 - *Die römischen Hilfstruppen in Pannonien während der Prinzipatszeit*. Teil. I. Die Inschriften. Wien 2001.
 - *Onomasticon provinciarum Europae Latinarum*. Vol. IV. Quadratia – Zvres. Wien 2002.
- LÖRINCZ B. – KELEMEN M. H.: Neue römische Inschriften aus Esztergom-Solva. *Klio* 79, 1997, 178-193.
- LÖRINCZ, B. - REDŐ, F.: *Onomasticon provinciarum Europae Latinarum*. Vol. 1. *Abas-Bysanus*. Budapest, 1994. (Archaeolingua, 3).
- LUGLI, G. (Hg.): *Tabula Imperii Romani. Aquincum – Sarmizegetusa – Sirmium*. Blatt L 34. Hg. Budapest 1968.
- MAIER, F. G.: Römische Bevölkerungsgeschichte und Inschriftenstatistik. *Historia* 2, 1953, 318-351.
- MANNI, E.: Quattuorviri e duoviri. *RIL* 83, 1950, 383-396.
- MÁRITY, ERZSÉBET: Chronological problems and special features in the structure of the civilian city of Aquincum. *Comm. Arch. Hung.* 1992. 65-73.
- MARÓTI E.: A római személynévviselés jogi szabályozásához. *AT* 30, 1983, 102-.
- Zur Regelung der römischen Personennamenführung. *AUSz Acta iur. et pol.* 33, 1985, 281-282.
- MAGOFFIN, R. VAN DEMAN: The Quinquennales. An Historical Study. Baltimore, 1913. (Johns Hopkins University Studies in Historical and Oilitical Science. ser. 31, n. 4)
- MARQUARDT, J.: *Römische Staatsverwaltung* I-III. Leipzig 1881-85.²
- MACMULLEN, R.: *Roman Social Relations. 50 B.C. to A.D. 284*. New Haven – London 1974.
- MEYER, E.: *Römischer Staat und Staatsgedanke*. Zürich - Stuttgart 1948.
- Mikl-Curk, I.: *Varstvo spomenikov* 9, 1962-64, 195-.
- Urbanistični razvoj antičnega Poetovija. *čzn (Maribor)* n. v. 5, 1969, 137-.
 - Poetovio v pozni antiki. [Res. Poetovio on der Spätantike. *AV* 29, 1978, 405-411.
 - Poetovio v 3. stoletju. *čzn (Maribor)* n. v. 15, 1979, 37-42.
- MILLAR, F.: Empire and City, Augustus to Julian: Obligations, Excuses, and Status. *JRS* 73, 1983, 76-96.

- MILTNER, F.: *Das zweite Amphitheater von Carnuntum*. Wien 1932. 2. erw. Aufl.
- MIRKOVIĆ, M.: *Rimski gradovi na Dunavu u Gornjoj Meziji*. Beograd 1968.
- Einheimische Bevölkerung und römische Städte in der Provinz Obermösien. *ANRW* II. 6, (1977) 811-847.
 - Sirmium. Its History from the I. Century A.D. to 582 A.D. In: *Sirmium. Archaeological Investigations in Syrmian Pannonia* vol. 1. Ed. Popović. Beograd 1971, 5-94.
- MIŠKIV, J.: Rimska vojnička diploma iz Slavenskog Broda. *VAMZ* 3. s. 30-31, 83-101 (1997-1998) 83-101.
- MÓCSY, A.: *Attributio Aquincumban és a város decuriói*. *ArchÉrt* 78, 1951, 107-110.
- Zur Geschichte der peregrinen Gemeinden in Pannonien. *Historia* 6, 1957, 488-498.
 - *Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen*. Budapest, 1959.
 - Ubique res publica. Zu den Autonomiebestrebungen und Uniformierungstendenzen am Vorabend des Dominats. *AAntHung* 10, 1962, 367-384.
 - Scribák a pannoniai kisvárosokban. *Arch. Ért.* 9, 1964, 16-17.
 - A római polgár nevérol. *AT* 12, 1965, 39-45
 - Pannonia. In: *RE Suppl.* IX (1962) 516-776.
 - Pannonia Forschung 1961-1963. *Eirene* 4, 1965, 133-155.
 - Aravisci. In: *RE Suppl.* XI, 132-136.
 - Pannonia Forschung 1964-1968. *AArchHung* 21, 1969, 340 skk.
 - *Gesellschaft und Romanization in der Römischen Provinz Moesia Superior*. Budapest 1970.
 - Decurio Eraviscus. *Fol. Arch.* 21, 1970, 59-66.
 - Das Problem der militärischen Territorien im Donauraum. *AAntHung* 20, 1972, 133-168.
 - Pannonia Forschung 1969-1972. *AArchHung* 25, 1973, 375-404.
 - *Pannonia and Upper Moesia. A History of the Middle Danube Provinces of the Roman Empire*. London 1974.
 - A provinciahatárok a Balatontól Északra. *Arch. Ért.* 103, 1976, 29-33.
 - Pannonia-Forschung 1973-1976. *AArchHung* 29, 1977, 373-401.
 - Illyricum északi határa Claudius előtt. *Arch. Ért* 106, 1979, 177-186.
 - Zu den Auxiliarvici in Pannonien: Studien zur antiken Sozialgeschichte. In: *Festschrift Friedrich Vittinghoff*. Köln - Wien 1980. 365-376.
 - Der Decurio von Salla. *Savaria* 16, 1982 [1983] 309-312.

- Római kor. In: *Magyarország története. I. köt. Előzmények és Magyar történet 1242-ig*. Főszerk. Székely György. Szerk. Bartha Antal. Budapest, 1984, 199-264.
 - *A római név mint társadalomtörténeti forrás*. Budapest, 1985.
 - Auxiliaris vicusok. In: *PRK*, Budapest, 1990, 234.
 - Canabae és auxiliaris vicusok. In: *PRK*, Budapest, 1990, 65-66.
 - A civitas peregrinák. In: *PRK*, Budapest, 1990, 59-61.
 - Municipiumok és coloniák. In: *PRK*, Budapest, 1990. 61-66.
 - Tartományhatárok. In: *PRK*, Budapest, 1990, 53-55.
- MÓCSY A. – FELDMANN, R. – MARTON, E. – SZILAGYI, M.: *Nomenclator provinciarum Europae Latinarum et Galliae Cisalpinae cum indice inverso*. Budapest, 1983. (Diss. Pann. III, 1).
- MÓCSY A. - FITZ J. - LŐRINCZ B.: *Pannonia régészeti kézikönyve*. Budapest, 1990.
- MÓCSY, A. – SZENTLÉLEKY T. (Hgg.): *Die römischen Steindenkmäler von Savaria*. Budapest 1971.
- MÓCSY A. – FITZ J. (Szerk.): *Pannonia régészeti kézikönyve*. Budapest 1990.
- MOMMSEN TH.: Die italischen Bürgercolonien von Sulla bis Vespasian. *Hermes*, 18, 1883, 161-.
- MOMMSEN, TH.: Die Stadtrechte der latinischen Gemeinden Salpensa und Malaca in der Provinz Baetica. In: Uő.: *Gesammelte Schriften I*, 1905, 265 skk
- MRÁV, Zs.: Die Gründung Emonas und der Bau seiner Stadtmauer. (Zur Ergänzung der Inschrift AIj 170B = ILJug 304). *AAntHung* 41, 2001, 81-98.
- MOURITSEN, H.: Mobility and social change in Italian towns during the principate. In: *Roman Urbanism. Beyond the consumer city*. Ed. by. Parkins, Helen M. London – New York, Routledge, 1997, 59-82.
- MROZEK, S.: Die Goldbergwerke im römischen Dazien. In: *ANRW II*, 6. Berlin – New York 1977, 98-.
- Munificencia privata in den Städten Italiens der spätrömischen Zeit. *Historia* 27, 1978, 354-368.
- MROZEWICZ, L.: Einige Bemerkungen zur demographischen Struktur von Novae (Moesia Inferior). *Eos* 68, 1980, 349-354.
- Munizipalaristokratie in Moesia inferior. *Eos* 70, 1982,
 - *Arystokracja municypalna w rzymskich prowincjach nad Renem i Dunajem w okresie wczesnego cesarstwa*. Poznań, 1989. (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Serie historia nr. 151).

- Die Veteranen in den Munizipalräten an Rhein und Donau zur Hohen Kaiserzeit. *Eos* 77, 1989, 65-80.
 - Kleinorteliten in den Nordprovinzen des Römischen Reiches im 1.-3. Jh. In: Kotula, T. – Ładomirski, A. (réd.): *Les Élités provinciales sous le Haut-Empire romain*. Wrocław, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1997. (Antiquitas, 22. Acta Universitatis Wratislaviensis n. 1874).
- MÜLLNER, A.: Archaeologische Excursus durch Südsteiermark und Krain. *MZK* 4, 1878.
- *Emona. Archäologische Studien aus Krain*. Laibach, 1879.
- Nagy L.: *Az aquincumi orgona feliratos bronzablája*. Budapest [é. n.].
- Kiadatlan római kori eraviszkusz síremlékek Szentendréről. (Adatok az eraviszkusz szobrászművességéhez.) *Arch. Ért* 1942, 3-15 + I-IV t.
- NAGY, T.: Az albertfalvai római telep *Ant. Hung.* 1-2, 1948,
- Perióduskutatások az aquincumi polgárváros területén. *Bp. Rég.* 21, 1964, 9-54.
 - Some Notes on the Careers of M. Val. Maximianus and P. Helvius Pertinax. In: *Acta of the Fifth Intern. Congr. of Greek and Latin Epigraphy (1967)*. Cambridge, 1971, 417-423.
 - Der Vicus und das Municipium von Aquincum. *AArchHung* 23, 1971, 59-81.
 - Aspekte der Urbanisierung in Pannonien. In: *Akten des VI Intern. Kongr. für griech. und latein. Epigraphik. München 1972*. München 1973, 93-96.
 - Aquincum. Stadt und Lager im 4. Jh. *AAntHun* 24, 1976, 369-382.
 - Salariarius legionis – salariarius coloniae. *AArchHung* 28, 1976, 79-91.
 - Budapest története az őskortól az Árpád-kor végéig. In: Nagy T. - Györffy Gy. - Gerevich L.: *Budapest története*. I. köt. Budapest, 1973.
- Neesen, L.: Die Entwicklung der Leistungen und ämter (munera et honores) im römischen Kaiserreich des zweiten bis vierten Jahrhunderts, *Historia* 30, 1981, 235.
- NÉMETH M.: A nyugat- és délpannoniai városalapítások Hadrianus koráig (I. sz. 117-138). *SSz* 37, 1983. 258-265.
- NÉMETH M. – KÉRDŐ K.: Zur Frage der Besatzung von Aquincum im 1. Jh. *SMR* III 384-388.
- NESSELHAUF, H.: Das Bürgerrecht der Soldatenkinder. *Historia* 8, 1959, 434-.
- NEUMANN, A.: Inschriften aus Vindobona. *Jahrbuch des Vereins für Geschichte der Stadt Wien* 17/18, 1961/62.
- Inschriften aus Vindobona. *Jahrbuch des Vereins für Geschichte der Stadt Wien* 19/20, 1963/64

- *Vindobona. Die römische Vergangenheit Wiens*. Wien 1972.
- *Zu alten und neuen Funden aus Vindobona*. *JÖAI* 51, Hauptblatt 1976-77, 141-155.
- NOLL, R.: *Griechische und lateinische Inschriften der Wiener Antikensammlung*. Wien, 1962.
- NORMAN, F.: Gradations in later municipal society. *JRS* 49, 1959, 79-85.
- NOVOTNY, E.: Das territorium legionis von Carnuntum. *RLÖ* 18, 1937, 129-152.
- NÖRR, D.: Imperium und Polis in der hohen Prinzipatszeit. *Gymnasium* 72, 1965, 485-499. Megj. még: *Münchener Beiträge zur Papyrusforschung und antiken Rechtsgeschichte*, 50. München, 1966.
- Die Städte des Ostens und das Imperium. *ANRW* II, 5. Berlin - New York, 1975.
- NUTTON, V.: Two Notes on Immunities. Digest 27, 1, 6, 10 and 11. *JRS* 61, 1971, 52-63.
- OBERMAYR, A.: *Römerstadt Carnuntum*. Ruinen, Grabungen, Funde. Wien, 1967.
- PAKI, A.: Populatia Daciei porolissensis I. Porolissum. *AMP* 12, 1988, 215-226.
- PALÁGYI S. – TÓTH S.: A római és középkori kőtár katalógusa. Tihanyi Múzeum, Veszprém, 1976.
- PANCIERA, S.: Vita economica di Aquileia in età romana. Venezia 1957.
- PAVAN, M.: *La provincia romana della Pannonia Superior*. Roma, 1955. (Mem. Acc. Lincei 8, F 4).
- PAPE W. – BENSELER, G. E.: *Wörterbuch der griechischen Eigennamen*. Braunschweig, 1911³.
- PARKINS, H. M.: Roman Urbanism. Beyond the Consumer City. London – New York 1997.
- PARRAGI GY.: Neuere spätrömische Funde aus der Bécsi-Strasse. *Bp. Rég.* 21, 1964,
- PASCHER, G.: Römische Siedlungen und Straßen im Limesgebiet zwischen Enns und Leitha. *RLÖ* 19, 1949.
- PATSCH, C.: Catari. *RE* III. Stuttgart 1899, 1785.
- Inscriptions de Sirmien. in: *Strena Buliciana*. Zagreb, 1924, 229-232.
- PATTERSON, JOHN R.: Settlement, city and elite in Samnium and Lycia. In: *City and Country in the Ancient World*. Ed. by Rich, John – Wallace-Hadrill, Andrew. London – New York, 1994, 273-293.
- PAULOVICS I.: A Kisárpási római telep. *Arch. Ért.* 41, 1927, 197-204.

- Funde und Forschungen in Brigetio. In: *Laur. Aqu.* 11-.
 - *Savaria – Szombathely topográfija. Az 1938-41. évi kutatások eredményei.* Szombathely 1943.
- PETERSEN, H.: Senatorial and Equestrian Governors in the third Century A.D. *JRS* 45, 1955, 47-57.
- PETRU, P.: Nekateri problemi provincialno rimske arheologije v Sloveniji. *AV* 15-16, 1964-65, 65-107.
- PFLAUM, H.-G.: Deux carrières équestres de Lambése et de Zana, I. M. Valerius Maximianus. *Libyca* 3, 1955, 134-154.
- *Les Carrières procuratoriennes équestres.* Paris 1960-1961.
- PIFFIG, A. J.: Zur historischen Begründung der IIIIviri, IIviri in Perugia. In: *Studi in onore di L. Banti.* Roma 1965, 275-.
- PINTEROVIĆ, D.: Prilog topografiji Murse. *OZ* 5, 1956.
- Mursa za dinastije Severa. *OZ* 7, 1960, 17-.
 - Mursa u svetlu novih izvora i nove literature. *OZ* 11, 1967, 23-65.
 - *Mursa i njeno područje u antičko doba.* Osijek 1978.
- PINTEROVIĆ, D. - BULAT, M.: Novi rimski natpisi iz Osijeke. *OZ* 11, 1967, 87-93.
- Report on the 1968 excavation at Mursa - Osisek. *OZ* 13, 1971, 3- 78.
- POPOVIĆ, V.: A survey of the topography and urban organization of Sirmium in the Late Empire. In: *Sirmium. Archaeological Investigations in Syrmian Pannonia – vol. 1.* Ed. Popović. Beograd, 1971, 119-151.
- POULTNER, A. G.: Roman Towns and the Problem of Late Roman Urbanism. The Case of the Lower Danube. *Hephaistos* 5-6, 1983-84, 109-132.
- PÓCZY, K. (SZ): Die Rolle von kölnen Kaufleuten in der Entwicklung der Zivilstadt Aquincum. *AArchHung* 13, 1961, 97-102
- Die Anfänge der Urbanisation in Scarbantia. *AArchHung* 23, 1971, 92-110.
 - *Aquincum.* Budapest, 1974.
 - *Pannoniai városok.* Budapest, 1976.
 - Städtebau in Pannonien. *Kultur und Natur in Niederösterreich* 1. 95-113.
 - *Közművek a római kori Magyarországon.* Budapest, 1980.
- PREDA, F.: Orasele romane din Dacia. *SAI* 49-50, 1984, 220-229.
- PREMERSTEIN, A. V.: *Römische Strassen in Krain.* 1899.

- ECK, W. (Hg.): Prosopographie und Sozialgeschichte. Studien zur Methodik und Erkenntnismöglichkeit der *kaiserzeitlichen Prosopographie*. Kolloquium Köln 24. – 26. November 1991. Köln - Wien - Weimar 1993.
- PARKINS, H. M. (ed): *Roman Urbanism. Beyond the consumer city*. Ed. by. London – New York, 1997.
- PURCELL, N.: The apparitores: a study in social mobility. *PBSR* 51, 1983, 125-173.
- QUAß, F.: Zur politischen Tätigkeit der munizipalen Aristokratie des griechischen Ostens. *Historia* 31, 1982, 188-213.
- RADNÓTI, A: Római tábor és feliratos kövek Környéröl. – La Camp romain et les monuments épigraphiques de Környe. in: *Laur. Aqu.* II. Budapest, 1938, 77-106.
- RAEPSAET- CHARLIER, M.-TH.: Epouses et familles de magistrats les provinces romaines aux deux premiers siecles de l’empire. *Historia* 31, 1982, 56-69.
- La cité des Tongres sous le Haut-Empire. Problèmes géographique historique. *BJ* 194, 1994, 43-50.
 - Municipium Tungrorum. *Latomus*, 54, 1995, 361-369.
- RAK, A.: Römische Grabsteine aus Poetovio. Mit einem Anhang von W. Kubitschek. *Jahrbuch für Altertumskunde* 3, 1909 (1910) 168-173.
- REID, J. S.: The so called 'Lex Iulia Municipalis'. *JRS* 6, 1916, 207-248.
- REIDINGER, W.: *Die Statthalter der ungeteilten Pannonien und Oberpannoniens*. Bonn 1956.
- RENDIC-MIOCEVIC, D.: *Ilirska onomastika na latinskim natpisima Dalmacije*. Split 1948.
- RILINGER, R.: *Humiliores – Honestiores. Zu einer sozialen Dichotomie im Strafrecht der römischen Kaiserzeit*. München, 1988. 336. l.
- *Ordo und dignitas als soziale Kategorien der römischen Republik*. In: *Was ist Gesellschaftsgeschichte? Positionen, Themen, Analysen*. Hans-Ulrich Weler zum 60. Geburtstag. Hrsg. Hettling, M. - Huerkamp, Cl. - Nolte, P. - Schmul, H.-W. München, 1991.
- RIZAKIS, A. D (ed.): *Roman onomastics in the Greek East. Social and political aspects. Proceedings of the international colloquium organized by the Finnish Institute and the Centre for Greek and Roman antiquity, Athens 7-9 september 1993*. Ed. by. Athens, Research Centre for Greek and Roman antiquity. National Hellenic research foundation 1996. (Meletémata, 21).
- RÓMER F. – DESJARDINS E.: *A Magyar Nemzeti Múzeum feliratos emlékei*. Budapest 1873.

- RUDOLPH, H.: *Stadt und Staat im römischen Italien. Untersuchungen über die Entwicklung des Municipalwesens in der republikanischen Zeit*. Göttingen, 1965².
- RUPPRECHT, G.: *Untersuchungen zum Dekurionenstands in den nordwestlichen Provinzen des Römischen Reiches*. Kallmünz 1975.
- RUSCU, L.: Die Wechselseitigen Aussenbeziehungen zwischen Einzelpersonen und Staaten in Bezug auf die Griechenstädte der rumänischen Schwarzmeerküste. *Ephemeris Napocensis* 6, 1996, 11-42.
- SALLER, RICHARD P. - SHAW, BRENT D.: Tombstones and Roman Family Relations in the Principate: Civilians, Soldiers, and Slaves. *JRS* 17, 1984. 124-156.
- SALLER, R. P.: Promotion and Patronage in Equestrian Careers. *JRS* 70, 1980, 44-63.
- SALOMIES, O.: Beiträge zur römischen Namenkunde. *Arctos* 18, 1984, 93-104.
- *Die römischen Vornamen. Studien zur römischen Namengebung*. Helsinki - Helsingfors, Societas Scientiarum Fennica, 1987. (Commentationes Humanarum Litterarum, Societas Scientiarum Fennica, 82).
- SALWAY, B.: What's in a name? A survey of Roman onomastic practice from c. 700 B.C. to A.D. 700. *JRS* 84, 1994, 124-145.
- Latobici. *RE* XII, 966-.
 - Nauportus, *RE* XVI 2008-.
 - Neviodunum. *RE* XVII, 152-.
 - Praetorium Latobicorum. *RE* XXII, 1638-.
 - Novi napisi iz Kranjske. *GMDS* 14, 1933, 5-27.
 - Nova raziskavanja po stari Poetoviji. *ČZN* (Maribor) 28, 1933, 119-129.
 - Vojaski nagrobna napis is Emona. *Kronika* 1937, 46-48.
 - Emona als Standlager der Legio XV Apollinaris. In: *Laur. Aqu.* (Budapest, 1938), 245-255.
 - Emona ni bila vojaški tabor? *GMDS* 22, 1941, 54-57.
 - Rimski nagrobnik na Ljubljanskem gradu. *GMDS* 1941, 133.
 - Noricum und Pannonien. *Historia*
 - Varciani: *RE* 15A. Stuttgart 1955, 363-365.
 - Loca fornicata. Zur Kenntnis der Urbanistik von Poetovio. *ČZN* n. v. 5 (40), 1969, 141-145.
 - Pregled topografije Poetovija. *ČZN* 10, 1974, 219-226.
- SAUMAGNE, CH.: *Le droit latin et les cités romaines sous l'Empire. Essais critiques*. Paris, 1965. (Publications de l'Institut de droit romain de l'Université de Paris, 22).

- SCHALLES, H. J., et al.: *Die römische Stadt im 2. Jahrhundert*. Kolloquium Xanten 1990. 1992.
- SCHAUER, W., *Stadt und Stadtgebiet in Österreich zu Römerzeit*. Diss. Wien, 1936. (kézirat).
- SCHLEIERMACHER, W.: Die letzten römischen Dekurionen am Untermain. In: *Mélanges d'Archéologie et d'Histoire offerts à André Piganiol*. Ed. Chevallier, R. Paris 1966, t. 3. 1387-.
- Civitas und Vicus. *Provincialia. Festschrift für Rudolf Laur-Belart*. Basel, 1968. 440-.
- SCHMID, W.: Emona. *JA* 7, 1913, 61-188.
- Römische Forschung in Österreich. *BRGK* 6.
 - Poetovio. *ČZN* (Maribor) 30, 1935, 129-157.
 - Emona ni bila vojaški tabor. - Das vermeintliche Legionstabor von Emona. *GMDS* 22, 1941, 44-53.
 - Flavia Solva F. K. *ČZN* (Maribor) 14, 1918, 14-.
- SCHOBER, A.: *Die römischen Grabsteine von Noricum und Pannonien*. Wien, 1923.
- SCHÖNBAUER, E.: Municipia und coloniae in der Prinzipatszeit. *Anz.d.ÖAdW*, ph-h Kl. 1954, n. 2.
- SCHUBERT, W.: Die rechtliche Sonderstellung der Dekurionen (Kurialen) in der Kaisergesetzgebung des 4.-6. Jh. *ZSavStift.* 86, 1969, 287-.
- SCHULZE, W.: *Zur Geschichte lateinischer Eigennamen*. Berlin, 1904. (Abh. Akad. Göttingen N. F. V:2. Berlin, 1904. Abdruck: 1966).
- SKRABAR, V.: Denkmäler des Larenkultes aus Poetovio. *JÖAI* 19-20, 1919, 279-294.
- SMITH, R. E.: Latins and the Roman Citizenship in Roman Colonies – Livy 34, 42, 5-6. *JRS* 44, 1954, 18-20.
- SCHMITTHENNER, W.: Octavians militärische Unternehmungen in den Jahren 35-33 v. Chr. *Historia* 7, 1958, 189-.
- SOLIN, H.: *Beiträge zur Kenntnis der griechischen Personennamen in Rom*. I. Helsinki 1971.
- Ancient onomastics: perspectives and problems. In: *Roman onomastics in the Greek East. Social and political aspects. Proceedings of the international colloquium organized by the Finnish Institute and the Centre for Greek and Roman antiquity, Athens 7-9 september 1993*. Ed. by Rizakis, A. D. Athens, Research Centre for Greek and Roman antiquity. National Hellenic research foundation 1996, 1-9.

(Meletémata, 21).

SOLIN H.- SALOMIES, O.: *Repertorium nominum gentilium et cognominum Latinorum*.

Hildesheim - Zürich - New York, 1988. (ALPHA – OMEGA Reihe A. Lexika, Indizes, Konkordanzen zur klassischen Philologie, 80.)

SOPRONI S.: Municipium Halicanum. *FA* 30, 1979, 91-98.

- Szentendre a rómaiak korában. Szentendre, 1987. (Szentendrei füzetek, 2-3.)
- Előzetes jelentés a bölcskei késő római ellenerőd kutatásáról. *Comm Arch. Hung.* 1990, 133-142.
- In: *Százhalombatta története*. Szerk. Poroszlai I. Szolnok, 1993-94, 27-35?

SPITZL, TH.: *Lex municipii Malacitani*. München, 1984.

SPEIDEL, M. P.: *Die Denkmäler der Kaiserreiter. Equites singulares Augusti*. Köln – Bonn 1994.

Stahl, M.: *Imperiale Herrschaft und provinzielle Stadt. Strukturprobleme der römischen Reichsorganisation im 1-3. Jh. der Kaiserzeit*. Göttingen, 1978. (Hypopomnemata 52.)

STEIN, A.: *RE* X (1916) 542. N 170.

- *Der römische Ritterstand. Ein Beitrag zur Sozial- und Personengeschichte des römischen Reiches*. München, 1927. (Münchener Beiträge zur Papyrusforschung und antiken Rechtsgeschichte. 10).
- *Die Kaiserlichen Beamten und Truppenkörper im römischen Deutschland unter dem Prinzipat*. Wien, 1932.

STEINWENTER, A.: *Ius Latii*. *RE* X (1916) 1260-1278.

STIGLITZ, H.: Zum Weihestein des Faustianus aus Carnuntum. *UH* 37, 1966, 168-171.

- Arbeitsbericht über die Entstellung eines Gesamtplanes der Zivilstadt von Carnuntum. *Mitteilungen der Gesellschaft der Freunde Carnuntums* 5, 1983, Heft 1, 31-.

STIGLITZ, H. - KANDLER, M. - JOBST, W.: Carnuntum. *ANRW* II. 6 (1977), 583-730.

SWOBODA, E.: Carnuntum. Seine Geschichte und Denkmäler. Wien, 1949. (Graz – Köln 1964⁴)

SWOBODA, E.: (Hrsg.): *Carnuntina*. Graz, 1956. (Römische Forschungen in Niederösterreich III).

SZABADOS M. R. - VÁGÓ L.: *Savaria - Szombathely bibliográfiája*. Szombathely, 1948. (Acta Savariensia 5.)

SZILÁGYI J.: *Aquincum*. Budapest, 1956.

- Aquincum. *RE Suppl.* XI (1968) 61-132.
 - Bp. Rég 22, 1971, 301-328?
 - Problematische Steininschriften aus Aquincum. *Bp. Rég.* 23, 1973,
 - *Tüzoltó Múzeum Évkönyve* 1984.
- SZÖNYI E., T.: Kutatások Mursellában. Beszámoló az Árpás-Dombföldön 1975-80 között végzett feltárássokról. *Comm. Arch. Hung.* 1981, 87-119.
- ŠAŠEL, A. - ŠAŠEL, J.: *Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMXL et MCMLX repertae et editae sunt.* Ljubljana, 1963.
- *Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMLX et MCMLXX repertae et editae sunt.* Ljubljana, 1978.
- ŠAŠEL, J.: Novi antični nagrobnik iz Iga pri Ljubljani. *ŽA* 1955, 273-282.
- *Vodnik po Emoni.* Ljubljana, 1955.
 - C. Vindonius Successus. *ŽA* 5, 1955, 127-139.
 - Prispevki za zgodovino rimskega Iga. *Kronika* 7, 1959, 117-123
 - Caesernii. *ŽA* 10, 1960, 203-221.
 - Onaglašanje naših antičnih krajevnih imen. *Situla* 8, 1965, 7-14.
 - Barbii. *Eirene* 5, 1966, 117-137.
 - Keltisches portorium in den Ostalpen. (Zu Plin. n. h. III, 128.) In: Diez, E. (Hg.): *Corolla memoriae Erich Swoboda dedicata.* Graz, 1966. 198-204. Megj. még: In: Ugyanő: *Opera selecta* 500-506.
 - Emona. *RE Suppl.* XI. Stuttgart 1968, 540-578.
 - Andautonia. *RE Suppl.* XII. Stuttgart 1970, 71-75.
 - Drusus Ti. f. in Emona. *Historia* 19, 1970, 122-124.
 - Siscia. *RE Suppl.* XIV [1974] 702-.
 - Die Limes Entwicklung in Illyricum. In: *Actes du IXe congr. intern. D'études sur les frontières romaines.* 1974, 193-199.
 - Iuliae Alpes. In: *Atti VII – Ce.S.D.I.R.* 1975-1976. Cisalpino - Goliardica ... 601-618.
 - Zur Frühgeschichte der XV. Legion und zur Nordostgrenze der Cisalpina zur Zeit Caesars. In: *Römische Geschichte, Altertumskunde und Epigraphik. Festschrift A. Betz.* Wien, 1985, 547-555.
 - K rimskim napisom v Beli Krajini. *AV* 36, 1985, 325-336.
 - Zur Verwaltungstechnischen Zugehörigkeit Emonas. *AArchHung* 41, 1989, 169-174. Megj. még in: *Opera selecta* 707-714.

- ŠAŠEL, J. – WEILER, I.: Zur Augusteisch-Tiberischen Inschrift von Emona. *CJb* 1963-64 (1965), 40-42.
- ŠAŠEL-KOS, M.: *Zgodovinska podoba prostora med Aquilejo, Jadranom in Sirmijem pri Kasiju Dionu in Herodijanu: A Historical Outline of the Region Between Aquileia, the Adriatic and Sirmium in Cassius Dio and Herodian*. Ljubljana, 1986.
- Nauportus: antični literarni in epigrafski viri. In: J. Horvath (ed.): *Naupotrus (Vrhnik)*. Ljubljana 1990, 17 skk.
 - *The Roman Inscriptions in the National Museum of Slovenia – Lapidarij Narodnega Muzeja Slovenije*. Ljubljana, Narodni Muzej Slovenije, 1997.
 - Aspects of the sevirate and Augustalitas in the Northeastern Adriatic Area. *Histria Antiqua* 5, 1999, 173-181.
- TASSAUX, F.: Assises économiques des aristocraties et "bourgeoisies" des cités istriennes sous le Haut-Empire romain. In: *La città nell' Italia settentrionale in età romana*. Ecole française de Rome, 130. 1990, 69-128.
- TEUTSCH, L.: Gab es "Doppelgemeinden" im römischen Afrika? *RIDA* 8, 1961, 281-356.
- THOMAS, E. B.: *Römische Villen in Pannonien*. Budapest, 1964.
- Újabb római kutatások a Balaton-felvidéken. *VMMK* 8, 1969, 141-145.
- TONDEL, J.: Le rôle social des Augustales dans les provinces danubiennes. *Acta Universitatis Nicolai Copernici* 96, *Historia* 13, 1979,
- TÓTH ENDRE: *Arch. Ért.* 98, 1971,
- Pannonia történetének problémái. *AT* 33, 1976, 114-126.
 - Pannonia provincia kialakulásához. *Arch. Ért.* 103, 1976, 197-202.
 - Pannonia és Noricum közös határának kialakulása. *AT* 24, 1977, 192-200.
 - A XV Apollinaris legio illiricum állomásozásának a kérdéséhez. *AT* 27, 1980, 254-265.
 - Zur Militärgeschichte der frühflavischer Zeit Pannoniens: Cirpi. *Alba Regia* 18, 1980, 31-38.
 - Die ptolemäische Bestimmung der gemeinsamen Grenze von Pannonia Superior und Inferior. *Fol. Arch.* 36, 1985, 85-100.
 - Zur Urbanisierung Pannoniens: Municipium Volgum. *FA* 37, 1986, 163-181.
- TÓTH E. – VÉKONY G.: Beiträge zur Pannonien Geschichte im Zeitalter des Vespasianus. *AArchHung* 22, 1970, 133-161.
- TÓTH, I.: *Alba Regia* 13, 1972 (1974).

- A fertőrákosi Mithraeum. *SSz* 25, 1971, 214-232.
 - Jegyzetek Savaria római köemlékeiről. *Arch. Ért* 100, 1973, 250-256.
 - Lussonium környékének római kori polgári települési viszonyai. *Specimina nova* Suppl. I., 1989. 30-35.
- Trade in the Ancient Economy*. Eds. by Garnsey, P. - Hopkins, K. - Whittaker, C. R. London, 1973.
- UNTERMANN, J.: Beobachtungen an römischen Gentilnamen in Oberitalien. *Beiträge zur Namenforschung* 7, 1956, 173 skk.
- *Die venetischen Personennamen*. Wiesbaden, 1961.
 - Namenlandschaften im alten Oberitalien. *BNF* 10, 1959, 74 skk. 121 skk; 11, 1960, 273 skk; 12, 1961, 1 skk.
- VÁGÓ, E. B. *Alba Regia* 9, 1970, [1971].
- VELKOV, V.: *Roman Cities in Bulgaria*. Collected Studies. Amsterdam, 1980.
- VERMASEREN, J. M.: *Corpus Inscriptionum et Monumentorum Religionis Mithriacae*. II. 1960.
- VETTERS, H.: Virunum. *ANRW* II. 6 (1977), 302-354.
- VIDMAN, L.: Die Sklaven und Freigelassenen der einheimischen Bevölkerung in Noricum. *AAntHung*, 9, 1961. 153-157.
- VIGAND, K.: Die Nutrices Augustae von Poetovio. *JÖAI* 18, 1915, Bbl. 188-218.
- VIKIĆ-BELANČIĆ, B. (red.): Antički gradovi i naselja u Južnoj Panoniji i graničnim područjima. Materijali XIII. Referati i konferati održani na Simpozijuma oktobra 1975. godine u Varaždin. Antička sekcija SADJ – Hrvatsko Arheološko Društvo – Gradski Muzej u Varaždin, Beograd, 1977.
- Tipovi naselja u sjevernozapadnoj hrvatskog (U svjetlen novjih istraživanja). In: Vikić-Belančić, B. (red.): Antički gradovi i naselja u Južnoj Panoniji i graničnim područjima. Materijali XIII. 35-47.
- VIKIĆ, B. – GORENC, M.: *AJ* 16, 1979,
- La problematique Archéologique-urbanistique de Šcitarjevo – antique Andautonia. *Archaeologia Jugoslavica* 20-21, 1980-81, 125-131.
 - Arheološki Pregled 9, 1967, 103.
- VISKY K.: A "ius Italicum " és Pannonia. *AT* 16, 1963, 191-200.
- A személynevek a római jog világában. *AT* 28, 1981, 191-203.
- VITTINGHOFF, FR. *Römische Kolonisation und Bürgerrechtspolitik unter Caesar und Augustus*. Wiesbaden, 1951.

- Römische Stadtrechtsformen zur Kaiserzeit. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung* 67, 1951.
 - Zur Verfassung der spätantiken Stadt. *Studien zu den Anfängen des europäischen Städtewesens*. Hg. v. Th. Mayer. (Vorträge und Voeeshungen 4, 1958.)
 - Die Bedeutung der Legionslager für die Entstehung der römischen Städte an der Donau und in Dakien. In: *Studien zur europäischen Vor- und Frühgeschichte*. Hg. v. Claus, M. - Haarnagel, W. - Raddatz, K. Neumünster, 1968. 132-142.
 - Städtewesen unter römischer Herrschaft. In: *Akten der VI. Internationalen Kongresses für griechische und Lateinische Epigraphik. München, 1972*. München, 1973.
 - Die innere Verfassung der römischen Städte. In: *Akten der VI. Internationalen Kongresses für griechische und lateinische Epigraphik, München, 1972*. München, 1973.
 - Die Struktur der spätantiken Stadt. In: *Vor- und Frühformen der europäischen Stadt im Mittelalter*. I. (Abh. d. Akademie d. Wissenschaften. Göttingen 83.) 1973.
 - Vittinghoff, Fr., "Stadt" und Urbanisierung in der griechisch-römischen Antike. *HZ* 226, 1978.
 - Zur römischen Municipalisierung des lateinischen Donau-Balkanraumes. Methodische Bemerkungen. In: *ANRW II.6*. Berlin - New York. Megj. még in: Uő.: Civitas Romana 160-.
 - Zur Entwicklung der städtischen selbstverwaltung - einige kritische Anmerkungen. In: *Stadt und Herrschaft. Römische Kaiserzeit und hohes Mittelalter*. Hg. v. Vittinghoff, Fr. 107-146.
 - *Civitas Romana. Stadt und politisch-soziale Integration im Imperium Romanum der Kaiserzeit*. Hg. v. Eck, W. Stuttgart, 1994.
- VITTINGHOFF, F. (Hg.): *Stadt und Herrschaft. Römische Kaiserzeit und Hohes Mittelalter*. München, 1982. (Historische Zeitschrift, Beiheft 7, N.F.).
- *Handbuch der europäischen Wirtschafts- und Sozialgeschichte*. Hg. v. Fischer, W., et al. Bd. 1. *Europäische Wirtschaft und Sozialgeschichte der römischen Kaiserzeit*. Stuttgart, 1990.
- VLAHOV, K., Typologie und Chronologie der Personennamen bei Thrakern. *Thracia* 1, 1972, 249-262.
- Sind die Wortteile -δοκος, -τακος u. ä, die in zweistammige Pesonennamen auftreten, thrakisch? *ŽA* 15, 1966, 305-319.

- VORBECK, E.: *Freilichtmuseum Carnuntum*. Lapidarium. Wien 1971.
- *Zivilinschriften aus Carnuntum*. Wien 1980.
 - *Militärinschriften aus Carnuntum*. Wien 1980².
- VORBECK, E. - BECKEL, L.: *Carnuntum. Rom an der Donau*. Salzburg 1973².
- WALSER, G.: *Corpus mercatorum Cisalpinorum et Transalpinorum*. In: *Studien zur Alpengeschichte in antiker Zeit*. Stuttgart 1994, 71-80.
- WEBER, E.: *Supplementum epigraphicum zu CIL III für Salzburg, Steiermark, Oberösterreich und das norische Niederösterreich. 1902-1964*. Ungedr. Diss. Wien, 1964.
- *Die römischen Inschriften der Steiermark*. Ungedr. Diss. Graz, 1969.
- WEISS, E.: *Ius honorum*. *RE* X 1231-1238.
- WESENER, G.: *Quaestor*. *RE* XXIV, 801-827.
- *Quattuorviri*. *RE* XXIV 849-957.
- WESSETZKY, V.: *Die Probleme des Isis-Kultes in Oberpannonien*. *ArchHung* 11, 1959, 265-282.
- VETTERS, H.: *Lauriacum*. *ANRW* II. 6 (1977), 355-379.
- VULPE, R.: *Gli Illiri dell'Italia imperiale Romana*. *Eph. Dacor.* 3, 1925.
- WHITTAKER, C. R.: *The Frontiers of the Roman Empire. A Social and Economic Study*. Baltimore – London 1994.
- WICKERT: *Solva*. *RE* 3 A 987-.
- WIERSCHOWSKI, L.: *Heer und Wirtschaft. Das römische Heer der Prinzipatszeit als Wirtschaftsfaktor*. Bonn, 1984. (Habelts Dissertationsdrucke. Reihe Alte Geschichte, 20).
- *Fremde in Gallien – "Gallier" in der Fremde. Die epigraphisch bezeugte Mobilität in, von und nach Gallien vom 1. bis 3. Jh. n. Chr.* (Texte – Übersetzungen – Kommentare). Stuttgart, 2001.
- WIGAND, K.: *Die Nutrices Augustae von Portovio*. *JÖAI* 18, 1915.
- WILLIAMS, W.: *Antoninus Pius and the Control of Provincial Embassies*. *Historia* 16, 1967, 470-483.
- WINKLER, G.: *Bürgermeister und Gemeinderäte von Wels im 3. Jh. n. Chr.* *JMVW* 16, 1969/70.
- WISEMAN, T. P.: *The definition of eques Romanus in the late republic and early Empire*. *Historia* 19, 1970, 67-83.
- WITSCHELL, CH.: *Die Entwicklung der Gesellschaft von Timgad im 2. bis 4. n. Chr.*

Klio 77, 1995, 266-331.

WOLFF, H.: Kriterien für lateinische und römische Städte in Gallien und Germanien und die 'Verfassung' der gallischen Stammesgemeinden. *BJ* 176, 1976, 45-121.

- 'Civitas' und 'Colonia Treverorum'. *Historia* 26, 1977, 204-242.

- Die Entwicklung der Veteranenprivilegien vom Beginn des 1. Jahrhunderts v. Chr. bis auf Konstantin d. Gr. In: *Heer und Integrationspolitik. Die römische Militärdiplome als historische Quelle*. Hg. v. Eck, W. - Wolf, H. Köln - Wien 1986. 44-115.

WUTHNOW, H.: *Die semitischen Menschnennamen in griechischen Inschriften und Papyri des vorderen Orients*. Leipzig, 1930. (Studien zur Epigraphik und Papyruskunde. Bd. 1, Schrift 4.)

ZACCARIA, CLAUDIO: L'amministrazione delle città nella Transpadana (note epigrafiche). In: Hellenkemper, H. (Hg.): *Kölner Forschungen* Bd. 4. Mainz am Rhein 1991, 55-.

ZAHRT, M.: Vermeintliche Kolonien des Kaisers Hadrian. *ZPE* 71, 1988, 229-249.

ZAJĄC, J.: Criteri di datazione interna delle iscrizioni: il caso di "sex" nel termine "sexvir" nella decima regione augustea. *Atti e memorie della Accademia di Agricoltura, Scienze e Lettere di Verona* 38, 1986-87, 119-136.

ZGUSTA, L.: *Kleinasiatische Personennamen*. Praha 1964.

- *Neue Beiträge zur kleinasiatischen Anthroponymie*. Praha 1970.

Zippel, G.: *Die römische Herrschaft in Illyrien bis auf Augustus*. Leipzig 1877.

ZSIDI, P.: Aquincum - The Capital of Pannonia Inferior. Topography of the Civil Town. In: *La Pannonia e l'imperio Romano. Atti del convegno internazionale "La Pannonia e l'imperio Romano" Accademia d'Ungheria e l'Istituto Austriaco di Cultura (Roma, 13-16 gennaio 1994)* ed. Hajnóczi, Gábor. Roma 1994. 213-220.